DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13936

Pidhai͡tsi Memorial Book

Sefer Podhaitsah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	
TITLE	Sefer Podhaitsah / ha-ʼorekh, M. Sh. Geshuri.
IMPRINT	880-03 Tel-Aviv : Irgun yotsʻe Podhaitsah ṿeha-sevivah be-Yiśraʼel, 732 [1972]
DESCRIPT	295, 17 p. : ill. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Pidhaït︠s︡i.
	Pidhaït︠s︡i (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Pidhaït︠s︡i.
ADD'L NAME	Geshuri, Meʼir Shimʻon.
ADD'L TITLE	Podhajce memorial volume

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר פודהייצה

ספר פאדהייצע

רעדאַקטאָר : **מ. ש. גשורי**

פאַרלאַג פון דער פאַדהייצער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל

תשל״ב ● 1972

ספר פודהייצה

העורך : **מ. ש. גשורי**
הוצאת אירגון יוצאי פודהייצה והסביבה בישראל
תשל״ב ● 1972

נדפס בדפוס „אות" תל־אביב, וולפסון 48

הגלופות נעשו בצינקוגרפיה „אורית" בתל־אביב

התוכן - אינהאלט

במבוא הספר — הקדמה צום בוך

נר תמיד — מ. ש. גשורי 7
עם הופעת ספר־הזכרון לקהילת פודהייצה 9
צום דערשיינען פון יזכור־בוך 13

פרקי עבר

לקורות העיר פודהייצה — מ. ש. גשורי 21
לוח תאריכים היסטוריים של פודהייצה — מ. ש. גשורי 47
רבני פודהייצה לדורותיהם — הרב ז. פיירשטיין־ברכר . . 49
המנון המדינה לישראל — הרב חיים מ. ברכר ז"ל . . . 52
קווים לדמותו של הרב ר' דוד ליליינפלד — מאיר פיקהולץ . 53
רבני פודהייצה — אנשי־שם — לקט מכתבי־עת 54
המקובל השבתאי ר' משה־דוד מפודהייץ — חיים וירשובסקי 56
ד"ר פאלק — בעל־השם מלונדון — ד"ר הרמן אדלר . . . 57
מ. מ. אויזרקיס — עפ"י נחמן בלומנטל 60
החיים בפודהייצה בראי העיתונות — לקט מכתבי־עת . . . 61

פון פאַרגאַנגענע צייטן

געשיכטע פון די יידן אין פאָדהייץ — נ. בלומנטל . . . 67
די גאָלדענע קייט פון פאָדהייצער רבנים —
הרב וולף פייערשטיין־ברעכער 48
אייניקע שטריכן איבערן רב ר' דוד ליליענפעלד —
מאיר פיקהאָלץ 85
ר' משה־דוד פון פאָדהייץ — חיים ווירשאַווסקי . . . 86
דאָקטאָר פאלק — דער בעל־שם פון לאָנדאָן —
ד"ר הערמאַן אַדלער 86
וויכטיקע היסטאָרישע דאַטען פון פאָדהייצע 88
מ. מ. אויזערקיס — נחמן בלומענטאַל 89

פרקי זכרונות

מפודהייצה עד ירושלים — מ. ש. גשורי 99
פדאייץ — ד"ר מיכאל וייכרט 101
חוויות נעימות שנסתיימו בשואה — ד"ר עמנואל הלר 105
בתי־כנסת, חדרים ומלמדים — יהודה גריסגוט 107
זכרונות על בית־הספר העברי בעירנו — יהודית הדר . 110
לזכר ר' יחיאל מללר 111
בית־הספר העברי בפודהייצה — אטי גרוס 112
גן־הילדים הראשון בעירנו — יהודית הדר 113
תנועת הנוער הציוני הכללי בעירנו — ברוך שאטן . . . 114
הנוער והשומר־הצעיר בפודהייצה — אברהם ברנדוויין 119
קורפורציית הסטודנטים „קדימה" — יהודה גריסגוט . . 124
מאיר מאס — גיבור העיירה — יהודה גריסגוט 126
חגים ומועדים בעירנו — יהודית הדר 129
חוויות ודמויות מהעבר הקרוב — ד"ר ברוך מילך 135
זוטות — ד"ר מ. פומרנץ 148

הבית על הגבעה הקטנה — אטיה גרוס 149
חיי היהודים בעיירה זלוטניק — דבורה שפירא 150

זכרונות פון דער שטאָט

פון פאָדהייצע ביז ירושלים — מ. ש. גשורי 151
דער בורשטינער רבי אין פאָדהייצע —
הרב ז. אייכנשטיין ז"ל. 152
ד"ר מיכאל ווייכערט 153
שילן, חדרים און מלמדים — יהודה גריסגאָט 155
זכרונות פון דער העברעאישער שול — יהודית הדר . . . 156
די כלל־ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונג — ב. שאטן . . . 158
די טעטיקייט פון „השומר הצעיר" — א. בראנדווין . . . 161
די אקאדעמישע קאָרפּאָראַציע „קדימה" — י. גריסגאָט . . 163
זכרונות פון אַמאָליקע יאָרן — ד"ר מ. פּאָמעראַנץ 165
מאיר מאס — דער גיבור פון שטעטל — י. גריסגאָט . . . 164
פאָדהייצער אנעקדאָטן — ד"ר מתתיהו פּאָמעראַנץ . . . 172
דאָס יידישע לעבן אין שטעטל זלאָטניק — ד. שפירא . . 173

העיר בכליונה

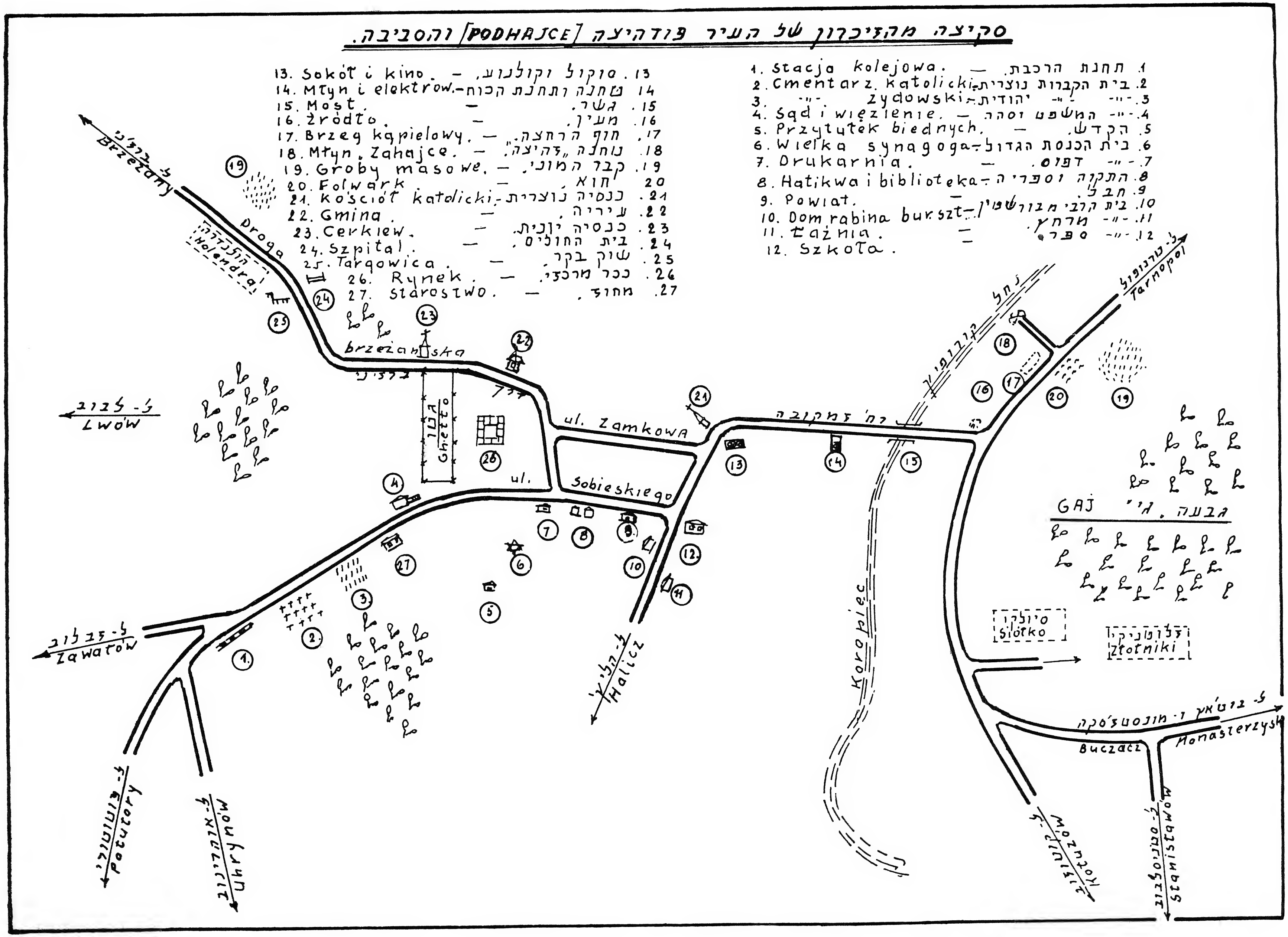
לזכר עולם — צבי גורלניק 175
נר תמיד לזכר קדושי פודהייצה והסביבה — מ. פדר ז"ל . 176
אלי, אלי נפשי, בכי — י. ל. ביאלר 177
בדרך המלאה חתחתים ותלאות — הניה שורץ 178
חורבן עיירתנו — נחום פושטיג 209
עיירתי הקטנה (שיר) — קלרה רייך־אלבוים 214
קורות משפחה אחת — עדה וייס (לבית גרוס) 215
מפודהייצה לרוסיה הסובייטית — יוסף קרסל 218
ממסע ההשמדה והחורבן בפודהייצה — שושנה הבר . . . 219
כיצד ניצלתי — שרה דרורי (לבית רוטשטיין) 220
הרהורים של ילידת הארץ — רחל בת אברהם קרסל . . . 222
פודהייצה אחרי חורבנה — ד"ר ברוך מילך 223
כינוס ניצולי פודהייצה בבאד־רייכנהאל 229

דער אומקום

א בריוו פון דעם גיהנום — יהושע ווייס הי"ד 231
פיר יאָר פון מלחמה און פארניכטונג — געניא שורץ . . . 233
באַפּטיסטן ראַטעווען יידישע פליכטלינגע — סימאַ ווייסמאַן 237
אין אַרבעטסלאַגער בארקי וויעלקי — שלמה טייכער . . . 240
פאָדהייצע אונטער דייטשער אָקופּאַציע — לאה פעלדבערג . 243
פאַמיליע־רעפלעקסן פון זלאָטניק — חיה דויד (רייך) . . 246
די אזכרה אין באַד־רייכענהאַל 247
יזכור — די אומגעקומענע 251
לזכור נעדרים 280

נספח

מפעולות ועדת ספר־הזכרון 290
רשימת בני־העיר שנפטרו בישראל 295
השמטות ותיקונים 295

סקיצה מהזיכרון של העיר פודהיצה [PODHAJCE] והסביבה.
1. Stacja kolejowa. — 1. תחנת הרכבת
2. Cmentarz katolicki — 2. בית הקברות נוצרית
3. -"- Żydowski — 3. -"- -"- יהודית
4. Sąd i więzienie. — 4. -"- המשפט וסהר
5. Przytułek biednych. — 5. הקדש
6. Wielka synagoga — 6. בית הכנסת הגדול
7. Drukarnia. — 7. -"- דפוס
8. Hatikwa i biblioteka — 8. התקוה וספריה
9. Powiat. — 9. חבל
10. Dom rabina burszt— 10. בית הרבי מבורשטין
11. Łaźnia. — 11. -"- מרחץ
12. Szkoła. — 12. -"- ספר
13. Sokół i kino. — 13. סוקול וקולנוע
14. Młyn i elektrow. — 14. טחנה ותחנת הכוח
15. Most. — 15. גשר
16. Źródło. — 16. מעין
17. Brzeg kąpielowy. — 17. חוף הרחצה
18. Młyn „Zahajce". — 18. טחנה „זהיצה"
19. Groby masowe. — 19. קבר המוני
20. Folwark — 20. חוא
21. Kościół katolicki — 21. כנסיה נוצרית
22. Gmina. — 22. עיריה
23. Cerkiew. — 23. כנסיה יונית
24. Szpital. — 24. בית החולים
25. Targowica. — 25. שוק בקר
26. Rynek. — 26. ככר מרכזי
27. Starostwo. — 27. מחוז
Brzeżany
Droga
Holendra
Lwów
Zawałów
Potutory
Uhrynów
brzeżańska
ul. Zamkowa
ul. Sobieskiego
Ghetto
Halicz
Koropiec
Tarnopol
GAJ
Słotko
Złotniki
Buczacz
Monasterzysk
Kotuzów
Stanisławów

נר תמיד

(הקדמת העורך)

עם הופעת ספר־יזכור זה מוקם עוד גלעד, מתווסף עוד נר־תמיד לאלה שכבר הודלקו והוקמו לזכר החורבן והכליון, ומשתחלת עוד חולייה טראגית אחת לכתב־האשמה האיום נגד גרמניה הנאצית ומסע ההשמדה שלה נגד עמנו. דפי הספר הזה מקפלים בתוכם עוד נסיון להציל מתהום הנשיה את דמות דיוקנה של קהילת פודהייצה כפי שנראתה לנו, קהילה שהתקיימה במשך מאות שנים, וכעת איננה ולא תהיה עוד.

פודהייצה, אחת העיירות הרבות מספור שבפולין ובגלי־ציה, הצטיינה ביהדות שורשית ועסיסית, בעלת מסורת של מאות בשנים, בציבור יהודי עירני ותוסס, הדואג וחרד לקיום האומה ועתידה. אך נוסף לכך הצטיינה העיר בסופריה ובמלומדיה, בחכמיה וברבניה הדגולים, שהיו מפורסמים גם מחוץ לגבולות העיר והמדינה, ושם בני פודהייצה התנוסס לתפארת בספרים ובתעודות כאנשי שאר רוח. מי שיעלעל בדפי הספר הזה יווכח על נקלה, שקהילת פודהייצה היתה מוקד של חיי תורה ותרבות, ואנשיה היו פעילים בתחומי־עשייה ויוזמה רבים ומגוונים. קניני רוח נעלים ומלהיבים קנו להם שביתה במקום במרוצת השנים והטביעו את חותמם על כל לב פתוח, אוזן כרויה ונפש רגישה. ובהיקלטם, נמצאו חלק מנושאיהם שבויים בקסמם עד כדי כך, שראו את עצמם מחויבים ומצווים להשתלב בגופם בתנועות ובזרמים השונים שנתעוררו והוקמו בעקבותיהם: אלה, כדי לגונן ולסוכך בלהט ובהתמדה על הקיים, פרי גיבושה של המסורת, ערכיה ומנהגיה, ולהנחילו לדורות יבואו — ואלה כדי לקעקע ולמוטט את בנין הדורות ולהשתית את חיי האומה והיצירה הלאומית על יסודות חדשים לא שערום אבותיהם. פודהייצה היהודית היתה נתונה במשך דורות בין קפיאה על השמרים וחתירה לנועז, לשינוי הסדר, במאבק מתמיד ונמרץ בין הישן והחדש. קהילת פודהייצה על אורותיה וצלליה, ערגונותיה ויגונותיה, היתה כור־מצרף לאמונות ודעות חדשות שעשו להן כנפים בחיי־הרוח של האומה, בחתירתה לחדש את נעוריה כימים מקדם.

הקורא בן־העיר, שירוץ על פני דפי הספר, וודאי יחוש מחדש בגל של חמימות גולשת, משתפכת בכל ישותו — שעה שדמויות מוכרות ויקרות לו כל כך, המועברות לנגד עיניו בסך, עומדות וניצבות כאילו חיות לפניו בכל מלוא זוהרן ותפארתן, שעה שנופים ואתרים כל כך ידועים לו וחביבים עליו שוב מתגלים לפניו ומעוררים אסוציאציות

העורך מר מ. ש. גשורי
רעדאקטאר מ. ש. גשורי

משכבר הימים, שעה שאירועים וחוויות שהיוו חלק בלתי נפרד מהווייתו בעבר וחרותים על לוח לבו הולכים ומשתח־זרים מחדש ומסעירים את רוחו ועולם רגשותיו — משל ודמות־דיוקנה של קהילתו־מכורתו, כפי שהיא משתקפת בספר, מחזירה אותו לאותם ימים מלאי־סבל וצער אך גם עטורי־יופי ותקווה, ימים בהם החומר היה אומנם שקוע ביוון המצולה של ההווה הגלותי המנוון, אולם הרוח היתה צופה לעבר עתיד מרקיע שחקים וחוזה עולמות חדשים. ספרנו זה, המציב יד־ושם לקהילת פודהייצה שנחרבה, הוא תעודה גדושה זכרונות ודמעות של קהילה יהודית שורשית על חייה הפורחים והמשגשגים מלאי מרץ, יוזמה ודינאמיות מחד, ועל הימים הטראגיים של ערב החיסול והחורבן מאידך.

לית מאן דפליג, שאלמלא האסון של שקיעת פודהייצה היהודית, לא היו שרידי בניה החיים בישראל ובתפוצות מתפנים מדאגותיהם הטורדניות כדי להנציח את עירם על כל מה שעבר עליה. דומני, שאף לא היו מרגישים כל צורך בדבר, משום העדר כל שמץ של יומרה מצד שארית הפליטה להתעטף באיצטלא של סופרים. ואותו תפקיד של חיטוט במסמכים וגווילים עתיקים היו משאירים לחוקרי דברי הימים שמלאכתם בכך. אך העובדה שפודהייצה היהודית — בתוך קהילות ישראל האחרות — הושמדה בצורה כה זדונית

ומסמרת שיער, פקדה במפגיע להציב ציון־עד לאותה קהילה, לקדש את זכר אותן הדמויות היקרות של פשוטי־עם ותלמידי־חכמים, חסידים ואנשי־מעשה, שפעלו ביישוב זה. מאידך אין אנו מתיימרים לתאר בחומר שלפנינו תמונה ממצה ומקיפה של פודהייצה היהודית בכל מכלול קורותיה. לא נעלם מידיעתנו שתקופות מספר, וכן מוסדות ומאורעות רבים וחשובים, נפקד מקומם בספר, אם משום העדר מקורות היסטוריים, ואם משום טרדות הזמן שמנעו מחלק מבני־העיר להינתק מבעיות השעה, על מנת להפנות את מבטם לענין שיש בו משום ניצוץ של חיי־עולם. עם זאת אנחנו מאמינים, שעל אף המגבלות הרציניות האלה יש בחומר הגלום בתוך דפי הספר הזה כדי לשקף פחות או יותר את פודהייצה היהודית, שלמען תת לה יד־ושם בתוך יתר קהילות ישראל שנכרתו השקענו כל כך הרבה עמל ויגע.

כלל מוסכם הוא בספרי־יזכור, שהם נכתבים בידי אנשים שאין העט מקצועם, ורק תחושת החובה והאחריות לזכר עירם שלא ייעלם וייאלם עם אחרון הדור הזה היא שהטילה עליהם את האתגר ליטול את קולמוס הסופרים בידיהם הבלתי־אמונות. כעורך הספר השקעתי מאמץ כן ורב בחיבור הפרקים ההיסטוריים של הקהילה, על רבניה וחכמיה, במטרה לשחזר ככל האפשר את דמות הנוף האנושי של הקהילה. ומעיד אני עלי, שלא כשכיר פעלתי את פעולתי בחיבור החומר ההיס־טורי, אלא בתורת מצווה המוטלת על כל מי שבידו לסייע בידי העסקנים הטורחים בביצוע המשימה להוצאת הספר. ובזכות מצווה זו עלה בידי למצוא את המקורות שאיפשרו לי לערוך את לוח תאריכי הזמנים, לגלות את שמות הרבנים והחכמים שחיו בפודהייצה, שאלמלא אני שהחייתי אותם והכנסתים לספר היו נדונים לשכחה. אכן מודה ומתוודה אני, שלא רק שאינני מילידי פודהייצה, אלא שאף פעם לא ביקרתי בה ובכל זאת מרגיש אני כאילו חייתי את חייה יותר מכמה דורות ונשמתי את אווירה. וגם הספר המונח לפנינו יצליח להוסיף לנאד הדמעות של האומה עוד טיפה אחת, על־ידי תיאור מעשי הזוועה של חיות הטרף הנאציות ועוזריהם בפודהייצה — יהא בזה משום מילוי חובתנו האלמנטרית כלפי קדושי העיר הזאת, ותרומה צנועה לאותה ספרות עניפה של השואה, שביחס אליה מתאימים להפליא דברי הפייטן ב„אקדמות": „גויל אילו רקיעי, קני כל הורשתא..."

הרגשת החובה כלפי היקרים־הקדושים וצו המצפון לזכור ולהזכיר עוררו את הצורך החיוני בהקמת המצבה הזאת ובפעולות הנצחה אחרות. לכל העוסקים בדבר היה ברור, כי לאיסוף החומר לספר הזכרון ושאר הפעולות הכרוכות בהוצאתו דרושה התמסרות מיוחדת. המפנה המכריע בא עם הפעילות

שולחן הנשיאות באסיפת אזכרה בשנת 1956
הנואם — מאיר זרובבל (זלוצ׳ובר) ז"ל

דאָס פרעזידיום ביי דער אזכרה אין יאָר 1956
דער רעדנער איז מאיר זרובבל (זלאָטשאָווער) ז"ל

שהחלו בה החברים מנחם אטינגר והד"ר ברוך מילך, שהיו מראשוני המתעוררים והמעוררים, הפועלים והמפעילים, כל אחד במסגרת יכולתו, אם לא למעלה מזה, שנטלו על עצמם לחתור ללא לאות לביצוע המשימה הקדושה. להערכה מיוחדת זכאי מר אטינגר על עירנתו המתמדת והתענינותו העיקבית בכל הנוגע לענין הספר, ובמיוחד בעריכת רשימת שמות הנפטרים והקדושים מבני העיר, ואין ספק שבלי העזרה הרבה שהוגשה לי מצדו לא היה יוצא רעיון הספר מן הכוח אל הפועל. ויחד עם שני המנצחים על המלאכה יבואו על התודה והברכה כל אלה שנתנו ידם לכך ועזרו לנו להגיע עד הלום.

הספר המונח לפניכם, בני העיר פודהייצה, נועד לשמש ספר־עדות וזכרון, כלי לתקשורת רוחנית־חווייתית, שיקשר אותנו עם עולמנו־לשעבר בפודהייצה וסביבתה ועם החיים היהודיים שבה, שהיו ואינם.

תל־אביב, טבת תשל"ב.

עם הופעת ספר־הזכרון לקהילת פודהייצה

סקירה על פעולות ארגון יוצאי פודהייצה בישראל

ראשוני העולים מפודהייצה הגיעו לארץ בראשית המאה העשרים, בשנים 1919—1925. בחלקם היו אלה בודדים ובעלי משפחה שעלו לארץ־הקודש מתוך קשרי דת ומסורת — כגון משפחת יוסל פריש והרבי מזאוואלוב (דער זאוואלאָווער רבי) — וחלקם עלו מטעמים כלכליים או חברתיים, משום שרצו לנסות לבנות את ביתם בארץ החדשה שהובטחה לעם ישראל. באותו זמן יצאו מפודהייצה גם ראשוני העלייה החלוצית, שהיו מאורגנים בהסתדרויות „אחוה" ו„השומר הצעיר" ועברו הכשרה חלוצית לפני עלייתם. העולים האלה הצטרפו רובם לקיבוצים, וחלק מהם נשאר עד היום במסגרת התנועה הקיבוצית. במשך הזמן עלו ארצה גם עולים מתנו־עות אחרות, כגון „הנוער הציוני" ו„החלוץ", ולפעמים נמשכו אחריהם גם שאר בני המשפחה. במרוצת השנים שקדמו למלחמת העולם השנייה גדל מספרם של העולים מפודהייצה מכל הסוגים והגיע במשך הזמן ל־15—20 בתי־אב.

מן הראוי לציין, שלא כל העולים שהגיעו ארצה נקלטו ונשארו בה. היו כאלה שלא נקלטו ועזבו את הארץ, והיו גם כאלה שחזרו לפודהייצה, ולדאבוננו הרב ניספו שם יחד עם יתר בני משפחתם בתקופת השואה.

כמנהג הימים ההם, לא היה קיים קשר ארגוני בין יוצאי עירנו בארץ, וכולם שאפו להתמזג עם כלל האומה המתחדשת במולדתה. רק בתום מלחמת־העולם השנייה, כאשר החלו להגיע ארצה השרידים המעטים מניצולי השואה, שניצלו בנס ובאורח פלא מי בבונקר ומי ביערות, מי כפליט ברוסיה ומי במסווה של „ארי" — רק אז הורגש הצורך במסגרת מיוחדת של בני העיר, שראו חובה לעצמם לסייע כמיטב יכולתם לניצולים, וכן גם להתייחד מדי פעם בפעם עם זכר קדושי עירם ולדאוג להנצחת זכרם.

ארגון יוצאי פודהייצה בישראל הוקם בשנת 1951, ובסופה של אותה שנה, ביום 2.12.51, התקיימה האסיפה הראשונה של חברי הארגון ונבחר ועד זמני שחבריו היו ה"ה מרדכי מרקר, יהודה וייסמן, מלכה גלובוס, פייביש מוסברג ויהודה רול ז"ל.

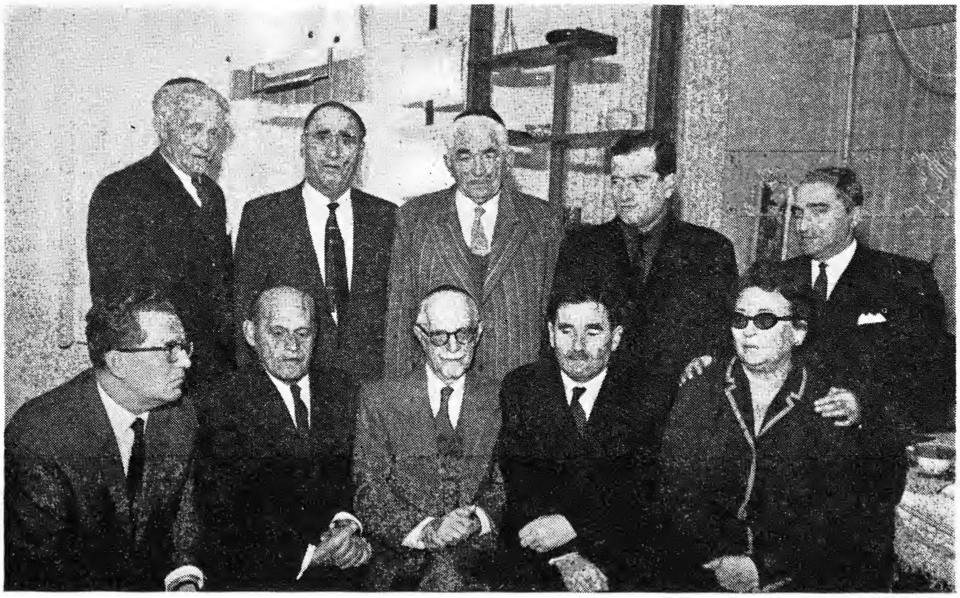
מן הראוי לציין שארגוננו קם בתקופה מאוחרת למדי, לאחר שהיו קיימים כבר ארגונים רבים מערים שונות של גליציה ופולין. באותה תקופה עדיין לא היה קיים כל קשר של ממש בין בני עירנו, וקשה היה אפילו לאתר את מקום מגוריהם של יוצאי עירנו בארץ. הראשונים שנתעוררו ופעלו להקמת הארגון היו הגב' נחמה מרקר (מבית שטרן) ובעלה מר מרדכי מרקר, שהשקיעו עמל רב בכינוס בני העיר על־ידי פרסום מודעות בעיתונות וברדיו. לשבחם של בני עירנו יש לציין, שהם נענו לקריאת הוועד הזמני, ובאזכרה הרא־שונה לקדושי עירנו, שנערכה באולם „בית החלוצות" ביום 23.1.52, השתתפו כמאתיים איש מבני עירנו, שהגיעו רובם אחרי תקופת השואה.

אחרי האזכרה הראשונה באה שוב תקופה ארוכה של

ועד הארגון בשנת 1958
עומדים מימין לשמאל: פושטייג, שכטר, מייברגר, אטינגר, ד"ר מילך.
יושבים מימין לשמאל: מרקר, זרובבל (זלוצ'יבר) ז"ל, וייסמן ושטאמלר.

דער קאָמיטעט אין יאָר 1958. עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: פושטייג, שעכטער, מייבערגער, עטינגער, ד"ר מילך. עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: מערקער, זלאָטשאָווער (זרובבל) ז"ל, ווייסמאַן און שטאַמלער.

ועדת ספר הזכרון בישראל. יושבים מימין לשמאל: גב׳ קלאַרה סטופּ, ד״ר קרמיש, פרופ׳ ווייס ז״ל, ד״ר מילך, יהודה וייסמן. עומדים מימין לשמאל: שלמה ואלדן, נתן ברכר, מנחם אטינגר, מרדכי מרקר, יהושע שטאמלר ז״ל.

דאָס בוך־קאָמיטע אין ישראל. עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: קלאַרה סטופּ, ד״ר קרמיש, פרופ׳ ווייס ז״ל, ד״ר מילך, יהודה ווייסמאַן. עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: שלמה וואַלדען, נתן ברעכער, מנחם עטינגער, מרדכי מערקער, יהושע שטאַמלער ז״ל.

חוסר פעילות, ורק באסיפת האזכרה שהתקיימה בשנת 1954 נבחר ועד פעיל מורכב מה״ה מאיר זרובבל־זלוצ׳ובר ז״ל (מהנדס עירית תל־אביב) וייבדלו לחיים ארוכים ה״ה מרדכי מרקר, יהודה וייסמן, ד״ר ברוך מילך, מנחם אטינגר, יוסף שכטר, צבי גורלניק ויהושע שטמלר ז״ל. בראש הוועד עמדו: מאיר זרובבל — יו״ר, מרדכי מרקר — גזבר, יהודה וייסמן — מזכיר. יש לציין שגם הפעם היה זה מר מרדכי מרקר ורעייתו נחמה שהודות למאמציהם נתחדשה פעולת הארגון ונתאפשרה בחירת הוועד החדש, שנכנס בעול הפעולה המעשית של הארגון.

מאז נבחר ועד הארגון בשנת 1954 מתקיימת מדי שנה אזכרה לקדושי עירנו, שמועדה נקבע ליום ג׳ בסיוון, שבו התקיימה „אקציית־החיסול״ בפודהייצה. ועד הארגון פעל מאז בהתמדה וביצע כמה וכמה פעולות, שגולת הכותרת שלהן היא הוצאת הספר שלפנינו.

הפעולה הראשונה שעמדה על הפרק היתה נטיעת עצים ביער־הקדושים. לביצוע הפעולה הזאת נדרש סכום של אלף ל״י, שהיה עלינו לשלם להנהלת הקרן הקיימת לישראל. בלי להמתין לארגון המגבית בין בני עירנו, התגייסו חברי הוועד והכניסו מכספם את הסכום הנדרש להתקשרות עם הקרן הקיימת לישראל, ורק לאחר זה, עם קבלת תמורת העצים מאת חברי הארגון, הוחזר להם קמעה־קמעה הסכום ששילמו מראש.

בשנת 1958 נוסדה ביוזמת הוועד קופת גמילות־חסדים, המסייעת לחברי הארגון הזקוקים להלוואות בשעת דחקם על־ידי מתן הלוואות ללא רבית. ההון היסודי של הקופה נוצר מתרומותיהם של מספר חברים מישראל, והוא גדל והולך על־ידי צירוף עודף ההכנסות מהתשלומים השנתיים של חברי הארגון. כיום מגיע הון הקופה לסכום של —.2,000 ל״י בקירוב.

הפעולה השנייה להנצחת זכר הקדושים היתה קביעת לוח־זכרון במרתף השואה. פעולה זו נעשתה בשנת 1964, וכיום קבוע לוח־הזכרון לקהילת פודהייצה בין לוחות הזכרון של אחיותיה — קהילות ישראל שחרבו בגליציה ובפולין, ומדי שנה בשנה לפני האזכרה עולים בני עירנו אל לוח־הזכרון כמו ל„קבר אבות״ לשפוך את לבם המר ולהרטיב בדמעותיהם את האבן הקרה, המסמלת את זכר קרובינו וידידינו היקרים שנהרגו על קידוש השם, על היותם בנים לעם ישראל האחד והמיוחד בעולם. במימון הקמת לוח־הזכרון השתתפה במידה ניכרת ה„לאַנדסמאַנשאַפט״ של יוצאי עירנו בארצות הברית, ביזמתו של בן עירנו מר איסר רולר.

בשנת 1964 נפטר מר מאיר זרובבל (זלוצ׳ובר) ז״ל, שהיה יו״ר הארגון משנת 1954 עד יום מותו. סמוך לכך נבחר מר מנחם אטינגר ליו״ר ועד הארגון, והוא מכהן בתפקיד זה עד היום. באותה תקופה הוחל גם בפעולה נמרצת להוצאת ספר הזכרון לקהילת פודהייצה.

הרעיון בדבר הוצאת ספר „יזכור״ להנצחת זכר קהילתנו הועלה עוד בשנת 1961 על־ידי מספר חברים, ובראשם ד״ר מילך ומר מנחם אטינגר ורעייתו בלומה, אולם רק בשנת 1965 נבחרה ועדה מיוחדת להוצאת ספר־הזכרון, מורכבת מהח״ח ד״ר ברוך מילך, מנחם אטינגר, יהודה וייסמן, שלמה ואלדן, צבי גורלניק, יהודה גריסגוט, שרגא הסל, גב׳ קלרה

(חיה) סטופ לבית מילך, ברוך שאטן, אורי מילשטוק, מוניה בראנדוויין ועוד. על ועדת הספר הוטל התפקיד לגייס את האמצעים הדרושים להוצאת הספר ולרכז את החומר לכתי־בתו — מאמרים, עדויות, תמונות וכו׳.

עם פתיחת הפעולה והמגבית להוצאת ספר הזכרון ראינו צורך להקנות לארגון מסגרת חוקית, ובשנת 1965 רשמנו את הארגון כאגודה לפי החוק העותומני. בעיבוד התקנון ואי־שורו על־ידי שלטון המחוז טיפל עורך־הדין מר אריה בן־חרוץ בהתנדבות, שלא על מנת לקבל פרס, ואנו מביעים לו בזה את תודתנו והערכתנו. יחד עם זה החלה אז פעולה ערה, שהצריכה ישיבות ופגישות תכופות של חברי הוועדה ועבודה רבה במשלוח הזמנות ומכתבים, חוזרים ושאלונים אל בני עירנו בארץ ובחוץ־לארץ.

אחד הקשיים העיקריים שעמדו בפני הוועדה היה הקושי בהשגת האמצעים הכספיים הרבים שנדרשו להוצאת הספר. מספר חברי ארגוננו אינו רב, ורובם מעוטי יכולת. פנינו פעמים מספר אל ה„לאַנדסמאַנשאַפט" של בני עירנו בארצות־הברית, אך לא קל היה להניעם לבוא לעזרתנו בביצוע המשימה הקדושה שנטלנו על עצמנו. בשנת 1968, בימי חג הפסח, הצליח ד״ר מילך בעת ביקורו בניו־יורק לארגן ועד מורכב מה״ה איסר רולר, יהושע (שיע) פרידמן, מר גרובר, מיציו פריש ושלמה רייס, שנטל על עצמו לסייע בהוצאת ספר־הזכרון. בעת שהותו של ד״ר מילך בניו־יורק כונסה גם אסיפה של יוצאי עירנו בבית־הכנסת של אנשי פודהייצה (על שם הרב הגאון ר׳ בנימין סולניק ז״ל, מחבר הספר „משאת בנימין") ובה הסביר ד״ר מילך באריכות את עניין הוצאת הספר ועורר את המשתתפים לסייע במשימה זו. התוצאה של הפעולה הזאת התבטאה בסכום של למעלה מאלף דולר, שהצליח מר רולר לאסוף בין יוצאי פודהייצה והסביבה, והסכום הזה נמסר לד״ר מילך כהשתתפות ה„לאַנדסמאַנ־שאַפט" בהוצאת הספר.

פרט לכך נענו לקריאתו רק מעטים ובודדים מבני עירנו בארצות הברית והשתתפו בתרומות של 100־200 דולר (רשימת התורמים בארץ ובחוץ־לארץ מצורפת לספר שלפ־נינו). יש לציין במיוחד את עזרתם של שניים מבני עירנו בארצות־הברית, הרב וולף פיירשטיין ומר איסר רולר. הרב פיירשטיין המציא לנו מאמר חשוב מפרי עטו על רבני פוד־הייצה לדורותיהם, ועורר בכל הזדמנות את חברי ה„לאַנדס־מאַנשאַפט" לבוא לעזרתנו. ואילו מר איסר רולר ורעייתו חנה (מבית גרוסמן) המשיכו בפעולתם לטובת ענייננו והע־בירו לנו כמה מאות דולר שאספו בין חברי ה„לאַנדסמאַנ־שאַפט" בארצות־הברית.

מעניין לציין, שבין בני עירנו בארצות־הברית שהת־ייחסו באדישות לעניין הוצאת הספר, ואפילו גילו התנגדות לכך, נמצאו כמה „עולים חדשים" שהגיעו שמה אחרי מלחמת־העולם השנייה והרגישו על עורם ובשרם את כל האימים והזוועות של תקופת השואה. אפילו בין החברים שנבחרו לוועדת־הספר בניו־יורק נמצאו מתנגדים לרעיון זה. וגם בין בני עירנו בארץ היו שהסתייגו מן הפעולה הזאת, ובי־ניהם אנשים בעלי יכולת כלכלית וכושר ביטוי, שנמנעו מכל השתתפות בחומר וברוח בהוצאת הספר שלפנינו.

לא קל היה גם ריכוז החומר לספר־הזכרון. פנינו בכל הזדמנות אל יוצאי פודהייצה בארץ ובחוץ־לארץ וביקשנו להמציא לנו תיאורים וזכרונות על חיי עירנו בעבר הקרוב והרחוק, כדי שהספר ישקף נאמנה את מעמדה ומשקלה של קהילת פודהייצה שחרבה. במשך הזמן היתה היענות מסוימת לקריאתנו ונצטבר חומר שאיפשר לנו להתקשר עם עורך, שיכשירו לדפוס על־ידי עיבוד ותרגום. העורך, מר מ. ש.

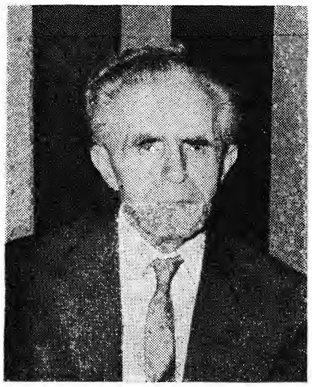
שולחן הנשיאות באזכרה. הנואם — מר יהודה וייסמן.

דאָס פּרעזידיום ביי אַן אזכרה דער רעדנער איז מר יהודה ווייסמאַן.

גשורי, הסכים גם לחבר סקירה היסטורית על סמך החומר המצוי במקורות היסטוריים שונים, והודות לכך מובאת בפתח הספר סקירה היסטורית מקיפה ומעניינת, הנותנת מושג על קורותיה של העיר והקהילה היהודית בתוכה מראשית ייסודה עד סמוך לחורבנה הטראגי. כמו כן נכלל בספר מאמר היס־טורי (ביידיש) פרי עטו של מר נחמן בלומנטל, שהוא בן סביבתנו (מעיר בורשטשוב), ומונוגרפיה מפרי עטו על סופר נשכח בשם אויזרקיס, שחי בעירנו בסוף המאה ה־19 ובשנים הראשונות של המאה הזאת. קיבלנו גם עצה והדרכה מאת ד״ר קרמיש, מנהל הארכיון של יד־ושם, ומאת בן־עירנו פרופ׳ אברהם וייס ז״ל, שחי בשנותיו האחרונות בירושלים.

מאת ארכיון יד־ושם קיבלנו כמה עדויות חשובות מפי ניצולי עירנו על ההתרחשויות בתקופת השואה, ועדויות אלה שולבו בחלק האחרון של הספר, המתאר את חורבנו של היישוב היהודי בעירנו. כן שולב בחלק זה סיפור מפורט על תלאותיהן ומאבקן להצלה של מספר משפחות, שנכתב על־ידי בת־עירנו מרת הניה שורץ.

אחד התפקידים החשובים ביותר והקשים ביותר היה ריכוז שמותיהם של קרבנות השואה מבני עירנו והסביבה, על מנת להנציחם בספר, לבל יאבד זכרם במשך הדורות. בעניין זה פנינו פעמים אין מספר אל בני עירנו והדגשנו את החשיבות הרבה שאנו מייחסים להגשת רשימות מלאות ככל האפשר של קרוביו, ידידיו ומכריו של כל אחד ואחד מאתנו. ו־אמנם קיבלנו רשימות רבות של שמות הנספים בשואה, אך אין כל בטחון שהרשימה אמנם מלאה ולא חלו בה פגמים ושיבושים שונים, ואנו מבקשים מחברינו ל־התייחס בהבנה לכל תופעה מסוג זה, מתוך הערכת הקשיים האובייקטיביים שעמדנו בפניהם.

המגיה מר ג. לינדנברג

ולבסוף ברצוננו להביע תודה לכל אלה מבינינו שלא חסכו את זמנם והקדישו את מרצם להוצאת הספר שלפנינו, ובמיוחד לחברי הוועד ד״ר ברוך מילך, מר מנחם אטינגר ורעייתו, גב׳ קלרה סטופ וה״ה וייסמן, ואלדן ומרקר, שנשאו בעול העיקרי של הפעולה הענפה והממושכת הזאת. ותודה מיוחדת לאנשים שלא מבני עירנו שעסקו במלאכת הוצאת הספר, לעורך מר מ. ש. גשורי, למגיה מר ג. לינדנברג, ולדפוס „אות״ ת״א, ששקד על הדפסת הספר היקר לכולנו.

יוצאי פודהייצה באזכרה לקדושי העיר בשנת 1969 — פאָדהייצער לאַנדסלייט אין ישראל ביי דער אזכרה אין יאָר 1969

צום דערשיינען פון יזכור־בוך

אַ קורצער באַריכט פון דער טעטיקייט פון „ארגון יוצאי פודהייצה" אין ישראל.

די ערשטע עולים פון פּאָדהייצע זענען געקומען קיין ארץ ישראל אין אָנהויב פון'ם צוואָנציקסטן יאָרהונדערט, אין די יאָרן 1919 ביז 1925. טיילווייז זענען דאָס געווען איינצעלנע מענטשן אָדער משפחות, וואָס זענען געפאָרן אין הייליקן לאַנד אַריין צוליב רעליגיעזע מאָטיוון — ווי די משפחה פון יאָסל פריש און דער זאַוואַלאָווער רבי; אַנדערע זענען געקומען ווייל זיי האָבן געוואָלט פּרוּוון בויען זייער היים אין דעם נייעם לאַנד, וואָס מען האָט צוגעזאָגט צוריקצוגעבן דעם יידישן פאָלק. אין דערזעלבער צייט זענען אויך אָפּגעפאָרן פון פּאָדהייצע די ערשטע חלוצישע עולים, וואָס זענען געווען חברים פון די אָרגאַניזאַציעס „אחוה" און „השומר הצעיר", און זענען דורכגעגאַנגען אַ חלוצישע „הכשרה" פאַר זייער פאָרן קיין ארץ ישראל. אָט די עולים זענען צום גרעסטן טייל געגאַנגען אין די „קיבוצים", און אַ טייל פון זיי איז פאַרבליבן אין די קיבוצים ביז היינטיקן טאָג. אין משך פון דער צייט זענען געקומען אַהער עולים אויך פון אַנדערע אָרגאַניזאַציעס, ווי „הנוער הציוני" און „החלוץ", און אָפטמאָל האָבן אָט די „חלוצים" געבראַכט אַהער אויך זייערע משפחות. אַזוי איז ביסלעכווייז געוואַקסן די צאָל פון פּאָדהייצער עולים אין ארץ ישראל און איז דערגאַנגען צו 15—20 משפחות.

עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז נישט אַלע עולים וואָס זענען געקומען אין לאַנד אַריין האָבן באַוויזן זיך איינצואָרדנען. עס זענען געוו״ען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן זיך נישט געקענט איינאָרדנען; און זענען אַוועקגעפאָרן אין אַנדערע לענדער, און אַ טייל זענען גאָר צוריקגעפאָרן קיין פּאָדהייצע, און צו אונדזער גרעסטן באַדויערן זענען זיי דאָרט אומגעקומען צוזאַמען מיט זייערע משפחות.

אין די ערשטע יאָרן זענען די פּאָדהייצער עולים, גלייך ווי די עולים פון אַנדערע שטעט, נישט געווען אָרגאַניזירט אין קיין באַזונדערע שטעטישע אָרגאַניזאַציעס. ערשט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, אַז ס'האָבן אָנגעהויבן קומען אַהער איינצעלנע פּאָדהייצער יידן, וואָס האָבן באַוויזן זיך צו ראַטעווען מיט גרויסע ניסים — איז אַ בונקער, אין די וועל־

שולחן הנשיאות באזכרה למלאת 25 שנה לאקציית החיסול, בהשתתפות נציג „יד־ושם"
דאָס פּרעזידיום ביי דער אזכרה צום 25־סטן יאָרצייט, מיטן פאָרשטייער פון „יד־ושם"

קבוצת הכשרה של נוער ציוני מפודהייצה והסביבה (1934)

ציוניסטישע יוגנט אויף הכשרה אין יאָר 1934

דער, אין רוסלאַנד, אָדער גאָר אין פוילן גופאָ, פאַרשטעלט פאַר „אַריער״ — ערשט דאַן האָבן יידן אין ארץ־ישראל געפונען פאַר נויטיק זיך צו אָרגאַניזירן אין שטעטישע „לאַנדסמאַנשאַפטן״, כדי צו קענען העלפן די געראַטעוועטע וואָס זענען אַהער געקומען, אָפּצוהאַלטן פון צייט צו צייט אַן אזכרה פאַר די אומגעקומענע קדושים און זוכן אַ וועג צו פאַראייביקן זייער הייליקן אָנדענק.

אַזוי איז אַנטשטאַנען אין יאָר 1951 דער „ארגון יוצאי פודהייצה בישראל״. די ערשטע פאַרזאַמלונג איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן דעם 2טן דעצעמבער 1951, און עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ צייטווייליקער קאָמיטעט פון די חברים: מרדכי מערקער, יהודה ווייסמאַן, מלכה גלאָבוס, פייביש מאָסבערג און יהודה ראָל, זכרונו לברכה.

מיר ווילן דאָ באַמערקן, אַז די פּאָדהייצער אָרגאַניזאַציע איז אַנטשטאַנען אַביסל שפּעטלעך, אין דער צייט וואָס אַ סך לאַנדסמאַנשאַפטן פון פאַרשידענע שטעט פון פוילן און גאַליציע האָבן שוין עקזיסטירט עטלעכע יאָר. צו יענער צייט איז נאָך כמעט נישט געווען קיין שום קאָנטאַקט צווישן די פּאָדהייצער לאַנדסלייט, און קיינער האָט נישט געוווסט וויאַזוי זיך מיט זיי צו פאַרבינדן. די ערשטע וואָס האָבן אָנגעהויבן די טעטיקייט צו גרינדן אונדזער אָרגאַניזאַציע זענען געווען נחמה מערקער (געב. שטערן) און איר מאַן מרדכי מערקער, וואָס האָבן אין דעם אַריינגעלייגט אַ סך צייט און אַרבעט און האָבן פאַרעפנטליכט אַ סך מודעות אין די צייטונגען און אין ראַדיאָ, כדי צונויפצורופן די ערשטע פאַרזאַמלונג פון אונדזערע לאַנדסלייט. אונדזערע שטעטישע האָבן זיך וואַרעם אָפּגערופן צו זייער איניציאַטיוו, און עטלעכע וואָכן שפּעטער, דעם 23טן יאַנואר 1952, האָבן זיך ביי דער ערשטער אזכרה באַטייליקט בערך 200 מענטשן פון אונדזער שטאָט, וואָס זענען צום גרעסטן טייל אָנגעקומען אַהער נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה און דעם גרויסן טראַגישן אומקום פונם אייראָפּעאישן יידנטום.

נאָך דער ערשטער אזכרה איז ווידער אָפּגעשטעלט געוואָרן די וויטערע טעטיקייט אויף אַ לענגערער צייט. ערשט ביי דער אזכרה אין יאָר 1954 איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ טעטיקער קאָמיטעט. דער פאָרזיצער פונם קאָמיטעט איז געווען מאיר זלאָטשאָווער, זכרונו לברכה, (דער אינז׳ינער פונם תל־אביבער מאַגיסטראַט); די מיטגלידער פונם קאָמיטעט זענען געווען די חברים מרדכי מערקער, יהודה ווייסמאַן, ד״ר ברוך מילך, מנחם עטינגער, יוסף שעכטער, צבי גוראַלניק, און יהושע שטאַמלער, זכרונו לברכה. מיר ווילן אונטערשטרייכן, אַז אויך דאָסמאָל איז די טעטיקייט פון אונדזער אָרגאַניזאַציע באַנייט געוואָרן אַ דאַנק די באַמיונגען פון אונדזער חבר מרדכי מערקער און זיין פרוי נחמה.

זייט דער נייער קאָמיטעט איז אויסגעוויילט געוואָרן אין יאָר 1954 ווערט יעדעס יאָר אָפּגעהאַלטן אַן אזכרה צום אַנדענק פון די קדושים פון אונדזער שטאָט, אין דעם טאָג ווען ס׳איז פאָרגעקומען אין פּאָדהייצע די „ליקווידירונגס־אַקציע״, דאָס הייסט ג׳ בסיוון יעדעס יאָר. דער קאָמיטעט איז זייט יענער צייט געווען טעטיק אָן אַן איבעררייס און האָט אויסגעפירט עטלעכע פּראָיעקטן, וואָס דער וויכטיגסטער פון זיי איז דאָס אַרויסגעבן פון יזכור־בוך.

דער ערשטער פראָיעקט וועלכן מיר האָבן אויסגעפירט איז געווען — פלאַנצן ביימער אין „יער הקדושים" אויפן נאָמען פון די אומגעקומענע. צו דעם צוועק האָבן מיר געדאַרפט אַריינטראָגן אין „קרן קיימת לישראל" אַ סומע פון טויזנט פונט, וועלכע דער קאָמיטעט האָט צונויפגעזאַמלט צווישן זיינע חברים, נישט וואַרטנדיק ביז אונדזערע לאַנדסלייט וועלן די סומע אַריינטראָגן. ערשט שפּעטער האָט מען זיי די אויסגעלייגטע סומען ביסלעכווייז צוריקגעגעבן.

אין יאָר 1958 האָט זיך לויט דער איניציאַטיווע פונם קאָמיטעט געגרינדעט אַ גמילות־חסדים קאַסע, וואָס העלפט אונדזערע לאַנדסלייט מיט קליינע הלוואות אָן פּראָצענט. דער גרונד־קאַפּיטאַל פון דער קאַסע איז געשאַפן געוואָרן פון תרומות פון עטלעכע חברים אין ישראל, און ער פאַרגרעסערט זיך פון יאָר צו יאָר, ווייל דער קאָמיטעט פירט איבער צו דער גמילות־חסדים קאַסע די סומען וואָס בלייבן יעדעס יאָר אין איר קאַסע פון דעם יאָריגן ביישטייער פון אונדזערע לאַנדסלייט. ביים היינטיקן טאָג האָט די קאַסע אַ קאַפּיטאַל פון בערך —.2,000 פונט.

די צווייטע טעטיקייט צום פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די קדושים איז געווען שטעלן אַ מצבה אין „מרתף השואה" (דער קעלער צום אָנדענק פונם אומקום) אויפן הר־ציון אין ירושלים. דאָס האָבן מיר געטון אין יאָר 1964, און זייט דעמאָלט קומען אַהין אונדזערע לאַנדסלייט יעדעס יאָר אין טאָג פון דער אזכרה, אַזויווי אויף „קבר אבות", אויסגיסן זייער ביטער האַרץ און באַגעצן מיט זייערע טרערן דעם קאַלטן שטיין, וואָס טראָגט אויף זיך דעם אָנדענק פון אונדזערע טייערע משפחות, קרובים און גוטע פריינד, וואָס זענען געהרגעט געוואָרן אויף קידוש השם, בלויז דערפאַר וואָס זיי האָבן געהערט צום יידישן פאָלק, וואָס איז צעזייט און צעשפּרייט אויף דער גאַנצער וועלט. אין דער טעטיקייט האָט זיך אויך באַטייליקט אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע, וואָס האָט געדעקט אַ גרויסן טייל פון די הוצאות פון שטעלן די מצבה, אַ דאַנק דער איניציאַטיווע פון אונדזער לאַנדסמאַן מר. איסר ראָלער.

אין יאָר 1964 איז נפטר געוואָרן אונדזער חבר מאיר זרובבל (זלאָטשאָווער), וואָס איז געווען פּרעזעס פון אונדזער ארגון פון 1954 ביז צו זיין אָפּלעבן. באַלד נאָכדעם איז חבר מנחם עטינגער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס פּרעזעס פונם ארגון, און ער פאַרנעמט דעם אַמט ביז צום היינטיקן טאָג. גלייכצייטיק האָט זיך אָנגעהויבן אַ גאָר אינטענסיווע טעטיקייט צום אַרויסגעבן פון דעם לאַנג געפּלאַנטן יזכור־בוך, צום אָנדענק פון דער פּאָדהייצער קהילה.

דעם פּראָיעקט פון אַרויסגעבן אַזאַ בוך האָבן אויפגעבראַכט נאָך אין יאָר 1961 עטלעכע לאַנדסלייט, בעיקר ד"ר מילך און מנחם עטינגער מיט זיין פרוי בלומע; אָבער ערשט אין יאָר 1965 איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ ספּעציעלער בוך־קאָמיטעט, צוזאמענגעשטעלט פון די חברים: ד"ר ברוך מילך, מנחם עטינגער, יהודה ווייסמאַן, שלמה וואַלדען, צבי גוראַלניק, יהודה גריסגאָט, שרגא העסעל, פרוי קלאַראַ סטופּ (געב. מילך), ברוך שאַטען, אורי מילשטאָק, מוניע בראַנדוויין און

יוצאי פודהייצה בישראל
באזכרה לקדושי העיר
(1966)

פּאָדהייצער לאַנדסלייט ביי אַן אזכרה צום אָנדענק פון די קדושים (1966)

ישיבת ועד הארגון של יוצאי
פודהייצה בישראל
יושבים מימין לשמאל :
מרדכי מרקר, ד"ר מילך, מנחם
אטינגר, קלארא סטופ, יהודה
וייסמאן, שלמה וואלדן, נתן
ברעכער

קאָמיטעט־מיטגלידער אין
ישראל ביי אַ זיצונג
עס זיצן, פון רעכטס
צו לינקס :
מרדכי מערקער, ד"ר מילך,
מנחם עטינגער, קלאַרא סטופ,
יהודה ווייסמאַן, שלמה וואַל־
דען, נתן ברעכער.

אַנדערע. דער קאָמיטעט האָט געהאַט די אויפגאַבע אויפצוברענגען די מיטלען צום אַרויסגעבן פון בוך און זאַמלען דעם מאַטעריאַל צום בוך — זכרונות, בילדער א.א.וו.

באַלד ביים אָנהויב פון דער טעטיקייט צום אַרויסגעבן פון יזכור־בוך האָבן מיר געפונען פאַר נויטיק צו געבן דעם ארגון אַ געזעצלעכע גרונדלאַגע, און אין יאָר 1965 האָבן מיר רעגיסטרירט אונדזער ארגון ווי אַ „געזעלשאַפט לויט דעם אָטאָמאַנישן געזעץ". די אויסאַרבייטונג פון די שטאַטוטן און די רעגיסטראַציע אין די רעגירונגס־אַמטן האָט דורכגעפירט אונדזער פריינד דער אַדוואָקאַט אריה בן־חרוץ — שלא על מנת לקבל פרס (אָן אַ שום באַלוינונג), און מיר ווילן אים ביי דער געלעגנהייט אויסדריקן אונדזער דאַנק און אָנערקענונג.

נאָך דער רעגיסטראַציע האָט זיך דער קאָמיטעט גענומען ערנסט צו דער אַרבעט, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין אָפטע זיצונגען און אַ שטענדיקן קאָנטאַקט מיט אונדזערע לאַנדסלייט דאָ אין לאַנד און אין אויסלאַנד, דורך בריוו, איינלאַדונגען, צירקולאַרן און פראַגעבויגן, וואָס מיר האָבן זיי אָפט געשיקט.

איינע פון די גרעסטע שוועריקייטן איז געווען דאָס אויפברענגען די נויטיקע געלט־סומען צום אַרויסגעבן פון דעם בוך. אונדזער ארגון האָט נישט קיין סך מיטגלידער, און זיי זענען צום גרעסטן טייל נישט פאַרמעגלעך. מיר האָבן זיך עטלעכע מאָל געווענדעט צו אונדזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע, אָבער עס איז נישט לייכט געווען זיי צו באַוועגן זיי זאָלן אונדז העלפן דערפילן דעם הייליקן חוב וואָס מיר האָבן אויף זיך גענומען. אין יאָר 1968, פסח־צייט, בשעת ד"ר מילך איז געווען אין ניו־יאָרק, איז אים געלונגען צו אָרגאַניזירן צו דעם צוועק אַ קאָמיטעט צוזאַמענגעשטעלט פון די לאַנדסלייט איסר ראָלער, שיע (יהושע) פרידמאַן, מר. גרובער, מיציע פריש און שלמה רייס. מען האָט דעמאָלט אויך אָרגאַניזירט אַ מיטינג אין דער פּאָדהייצער שיל (וואָס טראָגט דעם נאָמען „משאת בנימין" לויט דעם חיבור פון הרב הגאון ר' בנימין סאָלניק ז"ל), און ביי דער געלעגנהייט האָט ד"ר מילך אויספירלעך גערעדט וועגן אַרויסגעבן פון דעם בוך און געבעטן די פאַרזאַמלטע צו געבן אונדז די נויטיקע הילף. אַ דאַנק דער טעטיקייט האָט מר. ראָלער געזאַמלט ביי אונדזערע לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק טויזנט דאָלאַר, וועלכע מען האָט איבערגעגעבן ד"ר מילך אין נאָמען פון דער פּאָדהייצער לאַנדסמאַנשאַפט.

אויסער דער דערמאָנטער סומע האָבן זיך בלויז עטלעכע געציילטע לאַנדסלייט אין אַמעריקע וואַרעם אָפּגערופן, און זיך באַטייליקט מיט 100—200 דאָלאַר (די אויספירלעכע ליסטע געפינט זיך אויף די לעצטע זייטן פון בוך). מיר ווילן דאָ ספּעציעל אונטערשטרייכן די האַרציקע הילף און אונטערשטיצונג פון צוויי פון אונדזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע הרב וולף פיירסטון (פיירשטיין) און מר. איסר ראָלער. הרב פיירסטון האָט אונדז אַריינגעשיקט אַ וויכטיקן אַרטיקל וועגן פּאָדהייצער רבנים אין די פאַרגאַנגענע דורות, און האָט אויסערדעם ביי יעדער געלעגנהייט אַפּעלירט צו אונדזערע

לאַנדסלייט צו געבן אונדז יעדע מעגליכע הילף. און מר. איסר ראָלער און זיין פרוי חנה (געב. גראָסמאַן) האָבן נאָכן באַזוך פון ד״ר מילך פאָרטגעזעצט די טעטיקייט פאַרן יזכור־בוך און אַריבערגעשיקט עטלעכע הונדערט דאָלאַר וואָס זיי האָבן געזאַמלט צווישן אונדזערע לאַנדסלייט.

עס איז אַ אינטערעסאַנטער פאַקט, אַז צווישן די לאַנדסלייט אין אַמעריקע וואָס האָבן זיך גלייכגילטיק באַצויגן צום עניין פון אַרויסגעבן דעם יזכור־בוך, אָדער אַפילו געווען געגן דעם אַרויסגעבן, זענען געווען אויך אַזעלכע וואָס זענען געקומען קיין אַמעריקע נאָך דער מלחמה און האָבן אַליין דורכגעמאַכט די שרעקלעכע איבערלעבענישן פונם נאַצי־רעזשים. אַפילו צווישן די מיטגלידער פונם בוך־קאָמיטעט זענען געווען אַזעלכע וואָס האָבן נישט געהאַלטן פון דעם גאַנצן געדאַנק. און אויך צווישן אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל האָבן זיך אַ טייל אָפּגעזאָגט פון יעדער מיטהילף צום אַרויסגעבן פון דעם בוך, דאַרונטער אויך אַזעלכע וואָס האָבן געהאַט די מעגליכקייט צו העלפן דערצו סיי מאַטעריעל און סיי גייסטיק.

אויך דאָס זאַמלען דעם מאַטעריאַל צום יזכור־בוך איז נישט געווען קיין לייכטע זאַך. מיר האָבן זיך ביי יעדער געלעגנהייט געווענדעט צו אונדזערע לאַנדסלייט דאָ אין לאַנד און אין אויסלאַנד און געבעטן אונדז צוצושיקן שילדערונגען און זכרונות פון פּאָדהייצער לעבן, כדי דאָס בוך זאָל געבן אַ ריכטיק בילד פון דעם פּאָדהייצער יידנטום און דעם פּלאַץ וואָס עס האָט פאַרנומען אין פוילישן יידנטום. אין משך פון דער צייט האָט זיך אָנגעזאַמעלט אַ מינימאַלע צאָל פון מאַטעריאַל, וואָס האָט אונדז דערמעגלעכט זיך צו פאַרבינדן מיט אַ רעדאַקטאָר וואָס זאָל דעם מאַטעריאַל באַאַרבעטן און איבערזעצן. דער רעדאַקטאָר, מר מ. ש. גשורי, האָט אויך אָנגעשריבן אַ ברייטע און אינטערעסאַנטע היסטאָרישע שילדערונג אויף גרונד פון פאַרשידענע היסטאָרישע קוועלן, פון וועלכער מען באַקומט אַ באַגריף וועגן דער געשיכטע פון דער שטאָט און דער יידישער באַפעלקערונג פון אירע ערשטע יאָרן ביז צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין בוך געפינט זיך אויך אַ היסטאָרישע שילדערונג אין יידיש, אָנגעשריבן פון מר. נחמן בלומענטאַל, וואָס איז אַליין פון אונדזער געגנט (פון בארשטשאָוו), און אויך זיינע אַ מאָנאָגראַפיע וועגן אַ פאַרגעסענעם שרייבער, מרדכי מענדל אויזערקיס, וואָס האָט געלעבט אין פּאָדהייצע ביים סוף פונם 19־טן יאָרהונדערט און אין די ערשטע יאָרן פונם צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. וויכטיקע הילף און עצות האָבן מיר אויף באקומען פון ד״ר קערמיש, דעם לייטער פונם אַרכיוו פון „יד־ושם״ אין ירושלים, און פון אונדזער לאַנדסמאַן פּראָפעסאָר ווייס ע״ה, וואָס האָט אין זיינע לעצטע יאָרן געלעבט אין ירושלים.

פונם אַרכיוו פון „יד־ושם״ האָבן מיר באַקומען עטלעכע וויכטיקע צייגנשאַפטן וועגן די געשעענישן אין פּאָדהייצע אין דער טראַגישער צייט פון אומקום, און זיי געפינען זיך

יוצאי פודהייצה בישראל באסיפת־אזכרה

פּאָדהייצער לאַנדסלייט ביי אַן אזכרה

אין לעצטן טייל פון בוך, וואָס באַשרייבט דעם חורבן פון דעם יידישן ישוב אין אונדזער שטאָט. דאָרט געפינט זיך אויך אַן אויספירלעכע באַשרייבונג פון די איבערלעבענישן און דעם לעבנסקאַמף פון עטלעכע משפחות, געשריבן פון פרוי העניאַ שורץ.

איינע פון די וויכטיקסטע און שווערסטע אויפגאַבן איז געווען צו קאָנצענטרירן די נעמען פון די אומגעקומענע פון אונדזער שטאָט און דער אומגעבונג, כדי צו פאַראייביקן זייער אָנדענק אין יזכור־בוך. מיר האָבן זיך וועגן דעם אונצעליקע מאָל געווענדעט צו אונדזערע לאַנדסלייט, אונטערשטרייכנדיק ווי וויכטיק עס איז יעדער איינער זאָל אונדז אַריינשיקן, אויף וויפל ס'איז מעגלעך, אַ גענויע און אויספירלעכע רשימה פון זיינע אומגעקומענע קרובים, פריינד און באַקאַנטע. מיר האָבן דאַרויף טאַקע באַקומען אַ סך ליסטען פון אומגעקומענע לאַנדסלייט, אָבער מיר קענען נישט זיכער זיין צי די ליסטע איז באַמת פולשטענדיק און גענוי, און מיר בעטן אונדזערע לאַנדסלייט ריכטיק אָפּצושאַצן די אָביעקטיווע שוועריקייטן פון צוזאַמענשטעלן אַזאַ ליסטע און זיך באַציען מיט ריקזיכט צו די פעלערן וואָס זיי וועלן אין איר געפינען.

צום סוף ווילן מיר אויסדריקן אַ דאַנק די אַלע וואָס האָבן נישט געשפּאָרט זייער צייט און אַריינגעלייגט אַ סך כוחות און ענערגיע צום אַרויסגעבן פונם בוך, און ספּעציעל די קאָמיטעט־מיטגלידער ד״ר ברוך מילך, מנחם עטינגער מיט זיין פרוי, פרוי קלאַראַ סטופּ, און די חברים ווייסמאַן, וואַלדען און מערקער, וואָס זיי האָבן בעיקר געטראָגן די לאַסט פון אָט דער ווייט־פאַרצווייגטער און לאַנג־דויערנדער טעטיקייט. און אַ באַזונדערן דאַנק דריקן מיר אויס די פאַכלייט וואָס האָבן אונדז געהאָלפן אַרויסגעבן דאָס בוך, דעם רעדאַקטאָר מר מ. ש. גשורי, דעם מגיה מר ג. לינדענבערג און דער דרוקעריי „אות״ אין תל־אביב, וואָס האָט געטריי און ערלעך אונדזער טייער בוך געדרוקט.

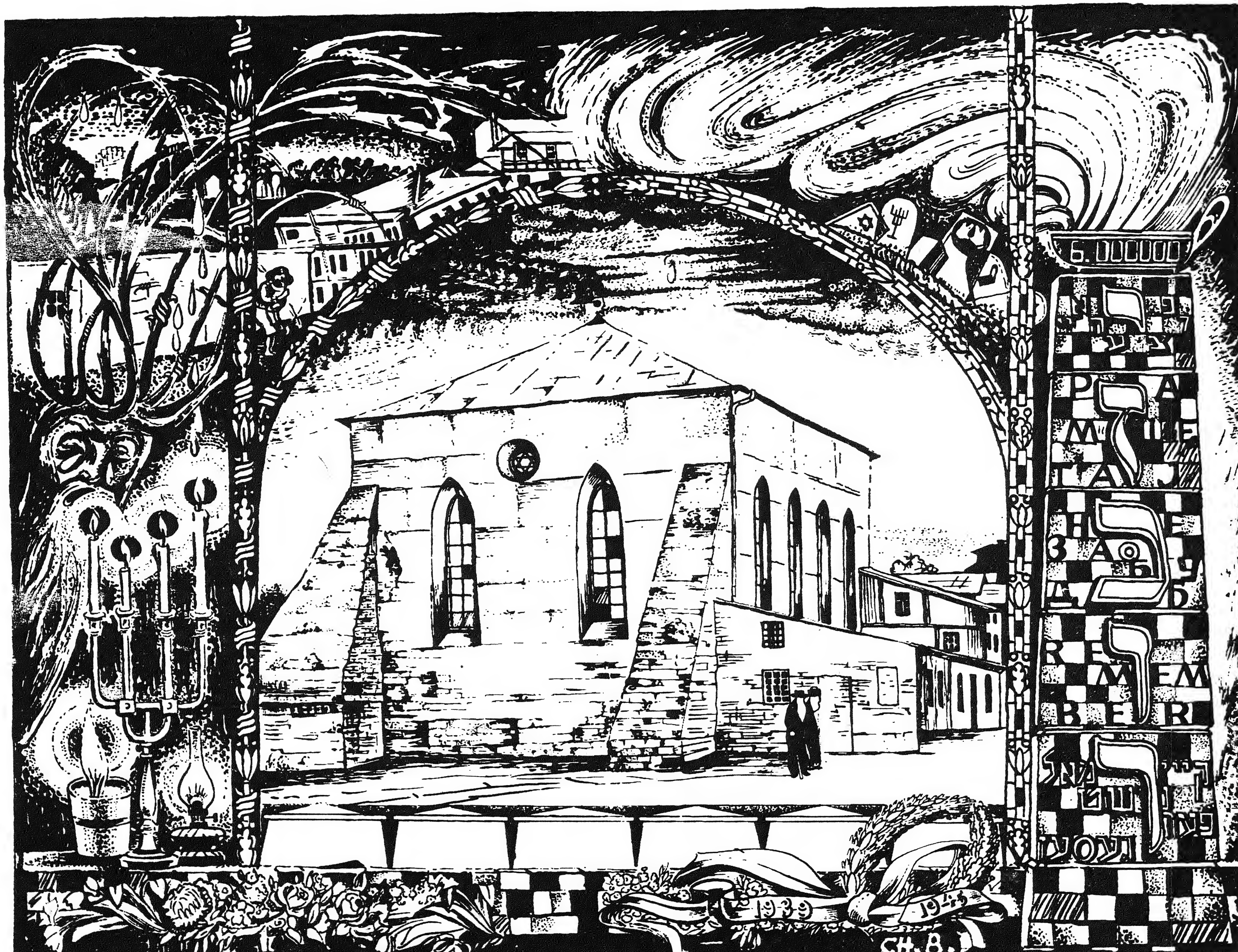

שולחן הנשיאות באזכרה בשנת 1967. הנואם — ד״ר ברוך מילך

דאָס פּרעזידיום ביי דער אזכרה אין יאָר 1967. דער רעדנער איז ד״ר ברוך מילך

פרקי עבר

פון פארגאנגענע צייטן

ציור בית־הכנסת הגדול בפודהייצה עם עיטורים על נושא השואה — נעשה בידי בן־עירנו הצייר חיים בוכוואלד

א צייכנונג פון דער גרויסער שיל אין פאָדהייצע מיט אָרנאַמענטן וועגן דער תקופה פון אומקום — געצייכנט פון אונדזער לאַנדסמאַן חיים בוכוואַלד

מ. ש. גשורי

לקורות העיר פודהייצה וסביבתה

(סקירה היסטורית)

מבוא

זכות גדולה נתגלגלה ליוצאי פודהייצה והסביבה בישראל להנציח בספר את זכר עירם, עיר שהיתה מרכז לסביבתה, ובזכות אישיה — רבניה ועסקניה — הלך שמה הטוב למרחוק. עיר זו, ככל עיר יהודית חשובה בגליציה ובפולין, ראויה ליד־ושם בחיינו, ויישר כוחם של האנשים שיש ביכולתם לתרום לעבודה יקרה זו של מתן חיי־עד לקיבוץ יהודי חשוב, שיד הצורר השיגתו והכריעתו לעפר.

העיר פודהייצה אינה נמנית עם הקהילות המאושרות שזכו לתיאורים מפורטים מידי תושביה בדורות קודמים או מידי היסטוריונים דגולים, כדרך שזכו הערים הראשיות בגליציה קראקא ולבוב, ואף הערים ז׳ולקיב („קריה נשגבה״ של שלמה בובר) ובוליחוב (פרי עטו של העסקן ר׳ דובר בירקנטל). במרוצת הדורות השכילו אמנם רבני פודהייצה להוציא כמה ספרים, אולם ספרים אלה עוסקים בדברי הלכה בלבד, בלי שניתן להציץ באמצעותם — ולו באופן כללי — לתוך מערכת חייה של אחת הקהילות המרכזיות של פולין הדרומית במאה הי״ז והי״ח. ואף־על־פי־כן נפרשו לפנינו כמה וכמה מקורות המאפשרים לנו לשחזר ולתאר את חיי העיר בתקופות השונות של קיומה — בתקופת השלטון התורכי, בתקופת ועד ארבע הארצות, בתקופת שבתי־צבי ויעקב פראנק, בתקופת החסידות ובזמן החדש.

א. פודהייצה אשר בפודוליה העילית

חילופי אוכלוסין בפודוליה עד להתיישבות הסלא־בים. — מאין הגיעו היהודים לפודוליה? — ישוב יהודי בפודול בסוף המאה הי״ב. — ערים נודעות בפודול עם רבנים מפורסמים ואישים נודעים. — תנועת השבתאים, יעקב פראנק ועדתו, תנועת החסידות. — „ההשכלה הברלינית״ בפודול.

„פודהייצה אשר בפודוליה העילית״ — מאי קא משמע לן? ציון זה בא ללמדנו כי לא פודהייצה אחת היתה קימת בממלכת פולין. המעיין באנציקלופדיות למיניהן ימצא למעלה מעשרה ישובים בשם זה, הנמצאים באזורים שונים, בסביבת לודמיר, לוצק, קרמיניץ ועוד. ואילו כאן מדובר על פודהייצה שעלתה למדריגת עיר מחוזית בגליציה המזרחית ושכנה על גדות הנהר קורופייץ. מלבד זה יש לפודהייצה שלנו „איגרת יוחסין״ בתור בת למדינת פודוליה הגדולה, שתפסה מקום מכובד בקורות ממלכת פולין שלפני שלוש החלוקות, ושימשה מקום־ישוב לקהילות קטנות וגדולות של יהודים במשך מאות שנים.[1]

ראשיתו של היישוב בפודוליה חלה בתקופה קדומה מאוד. לפי „אבי ההיסטוריה״, הירודוטוס היווני, ישבו בפודוליה עמים שונים עוד כחמש מאות שנה לפני ספירת הנוצרים. לאחר שאדריאנוס, קיסר רומא, כבש את ארצות גרמניה ורומניה (במאה השנייה לסה״נ) בא גם חבל ארץ זה תחת שלטונו. מתקופת „נדידת העמים״ ואילך התהוו בפודוליה שכבות־שכבות של עמים שונים, שנבדלו זה מזה גם בדתם: פרבוסלאבים (יוונים - אורתודוכסים), קתולים, לותרנים ויהודים. אלה האחרונים היוו את רוב רובו של היישוב העי־רוני.

מהמאה הארבע־עשרה עד לחלוקה השנייה של פולין בין רוסיה ופרוסיה בשנת 1793 שלטו בפודוליה חליפות מדינות ליטא, פולין, רוסיה ותורכיה. השם „פודול״ מופיע מראשית המאה ה־14 ופירושו בשפות הסלאביות „ארץ השפלה״. פודוליה משתרעת על שטח גדול בצפון־מערבה של רוסיה האירופית, הגובל עם גליציה ומובדל ממנה על־ידי הנהר זברוץ׳. בשנת 1793 עבר רובו של חבל ארץ זה, יחד עם עוד כמה מחוזות ממדינת פולין, לרשותה המלאה של רוסיה, ואילו פודוליה העילית נשארה מסונפת לגליציה המזרחית.

דבר מוצאם של היהודים שהתיישבו בפודוליה שנוי במחלוקת. כמה מההיסטוריונים סבורים, שהיהודים הגיעו לפודוליה מרוסיה ומפולין, שאליהן היגרו ממערב אירופה. אך יש גם דעה האומרת, שהיהודים באו לפודוליה מארץ הכוזרים ומחצי האי קרים, או מנסיכות קיוב, שגורשו ממנה בימי ולאדימיר מונומאך בשנת 1120. לפי דעה זו נמצא בפודוליה בסוף המאה השתים־עשרה יישוב יהודי, שעסק במסחר ובמלאכה, בתיווך ובחכירה ועשה חיל רב. בימי

מלחמת שלושים השנה (1618־1648) נוספו עליהם רבים מיהודי אשכנז וביניהם משפחות ידועות־שם בתורה ובחכמה. כל עוד היתה פודוליה תחת שלטונם של נסיכי פולין וליטא נהנו התושבים היהודים מזכויות מסוימות, ומצבם האזרחי והכלכלי היה טוב בהרבה מזה של אחיהם ביתר המחוזות. גם לימוד התורה היה נפוץ בקרב העם, שהעמיד מתוכו רבנים ותלמידי־חכמים מפורסמים. אולם המצב הזה נשתנה לרעה עם פרוץ מרד הקוזאקים תושבי אוקראינה בשנת 1648. המרד היה מכוון נגד בעלי האחוזות הפולנים, משעבדי העם האו־קראיני, אך יחד עם זה נפגעו קשות היהודים תושבי הערים. תקופה זו של חיי מצוקה ופורעניות ופחד־מוות מפני חרב אויב הכשירה את הקרקע להזיות מסתוריות ולאמונה בנסים ובהצלה שלא בדרך הטבע. והימים ימי שבתי־צבי, שהאמונה במשיחיותו הציפה כמעט את כל תפוצות הגולה ובכללן גם את פודוליה. התנועה המשיחית הכבירה הזאת היכתה בה גלים (בעיקר בשנים 1676־1700) והפיחה רוח תקווה בלב ההמונים המדוכאים. אולם האכזבה המרה שבאה בעקבות תנועה זו לא פסחה גם על פודוליה וזעזעה לא במעט את חיי תושביה היהודים. ביחוד גברה הרעה בהגיע אליה (בשנת 1757) יורשי תנועתו המשיחית של שבתי־צבי, יעקב פראנק ועדתו, שכתוצאה מהלשנתם בפני הבישוף של קמיניץ פודולסק נערך בעיר זו ויכוח ביניהם ובין הרבנים מחרימיהם, ויכוח שנסתיים בהטלת קנס כבד על היהודים ובהחרמת ספרי התלמוד מכל הפלך ושריפתם בפומבי בכיכר השוק בקמיניץ פודולסק (בשנת תקי״ח — 1757).

אכן, כסם מרפא לרוח העם השבור והמיואש מסבל תלאו־תיו הרבות קמה במחצית המאה השמונה־עשרה תנועת החסידות, שמחוללה ומייסדה היה ר׳ ישראל בעל־שם־טוב (הבעש״ט), יליד העיירה הפודולית אוקופ. תורה זו, שגדלה וטופחה על אדמת פודוליה, בעיקר בין פשוטי העם, התרחבה והעמיקה במשך זמן קצר עד היותה תורת־חיים שלמה ומקיפה את כל שדרות העם היהודי, ולמרות הפילוגים בין כיתות החסידים השונות, ועל אף ההתנגדות מצד הרבנים ולומדי התורה סללה לה דרך אל פזורת ישראל כתנועה עממית רבת ענין ותוכן ובעלת ספרות ענפה.

מאידך הכתה שרשים בפודוליה גם תנועת ה„השכלה״ מיסודם של יהודי מערב־אירופה („ההשכלה הברלינית״), שהתפתחה במאה השמונה־עשרה. היא הרסה את ה„חומה הסינית״ שהקיפה את הרחוב היהודי הסגור ומסוגר בפני השפעת חוץ והכניסה לתוכו מרוח הזמן החדש. בקרבת מקום לפודהייצה פעלו יוסף פרל ור׳ נחמן קרוכמל עם כל חכמי ההשכלה הנודעים שניהלו מאבק קשה להחדרת אור ההשכלה אל תוך משכנות ישראל.

יהדות פודוליה היתה מאז ומתמיד אבר חי ותוסס בגופה של יהדות פולין ורוסיה ותרמה לא מעט מחיוניותה לנפש האומה כולה. ומצב זה לא נשתנה גם אחרי חלוקתה של פודוליה לשני פלגים, כשהפלג הגדול עבר לידי רוסיה והפלג הזעיר הוכלל בשטח גליציה האוסטרית. פודוליה של גליציה הקיפה כל השטח מן הגדה השמאלית של הנהר דניסטר עד לגבול רוסיה, ונכללו בה המחוזות ברודי, בוטשאטש, בורשטשוב, בז׳יז׳אן, הוסיאטין, זאלישטשיק, זבאראז׳, טארנופול, טרמ־בובלה, טשורטקוב, סקאלה ופודהייצה — כולם מחוזות שהיו מיושבים קהילות יהודיות קטנות וגדולות, שמילאו תפקיד חשוב בכל שטחי החיים של חבל ארץ זה. ובעלות הכורת על עמנו בגולה הושמדו אף הן ונימחו כליל מעל פני האדמה.

ב. ראשית ייסודה של פודהייצה

אגדות והשערות על ישובי יהודים. — פודהייצה קיבוץ־גלויות בזעיר אנפין ליהודים מארצות שונות. — פודהייצה עיירת־ספר. — פשיטות טטרים בעיר ובסביבה. — האוכלוסיה הפראבוסלאבית ראשונה בפודהייצה.

מתי נוסדה עיר זו שנקראה בשם „פודהייצה״? מי היו בוניה? כיצד התפתחה והיכתה שרשים בנבכי העבר הרחוק והקרוב? איך ומתי התאחזו בה היהודים, ומי היו שכניהם הראשונים בעיר ובסביבה?

שאלות אלו ורבות אחרות תלויות ועומדות ללא מענה והסבר, וזאת מסיבה פשוטה: רק מעטים מבני העיר יודעים משהו על עברה הרחוק של העיר שבה נולדו וגדלו ועל עברו של הישוב היהודי בתוכו. בתנאים אלה לא נותר לנו אלא ללקט את הפרטים המעטים שניתן לאסוף ממקורות שונים ולצרפם לתיאור שלם ככל האפשר של חיי העיר לתקופותיה השונות.

„רוסיה האדומה״, היא גליציה המזרחית לעתיד, עברה בשנת 1387 לידי הפולנים, אחרי שהיתה במשך מאתיים שנה סלע המחלוקת בין נסיכים מקומיים ובין פולניה והונגריה. הפולנים מצאו כאן יישוב קלוש מאוד. במזרח היו כפרים ועיירות שנחרבו כמה פעמים בתוך מאה שנה ותושביהם נהרגו או נישבו על־ידי הטטרים והתורכים. במשך מאות שנים התגבשה בחבל ארץ זה אוכלוסיה מגוונת, שהיתה מורכבת מפולנים שהשתייכו לכנסיה הרומית־קתולית, אוקראינים שהשתייכו לכנסיה היוונית־קתולית, ויהודים שהיוו את היסוד העירוני בכל ישובי הסביבה. בכל ערי הסביבה נמצא גם מיעוט קטן של ארמנים, שקיימו מסחר עם הארמנים שבתור־כיה, בקווקז ובפרס, ועד למרכז הארמני הגדול אשר באיס־פאהאן. בקרב הארמנים בגליציה היו נפוצים למדי שמות תנ״כיים.

ג. העיר בתקופת ממלכת פולין

תעודה ראשונה על פודהייצה משנת 1519. — יאקוב בוצ'אצקי, אדון העיר, מקבל זכיון לקבוע יריד בעיר בשנת 1536. — סטאניסלאב פוטוצקי, גיבור פולין, נקבר בכנסיה הקתולית בעיר בשנת 1667. — יאַן סובייסקי עם צבאו במצור בפודהייצה בשנת 1667. — איבראהים פחה שם מצור על פודהייצה בשנת 1675. — מצור הטטרים על העיר בשנת 1698 והדיפתם על־ידי המצביא פל.כס פוטוצקי.

דברי ימי היהודים בפודהייצה והסביבה משולבים בקורו־תיה של האוכלוסיה הלא־יהודית, ומשום כך יש לסקור כל מה שפעלו הפולנים לטובת העיר מבחינה לאומית ומדינית ואת חלקם של היהודים בהישגים אלה.

התעודה הראשונה שבה מופיע השם פודהייצה היא משנת 1519. תעודה זו מציינת כאדוני העיר פודהייצה את יאקוב בוצ'אצקי, הבישוף מחלם, אך עוברת בשתיקה על תאריך ייסודה של העיר ואינה מספרת כיצד נתגלגלה לידי הבישוף. פודהייצה נזכרה גם בתעודה משנת 1516, בה מספר בילסקי כי המצביאים הפולנים קאמיניצקי, לאנצקורונסקי וטבורובסקי נתקלו בפודהייצה בחמש מאות טטרים, שהתגוננו בגבורה ולבסוף הובסו.

מסתבר, שיאקוב בוצ'אצקי הוא שהחל לפעול לפיתוח היישוב בפודהייצה, בהשפיעו על המלך לקבוע בעיר זו יום יריד על שם אלכסיי הקדוש. זמן קצר לאחר מכן עברה הבעלות על העיר לידי משפחת וולסקי, וניקוליי וולסקי, שר הארמון (קאשטילאן) הסאנדומירי, כונן בשנת 1536 יריד ע"ש מארצין הקדוש, בתוקף הזכיון של זיגמונט הראשון, הוא המלך שמתוך רגשי הוקרה לוולסקי על פעליו לטובת המדינה הנהיג בשנת 1539 את החוקה הגרמנית (המגדבורגית) במקום החוקה הפו־לנית והרוסית. בכלל שימשו הירידים בימים ההם תמריץ לפיתוח הערים, ובשנת 1590 הואיל זיגמונט השלישי לאשר למארצין וולסקי העברת היריד ליום מתאים יותר, ליום „ההסתלקות", בעוד שאת יום־השוק הועיד ליום השבת. בשנת 1630 עברה העיר בירושה למשפחת פוטוצקי, ואז החלו בני משפחה זו להיקרא וגם לחתום בשם פודהייצה.[2]

דאגתה הראשונה של משפחת פוטוצקי הופנתה להקמת כנסיה רומית־קתולית, כמשקל נגד לכנסיה היוונית־קתולית שנועדה לתושבים האוקראינים. בכנסיה זו נקבר בשנת 1667 סטאניסלאב רעוועֶר פוטוצקי, שהיה נושא תארים רמי־מעלה רבים מטעם הממלכה. הוא נולד בשנת 1579 ובמשך חייו הארוכים היה הטמאן הממלכה, מושל־הגליל של קראקא ואחד משרי הצבא הנודעים במדינה. בראשונה נלחם ליד גוזוב בשנת 1607, ומאז השתתף בכל המלחמות שניהלה פולין במשך שישים שנה, בלי לחוס על בריאותו, על רכושו ועל נחלאותיו הרבות. הוא עמד בראש הצבא ב־46 מערכות נגד השוודים, הרוסים, הוולכים, התורכים, הטטרים והקוזאקים בתקופת שלטונם של שלושה מלכים.

במישורי העיר פודהייצה קצר יאן סובייסקי בשנת 1667 את ראשית תהילתו כמצביא, כאשר התייצב בראש 12.000 לוחמים ממיטב צבאו נגד גייסות הטטרים והקוזאקים שהציפו את פודוליה ושמו מצור על פודהייצה. במשך שבועיים עמד צבא פולין בגבורה נגד צבא האויב שמנה כשמונים אלף טטרים ו־24 אלף קוזאקים, ואף אירגן התקפות־פתע שפגעו במחנה האויב וגרמו לו אבידות קשות. בינתיים נודע לשולטן שקוזאקים מבני־בריתם של הפולנים פלשו לקרים, והוא כרת ברית־שלום עם פולין ואף הבטיח להיות בן־בריתם. עמידת־גבורה זו פירסמה בכל אירופה את שמו של יאן סובייסקי, כמצביא גאוני „בעל ראש העולה בגדלו פי מאה על הזרוע". רבות כתבו סופרי פולין על מצור פודהייצה, ובמכתבי המצביא סובייסקי אל רעייתו מתוך העיר הנצורה הוא מעלה על נס את תכונות העיר הזאת כמעוז ומבצר. בשנת 1687, בהיותו כבר מלך פולין, בא סובייסקי שנית לפודהייצה כדי להשקיף על שדה־הקרב שבו קצר את ראשית תהילתו.

פודהייצה היתה כבר אז אחת הערים הגדולות והמפוארות ב„חבל הרוסי". לפי תיאורו של דאליראק, צרפתי מאנשי חצרו של יאן סובייסקי, היו בעיר רחובות מרוצפים, חמש כנסיות, ארמון עתיק ולו מגדלים אדירים עם מרפסות גבוהות מוקפות סוללות. בדברו על אוכלוסי העיר הוא מונה בשורה ראשונה את היהודים, ואחריהם וולכים, ארמנים, פולנים ואוקראינים.

ברם, התנפלויותיהם הבלתי פוסקות של הטטרים, שלא פסחו גם על פודהייצה, פגעו קשות בעיר ואנשיה: החומות נהרסו; חלק מהארמון הפך לתל חרבות ובתים רבים היו לשממה. בשנת 1675 שם איברהים פחה מצור על פודהייצה, ואחרי שהעיר נכנעה החריב את בתיה והוביל בשבי את תושביה, ואת חיל־המשמר על מפקדו מאקוביייצקי. החלטת הסיים הפולני משנת 1677 קובעת: „מתוך רצון לשקם את ממלכתנו מן ההרס והנזקים שנגרמו לה מידי אויבנו, ותוך תשומת לב לזכויות השר פוטוצקי רב החסד, הננו מעניקים לפודהייצה — אחוזתו של פוטוצקי — שיחרור מכל מיני מיסים למשך 12 שנה."

בשנת 1698, כאשר פליכס פוטוצקי, מושל גליל קראקא והטמאן הכתר הפולני, נרדף על־ידי ארבעים אלף טטרים, הוא בחר לו למשענת את חומות הארמון של פודהייצה. בקרב, שהתנהל בחימה שפוכה ונמשך ארבע שעות, איבדו הטטרים אנשים רבים ונאלצו לסגת מן הארמון אשר בפרוור העיר, בהבעירם אותו באש יחד עם השלל שלא יכלו לקחת אתם.

בפודהייצה נולד המדינאי הפולני רב־הפעלים איגנאץ

פוטוצקי. במחצית המאה ה־18 עברו כל הנחלאות בפודהייצה כקניין למשפחת בילסקי, וממנה עברו לידי קאספר רוגלינסקי, מושל הגליל האינפלנדי, בערך בשנת 1782. פודהייצה יחד עם כל ה„מפתח" — רודניק, ליסה, אורינוס, קוסוזוב, וישניובצ׳יק, עם החוות זאהייצה, הולנדרה ושילקה — היוו את נחלת הנסיכה צ׳ארטוריסקה, שהקימה לה באחרונה בעיר זו את ארמון־הקיץ.[3]

העיר שכנה על גדות הנהר קורופייץ, נהר שאורכו 75 ק"מ ושני אגמים לו בפודהייצה. הוא עובר דרך פודהייצה למונסטרז׳יסקה וזאלשצ׳יקי ונופל אל נהר הדנייסטר משמאלו. את שטח המחוז של פודהייצה מבתרים מצפון לדרום שלושה נהרות — סטריפה, זלוטה־ליפה וקורופייץ — המשמשים פלגים לדניסטר. לפנים יצרו הנהרות הללו הרבה אגמים ובריכות, עד שכל אחד מהם היווה מעין שרשרת של אגמים. הדגה באגמים אלה שימשה מקור־פרנסה לאוכלוסיה הדלילה, בעיקר בתקופות שבהן הושמד היבול בשדות על־ידי חיילי האויב וגייסותיו. האגמים והבריכות היוו גם מגן טבעי למצודות ולארמונות, שניבנו מלכתחילה במקומות מוגנים כאלה.

ד. ראשית ישוב היהודים בפודהייצה

ליד העיר — בית־עלמין יהודי עם מצבות עתיקות. — אימתי נתארגנו יהודי פודהייצה לקהילה? — הרב אהרן סולניק, מחבר ספר שו"ת „משאת בנימין" (בשנת 1602). — פודהייצה בשלטון התורכים בשנים 1672—1699. — רדיפות ונגישות נגד יהודים מצד התורכים. — „סליחה" מיוחדת על המאורעות בפודהייצה מאת המחבר ר׳ זאב וולף בן מהור"ר יהודה לייב מראזני׳.

רשימות ממשלתיות של רוסיה ופולין משנת 1550 מזכירות את דבר מציאותם של היהודים בפודוליה. המצבות שנמצאו שם הוכיחו, כי היו שם יהודים כמה מאות שנים לפני הזמן הזה. בפודהייצה היו זקני העיר מספרים על בית־עלמין ישן עם מצבות עתיקות שהיה קיים ליד העיר. השאלה היא רק, כמה זמן ישבו היהודים בעיר ללא קהילה מאורגנת, אם משום מיעוט מספרם, או מפני שהיהודים במקום לא היו מעוניינים בארגון מסיבות שונות. ידוע שפודהייצה שימשה מקום מעבר לסוחרים שנעו ממזרח למערב וממערב למזרח, ויהודים מילאו תפקיד ראשי בעולם המסחר, בעמדם בקשרים עם הסוחרים היהודים במערב (גרמניה, אוסטריה וארצות אחרות) ובמזרח (בארצות וולכיה ומולדביה, תורכיה ועוד). מסתבר כי פודהייצה, ששימשה במשך זמן מסוים כמקום מעבר לסוחרים היהודים, הפכה במשך הזמן למקום ישוב יהודי קטן או גדול, ורק אחרי שהספיקו להתבצר במקום התארגנו לקהילה מסודרת עם רבנים וכלי־קודש שונים.[4]

בשנת 1602 כבר נזכר שמו של רב מפודהייצה, דבר המציין קיומה של קהילה יהודית בעיר. רב זה היה מחבר נודע של ספר שו"ת בשם „משאת בנימין", שחיברו הרב בנימין אהרן בן אברהם סולניק. בספר מובאים גם ענינים המשמשים מקור לפולקלור. הנה מובאים בספר דברים על מראה הבגדים בימיו (סימן פ): המלבוש שקורין אותו „מאַנטל", שהוא בגד שראשו מקיף את האדם סביב צווארו ומשתלשל ויורד למטה מן ארכובתו והלאה, והוא פתוח מלפניו מראשו ועד סופו, ואין לו בית־יד ולא שום דבר, ודרך קצת זקנים בקראקא ללובשו בבית־הכנסת בשעת התפילה וכו׳; ואין לובשים אותו ה„מאַנטל" לא בבית ולא בשוק — — — וה„ראָק" אינו נמצא אלא במלכות פולין. גם דרכו ללובשו אפילו בשבתו בביתו, ולפעמים רגילים לתפור בו „פלייצה" מעורות שועלים או שאר עורות חיות ובהמות, וקורין אותו „שויב", כדי לחמם את הגוף ולהינצל מן הקור.[5]

והנה בענין המנהג שהחתן והכלה יתראו לפני החתונה בא בשו"ת „משאת בנימין" (סי׳ סז׳). תוכן השאלה: בחור אחד וכו׳ היה משודך לבתולה וכו׳ מעיר אוסטיה, ויהי בא הבחור לראות וליראות פני הכלה כדרך כל הארץ, ותעבור המנחה על פניו וכו׳ (החתן היה מעיר פ ו ד ה י י ץ, והזמן מראשית המאה ה־17). ליקוטים מספר זה מובאים בספרים שונים.[6]

חילופי השלטון התכופים בפודהייצה הטביעו אף הם חותמם על חיי היהודים בעיר. במשך עשרים ושבע שנים (1672—1699) נמצאה העיר תחת שלטון התורכים. לפי מקורות מהימנים הגיע תחום שלטונם של התורכים עד הבוג והדניסטר, והעיר קאמיניץ־פודולסק היתה עיר הבירה, מקום מושבו של הפחה התורכי. בדרך כלל היה יחס התורכים ליהודים נוח למדי, ובתקופת גירוש ספרד (בשנת 1492) נפתחו שערי הקיסרות לרווחה בפני הפליטים הרבים שנמלטו מספרד ומארצות אירופה אחרות שבהן הצרו את צעדיהם. במרוצת הזמן רכשו להם היהודים השפעה רבה על חיי המסחר והכלכלה של תורכיה, וכמה מהם הגיעו למעמד רם גם כמדינאים. עם כיבוש פודוליה התרחבו קשרי המסחר עם תורכיה וסוחרים יהודים מפודוליה הגיעו עד לקושטא וסמירנה. אמנם, המלחמות התכופות בין הפולנים והתורכים הטילו פחד גדול על היהודים בפודוליה ודילדלו אותם מבחינה כלכלית, אך עם זאת קשה להבין מה גרם לכך שבשנת 1676 הפעילו התורכים נגישות על יהודי פודהייצה. על מאורע זה לא נותרו כל ידיעות ומקורות, פרט ל„סליחה" שחיבר ר׳ זאב (וולף) בן יהודה־לייב ונתפרסמה בספרו „גפן יחידית" (ברלין 1699), סליחה שעד כה לא עמדו עליה החוקרים. ויש לנו להודות לחוקר היהודי ח"י גרלנד, שבהוספות לספרו החשוב „לקורות הגזירות

על ישראל" נשארו לנו קצת זכרונות על המאורע הזה, שמפאת חשיבותם ההיסטורית אביאם בזה כלשונם:

בשנת תל"ז היתה גזירה בפודוליה, ובעל ספר „גפן יחידית (שהוא ספר מעט הכמות ורב האיכות, מדבר מעניני מוסר ויראה בלשון צחות, מעורר מדנים במילי דשמיא ומילי תוכחות, ולמחברו יחשב לזכות, היה אחד מן המשכי־לים, ובחיבור הקטן הזה הראה בקיאותו וחריפותו ה"ה הרבני מהור"ר זאב וולף בן מהור"ר יהודה ליב מראזני' וכו', אמשטרדם) נשא קינה על ההרוגים בתפילה אשר חיבר, וזה לשונו שם (כ"ד ע"ב) ובראשי החרוזים מתנוסס „אני הקטן זאב וולף: [7]

יסדתי „אל מלא רחמים" על הקדושים והשבויים במדינת פאדליי' תל"ז (צ"ל תל"ו) לפ"ק וראשי החרוזים ע"פ חתימתי: אני הקטן זאב וואלף.

אל מלא רחמים, דורש דמים, מה רבו צרי עלי קמים, יקרע (צ"ל: רק רע) כל הימים.

נפשות אביונים ונקיים, נמשל כבהמות נדמו בין השבו־יים, ותינוקות של בית רבן כטלאים וגדיים, רבים נטמעו בין הגויים.

יחלקו שכם בבשר ומרי(א), בין שני אחים יפרי(א), האב הולך ערירי, וצועק מה בר בטני ומה ברי.

הקטר שלח ידו ליד אביו לדייץ, והאוי'(ב) מין בשאינו מינו חייץ, לפרט הנפלא הו"ד הי"ד בזה הקיץ, בק' פודהייץ.

זלעפה אחזתני כאשר שמענה, ב"ת (ר"ת: בעלי תורה) בעלי בינה, וצעירי הצאן נסחבו ובארעא כפנא, נפישי קטולי קדר מנפוחי כפנא.

איך קלא מן שמיא נפל וכרוז נכרז, על הנמוכי' כאזוב וגבוהים כארז, לחבוט כקצח וכאורז.

בקינה ודמעות אתוותא דישראל השיב, אשר נשארו שממה מאין יושב, ואתה ה' לעולם תשב, מדוע אין קול ואין קשב.

וי על דאבדין ולא משתכחין, בעלי תריסין אחיזין סייפין קשתין ורומחין, רבים מהם מונחים, באיזהו מקומן של זבחים.

ועל אלה אני בוכיה, על רבת תאניה ואניה, הני בני עליה, שעלו מן הגולה שניה.

אתה ה' למה תחריש, כבלע רשע צדיק ורע עליו חורש, מקעקע כל הבירה וגוזל מריש, כלה גרש יגרש.

למי אוי ולמי אבוי ולמי מדנים, הלא לקרואים לך בנים, שנשבו המונים המונים, ונהרגו במיתות משונים.

פתח שערי שמים, לשמוע צעקת עניים, ולנקום דמם אשר נשפכו כמים, ולצרור נשמת(ם) בצרור החיים.

נקום נקמת בני ישראל, מקדר וישמעאל, ותשלם פעול־תם כפועל, ובא לציון גואל, אמן.

גם החכם יום־טוב ליפמן צונץ (1794—1886), ממניחי היסוד למחקר מדעי היהדות ומגדולי החוקרים היהודים בתחום זה, מזכיר את הקינה הזאת בספרו „ליטעראַטורגעשיכטע"; ברם, אף הוא לא הודיענו דבר על הגזירה הזאת, אשר לא נמצא זכרה בספרים.

תוכן הסליחה הזאת מגלה טפח ומכסה טפחיים. קוראים אנו בסליחה על אסון שאירע ליהודי פודהייצה, בעקב דיבה או עלילה שגוללו על יהודי העיר, בלי שנדע את הנסיבות והגורמים לכך, וכתוצאה מכך שילמו יהודי דייץ (פודהייצה) בהרוגים ובשבויים. על כל פנים טוב שתעודה חשובה זו על קורות פודהייצה ניצלה משיכחה ויש בידינו לצרפה לתולדות הקהילה במאות עברו.[8]

ה. הקהילה היהודית בפודהייצה

הקהילה היהודית — „ממלכה בתוך ממלכה". — רבני פודהייצה ועסקניה בפנקס „ועד ארבע האר־צות". — גביית המסים בידי ועד הקהילה. — ספר „ברכת יעקב" מאת ר' יעקב בר' ברוך מפודהייץ.

היהודים, אשר מספרם היחסי באוכלוסיה של פולין ורוסיה היה גדול מאשר בכל מדינה אחרת בעולם באותה תקופה, היו עולם בפני עצמו לא רק בדת ובאורח החיים, אלא גם בחברה ובכלכלה, ויתכן שלא הפריזו האומרים שהם היוו מעין „ממלכה בתוך ממלכה".

יתרון גדול אחד היה ליהודים, והוא אירגונם הכולל, ועד ארבע הארצות, אשר ייצגם בפני הממשלה ונשא־ונתן עמה בשמם, וגם תיקן תקנות לטובת הכלל. ההגבלות, הבזיו־נות והמסים הכבדים המיוחדים שהטילו חוקי הנוצרים על היהודים מאז היתה הנצרות לדתם של קיסרי רומי עלולים היו להכריתם, אילו הוצאו לפועל בכל תוקפם ועריצותם. וצדקה עשה עמנו ישראל הלפרין שטרח לאסוף לקוטי תקנות, כתבים ורשומות לתוך „פנקס ועד ארבע ארצות" (ירושלים תש"ה) ולתתם לפנינו. ספר זה משמש ראי לכל הערים והעיי־רות בממלכת פולין, ויש ללמוד ממנו הרבה. גם פודהייצה לא נפקדה מן הספר הזה, ובכמה מקומות נזכרים שמות עסקניה ורבניה שעמדו בקשר עם הועד הזה.

היהודים בפולין היו כפופים לשלוש רשויות: לעיריה ולפריץ של העיר (אם העיר היתה רשות היחיד), לשלטונות המרכזיים של המדינה ולשלטונם העצמי, שאותו החשיבו ביותר, שכן הוא היה עצם מעצמם. ר' דובר מבוליחוב, בהזכירו שמו של אחד היהודים הממלא תפקיד בהנהגתה העצמית של הקהילה, אינו שוכח אף פעם לכנותו בתוארו הראוי: „שתדלן דארבע הארצות", „ראש מדינה", „האלופים ראשי המדינות", „הקצינים הראשיים והמנהיגים" — בטויים אלה חוזרים ונשנים הרבה פעמים בספרו.

הקהילה בשלטון היהודי המקומי היתה מכלכלת את כל עניני הישוב היהודי, הרוחניים והחומריים, והיתה מופיעה כבאת־כוח כל הציבור המקומי בפני גורמי חוץ — המלך, הכמרים, הפריצים וכו'. לשם כלכלת עניניה הוכרחה הקהילה להטיל מסים פנימיים, מהם מסים הנגבים ישירות מכל תושב, מהם מסים הכלולים במחירים של מצרכי יום־יום, כגון מס השמרים, ומהם תשלומים בעד שרותים שהקהילה קיימה לטובת תושביה, כגון השחיטה או המדות והמשקלות הציבוריים. עיקר

עיסוקה של הקהילה היה הטיפול בגביית מס הגלגולת. מס זה הוטל במחצית המאה הט"ז כמס הרובץ על הישוב העברי במדינה כולה, והועמד על סך עשרת אלפים זהובים; במשך הזמן גדלה המכסה והגיעה בראשית המאה הי"ח עד כדי מאתים ועשרים אלף זהובים. ועד ארבע הארצות היה מחלק את הסכום הזה וקובע את המכסה לכל קהילה וקהילה. בדבר חלוקת המס הזה היו תכופות דין־ודברים בין הקהילות ובין הועד, שכן נמצא לעתים קרובות שקהילה מסוימת לא היה בכוחה לשלם את המוטל עליה. הקהילה פנתה אז מיד לראשי הועד בתזכיר מפורט, „באגרות כתובות במועצות ודרך דעת מסלול בלשון הקודש", וביקשה הנחה ממס הגלגולת.

לימים הגיעו שלטונות פולין לידי הכרה, שלא נוח להם הסידור הזה של הטלת תשלום כללי על הישוב היהודי כצבור מאורגן ומסירת גבייתו לנציגות המרכזית של היהודים. במצוקה הכללית שהקיפה במאה הי"ח את הישוב היהודי, כשיסודות הבטחון נתערערו, וצריך היה להשקיע סכומים עצומים להגנת החיים והרכוש, שקע הועד בחובות רבים, ולא עלה בידו לפרוע את חובו לקופת המדינה; והפולנים שאלו את עצמם, אם לא יהיה טוב יותר להטיל מס אישי על כל יהודי, בלי תווך הועד; ואם כן הדבר, הרי הועד אינו נחוץ עוד. היו עוד גורמים פנימיים שונים שהחלישו את תוקף הועד וסמכותו: מריבות וסכסוכים, הבלטת אינטרסים פרטיים על חשבון הכלל, השתלטות מספר מצומצם של גבירים ונגידים על ההמון וניצול דלת־העם, וכיו"ב. כל אלה הביאו לידי כך, שבשנת 1764 ביטלו הפולנים את השלטון היהודי המרוכז, והטילו מס ישיר על כל יהודי — מגיל שנה אחת ומעלה — בסך של שני זהובים לשנה, שאמנם עמד להיגבות גם הוא באמצעות הקהילות. הנהגת מס חדש זה הצריכה עריכת מפקד של האוכלוסיה היהודית. לשם זה הוקמה מטעם השלטון בכל עיר ועיר ועדה מיוחדת מבאי־כוח הקהילה בראשותו של פריץ פולני. על הועדות האלה הוטל לספור את נפשות היהודים, ומהחומר שנשאר בארכיונים על פעולה זו יש ללמוד הרבה פרטים על מספר היהודים, הרכבם המשפחתי, ובמידה ידועה גם על עיסוקיהם. בהקדמה לסיכום המיפקד באחת מערי פולין נאמר בעברית: „היום יום יישמע קול סופר בעיר לעמוד על הפקודים כל אחד ואחד". אכן, גם יהודי פודהייצה „עמדו על הפקודים" ובשנת 1765 נמצאו בספירה 1290 נפש יהודים בפודהייצה עצמה, ו־1548 בכל הקהילה. הגזירה הקשה על גביית מס בסכום שווה מכל נפש גרמה לכך שאת האביונים העלימו מן המפקד.

באחד הסעיפים (סימן קמ"ט) של פנקס ועד ארבע ארצות (שיש לו נגיעה גם לפודהייצה) מדובר על „עניני בורחים", כלומר: משתמטים מלשלם מסים, ובו נזכרת פריווילגיה מיוחדת של מלך פולין ולאדיסלב 4 מיום 25 במרץ 1635 (ו' ניסן שצ"ה) הקובעת את תקנות הועד בעניני בורחים ובכללן גם תקנות בענינים אחרים, ונשתמרו ממנה שש העתקות, ומהן אחת בספר „ברכת יעקב" מאת ר' יעקב בר' ברוך מפודהייץ (לבוב, תק"ו, בסוף הספר, סעיפים קי"א־קל"ג). הסעיף האמור הוא משנת שפ"ד (1624), תאריך המאשר את עתיקותו של הישוב היהודי בפודהייצה [9].

ו. בימי גזירות ת"ח ות"ט

התנועה האנטי־פולנית „חמילנישצ'יזנה" ברייסין. — גזירות ת"ח ות"ט לירודי המדינה. — „חמיל הרשע צורר ישראל. — ה„חורבן השלישי" ביהדות פולין. — חורבן קהילת פודהייצה. — מלחמת־מגן של היהודים יחד עם הפולנים. — תיאורי השואה בספר „יוון מצולה" לר' נתן הנובר. — שחרור יהודי פודהייצה ממסים על ידי ה„סיימיק רוסקי".

גזירות ת"ח ות"ט לא באו לפתע. חבל האליץ' ובכללו פודהייצה היה נתון במאה הי"ז לסבל רב עקב הפלישות וההתנפלויות של טטרים, תורכים, ואחר־כך של קוזקים ורוסים. עוד במאה הי"ז התחילו התנפלויות הקוזקים. בשנת 1615 נערך על־יד רוהאטין הסמוכה לפודהייצה קרב קשה עם כנופיות הקוזקים והאטמן ז'ולקיבסקי הצליח להשמידם ולשבות את מפקדיהם שהוצאו להורג בלבוב [10].

לתנועה האנטי־פולנית הידועה בשם „חמלנישצ'יזנה" שהתפשטה מאוקראינה לרייסין הצטרפו גם הרותינים מפודהייצה והסביבה. הם היו מתאמנים ומשתתפים יחד עם רותינים מהערים השכנות במבצעים מלחמתיים ובהתנפלויות על חצרות האצילים הפולנים בסביבות העיר והיו מאיימים שלא ישאירו בחיים אף „ליאך" (פולני) אחד. הרותינים ברייסין היו חדורי שנאה לדת הקתולית, למנזריה ולכנסיותיה.

בשנת 1648 היתה התפרצות המרידה הגדולה של בוגדן חמילניצקי בגבולותיה המזרחיים של המדינה. שנת ת"ח היתה עת צרה ליהודי פולין ופגעה קשות גם ביהודי פודהייצה. באפריל 1648 עלה חמילניצקי בראש חילו מחבל זאפורוז'יה מערבה, ובימי 6־15 במאי היכה את צבאות פולין, שהיו נתונים לפיקודם של פוטוצקי וקאלינובסקי. נצחון מזהיר זה היה האות להתפרצות המרד הכללי של תושבי אוקראינה. הם התנפלו על פולנים ויהודים בכפרים, בערים ובעיירות, ובכל מקום הרסו, שדדו והרגו בלי רחמים. נורא היה גורל היהודים: נגדם הופנתה כל המשטמה של האכר והקוזק. למאות ולאלפים נפלו בדרכים, הרכוש היהודי כלה כעשן, ונשים וילדים נרצחו או נלקחו בשבי.

ככל קהילות פודוליה ורייסין סבלה גם פודהייצה מהשואה הזאת ותוצאותיה הורגשו עד מחצית המאה הי"ח. לא ידוע

מספר הקרבנות בפודהייצה, אך ודאי לא היה פחות מזה שבעיירות אחרות. היהודים נלחמו אז שכם אחד עם העירונים. האוכלוסיה היהודית הגנה על העיר יחד עם הנוצרים והיתה מצויידת ברובים ואבק שריפה, ואף שרתו בחיל־התותחים.

אסונם של היהודים בתקופה ההיא תואר ברשימות רבות, שמחבריהן חזו מבשרם את חרב הדמים ההיידמקית. הטוב שבתיאורים הוא של ר' נתן האנובר מזאסלב שעשה בעיר הזאת עד ה־25 ביולי 1648. חיבורו של האנובר „יוון מצולה" הוא מקור ראשון־במעלה להכרת דברי־הימים ההם, והרבה היסטוריונים השתמשו בו. אנו מכירים לפיו את מסע צבאו של חמילניצקי מתחילתו ועד להסכם זבוכוב (אבגוסט 1649). בכרוניקות היהודיות מדובר על מאת אלף הרוגים ב־300 קהילות שנחרבו. בעיית הפליטים היתה חמורה במיוחד: „אשר רבים מבני עמנו. מארצם יצאו ונתגרשו ממקומם ונחלחם, ולא באו עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה, באשר אין ארץ שקטה ושלוה בכדי שיוכלו חרחוקים לחזור ולשוב אל ארץ אחוזתם" [11].

אחרי מאורעות שנת ת"ח הורע מצבם של היהודים, וההרס היה כה גדול, שה„סיימיק רוסקי" שהתכנס בהאליץ' ב־23 לדצמבר 1675 ניסח הצעת־חוק בו נתבקש הסיים להקטין את מס הגלגולת של יהודי רייסין, משום שקהילות שלמות ניספו ושוב לא היה ביכולתן לשלם מסים (בתרגום מפולנית: „כי כולם נספו בבוצ'אץ, טרנופול, פודהייצה ובכל הוויוודסטוות ומשום כך אין ביכולתן לשלם מסים" [12]. צדק, איפוא, המלך יאן סובייסקי השלישי כשקבע בחוזר מיום 27 ביולי 1694 כי יהודי רייסין „סבלו יותר מאשר יתר היהודים עקב מעבר הצבאות וכן הפלישות של האויב".

ז. רבנים וראשי־ישיבה נודעים בפודהייצה

תפקידים מרובים ואחראיים לרבנים. ר' משה ור' יהודה ליב בנו מהרבנים הראשונים של קהילת פודהייצה. — ר' בנימין אהרן סלניק, מחבר ספר „משאת בנימין". — בנו ר' יעקב ממלא מקומו כרב בעיר. — ר' משה בן הש"ך בתקופת הכיבוש התורכי — ר משה קצנלבוגן (מצאצאי השר שאול וואהל). — ר' זכריה מנדל, מחבר ספרים. — ר' משולם זלמן בן רבי יעקב עמדן. — ר' אריה־ליב, מחבר „לב אריה".

בבואנו לסקור את קורות הרבנים ומעמדם לפני מאות שנים בקהילות ישראל בפולין מזדקרת לעינינו העובדה, שדווקא בעיירות הקטנות והבינוניות כיהנו רבנים נודעים וגדולים בתורה, יותר מאשר בכרכים ובערים הגדולות. ויש לכך סיבה פשוטה: הרבנים הגדולים חיפשו להם מקומות שקטים, שבהם יוכלו לשבת על התורה ועל העבודה ללא הפרעה. הודות לכך זכתה גם פודהייצה לרבנים מפורסמים, ששמותיהם מתנוססים מעל ספרים מלאי תורה וחכמה. ומהם שקנו להם שם־עולם בספרות הרבנית. כאן נזכיר רק שמות רבנים נודעים מתקופת העצמאות של ממלכת פולין שלפני החלוקה, שכיהנו בפודהייצה או שנולדו בה וצברו לכהן בערים אחרות. לקהילת פודהייצה ולרבניה יצא שם בעולם היהודי, ורבני פודהייצה עמדו בקשרי מכתבים עם רבנים נודעים של ערי־הבירה באירופה, שהיו גם מבקרים בעיר מדי פעם בפעם ומשתדלים לסייע כמיטב יכלתם בסידור ענייני המקום.

מי היה הרב הראשון של קהילת פודהייצה ומטעם מי באה ההצעה למינויו? ודאי שבפנקס הראשון של הקהילה אפשר היה למצוא פרטים על כך; אך מכיוון שקהילת פוד־הייצה על כל מיסמכיה הושמדה בידי הנאצים — עלינו להציל מפי המקורות שבספרות לפחות את שמותיהם של חלק מרבני העיר, שחיבוריהם בשטחים שונים, ובעיקר בשו"ת ובהלכה, שמרו על זכרם לדורות הבאים. כמו כן אפשר להסתייע בכתובות שעל מצבותיהם של רבני העיר, ושל רבנים מפוד־הייצה שנפטרו מחוץ לקהילתם וזכו למצבות־פאר עם כתובות נאותות.

בין הרבנים הראשונים של קהילת פודהייצה יש למנות שניים, אב ובנו, שנזכרו בספרים „אנשי שם" ו„מצבת קודש": הרב הגאון ר' משה ובנו הרה"ג ר' יהודה לייב. ודנה נוסח המצבה שעל קבר הרב ר' יהודה לייב בלבוב:

„ויהודה עוד רד עם אל ועם קדושים נאמן, היה האלוף הגאון, מנורה הטהורה, בקי בחדרי התורה בנגלה ובנסתר; יגע בתורה יומם ולילה והיה ריש מתיבתא דפה ואב"ד דק"ק פודהייץ, מוהר"ר יהודה ליב בן הרב הגדול מוהר"ר משה שהיה ג"כ אב"ד דק"ק פודהייץ, שהרביץ תורה בישראל, יגע בתורה, ושם לילות כימים, והאיר עיני ישראל, הורה לעם ה' דרך התורה אשר ילכו בו, והעמיד תלמידים הרבה גדולי תורה אשר שתו מימיו, לכן בזכות זה תנצב"ה. נפטר י"א מרחשון שע"ג לפ"ק" [13].

- ר בנימין אהרן (בר' אברהם) סלניק, מגדולי חכמי פולין במאה הרביעית לאלף הששי, תלמיד מובהק לרמ"א ולמהרש"ל, וחברם של ר' יהושע פאלק (הסמ"ע), ר מרדכי יפה (הלבוש) ומהר"ם לובלין, שימש ברבנות בפודהייצה ובקהילות אחרות: הוא נחשב לאחד החכמים המובהקים שבדור וכל פסקיו והוראותיו נתקבלו על ידי בני דורו ברוב כבוד. חיבר ספר „משאת בנימין" (קראקא, שצ"ג) המכיל קי"ב שאלות ותשובות שהשיב לשואליו בדבר הלכה. כן חיבר סדר חליצה וספר בענייני קביעת לוח השנה, שלא הגיעו לידינו. הוא ישב על כסא הרבנות בפודהייצה כארבעים שנה, משנת ש"מ עד ש"פ (1620־1580), ונמנה עם חברי ועד ארבע הארצות. הוא נפטר אחרי שמלאו לו תשעים שנה, סמוך לשנת ש"פ (1620).

על בעל „משאת בנימין" ומקום כהונתו אפשר לקרוא בדברי הגאון בעל „פני יהושע" באחת מתשובותיו בדין טומאת כהנים (שנדפסה בשו"ת מאמר מרדכי להרב מהר"ם מדיסלדורף סימן נו), ובתוך דבריו הזכיר שלושה גאוני ארץ מן הכהנים ששכנו בלבוב והסביבה, ובהם גם את הגאון בעל „משאת בנימין", וכה דבריו שם: „ונהירנא כד הוינא בק"ק לבוב ששם נמצאים ביבין גדולים לגמרי כמו בקהלתנו ספרים... ובעל המחבר „משאת בנימין". ובעל „כלילת יופי" (קראקא, תרמ"ח) ממשיך את הידיעה בנגעו רק בראשי־דברים על הגאון האמור, כדלהלן: „הנה כבר נודע שהגאון ר' אהרן ב"ר אברהם סלניק בעל שו"ת משאת בנימין הוא מגדולי הפוסקים דקמאי אשר מימיהם אנו שותים, וגאוני בתראי סמכו על ספרו היקר והנכבד במה שנוגע להלכה ולמעשה. הגאון הזה היה תלמיד לשלושת עמודי העולם: הרמ"א ומהרש"ל ומהר"ש ברבי יהודה הנקרא בשם מהר"ש השני, ולו שני בנים גדולים ובת אחת. בנו הראשון היה הג"מ יעקב בעל ספר „נחלת יעקב" על רש"י שעל התורה, גם נזכר הרבה פעמים בתשובות אביו הגאון, וגם היו לו שו"ת עם הגאון בעל מגיני שלמה (שו"ת פני יהושע ח"ב סימן ס"ז), ובנו השני היה הגאון מו"ה אברהם שהיה מופת הדור והדרו ואור תורתו היה זורח בתחילה בטרנופול, ובסוף ימיו היה אב"ד ור"מ בבריסק דליטה, ובתו לאה היתה נשואה לגאון ר' מנחם מן, תלמיד הגאון משה איש חי, אב"ד בפרמיסלה, בעל ספר מטה משה. וכן ניניו ונכדיו של בעל „משאת בנימין" היו כולם גדולי ארץ ואדירי התורה, ובכללם הגאון האדיר ר' ליב ראש־ישיבה בעל שו"ת „שאגת אריה" והגאון האדיר מו"ה ליבר חריף ריש מתיבתא בק"ק קראקא. עוד בימי חורפו היה בעל „משאת בנימין" מגדולי רבני קראקא עוד בחיי הרמ"א ואחרי מותו. אחר כך קבע ישיבתו ובית־מדרשו במדינת שלזיה ומשם הריץ שאלותיו וספקותיו לגאון בעל שארית יוסף בקראקא, ושוב חזר למדינת פולין וקבע מושבו בקהילת פודהייץ ושם היה אב"ד ור"מ, כמבואר בספרו במקומות שונים, ושם מנוחתו כבוד[14].

אחרי פטירת בעל „משאת בנימין" עלה על כס הרבנות בפודהייצה בנו בכורו הגאון רבי יעקב בעל „נחלת יעקב" (פירוש לפירושו של רש"י על התורה) שלפי דבריו בהקדמה לספרו לא הניח אחריו בן לממלא־מקומו ברבנות בפודהייץ. לא ידוע מועד כהונתו ברבנות בפודהייצה[15].

לפי הספד שנמצא באחד הספרים שמתיחס להר"י מבלזץ יוצא, שבפודהייצה כיהן במאה הרביעית לשנת האלף רב אחד בשם ר' דוד, שנפטר בשנת שצ"ג, בלי שנשארו עליו ועל חייו פרטים אחרים.

מקור אחר בספרותנו מזכיר את שמו של רב גדול בישראל שכיהן בפודהייצה, וכה דבריו: „והסכימו בהתרה זו ביריד יאזלוביץ המאורות הגדולים ה"ה הרב הגדול מוהר"ר מרדכי אב"ד ור"מ דק"ק פודהייץ ודק"ק ריישא ועוד רב אחד, ודבר זה אירע בשנת ת"ם. במקום אחר נאמר שבמקום הרב הנודע אהרן שמואל קאידנובר הרב מקראקא שנפטר בחמלניק בדרך מסעו ביום י"ב בתמוז תל"ו נתמנה במקומו בריישא הרב ר' מרדכי ממכון שבתו בק"ק פודהייץ והיה לאחד הרבנים הגדולים בדורו[16].

בנו בכורו של הרב הגאון רבי שבתי כ"ץ (הש"ך), רבי משה, כיהן כרב בפודהייצה. בתקופת כהונתו שם נכבשה העיר בידי צבא התורכים, ורבי משה הצליח להימלט משבי התורכים, כפי שהוא מספר בהקדמתו לשני ספרי אביו שעברו אליו בירושה, והם „נקודות הכסף" ו„תקפו כהן" שהביאם לדפוס בפרנקפורט דמיין בשנת תל"ז (1677). בהקדמתו זו הוא מספר קצת גם על פודהייצה עיר כהונתו, וכה דבריו: „וארכו הימים ולא מצאתי ידי חובתי כאשר עלתה לפני במחשבתי, מחמת שהיה מוטל עלי עול ישיבתי, ומקום מנוחתי אתן מושבי לפנים בק"ק פודהייץ, קרתא עליזה, כרכא דכולא בה, תורת אלקים בקרבה, קריה מהוללה ונאמנה, ממנה יתד ממנה פנה, אנשי חכמה ובינה ובמלחמות התורכים הלכו בשבי בלי חמלה וחנינה, ונעשו למשל ולשנינה, ואותי הציל אל שוכן מעונה, והלכתי אל הר המורים לאחוזת אבותי וכאשר בקשתי לישב בשלוה לא שלותי ולא שקטתי וקפץ עלי רוגזו של יוסיף דעת יוסיף מכאוב אשר ממרום שלח אש ונשרפה כל הקהילה כהרף עין".

גדול היוחסין היה גם הרב הגאון ר' משה קצנלבוגן שישב זמן מסוים על כסא הרבנות בפודהייצה. הוא היה בן הרב שאול קצ"ב (קיצור מהשם הארוך קצנלבוגן), מצאצאי השר שאול וואהל והגאון בעל „משאת בנימין", ואחרי עלילות וגלגולים שונים שעברו עליו עבר לכהן ברבנות באנשבאך אשר בבייארן ושם מנוחתו כבוד. גיסו של רבי משה היה יליד פודהייצה רבי זכריה מנדל, ועליו ייכתב במיוחד.

ר' ז כ ר י ה מ נ ד ל (בר' אריה לייב), יליד פודהייצה, היה חוטר מגזע המהרש"ל והרמ"א, למד תורה מפי ר' יעקב יהושע בעל „פני יהושע". יהודי פודהייצה עקבו אחריו כי התכבדו בכבודו. במשך עשרות שנות חייו האחרונות כיהן כרב בפרנקפורט דאודר, ושם הדפיס את ספריו „מנורת זכריה" (תקל"ו), חידושים על מסכת שבת ודרשות על שבת ומועדים, „זכריה משלם" (תקל"ט), חידושים על מסכתות התלמוד, „זכריה המבין" (תקנ"א) על יסודות הפילוסופיה והקבלה. נפטר בפרנקפורט דאודר בכ"ד כסליו תקנ"ב (1791), ועל מצבתו חרות: „הרב המאור הגאון הגדול ומקובל אלהי וכו' לא מש מאוהל של תורה והעמיד תלמידים הרבה בנעוריו ובזקוניו"[17].

שני רבנים בשם „ר' משה" כיהנו בזה אחר זה בפודהייצה.

אחרי ר' משה קצנלנבוגן הנ"ל נתמנה כרב העיר ר' משה בן מנחם נחום, והוא בא על החתום בהסכמה על ספר „ברכת יעקב" על ש"ע ח"מ (שולחן־ערוך חושן משפט) ביום ב' לחודש אלול תע"ח כדלהלן: „נאום משה במוהר"ר מנחם נחום מפרע־מיסלוי חונה ק"ק פודהייץ". זהו הפרט היחידי כמעט שנשאר ממנו ועליו.

רבי ישכר דובריש האב"ד דק"ק פודהייצה היה מגאוני הדור עוד בחיי אביו הגאון הגדול רבי יעקב יהושע מקראקא ולבוב ובעל חדושי „פני יהושע", ובשנת תק"א הוא בא בהסכמה על הש"ע חושן־משפט עם ג' המפרשים, הסמ"ע והש"ך והט"ז. וממנו פורסמה תשובה אחת בחריפות ובקיאות בספר שו"ת של ר' חיים כהן רפפורט. ובסוף התשובה בא על החתום „ביום א' כ"ד תשרי תק"ד לפ"ק, נאום הק' ישכר דוב באמ"ו הגאון מו"ה יעקב יושיע נר"ו". אך הוא לא האריך ימים, כי בעברו דרך העיר ברלין חלה ונפטר שם ביום כ"ב בחשון תק"ה [18] והניח אחריו בן, תלמיד־חכם גדול, הוא הגאון רבי צבי הירש רוזאניש מחבר ספר „תשע שיטות" (לבוב תק"ס).

לא פחות מיחוסיהם של רבני פודהייצה שנזכרו לעיל היה יחוסו של הרב הגאון רבי משולם זלמן בנו של רבי יעקב עמדן מחשובי חכמי אשכנז במאה הי"ח, בנו של רבי צבי אשכנזי ה„חכם צבי" המפורסם ביחוד מן המחלוקת שעורר נגד רבי יהונתן אייבשיץ, מחלוקת שהתפשטה כאש בוערת במחנה ישראל בכל מקומות מושבותיהם, והתערבו בה לא רק תלמידי חכמים, כי אם גם כל המוני בית ישראל. היא פילגה את העם לשתי מחנות, ואין קץ לחילול שם שמים ושם ישראל שגרמה מחלוקת זו, שהיתה סיבה לירידת כבוד התורה באשכנז.

רבי משולם זלמן כיהן כאב"ד בפודהייצה כנראה הודות לקשרי אביו הקנאי עם פרנסי העיר וממנה ערך (בשנת תקט"ז — 1756) מכתב אל אביו, שפורסם בספר „עדות ליעקב" ופותח בכותרת: „מכתב בנו הרב המה"ג המושלם כמוה"ר משלם זלמן נרו אב"ד דק"ק פודהייץ". משם הוא נתקבל לאב"ד בבית־הכנסת המבורגר אשר בעיר הגדולה לונדון, ושם נתן הסכמה על ספרים, ובהם על ספר „כסא מלך" בשנת תקכ"ט (1769). וכן נמצא ממנו מכתב דברי ידידות שהשיב לאביו הגאון יעב"ץ בספר „אור הישר" על הנס מקליוווא [19].

בברודי ישב כרב ומגיד ר' אריה־ליב בעמ"ח (בעל־מחבר) „לב אריה", שהיה מקודם רב בפודהייצה והצטיין ב„דרשותיו הנחמדות ודברים חריפים מתוקים מדבש ונופת צופים", שהוצאו גם בדפוס על ידי נכדו ר' יעקב לוי בשם „ספר נחלי דבש". הוא נפטר ערב ראש חודש אדר תקע"ח (1818) [20].

גם מהרבנים בדורות הבאים בפודהייצה אפשר לעמוד על חשיבותם מבחינות שונות, גם מבחינת יחוסם, שהתיחסו למשפחות רבנים גאונים ונודעים במדינת פולין ושכנותיה, וגם מצד עצמם וגדולתם בידיעת התורה וערכיה. הצד השוה שבהם, שכולם ידעו להעריך את עיר כהונתם פודהייצה כעיר מכובדת ביהדות פולין וגרמו לפרסום שמה ברבים.

ח. פודהייצה כמרכז לשבתאים בגליציה

פודהייצה באזור ההשפעה השבתאית. — עם כיבושה בידי התורכים נעשתה קן לכת השבתאים. — ביקור המטיף חיים מלאך בפודהייצה. — מלחמת יעקב עמדן בשבתאי פודהייצה. — המגיד ר' ישכר מפודהייצה חשוד בשבתאות. — השפעת אלישע שור, השבתאי מרוהאטין, בפודהייצה.

בימי תנועת שבתי־צבי נתבצרה השבתאות בחלק הדרומי־מזרחי של רייסין בממדים ניכרים ומצאה לה תומכים אף בקרב שכבת הרבנים והלמדנים. האמונה בשבתי־צבי נשתלה כאן בעיקר על־ידי יהודים תורכיים שהתישבו בפודוליה ורייסין בתקופת הכיבוש העותומני והצליחו להפיץ את האמונה הזאת בקרב יהודי הנפות האמורות. גם על פודהייצה לא פסחה התנועה הזאת ביחד עם התנועה הפראנקיסטית שבאה אחריה. לפי רבי יעקב עמדן (יעב"ץ) שבמחצית המאה השמונה־עשרה ניהל מלחמה עזה נגד השבתאות בפה ובכתב, נודעת היתה פודהייצה כקן של מאמינים בשבתי־צבי. ואין לתמוה על כך, שהרי מבחינה גיאוגרפית נתונה היתה פודהייצה באיזור ההשפעה השבתאית עם יתר הערים הורודנקה, גליניאני, נאדבורנה, טיסמיניץ, רוהאטין, בוטשאַטש, קומארנו, זבאראז', זלוטשוב,, קאמיונקה שכולם נודעו כמבצרי השבתאות [21].

האכזבה המרה שבאה עם המרתו של שבתי־צבי לא שמה קץ לתנועה השבתאית. אחרי מות שבתי צבי (1676) פשטה בין תומכיו האמונה שנשמת המשיח נמצאת בשביה ובקליפות ותופיע מחדש כגואל ישראל. השבתאים נתפלגו לכתות שונות. ממלא מקומו של שבתי צבי, יעקב קרידו ובנו ברכיה, קיבלו בגלוי את אמונת האיסלם ויחד עם זה החזיקו בשבתאות. הם יצרו כת מיוחדת בשם „דנמה" — מזיגה בין איסלם לאמונה במשיחיותו של ש"ץ — שנתקיימה כל הזמן. האידיאולוג של השבתאות היה מיכאל אברהם קרדוזו (מת ב־1680), אנוס שהפך שבתאי נלהב. הוא נדד בארצות שונות והטיף שעל ישראל לחקות את מעשי ש"ץ, שעליו ניבא הנביא ישעיה „ואת פושעים נמנה" (ישעיה נ"ג). לפיכך על כל השבתאים להיות אנוסים כמשיחם. השבתאים התירו לעצמם מעשי זימה וראו בהם מעשים שבקדושה, המקרבים את ביאת המשיח.

המגע עם יהודי תורכיה, שרבים מהם היו שבתאים, סייע להפצת השבתאות בקרב היהדות האשכנזית בפודוליה, וכאשר

נתחדש הקשר בין פודולִיה ולבוב בעקבות חוזה השלום של קרלוביץ (1699) היפתה תנועה זו שרשים גם בלבוב וסביבתה.

גם בפודהייצה התהווה קן די חשוב של כת השבתאים, שבראשיתו פעל בחשאי, בלי לעורר חשד כל שהוא. הם עמדו בקשר עם שליחי שבתי־צבי, בראשונה עם חיים מלאך, יליד פולין, שיצא בסוף המאה הי"ז לתורכיה ושם הצטרף לשבתי־צבי. בשנת ת"ס הגיע דרך וינה לפולין במטרה לחזק את האמונה בשבתי־צבי. בבקורו זה סייר בעיקר ברייסין, מתוך הנחה ששם כבר התבססה השבתאות ורכשה מספר ניכר של אוהדים. הוא סייר בז'ולקווא, הורודנקה, פודהייצה ובוטשאטש, ובדרשותיו רכש נפשות לשבתאות[22].

אחרי כשלון החסידים שעלו לארץ־ישראל בראשותו של ר' יהודה חסיד משדליץ בא חיים מלאך בשנת תע"ה בפעם השניה לפולין אולם הפעם הזהיר ה"חכם צבי" את אחיו רבי שאול, שהיה אבדק"ק קראקא בפני כת זו, ובמיוחד מ"המלאך הרע" חיים מלאך[23]. אחרי שמלאך עזב את רייסין עמדו שבתאי פודהייצה בקשר עם משה מאיר מקאמיונקה — אחד מתועמלניה החשובים ביותר של השבתאות בפולין, עם גיסו פישל (פייבל) מזלוצ'וב ועם המגיד ר' ישכר מפודהייצה, ויש גם להניח שהיו במגע ובמשא עם השבתאי הידוע מז'ולקווא — יצחק קאדיינר.

ר' יעקב עמדן מספר כי שליחי השבתאות היו מתחזים לפעמים גם כרוכלים המחזרים בעיירות, אבל בעיקר כמגידים ומוכיחים. בני הדור מספרים על דרכי תעמולתם, שידעו למשוך לבם של אנשים פשוטים על ידי אמירת שיעורים באגדה, למשל בספר "עין יעקב", ומתוך שאלות ומתן הסבר לאגדות תמוהות היטו את לב התמימים "בלשון חלקלקות" לאט לאט אל סודותיהם, התחילו להראות להם רמזים על שבתי־צבי במדרשים ובזוהר, עד שנקבעה ה"אמונה" בלבם. בשנת 1713 כותב ר' נפתלי כהן על השבתאים, שיש להם טקסים מיוחדים בשבת ושירים המיוסדים על שבתי־צבי, ובשעת הריקודים מוציאים מחיקם תמונות שבתי־צבי ומחבקים ומנשקים אותם — דברים קרובים למה שמספרים על דרכי חיים מלאך וכיתתו בירושלים, ור' נפתלי קורא תגר עליהם כי דיבורם בנחת עם הבריות ומושכים אותם למינותם.

ר' יעקב עמדן מפרט בשמותיהם את בעלי המהלך החדש. "ואלה היו — הוא אומר — שמות ראשי הכת הארורה בפולין במקומות אשר נפזרו שם: בז'ולקבה, בפודהייצה, רוהאטין, גרודק". פודהייצה היתה ידועה לו אולי יותר ממקומות אחרים, כי בנו כיהן בה כרב לפני שעבר משם לשבת בלונדון, והוא שסיפר לאביו על כל מה שנודע לו בפודהייצה. כתבי ר' יעקב עמדן מלאים האשמות על מקומות אלו. אבל השמות חוזרים ונשנים גם ברשימות הפראנקיסטים ובכמה ערים נשתמרה עד למלחמת השואה הנאצית המסורת על הקבוצות השבתאיות שהיו בהן[24].

בין בני פודהייצה שר' יעקב עמדן כילה בהם "את כל חמתו" נמצא המגיד ר' ישכר "המוחזק אצלם לאדם גדול וחסיד", והוא מספר עליו, שאחרי שערוריה שקמה בפודהייצה הלך המגיד הזה אל הדנמה בסלוניקי, ואחרי דור הוא נמצא אחד מרבותיו של יעקב פראנק, שהראה לו הרבה רמזים אנטינומיסטיים ב"ספרים ישנים". מחמת מה יצא הקצף של הקנאי עמדן על "המגיד" מפודהייצה? הרי הוא היה אחד מבני ר' יעקב יהושע בעל "פני יהושע" (1681־1756), שבשנת 1718 נבחר — אחרי פטירתו של ה"חכם צבי" — לרב בלבוב והגליל והיה מידידיו שנלחמו אתו יחד נגד רבי יהונתן אייבשיץ. אכן גם לר' יעקב יהושע לא חסרו "צרות" על אף גאוניותו בתורה, כי זמן קצר אחרי היבחרו לרב בלבוב השתדל אחד מגבירי ופרנסי לבוב להושיב על כס הרבנות בלבוב את חתנו, אחרי גמר ה"קונסנס" של רבי יעקב יהושע, והלה אחרי שעזב את לבוב עבר לבוצ'אץ' מקום מגוריו של מחותנו ר' אריה לייב, שעמד אז בראש קהילת בוצ'אץ', היה עשיר וגם תורני וכונה בפי העם בשם "ר' לייבוש ראש המדינה". בתו של ר' אריה לייבוש, שפרה, היתה נשואה לבנו של ר' יעקב יהושע, הוא ר' ישכר אבד"ק פודהייצה. נראה שהפוליטיקה והקנאות הלכו כאן שלובי זרוע, ולא התחשבו בגאוניותם של האנשים שנפגעו מידם[25].

ט. שני "בעלי שם" בפודהייצה

מלבד רבנים גדולים וגאונים בתורה, שישבו על מדין בקהילות פודהייצה, ישבו בה גם שני "בעלי שם", שעסקו בכתיבת קמיעות מיוסדות על שמות קדושים. גלגולים רבים עברו על "בעלי־השם" במשך הדורות; ברם במאות ה־17 וה־18 נתרבו גם בעלי־שם שלא היו תלמידי־חכמים כלל, וכוחם האמיתי או המדומה היה בריפוי חולים, ובזה משכו אליהם את תשומת לב הציבור לעיתים קרובות היה זה מעין מיזוג של בעל קבלה מעשית, שפעל באמצעות תפילות, קמיעות והשבעות, ושל רופא עממי שידע "סגולות" של החי, הצומח והדומם. שני בעלי־השם שעליהם ידובר כאן הם ילידי פודהייצה, שגדלו וחונכו בה על ברכי התורה והמסורת, ובעקב תעלולי הזמן וגורמים שונים נאלצו לנדוד למרחקים ולמצוא כר לפעילותם מחוץ למדינה. שניהם חיו בתקופה אחת, ושניהם היו מעורבים פחות או יותר בתנועת השבתאות, שבנתה לה קן גם בפודהייצה. שניהם נזכרו בספריו של הרב הקנאי רבי יעקב עמדן, שהכיר, כנראה, את כל קהילות ישראל בארצות ובערים השונות. בכלל מופיע השם פודהייצה כמעט בכל ספרי התקופה ההיא, ומכאן הוכחה שעיר זו תפסה מקום חשוב בחיי

היהדות, והמחלוקת שבין רבי יהונתן אייבשיץ ורבי יעקב עמדן לא פסחה גם עליה.

שני בעלי־השם הללו נולדו בפודהייצה וישבו בה זמן מסוים, בלי שיהיו לנו פרטים על אורח חייהם בה. ובכל זאת אין אנו פטורים מלהעלות כאן את הפרטים המעטים על קורותיהם, הפזורים בספרים שונים, שמהם אפשר ללמוד גם על פודהייצה היהודית באותה תקופה.

א) ד״ר שמואל יעקב פאלק —
„הדוקטור פאלק", בעל השם מלונדון

בחייו הארוכים של פאלק היו שלוש תחנות עיקריות: פודהייצה עיר מולדתו, פירט (או פיורדא) בגרמניה ולונדון בירת אנגליה. הוא חי בשנים ה' תס״ח־תקמ״ב (1708־1782), אך לא ידוע כמה שנים ישב בפודהייצה ועל שום מה עזב אותה ועבר לפירט. ידוע רק שבשנת 1742 הגיע ללונדון כשהוא בן ל״ד שנים, וישב בה ארבעים שנה, עד יום מותו. בלונדון ישב רצופות, פרט לביקורים בפריז, שהיו קשורים בעיסוקו.

לפי הכתובת שעל מצבתו בלונדון היה הוא „בן רפאל הספרדי", אך אין זאת אומרת שמוצאו היה מיהודי ספרד ופורטוגל, אלא שהשתייך לכת חדשה בחסידות שהתפללה „בנוסח ספרד". שם משפחתו היה פ א ל ק. היתה זו משפחת רבנים מיוחסת, שנתנה כבוד לשמה. הנה נקרא בשם פאלק הרב הגאון הנודע רבי יהושע בעל „פני יהושע", וכן הפוסק המפורסם רבי יהושע בן אלכסנדר הכהן, המכונה גם סמ״ע על שם חיבורו „ספר מאירת עינים". ייתכן שבעל־השם דנן היה קרוב למשפחה זו. השם „בעל־שם" שבו הוכתר (בידי עצמו או בידי אחרים) נשא עליו עטרת יראת־הכבוד. הוא היה „מקובל" ואיש־המסתורין ונערץ על־יד רבים מבני דורו, והגודם להערצה זו היתה פעילותו כבעל־מופת, שגילה בה, כנראה, כושר רב.

על פעילותו בפודהייצה אין כמעט פרטים, כשם שבכלל מעטים מאד המקורות לתולדות חייו, והם: א) פירסומים בספרים שונים שהופיעו בדורו (כגון ספר „מעגל טוב" לחיד״א — הרב חיים יוסף דויד אזולאי); ב) ספרי הויכוח מפרי עטו של הרב הקנאי ר' יעקב עמדן, וביחוד הספרים: התאבקות, גת דרוכה, שבירת לוחות האוון; ג) יומן שהשאיר אחריו בעל־השם, הנמצא כיום בספריית בית המדרש של בתי־הכנסיות המאוחדים בלונדון.

שנות ישיבתו של פאלק בפודהייצה חלו בתקופה שפעלו בה תנועות וכיתות שונות של תועים ומתעים, מקובלים ונביאי־שקר, שבתאים ופראנקיסטים, חסידים ומתנגדי החסידות, וכל אלה יצרו קרקע נוחה לפעילותם של „בעלי־שם" ובעלי מופת. אחת הכיתות שקמו בתקופה ההיא היתה זו של יהודה חסיד, שביקשה להחיש את ביאת הגואל על־ידי צומות וסיגופים. הוא וחבריו עזבו את פולין בשנת 1700 ועלו ירושלימה, ובמסעם עברו דרך פיורדא (פירט) שבגרמניה, דרך טירול ונוציה. לא ידוע מה הניע את פאלק לקבוע את מושבו בפיורדא. אולי ביקש לחקות את דרכי מורהו יהודה חסיד ולעלות לארץ־ישראל, ורק דרך מקרה נשאר בפיורדא? ידוע רק שגם אמו של פאלק הגיעה לפיורדא ושם מתה ונקברה, וכעבור שנים הוקמה שם מצבה על קברה לפי הוראת בנה. ידוע גם שפאלק היה שולח סכומי כסף שונים לקהילת פיורדא, ובצוואתו הוריש לה סכום הגון, וכל זה, כפי הנראה, כגמול על העזרה שהושיטה הקהילה לאמו.

פרטים על פעילותו של „דוקטור פאלק" בגרמניה מובאים בכתביו של ארכנהולץ[26]. הוא מוסר, כי אצילה בשם דה־רנצוב מספרת בזכרונותיה על „פלאים שלא ייאמנו" שבוצעו על־ידי פאלק, בנוכחות כמה אישים מופלאים. לדעת ארכנהולץ ייתכן שהפלאים האלה הצליחו הודות לידיעות מיוחדות בכימיה שהיו בידי פאלק. באחד ממסעיו הגיע הדוקטור המסתורי לווסטפאלן, והשלטונות בארץ זו נסערו על התיימרותו לגלות אוצרות כמוסים ודנוהו לשריפה כדין מכשף. כדי להציל את נפשו נמלט ללונדון (בשנת 1742) וישב שם ארבעים שנה, עד יום מותו. סיפור בריחתו ללונדון נזכר גם בכתבי ר' יעקב עמדן, הקובע בין השאר כי בזמן שהותו בגרמניה נשא פאלק אשה בעלת עבר מפוקפק. לידיעה זו אין להתייחס באמון מלא, מכיוון שר' יעקב עמדן היה נכון תמיד להאמין לכל שמועה רעה לגבי אלה שהיו חשודים בעיניו. לפאלק לא היו ילדים, וכנראה אימץ לו ילד בשם גבריאל.

תקופת לונדון היתה הממושכת ביותר בחייו של פאלק. עם בואו לשם הוא נתקבל בסבר פנים יפות, כשם שנתקבלו גם פליטים אחרים שהגיעו לעיר זו, ללא חקירה ודרישה יתירה על עברם ומעשיהם. מסתבר שפאלק המשיך כאן לפעול כ„מגלה נסתרות" כמו בווסטפליה, אם־כי באורח זהיר יותר. הוא רכש לו חיש אמון במעשיו הנפלאים, שנראו אמנם מעל לדרך הטבע. בין הפלאים שהיו מספרים עליו מצטיינת יכולתו להדליק פמוט קטן הבוער במשך כמה שבועות ללא שמן, כשהיה זקוק לפחמים, היה עליו רק להשמיע לחש מלחשי ה„קבלה", וגושי פחמים החליקו בצייתנות אל תוך מרתף ביתו. כלי שולחן, שנתנם בעבוט, מצאו את דרכם בחזרה אל תיבת השולחן בניגוד לכל חוקי הטבע. כשתבערה איימה להרוס את בית־הכנסת הגדול בלונדון — כך מספרים עליו — הוא עצר בעד התקדמות התבערה בכתבו ארבע אותיות עבריות על סף הדלת של בית־הכנסת.

השמועות על אירועים דמיוניים אלה התפשטו חיש בין

הבריות. והנה אנו מוצאים אותו ביחסים קרובים עם אישים רמי־מעלה. ארכנהולץ נוקב בשם נסיך ממלכתי, שבדרך חיפושיו את אבן הפילוסופים הוא פנה לד"ר פאלק, והלה סירב לקבלו. החיד"א (הרב חיים יוסף דוד אזולאי) מזכיר בספרו „מעגל טוב" (עמוד 136) בו הוא מתאר את מסעיו, שבביקורו בפריס בשנת 1778 הוא נפגש עם האציל דה סומה והאצילה דה קרונה, שהצילו כמה יהודים מציפרני האינקביזיציה הספרדית, והיא מסרה ברמז להרב אזולאי, שבעל־השם מלונדון לימד אותה קבלה מעשית, וגילוי זה עורר את קצפו של החכם המכובד. מסתבר שפאלק עמד ביחסים קרובים גם עם ההרפתקן המשונה הברון תיאודור דה נויהוף, שבעמדו בראש מהפכנים קורסיקניים נגד הגינואזים הוכתר למלך על האי, ואחרי שגורש לבסוף מן האי התישב בלונדון בשנת 1749. המלך המודח חיזק את עצמו בתקוותיו, להחזיר לידיו את מזלו שחמק ממנו, באמצעות גילוי אוצרות הקבורים בתהומות האוקינוס. בשאיפתו זו הוא פנה לעזרת רב יהודי זקן שביקרו בימי שבתו במאסר (הרב זוהה כבעל־השם שלנו). פאלק מזכיר גם פגישה מסתורית עם הנסיך צ'רטוריסקי (כנראה אדם צ'רטוריסקי — 1734-1823), מושל פודוליה, ועם אישיות בשם עמנואל, המתואר בפיו בתור „משרת מלך צרפת" (לואי ה־16). כמו כן מסתבר שבעל־השם נתן טבעת־קמיע לדוכס מאורליאנס, במטרה להבטיח לו את כתר המלוכה. את הטבעת הזאת — כך מסופר — שלח פיליפ עגאליטע לפני עלותו לגרדום ליהודיה אחת בשם ז'ולייט גושו, והיא שלחה אותה לבנו, ההרצוג דה־שארטר, שהוכתר אחר־כך למלך בשם לואיס פיליפ. המלך הוריש לפני מותו את הטבעת לאציל דה־פריס, ומשערים שכיום היא נמצאת בבית סטוב, בסוויקנהאם. וכן לא נעלם הבעל־שם דנן מעיניו של הפילוסוף היהודי הנודע שלמה מימון, שבקורות חייו הכתובים בידי עצמו (הוצאת „לגבולם" ת"א) הוא מספר, שתוך שיחה על ענייני „קבלה" סיפרו לו על איש־אלהים אחד המתגורר זה שנים אחדות בלונדון ועושה נפלאות בכוח הקבלה. מיימון הטיל ספק בכך, ואולם אנשי שיחו הבטיחוהו שראו זאת בעיניהם בזמן שבעל־השם ההוא שהה בגראפנהאגן. והוא החזיר להם תשובה בנוסח פילוסופי באומרו שאינו מפקפק כלל באמיתות סיפוריהם, אך אפשר שהם לא בדקו כל צרכו את גופו של המעשה, והם מתייחסים אל מראה עיניהם כאל עובדות ממשיות.

במכתבו של אחד מידידיו, זוסמן שכנובצי, מסופר על פאלק: „ביתו מואר בפמוטי כסף על הקיר, עם מנורה מרכזית של שמונה קנים עשויה כסף טהור. ואף שהיא מכילה שמן למאור רק למשך יום ולילה אחד — היא נשארה דולקת במשך שלושה שבועות. בהזדמנות אחת הוא נשאר בביתו מבודד במשך ששה שבועות, ללא אוכל ומשקה. בתום ששת השבועות, כאשר התאספו עשרה אנשים ונכנסו אליו, מצאוהו יושב על כסא־מלוכה, כשראשו עונד תרבוש של זהב, שרשרת זהב מסביב לצווארו עם כוכב כסף שעליו חרותים שמות קדושים. לאמיתו של דבר איש זה הנהו יחיד בדורו בידיעותיו הרבות במסתורין דקדושה. אינני יכול לספר לך את כל הפלאים שהוא מבצע. אני מרגיש בקרבי רגשי תודה על שנמצאתי ראוי להימנות בין אלה היושבים בצל קורתו". ייתכן שכל ההתנהגות החגיגית והגנדרנית של פאלק נועדה לעשות רושם על מבקריו ולנסוך בהם אמון לפלאיו, שמהם הרויח כסף רב [27].

מכתבו של זוסמן הגיע לידי ר' יעקב עמדן, והוא מצא לנכון להביע את דעתו על פאלק בזה הלשון: „אשר לפאלק — כל אחד יודע את תעלוליו ותחבולותיו. אני אמנם מעולם לא ראיתיו; ברם אנשים רבים סיפרו לי שמוצאו מפולין והוא מתיימר לדעת כל הסודות של הקבלה המעשית, שבאמצעותה ניתן לו לגלות אוצרות כמוסים. דבר זה הכניסו לתסבוכת בעת שהותו במדינת ווסטפליה, והשלטונות דשם חפצו לשרפו חיים כדין קוסם ומכשף, אלא שהוא נמלט לאנגליה. הוא אף נשא אשה בווסטפליה, אשה שהתנהגותה עוררה תלונות מרובות, ואתה הגיע ללונדון. שם הוא מצא עוזרים רבים, ביחוד בקרב המעמד הבינוני. נוצרים עשירים אחדים אף נתנו בו אמונם בהציעם לו לגלות להם אוצרות בים וביבשה. הוא הצליח להערים על בעל אניות עשיר, שבזבז עליו את כל כספו וכיום הוא עני ואביון. הודות לתחבולות אלה הוא התעלה למצב של חיי עושר ותפנוקים. ברם, הוא מבזבז כסף רב על טפיליו על מנת שיוציאו לו שם טוב, עד שהוא נאלץ לפעמים ללוות כסף מבעלי עסקים. על אף כל זה מסתבר שהוא בור ועם־הארץ. הוא מתיימר להיות מקובל, בעוד שכל מה שהוא כותב ומדבר אינו אלא דברי שטות, שאינם מובנים לשום אדם. אכן, כל עוד שפאלק לא ניסה להתעות את העם לא שמתי לב אליו ולהתנהגותו הרעה. כיום, כאשר בן משק ביתו זוסמן מנהל תעמולה לטובתו, אני מוצא לי לחובה לגלות את פרצופו". אלה הם דברי הקיטרוג שהשמיע ר' יעקב עמדן נגד פאלק, ואינם זקוקים לפירושים. אך אין כאן האשמה בשבתאות, ואף במכתבו של זוסמן אין כל רמז לכך [28].

בין ידידיו של הד"ר פאלק נמנו הבנקאים החשובים אהרן גולדשמיד ובנו גרשון, שהיו מיעצים לו עצות מועילות בענייני עסקיו. בעשרים שנות חייו האחרונות הוא נעשה איש עשיר. הוא שכן בבית מרווח ברובע וולקלוז, ושם הקים בית־כנסת שבו כיהנו שני חזנים. אנו מוצאים אותו משתמש בכלי־רכב במסעיו, היה חובב ספרים, וביומנו שהשאיר אחריו אנו מוצאים רשימות ספרים ללימודי דקדוק, פילוסופיה וספרי ויכוח. הוא עמד בקשרים עם הרב הראשי רבי דויד טבלי (ב"ר שלמה זלמן הכהן שיף), ורב בית־הכנסת החדש רבי משה מאירס.

הוא היה מקובל ע״י הבריות, והקדיש תשומת־לב רבה לגמילות חסדים. הוא מת ב־17 לאפריל 1782 ונקבר למחרת בבית־העלמין אשר ברחוב גלוב, מיל אנד. הכתובת שעל מצבתו מציינת, שבמשך ארבעים שנות מגוריו בלונדון קיים את התורה והמצוות וחילק את כל הונו לצרכי צדקה. דיוקנו בציור שנשאר אחריו מאשר את תיאורו של בעל־השם בידי אחד מבני־דורו: ״כשהוא מטייל בחוץ הוא עוטה בגד פרחוני, המתאים בצורה מפתיעה לזקנו הלבן הארוך ולקווי פניו האצילים״ [29].

בסיכום ייאמר, שאיש פודהייצה זה הוציא מוניטין לעירו בכל בירות אירופה. ״בעל השם מלונדון״ היה שם־דבר בלונדון ומחוצה לה, והשם פודהייצה היה יקר לו כל ימי חייו.

ב) בעל־השם המקובל רבי משה דוד מפודהייצה

בן דורו של ״בעל השם מלונדון הד״ר פאלק״ היה המקובל המופלג רבי משה דוד מפודהייצה שנולד בה וישב בה מספר שנים בתור מקובל מכובד ובעל־שם, ומסתבר שהיו לו חסידים רבים בעיר, כי כך מתארו זוסמן שכנובצי שמצא אותו בלונדון בתואר ״ה״ה המפורסם במדינת וואָהלין, הוא האיש המקובל, איש־האלוהים המופלג מהור״ר משה דוד נר״ו הנקרא ר׳ משה דוד בעל־שם מק״ק פודהייצה״ [30]. וכן נאמר שם: **״המופלג מהור״ר ר׳ משה דוד נר״ו והוא זקן וקשיש, איש מקובל גדול ודירתו היתה מקודם בק׳ פודהייצה ומפורסם היה שם לבעל־שם״** [31]. כינוי־כבוד מסוג זה אינו ניתן לכל מאן־דהוא, והוא המעיד כאן על נושאו שהיה מופלג במעשיו ובידיעותיו בקבלה, ובתור בעל־שם נתפרסם לראשונה בפולין המזרחית.

על קורותיו של ר׳ משה דוד בן צבי מפודהייצה בעיר לידתו גופה לא ידוע כמעט כלום. שמו, ר׳ משה דוד מפודהייצה, מעיד עליו שעיר זו היתה מקום מושבו ומוצאו ומקום מגוריו במשך זמן מסוים. מתוך אחת מדרשותיו למדים אנו שנולד בשנת תנ״ו. לא ידוע לנו מה היו מעשיו בעיר זו, שבגללם נרדף, הוחרם וגורש. בוודאי היו לו שם ידידים ומקורבים בלי שנשאר מהם שמץ דבר עליו; ואילו הידיעות על פעולתיו באו לנו מפי מתנגדיו ואויביו, בעיקר מזמן שהותו בארץ אשכנז, ידיעות מפורטות למדי, אך לקויות בחד־צדדיות. הגיעו אלינו רק הדים מימי שבתו באלטונה, אחרי שבעקב מגעו הקרוב עם רבי יהונתן אייבישיץ ובנו וואָלף הוא נכנס לתחום התענינותם של רבי יעקב עמדן וקנאים אחרים. ואין כל ספק, שלולא התמדתו העקשנית של עמדן במלחמתו בשבתאים לא היינו יודעים אף את שמו של המקובל דנן, כפי שנזכר בתוארו ״הבעל־שם והשבתאי ר׳ משה דוד מפוד־הייצה״ [32].

מסתבר, שר׳ משה דוד מפודהייצה לא נמנה עם גדולי השבתאות, כי חסר לו מעוף הדמיון ועוז ההבעה שלהם, והוא לא ייצג את דור היוצרים הגדולים של הקבלה השבתאית, אלא את דור הנמושות. הוא לא הופיע כאישיות שהטביעה את חותמה על השבתאות, אלא כאיש שנשא עליו את חותמם של קודמיו, ואולי דווקא משום כך אופייניים חייו לחייהם של שבתאים נרדפים אחרים, וסבכי תורתו מעידים על הסבך שבו נפתל דור השבתאים השלישי [33].

רמ״ד ידע יפה למה רודפים אותו. הוא ידע שרודפיו באים עליו בשם ״כל ישראל ערבים זה לזה״. ומכיון שלא עלה על דעתו לפרוש מכלל ישראל, התקומם נגד העקרון של האחריות הקיבוצית ותבע זכות לעצמו ולאמונתו. ״מה איכפת לכם אם אני מאמין בש״ץ או לא״ — **קורא משה דוד לרודפיו** — ״אינכם ערבים לי ולא אתם עתידים ליתן את הדין. דייכם אם תשגיחו על עצמכם. אם יש בכוחכם אל תניחו לי להכנס לגן־עדן. אך כאן עלי אדמות אספו ידיכם ממני, כי כמוכם כמוני״. דבריו אלה מגלים לנו מה היה בלבו של מאמין זה שנרדף בגלל אמונתו. והוא לא היה היחידי שחשב כך, שרשאי יהודי להאמין בשבתי־צבי ובלבד שיקיים את כל המצוות, וכה הוציאו את עניני האמונה שבלב מסמכותם של בשר ודם.

משום מה עזב את פודהייצה? על כך אין פרטים. כנראה שיד המרדפים והמתנגדים הביאה אותו לידי כך. הוא לא נתן גט פטורין לפולין אחרי עזבו את פודהייצה, כי אם עבר למקומות אחרים. מסתבר שהיה נודד ממקום למקום, כותב קמיעות ועושה נפלאות ובזה, כנראה, מצא את מחייתו. בראגוזה אשר בגליל פוזן — מספר עמדן — גילה בית־דין את תוכן קמיעותיו והוא הוצא מן העיר על עגלה מלאה זבל (התאבקות). גם מליסה (אף היא בגליל פוזן) גורש, כנראה באותו פרק זמן. יעב״ץ מפריז, כפי הנראה, באמרו שרמ״ד ״נתגלה ונתגרש מכל ארץ פולין״. אך אין ספק שהוא מכוון לאמת בדברו על גרושו ממקומות שונים. במקום אחר נאמר, שבק״ק ראגוזה היה מחלק קמיעות ״שמצאו בהן כתוב שוע״, ומחמת שבעיר זו פרצה מגפת החולירע נאלץ לעזוב את העיר, ומשם עבר לעיר ליסה ומקומות אחרים.

ידיעות מפורטות למדי על קורותיו של רמ״ד יש לנו רק מזמן שהותו בארץ אשכנז. בשנת תקי״ח בא לפיורדא. על מעשיו כאן מספרים מקורות אחדים, כמו מכתבו של רבי דוד שטרויס אב״ד בפיורדא לרבי אשר ענזל אב״ד בגראבפלד, ומכתבו של אחד מפרנסי קהילת פיורדא רבי יעקב פאלק לפרנסי קהילת אלטונה. השלמה חשובה לשני המקורות הנ״ל נמצאת במכתבו של רבי אשר ענזל אב״ד גראבפלד לד״ר שטרויס, ובו הוא כותב, ש״גברא דמתקריה בעל־שם בשמו

מהור"ר ר' דוד בן מהו' צבי דאשתהי במחנה החשוב שלכם (כלומר בפיורדא) שלושה חדשים ונפטר משם בשם טוב גדול". ואילו על המוצאות את רמ"ד אחרי עזבו את פיורדא מספרים מקורות בלתי תלויים זה בזה, ומהם רואים שאחרי עזבו את פיורדא הלך רמ"ד מכפר לכפר וממקום למקום. ממכתבו של האב"ד בגראבפלד הנ"ל אפשר לראות שרמ"ד גילה מסתרים ב„חכמת הנסתר" גם בגראבפלד, ובדבריו הקשים שהשמיע בגנותם של חכמי הנגלה עורר חשדות בלבו של האב"ד עד שציוה לבדוק את ספריו וכתביו [34].

מרבית הידיעות שנשארו על רמ"ד שייכות לפרק הזמן שעשה באלטונה. לראשונה הגיע לאלטונה בשנת תקי"ט, ובאותה שנה ביקר גם בלונדון. יעב"ץ סבור שהלך לונדונה מפני „שלא מצא מנוח" באלטונה וכדי „להתחבר עם שכמותו", היינו: עם שמואל פאלק בעל-השם מלונדון. כמה פרטים על בקורו של רמ"ד בלונדון נמצאים במכתבו של אליעזר זוסמן שכנובצי [35]. הוא מספר שרמ"ד יושב בביתו של שמואל פאלק ומשתתף בפעולותיו המגיות. בשבילו כתב שמואל פאלק פירוש לסודותיו. רמ"ד כתב מכתב מפורט על דבר שמואל פאלק אל רבי יהונתן אייבשיץ „וסיפר אליו מגודל נפלאותיו וגבורותיו של האיש, האי איש קודש שהוא כבר אנוש ולא אנוש, ובהצחת לשונו אמר האי האי איהו סבא דסבין אדם עילאה דרמיז עליה בתיקונים ס"ט ק"ו ע"א, וע"ד מיד אמר רשב"י זכאה דרא דהאי רזא אתגלי ביה, והיינו דאמרה חנה: ויתן עוז למלכו וירם קרן משיחו". יעב"ץ מספר שרמ"ד גורש בחרפה מלונדון, אך אינו מביא שום הוכחה לדבריו, שאינם מתאשרים משום מקור אחר.

באלטונה נתקבל רמ"ד בכבוד על ידי רבי יהונתן אייבשיץ, שקרבהו ודאג לכל מחסוריו. מתעודות שונות שהובאו בספרים שונים הוכח ללא ספק כי רמ"ד היה פעיל באלטונה כמורה בין השבתאים וכמטיף בין הבלתי־מאמינים „ומצודתו היתה פרושה" על חוגים רחבים למדי. טבעי הדבר שקרבתו להרב ר"י אייבשיץ ולבנו וואָלף — שהופיע באותו זמן באלטונה בכל פאר עשירותו — עשאתו אישיות מושכת לב, בפרט ששיחותיו ודרשותיו היו עשויות לעורר בלבם של מתנגדי השבתאות חששות וחשדות מוצדקים. כשחזר וואָלף אייבשיץ לאלטונה וקבע בית־מדרש בביתו נתמנה בו רמ"ד לראש הלומדים ולשליח־צבור. ויש אפילו מי שאומר שרמ"ד היה חבר ופטרון בלימוד הקבלה לוואָלף אייבשיץ עצמו.

על יחסו של רבי יהונתן לרמ"ד אפשר לעמוד מתוך מכתב תשובה שכתב לר' יצחק הלוי איש הורביץ (אחד מרבני הקלויז בשעתו בברודי) מגלוגא, שממנו אפשר להבין מה היו דברי התרעומת, הטענות והדרישות בנוגע לרמ"ד (המכתב מובא בספר „התאבקות"), ובעיקר על עצם העובדה, שאיש כרמ"ד הידוע כשבתאי נמצא בחברת בנו וואָלף אייבשיץ ומלמד קבלה בביתו, והוא דרש את גירושו של רמ"ד מאלטונה. תשובתו של הרב אייבשיץ היא תעודה חשובה מאד. ראשית הוא טוען כי עד בואו של וואָלף היה רמ"ד „נחבא אל הכלים", דבר שהוא בגדר האפשרות כשלעצמו, ולא מצאנו שמי־שהוא יאמר בפירוש את ההיפך. שנית הוא טוען כי רמ"ד הוא רק אחד הלומדים בביתן של וואָלף, המפריז על שכרו ביד רחבה, ואחרי כמה תשובות לטענות אחרות טוען הרב אייבשיץ כי לא זו בלבד שלא הוכח שרמ"ד חטא במה שהוא, אלא להיפך: הוא איש קדוש וטהור. הוא התנגד לדרישתו של ר' יצחק לגרש את רמ"ד מאלטונה. אך „נטורי קרתא" באלטונה לא שקטו והשתדלו לעשות את שלהם. באמצע החורף שנת תקכ"א נאלץ רמ"ד לצאת את אלטונה והלך אל נורדן שבמדינת פריזלנד. רבי יהונתן נתן לרמ"ד מכתב המלצה אל אליה כהן מנורדן, שבו כתב: „להיות כי איש חסיד מקובל אלהי כמהו' משה דוד הוצרך לילך מפני שעה לשם, בכן ביקשתי לכַּנוס אותו לביתו ולכלכל שיבתו... ובאתי רק להודיעו כי אני ערבנו ומידי יבוקש השכירות שכר מזונו, והרי זה מצוה גדולה שמתן שכרו בצדו". מכתב זה הוא תעודה מעניינת, המעידה שרבי יהונתן נשאר נאמן לרמ"ד למרות הכל ועל אף הכל, ולא חשש לתת כתב המלצה לאיש שגורש מפודהייצה בגלל שבתאות. רמ"ד הלך לנורדן ונשאר שם זמן מסוים, וגם שם השיגה אותו יד רודפיו. יעב"ץ מספר כי מנורדן הלך רמ"ד „לדיראון לארץ אונגרן ומת „בין הערלים". אך אין לדעת מה כאן אמת היסטורית ומה סממנים ספרותיים [36].

אישיותו של רמ"ד יליד פודהייצה היתה סתומה עד כה, ואולי חששו החוקרים הדתיים לטפל בה, על שהיה מקובל שבתאי מובהק. ודווקא בישראל נמצא חוקר אחד שייחד לו מונוגרפיה מיוחדת, שהיתה לנוכח עיני בחיבור פרק זה.

י. יעקב פראנק וכת הפרנקיסטים בפודהייצה

גלגולם של השבתאים בפרנקיסטים. — חלופי משמרות גם בפודהייצה.—חרם הרבנים על פראנק וכתתו.—הנסיך מארצין רדזיביל נטה ליהדות ועמד בקשרים עם הפראנקיסטים בפודהייצה. — יעקב פראנק בביקוריו בפודהייצה. — הצדיק ר' שלמה מפודהייצה ישב בתעניות. — הלשנת הפראנקיסטים על היהדות לפני הבישופים. — יהודים מפודהייצה בהתנצרות ההמונית של הפראנקיסטים. — דכאון־נפש בין היהודים בפודהייצה „לאחר מעשה".

בתקופת תנועת שבתי־צבי בשנות 1665־1676 נמצאו בפודהייצה יהודים רבים שנתפסו לאמונה בשבתי־צבי כמשיח אמיתי. לאחר שהוא ורבים ממקורביו התאשלמו ותנועת

השבתאות נחלשה בכלל, פגה גם בפודהייצה במידה רבה ההתלהבות למשיחם [37].

אחרי שנים מספר, כשהופיע פראנק עם תורתו והליכות חייו המיוחדות ומשך אחריו יהודים רבים מפולין וגליציה, נמצאו גם בפודהייצה יהודים שנהו אחריו, והעיר נעשתה נקודת מוקד גם לתנועה זו [38].

יעקב פראנק לא בא לפולין מן המזרח, כי הוא עצמו היה יליד העיירה קורולובקה שבגליציה המזרחית. הוא נתפס לשבתאות, ובשנים 1752–1755 שהה באיזמיר ובשאלוניקי, מרכזי כת השבתאים הנסתרים „דנמה", בא במגע עם מנהיגיה והושפע מהם. לאחר מכן הכריז על עצמו כמשיח וייסד כת שהיה בה מעין המשך לשבתאות, אך במקום הסגפנות שהטיפו לה המקובלים הקודמים, דגל פראנק במתן חופש בלתי מוגבל לתאוות הגופניות „לשם מצוה". בשובו ב־1755 לפולין דבקו בו המוני מאמינים; מרכז הכת היה בראשונה בלבוב, בה ערך פראנק חגיגות מסתוריות מלוות התפרעויות מיניות, שתפקידן היה, בהתאם לתורת השבתאות, להביא את הגאולה דרך שער הטומאה. לאחר שנתגלו מעשיו המוזרים בלבוב עבר פראנק ב־1756 לעיירה לאנצקורון, אך נתפס שם עם עדת חסידיו בשעת פולחן מלווה פריצות, ובחקירה בפני בית־הדין הרבני בסאטאנוב נתברר, שחברי הכת שטופים בזימה ונוהגים להחליף את נשותיהם. ועידת רבני ארבע הארצות, שהתכנסה ב־1756 בברודי, הכריזה חרם על פראנק וכיתתו, וכל אנשי הכת נהיו מטרה לרדיפות קשות מצד החברה היהודית [39].

אכן לאחר התמוטטות תנועתו של ר' יהודה חסיד שעלה לארץ־ישראל, עדיין היו מסתובבים חסידיו בסביבות הקרפטים ומושכים אחריהם מספר ניכר של אוהדים. וכאשר הופיע יעקב פראנק בזירת השבתאות הפכו מרכזי שבתאות אלה ברייסין ובפודוליה מבצרים לפראנקיסטים. פודהייצה היוותה קן די חשוב של השבתאות בפולין, שעמדה בקשר עם תועמלנים חשובים של השבתאות בפולין, וביניהם גם עם המגיד ר' ישׂשכר מפודהייצה. עם חילופי המשמרות של השבתאות בכת הפרנקיסטים המשיכו גם קני השבתאות השונים להתקיים ולהראות פעילות. אף בתנועת הפרנקיסטים היתה פודהייצה פעילה למדי, ודרכה עברו שבילי מנהיגי הכת [40].

הנסיך מארצ׳ין ראדזיביל שהתענין בבעיות דתיות עמד בקשרים גם עם הפרנקיסטים בפודהייצה, ואף ביקר בספטמבר 1759 אצל יעקב פראנק. רדזיביל היה טיפוס משונה. נולד בשנת 1703; בגיל 15 נשלח לחו"ל ושם למד באקדמיות; בשנת 1728 נשא לאשה את אלכסנדרה באלחאצקה, נכדתו של הסופר הפולני הידוע ואצלאב פוטוצקי. הוא התענין במדעים, בייחוד ברפואה, כימיה, פיסיקה, ובמוסיקה. בשנת 1736 מתה אשתו והוא נשא לאשה בשנת 1737 את מארתה טראמבאצקה; מאז התחיל לעסוק בבעיות מטפיסיות ובחקר דתות. הוא החליט לחפש ולבחור לעצמו את הדת הטובה ביותר, ובחירתו נפלה על היהדות. הוא למד עברית ויידית, הרחיק מן החצרות שלו את המשרתים הנוצרים והעסיק באחוזותיו רק יהודים. לפי דברי הסופר הפולני ניאמצאביץ היו מתכנסים בביתו בליל שבת יהודים לסעודת שבת עם דגים, אטריות ופשטידה. הוא אכל רק מאכלים כשרים, ובשבת לבש לבוש יהודי. האצילים מבני משפחתו הכריזו עליו שהוא חולה־רוח, ביחוד כשנודע שהוא מחזיק בארמונו הרמון ובסביבתו נמצאים רק יהודים. בהשתדלותם הוציא המלך אוגוסט השלישי צו להעמידו תחת אפוטרופסות. מארצין ראדזיביל מת בשנת 1781.

עוד בראשית בואו לפולין מספר פראנק, שבהיותו בפעם הראשונה בפולין בשנת 1656 „בצעתי עוד פעולות יותר מיוחדות בבז׳ז׳אני, רוהאטין, סבוריב, ועוד במדה כזו, שדעת כולם נתבלבלה. גם בחוגי האצילים הפולנים עשיתי בלבולים מאותו סוג וע"כ אתם רואים כיצד זה עולה להם". מיד אחרי בואו לרוהאטין החלו נשפי זימה כדוגמת אלה שבלבוב. פרנק ממשיך לספר כדלהלן: „ברוהאטין ישבתי בערך שבוע אחד, ומשם נסעתי לפודהייצה, וגם שם קבלו איזה בע"ב את תורתי. שם נגלה לי אליהו הנביא בחלום באותה צורה שראיתיו מכבר, ואמר לי כי בלאנצקורון יקחו אותי ואת כל בני החבורה לבית האסורים וגם את סוסינו יקחו, ומיד הגדתי זאת לכל בני החבורה". אלה הם הדברים המוזרים אשר מספר פראנק על אודות נדודיו וטלטוליו מעיר לעיר ועל הנפש אשר עשה.

בפודהייצה נתגלה קלונם של הפרנקיסטים ע"י אשה, שתבע אותה בעלה לדבר עבירה, והבטיח הבעל שכמה לומדים גדולים היו בהסכמה אחת שזהו תיקון ומצוה בזה"ז, ושכן ציוה המגיד שלהם ר' ישׂשכר מפודהייצה המוחזק אצלם לאדם גדול וחסיד. לבסוף נתפרסם הענין ונענשו המינים מן השררה בקנס עצום (תוה"ע עמוד 70). לפי עדויות שנמסרו בפני בית־הדין הרבני בסאטאנוב היו עורכים עוד לפני בואו של פראנק את תפילותיהם כמקובל בימי שבתי־צבי, בהוסיפם על־יד השם שבתי־צבי גם את השם יעקב — יעקב שבתאי, בהדגשה מיוחדת, ש„הוא אלהים אמת ומלך עולם, משיחנו אמת ושבלעדיו אין אל אחד לא לעילא ולא לתתא ולא בד' רוחות העולם, נלכן כורעים ומשתחוים ומפארים ומעריצים, מקדישים, ממליכים ומהללים את שם המלך הגדול והנורא שבתי צבי".

ושוב מספר פראנק על הרפתקאותיו: „כשנסעתי מאיוואני ללבוב דרך פודהייצה התקבצו רבים לילך אחרי, ואמרתי להם שאני הולך להמיר דתי ושאני מושך אחרי רבים, וכשתשמעו שהייתי לאדון לאנשים אלו שהולכים אחרי ושכל העולם מחלק לי כבוד תדעו שהשטן — ולא אלהי אמת — נוהג אותנו..."

אלישע שור שהיה מגיד ברוהאטין, הגם שכבר זקן היה, הצטרף עם הראשונים לפראנק, בראותו בו את הממשיך הנאמן של השבתאות, ואליו הצטרפו גם בניו שלמה, נתן (ליפמן) ולייב. בני משפחת שור מילאו במאורעות לאנצקורון תפקידים חשובים, ולאחר שמעשיהם נתגלו העמידו את עצמם יחד עם פראנק תחת חסותו של החשמן דמבובסקי וביזמתם נערך הויכוח עם הרבנים בלאנצקורון, בו השתתפו מצד הפרנקיסטים גם אלישע שור ובנו שלמה, והם עם עוד שלושה מחבריהם חתמו מטעם כיתתם על „פתשגן הטענות והתשובות" [41].

מעניין לציין, כי בין הרבנים שהיו רודפים את ה„כת" בפודוליה ובריסין נזכרו בשמותיהם רבני ערים שונות: קאמיניץ, שאריגרוד, מזיבוז, טומאשפול ורבים כהנה בלי שנזכרו רבני חבל גליציה. אין ספק שבפודהייצה היו גם רבים שלא נספחו לפרנקיסטים, ואז גר בעיר הצדיק ר' שלמה, שלדברי ההיסטוריון מאיר בלבן היה כל ימיו בעל־תשובה גמור, יושב בתענית וטובל ב„מקוה" יום־יום, צדיק שבוודאי הגין על כבוד היהדות והתורה המקורית. אך יתכן שקולם של המתנגדים ל„כת" לא נשמע ולא היו אנשים שיעזו לצאת נגדם, ורק ברוהאטין גופא יצא הרב המקומי נגד משפחת שור ומעשיהם. הרב המקומי ר' דוד משה אברהם, שהיה מכונה בפי אנשי דורו בשם א' ד'ם — ראשי תיבות של שמותיו — היה מחברם של כמה ספרים, ולפי המסורת במשפחתו היה הוא „האיש אשר לחם בזרוע עוז עם חבר מרעים והניף חרבו חרב לה' ויכם עד חרמה, הלא המה הרשעים הטמאים אשר אחזו דרכם דרך רשע ש"ץ ימ"ש ובראשם הרשע הטמא אלישע (שור) שר"י אשר קננו אז בעיר רוהאטין ונקרא אלישע מרוהאטין".

ספיחי השבתאות בדמות הפרנקיסטים, שנרדפו על ידי הנאמנים לתורת הרבנים, פרשו לבסוף מן היהדות והעלילו עליה עלילות־שקר, ובתוכן עלילת־הדם בויכוח בלבוב בשנת 1759. יחד עם פראנק, שעם המרתו קיבל את השם „יוזף", הומרו רבים מאנשי כיתתו, ובהם גם יוצאי פודהייצה. בין המומרים אז נמנו שמות: שמעון בן שלמה וחיה, דוד לייזרוביץ, ברטלומיי זווירזכובסקי, וכן מוצאים את השם של המומר מפודהייצה: דומיניק וולפוביץ [42].

פראנק מתפאר במעשיו ובהשפעתו על מאמיניו שבפוד־הייצה. והנה מה שהוא מספר על אחד ממסעיו: „כשנסעתי מאיוואני ללבוב ועברתי דרך פודהייצה ובאו אלי שם יהודים רבים ואמרו לי שהם מוכנים ומזומנים להמיר, קבלתי רק את אלה שראיתי את ה„אור" על ראשם, וכשלושים איש שלא ראיתי את האור על ראשם דחיתי. ומעשה היה בלבוב שבא אלי יהודי אחד מפודהייצה ושמו חיים, ובא אלי ללבוב והפציר בי שאקבלו, ונסתכלתי בראשו ולא ראיתי את הסימן ולא רציתי לקבלו. אבל באו אחרים מהמאמינים והפצירו בי והתחננו שאקבלו, ואמרתי להם שהוא לא יהיה מאמין לעולם, אבל אבטל רצוני מפני רצונכם, וקבלתי אותו בעל כרחי. ועתה כשבאתי לוורשה שמעתי שחזר מלבוב לפודהייצה ושוב נעשה יהודי".

פראנק היה מתפאר ומספר על עצמו גדולות ונפלאות: כי אליהו בא אליו (ומשם נסעתי לפודהייצה וראיתי בחלום את אליהו הנביא שראיתי אותו מכבר) ומלאך מן השמים הלך אחריו לפולין, ויש בידו לעשות מופתים בשמים ובארץ. ועל־יד מעשי תעתועים הראה לבני־בריתו איך שלהבת־אש ירוקה סובבת אותו ועל ראשו עיגול, ואופן אש בדמות לבנה מתפוצצת. בין השאר עמד על יחסו לגואל שיוולד: „מעודי לא האמנתי כי הגואל יולד עוד הפעם... אבל כוונתי היתה על „סוד הלחם" אשר בדת הקתולית, וגם זאת לא למדתי מאיש. אך כאשר הייתי בפעם הראשונה בבית־התפילה הקתולי בפודהייצה בעת אשר נערכה שם העבודה הנקראת „מיסה" עלה רעיון על לבי, כי בלחם המערכה צפון גוף הגואל, ואשתחוה אל הלחם הזה ככל המתפללים". בכלל ידע פראנק ברוב נכליו להתעות רבים בערמתו, וכת גדולה של כמה מאות נפשות נמשכו אחריו מכמה ארצות. גם בפודהייצה נהו אחריו אנשים רבים שנמשכו אליו. אבל אחרי שנודעו מעשיהם ומעלליהם פנו המתנגדים לו למשגיח על נכסי אדון העיר בלנצקורון, ואחרי ששוכנע כי כנים הדברים שם את פראנק וסיעתו במאסר. בעיר ברודי החרימו הרבנים את פראנק בחרם חמור, בתקיעת שופר ובכיבוי נרות, ואסרו על כל איש להתחתן בהם, כי בניהם ממזרים ונשיהם מנאפות, פתם פת כותים וזבחיהם זבחי מתים. גם אסור לצרף אותם לכל דבר שבקדושה. וגזרו שכל איש מחויב לחפש ולדרוש אחריהם ולמסור אותם ולגלות את מעשיהם הרעים. החרם הזה הוכרז בהרבה ערי פולין ונדפס בשם „חרב פיפיות" ונשלח אל כל קהילות ישראל. על הכרוז נגד כת הש"ץ והפראנקים חתומים רבני לבוב והגליל, ברודי, סקוהל, גלוגא, זבארז, זמיגרוד ועוד, ללא חתימת רבני פודהייצה, רוהאטין והרבה ערים קרובות.

בעלי כת פראנק מיהרו לנקום את נקמתם באחיהם היהודים. לפי פקודתו התאספו תומכיו ברוהאטין ושם המתיקו סוד איך להתנקם ביהודים ואיך לחרף את מערכות ישראל. הם העלילו על היהודים לפני שרי הממשלה עלילות שוא ושקר, כי התלמוד, שהוא יסוד דת היהודים, מלא כולו תוך ומרמה, והוא מורה ומצווה להרוג את הנוצרים ולשתות את דמם, וביקשו מאת הבישוף דמבוסקי לכנס אסיפה של גדולי הרבנים ולהתוכח עמהם בדת, ואז יוכיחו בראיות נכוחות כי התלמוד מלא דופי וקנאה ושנאה נגד הנוצרים, ורק ספר

הזוהר, הקדוש ונכבד מאד גם בעיני הרבנים, מורה ומלמד את האמונה האמיתית. לא כאן המקום להרחיב את הדיבור על הויכוח ההוא ועל הגזירה **לשרוף את ספרי התלמוד. אף** ידי אנשי הכת מפודהייצה היו במעל הזה, אך היו בהם שהתחרטו וחזרו בתשובה והמשיכו להיות יהודים נאמנים.

בשנת 1759 עזבו כאלף איש מבין חסידי פראנק את היהדות. רשימה מפורטת על חלק גדול מן הכת הפראנקאית (508 נפשות, ביניהם 155 גברים ו־120 נשים) שהמירו דתם בלבוב נשתמרה והתפרסמה בנספחים למקור הפולני של ספרו הנודע של קרויזהאר על פראנק. רשימה זו מלאה ענין מכמה בחינות. אצל רבים נרשמו מקומות מוצאם או מושבם וע״י כך אפשר לקבוע את מקום מוצאם של יותר משני שלישים של הנרשמים. הריכוזים הגדולים ביותר היו בבוסק, רוהאטין ופודהייצה בגליל לבוב ובקהילות הקטנות הסמוכות לסאטאנוב. בזה נביא את שמות אנשי הכת בפודהייצה: בספטמבר 1759 — דוד לייזרוביץ (בן לייזר); יוסף שקיבל בהתנצרותו שם קתולי בונוונטורה פודהייצקי, ואף בתו מלכה התנצרה וקבלה את השם מריאנה בונוונטורה; בן משה מפודהייצה קיבל את השם פראנציסקוס סיראפיקוס; פסח — יוסיפוס פיאסצקי, בנו משה — לודוביציוס, בתו דבורה שינתה שמה לרוזה באקאנינזיס; אף חוה המשרתת של מושקה התנצרה וקיבלה השם מאנאניה שאינֶסקה; הבת השניה דבורה (?) קיבלה את השם סאלוציאה אננה פיאסיצקה; יהודי אחר בשם מושקה בן אליעזר קיבל את השם טומאס, ואשתו שינתה שמה למריאננה. בין המתנצרים היו גם שמעון בן שלמה וחיה בן שבע. בחודש אוקטובר 1759 התנצרו: נערה בת שבע שקיבלה השם פראנציסקה בונוונטורה פודהייצקה; מריאננה בת חיים וחנה. באפריל 1760 התנצרו: פראנציסקוב ואשתו קטרינה גרושצקי מפודהייצה. ביולי 1760: יענקל בן אהרן שקיבל את השם גריגוריוס יאקובובסקי דה פודהייץ, וכן איצק בן פסח ששינה שמו לפרנציסקוס בנדיקטוס ארונוסקי [43].

כאן מדובר רק ב„יודעים" לפי מה שנמצא בארכיונים וברשימות, וייתכן שהיו גם כאלה ששמותיהם לא הופיעו מסיבות שונות. והיו גם יוצאי פודהייצה שהתנצרו במקומות אחרים. הנה בקמיניץ־פודולסק התנצרו בתשיעי לנובמבר 1760 אננה בת שמעון וסופיה יאבלונסקי, שהוריה התנצרו מקודם. מלבד זה נזכרים מומרים בהזדמנויות אחרות — יהודים מפודהייצה, כמו סופיה פודהייצקה ואחרים.

לפי החוק הפולני עברו המתנצרים למעמד האצילות, כפי שמעידים שמותיהם החדשים. בין „אבות" ההתנצרות נמנו אצילים גבוהים פולנים נודעים בדברי ימי פולין.

בין מקורביו של פראנק היה אחד פיוטר, שלפנים היה שמו בישראל נחמן [44]. הוא היה בן האיש נתן נטע מפודהייצה, גיסו של הר׳ הירש ויטליש פו״מ מק׳ אפטא, אבי הר׳ יהודה משם, אבי הגאון ר׳ יחזקאל לנדוי מפראג בעל שו״ת „נודע ביהודה", חתן הקצין מוה׳ יחזקאל פסח, שהיה חתן הגאון מו״ה יצחק שפיצקופ שמנעוריו היה תופש ישיבה בק״ק חנצ׳ין. וגם אביו, נתן נטע מפודהייצה, היה נחשב לאחד מכת שבתי צבי, וכן הובא בספר הקנאות, שגיסו הר׳ הירש ויטליש היה רודפו, ובנו הצטרף לעדת פראנק. פיוטר זה היה אחד מן השניים במרוץ שערך פראנק עם אשתו וכמה מרואי פניו על הסוללה אשר מסביב לעיר המבצר דרך סוללה אחת אשר מימין לבית־התפילה של ברברה הקדושה. בתום המרוץ האמור — מסופר — שה„אדון" (פראנק) ישב ואמר אל פיוטר: מה אתה עומד? ועתה מה? אך פיוטר השיב: דבר זה אינני יכול לעשות.... [45].

שתי מסורות חסידיות נאמנות מספרות על תגובת רבי ישראל בעש״ט ממז׳יבוז׳ על מאורע השמד הגדול של הפראנקאים, שפגע בערים ועיירות שונות. הוא אמר: „על כל אותם שנשתמדו השכינה בוכה ואומרת: כל זמן שהאיבר מחובר לגוף יש תקוה שתהיה לו רפואה, וכשחותכין האיבר אין לו תקנה עולמית, כי כל אחד מישראל הוא איבר מהשכינה" (שבחי הבעש״ט). וכן מספר נכדו, שהבעש״ט אמר כי „על ידי מעשה זה נעשו לו שני נקבים בלבו" [46].

בתקופה שנדמה היה לפראנקאים שידם רוממה, כאשר נדמה להם שהשלטונות והבישופים של הכנסיה עומדים לימינם, הם גרמו צרות רבות ליהודים. במכתב השתדלן הלבובי ר׳ חיים קורמאש לעסקן הנודע ר׳ דובר מבוליחוב נכללים גם פרטים מעניינים על זמן שהותו של פראנק בפודהייצה. בעיירה זו סבל מאד אביו של קורמאש מרדיפות הפראנקאים, והדברים הגיעו לידי כך שלפי השתדלותם הוא נאסר בפקודת בעל העיירה פוטוצקי ונכבל בכבלי ברזל, ורק הודות להשתדלותם של נגידי הקהילה שוחרר ממאסרו [47]. וכן נזכר שם הירשל גאלני (ר׳ צבי הירש רב דחייטין בברודי) והנלוים אליו הרשעים „כולם מפודהייץ" שגרמו צרות למתנגדים בפודהייצה עד לויכוח הראשון, ובהערה שם נאמר, כי בפודהייצה כבר היה בראשית המאה הי״ח מספר רב של שבתאים, ושם ניהל תעמולה רחבה חיים מלאך, ואין פלא שגם הפראנקיות היכתה בעיר שרשים עמוקים.

חסידיו הראשונים של יעקב פראנק בסביבת פודהייצה היו מבין השבתאים הנסתרים אשר בגליציה. אבל בימי הכיבוש האוסטרי כבר נעלמו מתחום גליציה, כי יצאו ממנה עם רבם־משיחם לברין שבמורביה, ומשם עברו לגרמניה והתישבו בעיירה אופנבאך הסמוכה לפראנקפורט ע״נ מיין. לאחר מותו של פראנק ניתק הקשר בין בני הכת והיא חדלה להתקיים.

י"א. פודהייצה בראשיתה של החסידות

המנהיגות בחסידות בסמוך לפודהייצה. — הויכוח על זהותו של ר' אדם. — ר' אדם כמשפיע על הבעש"ט. — בקורי הבעש"ט בפודהייצה? — ר' נחמן מהורודנקה, ר' גרשון מקוטוב, ר' מנדל מפרמישלן, ר' ברוך מקוסוב. — פילוג בפודהייצה בין חסידים ומתנגדים. — נכד בית ז'ידאצ'וב אדמו"ר בפודהייצה. — ר' יצחק אייזיק מנחם אדמו"ר בפודהייצה.

סמוך לאותו זמן שבו התנהל המאבק עם תנועת הפראנ־קאים עלתה כפורחת תנועת החסידות, שמייסדה ומחוללה היה רבי ישראל בעל־שם טוב (בעש"ט), היא התנועה אשר עריסתה עמדה כמעט בשערי פודהייצה. לא ידוע על שום מה לא הצליחה פודהייצה היהודית לשמש מרכז גם לחסידות, כשם ששימשה מרכז לשבתאות ולתנועה הפראנקאית. אכן, אף בחסידות היתה פודהייצה מפורסמת בקיצוניותה. חסידיה היו נלהבים ביותר ומתנגדיה היו קנאים ביותר. אך גדולי המנהי־גות החסידית היו מצויים לא בפודהייצה עצמה, כי־אם בערים השכנות, מהן הסמוכות אליה ומהן רחוקות ממנה [48].

ברם, לפני שנתעכב על אישיותו של מייסד החסידות, הבעש"ט, נקדים כמה שורות על הדמות האגדתית של ר' אדם בעל־שם. כידוע נמסר ב„שבחי הבעש"ט" כי לידי הבעש"ט הגיעו כתבים ברזין וסתרין דאורייתא של „ר' אדם". אישיות זו לא זוהתה עד כה. יש מחוקרי התפתחות החסידות שהתיחסו אל כל הסיפור המובא שם כאל אגדה ללא כל יסוד היסטורי, וביחוד אחרי שידענו שהשם „אדם" לא היה נהוג בעת ההיא אצל יהודי פולין. אבל מפרסומו של הספר בשנת תקע"ח אנו למדים כי האישים המוזכרים בו נודעים היו במקומם וארצם, וגם ר' אדם זה ידוע עד היום בחוגי החסידים במקום ערש החסידות הבעש"טנית, בגליציה המזרחית; ואגדות רבות יסופרו עליו בעיר ששימש בה דב אב"ד, היא רוהאטין שבקרבת פודהייצה. שמו הוא רבי דוד משה אברהם, ובני זמנו קראוהו בשם מקוצר „ד' אד"ם" שחיבר ספר „תפארת אדם" ועוד כמה ספרים שנשארו בכתב־יד, ומהם נדפס אחד בלבוב בשנת תרנ"ה בשם „מרכבת המשנה" ותוכנו ביאור רחב למכילתא שמות. זכרון האד"ם הגדול ההוא חי עד היום. דברים אחדים מפעולותיו נתפרסמו בראש ספרו הנזכר, שבזמנו הסכימו עליו רבי חיים כהן רפופורט, האבד"ק לבוב, ורבי יצחק לנדא, הרב בגליל לבוב, ולפני הדפסת הספר הסכים עליו רבי יוסף שאול נתנזון. הרב אורי זאב סאלאט מתאר את המחבר „הגאון הגדול איש אלקים קדוש" וכותב: האיש אשר לחם בזרוע עוז עם חבר מרעים והניף חרבו חרב לה' ויכס עד חרמה הלוא המה הרשעים הטמאים אשר אחזו דרכם דרך רשע ש"ץ ימ"ש, ובראשם הרשע הטמא אלישע שר"י

אשר קננו אז בעיר רוהאטין ונקרא אלישע מרוהאטין... ומפי אדוני מורי מוהר"ג רי"ש נתנזון שמעתי על המחבר הקדוש הזה נוראות אשר סיפרו לנו אבותינו הקדושים.

נכדי המחבר מספרים בהקדמתם לספרו, שאחרי מאבקו עם הפרנקאים בא אליו הבעש"ט: „והנה זקנינו ספרו לנו כי מרן הבעש"ט בא אליו בכבודו ובעצמו והודיעו כי על ידו שלחו מן השמים להחזיק לו טובה והנאה על קנאתו קנאת ה' צבאות הנ"ל כמאמר הכתוב במקרא בעת קנאת פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן הנני נותן לו את בריתי שלום". וכן מוסר המו"ל של הספר (ממשפחת נאגלברג) בהקדמתו: „שמעתי מפי זקנינו אשר אבותיהם סיפרו להם, כי הבעש"ט טרם נלקח ארון אלקים בעל המחבר למרום, בא לפניו לבקרו ולשמשו בשימוש תלמידי חכמים, ואמר הבעש"ט להרב המחבר: רבי ברכני, וסמך שתי ידיו עליו וברכו; ואחרי אשר הלך מאתו לדרכו אמר הבעש"ט: שמע מינה נח נפשיה דרב, כי ראיתי פמליא של מעלה יצאו לקראתו, ושמעתי כי הגדולים אשר בדורו קראוהו בשמו ר' אדם". שנת לידתו ופטירתו אינם ידועים. הוא נפטר ברוהאטין והשאיר משפחה ענפה, שהת־גוררה אף היא ברוהאטין. אם פגישתו של הבעש"ט עם הרב אדם אינה שייכת לעולם האגדות, כי אז נפטר הרב בין השנים 1749—1760. הבעש"ט נפטר כידוע בשנת 1760 (תק"ך).

תנועת החסידות התפתחה בתחילה בפודוליה, ומייסדה רבי ישראל בעש"ט נולד בערך בשנת 1700 בעיירה אוקופ, עיירה בעלת ישוב יהודי קטן בפודוליה על גבול וולכיה. בנוגע לבעש"ט אין לנו כל מאורע היסטורי שעל־פיו נדע לקבוע את תקופת התגלותו ופעילותו. ידועות לנו בקירוב רק שנת הולדתו ושנת פטירתו. מאגדת חייו יודעים אנו כי חי בהרים, בסביבות קוסוב וקוטי, ואפשר שסר לפעמים גם לעיר ברודי, ואולי גם לפודהייצה, אלא שמעודו לא הופיע בפומבי.

לפי בעל „סדר הדורות החדש" זכו שלושים ושבעה „קרובי הבעש"ט ותלמידיו לקבל תורה מפיו". גיסו רבי אברהם גרשון מקוטוב, למדן ומקובל מפורסם, ידידו של ר' יחזקאל לנדא הרב הנודע מפראג (בעל „נודע מיהודה") עזב את הגולה (בשנת תק"ז) והשתקע בארץ־ישראל. בין תלמידי הבעש"ט מגליציה נמנה ר' נחמן מהורודנקה, שהיה מתלמידיו הנאמנים ביותר, המימרה השגורה בפיו על כל מאורע היתה „גם זו לטובה", והבעש"ט צחק ואמר: „כמה יפה שלא היית בדורו של המן, כי אז היית אומר גם על גזירת המן שהיא לטובה". ר' נחמן היה נגבח במדזיבוז בשעת פטירתו של הבעש"ט, והיה בא מדי פעם בפעם להשתטח על קברו. גם כשהחליט לעלות לארץ־ישראל השתטח על קברו וביקש ממנו רשות לכך. וכשחזר מקברו בישר בשמחה: „הבעש"ט ציוה עלי לנסוע לארץ הקדושה". והוא עלה בשנת תקכ"ד (1764)

לארץ־ישראל יחד עם רבי מנחם־מנדל מפרמישלן. בנו של רבי נחמן, שמחה, נשא לאשה את נכדתו של הבעש״ט פייגה, בתה של הודיל (אדל), ומנישואים אלה נולד בשנת תקל״ב רבי נחמן מברצלב.

לפני נסיעתו של רבי מנדל מפרמישלן לא״י ביקרהו המקובל רבי ברוך מקוסוב ושהה במחיצתו ימים אחדים. בשיירה לא״י היה גם ר׳ שמחה מזאלוזיץ, חותנו של ר׳ שלמה מרובנה ומחבר הספר „אהבת ציון״. הודות לקבוצה זו שעלתה לא״י החלה תורת החסידות הבעש״טנית להתפשט גם בארץ־ישראל ובארצות הסמוכות, וכבר החלו תלמידי הבעש״ט לראות בזה אות שעתידה החסידות להתפשט בכל הארצות. רבי יחיאל־מיכל המגיד מזלוצ׳וב נחשב לידי־ימינו של הבעש״ט, והוא שהיה מראשי מפיציה של תורת החסידות בגליציה.

אם נעקוב אחרי הבעש״ט לפני תקופת התגלותו ואחריה נמצא כי לרוב היה סובב בקרבת מקום לפודהייצה. הנה קרוב לשנת ת״ץ (1730) קבע ר׳ ישראל את דירתו בעיר טלוסט שבגליציה, ומזמן לזמן היה סובב והולך בקהילות הסמוכות ובכפרים הסמוכים והיה מלמד תורה לבני המוכסנים. וייתכן שקהילת פודהייצה לא ישרה בעיניו, אחרי ששימשה מרכז לשבתאות ולכת הפרנקאים, והחשש הזה מנע בעדו מלהוסיף דברו בעיר זו. אכן, על אף כשלונה של התנועה המשיחית של השבתאות טרם פסקו הכיתות בפולין, וגם בגליציה היו קיימות עדיין חברות חשאיות משארית כת השבתאים, ובתוכם היו למדנים ומקובלים, רבנים ומגידים שנפסלו, שהיו עומדים בראש החברות, והקנאי הנודע יעקב עמדן כילה בהם את חמתו. וידוע היה שגם אחרי חרם ועד הרבנים שבלבוב על השבתאים עוד נשארו רבים שנשתרשו בחטאם ונשארו עומדים „קרח מכאן וקרח מכאן״.

תנועת החסידות קמה אחרי האכזבה שהשתלטה בהמוני העם אחרי כשלון התנועות המשיחיות של שבתי־צבי ויעקב פראנק. כשלונן של התנועות האלה יצר חלל ריק בחברה היהודית, שהיתה צמאה לעידוד חברתי ולמזון רוחני. במצב זה ידע הבעש״ט למשוך אליו את ההמונים, בהטיפו כי הכל שוים לפני המקום, כלמדן כעם־הארץ, וכי לא לימוד התורה בלבד הוא העיקר, כי־אם יושר הלב והכוונה הטהורה. הוא התנגד לריבוי צומות וסיגופים, באמרו כי „סיגופים גורמים לעצבות״ ואילו עבודת ה׳ צריכה להיעשות מתוך שמחה. הודות לכך הצטרפו לחסידות אף שרידי התנועות המשיחיות שהתאכזבו ממנהיגיהם.

קהילת פודהייצה נמנתה כנראה עם העיירות שלא נסחפו כולן לחסידות ללא התנגדות, ומשום כך חל בה פילוג בין חסידים ובין פרושים (או מתנגדים). ההתנגדות לחסידות באה, כנראה, מצד רבני העיר, שרובם היו גאונים ועילויים שלא התערבו בין החסידים. לא ידוע אם הגאון ר׳ נטע אבדק״ק פודהייצה, ששמו נזכר כמקובל ידוע ולמדן גדול, היה חסיד או שהיה אדיש לחסידות. נראה שמשום דרכי שלום לא רצה אף אדמו״ר מבין השושלות השונות שבגליציה לקבוע משכנו בפודהייצה, אף שצדיקים שונים היו באים לבקד את חסידיהם בעיר וערכו אצלם „שולחנות״ והאצילו לחסידיהם רוב טובה, ואף הביאו אתם את רוח השמחה ומתיקות הניגון החסידי.

כך נשארה פודהייצה עיר ללא אדמו״ר, עד שאחד מנכדי הצדיקים הנודעים החליט בשנת תרס״ט (1909) לקבוע את מושבו בפודהייצה. היה זה ר׳ יצחק אייזיק מנחם, בן אחר בן לרבי יצחק אייזיק הצדיק מז׳ידאצ׳וב וחתן הצדיק רבי נחום ב״ר אליעזר מאוזיפול בן רבי יהודה צבי הצדיק מסטרטין, מחבר ספרים רבים: „אמרי טוב״ על התורה, „אמרי רצון״ על מסורת בראשית, „אמרי ברכה״ על אגדות חז״ל, „אמרי חיים״ על תרי״ג מצוות. רבי יצחק אייזיק מנחם כיהן באדמו״ריות בפודהייצה משנת תרס״ט עד שנת תש״ג. הוא נחשב לצדיק חסיד וקדוש ונהרו אליו מאות חסידים. הוא נפטר לעולמו בי״ג באדר א׳ תש״ג, בימי שואת הנאצים, בעיר פודהייצה [49]. בנו רבי זיידלה ניצל מהשואה והוא ממשיך בצדיקות הבורשטינית בניו־יורק אשר בארצות־הברית. יוצאי פודהייצה ובורשטין אשר בניו־יורק חוסים בצלו ופועלים לרווחתו.

אך לא כפודהייצה — שחייה הפנימיים־החברתיים לא הושפעו לחלוטין מן החסידות — היו הערים שכנותיה. החל מראשית המאה הי״ט השתרשה ברוהאטין הסמוכה החסידות מיסודו של ר׳ יהודה צבי־הירש בראנדוויין מסטרטין, שהיה תלמידו של ר׳ אריה סטרליסקר המכונה „השרף״, תלמידו של הצדיק רבי שלמה מקרלין. ר׳ יהודה־צבי היה במחצית הראשונה של המאה הי״ט מן האדמו״רים הנודעים, בעלי השפעה רבה על המוני ישראל בעיירות גליציה המזרחית. הוא הצטיין ביחוד במתן „סגולות״ למחלות ולנשים „מקשות לילד״. משכילי טרנופול נלחמו בו ומסרו לשלטונות על ענין הסגולות והקמיעות, שראו בהן תרמית וסחיטת־כספים מידי החסידים.

בנו הבכור ר׳ אברהם ירש מאביו את כסא האדמו״רות, ואחריו היה בשנת 1865 לאדמו״ר בסטרטין ר׳ נחום והוא רק בן 18 שנה. לאחר שנים מעטות עבר ר׳ נחום לבורשטין והיה שם אדמו״ר עד 1914. רוב חסידיו שכנו בערים הסמוכות, שבהם הקימו קלויזים של חסידי בורשטין.

מלבד חסידי סטרטין היו בפודהייצה גם חסידי בלז, צ׳ורטקוב, הוסיאטין ועוד.

י"ב. תחת שלטון אוסטריה

פודהייצה תחת שלטון האוסטרים. — המיפקד בשנת 1772. — גזירות ופקודות לרעת היהודים. — מס גלגולת, מסי בשר ונרות־שבת. — גביית המסים על־ידי החוכרים היהודים — בתקיפות ובאכזריות. — המאבק על הלבוש היהודי. — העברת יהודים לחקלאות. — בתי־ספר כלליים ליהודים. — רבנים „מטעם". — גיוס יהודים והחלפת הגיוס בתשלום מס.

עם הסיפוח לאוסטריה בשנת 1772 חלו שינויים ניכרים בחיי היהודים בגליציה, ובכלל זה גם בפודהייצה. בשנים הראשונות של השלטון האוסטרי היה מצב יהודי פודהייצה קשה למדי, בעיקר בשל קשיי ההסתגלות לתנאים החדשים, שהיו שונים מאלה שבפולין.

במשך ארבע השנים הראשונות עוד נשאר מבנה הקהילה כפי שהיה בימי פולין. עד שנת 1785 היו כל יהודי גליציה מאורגנים, לפי „תקנון היהודים" של הקיסרית מריה תיריזה משנת 1776, בגוף מיוחד, ש„הנהלה ראשית ליהודי גליציה" עמדה בראשה. הארגון חוסל בשנת 1785, ולא הוקם מוסד אחר במקומו, ועם פרסום תקנון היהודים של יוסף השני מ־27 במאי 1785 ותקנון הסובלנות מ־7 במאי 1789 בא הסדר־קבע של עניני היהודים בגליציה כולה, שהביא בעקבותיו שינוי מכריע בחיים הקהילתיים.

גם הקהילה בפודהייצה היתה מאורגנת על יסוד התקנונים הנזכרים. בראש הועד בפודהייצה — כמו ביתר הקהילות הבינוניות והקטנות — עמד ועד־קהילה נבחר בעל סמכויות מוגבלות מאד, והוא חייב היה להישמע ולהיכנע לכל דרישה של השלטון המחוזי. הקהילה היתה אחראית לכל מסי הממשלה המוטלים על היהודים. לפי התקנון היהודי משנת 1776 היה ועד הקהילה מורכב מ־6 חברים, ולפי התקנון של יוסף השני הוקטן מ־6 ל־3 חברים, שנבחרו לשלוש שנים. מלבד ראשי הקהילה נבחרו ראשי חברה־קדישא, ממונים על בתי־כנסת ועוד. מנגנון הפקידות של הקהילה היה מורכב ממזכיר הקהילה (סופר), שמש הקהילה, חזנים, שמשי בתי־כנסת, שוחטים וקברנים. הנהלת עניני הדת היתה בידי הרב, שנבחר גם הוא על־ידי בוחרי הקהילה לשלוש שנים [50]. אולם לפי התקנון משנת 1785 בוטלה משרת רב הקהל, ובמקומו נתמנו מורי־דת וחזנים בלבד. לפי התקנון מ־7 במאי 1789 קיבלו ראשי הקהילות משכורת מכספי הקהילה ותקנה זו גרמה להתרוצצות רבה בשעת בחירת ראשי־הקהל.

עוד בימי האוטונומיה היהודית בפולין היו רבים משתוקקים למשרת פרנס־הקהל, שהנחילה לבעליה עמדה של כבוד. גם בפודהייצה לא עברו הבחירות לקהלה ללא פילוג, ללא תלונות והלשנות על הנבחרים והאשמתם בהטלת מסים שלא כדין, בכך שלמעשה מטילים הם את כל עול המסים על השכבות שאינן אמידות וחסים על עצמם ועל משפחותיהם. (לפי ארכיון משרד הפנים בוינה). על רקע זה פרצו גם מדי פעם בפעם מריבות והתנגשויות שזימנו עילה למלשינים, לאכול קורצא בפני השלטונות, בכל מיני בדיות ודילטוריות.

מיד עם כיבוש גליציה נקט הממשל האוסטרי באמצעים דראסטיים, במטרה לשנות בבת אחת את מעמד היהודים ולסגלם לתנאים החדשים. היהודים הוצפו בגל של הוראות, תקנות ודקרטים, שלא גרמו אלא תוהו ובוהו. רק כעבור שנים התחיל המנגנון הביורוקרטי האוסטרי בוינה, בלבוב ובמחוזות גליציה להכיר ולהבין, שאין להגשים על רגל אחת תיקונים בחיי היהודים באמצעות הדקרטים.

עמנו ראה מאז ומעולם בעריכת מיפקד סכנה חמורה לחיי האדם, והתורה ציוותה לפקוד את העם על־ידי „בקע לגלגולת" (שמות ל, יב). ואם חששו יהודי גליציה מהמיפקד שערך השלטון האוסטרי, לא היה זה פחד שוא, כי אחרי המיפקד הופיעו חוקים שנועדו להגביל את חירות היהודים, להמעיט את מספרם, או לכל־הפחות למנוע את התרבותם, וליטול מהם את מקורות פרנסתם. ביום 6 בדצמבר 1772 פורסם ה„פטנט" הראשון של הרוזן פרגן, שטיפל אז בעניני היהודים, ובו הוטל על ראשי הקהילות והרבנים להמציא לנציבות דין־וחשבון מפורט על מצבה של כל קהילה, רכושה והכנסותיה, הוצאותיה וחובותיה, מספר פרנסי הקהילה ורבניה ומספר הישובים שבתחומי־שיפוטה, וכן לרשום את שמות אבות המשפחות ובני־ביתם, את גילם ומקור מחייתם. מיפקד מדוקדק כזה לא נעשה אז בשום מקום בעולם, ולא מחיבה יתירה ליהודים חפצה הממשלה לדעת פרטים אלה, אלא כדי להטיל עליהם מסים כבדים מיוחדים ולמנוע חדירת יהודים מעבר לגבול. כל יהודי שלא נרשם בשנת 1772 נרשם אחר־כך כזר.

במיפקד בשנת 1765 נרשמו 1370 יהודים באזור הקהילה של פודהייצה, ומהם 1079 בעיר עצמה. מספר היהודים בכל „איזור הכיבוש" היה כ־225 אלף, מתוך אוכלוסיה שמנתה 2.308.100 נפש, כלומר 9.6%. אחוז זה נראה גבוה מאד בעיני אלה שראו ביהודים חומר אנושי מזיק לנוצרים ולמדינה. מספרם הרב של היהודים הבהיל את הפקידות האוסטרית בגליציה, והם תיכננו גזירות אכזריות, שלא נודעו כמוהן אף בימי־הביניים, כדי להיפטר מ„מכת־מדינה" זו. היו אלה מעין גזירות־פרעה בשעתו, בחינת „הבה נתחכמה לו פן ירבה" (שמות א, י). זמן קצר לאחר המיפקד נאסר על היהודים להשיא בניהם בלי נטילת רשות מהנציבות, והרשיון ניתן רק אחרי השתדלויות מרובות ותשלום מס גבוה. ועוד גזירה גזרה הנציבות: לגרש את כל „הקבצנים היהודים". ומה רב היה מספר היהודים שאפשר היה להגדירם כ„קבצנים", מה

גם שהכל היה נתון לראות־עיניו של הפקיד המבקר, ואם הפקיד היה רודף־שלמונים, היה נידון לגירוש כ„קבצן" כל מי שלא השיגה ידו לשחדו.

את הקבצנים היהודים מגליציה היתה הממשלה שולחת לגבול הפולני, כאילו היתה פולין ארץ מולדתם ועליה החובה לפרנסם. פולין נלאתה לקבל לתחומה את הקבצנים האלה וציוותה על שומרי הגבול למנוע את כניסתם. הגירושים האלה נמשכו משנת 1781 עד 1789, השנה שבה הושוו היהודים להלכה לכל תושבי הארץ, ונאסר במפורש לגרש תושב בגלל דלותו. באותה שנה בוטלו גם מרבית ההגבלות על הנישואין בגליציה.

הגזירה בעניין רשיונות הנישואין גרמה לכך שרוב הנישואין לא היו „כשרים" לפי החוק האוסטרי, והילדים שנולדו מנישואים אלה היו „בלתי־חוקיים" ונקראו על שם האם. גם אחרי ביטול הגזירה היו מקרים רבים של נישואים „בלתי־חוקיים", הואיל וקיימת היתה הגבלה על גיל הנישואים, והגיל שנקבע בחוק נראה היה גבוה מדי ליהודים האדוקים. לעיתים נערכו נישואים „חוקיים" שנים רבות אחרי החתונה, כדי להקנות לילדים מעמד של ילדים חוקיים ולאפשר להם להיקרא על שם האב. המצב הזה נמשך עד ראשית המאה העשרים, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914.

בשנת 1774 העלו השלטונות את מס הגלגולת, שגובהו היה בפולין 30 קרייצר — לגולדן אחד. נוסף למס זה הוטל על היהודים מס הכנסה בסך 4 גולדן למשפחה. מס זה נגבה גם לפי גודל ההכנסות, וכן ניגבו גם דמי־נישואין לפי הרכוש. בשנת 1784 ביטל יוסף השני את מס ההכנסה והרכוש ובמקומו נקבע: א) מס בתים ארצי בסך גולדן אחד מכל משפחה; ב) מס נשואין; ג) מס בשר כשר לפי סוגי הבשר. בשנת 1797 בוטל המס הדומסטיקלי ובמקומו נקבע מס נרות־שבת, ונוסף לזה מס־השלמה. במקרה שההכנסות ממס־בשר וממס־נרות לא היו מספיקות כוסה הסכום על ידי מס תוספת. מס הבשר נקרא בשם „דמי סבילות וחסות".

עם קביעת מס הבשר, שהיה כרוך ברווחים גדולים לעוסקים בגבייתו, התחילו מריבות־ממש בכל קהילה וקהילה. המס היה נמסר במונופולין לחוכר־המס וניתנה לו סמכות להעלות את מס הכשרות לפי ראות עיניו ולאסור על קצבים רבים את השחיטה. מצב זה איפשר לאותם הקצבים, שעבדו יד ביד עם החוכר, להעלות את מחירי הבשר כרצונם — דבר שעורר את חמת האוכלוסיה וביחוד של דלת העם. התמרדו גם הקצבים המוחרמים, שאיסור השחיטה קיפח את פרנסתם. אירועים כאלה התרחשו בכל קהילה וקהילה והיוו גורם לשנאה וקנאה ולהחרפת היחסים בין אדם לרעהו. קשה היה גם מס נרות־השבת, שכל יהודי היה חייב בו. ממס זה היו משוחררים כמה סוגים של אזרחים: א) אנשים שעסקו רק בחקלאות; ב) אנשי צבא ורעיותיהם; ג) אלמנותיהם של אנשי־צבא; ד) רווקים ורווקות החיים בבתי הוריהם, קרוביהם או ידידיהם; ה) עוזרים מסחריים, שוליות, שכירי־בית רווקים או אלמנים.

המוני העם בגליציה היו מדוכאים עקב נגישותיהם של חוכרי מס הבשר ומס הנרות. ותקופה זו, שעמדה בסימן ה„ליכט־פאכטר" ו„פלייש־פאכטר" נחרתה בזכרון העם באנקדוטות וסיפורים שונים על השיטות האכזריות ובלתי־אנושיות שנקטו החוכרים בגביית המסים, שיטות שגבלו עם שוד וגזל. חוכרי המסים היו לעיתים קרובות גם פרנסי הקהילה, והשלטונות היו מפנים נגדם את זעם התושבים היהודים.

מלבד עול ההיטלים והמיסים הוטלה על קהילות גליציה ללא יוצא מהכלל ההתחייבות לסלק את החובות מימי האוטונומיה היהודית בפולין; חובות הגופים המרכזיים — ועד ארבע ארצות, ועד הגלילות, וכן של הקהילות היחידות. בחוק מ־28 באוגוסט 1787 הוטל על יהודי גליציה לקבל שמות־משפחה גרמניים. בכך התחיל תהליך הגרמניזציה של היהודים, ועל הרבנים הוטל מאז לנהל את העניינים הרשמיים אך ורק בשפה הגרמנית.

בשנת 1821 עלה על סדר היום גם ענין הלבוש היהודי. עוד בתקנון היוזפיני, בסעיף 47, הוטל על יהודי גליציה לחסל עד 1794 את הלבוש המסורתי, המבדילם מיתר חלקי האוכלוסיה, ורק לרבנים הותר להמשיך להשתמש בו. אולם נוכח התנגדותם של היהודים בוטל ביצוע התקנה ב־28 במאי 1790. כאשר טיפלה הממשלה המרכזית בוינה בשנים 1816־1820 בהכנת תקנון יהודי חדש, נידונה בהזדמנות זו גם השאלה, האם רצוי לאסור על היהודים בדרך החוק את לבושם המסורתי. ראש הגוברניום הגליצאי, הברון האואֶר, המליץ להכניס לתקנון החדש איסור מפורש על הלבוש היהודי. הוא זכה גם בתמיכת חוגים רחבים של המשכילים היהודים. כאשר נודע לציבור היהודי הרחב על מאמצי הגוברניום להוציא לפועל את הצעתו של הברון האואֶר, התעוררה בקרב ההמונים היהודים תנועת מחאה. גם יהודי פודהייצה הביעו התנגדותם וראשיה פנו אל הממשלה ובקשו להשאיר את הלבוש היהודי. בין השאר הושמעו גם נימוקים כלכליים, כי החלפת הלבוש תגרום ליהודים הוצאות חדשות, שאין ביכולתם לעמוד בהן. גם יתר קהילות גליציה הגישו פניות דומות, ונראה שהיה זה מסע מאורגן ממקום אחד. בסופו של דבר נגנזה כל התוכנית, וסערת הרוחות שככה ונשכחה.

במסגרת התיקונים בתחום חיי היהודים בגליציה דרש הקיסר יוסף השני להעביר חלק מהיהודים לחקלאות. ליהודים שהיו נכונים להתמסר לחקלאות הובטח להקטין את מס הסוב־

לנות בחמישים אחוז ואחר־כך לבטלו לחלוטין. באותה שנה (1785) פקד יוסף השני להתחיל ביסוד מושבה יהודית בגליציה, ועל הקהילות הוטל, בדקרט מיוחד, להתחיל מיד ביישובן החקלאי של 1400 משפחות מכל גליציה. במסגרת זו השתתפה גם קהילת פודהייצה בתשע משפחות. בשנת 1822 נפקדו בחקלאות בכל מחוז בז׳יזאן 40 משפחות. מהן התישבו 24 על חשבון הקהילות ו־16 על חשבונן הן.

תקנון־היהודים של יוסף השני (מ־20 במארס 1785) הטיל גם על היהודים להקים בתי־ספר כלליים. השלטונות היו מעונינים למשוך את ילדי ישראל לבתי־הספר הכלליים שנפתחו לפניהם החל משנת 1782, והואיל ולא ניצלו את זכותם זו, נדרשו הקהילות ב־1785 לייסד בתי־ספר כלליים. היהודים שוב לא מילאו את הדרישה, ואז הוצאו פקודות חמורות שהטילו על הקהילות את האחריות על כך שילדים עד גיל 13 יהיו חייבים ללמוד בבית־הספר הכללי.

בית־הספר בפודהייצה התקיים עד חיסולה של כל רשת החינוך בשנת 1806 — חיסול שבא עקב יחסם השלילי של היהודים, שלמרות כל השידולים, העונשים והקנסות סירבו לשלוח את ילדיהם לבית־הספר מתוך החשש שביקורם בו יביאם לשמד.

והנה באה, בשנת 1788, צרה גדולה בצורת פקודה שחייבה את בחורי ישראל לשרת בצבא. היה זה חידוש גדול בחיי עם ישראל שלא הורגל בכך מזה מאות בשנים, ולא ייפלא שעם פירסום החוק קמה בהלה גדולה בקרב היהודים. בחורים רבים עזבו את הארץ והתפזרו בעולם או התחבאו מפני שליחי הרשות. כעבור שנה ביקש הקיסר יוסף השני להקל במקצת ופקד להעסיק את היהודים רק בשרותים שונים, לספק להם אוכל כשר ולא להעסיקם בעבודות קשות בשבת. בשנת 1804 הוחלף הגיוס לצבא במס־גיוס. ידוע כי בשנת 1853 נתכנסו חברי ועד הקהילה בפודהייצה והחליטו לאסוף את סכום הכסף לשיחרור הקהילה מגיוס בניה לצבא, ולשם כך הטילו מס מיוחד על הקמח לאפיית מצות. סוחרי המלח הקציבו אף הם תשלום מיוחד למטרה זו, ובשנת 1855 איימו בחרם על הסוחרים שלא רצו לקיים החלטה זו. רק משנת 1878 הוטלה שוב חובת השרות בצבא על בחורי ישראל מגיל 21 ומעלה, כמו על שאר חלקי האוכלוסיה.

יג. מצב היהודים אחרי מהפיכת 1848

מהפיכת 1948, שהביאה לשינוי המדיניות הפנימית במונרכיה ההבסבורגית, עוררה תקוות רבות גם בקרב יהודי גליציה. הם האמינו שצפוי להם עתיד טוב ויציב יותר מכל הבחינות.

התענינותם היתה מכוונת קודם כל לביטולם של שני מסים, שהיו קשים ושנואים עליהם — מס הבשר הכשר ומס הנרות. ואמנם, אחרי תקופה של חוסר בהירות ושמועות שונות על ביטולם של המסים האלה החליט הפרלמנט, ביום 5 באוקטובר 1848, לבטל את כל מסי היהודים, וכך הוכרזו היהודים כאזרחים שווים בכל זכויותיהם וחובותיהם לשאר תושבי הארץ.

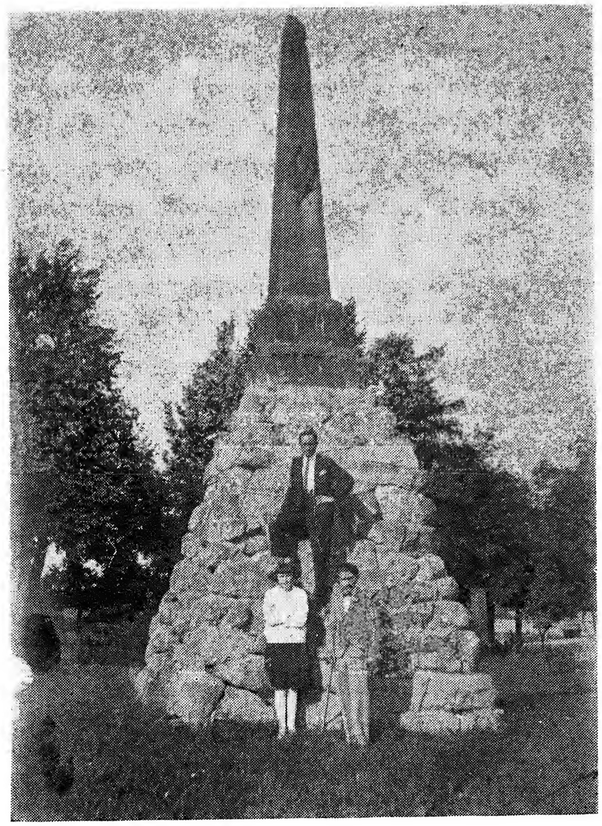
במיפקד הראשון שנערך בפודהייצה בשנת 1765 נימנו 1548 נפש בכל הקהילה ו־1290 נפש בפודהייצה בלבד. החל בשנת 1870 נערכה ספירה פעם בעשר שנים, ויש בידינו טבלה מפורטת על מספר היהודים בעיר ומספרם היחסי בתוך האוכלוסיה הכללית:

השנה	האוכלוסיה הכללית	מספר היהודים	%
1870	4,570	2,742	60.0
1880	5,943	4,012	67.5
1890	5,646	3,879	68.7
1900	5,790	3,757	64.9
1910	5,576	3,497	62.7
1921	4,814	2,872	59.7
1931	5,743	3,124	54.4
1939	6,000	3,155	53.0

אין בידינו נתונים מפורטים על מקורות הפרנסה של יהודי פודהייצה. קיים דין־וחשבון של לשכת המסחר והמלאכה בברודי לשנים 1876־1881 ובו פירוט של מספר המועסקים בענפי המסחר והמלאכה השונים, אך ללא פירוט לפי הלאומיות [51]. לפי הדו״ח היו בעיר ובמחוז כולו 1281 אומנים ובעלי מלאכה ו־350 שעסקו במסחר. מסתבר שבדומה לערים אחרות היו גם בפודהייצה כמעט כל הסוחרים וחלק רב מן העוסקים במלאכה בני העדה היהודית.

החל מראשית המאה העשרים חלו שינויים מכריעים בהרכב המקצועי של האוכלוסיה היהודית. צעירים רבים סיימו את חוק לימודיהם בבתי הספר הגבוהים ונעשו פרקליטים, רופאים ומהנדסים, אולם עקב היחס המיוחד של שלטונות פולין ליהודים נשארו רבים מהם ללא תעסוקה.

יהודי פודהייצה היו בין הראשונים שהרעיון הלאומי הגיע גם אליהם. באחד העתונים העברים משנת 1876 מתאר הכותב את פודהייצה שאינה דומה לעיירות שכנותיה „השוכנות באפלה ומסתתרים מאור העולם" כדי שאור חדש לא יחדיר אליהן מניצוציו, אלא היא הולכת בעקבות הערים הגדולות ומתחממת לאור הרעיונות שיש בהם משום פתרון לחיי הגלות. בתשרי תרל״ו נוסדה בפודהייצה אגודה שהציבה לה למטרה „לקרוא מכתבי עתים בשפת קודש ובשפות המתהלכות בארץ", ובדירה

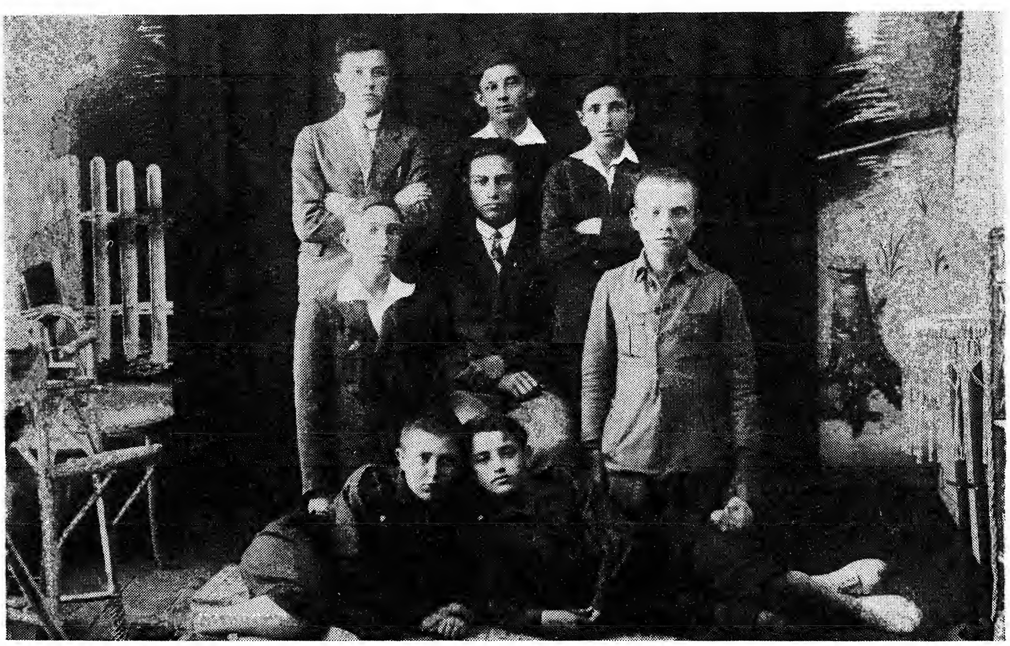
אנדרטה לזכר הקרב נגד הטורקים בהנהגת יאַן סובייסקי בשנת 1667

אַ מאָנומענט צום אָנדענק פונם קאַמף קעגן די טערקן,
אונטער דער אָנפירונג פון יאַן סאָביעסקי אין יאָר 1667

חברי „אחוה הצעירה" בשנת 1935

חברים פון „אחוה הצעירה" אין יאָר 1935

קבוצת נערים
חברי „הנוער העברי"
(1930)

חברים פון „הנוער העברי"
(1930)

ששכרה לעצמה האגודה היו מתאספים יום יום החברים ומשוחחים על צפונות העתים. האגודה בחרה לעצמה את השם „בית אסיפת אזרחי יהודים" (איזראעליטישעס בירגערליכעס קאַסינאָ) [52].

עם ראשית הגירת יהודי רוסיה לארצות חוץ נשמעו בגליציה קולות שדרשו לכוון את זרם הפליטים לא לאמריקה אלא לארץ־ישראל. ומעניין שסניף ה„אליאנס" הוינאי בפוד־הייצה שבראשו עמדו המשכילים יהודה לייבוש אלרהאנד ושאול שור, אסף כסף לטובת פליטי רוסיה ושלח לוינה בתנאי „כי עם הכסף אשר שלח תושיע החברה (אליאנס) רק להולכים לפלסטינה ולא לגולי אמריקה" [53]. בוינה הסכימו לדרישה זו.

מאידך השפיעה על מצב היהודים גם התנועה האנטישמית, שהתגברה באותם הימים בגליציה כתנועה פוליטית לפי דוגמת התנועות בגרמניה ווינה. בייחוד השפיע ענין חוכרי האחוזות היהודים בפודהייצה. בשנת 1891 חכרו שני יהודים מתבוללים קרקעות בפודהייצה מאת חברת ביטוח מסויימת בקראקא. הענין הזה גרם לסערת רוחות בקרב האצילים הפולנים והם דרשו לתקן את המעוות ולבטל את החוזה שנחתם עם היהודים, הואיל שזרים הם בפולין. בהחכרת קרקעות ליהודים ראו מעשה בלתי פטריוטי ואנטי־לאומי. האצילים הפולנים בגליל פודהייצה וגליל קולומיה התאספו אפילו לכינוס ומחו חריפות נגד מעשה החברה. ענין זה גרם לפולמוס אנטי־יהודי חריף בעתונות הפולנית והסעיר את רוחה של האינטליגנציה היהו־דית. תחת רושם המקרה הזה החליט רוב חברי ועד „אגודת אחים" לעזוב את רעיון ההתבוללות ולהתרכז בהחדרת ההשכלה בקרב היהודים בלבד [54].

החברה „אהבת ציון" שנוסדה בווינה ע"י פרץ סמולנסקין וד"ר ראובן בירר בשנת 1884 נתקבלה באהדה גדולה בקרב הציבוריות היהודית, והיא שהחליטה להקים בא"י מושבה בשביל חקלאים יהודים מגליציה. מיד אחרי היווסדה של „אהבת ציון" התחיל הד"ר א. זאלץ לטפל בקנית שטח אדמה לשם יסוד המושבה הגליצאית. הוא הוזמן ע"י הברון אדמונד רוטשילד לבוא לפריז, וב־7 בספטמבר 1897 נחתם בינו לבין ב"כ הברון חוזה שלפיו קנתה „אהבת ציון" שטח אדמה של 8,600 דונם בגליל בשביל 50 משפחות. הד"ר זאלץ החליט לקרוא למושבה „מחניים". היה זה הכפר הערבי קבעא שנמצא בין המושבה ראש־פינה ומשמר־הירדן. הידיעה על הקניה נתקבלה בשמחה גדולה בגליציה. בין קבוצת 11 מתישבים שנשלחו למחניים בנובמבר 1898 נמצא גם אליקים גציל פרל מפודהייצה, שהיה בן 30 [55].

עם התפשטות תנועת חיבת ציון והתפתחות הציונות גברה גם תחית הלשון העברית, ואף נוסדו אגודות שונות לשם הפצת הדיבור העברי וטיפוחו בין הנושאים עיניהם לציון. העתון העברי „המגיד", שהופיע בעיר הפרוסית ליק, חדר לפינות שונות בערי גליציה, ובעקב הצעותיו האבסולוטיות נתעורר נגדו רוגז בחוגי הציונים, והיו שהציעו להחרים את „המגיד" ולתמוך בעתונים הציוניים שבגליציה. בפודהייצה נמצאו כתבים אחדים שפירסמו כתבות על החיים היהודיים בעיר ועל המתרחש בה, וכך יכלו גם הקוראים בערים אחרות לקבל מושג מה על יהודי פודהייצה. ב„המגיד" החלו, ואחריו באו רשימות גם בעתונים אחרים. ב„המצפה" שהופיע בקראקא בעריכתו של שמעון מנחם לאזאר, נתפרסמו מפעם לפעם כתבות גם מאנשים שהסתירו את זהותם ע"י שימוש בשמות בדויים, וכן נתפרסמו כתבות דומות בכתבי־עת בשפה הפולנית, הגרמנית והאידית, ואף העתון „מחזיקי הדת", עתונה של „אגודת ישראל", לא פסח על פודהייצה [56].

מלחמת העולם הראשונה, פלישת צבאות הרוסים לגליציה המזרחית באוגוסט 1914, ומאורעות המלחמה שלא פסחו על שום ישוב בגליציה, הטביעו את חותמם על הקהילה והאוכ־לוסיה היהודית, שנמלטו ברובם מערבה. פעולות הקהילה ומוסדותיה נפסקו. רק בתום מלחמת העולם הראשונה בשנת 1918 חזרו חיי העיר, וחיי היהודים בכלל, למסלולם הרגיל. הקהילה התחילה לפעול באופן תקין ופעלה כמיטב יכולתה עד יוני 1919, שאז תפס הצבא הפולני את העיר ושלטונות פולין פתחו בה את משרדיהם. התחילה אז תקופת המשטר הפולני בחיי קהילת פודהייצה.

הערות ומראי־מקומות

1 ישיבת היהודים בפודהייצה היתה תמיד חפשית ללא כל הגבלות, אולי בעקב היותה עיר בפודול, שהבעלות עליה הוחלפה מפעם בפעם. המקורות העיקריים על פודול היהודית הם: א) גליציה ויהודיה (מחקרים בתולדות גליציה במאה הי"ח) מאת א. י. ברוור, מוסד ביאליק, ירושלים; ב) ספר קמיניץ־פודולסק וסביבתה, הוצאת ארגון יוצאי קמיניץ־פודולסק וסביבתה בישראל, ת"א, תשכ"ה; ג) ספר קורות פודוליה וקדמוניות היהודים שם. מאת מנחם נחום ליטינסקי, אודיסה, תרנ"ה.
ידיעות ראשונות על פודהייצה ראה רשימת הד"ר מאיר בלבן ב„אנציקלופדיה העברית" (ברוסית) בעריכת י. ל. קצנלסון שהופיעה בפטרבורג.

3 פודהייצה תפסה מקום חשוב בדברי ימי פולין ובקורות הממלכה היא נזכרת כמקום בו חנו צבאות מצביאים ומלכים פולנים נודעים. ואילו אצל היהודים היתה אחת מערי ישוביהם שאף בה לא ליקקו דבש, וקצת ממצוקותיהם נזכרים בספרים.

4 גם על הכתיב של השם „פודהייצה" עברו גלגולים שונים גם בשפה הפולנית וגם בשפות האחרות. הכתיב של העיר העסיק את הסופרים גם ביידית, ועוד יותר בעברית. היהודים בפולין לא שמרו על כללי שמות מקוריים של ערים ועיירות, ובגלל זה קמה דיפרנציאציה בכתיבת השם בעברית. הזכרתי כאן את הפרט הזה דרך אגב. כי אין זה מענינו להתעכב כאן בפרוטרוט על בעיית השם.

5 ראה: א. א. הרכבי ב„חדשים וגם ישנים" בתוספת לכרך שביעי בספר „תולדות היהודים" לצבי גרץ בעברית בפרק שביעי עמוד 32.

6 הספר "משאת בנימין" על אף היותו ספר שו"ת מכיל בקרבו גם חומר פולקלורי ומשום כך עורר יותר תשומת לבם של החכמים מאשר ספרים אחרים.

7 זאב-וולף בן יהודה-לייב היה מחבר הסליחה שפורסמה בספרו „גפן יחידית" (ברלין 1699).

8 לפי ספר בוצ'אץ' נתדלדלה האוכלוסיה היהודית אחרי המלחמה עם תורכיה בפודול העילית במידה כזו, שהאצולה הפולנית בחבל נתנה הוראה מפורשת לציריה בסיים בוורשה, שיבקשו את המלך לשחרר את יהודי טרנופול, פודהייצה ויתר הערים בחבל זה ממס הגלגולת, כי „החוק האלוהי מצוה על כל אדם לעמוד לימין עמיתו".

9 פודהייצה היא אחד המקומות שעל אף מאמציו של מאסף החומר על ועד־ארבע־ארצות בפנקס מיוחד לא הצליח לברר את שמות הנציגים והעסקנים, אם כי אין ספק שהיו כאלה לפודהייצה בועד האמור.

10 ספר־יזכור רוהאטין.

11 „פנקס מדינת ליטה".

12 „אקטא גרודזקיה", כרך 24, עמוד 398, מספר 205.

13 המקור היחידי עליהם נמצא בספרים „מצבת קודש" ו„אנשי שם".

14 הרב בנימין וספרו „משאת בנימין" נזכרים כמה פעמים בספר „לוחות זכרון" לחיים דוד פרידברג, הוצאה שניה, פרנקפורט ע"נ מיין, תרס"ד.

15 מקצת פרטים אפשר למצוא בהקדמה בספרו דפוס קונשטנדינה.

16 עיין כמה פרטים עליו בספר „לוחות זכרון" הנ"ל עמוד 97.

17 פרטים עליו מצויים בספר „תולדות אנשי השם ופעולתם", חלק ראשון, מאת ר. אליעזר לנדסהוט, ברלין, תרמ"ד.

18 גם עליו נמצאים פרטים בספר „תולדות אנשי השם" הנ"ל.

19 ממלא מקומו בפודהייצה היה הרב צבי הירש, שדברי תורה ממנו נדפסו בספרים שונים.

20 עיין בספר „ערים ואמהות בישראל", כרך ששי: ברודי, לד"ר נ. מ. גלבר, מוסד הרב קוק, תשט"ו, ירושלים.

21 פינקס קהילת רוהאטין והסביבה) שהופיע בישראל ע"י ארגון יוצאי רוהאטין) מכיל פרטים גם על פודהייצה, שבה הצליחו שליחי שבתי־צבי לרכוש להם מאמינים.

22 עיין במאמר „התנועה השבתאית בפולין" מאת גרשום שלום, בספר „בית ישראל בפולין", ירושלים, תשי"ד.

23 על חיים מלאך מסופר הרבה בספרו של מאיר בלבן „לתולדות התנועה הפראנקית", וזכרו בא כמעט בכל הספרות על השב־תאות והפראנקים.

24 שם העיר פודהייצה נזכר כמעט בכל ספריו הרבים של רבי יעקב עמדן, שנלחם קשה בנושאי התנועות הללו כיוון שראה בהן סכנה חמורה לקיום היהדות, ובשנאתו לשבתאות הגיע לכלל חשדנות מופרזות וקנאות ללא מעצורים. בין ישובי היהודים בפודוליה שנתקפו על־ידי עטו השנון תפסה פודהייצה מקום בראש, אולי מפני שבה כיהן ברבנות אחד מבניו במשך כמה שנים, והוא שסיפק לו עליה ידיעות בשפע.

25 עיין בספר „תורה הקדושה" עמוד 70 ליעקב עמדן, ועיין עליו גם בעדותו של דובר בירקנטאל מבולחוב בספרו „דברי בינה".

26 ספרו של ארכנהולץ „אנגליה ואיטליה" (בגרמנית, כרך 1, עמוד 249).

27 לד"ר פאלק בעל־השם מלונדון, יליד פודהייצה, יצא שם גם בין חכמי הנוצרים בערי מרכז שונים ושמו נזכר בצירוף צילומו באנציקלופדיות שונות, ב„ג'ואיש כרוניקל" המופיע בלונדון, בספר „התאבקות" ליעקב עמדן (אלטונה, תקל"ב). אך בלונדון ינון שמו כרודף צדקה ועושה חסד והשאיר אחריו קרן לפעולות חסד.

28 יש לציין שבדברי עמדן על הד"ר פאלק ניכרת הססנות מתוך הרגשה, שעם כל קנאותו לא יוכל לפגוע בו הרבה, אחרי שפאלק רכש לעצמו בלונדון עמדה מכובדת, שעלתה עוד יותר אחרי מותו, וב„יומן" שהשאיר בעזבונו לא נזכר אף שמץ של שבתאות.

29 צילומו של בעל־השם מלונדון הובא בידי כמה היסטוריונים (ביניהם בידי הסופר גרשום באדר, יליד גליציה, שבילה שנים רבות בניו־יורק) כצילומו של רבי ישראל בעש"ט ממזיבוז וכבר העירו על כך הד"ר אברהם שבדרון מהאוניברסיטה העברית בירושלים, ועיין גם בספרי „לחסידים מזמור" (ירושלים, תרצ"ו, עמוד 136).

30 בעל־השם המקובל רבי משה דוד מפודהייצה מצא משען חזק אצל הרב יהונתן אייבשיץ מפראג, אחרי שרבי יעקב עמדן הסתער עליו בחמת זעמו והזכירו לגנאי כמעט בכל ספריו. מסתבר, שבגלל שבתאותו נאלץ לעזוב את עיר מולדתו פוד־הייצה ולנדוד מעיר לעיר בארצות שונות. רמ"ד נזכר בספרי עמדן: „התאבקות", „גת דרוכה" ואחרים.

31 גרשום שלום התחקה אף הוא אחרי עקבות ר' משה דוד מפודהייצה ומזכירו כמה פעמים במחקריו, כמו במחקרו „ידיעות על השבתאים מספרי המיסיונרים במאה הי"ח" ב„ציון" כרך 9, תש"ד, עמוד 30.

32 פרטים איזה שהם על תקופת ישיבתו בפולין אפשר למצוא ביחוד במונוגרפיה המיוחדת שייחד לרמ"ד החוקר חיים וירשובסקי ברבעון „ציון", שנה שביעית, ירושלים עמודים 73־93, וכן מצויים פרטים עליו גם אחרי שעזב את גבולות פולין ופודהייצה עיר מושבו.

33 עיין בספר „עדות ביעקב" עמוד ע'.

34 וירשובסקי מביא במחקרו הנ"ל את חליפת המכתבים של ר' דוד שטריס אב"ד בפיורדא ור' אשר ענזל אב"ד בגראבפלד וגם לר' יעקב פאלק מפרנסי אלטונה.

35 מכתבו של זוסמן שכנאוצי מפיץ אור על בקור רמ"ד בלונדון. בכלל מתקבל רושם מכל מה שנכתב על רמ"ד שהיה סובל יסורים בעקב היותו מורדף בידי אויביו ובראשם הקנאי עמדן.

36 מקור חשוב לתולדות השבתאות בפודהייצה משמש גם ספרו של דוד כהנא „תולדות המקובלים השבתאים והחסידים" במדור „אבן התועים", ובו נזכרת פודהייצה בנשימה אחת עם הערים שבהן נתרבו הנמשכים אחרי השבתאים, כמו לבוב, ז'ולקיב, קלאצקוב, רוהאטין, פודהייץ והורודנקה, ובין מוכיחים בעלי לשון לצוד אנשים רבים צוין אף יששכר מגיד בפודהייץ „שהיה מוחזק לאדם גדול" (עמוד 176).

37 גם במדור „אבן מלואים" בספר הנ"ל נזכרת פודהייצה בין ערים אחרות שנתעו ע"י חיים מלאך והאמינו בדבריו באמונה שלימה (לפי הספר „עדות ביעקב").

38 במדור „אבן אפל" בספר הנ"ל כתוב שפראנק בא בשנת תקט"ו לפולין, שהיה נעור וריק מלימודי התלמוד, ורק בספר הזוהר וכתבי המקובלים היה בקי מאד (עמוד 68).

39 עיין בספר „פראנק ועדתו" מאת א. קרוזהאר, שתורגם מפולנית לעברית בידי נחום סוקולוב וחלו בו השמטות, ובספר המקורי בפולנית ישנם תעודות ומסמכים שלא נכנסו לספר בעברית, שהופיע בוורשה בשנת תרנ"ג.

40 לפי סקירת הספר „פראנק ועדתו" אפשר לקבל את הרושם שפראנק הירבה לבקר בפודהייצה באורח אמצעי ובלתי אמצעי, ואף מתיהר שהצליח בה בהתעמולתו. ראה בפרקים רביעי עמוד 148, ששם הוא מתפאר על חסידיו שרכש שם.

41 בפינקס רוהאטין והסביבה, שבו נזכר שם פודהייצה פעמים מספר, ניתן מקום רחב לאלישע שור, שמשפחתו היתה מהרא־שונים שהצטרפו לתנועה השבתאית. רוהאטין היתה סמוכה לפודהייצה.

42 בספר העברי „פראנק ועדתו" פזורות ידיעות על השתמדות בודדים מחסידי פראנק בפודהייצה, בלי שתבוא בו רשימה

יותר מלאה על כל ההשתמדות הגדולה של כאלף איש מחסידי פראנק. חלקה של פודהייצה היהודית בהשתמדות זו היתה ניכרת.

43 עיין „ציון", שנה שניה, ירושלים, תרצ"ז. במאמרו של הד"ר נ. מ. גלבר: שלוש תעודות לתולדות התנועה הפראנקית בפולין, עמוד 326.

44 לפיוטר, לשעבר נחמן בן נתן נטע מפודהייצה, ניתן בספר על פראנק מקום ניכר, ומסתבר שהוא לא היה מן המשוכנעים ביותר, עיין בפרק ששה־עשר עמוד 218.

45 הסופר א. ש. שטיין, בספרו „והאש השאירה אפר" — רומן היסטורי על פראנק ועדתו (אל"ף, תל־אביב, תשי"ז) חוזר ומזכיר פעמים אין מספר את פודהייצה. בנוגע לפיוטר איש פודהייצה הוא כותב: „נסמך אל גזע של עץ אורן ניצב פייטר, הוא ירוחם, בנו של נתן נטע מפודהייצה, מראשוני מאמ׳ניו, מגידולי הכת ומחניכיה, בפניו החיוורות, העטורות זקן שחור, מתולתל, מרדני, לוחשות עינים כגחלים. ביראה ובאהבה דבוקות הן באדון. רוחו של פראנק טובה עליו בערב הזה, ביער, בקרב מאמיניו. — קח לך אחת האחיות, פיוטר — אמר אליו פראנק — רִיאה אני כי עגום אתה, והעגמה היא חטא ויפה הוא המשגל לדכדוך ולמרה השחורה, והוא מעורר השפע — מדוע תעמוד?... האין אני עושה מעשים כאלה ובגלוי לעיניכם, למען יתרחש כל אשר אני מנבא לכם? אך ירוחם לוחש: דבר זה אין אני יכול לעשות... (עמוד 277).

46 רבי נחמן מברצלב ב„מליקוטי הר"ן".

47 עיין מאמרו של הד"ר נ. מ. גלבר „שלוש תעודות לתולדות התנועה הפרנקית בפולין" ב„ציון" שנה שניה, ירושלים. תרצ"ז.

48 היו רבנים שהחשידו את החסידות שיש לה שייכות להש"צים, ופרצה מחלוקת בין החסידים ומתנגדיה, וייתכן שפרט זה מנע מיהודי פודהייצה להצטרף לחסידות. מאידך יש לשים לב לעובדה שפודהייצה לא היתה רחוקה מטרנופול, משם האיר אור ההשכלה מאז ימי יוסף פרל את כל הסביבה, ולא אחד מישראל הלך שבי אחרי האור הזה.

49 פרטים עליו ראה בספר „תולדות אנשי שם", חלק א, ניו־יורק, תש"י, עמוד 2.

50 בכל ערי המחוז בורשטין, בוברקה, חודורוב, סטרליסק, פשמישלאני, פודהייצה ורוהאטין לא היו רבנים אלא מורי־הוראה, וכולם קבלו משכורת שנתית מ־25 עד 120 פלורין לשנה.

51 עיין ב„המילון הגיאוגרפי" הפולני, בערך „פודהייצה".

52 ראה כתבה של א. דוד פוליסיוק ב„המגיד" מראשון בנובמבר 1876.

53 ועל יסוד זה פנה הסניף בפודהייצה ב„המגיד" אל כל הסניפים בדרישה, שכל עיר ועיר תפנה אל ההנהלה בוינה „ויבקשו כי רק להולכים לארץ אבותינו יעזרו ויתמכו בכסף נדבותיהם למען יקנו שמה שדות ויטעו כרמים ויחרשו אדמתה ואז במהרה יצא רעיון ישוב א"י מכוח אל הפועל" (המגיד 1882, גליון 29 מיום 26 ביולי, עמוד 237).

54 עיין ספר „תולדות התנועה הציונית בגליציה" לד"ר נ. מ. גלבר, כרך א, עמודים 149, 154.

55 עיין שם: כפרק „יסוד המושבה מחניים", עמוד 362.

56 „מחזיקי הדת" גליון 18, 22 פברואר 1907; „ווסחוד" שבועון בפולנית של ההסתדרות ציונית בגליציה; „נייער מאָרגן" לבוב 11.7.1933; „הווילֿיא" 15.5.1937; „המגיד" בגליונות שונים; „המצפה" בגליונות שונים.

מרכז העיר עם בנין העיריה
מאַגיסטראַט געביידע אין צענטר פון שטאָט

לוח תאריכים היסטוריים של פודהייצה

א. כלליים:

1463 יאקוב בוצ'אצקי הוויוודה הפודולי יסד בעיר את שתי הפרפהיות ואת הכנסיה הרומית־קתולית.

1519 בהשפעת אדוני העיר יאקוב בוצ'אצקי העניק המלך את הזכות לקבוע בפודהייצה יום־יריד.

1539 המלך זיגמונט העניק לעיר את התחוקה הגרמנית במקום התחוקות הפולנית והרוסית.

1579 נולד סטאניסלב רוור פוטוצקי, שר־צבא אדיר ומפורסם, קבור בכנסיה בפודהייצה אחרי שמת בה בשנת 1667.

1590 מרצין וולסקי קבל רשות מהמלך לקבוע את היריד ליום מתאים יותר.

1630 קביעת מושב מגורי משפחת האצילים פוטוצקי בעיר.

1630 יום השוק נקבע ליום השבת.

1663 המלך יאן קזימירש שהה בעיר ימים אחדים עם מחנהו.

1667 יאן סוביסקי נמצא כאן במצור עם מחנהו במשך שבועיים, וב־16 לאוקטובר נכרת שלום עם האויב.

1667 תיאור העיר על־ידי צרפתי דאליראן מאנשי־החצר של יאַן סוביסקי.

1670 תיאור שני של העיר בידי נוסע גרמני וורדום.

1675 פודהייצה במצור של איבראהים פחה, נחרבה, ותושביה עם חיל המשמר הלכו בשבי.

1677 לפי החלטת הסיים הפולני שוחררה פודהייצה מכל מיני מסים למשך 12 שנים.

1687 ביקור סוביסקי בתור מלך פולין בעיר בהשקיפו על שדה הקרב שבו קצר את ראשית תהילתו.

1698 פליכס פוטוצקי, ההטמן של כתר פולין, נרדף ע״י גייסות התתרים, מצא כאן משען בחומות המצודה והחזיק מעמד עד שהאויב נסוג משם.

1772 פודהייצה עוברת לרשות אוסטריה.

1870 4570 תושבים בעיר.

ב. יהודיים:

1420 מצבות ישנות מתאריך זה בבית־העלמין הישן היהודי בפודהייצה.

במאה ה־16 התישבו היהודים בפודהייצה — לדעת מאיר בלבן.

1602 רב בפודהייצה וריש־מתיבתא במשך ארבעים שנה רבי בנימין אהרן בן אברהם סלניק מחבר ספר שו״ת „משאת בנימין", נפטר בשנת 1620 (ה' ש״פ).

1633 הופיע הספר „משאת בנימין" בקראקא עם מ״ג דפים (שצ״ג).

1648 ת״ח—ת״ט מרד צורר־היהודים בוגדן חמלניצקי ימ״ש והרג רב ביהודים, חורבן קהילת פודהייצה.

1650 הוקם בית־כנסת ליהודים בדומה לכנסיה.

1665—1676 יהודים שבתאים רבים מצויים בעיר פודהייצה.

1667 בעת המצור בפודהייצה נלחמו היהודים מלחמת־מגן שכם אחד עם האזרחים.

1672 פודהייצה המוגנת גם בידי היהודים נכבשה בידי ה־תורכים ונשארו בה עד 1699.

1676 התורכים ערכו פוגרום בעיר. יהודים רבים נהרגו ורבים נלקחו בשבי. על חורבן פודהייצה חיבר סליחה ר' זאב וולף בן הרב יהודה ליב ונדפסה בספר „גפן יחידית" (ברלין 1699).

1676 הסיים הפולני שחרר את יהודי פודהייצה מתשלום מסים במשך 12 שנים בזכות הגנתם על העיר.

1680—1690 (ת״ס) חיים מלאך, שליח השבתאות, מבקר בפודהייצה.

1696 תנ״ו נולד ר' משה דוד המקובל השבתאי מפודהייצה (נפטר 1766 — תקכ״ו).

1708—1782 ה„בעל־שם" הנודע ר' חיים שמואל יעקב פאלק יליד פודהייצה בלונדון.

1746 הופיע הספר „ברכת יעקב" בלבוב מהרב מפודהייצה ר' יעקב בר' ברוך.

1750—1760 ביקורי רבי ישראל הבעש״ט בפודהייצה, טלוס־טי והסביבה.

1756 הופעת יעקב פרנק בפולין וביקוריו המרובים גם בפודהייצה.

1759 בין הפרנקיסטים שהתנצרו בהמון בלבוב ב־17 ל־ספטמבר נמצאו משפחות יהודים מפודהייצה.

1764 בטול ועד ארבע ארצות בידי הסיים הפולני שהיו לו נציגים גם בפודהייצה.

1765 מפקד ראשון של היהודים בפולין, בפודהייצה נמנו 1290 יהודים, ובהם רב העיר הירש בן דובר.

1745 תק״ה נפטר ר' ישכר בריש, הרב בפודהייצה, בן ה־פני יהושע", אב״ד פרנקפורט דמיין (כ״ב חשוון).

1788 ראשית גיוס היהודים לצבא האוסטרי, שהוחלף אחר־כך בתשלום מס פדיון.

1790 תשע משפחות יהודים מפודהייצה עברו להתפרנס ב־חקלאות בעזרת השלטון.

1791 תקנ״ב נפטר ר' זכריה מנדל בר' אריה ליב מפודהייצה, רב ומחבר ספרים, נציג וא״א.

1855 ראש הקהילה בפודהייצה פוטר על ידי השלטון.

1876 חובת גיוס היהודים.

1876 תרל״ו יסוד איגוד לקריאת כתבי־עת בעברית ושפות אחרות בפודהייצה בשם „בית אסיפת אזרחי יהודים״.

1879 תרל״ט נולד הרב יצחק אייזיק מנחם אייכנשטיין, משנת תרפ״ט אדמו״ר בפודהייצה.

1880 5943 נפש בפודהייצה, מהם 4012 יהודים.

1881 יהודה־ליב אלרהאנד ושאול שור יסדו בפודהייצה סניף של „אליאנס״ הישראלי בוינה.

1890 תר״ן נולד בפודהייצה הד״ר מיכאל וייכרט, משפטן, מחבר מחזות ומבקר נודע, מת 12 למרס 1967, בתל־אביב.

1895 תרנ״ה נולד בפודהייצה הרב ד״ר נחום וורמן, מלומד גדול, מחבר ספרים, מת בישראל.

1898 אליקים גציל פרל מפודהייצה בין העולים לא״י. התישב במושב „מחניים״ בגליל.

בסוף המאה הי״ט שריפה גדולה בעיר ושני שלישי בתי היהודים עלו בעשן.

1896 תרנ״ו נולד בפודהייצה רבי אברהם וייס הפרופסור לתלמוד היושב בירושלים.

1876 כתבה ב„המגיד״ מראשון לנובמבר על פודהייצה מדוד פוליסיוק.

1900 יסוד „קונגריגיישן רודף שלום אנשי פודהייץ״ באמ־ריקה.

1901 יסוד האגודה „פודהייצער יאַנג מענ׳ס בענעוואָלענט אַסוסיישן״ באמריקה.

1895 יסוד קונגריגיישן „משאת בנימין אנשי פודהייץ״ ב־ארצות הברית.

1903 יסוד „ערשטע פאריייניקטע פאָדהייצער קאָנגרעגיישן״ באמריקה.

1905 יסוד תלמוד־תורה כללי בפודהייצה על ידי הרב שלום לילינפלד.

1905 רודולף שוואגר, עורך־הדין היהודי הראשון בפודהייצה.

1905 בנימין קוטנר מפודהייצה נבחר כחבר ועד הגלילי של ההסתדרות הציונית בלבוב.

1906 יסוד סניף פועלי־ציון בפודהייצה.

1906 בקור האדמו״ר יצחק מאיר השל מקופיצינץ בעיר. תרם סכומים הגונים לת״ת ומוסדות ציבור שונים.

1909 31 ספטמבר פטירת הרב ר׳ שלום הכהן לילינפלד, בן נ״ג.

1914 נסיגת האוסטרים מפודהייצה וכיבושה ע״י צבאות הרוסים שהתנכלו ליהודים.

קבוצת „נס־ציונה״
של „השומר־הצעיר״ (1931)

1918 יסוד קן „השומר הצעיר״ בפודהייצה.

1919 פרעות ביהודים בפודהייצה בסוף אוקטובר.

1920 במלחמת פולין עם הבולשביקים באו לעיירה גייסות פטליורה ואחריהם הבולשביקים וגרמו צרות ליהודים.

1929 יסוד קופת גמילות־חסדים בידי ועד הקהילה.

1930 יסוד בנק קואופרטיבי יהודי בעיר כסניף הקואופרטי־בים היהודים בפולין.

1931 יסוד קורפורציית הסטודנטים „קדימה״ בפודהייצה.

1931 300 שקלים נמכרו בפודהייצה בבחירות לקונגרס הציוני.

1933 נצחון הציונים בבחירות לקהילה בפודהייצה. נבחרו מהם חמשה נציגים.

1939 בפודהייצה 3155 יהודים באוכלוסיה בת 6.000 נפש.

1939 אוקטובר, כניסת ברית־המועצות לפודהייצה.

1941 6 יולי — עם פרוץ מלחמת הנאצים נגד רוסיה נכנסו הנאצים לפודהייצה.

1942 ביום־כיפור בוצעה ה„אקציה״ הראשונה בעיר ולמחרת יו״כ הוקם הגיטו.

1945 מרץ — הופעת פרטיזנים רוסיים בפודהייצה.

שלישי בסיון — יום־הזכרון של קדושי פודהייצה והסביבה.

הרב וולף פייארשטיין

רבני פודהייצה לדורותיהם

העיירה הקטנה פודהייץ, עיר מולדתי אשר בין הערים בערז'אן ובוטשאטש במזרח גליציה, היתה לפני ארבע מאות שנים עיר מלאה חכמים וסופרים. רבניה היו גדולי תורה שיצא להם שם בכל ארצות הגולה. גדולי ישראל מקרוב ומרחוק נשאו ונתנו עמהם בהלכה, ותלמידים מכל קצוי ארץ נהרו אליהם, לשתות בצמא את דבריהם. האחד ומיוחד שבהם הוא ריש מתיבתא וריש גלותא [1], ארז הלבנון, אדיר התורה, הגאון הפוסק הגדול מוהר"ר בנימין אהרן בר ר' אברהם סלניק, בעל השו"ת „משאת בנימין", שישב על כיסא ההוראה בפודהייצה ארבעים שנה, משנת ש"מ עד שנת ש"פ (1580—1620), ורוב תשובותיו נתקבלו להלכה ולמעשה בכל תפוצות ישראל. ורבנו הגדול נתחבב לא על קהילתו בלבד בגלל הסדרים הנכונים שהנהיג בה להבטיח את שלומה מבית ומחוץ, כי אם גם למרחוק יצא לפניו שמעו הטוב על הישיבה הגדולה שהחזיק בעירנו והרביץ בה תורה וחכמה. שם הגה רבנו בתורת ה', לא מש מאהלה יומם ולילה, עד שתורתו הכריזה עליו מבחוץ וזכה להימנות עם חברי ה„וועד דשלוש הארצות", וגם הוסיף אח"כ לעלות ולהתרומם עד שנעשה לראש הוועד. למען שלימות הנושא, וגם לכבוד ולתפארת לעיר מולדתי, שבה היתה לפני השואה קבורת אמי המלומדת, הנכבדה והצנועה מרת חנה ע"ה בת ר' חיים מרדכי פייערשטיין ע"ה, ובה היתה קבורת אבותיה ואבות אבותיה ע"ה, אני בא בזה למנות גם את שמות כל הרבנים הגדולים שישבו על כיסא הרבנות בעירנו במשך שלוש מאות וששים וחמש שנים, משנת ש' (1540) עד שנת תרס"ה (1905).

שני רבני פודהייצה שקדמו לבעל „משאת בנימין" היו:

א) הרב הג' ר' משה.

ב) הרה"ג [2] ר' יהודה ליב בנו (מצבת קודש, ואנשי שם). וזה נוסח המצבה שעל קבר הרב הג' ר' יהודה ליב בלבוב:

„ויהודה עוד רד עם אל ועם קדושים נאמן, ה"ה האלוף הגאון, מנורה הטהורה, הבקי בחדרי התורה בנגלה ובנסתר, יגע בתורה יומם ולילה והיה ריש מתיבתא דפה ואב"ד דק"ק [3] פודהייצה, מוהר"ר יהודה ליב בן הרב הגדול מוהר"ר משה שהיה ג"כ אב"ד דק"ק פודהייצה, שהרביץ תורה בישראל, יגע בתורה, ושם לילות כימים, והאיר עיני ישראל, הורה לעם דרך התורה אשר ילכו בו, והעמיד תלמידים הרבה גדולי הדור אשר שתו מימיו, לכן בזכות זה תנצב"ה. נפטר י"א מרחשון שע"ג לפ"ק".

ג) משאת בנימין. הרב הגאון ריש מתיבתא וריש גלותא; עמוד ההוראה ז"ק ש"ת [4] מוה"ר ר' בנימין אהרן בן ר' אברהם סלניק זי"ע ועכי"א [5], הנודע בשם

משאת בנימין

תלמיד הרמ"א [6] ומהרש"ל [7] והר"נ שפירא בעל „מבוא שערים" ומהר"ש השני [8], נשא ונתן עם בעל הרמ"א והלבוש ומהר"ם לובלין [9] ושאר גדולי הדור שרבים מהם היו מחותניו, ואחר שהרביץ תורה כמה שנים בקראקא בסוף ימיו של הרמ"א ואחר פטירתו, וגם היה רב זמן קצר בימי חורפו על כל מדינת שלעזיע, נתמנה לאב"ד וריש מתיבתא בק"ק פודהייצה וישב בה על כיסא הרבנות כארבעים שנה, ושם נאסף אל עמיו כבן תשעים שנה בשנת הש"פ (1620) ושם מנוחתו כבוד.

בניו היו הרב ר' אברהם, אב"ד דק"ק טרנופול, ואח"כ אב"ד וריש מתיבתא בק"ק בריסק דליטא, ונשא ונתן עם הב"ח [10] ועם יתר גדולי דורו. ושני לו הר' יעקב, בעל ספר נחלת יעקב על רש"י עה"ת (על התורה), ממלא מקום אביו בק"ק פודהייצה. חתנו היה הג' ר' מנחם מן, אב"ד ור"מ בק"ק ווינא. ומיוצאי חלציו הם הג' בעל שאגת אריה אב"ד דק"ק מיץ, והג' בעל כנסת יחזקאל אב"ד דק"ק אה"ו [11], ורבים מגדולי הדורות עד היום מתיחסים אחריו.

הספרים שחיבר הם: ס' חליצה, וספר בעברונות מצוות נשים, וחידושים על ד' טורים, והעולה על גביהם הוא ספר שו"ת (שאלות ותשובות) משאת בנימין. והבאים אחרי בעל משאת בנימין הם:

ד) בנו בכורו הג' ר' יעקב זצ"ל בעל „נחלת יעקב", פירוש על פירוש רש"י עה"ת [12], שמילא מקום אביו ולא

---

1 ריש מתיבתא וריש גלותא — ראש־הישיבה וראש־הגולה.
2 הרה"ג — הרב הגאון
3 אב"ד דק"ק — אב בית־דין דקהילה קדושה
4 ז"ק ש"ת — זרע קדושים שם תפארתו
5 זי"ע ועכי"א — זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל אמן
6 הרמ"א — הרב ר' משה איסרליש
7 מהרש"ל — מורנו הרב ר' שלמה לוריא, רב בלובלין
8 מהר"ש השני — מורנו הרב שלמה מלובלין
9 מהר"ם לובלין — מורנו הרב ר' מאיר מלובלין
10 הב"ח — הרב ר' יואל סירקיש, רב בקראקאו, ונקרא על שם ספרו „בית חדש"
11 אה"ו — אלטונה, המבורג וונדסבך, שלוש קהילות שהתאחדו בסוף המאה השבע־עשרה
12 עה"ת — על התורה

הניח אחריו בן למלא מקומו (ראה הקדמה לספרו דפוס קאָנ־סטאַנטינא).

ה) הרב ר' דויד שנפטר בשנת שצ"ג. חיבר ספר תפארת ישראל כ"ו מהר"י מבעלזעץ, נמצא עליו הספד (רשימת נייבויער סימן 989).

ו) הג' ר' מרדכי זצ"ל אב"ד ור"מ דקהילתנו וגם דק"ק ריישא. החוקר ח. ד. פרידברג בספרו לוחות זכרון כותב בזה"ל (בזה הלשון):

„כעת מצאתי בקובץ גדול כתב־יד מאת הגאון רב יצחק, האבד"ק טיסמעניץ, בסימן ק' בסוף שריותא דעגונה: והסכימו בהתירא זו ביריד יאַזלאָוויץ המאורות הגדולים ה"ה הרב הגדול מוהר"ר מרדכי אב"ד ור"מ דק"ק פודהייצה וק"ק ריישא". ובהקדמה לספר ברכות שמואל מאת הרב ר' שמואל קיידאנער, מספר על עצמו שעזב את ק"ק ריישא ונתקבל לאב"ד בפפד"מ [13] ואח"ז (ואחר זה) בק"ק קראקא, ועל מקומו בריישא נתמנה תחתיו הרב ר' מרדכי ממכון שבתו ק"ק פודהייצה והוא היה אחד הרבנים הגדולים בדורו (הסכמתו על ספר „דת יקותיאל").

ז) אחריו ישב על כיסא הרבנות בעירנו הה"ג ר' משה כץ, בנו בכורו של רכבה"ג [14] רבנו שבתי כץ, בעל הש"ך זצ"ל. הוא הביא תחת מכבש הדפוס בעיר פ"פ ד"א [15] שנת תל"ז (1677) שני ספרי אביו שנפלו לו מורשה. הם ספר „נקודות הכסף" וספר „תקפו כהן". וזה לשונו בהקדמת הספרים: „וארכו הימים ולא יצאתי ידי חובתי כאשר עלתה לפני במחשבתי, מחמת שהיה מוטל עלי עול ישיבתי, ומקום מנוחתי אתן מושבי לפנים בק"ק פודהייצה, קרתא עליזה, כרכא דכולא בה, תורת אלוהים בקרבה, קריה מהוללה ונאמנה, ממנה יתד ממנה פנה, אנשי חכמה ובינה, ובמלחמות התוגרמים הלכו בשבי בלי חמלה וחנינה, ונעשו למשל ולשנינה, ואותי הציל אל שוכן מעונה, והלכתי אל הר המורים לאחוזת אבותי" וכו'.

ח) אחריו ישב על כיסא הרבנות בעירנו הה"ג ר' משה קאצינעלבויגן, בן להרב שאול קצ"ב, נין ונכד להשר שאול וואהל ולהה"ג בעל משאת בנימין, ואחר שנאסר בבית האסורים ע"י עלילות שווא פדוהו אנשי אנשבאך, בייערן, ומינוהו לאב"ד בעירם ושם היתה מנוחתו כבוד (עי' בהקדמות שו"ת שער נפתלי, וב"ס (ובספר) „יש מנחילין", כתב יד אוקספורד, מבנו הה"ג ר' פנחס קצב, וב"ס גדולת שאול, וספר תולדות משפחת שור). גיסו היה הרב הגאון ר' זכריה מנדל מפודהייצה, הנקרא זכריה הנביא, שהיה אב"ד בכמה מקומות ובק"ק בוטשאטש ונפטר בפפד"א וזה נוסח מצבתו: „פה נטמן בנם של קדושים מגזע רש"י ותוס' ומהרש"ל ורמ"א בעל המפה הרב הגדול ומקובל מוה"ר זכריה מענדעל מפודהייצה, בן הרב מוה"ר ר' לייב ראש ישיבה דק"ק לבוב והגליל שהיה מגיד־מישרים אצל החברה קדישא ותלמוד תורה ולא מש מאהלה של תורה והעמיד תלמידים הרבה בנעוריו ובזקוניו, בעל מחבר „מנורת זכריה" ו„זכריה משולם", ו„זכריה המבין", ועוד הניח אחריו מכתבים רבים להפיץ מעינותיו חוצה. נפטר ונקבר בשם טוב ביום ג' ערב חנוכה תנ"ב לפ"ק".

ט) אחרי ר' משה קצ"ב נתמנה הרב ר' משה בן הרב מנחם נחום. הוא בא בהסכמה על ספר ברכת יעקב על ש"ע חו"מ (שולחן ערוך חושן משפט). וזה הלשון שם: הסכמת הרב הגאון הגדול המפורסם מוהר"י ר' משה ז"ל שהיה אב"ד בק"ק פודהייצה. וחתום שם, היום יום ב' לחודש אלול תע"ח לפ"ק (על הספר הלז יש ג"כ הסכמה מבעל „פני יהושע").

נאום משה במוהר"ר מנחם נחום מפרעמיסלוי חונה ק"ק פודהייצה.

י) אחריו היה ממלא מקומו הה"ג הגדול ר' יששכר דוב בעריש בן להגאון החריף ר' יהושע בעל „פני יהושע". תשובתו שהשיב למיץ בחיי אביו אל הדיין ר' גרשון מקאבלענץ, נמצאת בשו"ת „קרית חנה" בסימן מ"א, מ"ב, מ"ג ומ"ד וחתימתו שם יששכר דוב בן לא"א מוה"ג [16] יעקב יהושע נר"ו [17] החונה פ"ה ק"ק פודהייצה. הגאון בעל פרי מגדים בספר תבת גומא, מביא מה ששמע משמו בדברי תורה. בשו"ת הג' ר' חיים כהן ראפאפורט אבד"ק לבוב תמצא תשובה ממנו חתומה יום א' כ"ד תשרי תק"ד. הוא בא בהסכמה בשנת תק"ב על ספר „מרי צבי". בנו היה הרב ר' צבי רוזאניש, אבד"ק לבוב. בדעתו היה לקבוע דירתו במיץ, להיות שם ראש מתיבתא ונפטר בדרך, ומנוחתו כבוד היתה בברלין. נפטר יום ג' כ"ב חשון תק"ה לפ"ק (אנשי שם).

יא) אחריו ישב על כסא הרבנות בעירנו הרב הגאון ר' משולם זלמן בן הגאון ר' יעקב עמדין, משם ערך מכתב אל אביו בשנת תקי"ז (1757) (עדות ליעקב דף נז) וז"ל שם: דרך כוכב מיעקב וקם שבט ומחוקק שערי בינה אמרת ה' צרופה, כסף צרוף מזוקק שבעתיים, לשמו ולזכרו תאות נפש ולבב שוקק ה"ה כבוד אדוני מורי אבי רכב ישראל ופרשיו, ה' נצב עליו ועל קדושיו, הרב הגאון המפורסם, המאור הגדול, בוצינא קדישא חסידא ופרישא נרו יאיר כקש"ת [18] מוהר"ר יעקב נ"י. וחותם שם: עד כה דברתי באש קנאתי, בית יעקב אש להבה תלהט רשעים אשר חשבו לבלע כל נאות יעקב,

---

13 פפד"מ — פראנקפורט דמאין (פראנקפורט על נהר מאין)
14 רכבה"ג — רבן של כל בני הגולה
15 פ"פ ד"א — פראנקפורט דאודר (פראנפורט על נהר אודר)

16 א"א מוה"ג — אדוני אבי, מורנו הגדול
17 נר"ו — נטריה רחמנא ופרקיה (ישמרהו צור ויגאלהו)
18 כקש"ת — כבוד קדושת שם תפארתו

שאומנות אבותיו בידיו, קנאי בן קנאי, קנאת סופרים כתובה על ספר הישר הוא בספרתו, כנפש האב ונפש הבן המצפה לראותו ולברך בשמו ולשרתו. הק׳ ישראל משולם זלמן בה״ג (בן הגאון) המפורסם בוצינא קדישא במוהר״ר יעקב נר״ו. התשובה מתחלת: מכתב בנו הרב המה״ג [19] המושלם כמוה״ר משלם זלמן נר״ו אב״ד דק״ק פודהייצה.

מעירנו הוא נתקבל לאב״ד דק״ק לונדון. משם נתן הסכמתו על ס׳ „כסא מלך״ בשנת תקכ״ט (1769).

יב) אחריו ישב על כסא הרבנות בעירנו הרב הג׳ ר׳ צבי הירש (עיין בספר שו״ת „מאיר נתיבים״ להה״ג מאיר מרגליות אב״ד דלבוב דף כ״ב, וזה לשונו: „תשובה למחותנו הגאון הרב צבי הירש אב״ד מפודהייצה). שאלה ממנו נדפסה בשו״ת הרב ר׳ חיים כהן ראפאפורט סימן נ״ד, וכן נדפסו דברי תורה בשמו בספר דברי חכמים, ז׳אלקווי תקי״ד (1757).

יג) אחריו עלה על כסא הרבנות בעירנו הרב מו״ר ר׳ שמחה ראפאפורט, גאון גדול בדורו, בן להגאון ר׳ חיים כהן ראפאפורט אבד״ק לבוב. נפטר בשנת תקפ״ה (1825), (ראה „דעת קדושים״ עמוד 164, (אנשי שם).

יד) הרב הג׳ ר׳ שמואל היה אב״ד אחריו והרב הגאון ר׳ אליעזר הכהן היה מב״ד שלו. בשו״ת „נטע שעשועים״ להרב הג׳ צבי הירש קרא תמצא כמה תשובות שהופנו אליהם (סימן ס״א ס״ו ועוד). וזה לשונו שם:

„שתי גולות כותרות שכלתני יתירה השכלת בהן להבין ולהורות האי זוגא דרבנן, הודם כזית רענן ה״ה כבוד הרב המאוה״ג [20] המופלג נ״י מו״ה שמואל אב״ד דק״ק פודהייצה, וה״ה כבוד הרב המופלג החריף המפורסם מו״ה אליעזר הכהן נר״י מק״ק הנ״ל. שאלה מהם לענין עגונה״. התשובה חתומה יום ד׳ ט״ז מנחם אב תקמ״ב לפ״ק (1782). הרב שמואל נזכר בשו״ת פרי תבואה סימן נ״ד.

טו) הרב מו״ר אריה יהודה ליב, גאון גדול ומפורסם בעל „לב אריה״, נתמנה בעירנו אחריהם, ואח״כ נתמנה לאב״ד בעיר בראָד בימי הג׳ ר׳ אפרים זלמן מרגליות. יש לו תשובה בשו״ת „בית אפרים״ חלק יו״ד, וחיבר „לב אריה״ על מסכת חולין. בשו״ת „נטע שעשועים״ תמצא כמה תשובות לרבנו הנ״ל, וזה נוסח תשובה אחת סימן י״ב: שלמא רבא לגברא רבא, כבוד אהובי וידידי הרב המאור הגדול החריף, בקי חכימא וספרא נרו יאיר כש״ת מוהר״א [21] יהודה ליב אב״ד ומו״צ [22] בק״ק פודהייצה״. הסכמתו ניתנה על הספרים „נחל אשכול״ (תקס״ד—1804) ו„מקור החכמה״ (תקע״ד—1814).

ר׳ יוסף אריה ברכר ז״ל,
אבי הרב חיים מרדכי ברכר ז״ל והרב וולף פיארשטיין נ״י
ר׳ יוסף אריה ברעכער ז״ל, דער פאָטער פון הרב חיים מרדכי
ברעכער ז״ל און הרב וולף פייערשטיין נ״י

טז) הרב הגאון הגדול ר׳ נטע היה אב״ד אחרי הרב „לב אריה״. וזה מה שכתב ר׳ שמערלער בספרו תולדת הראב״ד (הרב הגאון ר׳ אברהם דוד) אב״ד דבוטשאטש בעל „דעת קדושים״, שנפטר ערב ר״ח חשון תר״א (1841): „בימים ההם קנה לו רבנו הגאון ז״ל עוד אוהב נאמן, את הרב הנאור הגאון המובהק מו״ה נטע ז״ל אבד״ק פודהייצה, והיתה אהבה עצומה ביניהם. הרב הגאון נטע יצק מים על ידי הרב הגאון ר׳ משולם פרעסבורגער אבד״ק טיסמעניץ, ועל ידי הגאון בעל נטע שעשועים (חמיו של בעל „דעת קדושים״), וחבריו היו הגאון ר׳ יעקב מליסא בעל „חוות דעת״ והרב ר׳ אריה ליב הכהן בעל „קצות החושן״, וכמוהם היה צדיק בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו. מכל קצוי ארץ נהרו אליו תלמידים אשר כח בהם לעמוד בהיכל התורה בעזרת איש שוקד על דלתותיה לשמוע לקח מפיו״ וכו׳.

יז) אחריו נתמנה בעירנו הרב הג׳ ר׳ שמעון מעללער. בספר שו״ת „בית יצחק״ להרב הג׳ ר׳ יצחק שמעלקיס, סימן ז׳ חלק או״ח הלכות תפילין, תמצא תשובה להרב הנ״ל. וזה לשונו שם: „שלום וברכה וכט״ס [23] לידידי הרב הגאון החריף

19 המה״ג — המאור הגדול
20 המאוה״ג — המאור הגדול
21 כש״ת מוהר״א — כבוד שם תפארתו, מורנו ורבנו הרב ר׳ אריה

22 אב״ד ומו״צ — אב בית־דין ומורה־צדק
23 וכט״ס — וכל טוב סלה
24 מהרש״א — מורנו הרב ר׳ שמואל איידליס, רב באוסטרהא

הרב חיים מרדכי ברכר ורעייתו
דער רב ר׳ חיים מרדכי ברעכער און זיין פרוי

ובקי בכל חדרי תורה מו״ה ר׳ שמעון מעללער נ״י אבד״ק פודהייצה״.

יח) אחריו מילא מקומו בנו הר׳ הג׳ ר׳ יונה. תשובה מהג׳ ר׳ יצחק שמעלקיס תמצא בסימן ק״ד וזה לשונו: „ב״ה יום מרחשון תקכ״ה ברעז׳אן: ברכה ושלום להבחור המופלג יפה נוף ר׳ נטע יונה מעללער בהה״ג אב״ד דק״ק פודהייצה״. הרב ר׳ יונה מעללער נסע לסטאניסלוי ושם מנוחתו כבוד.

יט) אחריו נתקבל לאב״ד יליד פודהייצה הגאון הגדול בתורה ובמעשים טובים הרב ר׳ שלום בן ר׳ חיים מרדכי ליליענפעלד ז״ל. בשו״ת מהרש״א [24] מהרב גאון הדור ר׳ שלום מרדכי אב״ד דק״ק ברעז׳אן תמצא תשובה להרב הנ״ל: „לכבוד הרב הגדול וכו׳ מוה״ש ליליענפעלד אב״ד דק״ק פודהייצה״. אחר פטירת הרב הנ״ל לא נתקבל רב אחר בפודהייצה, אלא שלושה דייני: מו״צ הר׳ אברהם אייזן, מו״צ הר׳ פייביש שווארץ ומו״צ הר׳ וואָלף האַבער.

בניו-יורק קיבלו אנשי עירנו את אחי הרב ר׳ חיים מרדכי ברכר ז״ל להיות רב ומו״צ בבית הכנסת „משאת בנימין״ של אנשי פודהייצה. אחי, הגדול בתורה ובמעשים טובים, היה בעל דקדוק, והוא שהגיה את התנ״ך יהואש, תורה שלימה קונקורדאנץ מאנדעלקערן ועוד. נפטר ביום י״ד מרחשון תשכ״ו, בן שמונים ושש שנים, תנצב״ה.

הרב חיים מ. ברכר

המנון המדינה לישראל

שחברתיו ביום שנתאשרה הקמת המדינה מטעם האומות המאוחדות ביום טו״ב בכסלו שנת התש״ח ליצירה (תאריך סדר עולם), שהיא שנת אתתעח לגלותנו, ואני בן ששים ושמונה פחות יומיים.

עוד לא מלאה תקותנו
זו התקוה הנושנת
לרשת ארץ אבותינו
כברית עליון הנאמנת.

אך ראשיתה כבר נגלתה
אל בת ציון בנדודיה
ימין עליון לבות הטתה
להשיב עוטיה לגבוליה.

אחרי פרעות בפזורינו
מוקדי תפת ומטבח
יצא כאור דבר צדקנו
הנץ ישעו כציץ פורח.

הנץ ישעו בכנף ארץ
שעדת לאמים בה חננו
ניטיב צעד נרבה מרץ
ולנו תשוב זו שדדונו.

תשוב ארץ לבעליה
כחזות לנו כל חוזינו
עם ישראל יחי עליה
למרות עיני כל צרינו.

תפרח תשגה מדינתנו
אף תשא הוד כחבצלת
וימין צורנו לפנינו
תנין ורהב מחוללת.

עד תמלא תקותנו
זו התקוה הנושנת
לרשת ארץ אבותינו
כברית עליון הנאמנת.

מאיר פיקהולץ

קווים לדמותו של הרב ר׳ דויד ליליינפלד

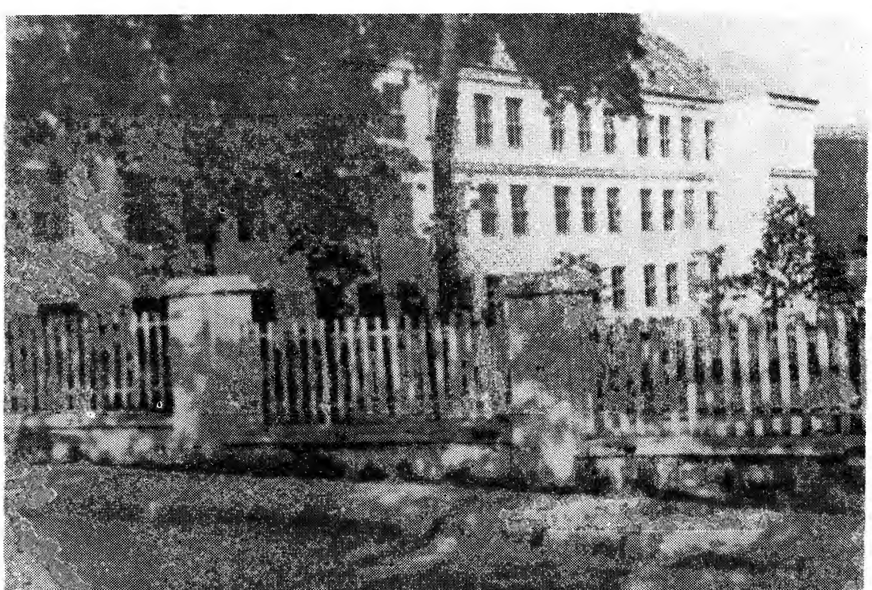
הרב ר׳ דויד הכהן ליליינפלד היה מאחרוני הרבנים החשובים של פולין. הוא ישב על כסא הרבנות בפודהייצה, כממלא מקום אביו הרב שלום הכהן ליליינפלד, שהיה מפורסם כגאון וחיבר חיבורים שונים בהלכה. לצערנו לא הוצאו לאור חיבוריו אלה; בפרוץ מלחמת העולם השנייה נשארו בבית ההוצאה, שלא הספיק להוציאם לאור.

הרב ליליינפלד היה נצר לשושלת רבנים שהתקיימה כמאה ושבעים שנה. ראשון לשושלת זו היה הרב ר׳ נתן־נטע גאָליצער, שהיה אף הוא רב בפודהייצה. בבית־העלמין של פודהייצה, סמוך לשער הכניסה, נטמנו בשורה מיוחדת הרבנים שישבו על כסא הרבנות בעירנו בדורות האחרונים, וראשון בשורה זו היה הרב ר׳ נתן־נטע, שממנו הסתעפה משפחתנו.

הרב דויד ליליינפלד היה גם בעל השכלה רחבה מאוד. את השכלתו רכש בשיעו״רים פרטיים, כי בהיותו בנו של רב לא יכול היה לבקר בבית״ספר ממשלתי בימים ההם. הוא שלט שליטה מלאה בלשון הפולנית והגרמנית, ונאומיו בלשון הפולנית היו מלאי עניין ותוכן. הוא היה נואם בכל אחד מהחגים הלאומיים של מדינת פולין, ונאומיו היו תמיד מקובלים על באי־כוח השלטון בעיר. הוא כבש גם את לב כל רואיו ביפי תארו ובהדרת פניו. בקהילת פודהייצה היה מטפל בכל עניין, כגדול כקטן: ענייני ייצוג, עניינים משפטיים, ענייני העיריה וכדומה. כמו כן נענה לכל אחד מתושבי העיר שנזקק לעזרתו. הוא היה ציוני בלב ונפש, ובשנת 1925 היה מועמד מטעם מפלגת „המזרחי״, בבחירות לסיים הפולני. את תפקידו כרב מילא שלא על מנת לקבל פרס, כי היו לו עסקים גדולים, טחנות קמח ובתים להשכרה.

אחיו הצעיר יוסף לייביש ליליינפלד הוסמך לרבנות עוד בהיותו עלם צעיר, אולם לא עסק ברבנות. הוא היה ציוני מסור ואיש משכיל, שלט בלשון הפולנית והגרמנית ודיבר גם אנגלית. היו לו כמה בתים, ומצבו הכלכלי היה טוב מאוד.

גיסם של שני האחים, הרב זושא פיקהולץ, היה אברך מושלם בכל המעלות. בצעירותו למד אצל חותנו הרב ר׳ שלום ליליינפלד וממנו קיבל גם סמיכות לרבנות. גם הוא היה איש מלומד ובעל דעות מתקדמות. הוא היה מחסידי בלז ונמנה עם אנשי „המטה״ („שטאב״) של הרבי מבלז. כמו כן היה מקובל על הרבי מטשורטקוב ר׳ ישראליניו. היה יושב־ראש אגודת „מחזיקי הדת״ בפודהייצה, והיה קורא יום־יום שיעור בתלמוד בבית־המדרש שבעיר. הוא היה נכדו של הרב מלוקאטש, שייחוסו נמשך עד מלכות בית דויד.

בנין בית־הספר העממי הפולני מול ביתו של דויד ליליינפלד

די פוילישע פאָלקס־שול קעגנאיבער דעם הויז פון דויד ליליענפעלד

רבני פודהייצה — אנשי־שם

מובאות מאנציקלופדיות וכתבי־עת

ר' זכריה מנדל (בר' אריה ליב) מפודהייץ

רב ומחבר במחצית הראשונה של המאה השישית לאלף השישי (במאה הי"ח למספרם). נולד בפודהייץ לאביו ר' ליב מבוטשאטש, שהיה חוטר מגזע המהרש"ל והרמ"א. למד תורה מפי ר' יעקב יהושע בעל „פני יהושע". במשך עשרות שנות חייו האחרונות שימש רב ודרשן בפרנקפורט דאודר ושם הדפיס את ספריו: „מנורת זכריה" (תקל"ו), חידושים על מסכת שבת ודרשות על שבת ומועדים; „זכריה משולם" (תקל"ט), חידושים על מסכתות התלמוד; „זכריה המבין" (תקנ"א), על יסודות הפילוסופיה והקבלה. נפטר בפרנקפורט על נהר אודר בכ"ד כסלו תקנ"ב (1791) ועל מצבתו חרתו: „הרב המאור הגאון הגדול ומקובל אלהי וכו' לא מש מאהל של תורה והעמיד תלמידים הרבה בנעוריו ובזקוניו".

★

מתלמידיו הרבים (של ר' יעקב יושע) אשר שמשו לפניו בישיבתו בלבוב, בברלין, במיץ ובפ"פ דמיין לא נזכיר פה רק אחד והוא הרב ר' זכריה פאדהייץ שהשיב רבים מעון בדרשותיו ובתוכחותיו בעיר מגורו סמוך לברלין בפראנק־פורט דאדר ונפטר שם ועל מצבתו חרותים טורים האלה:

בנן של קדושים מגזע רש"י ותוספות ומהרש"ל והרמ"א בעל המפה הרב המאור הגדול ומקובל האלהי מוהר"ר זכריה מענדל מפאדיץ בהרב מוהר"ר ליב ראש מדינה דק"ק לבוב והגליל שהיה מגיד משרים פה אצל הח"ק תלמוד תורה ולא מש מאוהל תורה והעמיד תלמידים הרבה בנעוריו ובזקוניו בעל המחבר מנורת זכריה וזכריה משולם וזכריה המבין. ועוד הניח אחריו מכתבים רבים למען יפוצו מעיינותיו חוצה. נפטר ונקבר בשם טוב יום ג' ערב חנוכה תקנ"ב. וע' על הרב הזה שם הגדולים החדש 1, י"ט, ב' סימן ז' וצד מ"ג ב' מסימן ס"ב והלאה.

(מתוך „תולדות אנשי שם ופעולתם" מאת אליעזר ליזר בר הר"ר מאיר לאנדסהוטה זצ"ל, חלק ראשון, ברלין תדמ"ד—1884).

★

הרב הגאון ר' ישכר דוב

ר' ישכר דוב המכונה בערוש, היה תלמיד דודו הגאון ר' הירש שהיה משנת תע"ח אב"ד בהלברשטט. ור' בערוש היה רב בפודהייץ, ותשובות שהשיב למיץ בחיי אביו אל הדיין ר' גרשון קאבלענץ מזיא נדפסות בשו"ת קרית חנה בסימן מ"א, מ"ב, מ"ג ומ"ד, וחתימתו שם יששכר (בשין כפולה) דוב בלא"א מ"ו הגאון מו"ה יעקב יושע נר"ו החונה בק"ק פודהייץ. והרב בעל פרי מגדים בספר תבת גמא, דף ע', ב', מביא ממנו מה ששמע משמו בדברי תורה. ובשו"ת ר' חיים כהן ראפאפארט בר שמחה (לעמבערג 1861) בסוף התשובות השייכות לאה"ע נמצאה תשובה ממנה חתומה יום א' כ"ד תשרי תק"ד הק' ישכר (בחד שין) דוב באמ"ו יעקב יושע נר"ו. ובתשע שטות לבנו הגאון ר' הירש רוזאניש, נמצאים איזה חידושים מר, בערוש אביו. ובדעתו היה לקבוע דירתו במיץ ולהיות שם ראש ישיבה. ויהי בנסוע מפאדהייץ למיץ דרך עיר ברלין נפל למשכב וימת פה, ועל מצבתו חרות:

„פה נטמן, צנצנת המן, גבור החיל, חילא לאורייתא, הרב ה"ה החריף מוה"ר ישכר בערוש בה"ה המפורסם מו"ה יהושיע נר"ו אב"ד דק"ק פ"פ דמיין. גגוע ונאסף על עמיו יום ג' כ"ב חשון תק"ה. נתחדש על ידי נכדו אשר שמו בקרבנו ישכר דוב בערוש בהרב מו"ה מרדכי צבי הכהן יאללעש ז"ל בשנת ישכר דב הכהן לפ"ק (תרט"ז).

(מתוך „תולדות אנשי השם ופעולתם", מאת אליעזר לידר בר הר"ר מאיר לאנדסהוטה זצ"ל, חלק ראשון, ברלין תרמ"ד—1884).

הרב ר' יצחק אייזיק מנחם אייכענשטיין זצ"ל
האדמו"ר מפודהייץ

נולד בעיר זידיטשוב (גאליציא-פולין) בשנת תרל"ט לאביו האדמו"ר הרה"ק ר' שלמה יעקב זצ"ל, בן אדמו"ר הגה"ק רשכבה"ג ר' יצחק אייזיק מזידיטשוב זצ"ל. נתחנך אצל זקנו אבי אמו האדמו"ר הגה"ק ר' אברהם הורוויץ זצ"ל אבד"ק שענדישוב. התחתן בשנת תרנ"ו עם הרבנית הצד־קנית מרת מרים ע"ה (נפטרה י"ג טבת שנת תרצ"ד) בת האדמו"ר הרב הצה"ק ר' נחום מבורשטין זצ"ל (מאדמורי"ם המפורסמים בדורו). מחבר סה"ק „אמרי טוב" עה"ת, „אמרי חיים" על תרי"ג מצוות, „אמרי ברכה" על מס' ברכות ושבת, „אמרי רצון" על טעמי התורה. כהן באדמו"ריות בעיר בור־שטין משנת תרכ"ה עד תרע"ה, ומנ"כ בעיר סטאניסלוב, (נפטר ט"ו אלול תרע"ה), בן האדמו"ר הצה"ק ר' אליעזר מסטרעטין בן האדמו"ר הצה"ק המפורסם ר' יהודא מסטרעטין זצ"ל. אשת הרה"ק ר' נחום בורשטין זצ"ל, הרבנית הצדקת

המפורסמת בלימא ע״ה היתה בת האדמו״ר הרה״ק ר׳ צבי האגער אבד״ק פיטשינזשן בן האדמו״ר הצה״ק ר׳ דוד מזאבלי־טוב (חתן הגה״ק רבי ר׳ משה ליב מסאסוב), בן הגה״ק המפורסם ר׳ מנחם מענדל מקאסוב זצ״ל.

האדמו״ר מפודהייץ זצ״ל שמש באדמו״ריות משנת תרס״ט עד תש״ג בעיר פודהייץ. הי׳ צדיק חסיד וקדוש, מפורסם בכל מדינת גאליצי׳ וכמה מאות חסידים הלכו לאורו. נפטר י״ג אדר א׳ שנת תש״ג בעיר פודהייץ.

(מתוך „תולדות אנשי שם״, חלק א׳, עמוד 2. העורך הראשי הרב א. ראנד. ניו־יורק, תש״י—1950).

★

הרב ד״ר נחום וורמן (וואהרמאן)

נולד בפודהייץ, מזרח גליציה, בשנת תרנ״ה (7.5.1895), לאביו ר׳ ישראל (ממשפחת הרב ר׳ אברהם דוד מבוצ׳אץ׳, מחבר „דעת קדושים״ על יורה דעה) ולאמו עטיה בת נחום זילבר. למד בחדרים ובבית המדרש, ובן 12 עבר עם הוריו לצ׳ורטקוב, שם קיבל אביו משרה בחצר האדמו״ר ר׳ ישראל פרידמן (מגזע ר׳ ישראל מריז׳ין) כמורה ומחנך לנכדו שלמה (שהוא כיום אדמו״ר בתל־אביב) ואביו לימד אותו יחד עם נכד הרב.

בן 16 נסע אל אחי אביו לפרנקפורט ענ״מ, גמר ב־1917 את בית־הספר הריאלי העירוני ונסע הביתה לשרת בצבא האוסטרי. אחרי גמר המלחמה בסוף 1918 חזר לצ׳ורטקוב והשתתף בפעולה צבורית וחינוכית ציונית כחבר הועד של „צעירי ציון״, ראש פלוגה בתנועת הנוער „השומר״, מורה בשיעורי ערב לעברית, ועוד.

ב־1919 יצא שוב לפרנקפורט, למד שם שלש שנים באוניברסיטה ובו בזמן היה מנהל שם את בית־הספר לעברית ואת העבודה התרבותית של „החלוץ״. עבר לאוניברסיטת גיסן, שם נבחן בשפות שמיות, מדע המקרא והיסטוריה עתיקה והוסמך לד״ר לפילוסופיה (נושא הדיסרטציה: פרשת סוטה בספרות התנאים). למד שלוש שנים בבית־המדרש לרבנים בברסלאו והוסמך לרבנות.

ב־1929 נשא לאשה את פאולה בת אליעזר שיפטן. באותה שנה נבחר לרב מחוזי לשלזיה התחתית בעיר אילזה ובחמש השנים האחרונות מתוך עשר שנות כהונתו שם היה גם מרצה לתלמוד והיסטוריה בבית־המדרש לרבנים בברסלאו.

בשנות שבתו בגרמניה השתתף גם בפעולה ציונית וספרותית. היה ציר בועידה הארצית של ציוני גרמניה ופרסם מאמרים מדעיים ב„ירחון להיסטוריה ומדעי היהדות״ (בגרמנית) ומחקרים בספרים מיוחדים (בגרמנית): השקאת סוטה בזמן הבית (ברסלאו 1933), תנאי ואסמכתא במשפט העברי (ברסלאו 1937).

באביב תרצ״ט עלה ארצה ומאז הוא מורה לעברית, תנ״ך, הלכה, אגדה והיסטוריה בכתות העממיות והתיכוניות של בית הספר בקרית מוצקין, מורשה מקומי של ועד הלשון העברית, חבר המועצה של המכון הארצישראלי לפולקלור ואתנולוגיה, חבר איגוד סופרים דתיים, משתתף בעבודה התרבותית של הקריה ושל קהלת חיפה כמורה בשעורי ערב לעברית ומרצה ב„אהל־שם״, ב„מוספים לשבת״ ובאגודות שונות. ממשיך בחקר מועדי ישראל ומנהגיהם ופרסם על נושאים אלה מאמרים בשבועון „הגלגל״, בדו־שבועון „נרות שבת״, ברבעון „עדות״ ובספר מיוחד: „מועדים״, פרקי הלכה, בהוצאת ביה״ס הריאלי, חיפה תש״ז.

יושב ראש של חבר המורים בבית הספר בקרית מוצקין חבר הועד הארצי של החברה ל„ידע־עם״, משתתף ביומון „הצופה״, בשבועון „הד המזרח״ (המופיע בירושלים) ובבמה לפולקלור יהודי: „ידע־עם״.

בחודש ניסן הופיעה בהוצאת ספרים במברגר את וואהרמן, ירושלים, עבודתו האחרונה בצורת חוברת: „מקו־רות לתולדות גזרות ת״ח ות״ט; תפלות וסליחות לכ׳ סיון״.

(מתוך האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו מאת דויד תדהר, כרך שלישי, מהדורה שניה. נמסר לדפוס ע״י בתו אסתר).

אבדות

הרב חיים מרדכי ברכר ז״ל

בניו־יורק נפטר בזקנה מופלגת (בן 87) המדקדק העברי המפורסם וחוקר נוסח המסורה ופסקי הטעמים של התנ״ך, הרב חיים מרדכי ברכר ז״ל. במשך עשרות שנים שימש המנוח יועץ ראשי לכמה מו״לים באמריקה (הוצאת „שילה״, הוצאת „כתב״, האחים שלזינגר, ועוד) בקביעת נוסח המסורה ופסקי הטעמים של ספרי התנ״ך, שיצאו על ידם, בהגהת נוסחאות התפילה וניקודן. הרב ברכר נתפרסם במיוחד כמגיהו של התנ״ך דו־הלשוני, שהופיע במקור העברי ובצדו התרגום האידי של יהואש, ואף הוסיף על הספר הערות חשובות בענייני מסורה. הוא היה גם תלמודי גדול וחיבר מילונים ממצים להבהרת מונחים תלמודיים שנתפרסמו בסופי מסכתות הגמרא שהופיעו בניו־יורק.

הניח אחריו אלמנה, שתי בנות, בן ונכדים. תנצב״ה.

חיים וירשובסקי

המקובל השבתאי ר׳ משה־דוד מפודהייץ

(קטע ממחקר על אישיותו ונדודיו ודרך חייו)

לולא התמדתו העקשנית של ר׳ יעקב עמדן במלחמתו בשבתאים, ספק אם היינו יודעים אפילו את שמו של המקובל, הבעל־שם והשבתאי ר׳ משה דוד מפודהייצה. ידיעותינו עליו נובעות — לפחות לפי שעה — רק מכתבי הפולמוס של יעב״ץ, שבהם הוא נזכר עשרות פעמים לא רק בדבריו של הרב הקנאי עצמו, אלא גם בגביות עדות ובמכתבים הנוגעים בו בר׳ משה דוד במישרין. בתוך התעודות הללו נשתמרו לנו כמה פירורים מדברי רמ״ד וקצת שבחים שאמר עליו אחד מחסידיו. אולם אשר לקורותיו — בעיקר מפי שונאיו ורודפיו — הידיעות שבידינו מעטות ומקריות למדי. ואף־על־פי־כן יכולים אנו על ידי בדיקתן וניתוחן לא רק לגלול חלק ממגילת חייו של רמ״ד ולקבל מושג מה מאישיותו, אלא גם לצייר תמונה מענינת של המחתרת השבתאית אשר בה חי ופעל. כמו כן יכולים אנו ללמוד לא מעט על קשריו עם שבתאים אחרים בני זמנו ועל עיקרי תורתו. כאן רואה אני חובה לעצמי לציין, כי שרידי תורתו של רמ״ד היו נשארים לפני כספר החתום, אלמלא נפתחו אפקים חדשים להבנת התורות השבתאיות על ידי מחקרו הנוקב של פרופ׳ גרשון שלום על ברוכיה ראש השבתאים בשלוניקי [1]. לחקירותיו של פרופ׳ שלום ולתורתו ששמעתי מפיו חייב אני יותר ממה שניתן לציין בגוף המאמר, ואני שמח להדגיש זאת בהכרת־תודה בפתח דברי.

א.

על קורותיו של ר׳ משה דוד בן צבי [2] מפודהייצה (או פודהייצר) לפני הופעתו בארצות אשכנז ידוע מעט מאד. שמו מעיד, שהעיר פודהייצה, שהיתה מרכז שבתאי חשוב [3] היא מקום מוצאו, או היתה לפחות מקום מגוריו במשך זמן רב. מתוך אחת הדרשות שלו (שנדון בה להלן) למדים אנו כי הוא נולד בשנת תנ״ו (1696) [4], אין מקורותינו מספרים מתי ואיך דבק בשבתאות, ועל מעשיו בפולין, שבגללם נרדף, גורש והוחרם. שומעים אנו בעיקר רק הדים מימי שבתו באלטונה כשנכנס, בגלל מגעו הקרוב עם ר׳ יונתן אייבשיץ ובנו וואָלף, לתחום התענינותם של ר׳ יעקב עמדן ושל קנאים אחרים.

ר׳ משה דוד היה „בעל מקובל״ [5] ובעל־שם שנתפרסם לראשונה בפולין המזרחית. זוסמן שכנאווצי, שפגש אותו בלונדון בשנת תקי״ט, כותב על אודותיו: „ה״ה המפורסם במדינת וואָלין, הוא האיש המקובל, איש האלהים המופלג מהור״ר משה דוד נר״ו הנקרא ר׳ משה דוד בעל־שם מק״ק פודהייצה [6]. וכן נאמר שם [7]: „המופלג מהור״ר משה דוד נר״ו והוא זקן וקשיש, איש מקובל גדול ודירתו היה מקודם בק׳ פודהייצה ומפורסם היה שם לבעל שם״ (יעב״ץ כדרכו שיבש את שני המקומות והפכם לדברי גנאי). שאר הידיעות על פועלו בפולין באו לנו מפי שונאיו, והם כמובן ראו רק את הצד האחד. במכתבו של פסח בן יהושע איש ליסא [8] אנו קוראים בין השאר: „כי בכאן יש בבית הרב זקן אשמאי ימח שמו משה דוד. ובאמת כאשר גלוי לכל כי הוא אחד מן הנרדפים אשר נרדפו מפולין מכת הארורים״. ליעב״ץ עצמו נודע יותר על עברו של רמ״ד. בספרו „בית יהונתן הסופר״ הוא כותב (בדף י״ז ע״ב): „הארור המושמת (מלשון שמתא; בכוונה בחר יעב״ץ בלשון זה הנופל על לשון משומד) משה דוד שר״י, שהכשיל רבים בק״ק ראגזני וגם בקמיעות שמצאו כתוב בהן שוע. ומחמת שירד חולי־רע ר״ל בק״ק הנ״ל אחר שמילא התועב הלז את המקום בקמיעות מתועבות ישבו ב״ד ובדקו ומצאו השטן [9] וגרשוהו מן העיר. וגם מק״ק ליסא וממ״א (ממקומות אחרים) נתגרש מפני מעשיו המכוערים. גם הועד עליו דשבק התירא ואכל איסורא (על פי עבודה זרה ל״ט ע״ב). גם בפרוסטיץ ראו אותו חונק תרנגולים ואוכלם. ואמרו היודעים המכירים אותו שיש שנים רבות שלא אכל בשר שחוטה ונחשד גם שבא על א״א (אשת איש)״. מדבריו המעטים הללו של יעב״ץ אנו למדים כמה פרטים ויש לעיין בהם בפרוטרוט. ראינו כבר שרמ״ד היה בעל־שם. מן המסופר כאן ובמקורות אחרים [10] מסתבר, שהוא היה נודד ממקום למקום כותב קמיעות ועושה מופתים — כמו הבעש״ט ובעלי־שם אחרים — וכנראה שבזה מצא את מחיתו. בראגוזנא (גליל פוזן) גילה בית־דין את המינות שבקמיעותיו והוא הוצא מן העיר על עגלה מלאה זבל [11]. גם מליסא (אף בגליל פוזן) גורש, כנראה באותו פרק־זמן. יעב״ץ מפריז, כפי הנראה, באמרו שרמ״ד „נתנדה ונתגרש מכל ארץ פולין״ [12]. אך אין ספק שהוא מכוון לאמת בדברו על גירושו ממקומות שונים [13] עדות מסייעת לענין זה יש לנו באחד ממכתביו של אברהם הכהן מזאמשט (זאמושץ), הכותב בר״ח חשון תק״ך (ס׳ שמוש פ״ב ע״ב): „והיה כי ירחיב ה׳ לנו ולהוציא לאור משפטנו בעיר ווארשוי, אז נקח מועד מישרים לשפוט את אנשי חמס פושעים מורדים — — — ואצ״ל ברשע האויל משה דוד מפודהייצה, אשר הוא מנודה ומוחרם במדינתנו זה כמה שנים״. להלן כשנדון בקורותיו של רמ״ד בארצות אשכנז, נראה שהוא הופיע שם לא רק כ„בעל שם״ ובעל מופת, אלא גם כמורה

ומטיף שבתאי, ולכן מותר אולי לשער שגם בנדודיו על פני קהילות פולין לא עסק רק בכתיבת קמיעות, הנושאים בסתר את סמלי אמונתו, אלא השתדל לעשות לה נפשות. במיוחד יש לציין את בקורו בפרוסטיץ שבמורביה. במרכז שבתאי חשוב זה יכול היה רמ"ד ללמוד הרבה, ואולי אף ללמד. מעניין הדבר שדווקא כאן, לפי עדותו של יעב"ץ, ראו אותו חונק תרנגולים ואוכלם. אם יש אמת בעדות, אין הצרוף של המעשה במקום המעשה מקרי. יש לזכור שהשבתאים בפרוסטיץ השתייכו לאגף הקיצוני של התנועה. וכן לא יפלא הדבר אם שבתאי מרשה לעצמו להתנהג בפרוסטיץ ביתר חירות ובפחות זהירות: הן כאן „בתוך עמו" הוא יושב. יעב"ץ מספר שהוגד לו, כי רמ"ד היה רגיל לאכול טריפות והיה חשוד אף בגלוי עריות. אם נכונים הדברים, עשוי אורח חייו של רמ"ד להוכיח שנמנה עם הקיצונים שבשבתאים. אך אין להתעלם מן העובדה שאין אישור לעדות זו ממקור אחר. אמנם עבירות כאלה היו רגילות בין השבתאים הקיצוניים, אך בעיני יעב"ץ היו כל השבתאים קיצוניים והאשמות מסוג זה שייכות לטופיקה שלו. חשובה יותר העובדה, שיש יסוד מוצק להאמין לדברי המודיעין של יעב"ץ לגבי ענין פחות מצוי. כוונתי לקמיעות של רמ"ד. יעב"ץ מספר שבקמיעות שנפתחו בראגוזנא „מצאו כתוב בהן „שוע". שלוש האותיות „שוע" אינן אלא ראשי־התיבות של המלים שתי וערב (שו"ע), כלומר, שבקמיעות הללו היה מצוייר אות הצלב, — דבר מפתיע ומתמיה, המוכיח שבאיזה אופן שהוא נתמזג משהו מן האמונה הנוצרית בשבתאותו של רמ"ד. התמזגות שמצאה את בטויה בכתיבת הסמל הקלאסי של הנצרות בקמיע של בעל־שם יהודי. עובדה זו אומרת דרשני. אולם עד שננסה למצות את משמעותה ההיסטורית עלינו להיווכח באמיתותה.

1 נתפרסם ב„ציון", שנה ששית, ספרים ג' וד'.
2 שם אביו נזכר רק בתעודה אחת, ר' התאבקות (דפוס ראשון) ע"ב ע"א (דפוס לבוב, נ"ו).
3 ר' תורת הקנאות (דפוס ראשון) ל"ג ע"ב, נ"ט ע"ב. בשעתו פעל שם חיים מלאך תלמידו של ברוכיה, ר' עדות ביעקב נ"א ע"א; ג. שלום ברוכיה וכו', „ציון" שנה ששית עמוד 123 ואילך; ד. כהנא, תולדות המקובלים השבתאים והחסידים, ח"ב עמ' 176. ידוע גם יששכר המגיד השבתאי מפודהייץ, ר' תוה"ק ל"ד ע"א.
4 ראה המשך המאמר ב„ציון" שנה שביעית, עמ' 7־86.
5 כך הוא נקרא במכתב בפיורצא, ר' התאבקות ק"ג ע"א (לבוב, נ"ו ע"ב).
6 התאבקות קכ"ז ע"ב (לבוב, עמ' ע"א).
7 קכ"ו ע"ב (לבוב, ס"ט ע"ב).
8 נכתב בכסליו תק"ך אל ר' יחזקאל לנדא, נדפס בס' התאבקות נ"א ע"א ואילך. הציטט המובא להלן נמצא בדנ"א ע"ב (לבוב, כ"ה ע"ב, בחור קנאי מישיבתו של ר' יונתן אייבשיץ, שיצא בגלוי להוקיע את השבתאים באלטונה).
9 יעב"ץ מכנה אותו כמה פעמים בשם שטן, כי מש"ה דו"ד בגימטריה שט"ן, ר' התאבקות מ"ח ע"א, נ' ע"א (לבוב, כ"ז, ע"א, כ"ח ע"ב).
10 ר' המשך המאמר ב„ציון" שנה שביעית, ע' 79, 80.
11 התאבקות ק"ג ע"ב (לבוב, נ"ז ע"א).
12 שם, מ"ח ע"א; ק"ג ע"ב (לבוב כ"ז ע"א; נ"ז ע"א).
13 מלבד המקום המובא לעיל ראה גם התאבקות ל"ח ע"ב (לבוב, כ' עב): „רק שאלו נא בק"ק ראגזנא וק"ק ליסא ומלבד שאר מקומות בפדאליע".

הד"ר הרמן אדלר

דוקטור פאלק — בעל השם מלונדון

חיים שמואל יעקב פאלק, שנקרא גם בשם „דה פאלק", דוקטור פאלק או דוקטור פאלקון (בערך 1710—1782), אישיות סתומה ובלתי מובנת, שישב כארבעים שנה בלונדון, ידוע כבעל שם של לונדון. הילת יראת־הכבוד, שחופפה זה למעלה ממאה שנה על שם זה, הועבה במדה מרובה על־ידי חקירות חדשות. אכן צעיף המיסתורין שנשאה עליה אישיות זו הפך מזמן לתכריכים; אך על אף חקירות מרובות ותגליות חדשות טרם נעלמה לגמרי הסקרנות למה שמסתתר מאחורי הצעיף. אישיות זו היתה בעלת ענין, מכיון שהיא היתה קשורה בתנועה שהשאירה עקבותיה ביהדות עד היום. הוא בא גם בקשר עם רבים מבני דורו שהיו ראויים לתשומת־לב, והיו לו יחסים קרובים עם אישים בעלי השפעה בקהילה היהודית בלונדון. המקורות לקורות חייו מעטים מאד. והם: א) פרסומים בספרים שונים שהופיעו בדורו; ב) ידיעות בספרי־הויכוח מפרי עטו של רבי יעקב עמדן, ספר ההתאבקות וגת דרוכה (הוצאת לבוב, 1877), וכן „שבירת לוחות האון"; ג) יומנו, שעבר לרשותו של הרב המנוח רבי שלמה הרשל זצ"ל, הרב הראשי של לונדון, כיום בספריית בית־המדרש של בתי־הכנסיות המאוחדים. היומן, שתואר בידי הד"ר נויבאוער בקטלוג הספרייה הזו (מספר 127), מכיל 59 עמודי אוקטבו ונכתב בכתב ספרדי־רבני וקורסיב גרמני. הוא מהוה תערובת מוזרה של ידיעות יומן, באורי חלומות, פירוט מתנות צדקה, רשימות ספרים, טכסטים של התנ"ך, שמות מלאכים מספרי הקבלה, קבלות בעד עשיית אופינים ונוזלים אלכהליים, חשבונות של חילופי כספים, רשימות עבוטים וכיוצא בזה.

מקום הולדתו אינו ידוע בבטחון גמור. מה שמסתבר לפי תעתיקו של מר פיצ'וטטו מאלכסנדר, שבמקורו הוא הגיע מפירט, איננו נכון כל עיקר, כי בכתובת על מצבתו חרות

„דאתי ממדינתא", נעמדן בן־דורו, שכנראה ידע היטב את כל עברו, קובע, שהוא בא מפולין. קרוב מאד לודאי שהיה יליד פודהייצה, עיר בפודוליה, שמשם יצא גם ידידו משה דוד. לא ידוע כלום על אביו, מלבד הידיעה ששמו היה רפאל הספרדי. אין זאת אומרת שמוצאו היה מיהודי ספרד ופור־טוגל, אלא שהוא השתייך לכת חדשה בחסידות שנקראה בשם ספרדים, עקב מנהגם להתפלל בנוסח ספרד.

ואף שמשיח־השקר, שבתי־צבי מת בשנת 1676 — המשיכה להתקיים בחוגים מסוימים ביהדות האמונה במשי־חיותו, והיא גרמה להתהוות כיתות, שכמה מהן הורו תורות מעורבות בקבלה. אחת הכיתות ההן נוסדה ע"י יהודה חסיד, שהורה, שביאת המשיח יכולה לבוא במהרה על ידי חיי סיגופים. הוא וחבריו עלו מפולין לירושלים בשנת 1700, בעברם דרך פירט, טירול ונוציה. האם פאלק הגיע לפירט במגמה לחקות את מעשה מורהו ולעלות לארץ הקודש? אנו יודעים שאמו מתה בפירט ונקברה שם, ובתקופה יותר מאוחרת הוקמה מצבה על קברה לפי הוראותיו. קהילת פירט טוענת שהיא עזרה לו בהיותו במצוקה — טענה שאושרה בתוקף העובדה, שבהזדמנויות שונות היה שולח לקהילת פירט סכומי כסף שונים ובצוואתו הוריש לה ירושה הגונה מהונו שהשאיר אחריו.

האם היה פאלק חבר בתנועת השבתאות? לזכותו של פרופיסור שכטר יש לזקוף את הכבוד לגלות את הקשר שבין פאלק לבין השבתאות, באשר הוא מצטט כמה מקורות ומפנה תשומת־לב למקומות אחדים בספרי יעקב עמדן, שבהם הוא מגנה את פאלק כאיש הכת בטון ארסי בכנותו אותו „בעל שד".

גינויים אלה אין לקבל בהחלטיות. עמדן ראה כמטרת חייו לחקות את אביו רבי צבי אשכנזי ולשים קץ למינות שסיכנה את חיי המוסר ביהדות. הוא חיבר כמה ספרים על קורות משיח־השקר ותומכיו הנאמנים. הנימוק העיקרי להתקפת עמדן על פאלק היה דבר היותו ידידו של משה דוד מפודהייצה, ועל שהוא פרש עליו את חסותו אחרי שגורש מקהילות שונות ביבשת. ברם קרוב לאמת, שפאלק הרגיש עצמו קרוב אליו, לבן עירו, מפני שהיה כמוהו תלמיד האסכולה של רבי יהודה חסיד. הסיבה השניה לקיטרוגו של עמדן היתה הקמיע שנשאה את השמות שמואל וצבי. אכן ביהדות נמצאו עוד שמואלים רבים מלבד שמואל פאלק. יש גם לטעון לזכותו של פאלק, שבספרו המצוי, שלא הציצה בו עין איש אף פעם, אין למצוא שום דבר שיש בו כדי לחזק את קטרוגו החריף של יעקב עמדן. על כל פנים דבר אחד בטוח, שהיה מקובל והתיימר להיות בעל כוחות קוסמיים.

הוא חי בתקופה כשאירופה היתה מוצפת המון תועים ומתעים, ובהם גם מותעים, שטענו כי יש ביכולתם לגלות אוצרות טמירים במטה־קסמים, בלחשים ובקמיעות, אנשים מסוגם של שריפפר וקאליוסטרו. היה זה בתקופה, כשאנשים חלמו על אבן הפילוסופים ועל־סם־התמצית של החיים, בשעה שאף גאוני מדע גדולים השלו את עצמם ואת זולתם שהם יכולים להפוך כסף לזהב באמצעות האמנות השחורה של הקסם הלבן. דוגמאות אחרות ממעשי פאלק באותה תקופה מסופרות בספרו של ארכנהולץ, המוסר, שאצילה מסוימת בשם דה רנצוב, שמתה בשרות צרפת בתור מרשל דה קאמפ, מספרת בזכרונותיה המודפסים על פעולות קבלה ופעולות קוסמיות, שביצע פאלק לעיניה על אדמת ברונשווייג ובנכסי אביה, בנוכחותם של כמה אישים מופלאים ששמותיהם מוזכרים באותו ספר. לדעת ארכנהולץ אפשר ש„הפלאים שלא יאמנו שבוצעו על ידו" באו כתוצאה מהעובדה שהוא היה בעל ידיעות מקצועיות מיוחדות בכימיה. באחד ממסעיו הגיע הדוקטור המיסתורי הזה לווסטפאלן, במקום שהשלטונות — שהיו נסערים על התחזותו במגלה אוצרות נסתרים — דנוהו לשריפה, כדרך שנהגו אז במכשפים. פאלק נחלץ מעונש זה על־ידי בריחה והוא הגיע ללונדון. עמדן מצטט מכתב, בקבעו שבאותו זמן נשא פאלק אשה בעלת עבר מפוקפק. ידיעה זו אינה יכולה להיות נכונה ואמיתית, אלא שעמדן היה תמיד נכון להאמין בחילול־שם מצד אלה שהיו חשודים בעיניו ככופרים או כמצדדים בשבתאות. לפאלק לא היו ילדים, אך בצוואתו הוא מזכיר שמו של בן חורג בשם גדליה.

הוא נתקבל בלונדון בסבר פנים יפות, כדרך שמדינה זו התיחסה לפליטים שבאו אליה, ללא חקירה ודרישה יתירה על עברם. מסתבר שהוא המשיך כאן בשיטות שהביאוהו לידי התנגשות עם השלטונות בווסטפאליה, אולם נהג, כנראה, באורח זהיר יותר. הוא רכש לו חיש אמון במעשיו הנפלאים, שנראו אמנם מעל לגבולות הטבע. בין הפלאים שסיפרו עליו מצטיינת יכולתו להדליק נר בפמוט קטן, הדולק במשך כמה וכמה שבועות ללא שמן. כשהוא דרש פחמים, עליו היה רק להשמיע לחש מן הקבלה, והגושים החליקו בצייתנות לתוך מרתפיו. כלי שולחן של מתכת שהוא מישכן למלוה בעבוט, מצאו את דרכם בחזרה לתיבתו, בניגוד לחוקי הטבע. כשתב־ערה איימה על בית־הכנסת הגדול בלונדון הוא עצר — כך מספרים עליו — בעד התקדמות התבערה, בכתבו ארבע אותיות עבריות על סף הדלת.

בראשית בואו לאנגליה הוא הרויח כנראה את לחמו כעושה נפלאות, בנגנו על מיתרי אמונת־ההבל של ההמונים. גם ספרי דורו וגם יומנו שהשאיר אחריו מכילים ידיעות על

סיורים מסתוריים אל יער העלילות וממנו, הסברים על פגישות שנתקיימו שם ותיבות מלאות זהב שהיו קבורות שם. האם הוא החזיק את אוצרותיו וכוריו ביער האמור בשביל לבחון, לרומם ולהמס?

בעל־השם המשיך לרכוש לו אמון מכריו הרבים בהתעטפו באיצטלה של קדושה. במכתב שנשתמר על ידי יעקב עמדן, שנכתב בידי זוסמן שכנובצי, ידידו של פאלק, הוא מתארו כסוג של אדם עליון. חדרו מואר בפמוטי כסף על הקירות, עם נברשת מרכזית בת שמונת קנים עשויה מקשה כסף טהור; ואף שהיא הכילה שמן שהספיק רק ליום ולילה אחד — היא נשארה דולקת במשך שלושה שבועות. בהזדמנות אחת הוא הסתגר בבדידות במעונו למשך ששה שבועות ללא אוכל ומשקה. בתום תקופה זו נתאספו עשרה איש בשביל להיכנס אליו, והם מצאוהו יושב על כסא־מלכות, כשעל ראשו מצנפת זהב, ועל צווארו שרשרת זהב עם כוכב זהב שחרותים עליו שמות קדושים. „אכן יחיד בדורו הוא האיש הזה עקב ידיעותיו בחכמת המסתורין הקדושה. אינני יכול לספר לך בפרוטרוט את כל הפלאות שהוא מבצע. אני חושב לי לכבוד ולחסד גדול שאיש זה מצא אותי ראוי להימנות בין היושבים בצל קורתו וחכמתו".

שמועות על אירועים דמיוניים אלה הגיעו חיש לעולם החיצוני. והנה אנו מוצאים אותו ביחסים קרובים עם אישים רמי־מעלה. ארכנהולץ מזכיר בשם נסיך ממלכתי, שבדרך חיפושיו את אבן הפילוסופים הוא פנה לד"ר פאלק, אך יצא ממנו בפחי נפש, כי סירב לקבלו. החיד"א (אזולאי) מזכיר בספרו הקטן המתאר את מסעיו, שבביקורו בפריס בשנת 1778 הוא נפגש עם האציל דה סומה והאצילה דה קרונה, שהצילו כמה יהודים מלנפול בציפרני האינקביזיציה הספר־דית. הגברת האצילה מסרה ברמז להרב אזולאי, שבעל־השם מלונדון לימד אותה קבלה מעשית, וגילוי זה עורר את קצפו של החכם המכובד. מסתבר שפאלק עמד ביחסים קרובים עם ההרפתקן המשונה הברון תיאודור דה נויהוף, שבעמדו בראש מהפכנים קורסיקנים נגד הגינואזים הוכתר למלך על האי, ואחרי שגורש לבסוף מהאי התישב בלונדון בשנת 1749. המלך המודח חיזק את עצמו בתקוותיו להחזיר לעצמו את מזלו שבגד בו על־ידי גילוי אוצרות הטמונים בתהומות האוקיינוס. למימוש שאיפתו זו הוא פנה לעזרת רב זקן יהודי, שביקרו בימי שבתו בכלא. (הרב זהה עם בעל־השם שלנו). פאלק מזכיר פגישה מיסתורית עם הנסיך צ'ארטוריסקי, כנראה אדם צ'רטוריסקי (1734—1823), מושל פודוליה, ועם אישיות בשם עמנואל, המתואר בפיו בתור „משרת מלך צרפת (לואי ה־16)". כמו כן מסתבר שבעל־השם נתן טבעת בתורת קמיע לדוכס מאורליאנס כדי להבטיח לו את כתר המלכות; את הטבעת הזאת — כך מסופר — שלח פיליפ עגאליטה ליהודיה אחת בשם ז'ולייט גושו, והיא העבירה אותה לבנו, ההרצוג דה שארטר, שיותר מאוחר היה למלך לואיס פיליפ. המלך הוריש לפני מותו את הטבעת לאציל דה פריס, ומשערים שכיום היא נמצאת בבית סטוב, בטוויקנהאם.

עם ידידיו החשובים ביותר של הד"ר פאלק נמנו הבנקאים אהרן גולדשמיד ובנו ג'ורג', הנזכרים לעתים קרובות ביומנו, שהיו מיעצים לו עצות מועילות בעניני עסקיו. במשך עשרים שנות חייו האחרונות הוא נעשה איש עשיר, הודות להשקעו־תיו בבתי עבוט ומספקולציות והשקעות מוצלחות בסחורות. הוא שכן בבית מרווח אשר בריבועי וולקלוז, ושם הקים בית־כנסת שכיהנו בו שני חזנים והיתה בו גם סוכה. אנו מוצאים אותו משתמש במסעיו בכלי־רכב, שהחליפם בהתמדה. והואיל שהוא היה איש שלמד הרבה הוא חיבב ספרים. ביומנו אנו מוצאים רשימות של ספרים שהיו מצויים אצלו, וביניהם ספרים ללימודי דקדוק, פילוסופיה וספרי ויכוח. הוא עמד בקשרים עם הרב הראשי רבי דויד טבלי (מו"ה דוד טעבלי ב"ר שלמה זלמן הכהן שיף), מחבר ספר חי' הלכות שו"ת ודרשות שיצא בכותרת „לשון זהב" ע"י ר. גבריאל אדלר והרב החדש שנתמנה רב בבית־הכנסת החדש, משה מאירס.

כשם שאין בידינו ידיעות על השיטה שבאמצעותה הגיע לעושר, כך אין גם לדעת כיצד היה מחלק אותו. הוא נמצא במעמד טוב, היה מקובל על הבריות והפנה תשומת לב רבה לגמילות־חסדים. ביומנו אנו מוצאים כמה רמזים על חלוקת סכומי כסף לצרכי צדקה. בצוואתו הנושאת את התאריך 14 אפריל 1782 — ושמורה בארכיוני בית־הכנסת המאוחד — הוא הועיד את אהרן גולדשמידט, בנו גיאורג גולשמידט וחתנו ליאון דה סימונס בתור מוציאים לפועל. צוואתו העיקרית היתה שני ספרי־תורה קטנים בתיבות־כסף ותשלומים שנתיים של מאה שטרלינג לבית־הכנסת הגדול; תשלומים שנתיים של עשר גיניאות לבית־המדרש של האשכנזים ושל הספרדים; עשרים גיניאות לקהילת פירט לצרכי צדקה שונים; עשר גיניאות לרב הראשי בן תקופתו, ועוד סכומים שונים לחלק לעניים. תשלומים שנתיים אלה נפרעים באורח סדיר על ידי המפקחים של בית־הכנסת המאוחד; ברם, עקב צמצום הרווחים הופחתו הסכומים. הוא מת ימים אחדים אחרי שערך את צוואתו, ב־17 לאפריל 1782, ונקבר למחרת בבית־העלמין אשר ברחוב גלוב, מיל אנד. הכתובת שעל מצבתו מציינת, שבמשך ארבעים שנות מגוריו בלונדון קיים את התורה והמצווה ובעת מותו בזבז את כל נכסיו לצרכי צדקה. תמונתו, כעת ברשותו של וו. ה. גולדשמידט, צויירה בידי קופלי,

והיא מעידה על כשרונו של המצייר. והנה הכתובת על המצבה:

פ״ט שי״ח (שמואל יעקב חיים)

זקן ונשוא פנים האי גברא רבא דאתי ממדינתא החכם השלם המקובל מורינו הרב ר׳ שמואל בן מורינו הרב ר׳ רפאל זצ״ל שמו היה נודע בקצוי ארץ ואיים רחוקים וזה ארבעים שנה שהיה כאן דגל התורה והעבודה הקים למד וקיים התורה והמצוות והחוקים ובעת מותו בזבז כל נכסיו הון רב לכמה צדקות מחולקים בזכות זה בורא שמים ויוסד ארקים נשמתו יצרור בגן עדנו עם שארי צדיקים ויזכהו לעמוד בתחיה עם שארי מתי ישראל אשר לעתיד יקומו נפטר בשם טוב יום ה׳ ארבעה ימים לירח זיו הוא אייר ונקבר בכבוד ובהספד למחרתו יום הששי עשרים לספירה התקמ״ב ליצירה.

תנצב״ה.

התמונה מאשרת את תיאורו של בעל־השם שתואר בידי בן־דורו, ש„כשהוא מטייל בחוץ הוא נושא עליו בגד־פרחים המתאים במפתיע לזקנו הלבן הארוך ולקוי פניו האציליים״. אנו יכולים להשתמש ביחס אליו בשורות המפורסמות של פופ בשינוי קל: „אם בחלקו נפלו כמה כשלונות של בן־תמותה — הסתכל בפניו וכל זה יהיה כלא היה״.

מאנגלית: מ. ש. גשורי

מ. מ. אויזרקיס

לזכרו של סופר אידי נשכח

מרדכי מנדל אויזרקיס נולד בפודהייצה בשנת 1848. בצעירותו עסק במלאכת „שריפת יי״ש״ — ייצור יין־שרף מתפוחי־אדמה — ונדד הרבה בגליציה, רוסיה ורומניה. אחר־כך חזר לעיר מולדתו, ועסק בהוראה כמורה פרטי.

מעטים מאוד הפרטים הידועים על חייו וקורותיו. כפי הנראה היה גם אביו מורה פרטי. מכל מקום, הוא מעורה כל כך בהווי המיוחד של בעלי אומנות זו, שהקדיש את ספרו הראשון לתיאור הווי זה. „המורה הפרטי״ הוא גם שמו של הספר, והוא מהווה מעין אוטוביוגרפיה של המחבר. בהקדמה לספרו זה הוא מודה ומתוודה, כי השכלתו באה לו מלימוד עצמי, ללא מורה ומדריך, וממגע עם הבריות בימי נדודיו הרבים. והוא הולך ומתאר את תלאותיו של המורה הפרטי, שלמען פרנסתו עליו לשאת כל תעלולי — בני העשירים — ואת יחס הזלזול כלפיו מצד הוריהם, נותני לחמו.

סגנונו של אויזרקיס וכל אופן כתיבתו יונק את השראתו ממקור ספרות ההשכלה, עם מגמה ברורה להשכיל את הקורא ולהדריכו. כל סיפור יש לו על פי רוב „מוסר השכל״, ולעתים מוסר־השכל זה מובע בפירוש. אולם מעלותיו הן בכך, שהוא בוחר לו את הנושאים מהחיים הרוחשים סביבו. ומניבים, המימרות, הברכות והקללות, המצויות לרוב בספריו, הם אוצר בלום של דפוסי־דיבור שהיו שגורים בפי תושבי גליציה בימים ההם.

מתוך מכלול יצירתו הענפה הופיעו בדפוס רק ספרים מעטים:

1. „המורה הפרטי״ (דער פריוואַט-לערער), הופיע בשלושה חלקים, שנדפסו בדרוהוביץ׳ משנים 1897, 1898, ו־1900.
2. „הדור החדש״ (דער נייער דור) — תמונות מחיי ההווה, נדפס בלבוב בשנת 1905.
3. „אבא התחתן עם אמא״ (דער טאַטע האָט די מאַמע געגומען) — רומן מחיי ההווה, לבוב 1905.
4. תמונות מחיי היהודים לשכבותיהם השונות — פודהייצה 1908.

על עזבונו הספרותי של המחבר, מקום הימצאו וגורלו לא ידוע דבר.

ברור למדי, כי אויזרקיס לא שבע רוב נחת לא מפרנסתו כמורה ולא כמחבר. הוא אוהב את ארצו, את גליציה, ואת אנשיה, אך יחד עם זאת הוא מוקיע את מגרעותיהם ללא רחמים. בסוף ימיו הוא עוזב סוף סוף את גליציה, כדי למצוא מנוח לכף רגלו בארץ העתיד, באמריקה. אולם בחלל הארץ הגדולה הזאת הוא נעלם לגמרי מעינינו. כל מה שידוע הוא — כי נפטר שם לבית עולמו בשנת 1913, בשנת שישים וחמש לחייו.

עפ״י המונוגרפיה ביידיש מאת נחמן בלומנטל.

החיים בפודהייצה בראי העיתונות

צרור כתבות בעיתונות העברית

פודהייצה, תשרי תרל"ז.

עירנו בין המצערות תחשב; אך לא כערים הקטנות סביבה היושבות עוד באפלה ובעלטה יתכסו למען לא יגונב אליהן שביב אור הדעת תמנה, רק כאחיותיה הערים הגדולות אשר בכל עת יישירו לראות לצעוד קדימה לפי רוח העת העולה למעלה להשכיל. הנה כן מהן תלמד גם עירנו להיטיב ולבקש דעת. ועתה מקרוב נבחרי עירנו נועצו וייסדו אגודה לקרוא מכתבי עתים בשפת קודש ובשפות המתהלכות בארץ. ובבית נכון ונישא שכרו שני תאים גדולים, בהם יתאספו בכל יום החברים. וזה שם הבית אשר קראנו לו „בית אסיפת אזרחי יהודים" („איזראעליטישעס בירגערליכעס קאסינאָ") ויתקנו תקנות (סטאַטוטן) ונשלחו לנציב המדינה (שטאַאַטסהאלטעריי) לאשרן ולקיימן. וביום הראשון לאוקטובר ייפתח הבית לאנשי החבורה, ואת תודתי אתן לנכבדים אשר השתדלו והתאמצו לכונן החבורה הזאת, הלא המה: היושב־ראש הנכבד ר' שמעריל ראַזמאַרין נ"י ומשנהו הגזבר הנכבד הר' אלכסנדר געלבער נ"י והשלישי הכי נכבד הר' יהושע כהנא נ"י אשר הוא היה הראשון אשר התעורר לדבר הזה.

וליושבי הערים הקטנות אשר בארצנו אקרא: הביטו אל העיר פודהייצה, ראו ועשו כמוה. עד מתי תשכבו בעצלתיים מבלי עשות דבר? קומו משנת אוולת! הלא אור התבונה יחתור אל בתיכם, ואתם תסגרו עיניכם מלראות אור ברק החכמה. התעוררו! והיו לאנשים היודעים להבחין בין אור השכל וחושך הכסל, ואז עם חכם ונבון ייקרא לכם.

א. דוד פאָליסיוק

„המגיד", שנת העשרים, גליון 42. י"ד חשון התרל"ז.

פודהייצה, תמוז תרמ"ב.

לבעל המגיד שלום! כן דרכך מני אז מעת צופה נתנך ה' לעמוד על המצפה מכ"ע להגיד לבית יעקב מהנעשה בין אחיו הנפוצים והמפוזרים בקצוי ארץ בין עמים שונים. תעודתך היא מיום הכרתיך והשתדלותך במה"ע „המגיד" מעת הנך מוציאו לאור ומעריכו גם בחיי הרב זילבערמאן ז"ל, רק לאחד לבות רחוקים והיטפת והיטבת להעם הממושך והממורט, פעם לעזוב דרך נלוז ומעגל לא טוב אשר שונאינו בנפש ימצאו בזה תואנה להמיט עלינו עון אשר נואלנו ואשר חטאנו, ופעם דברי מוסר ותוכחה הרבית, לדבר ולהורותם את הדרך אשר ילכו, לעשות אך טוב וישר למצוא חן בעיני העמים אשר הנם שוכנים בקרבם.

אם עושק רש וגזל משפט צדק ראית במדינה, אתה היית הראשון אשר אל חכך שופר להקהל ולעמוד על צבאותם לאסוף נדבות ולהמציאן ליד המדוכאים המעונים. — גם עתה אל תתן דמי לך בראותך את אחיך ברעה גדולה ובחרפה. הנך מעיר ומעורר, לא תשא פני גדול ולא תהדר גם פני נדיבי עם, אשר לארצות החפשיות ישאו עיניהם ויגלו שמה את אחב"י, על פניהם תוכיחם ולא תחת, ופתגמך הוא „ארץ הצבי". אתה הראשון אשר העירות בכה"ע לישראל לרעיון „ישוב ארץ־ישראל" וירושלים עלה על לבבך עוד לפני עשרים שנים במאמרך הנפלא „בשובה ונחת תושעון" (המגיד שנה 6). כן הכו מאמריך היקרים בכל עת שורש בלבות קוראיהם.

גם אנחנו בעירנו זו, לפני שנה יסדנו ענף לחברת כי"ח בוינה בהשתדלות והתאמצות ידידי המשכילים הנבונים והשלמים הר' יהודה לייבוש אלרהאנד נ"י ומשנהו הר' שאול שור נ"י, אשר מספר ארבעים חברים תספר ממבחרי אנשי עירנו וסביבותיה. ובהשתדלות ידידי הנ"ל אסף הסניף מפה כסף נדבות להושיע לנדחי ישראל בערך 140 פר' ושלחה את הכסף הנקבץ לחברת הכי"ח אשר בוינה בהערתה כי חפץ ורצון הסניף כי בכסף שנשלח תושיע החברה רק להולכים לפלסטינה ולא לגולי אמריקה. ובמכתבה השיבה החברה לסניף בעירנו כי רצונה תעשה ורק להולכים לארץ הצבי תחלק מנותיה. לכן מה טוב היה כי בכל עיר ועיר יווסד סניף לחברת כי"ח ובשלחם כסף לוינה יבקשו כי רק להולכים לארץ אבותינו יעזרו ויתמכו בכסף נדבותיהם למען יקנו שמה שדות ויטעו כרמים ויחרשו אדמתה למען יינקו וישבעו מזיו כבודה כי ברכה בה. והחברה הנכבדה תמלא את רצונם ואז במהרה יצא רעיון ישוב א"י מכוח אל הפועל.

א. דוד פאָליסיוק

„המגיד". שנה כ"ו. גליון 29. י' אב תרמ"ב. עמוד 237.

פודהייצה, ג' אדר תרמ"ז.

לבעל „המגיד" שלום וברכה!

ב„המגיד" גליון 7 ב„חדשות בישראל" הבאת את ההודעה מה„דרוהוביטשר צייטונג" כי עדת ישראל בעיר בז'וסטוק הגישה תודה לאדון איזידור רוזמארין מנהל הדואר בבז'וסטוק על אשר הודיע לשר המחוז (בעצירקסהויפטמאַן) וגם להנהלת הדואר בלבוב מה„צירקולערע" מבאזל אשר בשווייץ לאסוף חותמים על ספרי העתקת השו"ע, והקדמת להודעה הזאת את הכתובת „חסיד אוה"ע". הנה עדת הקוראים יחשבו ע"כ את

הר׳ רוזמארין לנוצרי. לכן אראה חובה לעצמי להודיע ב־„המגיד" כי הר׳ רוזמארין הנו יהודי, בן אחד מנכבדי עירנו הר׳ שמערל רוזמארין נ"י שהוענק לו פרס מזכרת של כסף עם כתר המדינה. אבל אף כי יהודי הנהו בכ"ז ראוי הוא לתהילה ולהודות לו על מפעלו זה באשר יהודים רבים מנויים בארצנו לפקידים בבתי הדואר, וגם בעירנו יכהן אכספדיטור יהודי בבית הדואר, ולא אחד מהם התעורר לעשות כמוהו. הר׳ רוזמארין לא יבוש כי שם יהודי יקרא עליו, ופניו לא יחורו בתוך קהל נוצרים בבואו לאמר כי את עמו אהב סלה!

האדון איזידור רוזמארין בא הנה זה ימים אחדים לבקר בבית הוריו, ובבקרי אותו בבית הוריו סיפר כי החבורה מבאזל אשר בשווייץ השולחת החוזר שלה לבתי הדואר, הבטיחה לתת מכל חותם על ספרי השו"ע הנעתקים על ידה סך עשרה מרק שכר טרחה לבית הדואר. הר׳ רוזמארין הראה לי מכתבי תודה הנשלחים לו. גם אמר כי נשלחו מכתבי תודה גם למנהל הדואר פון שיפפנר.

א. דוד פאַליסיוק

„המגיד", שנת ל"א. גליון 10. יג אדר תרמ"ז. עמוד 74.

רצח משפחה יהודית ליד פודהייצה

א.

בכפר ריבניק הסמוך חלה בעל המלון לפני שבועות אחדים ונסע לעיר פודהייצה לדרוש ברופאים. אשתו, שנשארה גלמודה בביתה, בקשה את גיסה בעל אחותה עם עוד קרוב משפחה, וגם את אחותה הצעירה בת י"ז לשבת אצלה עד שבעלה ישוב בריא מהעיר. בליל 14 ליוני פרצו שודדים לבית ורצחו את בעלת המלון, אחותה, גיסה והקרוב ומחצו את ראשיהם בגרזן, בהשאירם בחיים ילד קטן בבטחם בו כי טרם השיגה ידו להשיב גמולם. בבוקר באו אנשים אל הבית ומצאו את בעלת הבית ואחותה שוכבים מתים במטתם וכתמי דמם על הקירות, ושני האנשים נמצאו מחוץ לבית על פני השדה בלי לדעת איך הגיעו לשם, אם אחרי רציחתם נסחבו בידי הרוצחים החוצה, או ברחו החוצה מאימת הרוצחים. המרצחים לא נמצאו.

דמי נקיים צעקו מן האדמה, „אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה". היה זה מחזה איום לראות אב זקן קורע בגדיו, מכה כף על ירך, מורט שער ראשו, על רצח שתי בנותיו וחתנו. וזעקת אם שכולה העולה עד לשמים על זבח משפחה שלמה, עולות תמימות: „פרי בטני, מי יתן מותי תחתיכם. ארד אל בנותי וחתני אבל שאולה". ומי לא בכה לראות את הילד הקטן שנשאר נעזב מאמו. אביו שוכב על ערש דוי וחליו הולך ורע, ואמו נרצחה. לאן הוא בא כעת? אוי לעינים שכך רואות.

הנרצחים הובאו בארונות העירה. הרופאים חנטו אותם ומצאו עובר במעי האשה, כי הרה היתה, ואף נפש זו נחשבה בין הנרצחים, ובצדק יאמר „ארבעה שהם חמשה".

המרצחים לא מצאו שכר בפשעם. הם שפכו דם נקי ובצע כסף לא לקחו, כי בחפזם לבצע את הרצח נלאו למצוא את מחבוא הכסף — ונמלטו. ורק נמצא ספר החשבונות שבו רשומים חובות האכרים לבעל המלון, שקרעוהו לקרעים.

„המבשר" שבועון עברי, לבוב, 16.6.1865. גליון 23.

ב.

והנה תוצאות החקירה והדרישה בידי שופטי עירנו. באותו כפר ישב נוצרי אחד כשומר היער, שנודע כאיש־תככים ואוהב מדנים, ואף הוא היה בין אכרי הכפר ההוא שבאו לחקור במלון בערב היום בו נעשתה תועבת הרצח, ועם גלות השופטים כי גם הוא היה בלילה ההוא בבית שבו בוצע הרצח החלו לחשוד בו כי ידיו שפכו את הדם. הם נתנו פקודה לערוך חיפוש בביתו, ובחיפוש מצאו כיפת ראש של יהודים, מגל מלוכלך בדם וגם כתונת מכובסת בכמה מקומות. השופטים מצאו בחפצים הנמצאים שידיו של שומר היער שפכו את הדמים הנקיים. השוטרים שמו כבלים על ידיו ורגליו ושמוהו בבית־הסוהר. בעמדו במשפט הכחיש, כי השתתף ברצח, אך השופטים הביאו למשפט את בתו, נערה קטנה, ושאלוה: אם היה אביה בלילה הזה בביתו? והיא ענתה: „בשוב אבי לביתו נכנס החדרה, פשט את כתנתו ולבש כתונת אחרת, ויכבס את הכתונת שפשט מעליו". ובעל המלון בשובו לביתו הכיר את הכיפה כי שלו היא. ורק אז הודה הרוצח על פשעיו ועל מעשה הרצח אשר ביצע.

שבועון „המבשר", לבוב, 4.8.1865.

חיי היהודים בפודהייצה בשבועון „המצפה"

א.

מהתקדמות הקהילות

במקום הפרק „מרפש הקהילות" ב„המצפה" המחריד כל לב יהודי נאמן, אנסה אנכי לעשות התחלה טובה לפרק חדש „מהתקדמות הקהילות". ויהי נא הדרך הזה למופת לכל ערי ארצנו, להתחרות עמנו, להוסיף עליו כהנה וכהנה, לשמחת לב כל חובבי עמנו.

בשעה שכל רבני ארצנו מתנמנמים ועמהם ישנו שנת עצלות ראשיהן ומנהיגיהן של הקהילות, ובין כה וכה ילכו מיטב כוחות עמנו לאבדון ובנינו יגדלו ללא תורה וללא דרך־ארץ או יתערבו בגויים ויפזרו כוחותיהם אל עם אחר, עמד בעירנו רבנו האב"ד ר׳ שלום ליליענפעלד שליט"א גאון עמנו ותפארתו בתורתו ובחכמתו וייסד „תלמוד תורה כללי" באופן נאה שוה לכל נפש. חסידים, בינונים ונאורים כולם שבעי

רצון רבנו הגאון שליט"א, היודע תמיד בחכמתו הגדולה להלוך ע"פ רוח כל בעל־בית, הראה לנו גם הפעם את חכמתו, לפשר ולעשות כרצון איש ואיש. לחסידים נתן את הסידותם ולנאורים את התקדמותם, ולמלמדים לא יקופח מפרנסתם אף כמלוא שערה. הפרוגרמה היא פשוטה בהסתדרותה. המלמדים שהיו עד כה כל אחד אדון לעצמו בלי השגחה, ולמד או לימד כפי שיטתו הנשחתה, נקבצו ובאו עתה תחת דגל אחד „דגל התורה והיראה", תחת יד משגיח ומורה ראשי, מומחה, ירא וחרד לדבר ה', ותחת אשר עד כה נפלגו תלמידי כל מלמד לכתות אחדות, יעמדו עתה כל כתה וכתה תחת מלמד אחד והמלמדים נחלקו לכתות: דרדקי לחוד, שילמדו עפ"י השיטה הטבעית עברית בעברית; חומש, רש"י ותנ"ך לבד; וגפ"ת לבד. ולאלה היראים, החפצים דווקא בחינוך דרדקי הישן: „חולם אלף אוי", נשארו מלמדים אחדים מחוץ להסתדרות הכללית. למלמדים נקצב פרס הגון איש כפי עבודתו וצורך פרנסתו, עכ"פ לא פחות מאשר היה לו עד עתה, ובזה כל העם על מקומו יבוא בשלום, ובעזה"י יחונך לנו מעתה דור דעה לדעת תורה, ד"א וי"ש.

ב.

התלמידים בבחינתם בבית־המדרש

רבנו הגאון בלוית חשובי עירנו וחכמיה הקדישו את ימי חולו של מועד לבחינת המלמדים ותלמידיהם בבית־המדרש, למען דעת סדר המחלקות והמדרגות. בראותי את המחזה מרהיב הלב, כאשר התקבצו הנערים למקום הבחינה, אמרתי בלבי: אולי באה העת שיתקיימו דברי הגאון ר' שעפטל בנו של בעל השל"ה בספרו „ווי העמודים" וז"ל: „חי ראשי, בזכרי נחתכו בני מעי, בעברי בק"ק אמשטרדם ראיתי שהקטנים לומדים במקרא מבראשית עד לעיני כל ישראל ואח"כ כל הכ"ד ואח"כ כל המשניות, וכשנעשה גדול אז מתחיל ללמוד גמרא פ"ת. ואנכי בכיתי ע"ז. למה לא יעשה כן בארצנו. הלואי שיתפשט המנהג הזה בכל תפוצות ישראל. ומה יזיק מזה, שימלא כרסו במקרא ובמשנה עד שיהיה בן י"ג שנים, כי בודאי בשנה אחת יגיע לתכלית, מה שאין כן בלימוד דידן. חי ראשי, באם יתאספו ראשי גאוני ארץ יחדיו ויעשו תקון וסדר הלימוד בסדר הזה, אין ספק שחפץ ה' בידינו יצליח". עיין שם דבריו באריכות.

והעיר העתיקה פודהייצה, מקום משכן הגאון בעל „משאת בנימין" ומקום מנוחתו ויתר גדולי התורה (ראה מה שכתב הגאון בנו של בעל הש"ך בהקדמתו לספר „נקודות הכסף" וז"ל: „איתן מושבי לפנים בק"ק פודהייצה, כרכא דכולה בה, תורת אלקים בקרבה, קריה נאמנה ומהוללה, ממנה יתד וממנה פנה בעלי חכמה ובינה וכו'), העיר הזאת תהיה הראשונה להשיב התורה לאכסניה שלה ורבנו הגאון יהיה המתחיל. הוא נאה דורש ונאה מקיים, כי נטל עליו ללמוד בת"ת הכללי שעות אחדות בכל יום שיעור עיון. החובה על עשירי עירנו לתמוך במפעל הגדול הזה, למען לא ימוט, והמשתדלים בזה אל נא יחתו מאבני הנגף אשר על דרכם ובל יסוגו אחור כי ראוי המוסד לטרוח בו ולהלחם בכל המכשולים. ואם יעלה הדבר בידי המשתדלים בזה, הלא יהיו למורי דרך לערים אחרות לחיזוק התורה. רק חזקו ואמצו.

אפיקומן

„המצפה" קראקא, גליון מ"ג, כ"ח תשרי תרס"ו (17.10.1905).

ג.

מלחמת רב העיר באנטישמיות

בדבר הסכנה האיומה שהיתה מרחפת על ראשי אלפי ישראל יושבי פודהייצה והמחוז לרגלי אספות הרותינים, והצלתם ע"י רבנו הגאון וכו' מו"ה שלום לילינפעלד הכהן אב"ד בעירנו, מרבים העתונים — ובהם גם אמריקאים — לספר, וכל אחד בסגנון אחר. והאשם תלוי אך בי, שלא הודעתי דבר בעתו ב„המצפה" מאיזו סיבה שאיננה תלויה בי. ועתה עורך נכבד לעשות רצונך חפצתי להעמיד האמת על תלה ולספר המעשה כהויתו, למען ידעו אחינו כי לא אלמן ישראל גם בדור יתום זה ממרדכים היודעים להגן על עמם ועל כבודם.

ימים רבים לפני אסיפת הרותינים בעירנו היו חיי אחינו פה תלויים מנגד. אימת מות במלוא מובן המלה הקיפה אותנו, כי לדברי ההמון הלכו מסיתים ומדיחים מכפר לכפר ומעיר לעיר להסית את ההמון הפרא לעשות פרעות ביהודים, כאשר עשו אחיהם ברוסיה, כי הותרה הרצועה מטעם הממשלה. הפחדים התגברו מיום ליום, כי ההמון הנפתה, המאמין לכל דבר, דימה באמת כי דם היהודים והונם הותר להם, ולא יראו לאיים בגלוי בפרהסיה על היהודים לאמר: אך כך וכך ימים לכם עוד לחיות. ואם כי רבנו האב"ד, אשר גדול כבודו בעיני שר המחוז, הלך אליו בלוית נשיא עדתנו הנכבד מר רוטנברג לבקש מלפניו להגן עלינו, והוא הבטיח לשמור, בשמירה מעולה, לא היה כל זה די להפיג את פחד היהודים מלבם, כי מי לא ידע, כי עשרים או שלושים ז'נדרמים כאין הם נגד אלפי פורעים הבאים בכחא דהיתרה. רבים מאחינו היו מוכנים לעזוב את העיר עם כל הונם וקנינם. הן אמנם פעולה לא מעטה עשתה דרשת רבנו הגאון בשבת שלפני האספה להרגיע את המון אחינו, שהיו מוכנים ומזוינים ליום קרב, כי יושבי עירנו יודעים כי בר סמכא רבנו בעניני המדינה, כמו בשערי התורה והמדע והם מאמינים לכל הגה היוצא מפיו כבדברי האורים. אבל מי זה גבר היכול לגזור על לב זולתו, לאמר

אל תירא ואל תחת בעת שחרב חדה מונחת על צוארו? ומה גם אם גם „האי גברא בהאי פחדא", אמנם איש מצליח הוא רבנו מאין כמוהו, ומן השמים מסייעים לו וכל אשר הוא עושה ה׳ מצליח בידו. יום אסיפת הרותינים היה מוגבל על יום ה׳.

ובמשך ימי השבוע, כאשר באו מאספי האספה לתור להם מקום להתאסף לא מצאו, כי הפולנים שנואי נפשם לא נתנו להם מקום להתאסף, ובזה גדלה עוד המבוכה עשרת מונים. אבל רבנו ידע לכוון את השעה, ראה את המציאה ונפל עליה, ולמרות רצון הפולנים המתימרים תמיד בכבודו עשה צעד מסוכן מעין מסירת נפש, ופינה להם את אולם ביתו הגדול הבנוי לתלפיות. ויהי ביום החמישי בהיות הבוקר, והרותינים לערך עשרת אלפי איש ואשה החלו להתאסף, ואולם בית הרב היה קטן מלהכיל את כל הנאספים, הרשה רבנו לראש המדברים הד״ר בצינסקי לעלו דרך האולם הגדול על המעקה (באלקון) ומשם דיבר אל העם שעות אחדות.

העם המתאוה, שהיו טעונים בכליהם ובשקיהם למהר שלל ולבוז בז, לא יכלו כמעט להתמהמה. ארכה להם השעה, לשמוע מהנואם „הכו, בזו את היהודים". אבל בעזרת צור ישראל וגואלו אחרת שמעו לשמחתנו, ובצינסקי, שנהפך לנו בין רגע לאוהב, ככלותו את חצי זעמו ולהמטיר אש וגפרית על הפולנים העושים כלה ברותינים (לפי דבריהם), הסב פניו פתאום כלפי היהודים לאמר: אל נא תדמו אחי, כי רק אנחנו הרותינים עשוקים ורצוצים מתגרת יד הפולנים. אחינו היהודים אחים לנו בצרה הזאת. גם הם רובצים תחת משא העם הזה, מעונים ומדוכאים המה בידי העריצים האלה וכו׳ וכו׳ ועלינו לאהוב אותם אהבת אחים, ללכת אתם שלובי זרוע, ללחום בעד זכויותיהם כמו בעד זכויותינו וכו׳. הביטו נא וראו — הוסיף הנואם לאמר: מכל בתי פודהייצה של הפולנים ובתי הפקודות לא ניתן לנו מקום להתאסף. גם בית מועצת המחוז (ראדא פאוויאַטאָווא) העומד רק מכספינו סגרו לפנינו. ורק הרב, רבן של היהודים הטוב ומיטיב, פינה לנו את ביתו בחסד וברחמים. חרפה לפולנים. תנו כבוד ליהודים. כבוד להרב הפודהייצי. וכל הנאספים הריעו אחריו תרועה גדולה: כבוד להרב. כבוד ליהודים. בוז לפולנים. הנואם אמר להם: שנו! וישנו. שלשו! וישלשו, וכן פעמים אין מספר. אחרית דבריו היו: שובו לכם לאהליכם לשלום, במשטר וסדר נכון. אל תרגזו בדרך. אהבו את היהודים, ודרשו שלומם וטובתם כל הימים. העם שמע בקולו ויעשו רק הפגנה קטנה ברחובות העיר וישירו שירים לאומיים, ובכל הפסקה היה קוראים ומשלשים: חרפה לפולנים! כבוד להרב הפודהייצי! כבוד ליהודים! באחרונה עמדה כל המחנה לפני בית מועצת המחוז ויריעו עוד הפעם תרועה גדולה: חרפה למרשלק! כבוד להרב. וישובו בשלום איש לביתו. וליהודים היתה שמחה וששון ויקר.

ראוי הוא היום הזה להיכתב בספר דברי הימים לבני ישראל, ורבנו המרומם, זה מרדכי ששמו „שלום", יעמוד לברכה ולתהלה לדור דורים.

כעין המאורע הזה קרה לנו עתה בדבר בית־הספר החדש, ה„תלמוד תורה הכללי", שייסד רבנו בשנה הזאת, אשר בו תתפאר עירנו ותעמוד למופת לכל ערי ארצנו, כנודע כבר לקוראי „המצפה". וערים אחרות כמו סערעט, בולשביץ, זאבלוטוב ועוד, כבר התקנאו בנו לעשות כתבניתו, ובימים האחרונים שלח גאון דורנו הישיש, מאור הגולה, אשר מימיו „מי דעת תורה" אנו שותים, מרן שלום מרדכי הכהן אב״ד

בנין בית־המשפט החדש
דאָס נייע געריכט־געביידע

בברעזאן שליחים מיוחדים לרבנו הגאון, להתחקות על תורת הבית, לייסד תלמוד תורה כללי כזה גם בקהל עדתו.

מלשינות הביקים וכלי־מבטאם ה„סלאָווא פּאָלסקי" עלינו ועל תורתנו השפיע גם על פקידי עירנו השפעה לא מועטה, ובאחד הימים נסגרו כל חדרי התלמוד־תורה מטעם שר המחוז בלי נתינת טעם לפגם או לשבח. באותה העת שכן כבוד בעירנו האדמו"ר הצדיק מקופיציניץ שליט"א, וכעל חורבן בית ה' התאבל הצדיק הזה על סגירת בית־הספר, כי מאד היה אוהב־תורה זה שבע רצון ממנו אחרי בחנו את התלמידים מכל המחלקות, ומה גם מהמחלקות ה' ו' ז' היודעים את שיעורי משניות וגפ"ת עם הלשון בעל פה, ולאות תודה ורצון נתן תמיכה הגונה לקופת הת"ת. רבנו בלוית נשיא העדה הלך אל שר המחוז. אבל לשוא. שר המחוז היה שוכב חולה בביתו, ובין כה וכה היו החדרים סגורים והנערים הלכו בטל. כמעט אמרנו נואש. אבל רבנו אחרת חשב. חגר בעוז מתניו והלך אל שר המחוז אל חדר המטות שהוא שוכב שם וישש לקראתו. רבנו דיבר אתו משפט וישאלהו: על מה זה נסגר ביה"ס. שר המחוז השיב לו באהבה וברצון, כי צר לו מאד כי כפי שהודיעו לו דבר בליעל יצוק בביה"ס הזה, והוא כעין התקוממות נגד הפולנות והממשלה וכו'. אבל רבנו שהוצק חן בשפתיו ידע מה להשיב לו, ויבטיחהו כי אין זה רק התקדמות דתית ואין בו שום שמץ פוליטי. אדרבה ואדרבה, וכו'! השר האמין לכל דבריו, ועוד בו ביום נתן פקודה מהמטה שהוא שוכב עליה, לפתוח את כל החדרים.

ואחרי כל אלה לא אוכל לכחד את האמת, כי ראשי עדתנו הנכבדים יעזרו הרבה על ידו לכל המפעל הטוב והמועיל, והמה באמת תומכי אורייתא. וגם זו לטובה וסימן טוב לו לאדם שדבריו נשמעים, ובידוע שיש בו יראת שמים. ישנם לכאורה עוד דברים אחדים נחוצים בעירנו הצריכים תקון, והנני מבקש בשם דורשי שלום העיר וטובתה כי יואיל רבנו המרומם הגאון שליט"א בעזרת נשיאי העדה הנכבדים לשים עיניו ולבו עליהם.

אפיקומן

„המצפה" קראקא, יט אדר תרס"ו (16 מרץ 1906),
גליון 11, שנה שלישית.

ד.

פטירת הרב ר' שלום הכהן לילינפלד זצ"ל

חג האסיף זמן שמחתנו נהפך לנו יושבי פודהייצה מחג לחגא, לימי בכי ואבל. ביום א' דחג הסוכות בשעה 8 בבוקר נאסף אל עמיו מורנו הגאון המרומם ר' שלום לילינפלד הכהן אב"ד דקהילתנו בשנת נ"ג לימי חייו, ונקבר בו ביום בכבוד גדולים בשכנות הגאון בעל משאת בנימין. לא רק עירנו בלבד נתיתמה מהגאון האדיר הזה, כי אם כל בית ישראל, כי בדור היתום הזה אין לנו רבנים רבים בעלי כשרונות גדולים כמוהו. תורתו וחכמתו עשו לו שם בגדולים. קהילות רבות ביקשו להושיבו על כסא הרבנות. אך מחלתו הממושכה עמדה לשטן על התפתחות השושנה הנחמדה הזאת והאפילה מעט את השמש, שהיתה יכולה להאיר מסוף העולם ועד סופו.

כותב הטורים האלה, שכבר הפיץ אור במכתבים רבים ב„המצפה" על פרשת גדולתו של הגאון המנוח זצ"ל, מוכרח הפעם מרוב הכאב להסתפק בדברים הקצרים האלה, והמנחם ציון ינחם כל בית ישראל בגאולה קרובה וברועים טובים ונאמנים.

פסח ברנדסדורפר

„המצפה" קראקא, גליון 42, ל' תשרי תר"ע (15.10.1909).

ה.

בחירת ראב"ד חדש בפודהייצה

קהילתנו האבלה התנערה מאבלותה, כאשר שבו פרנסיה הנשיא מר רותנברג ומשנהו מר קיטנר, מר גוטסמן והרב ר' מנדל גרינברג מסטאניסלב ובשורה בפיהם, כי הרה"ג מו"ה יונה מעלער התרצה לשוב על כנו לקחת משרת הרבנות בעירנו על שכמו אחרי עזבו אותה לפני כ"ב שנה וישב בכבוד בסטאניסלב על התורה ועל העבודה. אמנם בתחילה סירב הגאון, שזכה בסטאניסלב לשני שולחנות, לשוב לאיתנו. אך לא יכול עמוד נגד הפצרת נכבדי קהילתנו וחמל על הקהילה היתומה ונעתר להיות לה לאב"ד והעיר פודהייצה צהלה ושמחה. עיני כל בני קהילתנו, כמעט בלי יוצא מן הכלל, נשואות אל הרב הנכבד הזה, אשר בו תורה וחכמה יקננו ורואים בו ישועה ונחמה לקהלתנו העתיקה. בכליון עינים מצפים פה לקראת בואו בחנוכה הבאה. כל העם מביעים תודתם לפרנסינו, שהרגישו מיד את חסרון הרב ומיהרו למנותו והשיבו את התורה לאכסניה שלה, כי הרב הגאון ר"י מלר הוא יליד עירנו וחניכה ובה ישב על כסא הרבנות לפנים, וגם בכל שנות שבתו בסטאניסלב נקרא בפי כל „הרב מפודהייצה". הנני מברך בזה את אנשי קהלתנו ואת הרב במזל־טוב.

פסח ברנדסדורפר

„המצפה" קראקא, גליון 49, כ' כסליו תר"ע (3.12.1909).

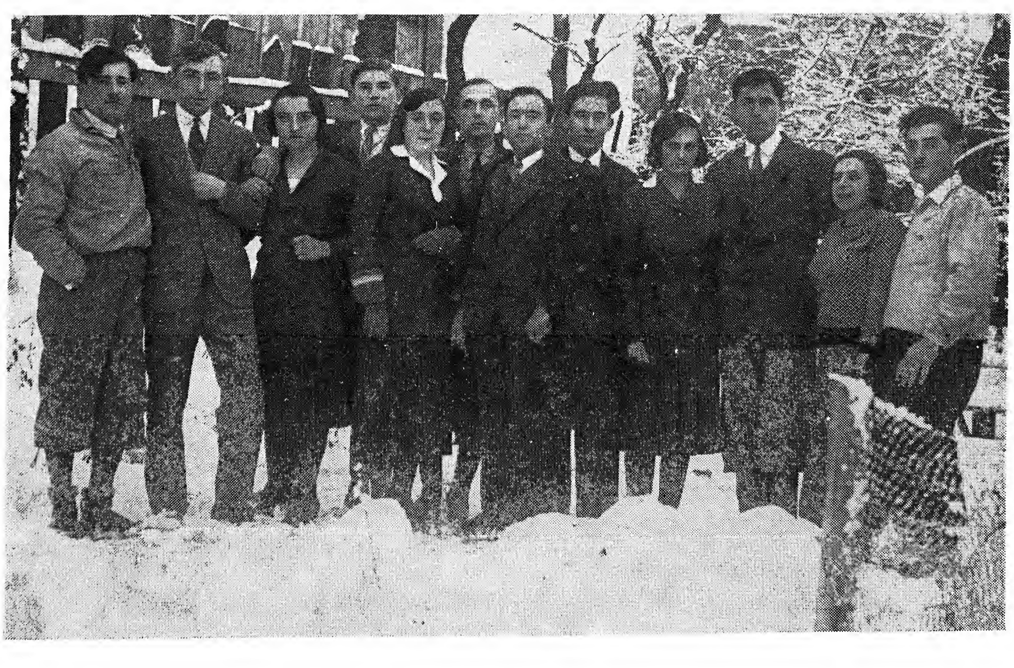
„הרחוב הרחב"
מול בנין בית המשפט

„די ברייטע גאַס"
קעגנאיבער דעם געריכט

קורס לעזרה ראשונה
בשנת 1941
במרכז: ד"ר קורנוויץ

אַ קורס פאַר ערשטער הילף
אין יאָר 1941
אין צענטער — ד"ר קאָרנוויץ

חברי
„קיבוץ פודהייצה"

חברים פון
„קיבוץ פודהייצע"

פון פאַרגאַנגענע צייטן

נחמן בלומענטאַל

געשיכטע פון די יידן אין פאַדהייץ

1. נאָמען און געשיכטע פון שטאָט

דער נאָמען פון שטאָט ווערט אין די מקורות געבראַכט אין פאַרשידענע פאָרמען; מיר וועלן זיך דאָ אָפּשטעלן אויף די העברעאישע און יידישע קוועלן. אין די העברעאישע מקורות געפינען מיר דעם פאַרשידנסטן אויסלייג פון וואָרט: *פּאָדהייץ* — פּנקס ועד אַרבע ארצות; *פּוהיץ* — ספר ברכת יעקב מאת ר׳ יעקב בר׳ ברוך *מפּוהיץ*, לבוב (1745); *פּאָדהאַיצע* — „המגיד״; *פּאָדהאַיץ* — אין אַ ספרל געדרוקט אין פּשעמישל 1906; *פּודהייצי* — ג. קרסל אין „לקסיקון הספרות העברית״, תשכ״ב. און ס׳זענען געווען מחברים, וועלכע האָבן זיך באַנוצט אין איין און דעם זעלבן חיבור אין פאַרשידענע נוסחאות. אין העברעאישן „המגיד״ שרייבט זיך אין איין נומער אַ מאָל „פּאָדהאַיצע״ און אַ מאָל „פּאָדהיצע״.

אויך אין דער יידישער ליטעראַטור געפינט מען דעם פאַרשידנסטן אויסלייג: *פּאָדהייצע* — „דער פּריוואַט־לעהרער״, דראָהאָביטש 1897; *פּודהייעץ* — ר. מאַהלער, וואַרשע 1958; *פּדאַיעץ* — וויכערט: זכרונות, תל־אביב, 1960; און אַפילו *פּאָדגאַיצע* — בלעטער פאַר יידישער דעמאָגראַפיע, סטאַטיסטיק און עקאָנאָמיק, 1923, נומער 3. אין סתם־יידיש האָט מען אַרויסגערעדט דעם נאָמען, ווי *פּידהאַיעץ* אָדער אָן דעם יוד *פּדאַיעץ*. אין דעם פּרט איז דער יידישער נוסח געווען נענטער צום אוקראַאינישן, ווי צום פּוילישן.

דער נאָמען פון שטאָט שטאַמט פון די גרויסע וועלדער (גאַיע, האַיע), צווישן וועלכע דער ישוב איז אַנטשטאַנען [1]. דער ישוב גופא איז אַנטשטאַנען אין אַ טאָל אַרומגערינגלט פון געדיכט באַוואַקסענע בערגלעך. די מקורות שטרייכן אונטער די שיינע לאַגע פון דער שפּעטער אַנטשטאַנענער שטאָט, וואָס האָט צוגעצויגן טוריסטן און געסט. צוליב דער שיינער געגנט האָט דער גרויסער פּוילישער קאָמפּאָזיטאָר פרידריך שאָפּען ליב געהאַט צו פאַרפאָרן אַהער [2]. מיטן וווּקס פון ישוב זענען די וועלדער אין אַ גרויסער מאָס אויסגעהאַקט געוואָרן, און זייער פּלאַץ האָבן פאַרנומען פעלדער און גערטנער נעבן די הייזלעך.

דער ישוב איז באַקאַנט שוין אין אָנהויב פון פופצנטן יאָרהונדערט. אין יאָר 1463 ווערט אויפגעשטעלט דער רעמיש־קאַטוילישער (פּוילישער) קלויסטער. אין זעכצנטן יאָרהונדערט ווערט אויפגעשטעלט די גריכיש־קאַטוילישע (אוקראַאינישע) צערקווע, וואָס איז געבויט ווי אַ פעסטונג. אַ חוץ דעם איז דאָ פאַראַן אַ שלאָס, און מויערן אַרום דער שטאָט. אין דער העלפט פון 17טן יאָרהונדערט באַשרייבט די שטאָט אַ פראַנצויז וואָס האָט זיך געפונען צווישן יאַן סאָביעסקיס הויף־לייט, דאַלעראַן (1667), און פון צווישן דער באַפעלקערונג וואָס האָט באַוווינט די שטאָט צו יענער צייט ווערן אויסגערעכנט אויפן ערשטן אָרט יידן, וואַלאַכן, אַרמענער און פּאָלאַקן מיט אוקראַאינער [3]. צוליב די אָפטע שלאַכטן וואָס פלעגן דאָ פאָרקומען איז אַלץ פאַרניכטעט געוואָרן. פון שלאָס זענען געבליבן רואינען, אין וועלכע ס׳איז צום סוף אַנטשטאַנען אַ ביר־ברויעריי.

פון אָנהויב זעכצנטן יאָרהונדערט איז פּאָדהייץ אַ שטאָט. זי באַקומט די פּריווילעגיע פון איינאָרדענען אַ גרויסן יאַריד איין מאָל אין יאָר, אַ חוץ די געוועגלעכע וועכנטלעכע יאַרידים פאַר די נאָענטע דערפער. אין יאָר 1539 באַקומט פּאָדהייץ דאָס מאַגדעבורגער רעכט, וואָס האָט צוגעהאָלפן צו דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט. פון יאָר 1630 ווערט פּאָדהייץ דאָס זיצאָרט פון דער פּוילישער מאַגנאַטן־משפחה פּאָטאָצקי.

פּאָדהייץ איז געלעגן אויפן שליאַך, דורך וועלכן ס׳פלעגן אָנפאַלן אויף פּוילן די טאָטערן, שפּעטער די קאָזאַקן און טערקן. אין פּאָדהייץ האָבן זיך אויפגעהאַלטן די קאָמאַנדירנדע פּוילישע אַרמיי־העטמאַנעס, ווי אויך די פּוילישע קעניגן יאַן קאַזשימיעזש אין 1663, יאַן סאָביעסקי אין די יאָרן 1667, 1687, אויגוסט דער 2טער — 1698. אין 1675 ווערט פּאָדהייץ דעראָבערט דורך די טערקן (איבראַהים פּאַשאַ) און פאַרניכטעט. אין 1698 פאַרטרייבט דאָס פּוילישע מיליטער

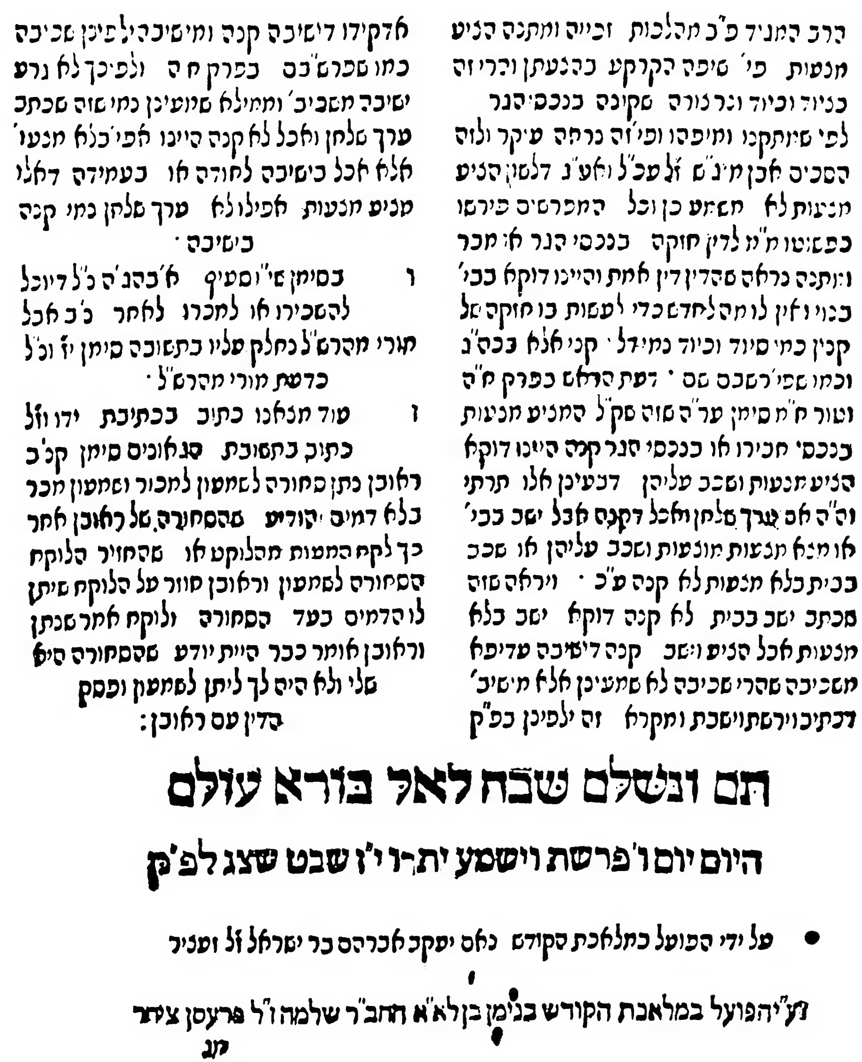

LOW IMMANUEL

ספר משאת בנימן

והם שאלות ותשובות שחבר האשל הגדול ברמה

מהר"ר בנימן אהרן ז"ל ה"ה

לפ"ק

חידושי דינים

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם

היום יום ו' פרשת וישמע יתרו י"ז שבט שצג לפ"ק

שער הספר והדף האחרון של הספר „משאת בנימין" מאת הרה"ג בנימין אהרן סלניק ז"ל (נדפס בשנת שצ"ג — 1633)

שער־בלאַט און לעצטער דף פונם ספר „משאת בנימין" פון הרה"ג ר' בנימין סלניק ז"ל (געדרוקט אין יאָר שצ"ג — 1633)

מיטן קעניג אויגוסט דעם 2טן בראש פון דאָנעט די טאַטערן [4].

אין יאָר 1772 גייט איבער פּאָדהייץ צו עסטרייך.

יידן אין פּאָדהייץ

עס איז שווער פעסטצושטעלן ווען יידן האָבן זיך באַזעצט אין פּאָדהייץ. לויט מאיר באַלאַבאַן [5] זענען יידן געקומען אַהער אין 16טן יאָרהונדערט. לויט אַנדערע מקורות זענען יידן געקומען אַהער אַ סך פריער. צוויי באַקאַנטע פּוילישע פאָרשער ווייסן צו דערציילן, אַז דער יידישער בית־עולם אין פּאָדהייץ איז אַ סך עלטער פון קריסטלעכן, און די עלטסטע אָפּגעפונענע מצבות זענען פון יאָר 1420 [6]. צווישן די אַלטערטימלעכקייטן פון דער שטאָט דערמאָנען די זעלבע פאָרשער די „אינטערעסאַנטע שיל, וואָס איז אין גאַנצן ענלעך מיט איר געבוי צו דער שטאָטישער צערקווע, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן אין יאָר 1650, און לויט די מחברים שטאַמט די ענלעכקייט דערפון, וואָס די שיל איז פריער באַשטימט געוואָרן אויף אַ מקום תפילה פאַר די אַריאַנער, און דערנאָך איבערגעגאַנגען צו יידן [7]. אין יאָר 1602 געפינט זיך דאָ אַ רב, וואָס דאָס באַדייט, אַז ס׳איז שוין געווען דאָ אַן אָרגאַניזירטע זעלבשטענדיקע יידישע קהילה מיט אַ גרעסערער צאָל יידן. דאָס איז געווען דער רב ר׳ בנימין אהרן בן אברהם סאָלניק, אַ באַקאַנטער מחבר פון שאלות־ותשובות אונטערן נאָמען „ספר משאת בנימין" [8].

די יידן האָבן געקעמפט צוגלייך מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג בעת די שלאַכטן אַרום פּאָדהייץ, פאַרטיידיקנדיק די מויערן פון שטאָט בעת דער באַלאַגערונג (1667). דאָס זעלבע געשעט ווען די טערקן פאַלן אָן אויף דער שטאָט (1672). יידן באַקומען צוגעטיילט צום פאַרטיידיקן אַ טייל פון די מויערן, און דעם רעשט נעמט איבער די פּוילישע באַפעלקערונג פון שטאָט. צוויי מאָל האָבן די טערקן דעראָבערט די שטאָט: דעם 22.7.1673 און אין 1676. זיי האָבן די שטאָט גרינדלעך פאַרניכטעט, און אַ טייל יידן וואָס איז נישט געלונגען צו אַנטלויפן אָדער זיך אויסצובאַהאַלטן זענען געהרגעט געוואָרן אָדער גענומען געוואָרן אין געפאַנגענשאַפט [9].

דער סיימיק אין האַליטש באַשליסט דערנאָך, צוליב די פאַרדינסטן פון די יידן אין דער מלחמה צו דערלאַנגען צום הויפּט־סיים אין וואַרשע אַ בקשה צו באַפרייען די מיעשטשאַנעס און די יידן פון פּאָדהייץ צוועלף יאָר פון צאָלן די מלוכה־שטייערן, און דער סיים האָט דאָס באַשטעטיקט דעם 3.12.1676 [10]. דער סיים אין וואַרשע פאַרנעמט זיך מיט דעם ענין אויך אַ צווייט מאָל דעם 18.4.1701, און באַשליסט ווייטער צו באַפרייען אויף אַ געוויסער צייט פון די דערמאָנטע שטייערן די שטאָט, וואָס האָט אַזוי פיל געליטן פון די שלאַכטן אַרום איר [11].

די יידישע קהילה האָט אין יענע יאָרן געשפּילט אַ גרויסע ראָל אין גייסטיקן לעבן פון יידנטום. עס האָבן דאָ געלעבט און געווען טעטיק אַ גאַנצע רייע רבנים און לומדים, און אַזוי ווי אין פּאָדהייץ איז קיין דרוקעריי נישט געווען, האָבן זיי געדרוקט זייערע ספרים אין דרוקעריי־שטעט אין אויסלאַנד, און אויפן שער־בלאַט האָבן זיי דערמאָנט דעם נאָמען פון זייער קהילה־שטאָט. דער ספר „משאת בנימין" פון דער־מאָנטן רב סאָלניק איז דערשינען אין קראָקע חשוון שצ״ג (1633) דורך זיין אייניקל הרב חיים מנחם מאַן.

אין יאָר 1672 זענען די טערקן אַריבער די פּוילישע גרענעץ און איינגענומען פּאָדאָליע (דרונטער פּאָדהייץ) און געבליבן דאָ ביזן יאָר 1699. אין יאָר 1676 האָבן זיי געמאַכט אַ פּאָגראָם אין שטאָט. פיל יידן זענען געהרגעט געוואָרן, און אַנדערע פאַרנומען געוואָרן אין געפאַנגענשאַפט. וועגן חורבן פּאָדהייץ איז פאַרבליבן אַ סליחה פון וואָלף בן הרב יהודה לייב וואָס איז אַריין אין ספר „גפן יחידות" וואָס איז דערשינען אין בערלין אין יאָר 1699. ווען ער איז שפּעטער צוריקגעקומען קיין פּאָדהייץ איז די שטאָט געווען צושטערט נאָכן פּאָגראָם וואָס די טערקן האָבן געמאַכט. די סליחה הויבט זיך אָן מיט „אל מלא רחמים". דער פּאָדהייצער רב משה בן שבתי כהן, וועמען עס געלינגט צו אַנטלויפן פון דער געפאַנגענשאַפט, דערציילט וועגן דעם אין דער הקדמה צום ספר „נקודות הכסף", וואָס איז דערשינען אין פראַנקפורט אַן־דער־אָדער אין יאָר 1677 [12].

פון אַנדערע רבנים און גאונים, וואָס האָבן געלעבט אין פּאָדהייץ, זענען אונדז באַקאַנט:

יעקב בר׳ ברוך מפודהייץ, בעל הספר „ברכת יעקב", דערשינען אין לבוב תק״ו (1746);

משולם זלמן אב״ד דק״ק פודהייץ, בן הרב ליב ב״ר שאול (בערך תקי״א — 1751);

יששכר המגיד מפודהייץ (פון דער זעלבער צייט). יעקב עמדן האַלט אים פאַר אַן אָנהענגער פון די שבתי־צביניקעס, כאָטש „הוא מוחזק אצלם לאדם גדול וחסיד" [13].

★

אין אָנהויב פון 18טן יאָרהונדערט באַזעצט זיך אין פּאָדהייץ דער שבתי־צביניק חיים מלאך און באַוויזט צוצוציען אַ גרעסערע צאָל אָנהענגער. אַ דאַנק אים „היתה פודהייץ מרכז שבתאי מובהק" [14]. עס איז אויך באַקאַנט נאָך אַ שבתי־צביניק — אַ חוץ דעם אויבן דערמאָנטן יששכר המגיד מפודהייץ — פון אַ שפּעטערדיקן דור, **ר׳ משה דוד**

מפודהייץ, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין פּאָדהייץ (בשנת תנ"ו — 1696). אויף אים איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אַ חרם און ער האָט געמוזט פאַרלאָזן די שטאָט און באַזעצן זיך צום סוף אין אַלטאָנאַ (דייטשלאַנד), ווו ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר תקכ"ו (1766).

צווישן די יידן וואָס האָבן זיך געשמדט אין דער צייט פון דער פראַנקיסטישער באַוועגונג געפינען מיר יידן אויך פון פּאָדהייץ. אין יאָר 1759 האָבן זיך אין לעמבערג געשמדט 508 יידן, דאַרונטער פון פּאָדהייץ: דוד לייזעראָוויטש, יאָס (יוסף) באַקומענדיק ביים שמד דעם טויפנאָמען באָנאַווענטוראַ פּאָדהאַיעצקי. אויך זיין טאָכטער מלכה האָט זיך געשמדט און באַקומען דעם נאָמען מאַנאַננאַ; דער זון פון מאָשקאָ (משה) פון פּאָדהייץ האָט באַקומען דעם נאָמען פראַנציסקוס סעראַפּיקוס, פסח פון פּאָדהייץ — יאָסעפוס פּיאַסעצקי, זיין זון מאָשקאָ (משה) לאָדאָוויציוס, זיין טאָכטער דבורה האָט געענדערט איר נאָמען אויף ראָזאַ באַנאַנענזיס, חוה די דינסט פון מאָשקאָ האָט זיך אויך געשמדט און באַקומען דעם נאָמען מאַנאַנניע שאַינסקאַ, זיין צווייטע טאָכטער האָט באַקומען דעם נאָמען סאַלאָמעאַ אַננאַ פּיאַסעצקאַ. אַן אַנדערער ייד, מאָשקאָ, האָט באַקומען דעם נאָמען טאָמאַש עלאַזאַניוס פּאָד־האַיעצקי, לאַבענצקי, זיין ווייב — מאַנאַננאַ; צווישן די געשמדטע געפינט זיך אויך אַ מיידעלע פון 7 יאָר, וואָס האָט באַקומען דעם נאָמען פראַנציסקאַ באָנאַווענטוראַ פּאָדהאַיעצקאַ.

אין יאָר 1760 האָט זיך געשמדט יאַנקל דער זון פון אהרן און באַקומען דעם נאָמען גרעגאָריוס יאַקובאָווסקי דע פּאָדהייצע, אַזוי אויך פּעסיע איצקאָוויטש — פראַנצישקאַ בענעדיקטוס אַראַנסקאַ. אין קאַמעניץ־פּאָדאָלסקי האָט זיך דעם 9.11.1760 געשמדט אַננאַ די טאָכטער פון שמעון און זאָפיאַ יאַבלאָנסקי. אירע עלטערן זענען געווען געשמדטע פון פריער. אַ חוץ דעם ווערן דערמאָנט ביי אַנדערע געלעגנ־הייטן, אַנדערע געשמדטע פּאָדהייצער יידן, ווי זאָפיאַ פּאָד־האַיעצקאַ א. אַ. וו. די געשמדטע זענען — לויטן פוילישן געזעץ — נאָבילּיטירט געוואָרן, ד. ה., פאַררעכנט געוואָרן צום שטאַנד פון דער שלאַכטע, אויף וואָס עס ווייזן אָן אויך זייערע נייע נעמען. צווישן די טויף־פעטער געפינען מיר אָנגעזעענע פוילישע אַריסטאָקראַטן[15]. דער טעקסט פון דער שבועה ווערט געבראַכט אויף פויליש.

★

דער לעצטער רב פון פּאָדהייץ אין אומאָפּהענגיקן פוילן איז הרב הירש (צבי) בן ברל דוב. זיין נאָמען פיגורירט אויף די רשימות פון די יידן פון פּאָדהייץ, צונויפגעשטעלט אויפן סמך פון דער פאָלקס־ציילונג פון יאָר 1765.

נאָכן באַזעצן גאַליציע דורך די עסטרייכער איז דער צענטער — נישט נאָר דער אַדמיניסטראַטיווער — אַריבער אין דער קרייז־שטאָט בערעזשאַן, ווו עס האָט געהאַט זיין הויפּט־זיץ דער קרייז־ראַבינער, און אין פּאָדהייץ איז געבליבן בלויז אַ „פּשוטער" רב, אַ רעליגיאָנס־ווייזער. זיין געהאַלט האָט אָבער באַטראָפן מער פון די אַנדערע רבנים אין די איבעריקע קהילות, אַ חוץ בערעזשאַן. איז נישט קיין חידוש, וואָס די שטאָט האָט זיך געגרויסט מיט אירע לומדים, און מיט איר הויכן קולטורעלן און מאָראַלישן ניוואָ. דאָס שטרייכן אונטער נישט איין מאָל די שפּעטערדיקע אָפּשטאַמיקע פון די גרויסע פאַרגאַנגענע דורות, די שרייבער און קאָרעספּאָנ־דענטן פון דער שטאָט, וואָס האָבן אין משך פון צענדליקער יאָרן זיך געדרוקט אין די פאַרשידנסטע יידישע און העברע־אישע זשורנאַלן. אין „המגיד" פון 1876 שרייבט א. דוד פּאָליסיוק, אַז פּאָדהייץ איז נישט ווי די אַלע אַרומיקע שטעטלעך, וואָס זיצן אין דער פינצטער און פאַרשטעלן זיך פון דער וועלט, קיין ניי ליכט זאָל חלילה נישט אַריינפאַלן צו זיי. פּאָדהייץ דאַקעגן טוט נאָך די גרויסע שטעט, גייט מיטן פאָרשריט, מיטן השכלה־וועג.

אין תשרי תרל"ו (1876) איז אין פּאָדהייץ געגרינדעט געוואָרן אַ פאַריין מיטן ציל „לקרוא מכתבי עתים בשפת קודש ובשפות המתהלכות בארץ". מ'האָט געדונגען אין אַן אַנטשפּרעכנדיק הויז צוויי צימערן, אין וועלכע עס זאַמלען זיך צונויף יעדן טאָג די חברים. דער נאָמען פון דער אגודה איז „בית אסיפת אזרחי יהודים" (אויף דייטש: איזראַעליטישעס בירגערליכעס קאַסינאָ).

נאָכן אויסרעכענען די פּעולות פון צוזאַמענשטעלן סטאַטוטן צום באַשטעטיקן דורך דעם שטאָטהאַלטער אין לעמבערג, און אויסרעכענען די, וואָס שטייען אין דער שפּיץ, ענדיקט זיך די קאָרעספּאָנדענץ מיט אַ רוף צו די קליינע שטעטלעך: „הביטו אל העיר פּאָדהייץ, ראו ועשו כמוה. קומו משנת אולת. התעוררו והיו לאנשים היודעים להבחין בין אור השכל וחושך הכסיל, ואז עם חכם ונבון ייקרא לכם".

דער זעלבער קאָרעספּאָנדענט פוילט זיך נישט צוצושיקן צו דער זעלבער צייטשריפט נאָך אַנדערע קאָרעספּאָנדענציעס וועגן אַנדערע זייער וויכטיקע פּראָבלעמען, און אומעטום פאַררופט ער זיך אויף דער גרויסער פאַרגאַנגענהייט פון יידישן פּאָדהייץ.

נאָכן איינעמען גאַליציע דורך עסטרייך, איז די לאַגע פון די יידן פאַרערגערט געוואָרן. דאָס לאַנד איז אָפּגעשניטן געוואָרן פון אירע פריערדיקע מקורות און נאָך נישט אָנגע־קניפּט קיין קאָנטאַקט מיטן איבעריקן עסטרייך. די יידן איז אויך אויסגעקומען צו ליידן פון די פאַרגרעסערטע שטייערן,

וואָס די עסטרייכישע רעגירונג האָט אויף זיי אַרויפגעלייגט, און אויך פון פּאַרשידענע מלוכה־פּראָיעקטן וועגן אייראָפּע־איזירן זיי.

עס האָט זיך נאָך אָנגערוקט אַ נייע צרה: מען האָט אָנגעהויבן צו רופן יידן אין מיליטער (1788). שפּעטער (1804) האָט מען דאָס פאַרוואַנדלט אויף אַן אָפּצאָל פאַר נישט גיין אין מיליטער. דאָס געלט האָט געדאַרפט גיין אויף אַן ערזאַץ־מאַן. אַזוי ווייסן מיר, אַז אין יאָר 1853 זענען זיך צונויפגעקומען די קהילה־מיטגלידער אין פּאַדהייץ און באַשלאָסן, כדי צו שאַפן דאָס געלט, וואָס עס האָט באַטראָפן די טאַקסע פאַר באַפרייען פון מיליטער די קהילה, אַריינצוטראָגן אַ ספּעציעלן אָפּצאָל פונעם מעל אויף מצות אין דער קאַסע פון דער קהילה. אַזוי האָבן באַשלאָסן אויך אַלע סוחרים, וואָס האָבן געהאַנדלט מיט זאַלץ, צו געבן אַ ספּעציעלן אָפּצאָל אויף דעם צוועק. אין יאָר 1855 האָט מען געדראָט מיט אַ חרם די יעניקע, וואָס וועלן זיך אין דעם באַשלוס נישט האַלטן[15]. שפּעטער האָבן די יידן געדאַרפט געבן אי געלט אי טיילווייז אויך מענטשן. אין יאָר 1852 האָט דער קרייז בערעזשאַן געדאַרפט שטעלן 58 סאָלדאַטן (גאַנץ גאַליציע 1.281). ערשט פון 1878 האָט די אַלגעמיינע מיליטער־פליכט פאַרפליכטעט די יידן ווי די גאַנצע נישט יידישע באַפעלקערונג (פון 21סטן לעבנסיאָר), אַלע געזונטע בחורים, אָן אויסנאַם.

די יידן האָבן אויך געהאַט די פליכט צו צאָלן די פאַרשידענע טאַקסעס: פאַר ליכט־צינדן פּריוויליק־צונאַכטס, פאַר חתונה־האָבן, פאַר כשר־פליישׁ א.א.וו. עס שאַפן זיך קליקעס, וואָס באַהערשן די קהילה און נוצן אויס די יידן פאַר זייער אייגענער טובה וועגן. עס קומט צו צוזאַמענשטויסן צווישן ראש־הקהל און די יידן. אין יאָר 1855 ווערט דער ראש־הקהל אַפילו באַזייטיקט צוליב דעם פון זיין אַמט דורך דער מאַכט[16].

אויך די וואַלן צו דער קהילה זענען נישט געווען קיין דעמאָקראַטישע. די ווילער ווערן איינגעטיילט אין קוריעס; ווער עס געהערט צו דער אינטעליגענץ, ווער עס צאָלט גרעסערע שטייערן — דאָס זענען נאָר ווייניקע — געהערט אָן אַ העכערער קוריע, וואָס ווילט אַזוי פיל מיטגלידער צום קהילה־ראַט, ווי די אונטערשטע קוריע, צו וועלכער עס געהערן די מאַסן, דער רעשט תושבים, וואָס צאָלט די נידעריקסטע טאַקסע, „עטאַט". די קהילה־וואַלן גופא — גאַליצישע וואַלן זענען געווען אַ שם־דבר — פלעגן געפעלשט ווערן, פונקט ווי די אַלגעמיינע וואַלן. עס פלעגן געווילט ווערן די, וואָס די מאַכט האָט געוואָלט. אַזוי איז געווען אין די עסטרייכישע צייטן, און אַזוי אויך שפּעטער ביי די פּאָלאַקן.

אויף דעם געביט פלעגן פּאַרקומען רייבונגען צווישן די יידן ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה; די יידישע קהילה איז אָנגעגאַנגען פאַרן זיצאָרט פון אָפּגעשטאַנענע עלעמענטן, און איז מערסטנטיילס אָנגעפירט געוואָרן דורך באַשטימטע תקיפותדיקע יחידים. דאָס האָט זיך געענדערט ערשט נאָכן אָנטשטיין פון פּוילן, ווען עס זענען איינגעפירט געוואָרן דעמאָקראַטישע וואַלן, און יעדער איינער האָט געהאַט נאָר איין שטים.

דאַמאָלס זענען אָבער אָנטשטאַנען נייע צרות. די מאַכט פלעגט זיך אַריינמישן אין די וואַלן, נישט באַשטעטיקט יעדן קאַנדידאַט, און נישט איין מאָל — בפרט אין די שפּעטער־דיקע יאָרן —— אויפגעלייזט די קהילה, אויב זי האָט נישט געפונען קיין לייטזעליקייט אין אירע אויגן, און אָנשטאָט די געווילטע מיטגלידער, נאָמינירט אַ מלוכה־קאָמיסאַר, וואָס האָט רעגירט מיטן כוח פון דער רעגירונג.

די קהילה פלעגט זיך פאַרנעמען בדרך כלל בלויז מיט רעליגיעזע ענינים, וואָס איז איבעריקנס פאַראויסגעזען געוואָרן דורך די פּוילישע פאַראָרדענונגען. די קהילה האָט געטראָגן דעם נאָמען „גמינאַ וויזנאַניאָוואַ" און געדאַרפט זאָרגן בלויז פאַר די רעליגיעזע באַדערפענישן פון קהילה: אַ חדר, אַ רב, אַ בית־הקברות, אַ באָד וכדומה, טיילווייז אויך פאַר סאָציאַלער הילף.

אויב די קהילה האָט אַ מאָל אַריינגעשטעלט אין איר בודזשעט אַ געוויסע געלט־סומע פאַר אַ וועלטלעכן צוועק, ווי אַ וועלטלעכע שול, די נאַציאָנאַלע קרנות און דאָס גלייכן, פלעגט דאָס דער סטאַראָסטע צום מיינסטן שטרייכן; און אין דעם פאַל האָבן נישט געהאָלפן קיין אַפּעלאַציעס צום וואָיעוואָדע, צי צו דער נאָך העכערער מאַכט, צום אינערן־מיניסטער.

אַ ראש הקהל פלעגט צומייסט — אויב די מאַכט האָט מיט אים געהאַלטן — זיצן מיט אָדער אָן וואַלן, בפרט אין די קלענערע שטעט, אַ לענגערע צייט, נישט זעלטן ביזן טויט. עס זענען אויך געווען פאַלן, ווען דער כבוד — נישט איין מאָל פאַרבונדן מיט פרנסה — איז איבערגעגאַנגען בירושה.

ראש הקהל אין אָנהויב פון 20סטן יאָרהונדערט איז געווען אין פּאַדהייץ לייב ראַטענבערג און ער האָט אַמטירט ביזן אָנהויב פון דער וועלט־מלחמה.

אין אומאָפּהענגיקן פּוילן פלעגן די ציוניסטן גיין צו די קהילה־וואַלן מיט אַן אייגענער ליסטע, עווענטועל אין קאָאָפּעראַציע מיט נאָענט־געזינטע אָרגאַניזאַציעס. אָבער זיגן

בעת די וואַלן האָבן זיי נישט געקענט צוליב דעם סטאַראָסטע, וואָס אין זיין קאָמפּעטענץ איז געווען די וואַלן נישט צו באַשטעטיקן, און צו באַשטימען אַ רעגירונגס־קאָמיסאַר — איינעם פון די אים איבערגעגעבענע אַסימילאַנטן, וואָס איז געווען — פאַרשטייט זיך — פאַר דער „רעגירונגס״־פּאַרטיי.

אַזאַ קאָמיסאַר איז געווען אין פּאָדהייץ אין יאָר 1927 מיטן נאָמען ראַטנער, אַ רייכער ייד, וואָס האָט געדראָט, אַז ווער עס וועט נישט שטימען אויף זיין ליסטע בעת די וואַלן (וואָס די רעגירונג האָט סוף־כל־סוף נאָך באַמיונגען מצד די יידיש־נאַציאָנאַלע עלעמענטן באַשטימט,), וועט גערודפט ווערן. די פּוילישע אַדמיניסטראַציע האָט געהאַט די געהעריקע מיטלען דערצו, און זי פּלעגט זיי גערן אָנווענדן קעגן יידן, וואָס מען האָט געקענט לייכט באַשולדיקן אין... אַנטי־מלוכה־שער טעטיקייט א.א.וו.[17]. מען פּלעגט אויך אָנווענדן אַנדערע אָפּשרעקונגס־מיטלען, ווי צונעמען קאָנצעסיעס, פאַרגרעסערן די מלוכה־שטייערן א.א.וו.

וועגן די מאַכינאַציעס פון ראַטנערן שרייבט די „כווילאַ״ (13.5.1927), אַז ער האָט אַריינגעשטעלט אין דער ליסטע פון די באַרעכטיקטע אַנטייל צו נעמען אין די וואַלן בלויז 260 יידן, און נאָך רעקלאַמאַציעס צוגעשריבן נאָך 180 נעמען; אין איינעם מאַכט דאָס אויס 440 באַרעכטיקטע צו וויילן, בעת באמת האָט זייער צאָל אין שטאָט באַטראָפן העכער טויזנט. אַזעלכע זענען געווען די באַקאַנטע מיטלען, וואָס מען האָט אָנגעווענדט אין גאַליציע נאָך פריער בעת די וואַלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט, צום לאַנדראַט אין גאַליציע און אַזוי ווייטער.

מיטן צוועק צו העלפן „זיין״ פּאַרטיי האָט דער סטאַראָסטע פאַרבאָטן צו באַנוצן זיך מיט יידיש אויף די וואַל־פאַרזאַמלונגען. דאָס האָט פאַרשוועכט די אויפקלערונגס־אַרבעט, ווייל די יידישע מאַסן האָבן קיין פּויליש נישט פאַרשטאַנען. און ווען עס איז אַרויסגעטרעטן אויף אַ וואַל־פאַרזאַמלונג ד״ר אַדאָלף ראַטפעלד פון לוואָוו, מיטגליד פון דער ציוניסטישער עקזעקוטיווע אין פּוילן, און גערעדט אין יידיש, האָט אים דער דעלעגאַט פון סטאַראָסטע איבערגעריסן און נישט געלאָזט רעדן, ביז ד״ר ראַטפעלד איז נישט איבערגעגאַנגען אויף פּויליש. אין אָנהויב פון זיין רעדע האָט ער צוגעזאָגט אַריינצוטראָגן וועגן דעם אַן אינטערפּעלאַציע אין פּוילישן סיים.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט בעת די וואַלן צו דער קהילה אין יאָר 1933 דערגרייכט אַ נצחון. זיי האָבן אַדורכגעפירט 5 מאַנדאַטן (אינזש. דוד לילע, ד״ר זלמן דיק, מיכאל קאָהן, חיים לערער, משה וויינטרויב). דאַקעגן האָט די ליסטע פון די הוסיאַטינער חסידים אַדורכגעפירט בלויז איין מאַנדאַט, און אויך די „יד חרוצים״ (בעלי־מלאכות) און די אגודה, וואָס האָט אַדורכגעפירט דעם אַסימילאַנט טוביה ראַטנער [18].

דער נצחון האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן, ווייל די מאַכט האָט אויפגעלייזט דעם קהילה־ראַט, און נאָמינירט אַ רעגירונגס־קאָמיסאַר, דעם געריכטס־באַאַמטן פּאַסטעל, און ער האָט תיכף געשטראָכן פון קהילה־בודזשעט די אַלע סומען, וואָס זענען געווען באַשטימט פאַר נאַציאָנאַל־יידישע אינסטיטוציעס [19].

אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון פּאָדהייץ, וואָס איז געווען געדרוקט אין דער לעמבערגער „כווילאַ״ אין יענע צייטן, ווערט אָבער געלויבט די טעטיקייט פון דער קהילה. עס קומט אויס, אַז זי האָט איינגעפירט אָרדענונג אין אַלע אירע אַרבעטס־געביטן. זי האָט אויסגעוויילט אַ ספּעציעלע קאָמיסיע אונטערן פאָרזיץ פון ח. פונקן, וואָס האָט באַנייט און געאָרדנט דעם אַלטן בית־הקברות. זי האָט געהאָלפן דער גמילות־חסדים קאַסע, געהאָלפן דער קאָמיסיע פאַר סאָציאַלער הילף און אַזוי ווייטער.

2. די צאָל פון יידן אין פּאָדהייץ

אָפּגעזעען פון דעם, וואָס מיר ווייסן גענוי, אַז שוין אין אָנהויב פון 17טן יאָרהונדערט זענען אין פּאָדהייץ געווען יידן אין אַ גרעסערער צאָל, פעלן אָבער גענויע פּרטים וועגן דעם, און דער אויספיר איז, אַז זיי האָבן טאַקע פון תמיד אָן געפעלט. נישט די פּוילישע מלוכה און נישט די קאָמונאַלע אינסטיטוציעס האָבן דאָס אין יענער צייט געוווסט, און מעגלעך, אַז אויך די יידישע קהילה גופא האָט עס נישט געוווסט. אַ סימן האָבן מיר, אַז כדי צו וויסן גענוי — צוליבן קאָפּשטייער פון די יידן — האָט די פּוילישע רעגירונג געמוזט אַרודכפירן אַ יידן־ציילונג אין פּוילן. אין דער צווייטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט, קורץ פאַר דער ערשטער טיילונג פון פּוילן, אין יאָר 1765, האָבן מיר די ערשטע אָפיציעלע — מער, אָדער ווייניקער גענויע — צאָל פון „יידן־קעפּ״ אין פּאָדהייץ, כאָטש מיר האָבן צו דער ריכטיקייט פון דער צאָל גענוג באַוואָרענישן צוליב פאַרשידענע טעמים.

לויט דער ציילונג פון יאָר 1765 זענען געווען אין פּאָדהייץ גופא 1.290 יידן, און אין גאַנצן פּאַוויאַט 1.548 יידן. זייט דעם יאָר 1870 פּלעגט די עסטרייכישע רעגירונג מאַכן אַ ציילונג אַלע צען יאָר, און מיר גיבן דאָ אַ טאַבעלע פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג אין שטאָט, די צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג, און דעם פּראָצענט פון יידן צווישן דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג אין די יאָרן 1870 — 1939.

יאָר	אַלגעמיינע באַפעלקערונג	יידישע באַפעלקערונג	% פון יידן
1870	4,570	2,742	60.0
1880	5,943	4,012	67.5
1890	5,646	3,879	68.7
1900	5,790	3,757	64.9
1910	5,576	3,497	62.7
1921	4,814	2,872	59.7
1931	5,743	3,124	54.4
1939	6,000	3,155	53.0

אַ גאַר אינטערעסאַנט קאַפּיטל איז ביי די פאָלקס־ציילונגען אין גאַליציע געווען די פראַגע פון דער רעליגיע, נאַציאָנאַליטעט און מוטער־שפּראַך.

ביז 1910 האָט מען אין עסטרייך ביי די פאָלקס־ציילונגען נישט אָנערקענט די יידישע שפּראַך, און די יידן זענען געווען געצוווּנגען אָנצוגעבן איינע פון די לאַנדשפּראַכן, צומייסט פּויליש אָדער דייטש. אַזוי אַרום איז ביי דער ציילונג פון 1900 אויסגעקומען, אַז 76.56% פון די יידן אין גאַליציע רעדן פּויליש, 10% דייטש, און די איבעריקע — אַנדערע „אייראָפּעאישע" שפּראַכן...

נאָר אַפילו שפּעטער, בעת דעם פּוילישן רעזשים, ווען יידיש איז אָנערקענט געוואָרן פאַר אַ שפּראַך, האָבן זיך די פּוילישע באַאַמטע באַמיט צו פאַרקלענערן די צאָל פון יידיש־רעדנדיקע. אין דער ציילונג פון יאָר 1921 האָבן זיך אין פּאָדהייץ 2,872 איינוווינער רעגיסטרירט אַלס יידן לויט זייער רעליגיע, אָבער בלויז 2,543 יידן האָבן אָנגעגעבן יידיש אָדער העברעאיש אַלס זייער מוטער־שפּראַך. און עס איז שווער אָנצונעמען, אַז אין אַזאַ יידיש שטעטל, ווי פּאָדהייץ זענען טאַקע געווען 329 יידן, וואָס האָבן זיך געהאַלטן פאַר פּאָליאַקן און גערעדט אין דער היים פּויליש.

אויף דער טעמע דערציילט ד"ר אברהם סטופּ אין „ספר טלוסטע" די פאָלגנדע אַנעקדאָטע: אַ חסידישער ייד קומט אַריין אין אַמט צו דער קאָנסקריפּציע צוזאַמען מיט אַ באַגלייטער, וואָס דאַרף אים מדריך זיין, וואָס צו זאָגן. דער פּוילישער באַאַמטער פרעגט אים, וואָס פאַר אַ בילדונג ער האָט, וואָס פאַר אַ שפּראַך ער רעדט מיט זיינע קינדער, וואָס פאַר אַ ביכער ער לייענט, און דער חסיד מוז נאָך יעדער פראַגע פרעגן זיין „מורה־דרך": „וואָס דברט דער אדון?". צום סוף פרעגט דער באַאַמטער דעם חסיד, וואָס פאַר אַ נאַציאָנאַליטעט ער זאָל אים פאַרשרייבן. ענטפערט אים דער באַגלייטער מניה וביה: „זעסט דאָך, אַז ער איז אַ פּאָליאַק, שרייב איין פּויליש...".

3. מיט וואָס פאַרנעמען זיך די פּאָדהייצער יידן?

מיר האָבן נישט קיין גענויע געגעבענע וועגן דעם; די פראַגע איז אויף פאַרן היינטיקן טאָג כמעט נישט צום לייזן. פון די פראַגמענטן קאָן מען בלויז פעסטשטעלן, אַז אין די יאָרן 1876—81 איז אין גאַנצן קרייז געווען: 5 גלעזער, 3 טאַקאַרעס, 1 זייגערמאַכער, 17 קאָוואַלעס, 7 טעפּמאַכער (ליימענע טעפּ), 1 ציגל־מאַכער, 4 בעקער, 2 קצבים, 2 גרייז־לער, 6 מילנערס, 17 גוראַלניקעס (בראָנפן־ברענער), 12 שניידער, 16 שוסטערס, 5 קירזשנער, 2 בעדנאַרעס, 13 סטאָלאַרעס, 7 אַפּטייקער, 1 בעדער, 5 פורמאַנעס, 10 פרי־זירער און „כירורגן" (די צוויי באַרופן גייען צוזאַמען), מע־כאַניקער און אַפּטיקער — 2, בעלי מלאכות פון אַקעראייזנס און רעדער (סטעלמאַך) — 18, איין זאָקן און נעץ־מאַכער, 1 וועבער, 3 רעדער־מאַכער, 9 רעסטאָראַטאָרן.

דער רוב פון די בעלי מלאכות — ווי מיר קענען דאָס אויך פון אַנדערע שטעט — זענען געווען יידן. די סטאַטיס־טיק גיט עס נישט אָן[20]. צוזאַמען זענען געווען אין פּאָדהייץ 1.281 בעלי־מלאכות.

פון סוחרים זענען אין קרייז געווען: אייזן־סוחרים 4, פון זאַלץ (מלוכה־מאָנאָפּאָל) 12, פעכטער פון מילן 21, (וואַרשיינלעך אַליין געאַרבעט און דערצו געהאַלטן מילנערס), הענדלער פון בראָנפן 1, פּראָפּינאַטאָרן 78, סוחר פון לייוונט 1, 1 אַגענט.

פרייע באַרופן: 1 נאָטאַר, 7 פאַרמיטלער (מעקלער), 1 דינגט וועלדער אויסצוהאַקן, איין אייגנטימער פון אַ ביר־ברוועריי, 13 אייגנטימער פון גוראַלניעס, 27 פעכטער פון ג י ט ע ר און ש פּ ע ק ו ל אַ נ ט ן[21], 3 האָלץ הענד־לער, 3 אייגנטימער פון צעגיעלניעס, 59 קלענערע הענדלער, 13 הענדלער פון פוטערס און לעדער, 9 הענדלער פון מעל און גרויפּן, 26 אייגנטימער פון מילן, 2 סוחרים פון פרויען־קליידער, 1 קוימענקערער, 42 הענדלער פון תבואות, 5 הענדלער פון זייד און שטאָפן, 5 הענדלער פון בשמים און דאָס גלייכן, 3 הענדלער פון שמירעכץ צו רעדער, 3 הענדלער פון ליימענע טעפּ, 2 טאַנדייטניקעס, 3 בהמות־סוחרים, 3 הענדלער פון סמאָלע.

פון אינדוסטרי־אונטערנעמונגען איז געווען אין פּאָוויאַט: איין ביר־ברוועריי אין פּאָדהייץ, 16 גוראַלניעס (איינע אין פּאָדהייץ), 8 טעפּ־מאַכערס אין פּאָדהייץ, 24 וואַסער־מילן, איין פאַבריק פון אַגריקולטור־מאַשינען אין סיולקי.

איבערן פּראָבלעם פון באַשעפטיקן יידן בכלל אין פּראַקטישע אַרבעטן האָט מען אָנגעהויבן צו רעדן אין די לעצטע יאָרן פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט בעתן פּיריעריקן סיים (1768 — 1772). פאַרשטייט זיך, אַז דערפון איז

גאָרנישט אַרויסגעקומען. נאָך דעם ווי עסטרייך האָט איבערגענומען אַ טייל פון פוילן, **בעיקר גאַליציע, האָט די רעגירונג** (פריער מאַריאַ טערעזאַ, דערנאָך איר זון, דער קייזער יאָזעף דער צווייטער), געפּרוווט איבערצואַנדערשן די באַשעפטיקונגען און באַרופן פון די יידן. באַזונדערס האָט מען זיך באַמיט איבערצופירן זיי אויף ערד־אַרבעט. אָבער פון דעם איז כמעט גאָרנישט אַרויס. לויטן פּלאַן האָט מען אין יאָר 1786 געדאַרפט באַזעצן אין גאַנצן קרייז בערעזשאַן אויף ערד 64 משפחות. פאַקטיש זענען אין יאָר 1822 געווען יידן ערד־אַרבעטער בלויז 40 משפחות. 16 האָבן דאָס געמאַכט מיט אייגענע מיטלען, 24 משפחות — מיט דער הילף פון דער קהילה [22]. די צאָל איז שפּעטער נאָך קלענער געוואָרן.

וואָס אַמבאַלאַנגט קרעמער, סטראַגאַנעס־הענדלער — איז אין גאַנצן קרייז בערעזשאַן געווען אין יאָר 1826 —1.827, דערפון יידן 1.820 ; אין יאָר 1827 — 2.015, יידן — 1.824 [23]. סוחרים מיט אַן אייגענער פירמע איז פאַר דער צייט געווען אין גאַנצן קרייז — 18, דערפון יידן — 17 [24].

אין דעם פּרט האָט זיך נישט פיל געענדערט ביז די לעצטע יאָרן. עס זענען צוגעקומען נייע בעלי־מלאכות, נייע סוחרים, זייער צאָל האָט געהאַלטן אין וואַקסן. אָבער עס איז צוגעקומען איין געביט, אַ נייעס, די פרייע פּראָפעסיע. פּאָדהייץ האָט געהאַט לפי ערך אַ גרויסע צאָל אינטעליגענץ, פיל אַדוואָקאַטן, רופאים און סתם סטודענטן און אַזעלכע, וואָס האָבן שוין געהאַט געענדיקט די שטודיומס, און צוליב דער באַציונג פון דער פוילישער רעגירונג צו די יידן, נישט געקאָנט באַקומען קיין אַרבעט.

דער ערשטער אַדוואָקאַט, וואָס האָט זיך באַזעצט אין פּאָדהייץ איז געווען — ווייזט אויס — רודאָלף שוואַגער, וואָס האָט דאָ אַמטירט ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. מיר געפינען זיין נאָמען אין יידישן פאָלקס־קאַלענדאַר פון גרשום באַדער (פאַר די יאָרן 1905 — 1909). פאַר דער זעלבער צייט רעכנט אויס דער זעלבער מקור צוויי דאָקטוירים : אַרנאָלד לאַנדאַו און מיכאל סאַלפעטער (עס איז צו באַמערקן, אַז די פאָרנעמען פון דער יידישער אינטעליגענץ זענען אַסימילירטע). אין פּוצ׳וק איז פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען ד״ר ווילהעלם נוימאַן.

פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען געווען באַשעפטיקט אין די דאָזיקע צוויי באַרופן העכער ווי אַ צענדליק מענטשן.

4. הרבנים האחרונים של העיר

אין דער העברעאישער צייטשריפט „הלבנון" (מיינץ) [24] פון יאָר 1878 געפינען מיר אין דער רובריק „מכתבי סופרים" אַ קאָרעספּאָנדענץ פון פּאָדהייץ געשריבן פון דעם אונדז שוין באַקאַנטן א. דוד פּאָליסיוק. אין אָנהויב באַשרייבט ער די שטאָט פּאָדהייץ ווי זי איז אַ מאָל געווען : „אשר היה לנו מימי קדם, ואת אשר אבדנו וחסרנו לעת כזאת, אבותינו סיפרו לנו ונדעם ואשר זקנינו הגידו לנו, הפעם נאמר לכם : בימי קדם התנוססה עדתנו בגאון תפארתה ככל הקהילות הגדולות והנאמנות. לא נופלת היתה מהן בצדק, ביושר, בתורה ובחכמה. עוד אנו שומעים קול ברמה דברים יוצאים מפורש מפי בן הגאון בעל „שפתי כהן", וכה זהב לשונו : מקום מנוחתי איתן מושבי לפנים בק"ק פודהייץ קרתא עליזה, כרכא דכלה בה, תורת אלקים בקרבה, קריה מהוללה ונאמנה, ממנה יתד ממנה פנה בעלי חכמה בעלי בינה (בהקדמתו לשולחן־ערוך יורה־דעה דפוס לבוב תרכ"ה 1865). מנהל עדתנו היה הגאון בעל „משאת בנימין" — רבץ פה ארי נורא הגאון „לב אריה", אשר היה אור זרוע לצדיקים. נאָך אים „החזיק בקרנות כסא הרבנות הרה"ג ה"ר נתן נטע גאַליצער ז"ל", וואָס איז געווען אַן אומדערשראָקענער און עפנטלעך געשטעמפּלט יעדע דבר רע. ער איז נפטר געוואָרן צוריק מיט אַ 40 יאָר, און איבערגעלאָזט אַן אייניקל, הרב ר׳ שמעון מעללער, אַ יונג בחורל. די זקני העיר זענען געווען קעגן דעם, מען זאָל אים מאַכן פאַר אַ רב : „איך ישימו עיניהם על רב צעיר כזה אשר היה נער". אָבער „עזי פנים שבדור הרימו מצח", און זיי „עזרו לו בידם התקיפה לעלות על כסא הרבנות למרות רצון הישרים והתמימים". איצט איז ער שוין אַלט, פאַרלאָזט ער די שטאָט און גייט אַריבער קיין סטאַניסלוי, דאָרט האָט ער געירשנט אַ גרויס פאַרמעגן און אַ גרויס הויז נאָכן טאַטן. די שטאָט האָט אָפּגעזיפצט, געמיינט, אַז איצט וועט מען אויסוויילן אַ נייעם, אַנטשפּרעכנדיקן רב. „אולם שגינו ברואה", ווייל דער רב האָט איבערגעלאָזן אַ זון, ר׳ יונה — והוא עודנו רך וצעיר. התנגדו לו כל אנשי העיר לבלי תת לו כתר הרבנות". זיין פאָטער קומט אים צוהילף, „ויפזר כאפר כסף בין נגידי עירנו". און אַלע זענען פּלוצים מסכים צום נייעם רב און שרייבן אונטער דעם קאָנסענט".

דאָס בילד איז צו שוואַרץ, עס זאָל זיין אמתדיק, און עס וווּנדערט אונדז, וואָס דער „לבנון" האָט בכלל אַזאַ מין בריוו אָפּגעדרוקט. פון אַנדערע מקורות האָבן מיר אַנדערע מיינונגען וועגן די רבנים מעלער (זע דאָס אַרטיקל וועגן די רבנים אין אונדזער בוך). און זיין זון, ר׳ יונה מעלער, איז געווען רב אַ לענגערע צייט (ביזן סוף פון 19טן יאָרהונדערט), און די שוחטים זענען געווען מיט אים צופרידן.

נאָך אים איז געוואָרן רב אין שטאָט הרב שלום הכהן ליליענפעלד [25]. וועגן אים ווערט אַ סך איבערגעגעבן און טייל מאָל אויך זאַכן, וואָס גרענעצן פּשוט מיט ניסים. אָנהויב יאָר 1906 האָבן די רוטענער געוואָלט מאַכן אַ גרויסע אסיפה

אין שטאָט, און דאָס וואָלט געדראָט די יידן פון שטאָט ווי אויך אין די פּראָווינץ־ישובים מיט אַ גרויסער סכנה. גרעַ־טעוועס האָט זיי דער רב הגאון מוה׳ שלום ליליענפעלד הכהן, אב״ד בעירנו. ווי אַזוי? קודם כל איז ער מיטן ראש הקהל געגאַנגען צום סטאַראָסטע בעטן הילף. ער האָט דאָס צוגעזאָגט. נאָר וואָס קענען אויפטון אַ 20—30 זשאַנדאַרמען קעגן רבבות? דער רב אָבער באַרואיקט דעם עולם, מען זאָל נישט אַנטלויפן פון שטאָט, „כי הרב בר סמכא גם בעניני המדינה, כמו בשערי התורה והמדע״. די געשעענישן האָבן געהאַט אַזאַ פאַרלויף:

די אוקראַינער האָבן נישט ווי אָפּצוהאַלטן זייער פאַר־זאַמלונג, ווייל פּאַליאַקן ווילן זיי נישט געבן זייער זאַל פון „סאָקאָל״. די אוקראַינער זענען אויפגעבראַכט. וואָס טוט דער רב? ער גיט זיי זיין דירה, „ולמרות רצון הפולנים המתימרים תמיד בכבודו עשה צעד מסוכן, מעין מסירת הנפש, פינה להם את אולם ביתו הגדול הבנוי לתלפיות״, און ווען די רוטענער האָבן זיך צונויפגעזאַמלט, אַ צען טויזנט איש ואשה, און דער זאַל האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר צו קליין, „הרשה רבנו לראש המדברים ד״ר באַצ׳ינסקי לעלות דרך האולם הגדול אל המעקה והוא דיבר שעות אחדות״.

און דער, וואָס האָט געדאַרפט רעדן קעגן די יידן, האָט גערעדט לטובת די יידן און קעגן די פּאַליאַקן. וועגן יידן האָט ער געזאָגט: „אחינו היהודים אחים לנו בצרה הזאת. גם הם רובצים תחת משא העם הזה... ועלינו לאהוב אותם אהבת אחים — חרפה לפולנים. תנו כבוד ליהודים״. און דער עולם, הערנדיק אַזעלכע רייד איז זיך רואיק צעגאַנגען. דער מחבר פון דער קאָרעספּאָנדענץ שרייבט זיך אונטער זייער באַשיידן, מיטן נאָמען „אפיקומן״.

אין יאָר 1907 ווענדט זיך דער רב שלום הכהן ליליענ־פעלד מיט אַ „קול קורא״ צו די יידן, אַז מען זאָל אין די צענדליקער טויזנטער אונטערשרייבן אַ פּעטיציע צום קייזער פראַנץ יאָזעף, ער זאָל אָפּשאַפן די נייע „פּראָצעדור״, לויט וועלכער מען רופט יידן אים שבת אין געריכט עדות זאָגן. „הלא נודע כי אין דעת הממשלה נוחה מפורקי עול התורה והמצוות, וזה דרכה להגן על הדת ושומריו. יתעוררו הרבנים לערוך בקשה אל הממשלה הרוממה, לבטל את הסדרים הלא־נכונים האלה״[26].

נאָך דער פּטירה פון הרב ליליענפעלד האָט מען שוין קיין נייעס רב נישט אויפגענומען. זיין אָרט האָט פאַרנומען אַ קאָלעגיע פון דריי דיינים.

5. אַנגעזעענע בעלי־בתים

צום סוף פון ספר „כך יברך ישראל״, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן דער רב פון יעזיערנע ל. י. מאַנזאָן, פּשעמישל 1905, געפינען מיר צווישן די „שמות הפרענומעראַנטען״, וואָס האָבן מיט זייער איינצאָלן געלט פאַר דעם בוך פּאַרויס, דערמעגלעכט דאָס דערשיינען פון ספר, פאָלגענדיקע נעמען פון די תושבי „פּאַדהייץ״:

הרב הגאון המפורסם מוה׳ שלום ליליענפעלד אבד״ק,
ה״ר יחיאל מאיר מרגליות,
ה״ר יוסף בערגמאַן,
ה״ר פנחס העכט,
ה״ר ראובן העלפּאַנדביין.

איך מיין, אַז צווישן די שארית הפליטה פון די פּאַד־הייצער יידן געפינען זיך נאָך מענטשן, וואָס געדענקען די יידן און וועלן קאָנען אונדז דערציילן וועגן זיי זענען געווען.

אין „המגיד״ (1906) געפינען מיר אויך מאמרים, אַ חוץ פון פריער דערמאָנטן פּאָליסיוק, פון משכיל חיים משה זילבערשיץ פון פּאַדהייץ.

אַנדערע קאָרעספּאָנדענטן פון דער צייט, צי פון אַ פרי־ערדיקער, באַהאַלטן זיך אויס זייער אָפט אונטער „וויציקע״ פּסעוודאָנימען. אָבער ווי געוויינטלעך, האָט מען אין שטאָט זייער גוט געוווסט, ווער דאָס איז. דער קאָרעספּאָנדענט גופא האָט וועגן דעם געזאָרגט.

6. ציוניזם

דער אַנטיסעמיטיזם איז אין גאַליציע שטאַרק געוואַקסן צום ענדע פון נײַנצנטן יאָרהונדערט. די הויפּט־סיבה איז געווען: די שווערע עקאָנאָמישע לאַגע פון דער באַפעלקערונג, און הויפּטזעכלעך פון פּויערטום, וואָס האָט נישט געהאַט קיין אייגענע ערד, אָדער געהאַט זייער ווייניק. **אין פּאַדהייץ** איז צוגעקומען נאָך אַ סיבה דערצו: די יידישע ערדפּאַכטערס פון די פּוילישע פּריצים.

אין פּאַדהייץ האָבן צוויי יידן, אַסימילאַנטן, געדונגען אין יאָר 1891 ערד ביי אַ פּאַרזיכערונגס־געזעלשאַפט אין קראָקע. די פּוילישע אַריסטאָקראַציע איז קעגן דעם אַרויסגעטרעטן און געפּאָדערט, אַז מען זאָל דעם קאָנטראַקט מבטל מאַכן. זיי האָבן צוליב דעם אָרגאַניזירט אַ צוזאַמענפאָר און עפנט־לעך פּראָטעסטירט קעגן דעם. אויך די פּוילישע צייטונגען זענען שאַרף אַרויסגעטרעטן קעגן די „פּרעמדע״ און אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם געפירט צווישן די פּויערישע מאַסן אַן אַנטיסעמיטישע העצע. מיט דער העצע האָבן די פּוילישע באַזיצנדע קלאַסן געוואָלט באַקעמפן די סאָציאַליסטישע שטרעמונגען, וואָס האָבן אין יענער צייט אָנגעהויבן זיך פאַרשפּרייטן, און צווישן וועלכע עס זענען געווען נישט ווייניק יידן פּראָפּאַגאַנדיסטן־טעאָרעטיקער און פּשוטע אַר־

מורות ותלמידות של בית־
הספר העממי הכללי.

לערערינס און שילערינס פון
דער אַלגעמיינער פאָלקס־שול.

חברי „הנוער הציוני" בפודהייצה
חברים פון ציוניסטישער יוגנט־באַוועגונג

בתמונה למטה:
חברי הסתדרות „החלוץ" בשנת 1931
אונטן: חברים פון „החלוץ" אין יאָר 1931

בעטער. די פּוילישע אַנטיסעמטישע פּאַרטייען האָבן דער־קלערט אַ באָיקאָט קעגן יידישע סוחרים, און בכלל יידישע ווירטשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, ווי בענק און דאָס גלייכן.

פון דער אַנדערער זייט שטאַרקט זיך דער ווילן ביי די יידן נישט צו לאָזן זיך. פיל יידישע אַסימילאַנטן, וואָס האָבן געהאָפט, אַז מיט דער הילף פון די פּוילישע אויפ־געקלערטע וועלן זיי באַקומען פולע גלייכבאַרעכטיקונג און זיך אויסמישן מיטן כלל, האָבן זיך אַנטוישט, צוריקגעקערט זיך צום יידנטום און געוואָרן פאַרשפּרייטער פון השכלה, פּראָגרעס, צווישן יידן. אין 1881 האָבן יהודה לייב אַלערהאַנד און שאול שאָר געגרינדעט אין פּאַדהייץ אַ פיליע פון דער „איזראַעליטישער אַליאַנס" אין ווין, צו וועלכער עס האָבן געהערט 40 מיטגלידער, פון פּאַדהייץ און דער סביבה. זיי האָבן צונויפגעזאַמלט געלט, איבערגעשיקט אין דער צענטראַלע קיין ווין און אויסגענומען זיך, אַז מיט דעם געלט זאָל מען העלפן בלויז די יעניקע, וואָס זענען עולה קיין ארץ־ישראל און נישט סתם יידישע עמיגראַנטן, וואָס פאָרן קיין אַמעריקע [27]. חוץ דעם האָט זיך די פיליע געווענ־דעט אין „המגיד" (נומער 29 פון 26.7.1882), צו אַלע פיליעס פון דער „איזראַעליטישער אַליאַנס", זיי זאָלן זייער געזאַמלט געלט אויך באַשטימען בלויז פאַר די עולים קיין ארץ־ישראל [28].

און פון ווערטער איז מען באַלד אַריבער צו מעשים. אין נאָוועמבער 1898 זענען געשיקט געוואָרן פון גאַליציע קיין ארץ־ישראל 11 יידן, וואָס האָבן זיך באַדאַרפט באַזעצן אין דער מושבה מחניים. צווישן זיי האָט זיך געפונען אליקים געצל פערל פון פּאַדהייץ, אַ ייד פון אַ 30 יאָר. דעם 1.12.1898 זענען זיי אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל [29].

אין דער רשימה פון 75 אָפּטיילן פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין גאַליציע געפינען מיר אין יענע יאָרן אויך פּאַדהייץ. צום ועד הגליל פון דער ציוניסטישער אָרגאַני־זאַציע אין גאַליציע, וואָס זיין זיצאָרט האָט זיך געפונען אין לעמבערג, איז אין יאָר 1905 געוויילט געוואָרן בנימין קוטנער פון „ציון" פאַריין אין פּאַדהייץ [30].

אין אָקטאָבער פון דעם יאָר קומט פאָר די יערלעכע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון „ציון" פאַריין, אויף וועלכער עס טרעט אָפּ די אַלטע פאַרוואַלטונג (סעקרעטאַר י. מעסער) און עס ווערט אויסגעוויילט אַ נייע, וואָס קאָנסטיטואירט זיך אַזוי: יו"ר — בנימין קוטנער, וויצע־פאַרזיצער — ב. מאַר־גוליעס, סעקרעטאַר — ל. סאַלפעטער, קאַסירער — ל. ליליענ־פעלד, ביבליאָטעקאַר — מ. קאַן, ווירטשאַפטלעכע ענינים („גאַספּאָדאַזש") — י. פאַלבער, און די מיטגלידער אָן באַ־זונדערע פונקציעס: ק. שטערנשוס, י. וואָלף, י. זיידלער, ה. מילך, און י. שאַפּירא [31].

אין דעצעמבער פון דעם יאָר לייענען מיר אין „וואסחוד", נומער 49 פון 6.12.1905, אַז עס ווערט אָרגאַניזירט אַ פּרי־וואַטע העברעאישע שול, אַ תלמוד תורה. דער קאָרעספּאָנדענט פון פּאַדהייץ באַקלאָגט זיך אָבער, וואָס אין דער דאָזיקער שול לערנט מען ווי אין אַמאָליקן חדר, און פאָדערט, אַז די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע זאָל איבערנעמען די אויפזיכט איבער דער שול.

פירנדיק אַן אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן מאַסן, אַ זאַמל־אַרבעט פאַר די ציוניסטישע פאָנדן, קולטור אַרבעט, פאַר־לעזונגען, פאַרשטעלונגען א. אַז. וו., שטייט צוגלייך די אָרגאַניזאַציע אין אַ קאַמף קעגן דער יידישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי (זשידאָווסקאַ פּאַרטיאַ סאָציאַליסטיטשנאַ), וואָס גייט אין איינעם מיט דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי און באַקעמפט דעם רעיון פון ציוניזם. אין פּאַדהייץ קומען פאָר אָרגאַניזירטע אָוונטן, אויף וועלכע עס טרעטן אַרויס פאַרשטייער פון ביידע צדדים. אויף איינעם אַזאַ אָוונט, איז דער ציוניסט מ. שאָר שאַרף אַרויסגעטרעטן קעגן פאַררעטער ד"ר בוך. דער עולם האָט מסכים געווען מיטן רעדנער און די קעגנער האָבן פאַרלאָזן דעם זאַל [32].

אַן אַנדער מאָל, אין דעצעמבער 1905, העלפט „ציון" אַדורכפירן אַ טרויער פייערונג געווידמעט די פּאָגראָמען אין רוסלאַנד. עס טרעטן אַרויס מיט רעדעס: דער רב ליליענפעלד און די הערן מאַריענבערג און שאָר. עס ווערט אויך געזאַמלט געלט פאַר די געליטענע [33].

אין יאָר 1906 אַנטשטייט אַן אָפּטיילונג פון פּועלי־ציון אין פּאַדהייץ [34].

אין יאָר 1907, בעת די וואַלן צום עסטרייכישן פּאַר־לאַמענט, קומט קיין פּאַדהייץ דער ציוניסטישער קאַנדידאַט ד"ר גאַבעל האַלטן זיין קאַנדידאַטן־דרשה: דער רב פון שטאָט לאָזט אים אָבער נישט אַריין אין שיל. די אַסימילאַנטן, וואָס גייען אין איינעם מיט די פּאָליאַקן — אין אַ פלוגבלעטל אויף דייטש רופן זיי זיך „רעגירונגספריינטלעכע יידן" — אונטערשטיצט דורך די גאָר־פרומע (אָרטאָדאָקסן), פירן מיט אַזעלכע מיטלען זייער וואַל־קאַמף.

די ציוניסטן גיבן זיך אָבער נישט אונטער, און צווינגען סוף־סוף דעם רב צו דערלויבן אָפּצוהאַלטן די וואַל־פאַרזאַמ־לונג אין שיל. ד"ר הענריק גאַבעל קומט נאָך אַ מאָל קיין פּאַדהייץ. אַ גרויסער עולם קומט אים הערן, דערונטער אַ סך רוטענער (אוקראַינער), מיט וועלכע די ציוניסטישע אָרגאַ־ניזאַציע איז אין איינעם געגאַנגען צו די וואַלן [35].

ביי די וואַלן אין דעם יאָר, איז טאַקע ד"ר הענריק גאַבעל געוויילט געוואָרן אין קרייז בוטשאַטש, מאָנאַסטערזשיסק און פּאַדהייץ. חוץ אים זענען פון מזרח־גאַליציע אַדורכגעפירט

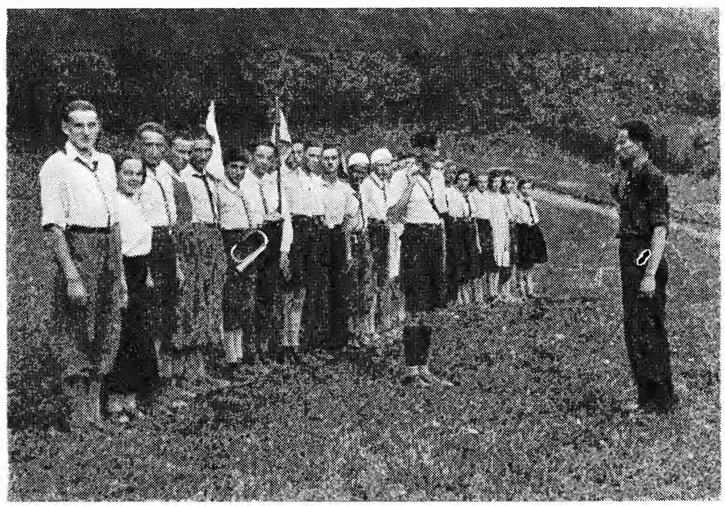

הנהגת ,,אחוה הצעירה"

די אָנפירער פון
,,אחוה הצעירה"

,,מ סדר" במחנה־קיץ של ,,אחוה הצעירה"
ליד בז'יז'אני

אַ זומער־לאַגער פון ,,אחוה הצעירה"
ביי בערעזשאַן

,,אחוה הצעירה" בפודהייצה

יוגנט־שיכט פון דער
אָרגאַניזאַציע ,,אחוה"

געוואָרן נאָך צוויי ציוניסטישע דעפּוטאַטן: ד״ר אַדאָלף שטאַנד און ד״ר אַרטור מילער.

דאַקעגן איז שוין קיין איין ציוניסטישער קאַנדידאַט נישט אַדורך אין די שפּעטערע וואַלן אין יאָר 1911, נייערט די אַסימילאַטאָרן: שטערן (פון קרייז בוטשאַטש), און ד״ר שטיינהויז (פון זשולקיעוו — ראַוואַ־רוסקאַ — סאָקאַל). אויף אַזוי גוט האָט זיך אַרויפגעאַרבעט דער סיסטעם פון גאַלי־צישע וואַלן.

אין דעצעמבער 1910 אָרגאַניזירט „ציון" אַ חנוכה־אָוונט אין גרויסן זאַל פון פריינדליכן. דער זאַל איז איבערפולט. עס רעדן י. שאָר פון לוואָוו און ש. מאַרגוליעס פון פּאָדהייץ. אין קינסטלערישן טייל טרעטן אַרויס אַרטיסטן פון לעמבערג [36].

אָט מיט די דאָזיקע וועגן האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע געפירט איר אַרבעט אויפן פּאָליטישן־קולטורעלן געביט אין יענער צייט, און מיט דעם מקדים געווען אפילו גרעסערע שטעט פון מזרח־גאַליציע.

אין די פּוילישע צייטן — נאָכן ערשטן וועלט־קריג — איז די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע שטאַרק געוואַקסן. די זש. פּ. ס. איז פאַרשוווּנדן; אויף איר אָרט זענען געקומען די יידיש־נאַציאָנאַלע אַרבעטער־פּאַרטייען: פּועלי־ציון, רעכטע און לינקע, בונדיסטן און „רויטע".

די שטאָט איז ביז צום סוף געבליבן אַ נאַציאָנאַל־ציוניסטישע, און דערפאַר איז אירע יידן אויסגעקומען צו ליידן נישט ווייניק, קודם כל פון די מלוכה־אָרגאַנען (סטאַראָסטע), און פון די אַסימילאַטאָרן, וואָס זייער צאָל איז געווען אַ נישטיקע, אָבער זייער כוח און השפּעה אויף די מלוכה־ און קאָמונאַלע אָרגאַנען איז געווען אַ גרויסע.

די יידן פון שטאָט האָבן אין זייער איבערוויגנדיקן רוב אָנטייל גענומען אין אַלע ציוניסטישע קרנות, און אויך אין די ציוניסטישע פאַראַנשטאַלטונגען (כ׳ תמוז, באַלפורס דעקלאַראַציע און סתם פאַרווײַלונגען מיט דער הכנסה באַשטימט אויף ציוניסטישע צילן); עס ווערן אָפט איינגעלאַדן די ציוניסטישע דעפּוטאַטן אין סיים אויף רעפעראַטן מעניני דיומא א.אַז.וו. (זאַמערשטיין אין אויגוסט 1934 א. אַז. וו.).

די אַלגעמיינע עפנטלעכע פאַראַנשטאַלטונגען פלעגן פאָרקומען דאָס רוב אין דער שיל. געוויינטלעך פלעגט מען אַראָפּברענגען אַ הויפּט־רעדנער פון לוואָוו (צו כ׳ תמוז 1927 דעם סיים־דעפּוטאַט ד״ר בערנאַרד הויזנער א.אַז.וו.). אַ חוץ דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע זענען געווען אויך טעטיק אין פּאָדהייץ די אַנדערע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, אָבער זייער איינפלוס איז געווען אַ פיל קלענערער.

אויך די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, ווי „אחוה", „השומר הצעיר" און „העובד" האָבן געפירט זייער אַרבעט אין שטאָט.

די גרעסטע יוגנט־אָרגאַניזאַציע איז געווען די „אחוה". זי האָט געהאַט אין פּאָדהייץ אַן אייגענעם סניף, און האָט אַרויסגעגעבן אַן אייגענעם אָרגאַן מיטן נאָמען „גלאָס אַחווי". לויט נומער 4 (ליפּיעץ 1935) האָבן אין דעם חודש געדאַרפט אָפּפאָרן קיין ארץ־ישראל דריי חברים פון פּאָדהייץ: ל. פּוש, ל. שערער און ג. העסעל. אַ חוץ דעם האָט זיך אין פּאָדהייץ געפונען אַ „קן צעירים", און די צאָל מיטגלידער האָט באַטראָפן 65. דער סניף האָט אָרגאַניזירט אין נאַדוואָרנאַ אין יאָר 1935 אַ הכשרה, און אין יאָר 1936 — צוויי זומער־קאָלאָניעס: אורמיען נעבן בערעזשאַן און סיעלצע נעבן סאָקאַל.

7. שולען

אין אַמאָליקן אומאָפּהענגיקן פּוילן האָט די מלוכה זיך נישט פאַרנומען מיט דערציִען יידישע קינדער בכלל. מיט דעם האָבן זיך פאַרנומען די יידן גופא. נאָכדעם ווי עסטרייך האָט איבערגענומען די ממשלה, זענען אין דעם זינען אַרויסגעגעבן געוואָרן שאַרפע פאַראָרדענונגען, וואָס האָבן געצילט צו אייראָפּעאיזירן די יידן בכלל און באַזונדערס די קינדער אין שול־עלטער. מען האָט אָנגעהויבן צו רודפן די חדרים און מלמדים, און צווינגען די יידישע קינדער צו באַזוכן די מלוכה־שולן און לערנען זיך די לאַנד־שפּראַך און די מלוכה־שפּראַך. פאַרשטייט זיך, אַז יידן האָבן זיך באַמיט ווי ווייט מעגלעך אויסצומיידן די דאָזיקע צוואַנגס־מיטלען.

ווי אַזוי עס איז געלונגען דער עסטרייכישער רעגירונג אויף דעם דאָזיקן געביט — באַווייזן פאָלגנדיקע ציפערן:

אין יאָר 1806 זענען אין גאַנצן קרייז בערעזשאַן געווען אין די מלוכה־שולן 533 יידישע קינדער [38]. יידישע קינדער אין די עפנטלעכע שולן, וועלן מיר געפינען ערשט שפּעטער — מיט אַ 80 יאָר — ווען עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דאָס אַלגעמיינע געזעץ וועגן שול־צוואַנג. אינצווישן האָט מען געלערנט ווי אַמאָל, אין חדרים, תלמוד־תורה, ישיבות, אַליין פאַר זיך, אָדער אונטער דער השגחה פון טאַטן, פון זיידן און פון סתם גוטע און פרומע יידן.

שפּעטער צו — סוף 19טן יאָרהונדערט — האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן מאָדערנע (פּריוואַטע) יידישע שולן, וואָס האָבן דערגענצט מיט יידישע לימודים די אַלגעמיינע מלוכה־שולן, אָדער האָבן זיי מיטן רשות פון דער מאַכט לחלוטין פאַרטרעטן.

פון די אַמאָליקע עסטרייכישע אַמטלעכע סטאַטיסטיקן [39],

איז צו זען, אַז אין פּאָדהייצער פּאָוויאַט זענען געווען העברעאישע שולן:

אין די יאָרן:	1894־5	1897־8	1899־1900	1901־2	1905־6
שולן:	2	3	3	5	6
לערער:	2	3	3	5	6
שילער:	44	70	72	145	149

אין פּאָדהייץ איז קיין באַראָן־הירש־שול נישט געווען, מעגלעך דערפאַר, וואָס דאָס פרומע שטעטל האָט זיך אַנט־קעגנגעשטעלט צו גרינדן אַזאַ שול. פונדעסטוועגן האָט די באַראָן־הירש פונדאַציע דאָ אויסגעהאַלטן 6 שילער, וואָס האָבן זיך אין די שול־יאָרן 1905—1903 געלערנט ביי בעלי־מלאכות אַ פאַך. און די הירש־שטיפטונג האָט זיי אויסגע־האַלטן און געצאָלט פאַר זיי לערנגעלט.

אַזוי קומט אויס פון אַ יערלעכן באַריכט, וואָס די פונ־דאַציע האָט פובליצירט אין ווין פון 1896 ביזן יאָר 1914. אין שטאָט איז געווען אַ שול צום דאַווענען, וואָס מען האָט גערופן „באַראָן הירש שול"; מעגלעך, אַז זי האָט זיך געפונען אין אַ הויז, וואָס איז באַשטימט געווען אויף אַ שול צום לערנען, נאָר עס איז דערצו נישט געקומען.

אין פּאָדהייץ ווערט אין יאָר 1905 אויפגעשטעלט אַ „תלמוד־תורה כללי" דורכן רב ליליענפעלד. וועגן דעם איז פאַראַן אַ נאָטיץ אין „המגיד" (נומער 8, 1.12.1905): „לבני עניים ועשירים יחד, ערוך ומסודר בסדר ומשטר נכון ובהשגחה טובה ומועילה". אין דער שול זענען פאַראַן 6 קלאַסן. „כל תלמיד ילמד במחלקתו הראויה לו. הלימודים הם: ידיעת שפת קדשנו על בוריה, תנ"ך, משניות, (ברכות, שבת, פסחים, יומא, סוכה, ביצה, מגילה), גמרא פשוט, (מסכת ברכות), גמרא עם תוספות ורא"ש (מסכת פסחים)". יעדער לימוד קומט פאַר אין אַ באַשטימטער שעה לויטן פּלאַן; „ובכל מחלקה שני מלמדים: אחד ישגיח על הסדרים כי יקשיבו התלמידים ללימודים, ואחד ילמד להם את לקחו השייך לו — ועליהם מורה ראשי — מנהל משגיח אשר יבחון התלמידים בכל פעם בכל הלימודים". אין דער שול לערנען אי חסידים אי נאורים. מיט דער תלמוד־תורה אינ־טערעסירט זיך דער הרב הגאון ר' שלום הכהן שליט"א. ער האָט געשיקט שליחים זען, ווי אַזוי די תלמוד־תורה פירט זיך, און קענטיק אויף אַליין דאָ געווען („המצפה" 16.2.1906).

אין יאָר 1906 קומט קיין פּאָדהייץ דער אדמו"ר הרה"צ המפורסם יצחק מאיר העשיל שליט"אַ מקאָפּיטשיניץ. ער פאַרהערט אַליין די תלמידים און איז זייער צופרידן פון מצב. ער איז מנדב אויף דער תלמוד־תורה עשרים וששה כתרים, און פאַרן פאַרלאָזן די שטאָט האָט ער געגעבן לידי היועץ הראשי של ביה"ס, לה' קיטנר, מטבע של זהב בן עשרים כתרים, און זיין גאַנצן פדיון, וואָס האָט אויך באַטראָפן העכער 100 קראָנען. ער האָט אויך געגעבן י"ג כתרים אויף „תומכי עניי בית החולים במאכלים כשרים" („המגיד", 23.2.1906). די רשימה האָט צוגעשיקט צו דער צייטונג הק' נתנאל שכטר, מזכיר ביה"ח הכללי.

מיטן וווּקס פון דער טעטיקייט פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס וואַקסט אויך דער אינטערעס פאַר דער דער העברעאישער שול און פאַרן לערנען און קענען העברעאיש בכלל.

אין יאָר 1931 ציילט די שול 250 קינדער און 3 לערערס („כווילאַ", 22.5.1931).

8. קרעדיט־אינסטיטוציעס

אין יאָר 1929 גרינדעט די קהילה־פאַרוואַלטונג אַ גמילות־חסידים קאַסע. לויט אַ באַריכט, וואָס איז אָפּגעגעבן געוואָרן אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון די מיטגלידער אין מאַי 1931 — האָט מען אין משך פון צוויי יאָר אַרויסגעגעבן אָנפּראָצענטיקע הלוואות אויף אַ סומע פון 20.000 זל. פון דעם האָבן גענאָסן איבער 150 סוחרים און בעלי־מלאכות. די קאַסע גענייסט פון דער שטענדיקער אונטערשטיצונג פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג [40].

מיט אַ יאָר שפּעטער אַנטשטייט אַ קאָאָפּעראַטיווע באַנק, וואָס איז אָנגעשלאָסן אין פאַרבאַנד פון די יידישע קאָאָפּע־ראַטיוון אין פּוילן. די צענטראַלע פון „זוויאַנזעק זשידאָווסקיך ספּולדזשעלני" האָט זיך געפונען אין וואַרשע; די צענטראַלע פיליע פאַר מזרח־גאַליציע — אין לוואָוו. די באַנק מיטן נאָמען „זוויאַנזעק קרעדיטאָווי ספּולדזשעלני", איז אַנטשטאַנען אין יאָר 1930. לויטן בילאַנס פאַרן יאָר 1932, האָט דער אומזאַץ באַטראָפן 70.445.12 זל; דער רווח 2.204.01 זל. („פּשעגלאָנד ספּולדזשעלטשי", יאָר 7, נומער 1). אין יאָר 1933 האָט זיך די סומע באַדייטנדיק פאַרקלענערט און באַ־טראָפן בלויז 30.190.02 זל. אויך דאָס ווייזט אָן אויף דעם עקאָנאָמישן חורבן פון די יידן אין שטעטל.

9. פּאָדהייצער „קאַטשקע־מאַכערס"

אין „סלאָווניק געאָגראַפיטשני", ווו עס ווערט גערעדט וועגן פּאָדהייץ, ווערט די יידן געמאַכט אַזאַ „קאָמפּלימענט": „די פּאָדהייצער יידן זענען באַקאַנט צוליב זייער כיטרעקייט צום האַנדל און נישט־ערלעכקייט". איך ווייס נישט, אויף וואָס פאַר אַ סמך דער מחבר האָט דעם דאָזיקן אורטייל אַרויסגעגעבן. קיין באַווייזן אָדער אויספירן גיט ער נישט אָן, נאָר איך מיין, אַז ער האָט די דאָזיקע מיינונג געשטיצט

אויפן ווערטל, וואָס ער האָט זיכער געהערט: „פּאָדהייצער קאַטשקעמאַכערס" (וואַרשיינלעך האָט דאָס ווערטל אויך עקזיסטירט — אין אַ וועלכער ס'איז פאָרם — אין אוקראַיניש).

דאָס דאָזיקע ווערטל ווערט איבערגעגעבן (אויך אין שריפטן) אין פאַרשידענע וואַריאַנטן [41]. איך וויל איבערגעבן אויך דעם וואַריאַנט, וואָס איך האָב געהערט פון מיין מאַמען (אַ פּלימעניצע, אַ ברודערן־טאָכטער, פון בערעזשאַנער גאון ר' שלום מרדכי הכהן) און אויך אין דער סביבה פון מיין קינדהייט, אין באָרשטשיוו:

אַ גוי פון דאָרף איז געקומען קיין פּאָדהייץ אויפן יאַריד פאַרקויפן אַ קעלבל. ער שטייט גאַנץ לאַנג, און קיינער קומט צו אים נישט צו. צום סוף קומט צו אים צו אַ קצב און פרעגט אים: וואָס ווילסטו פאַר דער קאַטשקע? ווערט דער גוי אין כעס און צעשרייט זיך אויפן ייד, אַז עס איז דאָך אַ קעלבל, נישט קיין קאַטשקע. דער ייד גייט אַוועק. דער גוי וואַרט ווייטער, ביז עס קומט צו אַן אַנדערער ייד מיט דער זעלבער פראַגע. דער גוי לאָזט אויך אויף אים אויס זיין כעס, אָבער שוין מיט אַ שטילערן קול. און אַזוי גייט אַ דריט, אַ פערט מאָל, ביז דעם גוי קומט אויפן זינען, אפשר איז עס טאַקע אַ קאַטשקע, און נישט קיין קעלבל, אַז אַזוי פיל מענטשן זאָגן דאָס? ווען עס קומט צו אים צו אַ ייד, שוין ביים סאַמע סוף פון יאַריד, בייזערט זיך שוין נישט דער גוי, נאָר פאַרלאַנגט אַ גוטן פרייז פאַר דער קאַטשקע. עס הויבט זיך אָן דער געוויינטלעכער האַנדל, ביז סוף־סוף קויפט אָפּ דער ייד די סחורה, אוןביידע סוחרים גייען זיך זייער וועג און ביידע זענען צופרידן: דער ייד — ווייל ער האָט ביליק געקויפט אַ... קעלבל, דער גוי, ווייל ער האָט גענומען אַ גוטן פרייז פאַר דער... קאַטשקע.

פאַרשטייט זיך, אַז אויך דאָס ווערטל האָט זיינע שרשים אין דער אַמאָליקער ווירקלעכקייט. נאָר ווער קען דאָס היינט צו טאָג פעסטשטעלן? פון דעם וואָס מיר ווייסן וועגן דעם לעבן פון די יידן אין דער שטאָט, קען מען נישט קומען צו אַזאַ אורטייל איבער זיי.

10. שטאָט־ראַט

אַזוי ווי ביי די וואַלן צו דער קהילה איז די יידן אויך ביי די וואַלן צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג אויסגעקומען צו קעמפן פאַר זייערע פאָרשטייער. קודם כל זענען דאָ געווען קעגנער: די פּאָליאַקן און אוקראַאינער; און דערנאָך יידן צווישן זיך. אָפט פלעגט מען אויף דער יידישער זייט פרוון צו שאַפן אַן אַלגעמיינעם יידישן בלאָק און פאַרגרעסערן דער־מיט די שאַנסן פון די יידן.

טיילמאָל האָט מען אויך געפּרוווט זיך צו פאַרשטענדיקן מיט די פּאָליאַקן און אוקראַאינער וועגן אַדורכקומען און שאַפן אַ געמיינזאַמע ליסטע, אָן וואַלן, אָבער נישט תמיד איז עס געלונגען.

בעת די וואַלן צום שטאָט־ראַט אין יולי 1927 איז געשאַפן געוואָרן אַזאַ איינהייטלעכע ליסטע. די יידן האָבן באַקומען 29 מאַנדאַטן, די פּאָליאַקן 11 (7 מיעשטשאַנעס, 4 ענדעקעס), די אוקראַאינער — 4 (אונדא).

אָט זענען די נעמען פון די אויסגעוויילטע: 17 ציוניסטן: דוד לילע, ד"ר שלמה דיק, ד"ר מאַלווינאַ לאַנדאַואָוואַ, בנימין זיידלער, מעכל קאָן, אָזיאַש גאָטעסמאַן, ד"ר זיגמונט ראָ־טענבערג, ד"ר נתן רייכמאַן, דוד צימעט, הערש משה וויינ־טרויב, משה ליבליך, ד"ר אברהם פינקל, משה אָרענשטיין, מגר. שמואל עקער, חיים פונק, יוליוש האַזענקאָרן, ד"ר לעאָן סאַלפעטער; 10 נאַציאָנאַלע יידן: ד"ר הענריק נאָטיק, שמואל פישער, אברהם משה רידקעס, דוד ליליענפעלד, טוביה ראַטנער, אָסקאַר האַבער, חיים לערער, ד"ר לעאָן גראָס, סוועסיע קאָן, ד"ר יוליוש פעל, און 2 אומפּאַרטייאישע: הערצל פאַלבער, אליהו ראַסמאַק.

דער מאַגיסטראַט האָט אויסגעוויילט אַלס בירגערמייסטער אַ פּאָליאַק, און אינזש. דוד לילע אַלס וויצע־בירגערמייסטער.

אין מאַי 1931 ווערט דער שטאָט־ראַט אויפגעלייזט און עס ווערט באַשטימט אַ רעגירונגס־קאָמיסאַר מיט אַ נאָמי־נירטן בייראַט („כווילאַ" 22.5.1931). אויף דער ערשטער זיצונג פון דעם בייראַט האָט — נאָכן עפענען די זיצונג דורכן קאָמיסאַר — גענומען דאָס וואָרט דער יידישער פאָרשטייער, ד"ר סאַלפעטער און פּראָטעסטירט, וואָס אין בייראַט געפינט זיך בלויז איין יידישער פאָרשטייער, בעת ביי די פריערדיקע וואַלן זענען געווען אויף 48 ראַדניקעס 29 יידן. („כווילאַ" 15.5.31).

אין די וואַלן, וואָס זענען סוף־סוף פאָרגעקומען אין מאַי 1934 האָבן די פּאָליאַקן אַדורכגעפירט 8 מאַנדאַטן (די סאַנאַציע — 5, די ענדעקעס — 3), די אוקראַאינער — 2, און די יידן — 6), 4 ציוניסטן, 1 אָרטאָדאָקס און 1 אַסימי־לאַנט). („נייער מאָרגן" 30.5.34).

11. די לעצטע יאָרן פאַרן חורבן

אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון פּאָדהייץ, וואָס איז דערשינען אין „נייער מאָרגן" פון דעם 22.6.1932, קלאָגט זיך דער קאָרעספּאָנדענט (זיין פּסעוודאָנים איז ר—ד), אַז דער עקאָנאָמישער קריזיס האָט גורם געווען צום חורבן פון יידישע עקזיסטענצן. פיל געשעפטן האָבן זיך געשלאָסן אָדער זיך פאַרוואַנדלט אין קראָמען פון... סאָדע־וואַסער.

די קרעדיט־אינסטיטוציעס אין שטאָט: די גמילות־חסידים קאַסע און די קאָאָפּעראַטיווע באַנק, וואָס זענען געשאַפן געוואָרן פון לאָקאַלע פאָנדן, באַמיען זיך צו לינדערן די נויט פון די געפאַלענע סוחרים און בעלי־מלאכות. זיי געבן הלוואות אויף גוטע באַדינגונגען, אָבער דאָס איז צו ווייניק. צוליב דעם, איז אויך פאַראַרעמט געוואָרן די קהילה גופא. פונדעסטוועגן באַמיט זי זיך צו העלפן מיט וואָס נאָר מעגלעך: גיט סובווענצן פאַר יתומים, טיילט אויס האָלץ אויף ווינטער, מצות — אויף פסח, אויך קאַרטאָפל, געלט־אונטערשטיצונגען; גיט אומזיסטע רעצעפּטן פאַר קראַנקע. אָבער דאָס קען נישט גענוגן.

דאָס בילד, גאָר אַ טרויעריקס, וואָס שפּיגלט אָפּ איבריקנס נישט נאָר דעם מצב אין דער שטאָט פּאָדהייץ, איז פון יאָר 1932; פון דער צייט האָט זיך די סיטואַציע פאַר די יידן זיכער נישט געבעסערט, ובפרט ווען נאָך היטלערס קומען צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד, האָט זיך אויך פאַרשטאַרקט דער אַנטיסעמיטיזם אין פּוילן. עס הערן זיך אויפרופן צו אַ ווירטשאַפטלעכן באָיקאָט קעגן די יידן; עס וואַקסן אויך די פּאָליטישע שיקאַנעס מצד דער מאַכט, מצד די פּאָליטישע פּאַרטייען און דעם געהעצטן המון.

עס קומט אויך צו פיזישע אַרויסטרעטונגען קעגן יידן. דער ייד פילט זיך נישט זיכער מיטן נאַקעטן לעבן, בעת ער זעט, אַז אויך דער ווירטשאַפטלעכער יסוד פאַר זיין קיום גייט אונטער. די נאַציאָנאַלע קאָאָפּעראַטיוון פון די פּאָליאַקן און אוקראַינער, וואָס ווילן, לויט זייער טענה, בלויז אויפשטעלן זייער אייגן עקאָנאָמיש לעבן אויף געזונטע יסודות — ווערן זעלבשטענדיק און שטויסן ממילא אָפּ דעם נישט־יידן פון די יידישע קראָמען, פון יידישע בעלי־מלאכות און יידישער באַרופס־אינטעליגענץ.

דער ייד פילט זיך פאַראַרעמט, פאַרלאָזן און איינזאַם. זיין גאַנצע האָפענונג איז אויף דעם יידישן אחדות, אויף דער עוונטועלער הילף, וואָס די אויסלענדישע יידן קענען זיי געבן, אָבער אויך דאָס גענוגט נישט. די נויט איז צו גרויס. הויבט מען אָן צו זוכן אַ מעגלעכקייט צו פאַרלאָזן פּוילן. אָבער די וועלט איז פאַרשלאָסן פאַרן יידישן עמיג־ראַנט. אַפילו די טויערן פון פּאַלעסטינע ווערן געשלאָסן פאַר יידן. בלויז יחידי־סגולה קענען זיך אַהין אַריינבאַקומען.

אַזוי איז געווען די לאַגע פון די יידן אין אונדזערע קאַנטן אין מאָמענט, ווען גאַנץ אומפאַרהאָפט פאַר דער וועלט און בפרט פאַר די יידן גופא, האָט אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, וואָס האָט לחלוטין חרוב געמאַכט דעם יידישן ישוב אין פּוילן, פשוט אים אָפּגעמעקט פון דער וועלט.

12. פּאָדהייצער לאַנדסמאַנשאַפטן אין אַמעריקע [42]

אַ קורצער איבערבליק פון די פּאָדהייצער אָרגאַני־זאַציעס אין אַמעריקע אין יאָר 1938 — קורץ פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה [42].

1. קאָנגרעגיישן „משאת בנימין אנשי פּאָדהייץ" — אַנטשטאַנען אין יאָר 1895 מיט 25 מיטגלידער; אין יאָר 1938 — 200 מיטגלידער. אַ געמישטער עלעמענט. 10% אַמעריקאַנער געבוירענע. די שפּראַך אויף די מיטינגען — יידיש. זייער ציל איז אויסצוהאַלטן אַן אייגענע שיל, זאָרגן פאַר אַ קרקע אויפן בית הקברות, קעגנזייטיקע הילף, שטיצן אָרטיקע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס. סעקרעטער: געללער.

2. קאָנגרעגיישן „רודף שלום אנשי פּאָדהייץ", אַנט־שטאַנען 1900 מיט 30 מיטגלידער; אין 1938 — 200 מיט־גלידער. 75% אַרבעטער; 20% אַמעריקאַנער געבוירענע. 5% נישט־לאַנדסלייט. דער צוועק פון דער אָרגאַניזאַציע; שטיצן די אַלטע היים און אָרטיקע אינסטיטוציעס; האָבן אַן אייגענע שיל און אַ בית־עלמין. סעקרעטער: דזשאָו ווייסער. אין יאָר 1939 זענען געווען בלויז 170 מיטגלעדער. אין יענעם יאָר האָבן זיי געשיקט אין דער אַלטער היים אויף מעות חיטין — 1.600 דאָלאַר [43].

זיי שטיצן זייער היימשטאָט מיט 1.500 דאָלאַר אַ יאָר. אַ חוץ דעם האָבן זיי אַ נויט־פאָנד פאַר אייגענע חברים. דער סעקרעטער פון פאַריין איז: אַ. פּרויבדליך.

3. „פּאָדהייצער יאַנג מענס בענ. אַסאָסיישן"—אַנטשטאַנען אין 1901 מיט אַ צאָל פון 50 מיטגלידער (אין יאָר 1938 — 125 מיטגלידער). דאָס רוב זענען זיי אַרבעטער; 2% פון זיי זענען נישט קיין פּאָדהייצער (פון דער סביבה, אָדער חתונה געהאַט מיט פּאָדהייצער). 35% פון די מיטגלידער זענען געבוירענע אין אַמעריקע. צוויי מאָל אין חודש קומען זיי זיך צונויף. די שפּראַך אויף מיטינגען איז יידיש.

4. „ערשטע פאַראייניקטע פּאָדהייצער קאָנגרעגיישן", „אנשי ספרד", אַנטשטאַנען אין יאָר 1903 מיט 10 מיטגלי־דער; אין יאָר 1938 — 100 מיטגלידער. אַ געמישטער עלעמענט. 40% זענען אַמעריקאַנער געבוירענע. 5% זענען נישט קיין לאַנדסלייט. די שפּראַך אויף די מיטינגען — צוויי מאָל אין חודש — איז יידיש. זיי האַלטן אויס די תלמוד־תורה אין דער אַלטער היים. חוץ דעם שטיצן זיי „היגע" (אַמעריקאַניש־יידישע) אינסטיטוציעס מיט 100 דאָלאַר אַ יאָר, האַלטן אויס אַ שיל, האָבן אַ נויט־פאָנד, זאָרגן פאַר אַ קרקע פאַר די פאַרשטאָרבענע א.אַז.וו.. סעקרעטער: דזשוליוס שארר.

באמערקונגען

1 באַנד 8, זייט 384. Słownik Geograficzny 1

2 Baedecker: Das Generalgouvernment 1943, זייט 232.

3 די באַשרייבונג שטאַמט פון אַ פראַנצויז וואָס האָט זיך געפונען צווישן יאַן סאָביעסקיס הויפלייט, דאַלעראַן (1661).

4 לויט באַלינסקי־ליפינסקי: Baliński-Lipiński: Starożytna Polska

5 יעווריייסקאַיאַ אנציקלאָפּעדיאַ, באַנד 12, ז׳ 641, 1913. דעם אַרטיקל האָט געשריבן מאיר באַלאַבאַן.

6 זייט 180, 1926. A. Czołowski Bohdan Janusz: Przeszłość i zabytki Województwa Tarnopolskiego.

7 דאָרט.

8 יעווריייסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ. — דעם רב קען מען „געשיכט־לעך" באַשטעטיקן; דאָס מיינט אָבער נישט, אַז פריער איז דאָ נישט געווען קיין רב (רבנים). נאָר מקורות דערצו פעלן אונדז.

9 מאַטעאוש מיעזעס: Mateusz Miezes: Udział Żydów w wojnach Polski. Warszawa 1939, Str. 162.

10 דאָס זעלבע אין סלאָווניק געאָגר. באַנד 8, ז׳ 386, נאָר דאָ דערמאָנט מען נישט קיין יידן. דאָרט ז׳ 8־167.

11 מיעזעס, ז׳ 180.

12 משה שטיינשניידער Moritz Steinschneider: Die Geschichtsliteratur der Juden. 1905, ז״ז 183, 186.

13 פנקס ועד ארבע ארצות, סימן תרעט (הערה).

14 חיים וירשובסקי: המקובל השבתאי ר׳ משה דוד מפודהייצה, „ציון", תש״ב, הערה ג.

15 מ. באַלאַבאַן: ספּיס זשידוב ז׳ 4. דאָ ווערט אויך געבראַכט דער טעקסט פון דער שבועה.

16 פיליפּ פרידמאַן ז׳ 144, הערה 5.

17 „כווילאַ" 6.5.1927.

18 „נייער מאָרגן" 4.8.1933.

19 „נייער מאָרגן" 20.8.1934.

20 סלאָווניק געאָגראַפיטשני, באַנד 8, זייט 388.

21 זייער כאַראַקטעריסטיש איז די באַצייכנונג מיט וועלכע עס באַנוצט זיך די האַנדלס־ און אינדוסטרי־קאַמער אין בראָדי, וואָס האָט די רשימה צונויפגעשטעלט. אַז מען מיינט דאָ יידן איז גאַנץ קלאָר.

22 שטאעגער, זייט 258.

23 דאָרט, זייט 257.

24 דאָס איז אַ וועכנטלעכע בייל‍אַגע אין עברית צו דעם „איז־ראַעליט" וואָס איז ערשינען אין דייטש אין דער שטאָט מיינץ (מגנצא).

25 זע דעם יידישן פאָלקס־קאַלענדער, כנ״ל.

26 מחזיקי הדת, נ״י 18, 22.2.1907.

27 ד״ר נ. מ. געלבער: תולדות התנועה הציונית בגליציה, עמודים 268/9, 237.

28 דער קאָרעספּאָנדענט פון פּאָדהייץ א. דוד פּאַליסיאַק גיט אָן דעם סכום 140 פלאָרענטינס וואָס מען האָט איבערגעשיקט קיין ווין, באַמערקנדיק, כי חפץ ורצון הפיליאלע כי עם הכסף תושיע החברה רק להולכים לפלסטינה ולא לגולי אמריקה. די צענטראַלע האָט דאַצו מסכים געווען, און דער קאָרעספּאָנדענט פארענדיקט: מה טוב היה, כי בכל עיר ועיר יווסד סניף לחברת כי״ח — אז במהרה יצא רעיון ישוב א״י מכוח אל הפועל.

29 גלבר, שם, עמוד 362.

30 שם, עמוד 511/2.

31 11.10.1905, לעמבערג, 44 (פוילישע וואָכנשריפט פון דער ציוניסט׳שער אָרגאַניזאַציע אין גאַליציע (ווסכוד).

32 „ווסכוד" פון 14.2.1906 — קאָרעספּאָנדענץ פון פּאָדהייץ.

33 דאָרט, 6.12.1905.

34 דאָרט, 31.10.1906.

35 דאָרט, 18.10.1907.

36 דאָרט, 6.1.1911.

37 לויט „נייער מאָרגן" — לוואָוו — פון 11.7.1933.

38 שטאעגער, זייט 133.

39 גרונסקי, טאַבעלע 25, זייט 45.

40 „חווילא" 22.5.1931.

41 אין ידיעות פון „ייווא" אין יאָר 1937/8; ד״ר מ. ווייכערט: זכרונות, באַנד 1, ת״א, זייט 11/2.

42 די יידישע לאנדסמאַנשאַפטן פון ניו־יאָרק, 1938, אַרויסגעגעבן פון י. ל. פרץ שרייבער־פאַריין.

43 גאַליציאַנער יאָרבוך 23.4.1939.

רחוב „סטאַרא טאַרגאָוויצאַ"
די סטאַרא טאַרגאָוויצאַ" גאַס

הרב וולף פּיירסטון (פּייערשטיין)

די גאָלדענע קייט פון פּאַדהייצער רבנים

דאָס שטעטל פּאַדהייץ, מיין געבורטשטאָט, איז געווען מיט פיר הונדערט יאָר צוריק אַ שטאָט פול מיט חכמים און געלערנטע מענטשן. אירע רבנים זענען געווען גדולי תורה וואָס זענען געווען באַרימט אין אַלע יידישע קהילות. רבנים פון נאָנט און פון ווייט פלעגן זיך מיט זיי דורכשרייבן וועגן פאַרשידענע פּראָבלעמען אין דער הלכה, און תלמידים פון אַלע לענדער פלעגן קומען ביי זיי לערנען. דער גרעסטער און וויכטיגסטער פון זיי איז געווען הרב הגאון ר׳ בנימין אהרן ב״ר אברהם סלניק, דער מחבר פון ספר שאלות ותשובות „משאת בנימין״. ער איז געזעסן אויפן כסא הרבנות אין פּאַדהייצע פערציק יאָר (1580—1620), און זיינע תשובות זענען אָנגענומען און אויסגעפירט געוואָרן אומעטום ווו יידן האָבן געלעבט. ער האָט אַריינגעבראַכט אָרדנונג אין דער פּאַדהייצער קהילה, און בעיקר האָט ער אויפגעהאַלטן דאָרט אַ גרויסע ישיבה, ווו די תלמידים האָבן פון זיין מויל און פון זיינע העלפער געלערנט תורה און חכמה. דאָרט האָט ער אויך אַליין געלערנט און מקיים געווען דעם פּסוק „והגית בם יומם ולילה״. ער איז געוואָרן וואָס אַמאָל מער באַקאַנט אין דער יידישער וועלט, ביז מען האָט אים אויסגעקליבן פאַר אַ חבר פון „ועד שלוש הארצות״, און שפּעטער אויך פאַרן ראש הוועד.

כדי צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די פּאַדהייצער רבנים, און לכבוד מיין געבורט־שטאָט, ווו מיין מוטער חנה ע״ה בת ר׳ חיים מרדכי פּייערשטיין ע״ה און אַלע אירע אבות זענען באַהאַלטן געוואָרן, וויל איך דאָ אויסרעכענען אַלע רבנים וואָס זענען געזעסן אויפן כסא הרבנות אין אונדזער שטאָט פונם יאָר ש׳ ביז תרס״ה (1540—1905).

די צוויי רבנים וואָס זענען געווען פאַר דעם מחבר פון „משאת בנימין״ זענען געווען הרב הגאון ר׳ משה און זיין זון ר׳ יהודה לייב. ר׳ יהודה לייב איז באַהאַלטן געוואָרן אויפן לעמבערגער בית־עולם, און די מצבה אויף זיין קבר ענטהאַלט גרויסע שבחים פאַר זיין פּערזענליכקייט. דאָרט איז אויך דערמאָנט, אַז סיי ער סיי זיין פאָטער זענען געווען רבנים אין פּאַדהייצע.

דער דריטער רב איז, ווי געזאָגט, געווען הרה״ג ר׳ בנימין סלניק. זיין עלטערער זון, ר׳ אברהם איז געווען רב אין טאַרנאָפּאָל און דערנאָך אין בריסק דליטא. דער צווייטער זון, ר׳ יעקב איז געווען רב אין פּאַדהייצע נאָך זיין פאָטערס פּטירה. ער האָט מחבר געווען אַ ספר מיטן נאָמען „נחלת יעקב״ — אַ פּירוש צו רש״יס פּירוש אויף דער תורה. ער איז געווען דער פערטער רב אין אונדזער שטאָט. ער האָט נישט געהאַט קיין זון, וואָס זאָל קענען פאַרנעמען זיין פּלאַץ.

דער פינפטער רב איז געווען ר׳ דויד, דער מחבר פון אַ ספר „תפארת ישראל״. ער איז געשטאָרבן אין יאָר שצ״ג (1633). נאָך אים איז געווען ר׳ מרדכי זצ״ל, וואָס איז פריער געווען רב אין ריישא.

דער זיבעטער רב איז געווען הרה״ג ר׳ משה כץ, דער עלטערער זון פונם באַוווסטן רב ר׳ שבתי כץ, וואָס איז באַקאַנט לויט זיין ספר ווי דער בעל הש״ך. נאָך אים איז געווען הרה״ג ר׳ משה קאַצינעלבויגן, אַ זון פון הרב שאול קאַצינעלבויגן, וואָס זיין יחוס ציט זיך ביז ר׳ שאול וואהל (וואָס איז געווען איין טאָג קעניג פון פּוילן) און צום גאון בעל משאת בנימין. זיין שוואָגער איז געווען דער רב און מקובל ר׳ זכריה מענדל פון פּאַדהייצע, וואָס איז דער מחבר פון עטלעכע ספרים.

נאָך ר׳ משה קאַצינעלבויגן האָט מען אויפגענומען פאַר דעם ניינטן רב ר׳ משה בן הרב מנחם נחום. נאָך אים איז געווען דער גרויסער גאון ר׳ יששכר דוב בעריש, אַ זון פונם גאון ר׳ יהושע, דעם מחבר פונם ספר „פני יהושע״.

דער עלפטער רב איז געווען הרב הגאון ר׳ משולם זלמן, בן הגאון ר׳ יעקב עמדן. שפּעטער איז ער אויפגענומען געוואָרן פאַר רב אין לאָנדאָן (בערך 1769).

נאָך ר׳ משולם זלמן איז געזעסן אויפן כסא הרבנות הרב הגאון ר׳ צבי הירש, און נאָך אים הרב ר׳ שמחה ראַפּאַפּאָרט, אַ זון פון לעמבערגער רב ר׳ חיים כהן ראַפּאַפּאָרט. ער איז געשטאָרבן אין יאָר תקפ״ה (1825).

נאָך זיי איז געווען הרב הגאון ר׳ שמואל. זיין נאָמען ווערט דערמאָנט אין פאַרשידענע ספרים פון שאלות ותשובות. דערנאָך איז אויפגענומען געוואָרן פאַר רב ר׳ אריה יהודה לייב, אַ גרויסער גאון, וואָס איז באַקאַנט ווי דער מחבר פון ספר „לב אריה״.

נאָכן מחבר פון „לב אריה״ איז געווען רב ר׳ נטע. אין פאַרשידענע ספרים ווערט ר׳ נטע פאַרגעשטעלט ווי א גרויסער און וויכטיקער רב.

נאָכן רב ר׳ נטע איז אויפגענומען געוואָרן פאַר רב ר׳ שמעון מעללער, און נאָך אים זיין זון ר׳ יונה מעללער.

נאָך ר׳ יונה מעללער איז אויפגענומען געוואָרן פאַר רב הגאון ר׳ שלום בן ר׳ חיים מרדכי ליליענפעלד, געבוירן אין

פֿאַדהייצע. נאָך זיין אָפּלעבן האָט מען נישט אויפגענומען קיין נייעם רב. זיין פּלאַץ האָבן פֿאַרטרעטן דריי דיינים: מו״צ (מורה-צדק) הר׳ אברהם אייזן, מו״צ הר׳ פייביש שוואַרץ און מו״צ הר׳ וואָלף האַבער.

אין ניו-יאָרק האָבן אונדזערע לאַנדסלייט אויפגענומען מיין ברודער הרב ר׳ חיים-מרדכי ברעכער ז״ל פֿאַר רב און מורה-צדק אין דער שיל „משאת בנימין״. ער איז געווען אַ גדול בתורה ובמעשים טובים און אַ גרויסער בעל דקדוק. ער האָט מגיה געווען דעם תנ״ך יהואש, די קאָנקאָרדאַנץ פֿון שלמה מאַנדעלקערן און נאָך אַנדערע ספרים. ער איז נפטר געוואָרן י״ד חשון תשכ״ו (1966) אין עלטער פֿון 86 יאָר.

תנצב״ה.

(קורצער אינהאַלט פֿון דעם מאמר אין העברעאישן טייל פֿון בוך).

מאיר פּיקהולץ

אייניקע שטריכן איבערן רב ר׳ דויד ליליענפעלד

רבי דויד הכהן ליליענפעלד איז געווען איינער פֿון די לעצטע פּראָמינענטע רבנים אין פּוילין. ער איז געווען רב אין פֿאַדהייץ, ממלא-מקום פֿון זיין פֿאָטער הרב ר׳ שלום הכהן ליליענפעלד, וועלכער איז באַקאַנט געווען אַלס גאון וואָס האָט געשאַפֿן חיבורים, וועלכע זענען ליידער נישט דערשינען, ווייל זיי זענען געבליבן אין זייער פֿאַרלאַג ביים אויסברוך פֿונעם קריג.

ער האָט געצויגן אַ שלשלת רבנים פֿון 170 יאָרן, אָנהויבנדיק פֿון זיין עלטער-עלטערזיידן הרב ר׳ נטע גאַליצער. אויפֿן פֿאַדהייצער בית-עלמין געפֿינט זיך ביים איינגאַנג אַ באַזונדערע שורה פֿון די לעצטע רבנים פֿון דער שטאָדט, אָנהויבנדיק פֿון דעם זיידן הרב ר׳ נתן נטע, וואָס פֿון אים הויבט זיך אָן אונדזער פֿאַמיליע.

הרב דויד ליליענפעלד איז געווען אַ זייער געבילדעטער מענטש. ער האָט שטודירט פּריוואַט, ווייל אַלס רבנישער זון האָט ער נישט געקענט צו יענער צייט באַזוכן קיינע רעגירונגס-שולן. ער האָט גערעדט פּערפֿעקט דייטש און פּויליש. זיינע פּוילישע רעדעס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אַ שטאַרקן אינהאַלט. ער פֿלעגט ביי יעדער געלעגנהייט פֿון די פּוילישע נאַציאָנאַלע ימים-טובים רעדן, און זיינע רעדעס זיינען תמיד געווען אָנגענומען ביי די בעהערדן. אויסער זיין אינטעלעקטואַליטעט האָט ער געהאַט אַ הדרת פּנים. ער האָט זיך פֿאַרנומען מיט יעדער זאַך וואָס האָט געהערט צו דער יידישער געמיינדע. ער פֿלעגט זיך שטעלן פֿאַר יעדן יידן, פֿון דער גרעסטער ביז צו דער קלענסטער זאַך: רעפּרעזענטאַציעס, געריכטלעכע און געמיינדע-אָנגעלעגנהייטן, און דערגלייכן. ער איז געווען אַן איבערגעגעבענער ציוניסט, און אין 1925 קאַנדידירט אַלס סיים-דעפּוטאַט פֿון דער „מזרחי״ פּאַרטיי. זיין אַמט האָט ער אויסגעפֿירט שלא על מנת לקבל פּרס, ווייל ער האָט געהאַט גרויסע געשעפֿטן, מילן און הייזער.

זיין יינגערער ברודער לייביש ליליענפעלד האָט באַקומען סמיכות לרבנות נאָך אַלס יונגער בחור, אָבער ער האָט זיך נישט פֿאַרנומען מיט קיין רבנות. ער איז געווען אַ הייסער ציוניסט און זייער אַ געבילדעטער מענטש, באַהערשט די שפּראַכן דייטש און פּויליש און אויך גערעדט ענגליש. ער איז געווען אַ באַזיצער פֿון הייזער און איז מאַטעריעל געשטאַנען זייער גוט.

זייער שוואָגער הרב זישע פּיקהאָלץ איז געווען אַ מושלם בכל המעלות. אין זיין יוגנט האָט ער געלערנט ביי זיין שווער הרב ר׳ שלום ליליענפעלד, ווו ער האָט אויך באַקומען סמיכה אויף רבנות. ער איז געווען זייער אַ געבילדעטער מענטש מיט מאָדערנע אַנשויאונגען. געווען אַ בעלזר חסיד, וואָס האָט געהערט צום „שטאַב״, און אויך אַן אָנגעזעענער חסיד ביים טשאָרטקאָווער רבין רבי ישראליניו; געווען פּרעזידענט פֿון די „מחזיקי הדת״ אין פֿאַדהייץ, און געלייענט יעדן טאָג אַ שיעור אינעם שטעטישן בית-המדרש. ער איז געווען אַן אייניקל פֿונעם רב פֿון לוקאַטש, אַ יחוס וואָס ציט זיך ביז מלכות בית דוד.

חיים ווירשאַווסקי

ר׳ משה־דוד פון פּאָדהייץ

(אַ מקובל און אָנהענגער פון שבתי־צבי)

עס קען זיין, אַז ווען נישט דער עקשנותדיקער קאַמף פון ר׳ יעקב עמדן קעגן די אָנהענגער פון שבתי־צבי וואָלטן מיר אפילו נישט געוווּסט וועגן דער עקזיסטענץ פון ר׳ משה דוד פון פּאָדהייעץ, ווייל אַלץ וואָס מיר ווייסן וועגן אים קומט פון די שריפטן פון ר׳ יעקב עמדן, אין וועלכע ער ווערט צענדליקער מאָל דערמאָנט. אמת איז, אַז אַלע ידיעות וועגן אים קומען בעיקר פון זיינע שונאים און געגנער, אָבער פון דעם אַלעמען לאָזט זיך דאָך צוזאַמענשטעלן אַ מער־וועניגער ריכטיק בילד פון זיין פּערזענלעכקייט און פון זיין לעבנסגעשיכטע.

וועגן זיין געשיכטע איידער ער איז געקומען קיין דייטשלאַנד איז זייער וועניג באַקאַנט. לויט ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט אין איינער פון זיינע דרשות, איז ער געבוירן אין יאָר תנ״ו (1696); לויט דעם נאָמען ווייסן מיר אַז ער איז געבוירן אין פּאָדהייצע, וואָס אין יענע יאָרן געווען אַ וויכטיקער צענטער פון שבתי־צבי׳ס אָנהענגער. אָבער מיר ווייסן נישט ווען ער איז אַליין געוואָרן אַן אָנהענגער פון שבתי־צבי און פאַר וועלכע „מעשים טובים״ מען האָט אים פאַרפאָלגט אין פוילן, אַזוי ווייט אַז ער האָט געמוזט פון דאָרט אַנטלויפן. אָפּקלאַנגען פון דעם אַלעם הערן מיר ערשט אין שפּעטערע צייטן, בשעת ער האָט זיך באַזעצט אין אַלטאָנא און איז געקומען אין אַן ענגן קאָנטאַקט מיט ר׳ יונתן אייבשיץ און זיין זון וולף, און ר׳ יעקב עמדן און אַנדערע פאַנאַטישע געגנער פון שבתי־צבי האָבן אָנגעהויבן זיך מיט אים צו אינטערעסירן.

ווייזט אויס אַז ר׳ משה דוד איז קודם געווען אַ „בעל שם״ אין מזרח פוילן. זוסמאַן שאַכנאָוצי, וואָס האָט זיך מיט אים געטראָפן אין לאָנדאָן, שרייבט וועגן אים: „דער מופלג מהור״ר משה-דוד איז אַן עלטערער מענטש, אַ גרויסער מקובל, און ער האָט פריער געוווינט אין פּאָדהייצע, ווו ער איז געווען באַקאַנט פאַר אַ בעל־שם״. ר׳ יעקב עמדן, וואָס ברענגט די דערמאָנטע ווערטער, דרייט זיי איבער, און ער רופט אים מיט אַ שפּאָט־נאָמען „בעל־שד״. דערביי דערציילט ער, אַז מען האָט אים פון אַ סך שטעט אַרויסגעטריבן ווייל מען האָט אים געזען עסן טריפות און ער האָט געשריבן קמיעות מיטן נאָמען פון שבתי־צבי, אָדער אין וועלכע ס׳איז פאַראַן אַ „צלם״ אין אַ פאַרשטעלטן אויפן.

מען קען זיך לייכט פאָרשטעלן, אַז אַרומפאָרנדיק אין די פוילישע קהילות האָט ער זיך פאַרנומען נישט בלויז מיט שרייבן קמיעות און האָט זיכער געפרוווט פאַרשפּרייטן דעם גלויבן אין שבתי־צבי. אינטערעסאַנט איז אויך זיין באַזוך אין פּראָסטיץ, אין מעהרן, ווו ס׳האָבן זיך געפונען גאָר עקסטרעמע אָנהענגער פון שבתי־צבי. אָבער פון דער אַנדערער זייט מוז מען צוגעבן, אַז אַ סך פון די באַשולדיקונגען פון ר׳ יעקב עמדן קעגן ר׳ משה דוד פון פּאָדהייעץ זענען ביז היינט נאָך נישט באַוויזן געוואָרן.

(קורצער אינהאַלט פון דער אָפּהאַנדלונג אין העברעאישן טייל פון בוך).

ד״ר הערמאַן אדלער

דאָקטאָר פאַלק — דער בעל־שם פון לאָנדאָן

חיים שמואל יעקב פאַלק, וואָס האָט זיך אויך גערופן „דע פאַלק״, דוקטור פאַלק אָדער דאָקטאָר פאַלקאָן (געלעבט 1710—1782) איז געווען אין אַ גרויסער מאָס אַ מיסטאָרישע און אומפאַרשטענדלעכע פערזענליכקייט. כמעט פערציק יאָר האָט ער געוווינט אין לאָנדאָן און איז געווען באַקאַנט ווי „דער בעל-שם״ פון לאָנדאָן. ער איז געווען אין אַן ענגן קאָנטאַקט מיט אַ סך וויכטיקע פערזענליכקייטן פון זיין תקופה און בעיקר מיט דער יידישער קהילה פון לאָנדאָן. אָבער פונדעסט־ וועגן זענען פאַראַן זייער ווייניג קוועלן צו זיין לעבנסגעשיכטע.

מען קען נישט וויסן גענוי און זיכער ווו ער איז געבוירן געוואָרן. ר׳ יעקב עמדן, וואָס האָט גוט אויסגעפאָרשט זיין גאַנצע פאַרגאַנגענהייט, שרייבט אַז ער איז געקומען פון פוילן; מן הסתם איז ער געווען אַ פּאָדהייצער, אזויווי זיין פריינד משה דוד.

כאָטש שבתי-צבי, דער פאַלשער משיח, איז געשטאָרבן

אין יאָר 1676, האָבן ווייטער עקזיסטירט פאַרשידענע יידישע סעקטען וואָס האָבן געגלויבט אין אים. איינע פון אָט די סעקטן איז געגרינדעט געוואָרן דורך יהודה חסיד, וואָס איז צוזאַמען מיט זיינע חברים עולה געווען קיין ארץ ישראל אין יאָר 1700. זיי זענען געפאָרן דורך דער שטאָט פירט אין דייטשלאַנד, דערנאָך דורך טיראָל און ווענעדיג. עס קען זיין אַז פאַלק איז אויך געווען זייערער אַ חבר און איז געפאָרן אויף דעמזעלבן וועג ווי זיין לערער און וועגווייזער. מיר ווייסן אַז זיין מוטער איז געשטאָרבן אין פירט און איז דאָרט באַגראָבן געוואָרן, און שפּעטער האָט דער זון, שמואל יעקב פאַלק, געלאָזט שטעלן אַ מצבה אויף איר קבר. ווייזט אויס אַז די קהילה פון פירט האָט אים געהאָלפן בשעת ער איז געווען אין אַ שלעכטער לאַגע; אַ פאַקט איז אַז ער האָט שפּעטער ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן איבערגעשיקט געלט פאַר דער קהילה און אין זיין צוואה האָט ער איר איבערגע־לאָזט אַ שיינע ירושה.

צי איז פאַלק געווען אַן אָנהענגער פון שבתי־צבי — דאָס לאָזט זיך נישט גענוי פעסטשטעלן. פּראָפעסאָר שעכטער ווייזט אויף, אַז ר' יעקב עמדן און אנדערע ענלעכע קוועלן רעדן וועגן פאַלק אין אַ גיפטיקן טאָן ווי אַן אָנהענגער פון שבתי־צבי, אָבער דאָס איז געוויס געווען דערפאַר וואָס ער איז געווען אַ פריינד פון משה דוד פון פּאָדהייצע, און בשעת ער איז געווען אין לאָנדאָן, נאָכדעם ווי מען האָט אים פון אַ סך שטעט אַרויסגעטריבן, האָט אים פאַלק מקרב געווען. איין זאַך איז זיכער, אַז ער האָט זיך פאַרנומען מיט קבלה און האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ מענטש מיט מאַגישע כוחות. ער האָט געלעבט אין אַ צייט ווען אייראָפּע איז געווען פאַר־פלייצט מיט מענטשן וואָס האָבן געזאָגט אַז זיי קענען אַנט־פּלעקן באַהאַלטענע אוצרות מיט אַ וווּנדער־שטעקן, אין אַ צייט וואָס אַפילו געוויסע געלערנטע האָבן איינגערעדט זיך און אַנדערע אַז זיי קענען מאַכן גאָלד פון זילבער און נאָך אַזעלכע פאַנטאַסטישע זאַכן. ארכענהאָלץ דערציילט אין זיין בוך, אַז אַ פראַנצויזישע אַדעליגע מיטן נאָמען דע־ראַנצאָוו שרייבט אין אירע מעמואַרן אַז פאַלק האָט אין הויף פון איר פאָטער אין ברוינשווייג געוויזן פאַרשידענע וווּנדערלעכע זאַכן; ארכענהאָלץ דריקט אויס זיין מיינונג, אַז פאַלק האָט דאָס געקאָנט באַווייזן אַ דאַנק זיינע אויסערגעוויינלעכע קענט־נישן אין כעמיע. אַרומפאַרנדיק איז ער געקומען אויך קיין וועסטפאַלן און האָט זיך אויך דאָרט פאַרגעשטעלט פאַר איינעם וואָס קען אַנטדעקן באַהאַלטענע אוצרות. די רעגי־רונגס־אָרגאַנען האָבן דאָס אָנגענומען פאַר כישוף־מאַכעריי און האָבן אַרויסגעגעבן אַן אורטייל מען זאָל אים פאַרברענען, אָבער ער איז רעכטצייטיק אַנטלאָפן און איז געקומען קיין לאָנדאָן. עמדן ציטירט אַ בריוו, לויט וועלכן פאַלק האָט אין יענער צייט חתונה געהאַט מיט אַ פּרוי וואָס האָט געהאַט נישט קיין בכבודיקע פאַרגאַנגענהייט. אָבער דאָס מוז נישט זיין ריכטיק. עמדן איז אַלעמאָל גרייט געווען צו גלויבן דאָס ערגסטע וועגן מענטשן וואָס ער האָט חושד געווען פאַר שבתי־צביניקעס. פאַלק האָט קיין קינדער נישט געהאַט, אָבער אין זיין צוואה ווערט דערמאָנט אַ שטיף־זון מיטן נאָמען גדליה.

אין לאָנדאָן האָט מען אים פיין אויפגענומען; בכלל האָט מען דעמאָלט אין ענגלאַנד אַלע פּליכטלינגע גוט אויפגענומען און נישט נאָכגעפאָרשט וואָס זייער פאַרגאַנגענהייט איז געווען. מן הסתם האָט ער אויך דאָ געוויזן זיינע וווּנדער, אָבער ער איז געווען מער פאַרזיכטיק. יעדנפאַלס האָט מען וועגן אים דערציילט פאַרשידענע וווּנדערלעכע זאַכן: אַז ביי אים ברענט אַ ליכט עטלעכע וואָכן אָן בוימל; אַז ער קען אָנפילן זיין קעלער מיט קוילן דורך אַ שפּרוך פון דער קבלה; אַז ער האָט אַמאָל פאַרזעצט זיין זילבערן בעשטעק, און דורך אַ שפּרוך איז עס אַליין צוריקגעקומען צו אים; אַז ער האָט אַמאָל אָפּגעהאַלטן אַ גרויסע שריפה, וואָס האָט זיך דערנענטערט צו דער שיל, דערמיט וואָס ער האָט אָנגעשריבן פיר אותיות ביים אַריינגאַנג פון דער שיל.

ווייזט אויס אַז קומענדיק קיין ענגלאַנד האָט ער פאַר־דינט זיין ברויט מיט זיינע וווּנדערלעכע מעשים, און האָט אויך געמאַכט דערפון אַ פאַרמעגן. אַ דאַנק יעקב עמדן האָט זיך דערהאַלטן אַ בריוו פון זיינעם אַ פריינד זוסמאַן שאַכנאָוו־צי, אין וועלכן ער ווערט באַשריבן ווי אַ וווּנדערלעכער און אַ רייכער מענטש. ער פאַרענדיקט זיין בריוו מיט די ווערטער: „דער מענטש איז אַ יחיד בדורו מיט זיינע קענט־נישן אין דער הייליגער קבלה. איך קען דיר נישט איבערגעבן איינצעלהייטלעך אַלע וווּנדער וואָס ער באַווייזט. איך האַלט עס פאַר אַ כבוד און אַ גליק, וואָס ער האָט מיך געפונען ראוי צו זיין צווישן די, וואָס זיצן מיט אים אונטער איין דאַך און געניסן פון זיין חכמה".

ער איז געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט פאַרשידענע הויכע פּערזענלעכקייטן, וואָס אַ טייל פון זיי זענען געקומען צו אים ער זאָל זיי אַרויסהעלפן אין זייער שלעכטער לאַגע. אונטער אַנדערע ווערט דערמאָנט אַ געהיימער באַזוך פון פּרינץ טשאַרטאָריסקי, ווייזט אויס אַדאַם טשאַרטאָריסקי, דער הערשער פון פּאָדאָליע (1754—1823). צווישן זיינע פריינד זענען געווען די באַנקירערס אַהרן גאָלדשמיד און זיין זון דזשאָרזש; ער האָט געוווינט אין אַ גרויס הויז, און דאָרט האָט ער געהאַט אַ שיל מיט צוויי חזנים און אויך אַ סוכה. ער האָט ליב געהאַט ביכער, און אין זיין טאָגבוך זענען

אויסגערעכנט פאַרשידענע ביכער וואָס ער האָט געקויפט, דאַרונטער ביכער וועגן דקדוק און פילאָזאָפיע.

אין זיין צוואה, וואָס טראָגט דעם דאַטום 14 אַפּריל 1781, האָט ער באַשטימט דעם באַנקיר אהרן גולדשמיד, זיין זון דזשאָרזש און זיין אידעם לעאָן דע־סימאָנס אַלס אויספירער פון דער צוואה. ער איז געשטאָרבן עטלעכע טעג שפּעטער, דעם 17־טן אַפּריל 1781. אין דער אויפשריפט אויף זיין מצבה ווערט דערציילט, אַז די אַלע פערציק יאָר וואָס ער האָט געלעבט אין לאָנדאָן האָט ער זיך געפירט ווי אַן ערלעכער ייד און מקיים געווען אַלע מצוות, און ביי זיין אַפּלעבן האָט ער אַלץ אַוועקגעגעבן אויף צדקה. עס איז געבליבן פון אים אַ בילד געמאָלן פון אַ מאָלער מיטן נאָמען קאָפּליי, אַ בילד וואָס איז זייער געראָטן, און ער מאַכט זייער אַ גוטן איינדרוק מיט זיין אַדעליג פּנים און זיין ווייסער לאַנגער באָרד. מען קען אויף אים אָנווענדן די ווערטער פונם באַוווּסטן ענגלישן שרייבער פּאָפּ (מיט אַ לייכטער ענדערונג): „אפילו ער האָט, ווי יעדער מענטש, געמאַכט אַ סך פעלער אין זיין לעבן — פאַרגעסט זיך אַלץ ווען דו קוקסט אויף זיין פּנים".

(קורצער אינהאַלט פון דעם מאמר אין העברעאישן טייל פון בוך).

וויכטיקע היסטאָרישע דאַטען פון פאָדהייצע

1420 אָנהויב פון יידישן ישוב. פון יענעם יאָר זענען געווען די עלטסטע מצבות אויפן אַלטן בית־עולם.

1580 ר' בנימין סלניק, דער מחבר פונם ספר שאלות־ותשובות „משאת בנימין", איז רב אין פאָדהייצע ביז צו זיין פטירה.

1648 חורבן פון דעם יידישן ישוב אין דער צייט פון באָגדאַן חמיעלניצקי ימ"ש.

1667 יידן קעמפן צוזאַמען מיט אַלע בירגער קעגן די טערקן און טאַטאַרן.

1676 די טערקן דעראָבערן פאָדהייצע און מאַכן אַ פּאָגראָם אויף יידן.

1676 דער פּוילישער סיים באַפרייט די פאָדהייצער יידן פון צאָלן שטייערן אין משך פון 12 יאָר, צוליב זייער גע־דריקטער לאַגע און זייער הילף אין קאַמף קעגן די טאַטאַרן.

1690—1680 חיים מלאך, אַן אָנהענגער פון שבתי־צבי קומט עטלעכע מאָל קיין פאָדהייצע.

1696 ר' משה־דוד פון פאָדהייצע, אַ באַוווּסטער מקובל און אָנהענגער פון שבתי־צבי, ווערט געבוירן אין פאָד־הייצע (נפטר געוואָרן 1766).

1708 ר' שמואל־יעקב פאלק, „דער בעל־שם פון לאָנדאָן" ווערט געבוירן, וויזט אויס, אין פאָדהייצע (געשטאָרבן 1782 אין לאָנדאָן).

1745 כ"ב חשוון תק"ה איז נפטר געוואָרן דער פאָדהייצער רב ר' ישכר־בעריש, אַ זון פונם „פני יהושע".

1746 אין לעמבערג דערשיינט דאָס ספר „ברכת יעקב" פונם פאָדהייצער רב ר' יעקב ב"ר ברוך.

1756 יעקב פראַנק באַווייזט זיך אין פוילן און קומט עטלעכע מאָל קיין פאָדהייצע.

1759 די לעצטע פראַנקיסטן, דאַרונטער עטלעכע משפחות פון פאָדהייצע שמד'ן זיך אין לעמבערג דעם 17־טן סעפּטעמבער 1759.

1765 ערשטע פאָלקס־ציילונג אין פוילן. אין פאָדהייצע ווערן געציילט 1290 יידן.

1772 גאַנץ מזרח־גאַליציע, און דאַרונטער פאָדהייצע, גייט איבער צו דער עסטרייכישער מלוכה.

1790 ניין יידישע משפחות פון פאָדהייצע באַזעצן זיך ווי לאַנדווירטן מיט הילף פון דער עסטרייכישער רעגירונג.

1791 אין יאָר תקנ"ב איז נפטר געוואָרן ר' זכריה מענדל ב"ר אריה לייב, אַ באַוווּסטער רב און מחבר פון ספרים.

1876 געגרינדעט געוואָרן אַ „קלוב" צום לייענען פון צייט־שריפטן.

1879 געבוירן געוואָרן הרב יצחק אייזיק מנחם אייכענשטיין, וואָס איז געווען פאָדהייצער רבי זייט 1929.

1895 גרינדונג פונם ערשטן פאָדהייצער פאַראיין אין אַמע־ריקע.

1896 געבוירן געוואָרן ר' אברהם ווייס, דער באַוווּסטער תלמוד־פאָרשער.

1909 דעם 31־סטן סעפּטעמבער איז נפטר געוואָרן הרב ר' שלום ליליענפעלד (53 יאָר).

1941 דעם 6־טן יולי איז די שטאָט אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די נאַציס.

1942 יום־כיפור — די ערשטע אַקציע אין שטאָט. ג' בסיוון — דער יאָרצייט נאָך די קדושים פון פאָדהייצע און דער אומגעבונג.

נחמן בלומענטאל

מ. מ. אויזערקיס

אויך אין דער נייערער יידישער ליטעראַטור — אין יידיש — איז פידאַיעץ פאַרטרעטן מיט אַן אָנגעזעענעם שרייבער — דאָס איז מרדכי מענדל אויזערקיס. אין איינעם פון זיינע ביכלעך, „דער פריוואַט־לערער", איז אונטערן נאָמען פון מחבר — אויפן שער־בלאַט — צוגעגעבן דאָס וואָרט „פאָדהייצע". אויף אַזוי ווייט האָט זיך דער מחבר קענטיק געגרויסט מיט זיין היימשטאָט! און אפשר האָט ער דערמיט געוואָלט מרמז זיין, אַז דאָס וואָס ער באַשרייבט אין זיין ביכל אָן אָנגעבן דעם נאָמען פון אָרט ווו דאָס קומט פאָר, האָט אַ שייכות צו פידאַיעץ? גאַנץ מעגלעך.

אויזערקיס איז געבוירן געוואָרן אין פידייעץ אין יאָר 1848. אין די יונגע יאָרן געווען אַ ברענער אין אַ גראַלניע (געברענט בראָנפן). ער איז פיל אַרומגעפאָרן איבער גאַליציע, רוסלאַנד (אָדעס) און רומעניע, אָנגעשפּאַרט ביז קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, דערנאָך צוריקגעקומען און באַזעצט זיך אין זיין געבוירן־אָרט און זיך מפרנס געווען ווי אַ פּריוואַט־־לערער (הויז־לערער). זלמן רייזען גיט אַפילו אָן אין זיין לעקסיקאָן, אַז אויזערקיס איז געווען אַן אַדוואָקאַט; געמיינט זיכער אַ געהילף ביי אַן אַדוואָקאַט, ווייל אויזערקיס האָט אָפילו נישט שטודירט דערויף.

ביי דעם אַלעמען האָט אויזערקיס זייער פיל געשריבן: ראָמאַנען, דראַמעס, לידער מיט אייגענע מעלאָדיעס א. א. וו.

נאָכן באַקענען זיך מיט זיינע ג ע ד ר ו ק ט ע ראָמאַנען — אַ גרויסער טייל פון זיינע כתבים האָבן די ליכטיקע שיין נישט געזען און מ'קאָן זיי באַטראַכטן ווי פאַרלוירן געגאַנגענע — קאָנען מיר נישט מסכים זיין מיט דער מיינונג פון זלמן רייזען, וואָס באַצייכנט זיי ווי „גרויסע שונד־ראָמאַנען". פאַרקערט, זיי האָבן תמיד אַ געזונטן מוסר־השכל, און שפּיגלען אָפּ אין אַ סך פּרטים גאַנץ געטרוי און גאָר רעאַליסטיש דאָס לעבן פון די יידן אין די קליינע און מיטל־גרויסע שטעט און שטעטלעך פון זיין צייט און אין זיינע מקומות (פידייעץ, לוואָוו, וכו'), אויף וואָס דער מחבר ווייזט אַליין אָן אין די נעמען פון זיינע ביכער. פון ד ע ם שטאַנדפּונקט געזען, האָבן זיי אַ גרויסן ווערט. אַזוי אויך זענען ראוי לשבח די יידישע ווערטלעך און אויסדרוקן, וואָס קומען לרוב פאָר אין זיין „דייטשמערישער" שפּראַך (גאַליציש־יידיש־דייטש, לויט דער דעמאָלטדיקער מאָדע).

געשטאָרבן איז אויזערקיס אין יאָר 1913 אין אַמעריקע, אין 65סטן לעבנס־יאָר.

וועגן זיין לעבן האָבן מיר ווייניק פּרטים; קענטיק געהאַט שווערע קינדער־ און יוגנט־יאָרן. זיין פאָטער איז, ווי ס'ווייזט אויס, אויך געווען אַ פּריוואַט־לערער. און די מוטער איז געשטאָרבן ביי דער געבורט. זיין בוך „דער פּריוואַט־לערער" דאַרף זיין אַ מין ליטעראַרישע אויטאָביאָגראַפיע (ווו ער רעדט איבעריקנס — אונטער פאַרשטעלטע נעמען — מער וועגן זיינע מיטבירגער, ווי וועגן זיך גופא). אין דער הקדמה צום בוך זאָגט ער וועגן זיך: „גלויב מיר — דאָס מיינט ער דעם „ליבן לעזער" — אַז איך האָב קיין פאַד־לערער אַפילו אויף איין איינציקע לעקציאָן נישט געהאַט: — נישט פון איין אָפּן (אויוון) ברויט געגעסן, און שאָן פילע עבודות זרות געדינט". קאָן מען זיך שוין פאָרשטעלן, ווי אַזוי מ'האָט זיך צו אים באַצויגן, סיי די פאָרגעשריטענע עלטערן פון זיינע שילער, וואָס האָבן שוין אין זיין צייט אָנגעהויבן צו זוכן מענטשן מיט בילדונג (סטודענטן, אַקאַדעמיקער) און נישט קיין אורחי־פורחי, סיי זיינע שילער, וועלכע מ'האָט געוואָלט געבן — אַ חוץ דער טראַדיציאָנעלער — אויך וועלטלעכע בילדונג. — וועגן איינעם אַזאַ „אַנטיק" זאָגט ערגעץ דער מחבר, אַז ער וויל ביי אים נישט לערנען, ווייל ער וויל דווקא „לערנען טאַנצן". — „טאַנצן זאָל ער מיטן מלאך המות" — איז מוסיף די מוטער פון שילער, וואָס איז אין כעס, ווייל זי צאָלט אומזיסט געלט דעם לערער...

אַ פּריוואַט־לערער — ד. ה. דער מחבר גופא — קומט אויך פאָר אין זיין דערציילונג "דאָס נייע דור", און פון זיינע רייד און פון די רייד פון די עלטערן פון די קינדער ווייסן מיר אַפילו וואָס ער לערנט און וויפל ער נעמט פאַר אַ „לעקציאָן".

קודם כל לערנט מען „איין אַנדרעסע רעכט אויפשרייבן" (פאַרשטייט זיך, נישט אויף יידיש), דערנאָך איבערלייענען אַ יידיש קאַרטל, וואָס קומט אָן מיט דער פּאָסט, אַ „בלאַט ציַיטונג", מאַכן אַ רעכענונג; נו — פאַרשטייט זיך — רעדן און לייענען אַ ביסל פּויליש, דייטש. אין „פּריוואַט־לערער" האָבן מיר אַפילו כמעט אַ סטענאָגראַפישן פּראָטאָקאָל, ווי אַזוי עס זעט אויס אַ לעקציע פון דייטש; דער מחבר לייענט

אַ וואָך און טייטשט אים אויס אויף ריין דייטש. די שילער דאַרפֿן אים איבערחזרן מיט אייגענע ווערטער, אָבער זיי מישן אַריין פּוילישע און יידישע ווערטער, דער מחבר הערט זיך צו און בעסערט זיי אויס.

פאַר זיין שווערער האַרעוואַניע — די גרויסע בחורים זענען אים נישט איין מאָל מבזה, און ווילן בכלל נישט צולייגן דעם קאָפּ צו זיינע תורות — פאַרן קומען אַ גאַנצן חודש צום שילער אין זיין שטוב אַריין, צאָלט מען דעם לערער (אויב מ'בלייבט אים נישט שולדיק) פאַר אַ גאַנצן חודש צען קראַן! און אויב חלילה ער ווערט קראַנק און קומט נישט אויף קיין לעקציע, ציט מען אים אָפּ סוף חודש — 12 קרייצער (24 העלער) פאַר יעדן אַדורכגעלאָזטן טאָג. אַזוי האַנדלען זיינע „ברויט־געבער", די נגידים, פאַרשטייט זיך.

אויף ווי ווייט ער האָט געלעבט איינזאַם און איז איינזאַם געשטאָרבן, קען מען זען דערפון, אַז נאָך זיין טויט האָט זיך אַפילו קיינער נישט אָפּגערופן, נישט געשריבן קיין פּערזענלעכע זכרונות און נישט קיין ליטעראַרישע אָפּשאַצונג.

צום שרייבן האָט ער זיך גענומען שוין אין די מיטעלערע יאָרן, נאָכן מיד ווערן פונעם אַרומטליקען זיך אויף דער וועלט. ווי ער זאָגט דאָס אַליין, האָט ער גענוג דערפאַרונגען פון לעבן, האָט גענוג איבערגעלעבט, גענוג געליטן. און דאָס באַרעכטיקט אים צו געבן זיינע לעזער אָנווייזונגען, ווי אַזוי צו לעבן און אָפּהיטן זיך פון פעלער וואָס אַנדערע מאַכן און ווערן געשטרויכלט. ער אַליין האָט נישט קיין גרויסע פאָרמעלע בילדונג הינטער זיך, ווייזט אויס, אַז ער האָט געענדיקט בלויז 4 קלאַסן גימנאַזיע און קיין פאַך אין האַנט אויך נישט געהאַט. באַשרייבנדיק זיינע מיט־מענטשן, זיין סביבה, ווייזט אָן דער מחבר דירעקט צי אומדירעקט אויף אַלגעמיינע כללים, ווי וואָס ס'איז גוט און וואָס ס'איז שלעכט, וועלכער העלד איז אַן עדלמאַן און וועלכער אַ טייוול. טייל מאָל זאָגט ער אַרויס דעם מוסר־השכל אין קורצע לאָזונגען, ווי למשל: „ווי גוט איז עס, ווען מ'לערנט עפּעס אַ פאַך" (דער נאָמען פון אַ קאַפּיטל), און פאַרשטייט זיך, אַז אין דעם קאַפּיטל ווערט דערציילט, אַז דער ייד מיטן פאַך איז אַ בכבודיקער ייד, האָט פרנסה, טוט אַ נוצלעכע אַרבעט, בעת אַנדערע זענען „שורקן", שפּילן אין קאָרטן, מאַכן טונקעלע געשעפטן א. אַ. וו.

„זיין אַן עם־הארץ — לויט אים — איז אַ גרויסער פעלער". אַ צווייטער גאָלדענער געדאַנק זיינער.

מיר זענען דערפון, אַז אויזערקיס איז געווען פאַר עקסעלאַנס — אַ ייד אַ משכיל, נישט אַזוי אַליין זיך פאַרטיפט אין די „וויסנשאַפטן" — ווי געוואָלט זיין אַ פאַרשפּרייטער פון די השכלה־אידעאַלן אין גייסט פון די „פאַרגעשריטענע" אין זיינע צייטן.

אָבער אויך דאָס שרייבן זיינס, וואָס האָט גאַנץ געוויס משפּיע געווען אויף זיין לייענער־קרייז וואָס איז געווען — ווי מען גיט איבער — אַ נישט קליינער און געבראַכט זיי נוצן, האָט אים גופא געשאַדט צו דער פרנסה. ווי אַזוי? אין דער דערמאָנטער הקדמה זאָגט ער, אַז ער וויל „פאַרשטעלן די זיטן" אין ריכטיקן ליכט, ווי דער אמת איז. מוז ער דאָך דערביי זיך דערטשעפּען מיט די רייכערע יידן, וואָס זייערע „זיטן" זענען ניט אַזעלכע דערהויבענע, און דווקא זיי באַשעפטיקן אים ווי אַ פּריוואַט־לערער. אמת, דער מחבר גיט נישט אָן דעם נאָמען פון אָרט, אָבער אין אַ קליין שטעטל, ווי פּידהייץ איז געווען, איז נישט געווען שווער צו דערקענען, וועמען דער מחבר מיינט. זאָגט ער טאַקע אין דער הקדמה, אַז ער האָט מורא פאַר די מיוחסים — אָבער דעם אמת זאָגט ער פאָרט!

הערשטעלן— זאָגט דער מחבר — „די שוועכן פון יעדן שטאַנד (שיכט), קיינעם נישט פאַרשאָנט — דאָס איז היינט אַ פעלער, אַ פאַרברעכן". אַזאַ איינעם פאַרפאָלגט מען ביז צום טויט.

צו זיין ערשטן ביכל, וואָס ער לאָזט אַרויס אין דער וועלט ווענדט ער זיך מיט ווערטער פון טרייסט און מוט:

„גיי נון, מיין אָרעמס קינד אין דער וועלט און ווען מאַן וועט פון דיר לאַכן, אַזוי זאָלסט דו דיר דאָפאָן נישט מאַכן, דען דאָרפסט וויסן, אַז דו קומסט אַרויס פון איינעם גאַנץ איינפאַכן און נישט געלערנטן מאַן, און איין אָרים קינד דאַרף שוין דאָמיט געוואָהנט זיין, מאַן זאָל דאַרויס לאַכן...".

וואַרשיינלעך טאַקע איז די באַציִונג צו אים מצד די רייכערע, וואָס האָבן זיך געפילט געטראָפן פון זיין קריטיק, פון זיין אַפּיקורסות, געווען די סיבה פון זיין עמיגרירן קיין אַמעריקע, אָבער אויך דאָ האָט ער — ווי געזאָגט — קיין גליקן נישט געמאַכט.

אייגנטלעך נישט „עמיגרירט", ווייל קיין אַמעריקע — אַנטלויפט מען, אָדער ווי דער מחבר דריקט זיך אויס אויף איין אָרט אין שייכות מיט איינעם פון זיינע העלדן, וואָס אַנטלויפט „אין קאָלומבוס־לאַנד" (ווייל ער האָט שוואַנגער געמאַכט אַ בתולה), אַז „נור שלעפּערס פאָרן קיין אַמעריקע". (דאָס נייע דור, ז' 100). אָבער וועלכע קאָנקרעטע סיבה ס'האָט פונדעסטוועגן געצוווּנגען דעם מחבר צו פאָרן אין „קאָלומבוס־לאַנד" — ווייסן מיר נישט.

פון אויזערקיס רייכער שאַפונג איז אין בוך־פאָרם דער־שינען זייער ווייניק, בלויז:

1. „דער פּריוואַט־לעהרער, בילדער אויס דעם יודישען גאַליצישען לעבען". פאָן מ. מ. אויזערקיס, פּאָדהייצע, דראָהאָביטש. דרוק פאָן א. ה. זופּניק. 1897 (120 זייטן).
2. „דער פּריוואַט־לעהרער..." צווייטער טייל. דראָהאָביטש, „פערלאַג דעס פאַרפאַסערס" 1899 (131 זייטן).
3. „דער פּריוואַט־לעהרער...", דריטער טייל, דראָהאָביטש, „פערלאַג דעס פאַרפאַסערס", 1900 (153 זייטן).
4. „דאָס נייע דור" בילדער אויס דער איצטיגער צייט. פערלאַג פון שמואל הארן, תרס"ו, 1905 (173 זייטן)
5. „דער טאַטע האָט דיע מאַמע געגומען". ראָמאַן אויס דער געגנוואַרט. פערלאַג פון שמואל הארן, לעמבערג, אַלעמבעקאָוו 7. תרס"ו 1905 (172 זייטן).
6. בילדער אויס פערשידענע יודישע שיכטן. פּאָדהייצע 1908.

ווו אויזערקיסעס ליטעראַרישער עזבון איז פאַרבליבן און צי עקזיסטירט ער נאָך בכלל — איז אונדז אומבאַקאַנט.

דער מחבר האָט שטאַרק געזאָרגט, אַז מ׳זאָל אים חס־וחלילה נישט באַגנבענען, נישט איבערדרוקן זיינע ביכער אָן זיין וויסן, האָט ער איז שער־בלאַט געמאַכט די געהעריקע באַוואָרענישן, ווי: „אַלע רעכטע פאָרבעהאַלטן", אָדער „נאַכ־דרוק פּערבאָטן".

אַ חוץ דעם גיט ער צו פאָרן טעקסט אַ באַמערקונג: „יעדעס עקזעמפּלאַר וועלכעס מיט מיינער סטאַמפּיגליע ניכט פערזעהען איזט, ווירד אַלס געשטאָהלען בעטראַכטעט".

די „סטאַמפּיגליע" איז אַ שטעמפּעלע מיט רויטער טינט:

Samuel Horn — מורה עברי Lwow-Lemberg

נאָר די אַלע באַוואָרענישן — מיינען מיר — האָבן אים ווייניק וואָס געהאָלפן, און מיר צווייפלען, צי די הכנסות פון די ביכער האָבן געדעקט זייערע הוצאות.

נישט פון עשירות האָט ער פאַרלאָזט די שטאָט און „אַוועק" קיין אַמעריקע.

אַגב, מיר האָבן פריער געזען, וואָס פאַר אַ נישט גע־הויבענע מיינונג וועגן אויזערקיסן ס׳האָט געהאַט זלמן רייזען; פונדעסטוועגן ווען גרשון באַדער האָט אַרויסגעגעבן דעם ערשטן באַנד פון זיין לעקסיקאָן — (די אותיות א׳ — י׳) אונטערן נאָמען „מדינה וחכמיה — ביאָגראַפיעס פון געלערנטע און שרייבער, וואָס זייער וויג איז גאַליציע" און אויזערקיסן אַפילו נישט דערמאָנט, האָט זיך דווקא רייזען אָנגענומען אויזערקיס קריוודע; מעגלעך דערפאַר, ווייל... „ביי יענעם זעט מען". רייזען האַלט, אַז ג. באַדער איז באַגאַנגען אַן עוולה כלפּי אויזערקיסן, ווייל „זיינע ראָמאַנען זיינען געווען זייער פּאָפּולער ביי דעם עולם, אַ מין גאַליצישער שמ"ר".

פּרייט אונדז צו הערן, וואָס דער פידאַיעצער תושב איז געווען אָנגענומען ביים דעמאָלטדיקן לייענער־עולם (גאַנץ זיכער האָבן אַהער געהערט פאָלקס־מענטשן, פון וועלכע דער מחבר האַלט, דער עיקר מיידלעך און ווייבלעך). אָבער פון דער צווייטער זייט מוזן מיר זיך אָננעמען ווידער די עוולה פון אויזערקיסן, וואָס רייזען שטעלט אים אַוועק אויף איין פלאַך... מיט שמ"רן... איך מיין, אַז אויזערקיס פאַרדינט, מ׳זאָל אים שטעלן אויף איין פלאַך מיטן ווילנער אייזיק מאיר דיק, אויב נישט נאָך העכער... און אייזיק מאיר דיק איז ביי רייזענען אַ ואַנצער שרייבער. אין זיין אַרטיקל „גאַליציע אין דער יידישער ליטעראַטור" גיט אונדז רייזען איבער נייע פּרטים פון אויזערקיס לעבן. עס האָט אים נעמלעך באַדער אַ מאָל געשריבן, אַז ער (באַדער) האָט אויזערקיסן גוט געקענט. „אין ד׳ער צייט ווען איך בין געווען רעדאַקטאָר פון „לעמ־בערגער טאַגבלאַט" האָב איך געהאַט אין מיין טעקע אַ גאַנצן פּאַק זיינע ערצעלונגען פון וועלכע איך האָב קיין איינע נישט געדרוקט. אויף וויפל איך ווייס, פלעגט ער אַרומפאָרן פאַר־שפּרייטן זיינע ביכער און אין געוויסע קרייזן האָט מען אים „געגליכן" (ליב געהאַט), ווי מען זאָגט אין אמעריקע.

מיט זיין התנהגות — וועגן וועלכער ער האָט אַזוי גלייכגילטיק געשריבן, האָט באַדער נישט נאָר געקריוודעט אויזערקיסן, וואָס אַ געדרוקטע דערציילונג אין „לעמבערגער טאַגבלאַט" וואָלט אים אַ סך געקאָנט העלפן, אויב נישט מאַטעריעל, איז לכל הפחות מאָראַליש, — נאָר ער האָט אויך באַוועלט די יידישע ליטעראַטור; ווייל ווו זענען היינט די דאָזיקע דערציילונגען? אַפילו רייזען גיט לסוף צו: „איך האַלט, אַז אויזערקעס האָט זיך פאַרדינט נישט אין גאַנצן (?! — נ. ב.) פאַרגעסן צו ווערן בשעת מען וועט שרייבן די געשיכטע פון דער יידישער פאָלק־ליטעראַטור אין גאַליציע". כדי צו שרייבן וועגן אַ שרייבער, דאַרף מען דאָך קענען זיינע ווערק! און ווו זענען אויזערקיס געשרי־בענע ווערק?

ווי אַזוי איך זאָל נישט שעצן זלמן רייזענס מיינונגען און זיין פּערזאָן גופא — כ׳האָב אים געקענט פּערזענלעך און געשטאַנען מיט אים אַ צייט אין אַ בריוולעכן קאָנטאַקט — מוז איך זאָגן, אַז אין רייזענס אָפּשאַצונג פון אויזערקיס שאַפן פילט זיך גאַנץ דייטלעך די נעגאַטיווע באַציונג פון אַ יידן, אַ ליטוואַק, צו אַ יידן, אַ גאַליציאַנער.

אויזערקיס איז דערביבער געבליבן איינזאַם אין לעבן און איינזאַם ווי אַ שרייבער, געגאַנגען מיט זיין אייגענעם וועג, גלייכן וועג, נישט פון קיינעם באַאיינפלוסט געוואָרן. קיינער האָט אים אין דער ליטעראַטור נישט באַמערקט, וועגן אים נישט געשריבן און דערפאַר טאַקע איז אויזערקיס

דאָס נייע דור

בילדער אויס דער איצטיגער צייט

פֿאָן

מ. מ. אויזערקים.

פֿערלאַג פֿאָן שמואל האָרן, לעמבערג, אַלעמבעקאָוו 7.

נאַכדרוק פֿערבאָטען.

לעמבערג, תרס"ו.

דרוק פֿאָן א. סאַלאַט.

Das neue Dor

Bilder aus der jetziger Zeit, von **M. M. Ojserkis.**

Verlag von SAMUEL HORN, Lemberg, Alembeków 7.

Nachdruck verboten.

Druck von E. Salat, Lemberg, 1905.

דער

פריוואטלעהרער

בילדער אויס דעם יודישען גאליציישען לעבען

פאן

מ. מ. אויזערקים

פאדהייצע.

אללע רעכטע פארבעהאלטען.

דראהאביטש.

דרוק פאן א. ה. זופניק.

Druck von A. H. Żupnik in Drohobycz.

1897.

דער טאַטעהאָט די מאַמע גענומען

ראָמאַן אויס דער געגענוואַרט

פֿאָן

מ. מ. אויזערקים.

פֿערלאַג פֿאָן שמואל האָרן, לעמבערג, אַלעמבעקאָוו 7.

נאַכדרוק פֿערבאָטען.

לעמבערג, תרס"ו.

דרוק פֿאָן א. סאַלאַט.

Der Tate hot die Mame genimen

Roman aus der Gegenwart, von **M. M. Ojserkis.**

Verlag von SAMUEL HORN, Lemberg, Alembeków 7.

Nachdruck verboten.

Druck von E. Salat, Lemberg, 1905.

געבליבן שטיין אויף איין פּונקט, ווי אַ שרייבער זיך נישט אַנטוויקלט. און דאָס איז אַ שאָד, ווייל ער האָט אין זיך געהאַט קערנדלעך, וואָס האָבן געקאָנט אויפשפּראָצן, געקאָנט זיך אַנטוויקלען, גיין העכער און העכער און איבערשטייגן זיך אַליין. אָבער דערצו האָט געפעלט דער דרויסנדיקער סטימול.

וואָס זענען די מעלות פון אויזערקיס ביכער? זיינע טעמען נעמט ער פון גאַליצישן זיינצייטיקן יידישן לעבן, ווי ער אַליין גיט אָן, און מיר מיינען, אַז ער נעמט זיי טאַקע פון די פּאָדהייצער געשעענישן, וואָס ער האָט דאָך געקענט אַמגענויסטן.

ער באַפּוצט אַ ביסל די געשעענישן, מאַכט זיי אינ־טערעסאַנטער, (אויסערגעוויינטלעכע פּאַסירונגען), איבער־טרייבט סיי אין פאַרשטעלן די גוטע סיי אין באַשרייבן די שלעכטע כאַראַקטערן. און הגם ער זאָגט אין זיין פריער געבראַכטער הקדמה, אַז ער אַליין איז געווען אָן עד צו די „פאַקטאַ״, וועלכע ער באַשרייבט, איז שווער אָנצונעמען, אַז אַזוי פיל צופעליקייטן זאָלן זיך טרעפן אין איין אָרט און זאָלן טאַקע אויסזען אַזוי ווי ער באַשרייבט זיי.

ער דערציילט וועגן גוטע, איידעלע מענטשן און וועגן שלעכטע מענטשן. די שלעכטע פאַרפאָלגן די גוטע, וואָס מוזן זיך פאַר ז״י שיצן. אָבער לסוף ענדיקט זיך עס צום גוטן. אַלץ ווי ס׳פּאַסט פאַר אַ ייד אַ משכיל, וואָס גלויבט אין פּראָגרעס. אין דעם פּרט איז אויזערקיס בשום אופן נישט געווען קיין אויסנאַם. צום גוטן דאַרף מען אָבער אונטערשטרייכן, אַז אין די דערציילונגען איז גאָרנישט פאַראַן פון אויסגעלאַסנקייט; די אידעע איז תמיד אַ מאָראַ־לישע: דער גוטער ווערט באַלוינט, דער שלעכטער באַ־שטראָפט, און לסוף, נאָך אַ ברוך אין משפּחה־לעבן, קערט זיך אום דער מאַן צו זיין פרוי און אַלץ ווערט גוט און ווויל. מיט איין וואָרט, ס׳איז אַ מעשה ווי אַלע מעשות...

נאָר וואָס דען? אויזערקיס האָט אַ גוט אויג, ער אָבסער־ווירט גענוי די לעבעדיקע פּערזאָנען, די מקורות פון זיינע דיכטערישע געשטאַלטן, און גיט איבער זייער גענוי און רעאַליסטיש זייערע אייגנשאַפטן. בעסער קומען אויס די אויסערלעכע כאַראַקטעריסטיקעס, ווי אַ דייטש־יידיש קוידער וועלט — האָט דען געקאָנט זיין אַנדערש אין דעמאָלטדיקן גאַליציע ביי אַ משכיל? געפינען מיר אָבער אָן אַ שיעור ריין־יידישע ווערטלעך, קללות, עכט־יידישע רעדנסאַרטן א. אַז. וו.

אָט לייענט און זאָגט אַליין, ווי אַזוי „דייטשמעריש״ עס קלינגען די פאָלגנדיקע אויסדרוקן:

„ער שטייט אָנגעכמאַרעט, וועל איך מיר אָוודאי צערייסן דעם ספּאָדיק!״.

„אַ שטיקל פּאַנטאָפל־מאַן״; „איך מאַך מיר פון דיר אַ פּיסבאָד״.

און אַז אַ פרוי קומט אויף אַ חתונה און קען נישט טאַנצן „האָט זי טאַקין (מיט אַ נון צום סוף!) אַ פּנים ווי אַ חוזק, ווי אַן אָנגעמאָלענער באָק״. „געגאַנגען ווי אויף פרעמדע פּיס״. „אַ לייוונטינער קניש״.

„איין ציקעריקער מאַן און אַ גאָלדענער אידים״. „אַמאָל איז שוויגן אויך אַ נאַרישקייט״. — „לא מיט אַ ספּאָדיק!״.

„אַ קאָפּ צום איבערנעמען (דאָס לערנען) האָט זי געהאַט, אַזאַ יאָר אויף מיינע און אויף דיינע שונאים, ליבער לעזער״.

„דו שוואַנציוואַטער כניאָק!״ — „יעדער אָרימאַן איז אַ בעל צדקה!״.

און אַז ס׳ווערט אַ גערודער אין שטוב, שרייט נישט דער העלד: „שטשאָ טאַם טוט זיך!״? — און אַן אַנדער אוקראַיניש ווערטל: „האַוואַרי מעני דאַ סראַקי״ („פּריוואַט־לערער״, ז׳ 36). האָט מען אַזוי נישט גערעדט אין פּודאַיעץ? איז דאָס נישט פאָלקסטימלעך — יידישלעך, וואָס רירט ביים האַרצן?!

און אָט קומט צו אַ בתולה אַן אַלטער שדכן; זי פּילט זיך געטראָפן, זי, וואָס האָט אַ פאַרהעלטעניש מיט אַ בחור, „וואָס האָט געמאַכט מאַטוראַ״, און דאַ פלוצים אַזאַ קאָמ־פּראָמיטאַציע: אַ שדכן! רעדט זי צו אים — די מאָדערנע „געבילדעטע״ בתולה: „וואָס קריכט איר ווי אַ דבר אחר? פערזאָרגט מיך נישט״.

דער שדכן, וואָס איז דווקא נישט קיין נאַר און קענטיק אַן אָרנטלעכער מאַן, און ווייסט וועגן דעם פאַרהעלטעניש און וויל פּאָרט אַדורכפירן ז י י ן שידוך, נעמט זיך צום פּאָטער פון דער בתולה, און באַרואיקט אים, אַז הגם ער ווייסט אַלץ און „טראָגט הערום אַ פולן בויך מיט סודות, אָבער אַלסדינג בלייבט ביי מיר״. און דערמיט געווינט ער דעם פּאָטער...

דער מחבר וויל נישט נאָר דערציילן דעם לייענער אַ שיינע, אינטערעסאַנטע מעשה, און דערמיט אים פאַרווילן, נישט נאָר ער וויל אים דערציען צום גוטן, צו מעשים טובים, און אָפּשרעקן אים פון שלעכטן; נייערט ער וויל אים טאַקע פּשוט קאָנקרעט עפּעס אויסלערנען, קודם כל טאַקע... דייטש. בעת, למשל, ער באַנוצט זיך מיט אַ דייטש וואָרט, וואָס איז נישט שכיח אין פאָלק, גיט ער אין קלאַ־מערן דעם יידישן טייטש דערפון. אַן אַנדערש מאָל טייטשט ער אויס אויף אַזאַ אופן אינטערנאַציאָנאַלע ווערטער, מיטן בפירוש ציל עפּעס אויסצולערנען דעם לייענער, ציוויליזירן

אים, מאַכן אים פאַר אַן אייראָפּעער! און איך בין זיכער, אַז אין זיינע ביכער האָט מען נישט נאָר געלייענט דעם סיפור המעשה מיט גרויס אינטערעס, נאָר מען האָט זיי אויך געלערנט: ווערטער, באַגריפן; אַ חוץ דעם, וואָס פון אינהאַלט האָט מען זיך געלערנט התנהגות: די קונסט פון איידל רעדן, קולטורעל זיך אויפפירן אין אַ געזעלשאַפט, אויף דער גאַס א.אַז.וו.

וואָס שייך זיין שפּראַך, פאַרענטפערט ער זיך וועגן דעם אין דער הקדמה צום „פּריוואַט־לערער": „די פּערזאָנען אין בוך רעדן דייטש. נישט דערפאַר, ווייל דער מחבר האָט געוואָלט ווייזן, אַז ער פאַרשטייט אַ ביסל דייטש. חלילה וחס! נאָר ווייל לערער מיט שילער, געראָטענע שילער איינס מיטן אַנדערן, און זיי אַלע מיט באַאַמטע נאָר דייטש רעדן, אַזאַ דייטש, וואָס אונדזערע ציוויליזירטע יידן היינט מייסט בעדינען — טיף דייטש קען איך נישט, עס זאָל נישט אַרויסגערעדט זיין. האָט נישט קיין מורא — מיינע פריינד־לעכע לעזער".

אויך די טעכניק פון שרייבן איז ביי אונדזער מחבר אַן אַלטמאָדישע, אַלטפרענקישע: דער מחבר — אַ חוץ דעם, וואָס ער דערציילט אַ מעשה — רעדט ער זיך נאָך דורך פּ ר י ו ו אַ ט מיטן לייענער: „ליבער לעזער", (און נישט דווקא אין סאַמען אָנהויב פון דער דערציילונג). אָדער: „מוזט, ליבער לעזער, וויסן, אַז משה האָט געהאַט אַ מעלאַנ־כאָליש־כאָלערישן טעמפּעראַמענט; נאָר אפשר ווייסטו נישט, וואָס דאָס הייסט, וועל איך דיר דאָ אויפקלערן..." און ער קלערט טאַקע אויף, און דערציילט אויף גאַנצע צוויי זייטן, אַז טעמפּעראַמענט איז אייגנטלעך דער צושטאַנד אָדער די טבע פון דעם מענטשלעכן בלוט, אויף פּראָסט יידיש „דאָס געבליט", און לויט די חוקרים האָבן געפונען — זיינען פאַראַן 4 טעמפּעראַמענטן פון מענטשן א.אַז.וו., א.אַז.וו.

אַן אַנדערש מאָל האָט דער מחבר רחמנות אויפן לעזער דערמיט, וואָס ער איז אַראָפּ פון וועג (פון דערציילן די מעשה) און אַרויף אויף וויסנשאַפט, פאַרענטפערט ער זיך: „איך וויל דיך, לעזער, נישט מיד מאַכן, קורץ..." און גייט ווייטער אָן מיט דער מעשה, ביז ער פאַרגעסט זיך אַ צווייט מאָל...

און אַז ער האָט שוין צום סוף צונויפגעפירט די מאַמע מיטן טאַטן — וואָס האָבן זיך צעשיידט און אין לויף פון דער לאַנגער מעשה אַ ביסל שוין אַלט געוואָרן — גיט ער צו שוין פון זיך אַליין אַ מוסר־השכל צום יונגן לייענער: „אַז דאָס פּאָר־פאָלק, אונדזער פּאָר־פאָלק מיין איך, האָט זיך פיל גליקלעכער געמוזט פילן ווי מאַנכעס יונגע יידישע פּאָר־פאָלק, וועלכעס האָט חתונה אויף גאָטס־קאָפּ (!! — נ.ב.), וועלן מיינע לעזער גאַנץ גוט בעגרייפן, ווען זיי וועלן נאָר אַ ביסל וועלן נאָכדענקען. ענדע".

אָט דאָ זעט מען דעם געניטן פּריוואַט־לערער, דעם גרויסן פּעדאַגאָג!

ער ענדיקט די לעקציע, אָבער דאָס קאָן דאָך נישט גענוגן, מ'מוז אַ ביסל אַליין אויך צואַרבעטן זעלבשטענדיק, אָנעם לערער. דער לייענער, נאָכן ענדיקן זיינע אַ דער־ציילונג, האָט באַקומען גענוג שטאָף אויף נאָכצוקלערן, אויף נאָכפאָרשן. דער מחבר וויל נישט דער לייענער זאָל אים גלויבן אויפן וואָרט. אַ שילער טאָר מען נישט אַריינשטעקן אַ פינגער אין מויל; פאַרקערט, זאָל דער לייענער אַליין אַלץ נאָכפּרווון, און ער וועט אַליין קומען צום אויספיר, אַז דער מחבר איז גערעכט! און איך שטעל זיך פאָר, ווי וועגן זיינע ביכער, פּראָבלעמען, האָט מען טאַקע אין די פאַרוואָרפענע עקן פון מזרח גאַליציע דיסקוטירט, דעבאַטירט און אפשר אויך אָפּגעשטימט, ווער ס'איז פאַר וועמען פון די העלדן... נאָר ביז מען קומט צו דער „ענדע" — פירט דער מחבר ביי דער האַנט דעם לעזער, איבער הייזער און שטובן, איבער קליינע שטעטלעך און גרויסע שטעט, איבער ימים און מדבריות. און פאַרשטייט זיך — אין באַגלייטונג פון אַזאַ גוטן פירער, האָט דער „ליבער לעזער" נישט וואָס מורא צו האָבן; ער וועט אים שוין דערפירן צום גליק־לעכן סוף.

★

„איך פיר דעם לעזער אין איין הויז, וועלכעס אין גאַליציען 'אַ בעל הביתיש הויז' הייסט, דעם בעל הבית גייט עס גאַנץ נישקשה" — איז דאָך אוודאי גוט, אַ פיין הויז — אָבער דער בעל הבית געפעלט אים (און דעם לעזער) נישט.

דערנאָך פירט ער אים, לא עלינו, אין אַ געפענגעניש, און ער וואָרנט אויף פריער דעם לייענער, ער זאָל נישט מורא האָבן, ווייל ער וועט מיטן מחבר, גאָט זיי דאַנק, קענען פאַרלאָזן דאָס געפענגעניש; בלייבן זיצן דאָרט וועט בלויז דער העלד פון דער דערציילונג, און דאָס אויך נישט לאַנג; ער איז „איין וואַרער עדעלמאַן", נאָר די רשעים האָבן אויף אים אָנגערעדט...

אָט זיינען זיינע אייגענע ווערטער, נאָמען פון קאַפּיטל: „אין דער קערקער־צעלע". קודם פאַרענטפערט זיך דער מחבר פאַר וואָס ער פירט אַהין דעם אומשולדיקן לעזער: „איך מוז אַצינד מיינע גענייגטע לעזער אויף איין אָרט פירן, וואָס עס איז זייער טרויריק; גלויבט מיר, ליבע לעזער, איך וואָלט אייך דאָס הערצלעך גערן געוואָלט ערשפּאָרן, ווייל איך וייס... (ס'איז) אַ אייזערנע שטייג — — — אָבער עס

גייט עבן נישט, איך מוז דאָרט אונזערן גוטן פרידמאַנען בעזוכן און מוז נאַטירלעך אויך מיינע געניגטע לעזער מיטנעמען...". אגב, וויל ער דאָרט אויך פרידמאַנען זאָגן אַ טרייסט־וואָרט...

אין קערקער איז באמת טרויריק, אָבער דער מחבר האָט אַ גוט האַרץ און האַלט דעם לעזער דאָרט נישט איבעריק לאַנג; נאָר פרידמאַן מוז דאָרט לײדער בלייבן, הגם ער איז איין „עדעלמאַן" — צוליב אַ בלבול. אָבער דער מחבר פאַרלאָזט אים נישט, און דאָס אַכטע קאַפּיטל הייסט שוין: „פרידמאַן איז פריי". דער אמת מוז דאָך זיגן! אַ טרייסט פאַרן לייענער, וואָס האָט נעבעך אַזוי פיל זיך אָנגעליטן, און אפשר טאַקע אָנגעווײנט זיך צוליב דעם פרידמאַנען.

אָפּטמאָל פילט דער מחבר, אַז צוליב דער גרויסער שפּאַנונג קאָן דער לייענער נישט אויסהאַלטן, ביז ער וועט באַקומען די געהעריקע תשובות, נאָך וועלכע ער לעכצט; ער וויל שוין וויסן דעם סוף. איז דערווייל באַרואיקט אים דער מחבר: ס׳איז געשען אַ נס: פון דער מרשעת איז געוואָרן אַ צדקת. און שוין איז געלעזט דאָס רעטזעל — אויף דערווייל. דאָס דערמאָנט מיך אַן אַנדערן עפּיזאָד, פון מחברס אַן אַנדערער דערציילונג — ווי ער לעזט אויך אַזאַ מין פּראָבלעם אויף אַן ענלעכן אופן: דאָס קינד איז נעבעך שטאַרק הונגעריק, אָבער צום וואַרימעס איז נאָך ווייט; וואָס טוט די געטרייע מוטער? זי גיט דעם קינד אויף דערווייל... אַ „פּאַלטשיקל"! ס׳זאָל קענען אויסהאַלטן ביזן וואַרימעס! אָבער אויב מען ווערט איבער נאַכט פון אַ רשע אַ צדיק, איז בבקשה, אויב איר ווילט (און דער גנב, דער מחבר, ווייסט גוט, אַז דער לייענער, וועלכן ער האָט אָנגעצויגן פון אַלע זייטן וויל דאָס, און נאָך ווי אַזוי!) דאָס וויסן — לייענט די פּאָר רואיקע קאַפּיטל, וואָס וועלן דערציילן, ווי אַזוי ס׳איז דערצו געקומען.

און נאָך עפּעס פון אויזערקיס ליטעראַרישער טעכניק. ס׳רוב מאַטעריאַל פון זיינע דערציילונגען זיינען שמועסן צווישן די פּערזאָנען זיינע, און אויב מאָמענטווייז איז נישטאָ קיין צווייטע פּערזאָן אויף דער סצענע, דערלויבט ער זיך צו הייסן רעדן דער פּערזאָן אַליין צו זיך אָדער צו קלערן הויך; אַזוי אַרום געשעט עפּעס אויף דער סצענע, דער לייענער ווערט געוואָר זייער וויכטיקע זאַכן, טייל מאָל אַפילו סודי סודות, וואָס דער מחבר האָט נאָך נישט באַוויזן — צי נישט געקאָנט — אויף אַן אַנדער אופן איבערגעבן דאָס דעם לייענער פריער.

דערפון זעט מען, ווי לייכט ס׳איז פון זיינע דערציילונגען צו מאַכן סצענעס, דראַמעס. פון דער אַנדערער זייט, אַז ער פירט אַרויס די פּערזאָן אויף דער סצענע, גיט ער אַן אַריינפיר, ער שטעלט זי פאָר דעם לייענער. ער זאָל שוין וויסן ע פּ ע ס און וועלן וויסן... ו ו י י ט ע ר, מער; „איך מוז מיינע לעזער ערשט מיט פריילײן קעסלערס ק אָ מ י נ י ק (לאָקאַטאָר) באַקאַנט מאַכן, איידער איך וועל אים אין אונדזער געשיכטע לאָזן אויפטרעטן".

דער מחבר שפּילט די ראָל, ווי ער אַליין וואָלט טאַקע געווען אַן עדות צום באַשריבענעם, ווי ער וואָלט דאָס אַלץ געזען און געהערט, און וואָס ער האָט נישט געזען — דאָס ווייסט ער טאַקע נישט! נישט אומעטום פירט ער מיט זיך דעם לייענער; למשל, אין „צעזייט און צעשפּרייט" (7, 1), באַשרייבט ער די בעל־הביתטע, וואָס זיצט אויף אַ באַנק און דרימלט; גיט ער צו: „אום שטאַטור און אויגן צו באַשרייבן, מוז איך וואַרטן זי זאָל זיך אויפכאַפּן". און טאַקע, ווען זי כאַפּט זיך אויף, עפנט די אויגן און שטעלט זיך אויף, באַשרייבט ער אי איר שטאַטור אי אירע אויגן. אין אַנדערע פאַלן אַנטשולדיקט ער זיך, וואָס ער גיט נישט איבער געוויסע פּרטים, ווייל: „דאָס קאָן איך דיר, ליבער לעזער, לײדער נישט זאָגן, ווייל איך אַליין ווייס דאָס נישט". (דאָרט, ז׳ 61). אַן אַנדערש מאָל גיט ער אָן אַן אַנדערן ענטפער; למשל: „ווי דער אַבשיד איז געווען (פון מאַן און פרוי), וויל איך גאָר דעם לעזער נישט דערציילן, אום אים נישט צו בעטריבן" (דאָרט, ז׳ 57). אָבער דעם לעזער גענוגט שוין דער רמז, כדי גוט צו פילן די ווייטיק פון צעשיידן זיך. (דער מחבר ווייסט דאָס גאַנץ גוט, נאָר ער „מאַכט זיך געפּגרט").

און אָט אַן אַנדערער פאַל: דער מחבר דערציילט וועגן אַן ערלעכן יידן, אַ נאמן אין וואַלד: „צי דער ייד — איז געווען אַן עושר, דאָס קאָן איך דעם לעזער נישט זאָגן ,ווייל מ׳האָט מיר די געשעפטסביכער מיט דער בילאַנץ נישט געוויזן". דאָס מוז שוין דעם פּרימיטיוון און נאַאיוון לעזער — און אַזעלכע זיינען אויזירקעס לייענער! — איבערצייגן, אַז אַלץ איז אַבסאָלוט אמתדיק, וואָס ער זאָגט; ער איז דאָך דערביי אַליין געווען!

דער מחבר עצהט זיך אויך מיטן לעזער, פרעגט אים, ווי אַזוי דאָס געפעלט אים, צי איז ער מסכים מיט אים, דעם מחבר. דער מחבר שטעלט אַוועק פאַרן לייענער, פאַר ד ע ם סוג לייענער זיכער אַן אָריגינעלע פראַגע: פאַר וואָס איז דעם גוטן שלעכט און דעם שלעכטן — גוט? און ער פאַרענטפערט זי: „מאַן מוז איין פילאָזאָף זיין, מ׳זאָל קענען דערויף ענטפערן. איך בין אָבער אַפילו נישט קיין א ו נ־ ט ע ר ש ל אַ ג (!) פון איין פילאָזאָף. ס׳איז אַן עזות וואָס איך פּריוו צו ענטפערן. איך בעט דעם ליבן לעזער מיין דרייסטקייט צו פאַרצייען. — לאָזט מיך פלוידערן. איך

נעטיקע אייך, חלילה נישט, איר זאָלט מיינע מיינונג אָננעמען. יעדער האָט זיין שכל. איך וויל זיך שאַרפן דעם מוח, און דאָס קאָן דאָך קיינעם נישט שאַדן" („פּריוואַט־לערער" 3, ז' 7). און אַזוי פירט דער מחבר קונציק אַריין דעם לייענער אין פילאָזאָפישע פראַגן און... פאַרענטפערט זיי.

אויזערקיס זאָגט נישט געַנוי, ווּ די האַנדלונג פון זיינע ראָמאַנען קומט פאָר. אַ סך פאַקטן, וואָס ער גיט איבער אין זיינע מעשיות שטאַמען בלי ספק פון זיין היימשטאָט. מענטשן, וואָס געדענקען נאָך יענע צייטן, וואָלטן זיכער געקאָנט אָנגעבן, ווער פון די אמתע תושבים פון שטעטל באַהאַלט זיך אויס אונטער דעם נייעם צוגעטראַכטן נאָמען פון אַ העלד אין די ראָמאַנען. אַזוי אויך, ווען ער באַשרייבט געוויסע פאָרגענג, אינסטיטוציעס, האָבן זיי זיכער אַן אָנהאַלט אין דעם, וואָס ער האָט געזען מיט זיינע אויגן ביי זיך אין שטאָט, ווי אַ „ציון־פאַריין", אַ „באַאַמטן־קאַסינאָ", אַ פאָלקסקיכע, „טאָמבאַלע", „אונזער שטאָט". „דער אַדוואָקאַט האָט זיך באַזעצט אין פּ' " — דאָס איז זיכער דער ערשטער אַדוואָקאַט אין פּידייעץ, ביי וועלכן אויזערקיס האָט אפשר געאַרבעט ווי אַ געהילף, א.אַז.וו. א.אַז.וו.

אָבער נישט נאָר פאַר די מענטשן מיט שוואַרצע כאַראַק־טערן, ביי וועלכע ער פאַרדינט אפשר אויף חיונה, האָט דער מחבר מורא; נישט ווילנדיק — דערטשעפּעט ער אויך מיט די פרומע (פאָרט אַ ייד אַ משכיל!). ער זאָגט נעבעך אויף איין אָרט, אַז פרומקייט אַליין גענוגט נישט אויף אָפּצוהאַלטן אַ מענטשן פון אַ פאַרברעכן, ווייל נאָר „ריין־מענטשלעכער כאַראַקטער איז די רעכטע שראַנקע". און גיט באַלד צו: „איך באַהויפּטע חלילה נישט, אַז די פרומע פאַרברעכער ווערן". אָבער צי האָבן אים די פרומע דעם זאָג מוחל גע־ווען? — כ'מיין, אַז ניין (אין דער דערציילונג איז מען זיך נוקם אין לערער און מ'וואַרפט אים אַריין אין אַ גרוב.

אויף אַן אַנדער אָרט זאָגט ער: „דער לעזער וועט מורא האָבן צו לייענען וועגן דעם רב עפּעס שלעכטס; גלויבט מיר, מיינע געגייגטע לעזער, אַז אַ רב, אַ גלח (ער באַנוצט זיך אַפילו נישט, דער דאָזיקער אַפּיקורס, מיטן געוויינטלעכן „להבדיל", וואָס פּאַסט זיך דאָ גוט אַריין) און אַפילו אַ גוטער ייד ווערן געמאַכט (און נישט באַשאַפן!) אויס דעם זעלבן שטאָף וואָס אַ גנב („ווייי איז מיר נ י ש ט "), אַ מערדער און אַפילו איין אַפּיקורס, וואָס רייכערט אין שבת ר"ל, איר האָט אַלזאָ נישט וואָס מורא צו האָבן, און מעגט אויסהערן".

אַ פּאָר ווערטער וועגן אויזערקיס אָרטאָגראַפיע:

אינטערעסאַנט איז דאָס שרייבן ווערטער, וואָס באַשטייען פון אַ העברעישן שורש מיט יידישע פּרעפיקסן; געוויינטלעך שרייבט מען דעם שורש אויף העברעיש און די צוגאַבן יידישלעך, און מ'טיילט אָפּ די טיילן מיט אַן אַפּאָסטראָף: גע'גנב'עט, אָדער געגנבעט. דער מחבר האָט אָבער אין דער פראַגע אַן אייגענע שיטה: ער שרייבט — „געפּטרת" (3, ז' 112), „געמוסרת" (3, ז'136), „געפּועלת" (3, ז'150); ער העברעאיזירט דעם צווייטן טייל וואָרט, דעם סופיקס, און שרייבט אים צוליב דעם מיט אַ „ת", אַן אות, וואָס ער באַנוצט בלויז אין העברעישע ווערטער; אין יידישע ווערטער באַנוצט ער דעם אות „ט".

ער באַנוצט זיך מיט ראשי תיבות, פאַרקירצונגען, אין פאַלן ווּ מ'טוט דאָס נישט, בדרך כלל. אַזוי למשל, פונעם נאָמען פון העלד פון דעם פּריוואַט לעהרער פרידמאַן, וואָס קומט זייער אָפט פאָר, מאַכט ער דעם קיצור פ"ם. אַזוי אויך באַנוצט ער זיך מיט די קירצונגען בע"ג — בעל־עגלה, בע"מ — בעל מלאכה און לסוף — ק"ם — קערקער מייסטער! דאָס, וואָס ער האָט פאַר דעם וואָרט דווקאַ געמאַכט אַ ר"ת, באַווייזט, אַז דאָס וואָרט ווערט אָפט באַנוצט; און דאָס ווי־דער באַווייזט, אַז דער קערקער איז אַ באַליבטע אַקצעסאָריע אין זיינע דערציילונגען, איינע פון די באַליבטע טעמען זיינע. דער אידעאַלער לערער איז איניקע מאָל געזעסן אין קערקער (צי דער מחבר אויך?).

טראָץ זיין ליבשאַפט צו זיין לאַנד גאַליציע, פאַרשווינט ער עס נישט אין זיינע דערציילונגען:

„כ'האָב פיינט גאַליציע" — דערקלערט דער מחבר אָפן אין נאָמען פון זיינעם אַ העלד („צעזייט", ז' 81). „בעסער בלייבן אין ווין, אין נעוו־יאָרק. דאָרט (אין גאַליציע) זיינען פאַראַן בעזע (שלעכטע) מענטשן, פרומע שלאַנגען. עס הערשן דאָ פאַנאַטיק און אַבערגלויבן און פרומע בעטריגער". צוליב די טעמים רופט ער אויך אָן זיין היימלאַנד: דאָס נאַרישע גאַליציען, אָדער דאָס פאַרדריפּעטע גאַליציען („פּריוואַט־לערער 2, ז' 35).

„איך וואָלט זייער געוואָלט מיינע ברידער, די גאַליצישע יידן פערשאָנען, ווייל איך ליב זיי גאַנץ אויפריכטיק, אָבער עס גייט נישט, דען די פעלער וועלכע זיי כסדר באַגיין, קאָנען גאָרנישט פאַרשוויגן ווערן. זיי טון מצוות למראית עין; מיט מצוות פאַרשאַפט מען זיך „קרעדיט און אָנזען" (3, ז' 131).

★

אַ משכיל, אַן אָרעמאַן, מיט אַ ריינעם כאַראַקטער און מיט אַ האַרץ פול מיט הומאַניטעט (מענטשלעכקייט), אַן איינזאַמער, אָפּגעריסן פון דער וועלט, פאַרלאָזט ער סוף סוף זיין געליבט גאַליציע און זוכט אַ מקום מקלט אין דער נייער וועלט, אַמעריקע, וואָס איז אַזוי אַנדערש פון גאַליציע. אָבער אין דעם גרויסן און אומענדלעכן חלל פון אַמעריקע פאַרשווינדט אונדזער מחבר לחלוטין פון אונדזערע אויגן...

פרקי זכרונות

זכרונות פון דער שטאט

חברי קיבוץ „אחוה"
חברים פון קיבוץ „אחוה"

קבוצת „זאב" של „השומר הצעיר". מימין לשמאל: אריה דיק — נספה; מאיר מרבך — חי בארץ; שלמה קליין — נספה; יעקב הורוביץ (עורך־דין) — נספה.

קבוצת „זאב" פון „השומר הצעיר". פון רעכטס צו לינקס: אריה דיק — אומגעקומען; מאיר מארבאך — לעבט אין ישראל; שלמה קליין — אומגעקומען; יעקב האָראָוויץ (אַדוואָקאַט) — אומגעקומען.

חברי בית"ר בפודהייצה
חברים פון בית"ר

מ. ש. גשורי

מפודהייצה עד ירושלים

(להערכת אישיותו של פרופיסור אברהם וייס ז״ל)

יש שמות שהפכו למושג. סיגל אדם לעצמו מטרה, לה הקדיש כל אונו וכל מרצו, ויהי לה לסמל. יחידים זכו לכוון כל חייהם ומחשבותיהם למפעל אחד, לגלותו באישיותם ולהתמזג בו, והיה המפעל לזכר להם. הפרופיסור אברהם וייס, זכרונו לברכה, היה אחד מיחידי סגולה אלה.

תחנות מרובות היו לו בחייו, החל בעיר מולדתו פודהייצה וכלה בתוככי ירושלים, שבה חי בשנותיו האחרונות, מורם מעם בתורתו ומדותיו ומפואר בשמו הדגול, איש שכל חייו היו קודש לדביקות בתורה. הוא היה איש התלמוד והלימוד, בעל נכסים רוחניים רבים, שבכל נפשו ומאודו מסר את רכושו הרוחני לתלמידי־חכמים, כדי לטפחם ולעורר בהם אהבה וחיבה לתורה, וכל חניכיו התבלטו בכך שהיו מוקירי תורה ולומדיה.

ימי ילדותו, נערותו ובחרותו עברו על הרא״ו בפודהייצה עיר מולדתו, שבה נולד בכ״ו בניסן תרנ״ו (1896). ופודהייצה היתה אז אחת הערים בגליציה המזרחית שהיתה מושרשת במסורת של תורה וערכי היהדות, והיו בה תלמידי־חכמים מפורסמים בתורה וביראה. קול תורה בקע מבית־המדרש העירוני ברוב שעות היממה, שכן, בחורים למדו בו גם במש־מרות, ובאוירה זו עשה הרא״ו את ראשית צעדיו ובה קיבל חינוכו ככל נערי ישראל בימים ההם בחדרים ובת״ת. עד מהרה נתגלה כעילוי בש״ס ובפוסקים, ונחשב לאחד הבחורים המעולים והמבטיחים. את מיטב שנותיו בילה בפודהייצה; אך גם אחרי צאתו ממנה להשתלם בערים אחרות, הרחק מעירו, לא פגה ממנו אווירת עיר־מולדתו, ובמכתביו למשפחתו הירבה להתעניין במה שמתרחש בעיר.

את לימודיו המשיך בוינה בירת אוסטריה, שם סיים את לימודיו באוניברסיטה (1921) ובבית־המדרש לרבנים (1922). בשובו לפודהייצה מוכתר בתואר רב ודוקטור למד להכיר מקרוב כמה גדולי התורה ודרכי לימודם והנהגתם. היו אלה שנות „בראשית״ של מדינת פולין העצמאית, כאשר הוסרו המחיצות הפוליטיות בין פולין הקונגרסאית, גליציה האוסטרית וחלק מנפות שלזיה ופוזן הגרמניות, ושוב התאחדו שלשתן תחת שלטון פולני, בלי שנהיר היה יחסם של ראשי המדינה כלפי היהודים. אך הרא״ו בעל המזג התוסס לא יכול היה להתהלך אף זמן קצר בלי ניצול כשרונותיו הברוכים, וכבר בשנת 1922 הוא הורה בבית־הספר העברי אשר בביאליסטוק, בלי לפנות לרבנות ולעשות תלמודו קרדום לחפור בו. אחר כך שימש כמורה לתלמוד בבית־המדרש למורים בוורשה, ובשנת 1927 כמורה לתלמוד בבית־המדרש לרבנים „תחכמוני״ ובסמינר הממשלתי למורי־דת בוורשה. וכאשר נוסד בעיר זו, בשנת 1928, ה„מכון לחכמת ישראל״, שמטרתו היתה להכין מורים תיכוניים לדת והיסטוריה יהודית ורבנים מודרניים לקהילות פולין, נמנה רבי אברהם וייס עם המורים הראשונים, יחד עם הפרופיסור משה שור, הפרופיסור מאיר בלבן, המשורר יעקב כהן, ההיסטוריון ד״ר שיפר והד״ר מרדכי ברוידה — זכר כולם לברכה.

שיטת לימודו בהוראה היתה לפי הכלל „ללא רוגז וללא משוא פנים״, בעיקר לגבי המפרשים, ובהעזתו ובתבונתו הרשה לעצמו לחלוק במקרים מסוימים אפילו על מפרשים ראשונים. האמת והחתירה לאמת היו לו קו מנחה עיקרי בתלמודו. בקיא היה בתלמוד בבלי ובירושלמי, וקרה לא פעם, אם־כי לעתים רחוקות, שגרס את הירושלמי ולא את הבבלי. הוא אהב את התלמידים שהגיעו למכון ישר מהישיבות ובשנותיהם הראשונות במכון המשיכו להתהלך בלבושם המסורתי האופייני לבחורי־ישיבה חרדים בפולין. גם הפרו־פיסור וייס עצמו, בניגוד לשאר מורי המכון, המשיך בלבושו המסורתי הארוך, שהיה מסודר בדייקנות ובקפדנות. היה מאושר כשאחד מבחורי הישיבות לשעבר הקשה על רש״י או ברטנורה או על „תוספות״, ואז היה מתגלה לפני התלמי־דים בכל חריפותו וחכמתו. בין תלמידי המכון מצא גם את בחירת לבו פנינה קרמר, שהצטיינה בידיעותיה בתלמוד.

מפעם לפעם עלה בדרגה. בשנות השלושים נבחר לרקטור של המכון לחכמת ישראל והצטיין גם כאדמיניסטרטור מוכשר. ואף שכוחו העיקרי היה בהוראה, לא עזב את המחקר. הוא פירסם חקרי־תלמוד בכתבי־עת, קובצי־מחקר וספרי־יובל. בשנת 1929 פירסם בכרך השני של כתבי המכון לחכמת ישראל את חיבורו „לקורות התהוות הבבלי״; בספר־היובל לכבוד הד״ר ברוידה פירסם בשנת 1931 „הערות לבבלי ולירושלמי״, ובספר־היובל לכבוד הפרופיסור משה שור ב־1935 פירסם את „מקורה הקדום של המימרא״. בשנים 1937—1939 — סמוך לפרוץ מלחמת השואה — הספיק עוד לפרסם בכרך אחד־

עשר של „כתבי המכון" את מאמרו „התלמוד הבבלי בהתהוותו הספרותית" (א: המימרה; ב: הסוגיא). הוא נמנה גם עם פעילי תנועת „המזרחי" בפולין.

בפרוץ מלחמת-העולם השנייה הספיק עוד להכיר את האויב הנאצי בוורשה. סיפוריו השונים למכיריו העידו עד כמה היה הפרופיסור וייס מזועזע מהתקופה שקדמה למלחמה זו וממה שעבר עליו אחר כך תחת הכיבוש הגרמני, כאשר נתמנה לחבר ה„יודנראט" הראשון בוורשה. בחודש מרס או אפריל 1940 ניתנה האפשרות לפרופיסור וייס ומשפחתו לצאת לחוץ-לארץ ולהגר לארצות-הברית. שם התחילה תקופה חדשה בחייו, כי בהגיעו לשם הוזמן מיד לכהן כפרופיסור לתלמוד בישיבת-האוניברסיטה שעל-שם רבי יצחק-אלחנן בניו-יורק. אולם המאורעות הקשים שעברו עליו בפולין השפיעו עליו מאד וגרמו לכך שלא הצליח להוציא לאור את מחקריו המדעיים. ספריו לא נפוצו כראוי והם אינם ידועים לרבים. הוא היה מתגורר בברונקס, אחד מפרוורי העיר ניו-יורק, אך הוא לא חדל לחשוב על עלייה לישראל, ובינתיים שלח לישראל את בנו בכורו, שהצטרף לאחד הקיבוצים הדתיים. תלמידו האהוב והנערץ היה המשורר שלמה דיקמן, שנפטר בירושלים בשנת 1965, ועם תלמידיו נמנו עוד כמה תלמידי-חכמים חשובים, שניצלו מהתופת הנאצי והסובייטי.

ליובלו השבעים הוציאה ה„ישיבה-יוניברסיטי" בניו-יורק ספר-יובל לכבודו, בו השתתפו גדולי החכמים בעולם בחקר התלמוד והפוסקים (ניו-יורק, תשכ"ג). וכן הופיעו ממנו הספרים „התהוות התלמוד בשלמותו" (ניו-יורק, תש"ג), „היצירה של הסבוראים" (חלקם ביצירת התלמוד, ירושלים, תשי"ג), „לחקר התלמוד" (ניו-יורק, תשט"ו), „סדר הדיון" (מחקרים במשפט התלמוד", ניו-יורק, תשי"ח), „על היצירה הספרותית של האמוראים" (ניו-יורק, תשכ"ב).

שאיפתו לעלות לירושלים מיד אחרי שיגיע לגיל הפרישה נתקיימה והתגשמה. עם פרישתו מהעבודה עלה עם כל משפחתו לירושלים ונתקבל גם כפרופיסור לתלמוד באוניברסיטה „בר-אילן". אשתו פנינה וייס הצליחה בהשפעת בעלה הפרופיסור לרשום את זכרונותיה על המאורעות הטראגיים תחת השלטון הגרמני בוורשה והחוויות שהיו להם בגיטו וורשה, זכרונות המעשירים את ידיעותינו על תקופת השואה בפולין. זכרונותיו אלה שמורים בגנזי „יד ושם" בירושלים. אשתו נפטרה כשנה לפני בעלה, ומאז היה מדוכא, וכשבאו תלמידיו מן המכון בוורשה, שניצלו ועלו לישראל, לנחמו על מות רעייתו, רמז להם שאין עולמו שלם בלי פנינה. ואמנם שנה אחרי מותה החזיר אף הוא את נפשו לבוראו. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

במלאות שלושים לפטירתו של הפרופיסור א. וייס נערכה אזכרה בבית-הכנסת אשר באוניברסיטה „בר-אילן", והועלו קווים לדמותו ע"י שר הדתות הד"ר זרח ורהפטיג. כמו כן הספידו: רקטור האוניברסיטה פרופיסור ח. ז. הירשברג מהמחלקה להיסטוריה ישראלית, שהכיר את המנוח מקרוב ועמד על אופיו ופעולותיו הרבות במשך שנות חייו; פרופיסור יצחק גילת, ראש המחלקה לתלמוד, וד"ר חיים לוין, המכהן כמרצה לתלמוד במחלקה שבה הרצה גם הפרופיסור וייס.

במותו נסתלקה אישיות בלתי-רגילה, איש בעל מוח חריף ובעל ידע רב במדעי היהדות, איש-ציבור רב-פעלים ורב-זכויות. תהא נפשו צרורה בצרור החיים.

פגישת הוועד בבית היו"ר מר אטינגר בהשתתפות פרופ. א. וייס (בראש השולחן). מימינו ד"ר קרמיש מ„יד-ושם"

★

דער קאָמיטעט פון דער לאַנדסמאַנשאַפט צוזאַמען מיט פּראָפ. ווייס אין הויז פון מר עטינגער. פּראָפ. ווייס זיצט אויבן-אָן. רעכטס פון אים ד"ר קערמיש פון „יד-ושם".

ד״ר מיכאל וויכרט

פדאייץ

פדאייץ היא עיירה בפודוליה של גליציה. בפולנית היה שמה פודהאיצה, ואילו באוקראינית — פידהאיצה. אך מכיון שיהודי-פודוליה לא ביטאו כהלכה את „הא״ ולא הבחינו בין „הללו״, ו„חללו״, ו„הרשל״ היה אצלם „ערשל״ — היה שם העיירה בפיהם — פדאיץ.

כרוב ערי גליציה זכתה גם פדאייץ לכינוי של גנאי. היו אומרים: קורקבני למברג, רעבתני סטאניסלב, ה„קאטשקי־מאכרס״ של פדאייץ. „קאַטשקימאַכרס״ על שום מה? משום מעשה שהיה.

ביום של יריד עמד איכר — ביידיש גליצאית קראו לכל איכר סתם „גוי״ — שהביא עגל למכירה. נגש אליו יהודי, ממשש את העגל ושואל:

— מה המחיר? בכמה אתה מוכר ברווז זה?

— אין לי ברווז. אני מוכר את העגל שלפניך — משיב הגוי.

— עגל? א־פה? — מיתמם היהודי — אני מתכוון לברווז זה.

לוטש כלפיו הכפרי את זוג רואותיו.

— איזה ברווז? אתה רואה שזה עגל. שמא לקתה ראייתך? נסתמאת?

— מה זה סח? לברווז הוא קורא עגל.

עומד הכפרי ושופך עליו את כל חלומותיו הרעים והיהודי בשלו.

— אל באפך. למה לנו לריב? נשאל את פי הבריות.

קראו ליהודים אחרים מהעוברים ושבים והללו נמנו וגמרו שזה באמת ברווז. זכה היהודי במציאה גדולה: קנה עגל ושילם בעד ברווז. מאז קראו ליהודי פדאייץ: „קאַטשקי־מאַכרס״.

כשהיה יהודי באחת מערי גליציה רב עם יהודי מפדאייץ, מיד היה מטיח כלפיו: קאַטשקימאכר פדאייצאי. או שהיה מזכיר לו שמוצאו מעיירה שתחילתה „פא״ וסופה „ץ״... קשה היה להיות פדאייצאי בגליציה.

בתולדותיה של פולין נשתבחה פדאייץ ביחוסה, שתחילתה נעוצה עוד בראשית המאה השש־עשרה. לאחר זמן, בשנת 1663, עשה כאן ימים אחדים מלכה של פולין יאן קאזימירז, שחיכה פה לגייסותיו, אתם עמד לעלות על אוקראינה. ארבע שנים לאחר מכן צר כאן מחנה של 80 אלף טטרים ו־24 אלף קוזקים במשך שבועיים על המלך יאן סובייסקי עם צבא של שנים־עשר אלף פולנים, והודות להתנגדות־הגבורה של האחרונים נאלץ הסולטן להשלים עם פולין. בשנת 1675 החריב הסולטן את העיר והגלה את תושביה. בשנת 1698 הדף פה ההטמן מטעם הכתר, פליכס פוטוצקי, התקפה של 40 אלף טטרים, שרדפו אותו עד פדאייץ.

את כל אלה לא ידעו יהודי פדאייץ, ואם גם ידעו אי פעם, נשתכח הדבר מלבם זה כבר. בסוף המאה התשע־עשרה נקבעה בפדאייץ „בצירקהויפטמאַנשאַפט״ אוסטרית, כלומר: שלטון אזורי, בפולנית: „סטארוסטבו״.

ד״ר מיכאל וויכרט ז״ל

והיתה פדאייץ עיירה נקיה ומצוחצחת ובאמצעיתה ככר רחבת־ידים מרוצפת אבנים, שהיהודים קראו לה: השוק. מכאן נתמשכו משני הצדדים דרכים רחבים, אחד הוביל לקושציול הרומי־קתולי המפואר ואחד ל„צרקבה״ היוונית־קתולית רחבת המידות — היהודים קראו לשתיהן „קלויסטר״, הקלויסטר של הפולנים וזה של ה„גויים״.

בשוק היו הבתים בני קומותיים, מהם עם גזוזטראות. ככל שהרחיקו מהשוק נעשו הבתים הדוקומתיים נדירים יותר, וסביב הבתים בני קומת קרקע בלבד היו לרוב גינות. מצד החזית פרחים ומאחור — ירקות ועצי פרי.

באחד הבתים הקטנים הללו, בדרך שהובילה מהכנסיה היוונית־קתולית, על פני גשר, ישר לבז׳זאן — בפולנית בז׳יז׳אני — ומשמאל אל ה„קלומביס״ (שיחי הפרחים), שם היו בחורים יהודים יוצאים בשבתות לטייל עם נערותיהם, גר סבי מצד אבא, ר׳ יוסי. אותו חלק של העיר נקרא „העיר הישנה״, ובימים עברו היווה „גמינה״ (קהילה) לעצמה, כיון שאת הילדים שנולדו בשטח הזה היו רושמים בתעודות הלידה כילידי „סטאַרי מיאַסטו״.

מאחורי ביתו של סבא היה גן גדול למדי של תפוחים, אגסים, דובדבנים, חזרזרים, תירס, ענבי־שועל, שעועית, אפונה, מלפפונים, סלק ושאר ירקות. מלבד זאת — חלקת שדה, שהיה חורשה וזורעה וקוצר את תבואתה במו ידיו. סמוך לבית, שבמרוצת השנים הלך ושקע יותר ויותר בתוך האדמה, בנה אורוות־אבנים גבוהה, שהיה משכיר אותה מדי שנה למשך זמן מסוים לרשות האוסטרית, בשביל סייחי הוד מלכותו, אליהם היו מביאים את סוסות העיירה. מאחורי האורווה היה מגרש רחב־ידים, מוקף גדר גבוהה וזרוע חצץ דק, שם היו הזוגות הסוסיים מזדמנים יחד.

סבא היה יהודי בעל־קומה, ישר־גב, שזוף־פנים ובעל זקן בלונדי־אדמדם. הוא נבדל במידה ניכרת משאר יהודי פדאייץ. ביחוד היה הדבר מורגש בבית־המדרש. בנערותי הייתי מבלה את חופשת הקיץ שלי בפדאייץ, וסבא היה לוקח אותי להתפלל עמו בשבתות ולאמירת קינות בליל תשעה־באב. תפילתו של סבא היתה בלי נענועי גוף וטלטול ידיים, בלי אנחות וגניחות. עומד היה בזקיפות ראש ומשיח, בחיתוך ברור וצלול, את טענותיו לפני מי שאמר והיה העולם. בליל תשעה־באב היה יושב, כשאר המתפללים, חלוץ־נעליים על עמוד־תפילה הפוך, אבל הקינות שלו לא היו רוויות בכי ודמע, בתרעומת מה קבל לפני בוראו על שהחריב את מקדשו והגלה את בניו לבין הגויים.

עם פני העיירה לא חי סבא בשלום. שונא היה כל עוול וקשה היה להפיס את דעתו בשעה שרב את ריבו של הזולת. לעצמו לא ביקש דבר מימיו, ולכן לא היתה עליו אימת הפרנסים ובוחשי־הקדרה שבקהלה. היתה לו השקפה משלו על העולם והאדם, ואת אשר חשב בלבו אמר בגלוי. יותר מכל אהב את הנקיון ואת הסדר בכל: בלבוש, בבית, בגן ובשדה, ביחסים שבין אדם לחברו ובין הכלל והפרט.

כל ימיו היתה עמידתו של סבא זקופה בתכלית. מחלות לא ידע ורופאים לא הכיר. משמלאו לו שבעים וחמש שנים בא להתארח אצלנו, בימות הקיץ. אמא שכרה אז חדר לשבו־עות מספר בבית קרוב־משפחה שלנו בכפר מיקוליטשין שבהרי הבסקידים, מהלך שעתיים ברכבת מסטאניסלאב, שם גרנו. בכפר הסמוך יאמנה היה מבלה כל קיץ האינטרניסט המפורסם מלמברג, פרופסור גלוזינסקי, שהיה מקובל על היהודים שנהרו אליו מכל קצות הארץ. אבא ואמא ביקשו את סבא שיסור אל הפרופסור על מנת שיבדוק אותו. הרבה טרחו ויגעו עד שנתרצה להם.

הפרופסור בדק את סבא, מישמש וניקשש ופתח בשאלות:

— אתה שותה? — חס וחלילה — משיב סבא.

— המ... — מחייך הפרופסור — אולי תתאר לי את אורח חייך יום־יום?

— אני קם ומשכים לשדה או לגן; כשאני חוזר מעבודתי אני מתפלל ואוכל פת־שחרית.

— ולפני פת־שחרית אתה טועם טעימה כלשהי?

— לגימת משקה.

— לגימה זו מה מידתה?

סבא מראה בידו כדי מחצית הכוס.

— ומה אתה שותה? יי"ש?

— לאו דווקא, אוקאוויט.

— ומתי אתה לוגם לגימה שניה?

— לפני ארוחת הצהריים.

— שוב אוקאוויט?

— לא — רום, על־פי־רוב.

— ולפני ארוחת־הערב?

— שוב „שהכל".

— ומאימתי אתה נוהג כך?

— מיום שאני עומד ברשות עצמי.

— הרי אמרת שאינך שותה?

— גם זו שתיה?

הפרופסור הצטחק וסבא רגז:

— שמא אני מוחזק שיכור בעיניך, אדוני הפרופסור?

—חס ושלום. אבל לשתות פעמים ביום ספירט, רום או גם וודקה רגילה — גרוע יותר מלהשתכר מזמן לזמן. אתה חייב להדיר את עצמך מהכוסית.

לאחר מכן התרעם סבא עלינו על שהערמנו עליו ו־„משכנו אותו לתוך השק" — כפי שהתבטא, והרופא פשפש וגילה אצלו מחלה. לא יצאו חדשים מעטים וסבא נפטר מן העולם.

והיפוכו של סבא סבתא — רחל היה שמה — אשה נמוכת־קומה אבל בריאה וחסונה וזריזה מאד. רגע לא נחו רגליה ותמיד עסוקה וטרודה — בבית, במטבח, בגן; אשת־חיל מאין כמוה, והעבודה ממש בוערת תחת ידיה, וכל פינה מבהיקה אצלה בנקיונה. פקחית מאד, מסבירה פנים לבריות, אוהבת חידוד ויודעת להשיב כהלכה כשהשעה צריכה לכך, אלא שהיא עושה זאת בחיוך על שפתיה וברוח טובה. מימי לא ראיתי אותה כועסת או מרימה קולה. בכל זאת החזיקה בידיה החזק היטב את כל משק הבית ומשלה בבעלה, בבנותיה, כלותיה, חתניה ונכדיה והיתה אהובה על כולם.

חמשה ילדים נשואים היו לו לסבא, שלושה בנים ושתי בנות. הבכור ראובן עקר בהיותי עדיין ילד לאמריקה יחד עם בני ביתו. בן ששים היה אז, ובמכתבו הראשון התאונן על שלעת זקנה נאלץ לטלטל את צרור עצמותיו למדינה רחוקה וזרה. הבן השני, עזרא, נשאר כל ימיו בפדאייץ, גר בבקתה סמוכה, מוקפת גינה, ובקושי רב הביא את לחמו,

בעיקר בזכות הפלונית שלו, ריבה. זו היתה אשה בריאה וחזקה, שכוחה מרובה משל שלושה גברים. היתה עובדת בגן וסוחבת חבילות של אריגים למכירה בבתי הלקוחות.

היו להם שני בנים ובת אחת. הבת הלכה אחרי האם, נשתבחה בבריות גוף ובשיער אדום כאש. משנישאה, היו הדודות מתלחשות במשך ימים רצופים, יעצו לו לבעל שיהא אוכל דברים חריפים ושותה יין חזק. הבכור שבבנים, הרשל, היה יודע ספר ונשא לאשה בת ישראל מריטין — כך קראו יהודים לעיירה אחרת בפודוליה: רוהאטין. אדם שקט היה וטוב לב, עיניו גדולות וכחולות וזקנו נאה ובלונדי. מי שראה אותו, לא היה יכול לעשות לו עוול. בימי מלחמת העולם גייסו אותו ל„לאַנדשטורם״, הלבישו אותו בלי שהיות יתרות מדי צבא, נתנו לו רובה ופקדו עליו לשמור על גשר. כיון שלא היה חייל מימיו ובהלכות הצבא לא היה בקי, נרדם על משמרתו. הגדוד היה מורכב מאוקראינים. בא אחד מהם, גנב ממנו את נשקו והלשין עליו. העמידו אותו למשפט צבאי.

החייל בעל הזקן הבלונדי הארוך והעיניים הגדולות והכחולות עשה רושם מוזר על השופטים.

— המקצוע שלך מהו?

— תלמוד פאַרשער — השיב.

ויצא זכאי.

הרשל אהב ללמוד וללמד. אבל כיון שהיה מטופל בילדים, נאלץ לנהל חנות לאריגים בריטין. עסק היה לו, אבל פרנסה — לאו דווקא. אחת לכמה שבועות היה נוסע ללמברג לקנות סחורה. סוחר מוצלח לא היה, בדומה לסבא ולכל בניו של סבא. כשהתאונן פעם באזני אבי שהחנות אינה מפרנסת אותו, שאל אותו אבא, כיצד הוא מחשב את מחיר הסחורה ללקוחות.

— למחיר שאני משלם בלמברג אני מוסיף את הרווח.

— והוצאות הדרך ללמברג ובחזרה, שכר החנות, וכל המסים והארנוניות והתשלומים השונים?

— על זה לא חשבתי כלל.

סוחר כזה היה דודני הרשל.

בנו השני של הדוד עזרא, יאנקל, לא היה „בן אדם״ בצעירותו. עמד ונסע לאמריקה. שם לא שפר חלקו ביותר, ומשחזר כעבור שנים מעטות נעשה אדם מן הישוב והתחיל יוצא בשטריימל ובקפוטה של משי. היות ובאמריקה, כפי שהגיעה לכאן השמועה — לא היה יאנקל זהיר במצוות ולא דקדק בעניני יהדות וגם למדן גדול לא היה — היו קרובי המשפחה מלגלגים בינם לבין עצמם על השטריימל והקפוטה של יאנקל.

את בתו הבכירה, טויבה, השיא סבא לפודוולוצ׳יסק שעל גבול רוסיה. חתנו, יהודי בעל צורה ובעל זקן שחור, נאה ומסורק כהלכה, היה היחיד במשפחה שהיה נוסע אל ה„רבי״. היו לו עסקים גדולים וביתו בית אמידים. הוא העמיד עשרה ילדים. משאיתרע מזלו ועסקיו ירדו פלאים, היגר יחד עם כל בני ביתו לאמריקה. את מכתבו הראשון פתח במלים: „אני, שמחה־נתן וילנר, באמריקה״. השעה לא שיחקה לו כנראה באותה מדינה, אם במכתב שני כתב: „בבית הצליח אב אחד לפרנס עשרה ילדים ואילו כאן אין עשרה ילדים יכולים לפרנס אב אחד״.

הבת הצעירה, שרה׳צי, גרה עם בעלה הרש־וולף גרינשפן ושלושת ילדיה — בן ושתי בנות — בביתו של סבא וכל ימיה עמלה קשות על פת הלחם לביתה.

פדאייץ לא היתה רחוקה מטארנופול, משם האיר אור ההשכלה מאז ימי יוסף פרל את כל הסביבה. לא צעיר אחד מישראל הלך שבי אחרי האור הזה, ונמשך אליו גם בנו השלישי של סבא, הלא הוא אבי — ביירוש. בקי היה באותיות הזעירות, קרא ושנה, אך בו בזמן היה מציץ ב„השחר״ של סמולנסקין ומטה אוזן לקולה הערב של „בת השמים״.

התחתן עם בתו של לוזר גאלארט מסטאניסלב. תלמיד חכם גדול היה סבי זה מצד אמא ומוסמך לרבנות, אלא שכל ימיו לחם נגד הבערות והצביעות, ודאג ללמד בנותיו לא רק תנ״ך אלא גם פולנית וגרמנית. לא מעט סבל מהקנאים שבעיר, ורק למדנותו וחשיבותו בחוגי בני־תורה הצילו אותו מעלבו־נות ובזיונות. שרה אמי — בתו השלישית של סבא — היתה גבוהה בנעוריה, יפה, תמירה וכזאת נשארה כל ימיה. פיקחית היתה וערנית. „בשאר״ (פגישת הכרות בפי יהודי גליציה) לא היה. אבי היה בעל קומה ממוצעת וצנום, וזקן אדמדם לו כשל „מתנגד״, ולא עוד אלא שהיה גרוש מאשתו הראשונה ופדאייצאי. ידע שאינו מסוגל לעשות רושם על בחורה סטאניסלבאית, ולכן בא באמתלא של שאלה תורנית אל ר׳ לוזר גאלארט ואגב כך נכנס בשיחה — בהויות העולם הפעם — גם עם בתו שרה. ידענותו של הצעיר, מתינותו וענוותנותו, העדינות שניבטה מעיניו — לא יכלו שלא לעשות רושם על הנערה הנבונה. לאחר מכן, כשאמר לה סבא שאת האברך הזה מפדאייץ מציעים לה כבן־זוג, התחילה רואה אותו באור אחר. ר׳ לוזר שבחר חתנים לבנותיו הגדולות שידל גם את השלישית שתסכים לשידוך זה, והיא עשתה כרצון אביה, אותו אהבה אהבת נפש. לא יצא זמן רב וכתבו תנאים וסמוך לכך ערכו את החתונה.

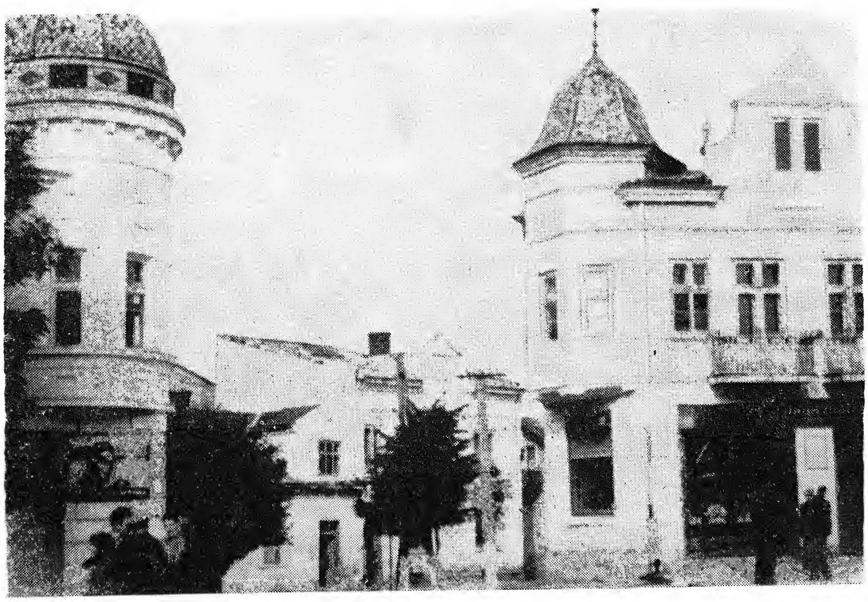
הזוג עבר לפדאייץ ולתקופת השנה — ב־5 במאי 1890 — זיכתה האשה הצעירה את בעלה בבן זכר, ויקרא שמו על שם סבו: מיכאל. בשעת פדיון הבן, כשהכניסו על מגש כסף את הרך הנולד הגדול והחזק, מקושט בשעונים ובשרשרות־זהב, היתה שמחת שני הצדדים גדולה עד לאין שעור. אבא זכה לאחר שנים ארוכות לקדיש, וסבא מצד אמי — לבן־זכר

ראשון במשפחה. אותו זמן לא הגיעה עדיין הרכבת לפדאייץ. אכן ברכבת היו הקרונות של אותם הימים מטלטלים את הנוסעים כבתוך קדחת, עד כדי ניעור הקרביים, כפי שנהגו אז להתאונן.

לאמי לא היה כל חשק לגור בפדאייץ הקרתנית, וגם התגעגעה מאד על סבא, והיא שידלה את אבי שיעקור דירתו לסטאניסלב. בפדאייץ הרויח אבי את פרנסתו ממסחר התבואה. בסטאניסלאב לא קל היה להגיע לידי איזה מעמד. אבי נשאר איפוא בזמן הראשון בפדאייץ ולשבת — לא כל שבת — היה נוסע לסטאניסלאב. מעולם לא הוציא מפיו מלה של תרעומת. אבל לימים סיפרה אמא כמה קשה היתה עליו אז הישיבה אצל סבא בפדאייץ, כמה הכבידו עליו הנסיעה המייגעת בעגלה, וההכרח להיות מנותק מאשתו וילדו, שהיה קשור אליהם עד מאד, ומשכיבה על הבאנק־בעטל (ספסל ששימש מטה) בבית סבא. בימים ההם עמדו בבתי היהודים ארגזים ארוכים וצרים על כרעיים ועם משען, שהיו ממולאים קש מבפנים. ביום היו משמשים לישיבה, ובלילה היו מרימים את המכסה ומציעים משכב על גבי הקש.

משחר ילדותי אהבתי „למדוד דרכים", כפי שאמי קראה לזה. בפדאייץ הייתי מהלך ומשוטט בכל הדרכים. כשעקרנו לסטאניסלאב הייתי בן שלוש ומעלה, וגם שם שמתי פני אל מחוץ לעיר והגעתי עד לגשר הביסטריצה. בזה עוד לא תמה אצלי פרשת פדאייץ: בימי חופשתי הייתי מבקר בפדאייץ; אף בזמן שכבר הייתי תלמיד הגמנסיה אהבתי לבקר בפדאייץ ולגלות ענין בנעשה בעיר, וביחוד בין היהודים. בפעם האחרונה ביקרתי בפדאייץ בימי חופשתי שנה אחת לפני בחינות הבגרות, ואז ביקרתי גם את אחד מדודניו של אבא בעיירה הקרובה בז'יז'אן, שאף שם משפחתו היה וויכרט. בחופשה שבין עברי מכיתה ז' לח' נסעתי שוב לפדאייץ, כאשר בדעתי היה לצאת אחרי בחינות הבגרות לווינה. רציתי איפוא להפרד מפדאייץ. סבא וסבתא לא היו כבר בחיים זה שנים אחדות, אבל אני נמשכתי לסביבת בית־סבא, שהיתה כה קרובה ויקרה ללבי. כשהייתי בא בנערותי לבלות את ימי החופש בפדאייץ, הייתי משכים ויוצא לפני הבית הקטן ופונה שמאלה בדרך המלך הרחבה. במשך שנים רבות נשארו בזכרוני גם מראה הכביש, גם ריח אויר־השחרית, ולא אחת נראו לי שניהם — המראה והריח — בחלום, בבהירות מפליאה, וגם בהקיץ. ועד היום הזה די שאשאף אל קרבי את אויר הבוקר, שאותו ריח חריף ואותו מראה בולט יעלו ויצופו בזכרוני מחדש.

מתוך „מסילת־חיים ומשעוליה" מאת מ. וויכרט, ת"א, תשכ"ח.

פינה במרכז העיר. מימין לשמאל: בית ד"ר פיק, בית ויינטרויב (השוחט), בית צימט

אין צענטר פון שטאָט, פון רעכטס צו לינקס: די הייזער פון ד"ר פיק, וויינטרויב (דער שוחט) און צימעט

ד"ר עמנואל הלר

חוויות נעימות שנסתיימו בשואה

בסביבה יפה שכנה עיירתנו, העיר פודהייצה. מעליה התנשא הר מכוסה חורשות ויערות, הוא ה„גאי", אשר ממנו קיבלה העיר את שמה „פודגאיעץ" — העיר אשר למרגלות החורש.

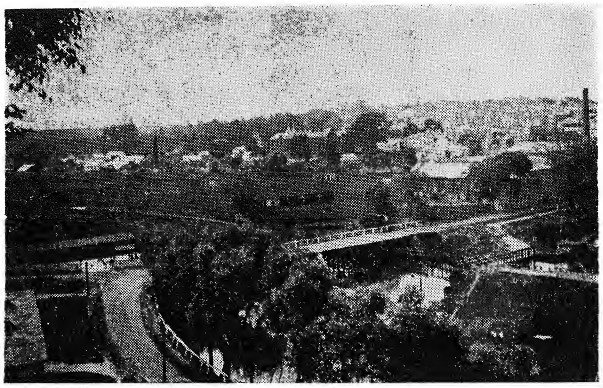
לרגלי ההר, בעמק, משתרע אגם בצורת רצועת־מים צרה, הנמשכת לאורך כמה קילומטרים עד ביאלוקריניצה אשר בדרך לעיירה זלוטניקי. וגם נהר זורם בעמק — נהר הקורופייץ.

אדמת העיר וסביבתה היא אדמה שחורה ודשנה, המניבה בשפע תבואות למיניהן — חיטה, דגן, שעורה, שיבולת־שועל ועוד. גני הפרי בעיר ובסביבה סיפקו לאוכלוסיה פירות טעימים ועסיסיים — תפוחים, אגסים, שזיפים, דובדבנים וכיוצא באלה, והפעוטות קטפו מן הפירות להנאתם, וחזרו לא אחת לביתם כשפיותיהם וידיהם שחורים מן הפירות האלה.

ממרכז העיר, מכיכר השוק, הובילה דרך אחת אל תחנת הרכבת. לאורך שני קילומטרים, בערך, נמשכה הדרך הזאת כשהיא עטורה עצים משני עבריה, מהם עתיקי־ימים, ומהם שנשתלו בימינו ולעינינו. היא עברה ליד בית־הקברות הנוצרי ונמשכה משם הלאה, דרך השדות, עד לתחנת הרכבת. כאן עברה פעמיים ביום הרכבת מלבוב, שנסעה דרך פוטוטורי ובז'יז'אני לפרעמישלאן, ומשם חזרה ללבוב.

את התחבורה בין העיר ותחנת הרכבת קיימו עגלוני העיר. בקיץ שימשו לכך מרכבות רתומות לשני סוסים, ובחורף השתמשו במגררות מיוחדות, שנקראו „זאַלובניעס", והיו מצוידות בפרוות לעטוף בהן את רגלי הנוסעים. לא אחת, בימי החורף הקשים, באה סופת־שלג וערמה בין־לילה ערימות שלג גבוהות בדרך לרכבת, והמגררות עברו עליהן ביעף כשהן מתנודדות מצד אל צד. והעגלונים בכובעי־הפרווה הגבוהים דמו ל„קוזאַקים", שבימי ילדותנו נראו לנו כיצורים מעולם הדמיון, ללא כל ממש ואחיזה במציאות. הם החזיקו בידיהם שוטים ארוכים להצליף בהם ולזרז את הסוסים, אולם למעשה היו מצליפים בדרך כלל באוויר, כי הסוסים השבעים לא נזקקו לזירוז יתר ועשו מלאכתם באמונה, בלי להמתין שהשוט ינחת על גבם.

שנים רבות שררו יחסי שלום ושלווה, ואפילו יחסי אחווה וריעות, בין שלושת חלקי האוכלוסיה, בין שלושת העמים שהשתייכו לשלוש דתות שונות זו מזו: הדת היהודית, הרומית־קתולית והיוונית־קתולית. בהתאם לכך היו גם שלושה

מראה כללי של העיר עם הגשר מעל לנהר הקורופייץ

אַלגעמיינער אנבליק פון דער שטאָט מיט דער בריק איבערן קאָראָפּיעץ

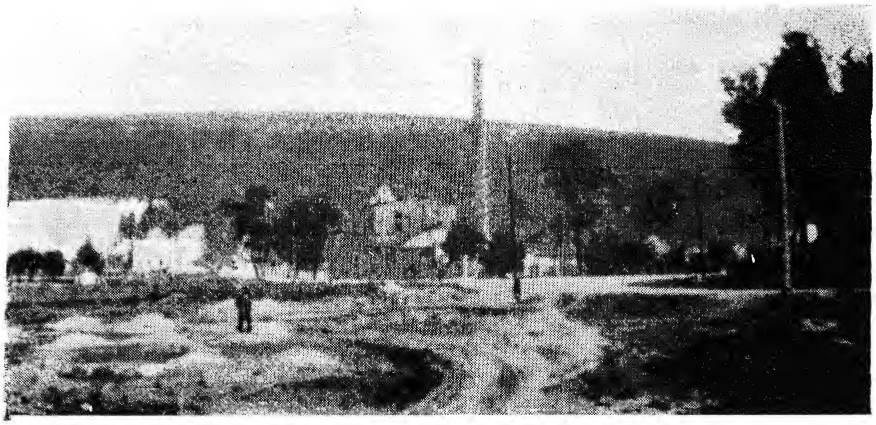
סוגים של בתי־תפילה בעירנו: בית־כנסת עתיק, שהוקם לפי המסורת בימי המלך יאַן סובייסקי, כנסיה רומית־קתולית לפולנים וכנסיה יוונית־קתולית לאוקראינים, שנקראו בפי היהודים סתם „גויים".

בראש ה„גאי" עמד בית־תפילה פולני זעיר (קאַפּליצה), שהוקם לזכר הקרב נגד הטאטארים בשנת 1667, שבו נחל המלך סובייסקי את ראשית תהילתו כמצביא. משם נפרשה לעיני הצופה פנוראמה נהדרת של העיר פודהייצה, של הפרבר זאהייצה ושל האגם והנהר הזורמים בעמק.

בשטח שבין האגם והנהר עמדה טחנת־קמח, ובקרבת מקום אליה מנסרת־עצים — „טאַרטאַק" בלע"ז. שנים אחדות לפני מלחמת־העולם השנייה הוקמה שם גם תחנת־כוח חשמלית, שסיפקה חשמל למאור לתושבי העיר. באותה סביבה עמדו גם הכנסיה הרומית־קתולית ובית־הספר העממי הממלכתי.

מפעלי תעשיה לא היו בעירנו, וארובת־העשן הגבוהה היחידה בעיר היתה זו של המנסרה. פעמיים ביום, בשש בבוקר ובחמש לפנות ערב, נשמעה בכל העיר צפירה ממורשכת, שהודיעה על התחלת יום־העבודה או סיומו במנסרת־העצים.

כמו בכל ערי גליציה כן גם בפודהייצה היו רוב התושבים היהודים סוחרים זעירים או בעלי־מלאכה. בשנים האחרונות לקיומה גדל במידה ניכרת אחוז בעלי המקצועות האקדימאיים, בעיקר רופאים ועורכי־דין. חלק מסויים מהתו־

המנסרה
דער טאַרטאַק

שבים התפרנס מגידול עצי־פרי ומכירת פירותיהם, אולם תושבים רבים היו להם גנים של עצי־פרי וירקות ליד בתיהם, שלא על מנת להתפרנס מהם.

אחד הגידולים הנפוצים והחביבים ביותר בסביבתנו היה התירס, שגבעוליו מגיעים לגובה של קומת איש ואף למעלה מזה. גרעיני תירס מבושלים או קלויים היו מאכל־תאווה לכל ילד, ועדיין שמור בפי טעמו של התירס שקיבלתי בשפע בימי ילדותי. טעמו היה כטעם השקדים או כטעם ערמוני־מאכל, שלא גדלו במקומותינו.

זמן מה אחרי הבשלת התירס קרבה ובאה עונת הסתיו. צרורות־צרורות של אשבולי תירס זהובים ניתלו לייבוש בעליות הגגות, ורק הגבעולים עם טרפיהם הרחבים נשארו עומדים בשדות ובגנים, מתנועעים ברוח־הסתיו ומשמיעים קול גדול שנישא למרחוק.

גם סבי הירש־לייב הורוביץ, זכרונו לברכה, היה חובב טבע ואהב לעבוד ולטפל בגינתו. כמו מבעד לחלום זכור הוא לי מימי ילדותי כשהוא עודר את ערוגותיו, זורע ושותל ירקות שונים או עוסק בהרכבת עצי־תפוח. לא היה זה עיסוק לצורך פרנסה, כי יהודי אמיד היה. היה זה רק תחביב, שהיה עוסק בו ברצון ובהתלהבות מרובה.

ברם, בשנות השלושים בא משבר חמור, אשר שם קץ לחיים השלווים והשקטים בעירנו פודהייצה. לפתע גדלה האבטלה, הורגש מחסור במזומנים והואט המחזור בכל ענפי המסחר והמלאכה. הנוער לא ראה לפניו כל סיכוי להסתדר בחיים, ומיום ליום הלך ורב מספר הצעירים שהחליטו להגר, לעלות לארץ־ישראל או להגר לארץ אחרת. אולם גם דבר זה היה כרוך בקשיים, שרק מעטים יכלו להתגבר עליהם.

בשנת 1933 עלה היטלר לשלטון. גל עכור של אנטישמיות גסה וזדונית שטף את גרמניה, והשפעתו הורגשה באירופה כולה ועד לעירנו הגיעה. תחילה סרבו האנשים להאמין שכל הלהג התפל הזה ימצא אוזן קשבת אצל אנשים מן הישוב, וביחוד בארץ כל כך תרבותית כפי שנחשבה גרמניה. אולם המציאות היתה עגומה ביותר, וכך הגיעה שנת 1939, שנת פרוץ מלחמת־העולם השנייה, ולאחריה השנים 1942—1944, שנות השואה והכליון ליהדות אירופה.

קרבות קשים התנהלו על גדות הוולגה ולרגלי הרי־הקווקז. בדרכים הראשיות, ברכבות ובכבישים, זרמו בלי הרף גדודי־צבא, כלי מלחמה ותחמושת אל עבר החזית, מזרחה, אל תוך אדמת רוסיה הגדולה והרחבה. בפי ההולכים היתה הסיסמה: „הגלגלים נעים לקראת הנצחון...״

ובדרך חזרה, מערבה, הוחזרו שברי־אווירונים ושברי־אדם, פצועים לאלפים ולרבבות, לבד מאלה שנפלו בקרב ובאדמת רוסיה היתה קבורתם.

אולם מקומה של פודהייצה לא היה על אם הדרך, כי אם בצדי דרכים, ובחודשים הראשונים שרר שם שקט רב יותר מאשר בזמנים כתקנם. מאות אנשים נעדרו מן העיר; חלק מהם יצאו לרוסיה עם נסיגת הרוסים, אחרים גויסו לעבודה על־ידי הגרמנים, והיו גם אחדים שהצטרפו לפארטיזאנים.

ושוב הגיעו ימי סתיו זהובים, בהם הטבע מפזר את אוצרות יפיו ביד רחבה וברוח נדיבה. בגנים הצהיבו העלים מתחת לשמי הסתיו המעוננים למחצה, וגבעולי התירס השמיעו את איוושת טרפיהם היבשים. הימים היו עוד חמימים, אולם בלילות היה קריר. אנשים התחילו דואגים לחורף, שתחזיתו היתה — מלחמה ועוני, קור ורעב...

בתוך כך קרבו ובאו ה„ימים הנוראים״ — ראש השנה ויום הכיפורים. הידיעות המעטות שהסתננו מן החזית הרחוקה סיפרו על כך שהכיבושים של הצבא הגרמני חדלו להתנהל „לפי תוכנית״, ואין הם מצליחים לכבוש את הערים הבצורות העומדות להם בדרכם. בפעם האלף הבטיח היטלר בנאומיו כי הצליח לנפץ לרסיסים את עצמת הצבא הרוסי, אך זה

המשיך, כאילו להכעיס, לטחון יותר ויותר את צבאות הגרמנים ובעלי בריתם ולהכריז על־ידי כך על היותו חי וקיים ורחוק מתבוסה ומכניעה.

ובינתיים היתה העיר סגורה ומסוגרת, כעיר נצורה המכותרת על־ידי האויב. על היהודים נאסר לעזוב את העיר, ואיש לא ידע מה ילד יום. העיתונות ההיטלריסטית היתה מלאה דברי הסתה ואיומים, ואווירה של פוגרום היתה תלויה ועומדת בחלל העולם.

ובסוף באו „מלאכי החבלה" — אנשי הס.ס. והגיסטאפו במדיהם השחורים, וסמל המוות — גלגולת של מת — תפור על כובעיהם. הם באו בערב יום־כיפור, מתוך ידיעה ברורה כי ביום זה, הקדוש ליהודים, יהיו כולם בבתי־הכנסת, או יתאספו לתפילה בבתיהם. ומלבד זאת — הן לא היה לאיש מהם לאן לברוח...

העיר הוקפה אנשי ס.ס. ואנשי מיליציה והוחל בהוצאת היהודים מבתיהם וגירושם אל תחנת הרכבת. בתוך כך הוכו המגורשים ללא רחמים במגלבים, במקלות ובקתות הרובים. רק למהר ככל האפשר! רק לבלבל ולהשפיל את האנשים ולא להניח מקום למחשבה על מנוסה או התנגדות.

סבי הירש־לייב הורוביץ קלט את קולות הבכי והצעקות שהגיעו מן העיר, מכיכר השוק, והוא נמלט אל הגינה. אך היכן להסתתר כאן? מלבד העצים המעטים ושטחי הדשא היתה עוד חלקה קטנה, שבה עמדו בצפיפות גבעולי התירס, ועליהם החומים והרחבים יכלו להסתירו קצת מעין רואים.

אך חיות־הטרף הנאציות לא באו לבדם — הם קראו לעזרה את כלביהם. הם פרצו אל הבית והוציאו את הסבתא אטל, ובראותם כי בעלה איננו בבית מיהרו חיש אל הגינה. הכלבים הרגישו מיד באיש המסתתר בין גבעולי התירס, ותחת מטר מהלומות הוצא סבי ממחבואו והובל אל תחנת הרכבת. שם עמדו קרונות־המוות, שהובילו את יהודי העיר בדרכם האחרונה — אל מחנה־המוות בלזץ.

ושמש הסתיו החיוורת השקיפה מעל ועשתה את דרכה כמימים ימימה, ובגנים הנטושים התנועעו ענפי העצים, וחרש־חרש השירו את עליהם...

יהודה גריסגוט

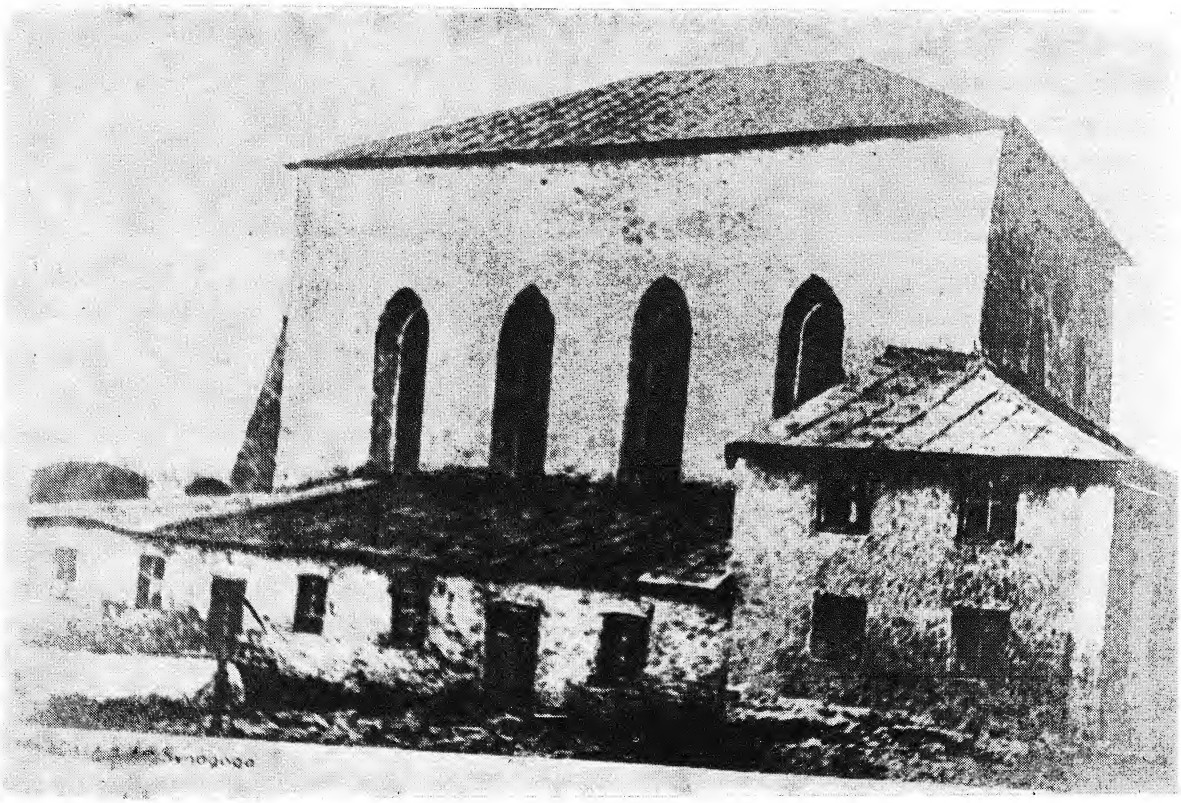
בתי־כנסת, חדרים ומלמדים

בדמיונו של איש פודהייצה היה השם „שיל־גאַס" (רחוב בית־הכנסת) מושג האוצר בתוכו שלושה מישורים: מישור סוציאלי, מישור חיצוני־ארכיטקטוני ומישור תרבותי.

מבחינה סוציאלית היתה זו שכונתם של היהודים העניים והמרודים שבעיירה, שכונתם של סבלים, שואבי־מים ובעלי־מלאכה פשוטים. בקתותיהם, בקתות החומר הדלות, ניצבו בטורים מקבילים, כשמעבר צר מפריד בין בקתה לשכנתה, ולעתים קרובות הפריד ביניהם רק קיר משותף.

רק בית אחד בלט בשכונה, בית שהיו לו אף עליית־גג ומרפסות — ביתו של אברומצ'י וולדן (אברומצ'י המלמד). השכונה נקראה „שיל־גאַס" על שום שהתרכזו בה מרבית בתי התפילה של העיר, ובראשם בית־הכנסת המרכזי — „די גרויסע שיל" — כינוי שבא לו בזכות היותו אחד המבנים הגדולים והמרשימים בעיר, הן בגובהו והן בהיקפו. ברחוב היהודי שימש בית־הכנסת אמת־מידה לגודל ולגובה. היו רגילים לומר: „גבוה כמו בית־הכנסת", „גדול כמו בית־הכנסת"; ואנו הילדים היינו מתחרים ואומרים: שלוימה ירה אבן־קלע לגובה בית־הכנסת", „יענקל ידה אבן עד לגג בית־הכנסת". היו מספרים שבמבנה הזה שכן לפנים מנזר, ואחת היורשות לבית־האצילים של פודהייצה מסרה אותו במתנה ליהודים במאה ה־17 (?) על מנת שישמש בית־כנסת. בשנים שבין שתי מלחמות־העולם, כאשר הציונים „כבשו את השלטון" בקהילות, החל בית־הכנסת הגדול משמש בית־ועד ומקום כינוס לכל יהודי העיר. כאן חגגו את ימי הזכרון הלאומיים, את יום הכרזת בלפור, יום פטירתו של מנהיג התנועה הציונית וחוזה מדינת היהודים בנימין זאב הרצל, יום פטירתו של של משוררנו הלאומי הדגול ח. נ. ביאליק, וכדומה. בעת שהתקיימו החגיגות או עצרות הזכרון היו מרבית יהודי העיר סוגרים את עסקיהם, לובשים בגדי חג ונוהרים אל בית־הכנסת כדי להאזין לדרשות ולנאומים. כאן גם נערכו התפילות בימי חגה של המדינה, האוסטרית והפולנית, בהשתתפות נציגי השלטונות והאוכלוסיה היהודית. בשני אגפי הבית, ליד הכניסה, התמקמו שני בתי־תפילה קטנים: של האופים ושל החייטים; אולם קהל המתפללים היה מגוון וכלל גם סוחרים לא מעטים.

מול בית־הכנסת הגדול ניצב בית־כנסת נושן, הלא הוא „בית־המדרש העירוני". במשך כל שעות היום עד שעות הלילה המאוחרות היה הבית מלא יהודים לומדי תורה, ועל

בית הכנסת הגדול — די גרויסע שיל

הספסלים שליד התנור הענקי היו מתנמנמים „בטלנים" או סתם יהודים נודדים. לקראת החגים, ובייחוד לפני חג הפסח, כאשר סידו את ביתו של ה„מלמד" וערכו בו בדק־בית, היה ה„חדר" עובר אל „בית־המדרש" למשך שבועיים. משני צידי המסדרון של אותו בניין שכנו בתי־התפילה של חסידי צ׳ורטקוב וחסידי בלז.

מזרחה מבית־הכנסת הגדול עמדו במקביל שני בתי־כנסת קטנים. באחד מהם התפללו חסידיו של הרבי מהוסיאטין, ומכאן שמו — „די הוסיאטינער קלויז". קצת יותר נמוך ניצב בית־הכנסת „יד־חרוצים". בשני בתי־הכנסת האלה היו עוברים לפני התיבה שני חזנים מפורסמים, שונים זה מזה בסגנון תפילתם ובניגונים שהשתמשו בהם לפרקי תפילה שונים, ואלה הטביעו חותמם על תפילתם ושיוו לה משמעות שונה ומיוחדת.

ב„ימים הנוראים" היו באים מכל קצות העיר אל ה־„הוסיאטינער קלויז" להאזין לתפילתו ולקולו הערב של געצל פערל, שהיה מתפלל בליווי בנו אליעזר, החי כעת בצפת. בבית־הכנסת „יד־חרוצים", שהיה ידוע גם בשם „טמפל", הרנינו את לב המתפללים תפילותיו של אהרון־שמואל אטינגר (אביו של מנחם אטינגר, יו"ר ארגוננו בישראל).

בחלקה הצפוני של העיר התנוסס בית־כנסת שהיה ידוע בשם „בית־הכנסת של הברון הירש". בשכנותו נמצא ה„חדר" של ברוך מלמד, שרמת הלימודים בו היתה דומה לזו שב־„חדר" של רב דויד׳ל. כתוצאה משכנות זו „שלטו" תלמידיו של ברוך מלמד בבית־הכנסת של הברון הירש.

ברובע שבו היתה המצודה, ברחוב שנקרא „די שלוסגאַס", עמד בית־כנסת עתיק בנוי אבן גזית, שהיו קוראים לו „די שלוסגאַס־שיל" — בית־הכנסת של רחוב המצודה.

בקרבת השכונה הנוצרית, כמעט על גבול השכונה, עמד בית־כנסת צבוע חום בהיר כעין הברונזה, שזכה לכינוי „בית־הכנסת של הפרוונים". הוא הצטיין בעיצוב־פנים נאה, ואת קירותיו קישטו תמונות על נושאים מהתנ"ך. הציוד בפנים בית־הכנסת היה אף הוא מיוחד במינו.

בימי השלטון הסובייטי, בשנים 1939—1941, הפכו מספר בתי־כנסת קטנים לבתי מלאכה, כגון בית־הכנסת „יד־חרוצים", שהפך לבית מלאכה לנעליים ועבדו בו סנדלרים יהודים ואף לא־יהודים.

נחזור לרובע בית־הכנסת — אל ה„שיל־גאַס". כאן התרכזו כל ה„חדרים", ובכל שעות היום בקעו מהם קולותיהם של תינוקות של בית רבן. לכאן היו באים בני ארבע להתחיל בלימוד „אלף־בית" אצל אברומצ׳י המלמד, והיו מגיעים ב„חומש" עד „שני".

בחדר זה עשה הילד היהודי את היכרותו הראשונה עם האות המודפסת ועם עולם המקרא. רק ילדים מעטים בעיר לא עברו דרך הפרוזדור הזה בדרכם למלמדים יותר מתקדמים. כאן למד הילד בניחותא, תחת השגחתם של אנשים טובים; אברומצ׳י המלמד ואשתו פריידה היו אנשים טובי לב וחמי נפש, מאירי פנים ומכניסי אורחים.

לעתים היה הרבי מנפנף במקל־זנבות (קאנצ׳וק בלע״ז) במטרה להשקיט את החבורה המפטפטת. אך תמיד היה פוגע, כביכול במקרה, בלוח השולחן, דבר שהיה גורם לפטפוט עליז וצחוק גובר, ואז אורו שוב פני המלמד.

השלב השני בלימוד כתבי הקודש היה חדרו של שמיל־לייב (שמואל־לייב). כאן למדנו את פרשיות השבוע ב„חומש" עד סופן, הכרנו את כתב־הסתרים של רש״י, והתפעלנו מסיפורי הגבורה של „נביאים ראשונים". קראו לכך לימוד „פסוק". גולת הכותרת של לימודנו כאן היה בלימוד כמה מסכתות של גמרא: בבא מציעא ובבא בתרא.

את לימודי התנ״ך בדרגה גבוהה התחלנו אצל רב דויד׳ל. כאן שררה אווירה שונה תכלית שינוי. כאן התבגרנו והגענו למצוות, כאן פקחנו עינינו על העולם הסובב אותנו, כאן התחלנו להתווכח על אודות עולמנו, וכאן גם, בסיום החינוך התלמודי, נפרדו דרכינו והיינו ל„משכילים" או לאברכי־ישיבה. אולם זכר החדרון הצפוף בו הבשלנו והתבגרנו, וזכר דיוקנו של רבינו (הכינוי „רבינו" לבש כבר לגבינו צביון אחר) נחרת עמוק בלבם ובתודעתם של תלמידיו. דמות פטריאכאלית מלאה חיות אך כפופה מזוקן; שמורות עיניים מכוסות אדמומית ועיניים חולניות מוסתרות תחת סבך גבות סמיכות; מצח גבוה וראש גדול וקרח, חבוש כיפה אשר בנס אינה נשמטת מהפחדת; זקן־שיבה רחב, עליו מצויים תמיד סימני טבק־הרחה, אותו היה נושא בכלי־קרן מעשה ידיו. אף את הטבק היה מכין במו ידיו. בעבודתו זו דמה לאלכימאי בן ימי הביניים; היה כותש את הטבק במכתש, מסננו דרך מסננת מיוחדת לכך, ומוסיף מין נוזל — כנראה לצבע ולריח. את התהליך הזה היה מבצע בשקידה והתרכזות, כאילו הכין מין קטורת לפולחן מסתורי מקודש.

רב דויד׳ל היה שופע ידיעה עמוקה בתלמוד, אולם מעל לכל הורגש כוחה של אקסטזה דתית שזרמה מאישיותו. קרן ממנו סודו של משהו, שטמון היה לא רק בין דפי ספר „הזוהר", שהיה מחביאו ומסתירו מאתנו בקפדנות, אלא סודו הבלתי נתפש של העולם הזה והעולם הבא, אשר ברגעי הפנאי שלפני תפילת מנחה, כאשר ליווינוהו אל בית־המדרש הישן בעת ששקעה החמה אי־שם מאחורי שכונת הגויים, היה מדבר אודותיו בלשונו הנבואית, במשליו ובחזיונותיו. בשנים הקשות והאכזריות של מלחמת־העולם השנייה, בכל מקום שאליו הוטלנו על־ידי הגורל, במרחביה העצומים של ברית־המוע־צות, בימי הדמים ובלילות הזוועה של הכיבוש הנאצי, בארצות המערב או בפלשתינה המנדטורית, בכל מקום עלו, ריצדו והבליחו אותם חזיונות שלפני אחרית־הימים, התפרצותם של הפרועים והנסתרים שביצירי העולם והאדם.

בתפילותיו ביקש רב דויד׳ל כי יזכה לעבור מן העולם הזה בטרם תבוא הרעה. ואמנם נפטר בשיבה טובה, והוא כבן תשעים, בימי מגיפת החולירע האיומה שפרצה בתום מלחמת־העולם הראשונה.

אנשי פודהייצה קושרים למותו סוד מופלא לא פחות מאשר לכל חייו ודמותו. „לקראת המוות" — היה אומר — „יש להתכונן כמו לקראת חג גדול, באצילות וברוממות רוח". וכך עשה. בשכבו קודח על ערש דווי, ציווה על ביתו להכין הכל, בלי לשכוח כרך קטן של ספר „הזוהר" — אשר נמצא פתאום תחת כריו, וזאת באורח פלא, יען כי בני־הבית טענו כי איש לא נתנו לזקן, ואילו הוא עצמו לא קם ממיטתו. סמוך למותו, ברגעי דעיכה אחרונים, כשהכרתו שבה אליו ומחשבתו הצטללה, ביקש כי ישליכו מפתח לתוך קברו. את המפתח ציווה להראות לו, וזמן מה עוד התבונן בו...

הלוויתו היתה הגדולה בעיר באותם הימים. את המפתח השליכו לתוך קברו, כמצוותו, כדי לסגור את פי הארץ הרעבה בפני קרבנות מגיפת החולירע. ואמנם, לאחר זאת פחתה התמותה בין החולים. וסחו אז הבריות, שרב דויד׳ל ברדתו אלי קבר חסם את פי האדמה בפני קרבנות נוספים של המגיפה האיומה. מת ריעם הגדול של בני הנוער, הלך מורם הדגול. הסתלק אדם שחייו היו חיים ללא פגם; איש צדיק ירד אלי קבר.

יהיו רסיסי זכרונות אלה של אחד מתלמידיו הרבים ציון לזכרו, אחרי שהמצבה שעל קברו נעקרה ממקומה בבית־העלמין היהודי בפודהייצה על־ידי יד ברברית, כדי לשמש אבן־יסוד לביתו של איזה גוי, או מרצפת באחת המדרכות בשכונת הגויים. אנו, תלמידיו, מציבים לו בזאת מצבת־זכרון בספר, במדינתנו החפשית — במדינת ישראל.

יהודית הדר

זכרונות על בית־הספר העברי בעירנו

כפי שנודע לי, היה לפנים בית־ספר עברי בעירנו בהנהלת המורה הדגול ברכר, תושב פודהייצה. שנים רבות היה המורה ברכר מלמד עברית בעירנו, אך ביום בהיר אחד ארז את מזוודותיו ויחד עם משפחתו נסע לאמריקה. בינתיים, עד שהגיע שוב מורה מוסמך לעברית, ניהלו את השיעורים לעברית כל מיני צעירים, רובם סטודנטים, ששלטו כבר בשפה העברית.

רבים מתושבי עירנו לא השלימו עם המצב הזה והשתדלו להביא לעירנו מורה טוב ומנוסה. מאמציהם נשאו פרי, והם הצליחו להביא לעירנו מורה בשם רוזן. הוא הגיע לעירנו בטרם נמצאה דירה מתאימה לבית־הספר העברי. אחרי זמן קצר הצליחו לשכור דירה מתאימה לבית־הספר אצל משפחת פלבר. בדירה היו שני חדרים מרווחים שהכילו 30־35 תלמי־דים. אני זוכרת עדיין את היום הראשון בהתאסף התלמידים לבית־הספר העברי, את קבלת הפנים ואת השיחה הראשונה בין המורה רוזן לבין התלמידים, שאז התרשמנו ממנה מאד. המורה רוזן היה בעל קומה בינונית, כבן ארבעים או למעלה מזה, והגיע לעירנו מהעיירה זלוטניקי. היה בעל מצח גבוה כשל תלמיד־חכם, והבעת פניו העידה על פקחות וטוב לב. על המורה רוזן היו אומרים, שהיה ידען מובהק בתלמוד ושהיה גם פדגוג טוב. התחלנו את הלימודים באורח יסודי ובתשומת לב מרובה. בינתים ניתוספו עוד תלמידים ותלמידות ונפתחו עוד קורסים למתחילים ולמתקדמים. למדנו עברית, דקדוק ותנ״ך שעה אחת בכל יום, והלימודים התנהלו כסדרם. ביום בהיר אחד לא הופיע המורה רוזן לשיעור שלנו. היינו מודאגים; והנה התפשטה השמועה שהמורה רוזן עזב את עירנו מסיבות בלתי ידועות, ושוב נשארנו כצאן בלי רועה.

סבלנו מאד מחסרונו של המורה, כי התרגלנו ללימודיו. אך הנה האיר לנו המזל פניו. לא עבר זמן רב ולעירנו הגיע בחור צעיר בעל קומה והליכה זקופה, וכולו אומר אצילות וכבוד. היה זה פליט מרוסיה ושמו היה גולדשטיין. הוא קיבל עליו את הנהלת בית־ספרנו, וחיש השתלט על התלמידים. הוא הכניס שיטה חדשה בלימודים והעניק צביון אחר לגמרי לבית־ספרנו. השיעורים התנהלו בעברית ספרותית, שלא כמו המורה רוזן, שלימד אותנו בשיטה תנ״כית. נוסף לעברית דקדוק ותנ״ך למדנו אצל המורה גולדשטיין גם ספרות, זמרה, ומפעם לפעם העלה גם מחזות קטנים על קרשי הבמה, כמו „עקידת יצחק", „המבול", „המלך שאול" וכיוצא בזה. גולדשטיין חשב גם להשתקע בעירנו, כי היה עוד צעיר, כבן עשרים ושמונה. אך השלטון הפולני התנגד לישיבתו בעיר וציוה עליו לעזבה, וסבורה אני שנצטוה לעזוב גם את פולין, מחמת היותו פליט מרוסיה. עם עזיבתו הגיע בית־ספרנו עד משבר.

אחרי עזיבת גולדשטיין היו בעירנו מורים אחדים, אך לא הצליחו להיקלט, מכיון שלא הצליחו במלאכת ההוראה כקודמיהם, וקשה היה לתלמידים להתרגל אליהם. בינתים התפזרו התלמידים והפסדנו את הדירה אצל משפחת פלבר,

בית הספר העברי בשנת 1923 עם המורה קורץ. 13 מהתל־מידים נמצאים בישראל, ואחד מהם בארה״ב.

★

די העברעאישע שול אין יאָר 1923 מיטן לערער קורץ. פון די שילער געפינען זיך 13 אין ישראל און איינער אין אַמע־ריקע.

כי מהתלמידים המעטים שנשארו קשה היה לגבות אפילו לשכר־דירה בלבד. וכאן שוב דאג כנראה הועד או חבר המתנדבים להביא בכל מחיר מורה לעברית לעירנו. הם קמו ונסעו ללבוב, העיר הגדולה, שבה נמצא סמינר למורים של תרבות. אחרי חיפושים רבים הביאו לעירנו מורה לעברית, רווק, כבן עשרים ותשע. חיצוניותו לא הבטיחה הרבה; גבה קומה היה, בלי שפניו הביעו משהו מיוחד. נראה היה כמו סתם בחור, וקשה היה בתחילה להתרגל אליו. ברם, כאן נתקיים הפתגם: אל תסתכל בקנקן, אלא במה שיש בו. אחרי שהצלחנו למצוא שני חדרים ענקיים אצל הד״ר אבנד והלי־מודים החלו — נוכחנו לדעת כי שגינו ברואה לגבי המורה קורץ. היה זה מורה מחונן בכל התכונות הטובות, בגישה נכונה, ביחס הוגן ובסבלנות מרובה, בקיצור — ממש מורה בחסד... השיעורים החלו במספר קטן של תלמידים. אך במשך הזמן החלו לנהור חזרה לבית־הספר כל התלמידים שהתפזרו מקודם. כולם חזרו לספסל הלימודים, ובית־הספר המה וגעש מרוב תלמידים. כמעט תשעים אחוז מן הנוער למדו בקורסים לעברית. ואותו מורה בשם קורץ, שחיצוניותו לא הבטיחה הרבה, ידע בתבונה רבה לרכוש את לב התלמידים בשיטתו המועילה, שנקלטה חיש מהר, ובמסירותו הרבה. הוא הצליח לא רק לרכוש את לב תלמידיו, אלא רכש לו גם את לבה של צעירה אחת, שבא אתה בברית הנישואין והשתקע בעירנו. מכיון שרעייתו היתה בת עירנו, פסקו בני העיר מלדאוג למורים לעברית וחברי הוועד נשמו לרווחה.

בינתים חזר לעירנו המורה הקודם רוזן, והוא יחד עם קורץ תרמו חלקם להתפתחות יפה של בית־הספר, שהיה קיים עד לפרוץ מלחמת העולם השניה, שבה ניספו התלמידים עם מוריהם והוריהם, ואף בית־הספר פסק להתקיים עם אבדן החיים היהודיים בעיר.

דבר אחד בטוח ומוסכם בפי כל השרידים שניצלו, הנמצאים רובם בישראל, שבית־הספר העברי בפודהייצה הוכיח את כוחו והשפעתו העצומה בחינוך תלמידיו לציונות ולארץ־ישראל.

תלמידי בית הספר העברי בפודהייצה עם המורים קורץ ורוזן

שילער פון דער העברעאישער שול מיט די לערער קורץ און רוזן

ר׳ יחיאל מללר

נולד בעיר פודהייץ ב־7 דצמבר 1822; בא בילדותו עם אביו לשבת בסטניסלב, שם נתחנך בדרך החינוך הנהוג בין החרדים בזמן ההוא, ולמד רק תלמוד ופוסקים. בן ט״ז נשא אשה מלבוב ושם החל ללמוד גם השפה הגרמנית, צרפתית ואנגלית והגה בספרותן. כאשר החל מר שטרן להוציא לאור בשנת 1845 את מכתבי העתים „כוכבי יצחק" הציע לו להיות לו לעוזר במאמרים, והלה נעתר לו והדפיס בכל כ״ו החוברות מכתב־העת ההוא הרבה מאמרים שונים. וכן נדפסו ממנו כמה סיפורים סטיריים ב„הנשר" ו„העת" שיצאו לאור בלבוב.
בשנת 1883 נדפס חלק ראשון מספרו „נטעי נעמנים", אוסף כל מאמריו השונים.

אטי גרוס

בית־הספר העברי בפודהייצה

האם אפשר לספר על פעילות ציונית בפודהייצה ולא להזכיר את בית־הספר העברי? ואם כבר מזכירים את בית־הספר העברי אי אפשר לפסוח על הזכרת שמות שני המורים, מר קורץ ומר רוזן.

רשאית אני לקבוע ללא כל ספק, שבית־הספר, על אף היותו מוסד תרבותי ולא פוליטי, עמד בראש כל הפעולה הציונית. אני נמניתי בין התלמידות הוותיקות של בית־הספר. בגיל תשע התחלתי ללמוד בבית־הספר, ומאז למדתי בו במשך שנים רבות.

האם בית־הספר הסתפק בלימוד השפה העברית בלבד? לא ולא. לימוד השפה העברית היה רק אמצעי כדי לנטוע בלב תלמידיו אהבת ארץ־ישראל, אהבת העם היהודי והאמונה בניצחיותו. אכן, נושאים אלה לא נכללו במערכת השיעורים של בית־הספר, אולם עבודה זו נעשתה יום יום ושעה שעה ובכל הזדמנות. כל חג נחוג גם בבית־הספר, ובכל חג הדגישו את הצביון הדתי והלאומי כאחד. לקראת כל חג הכינונו הצגה, מסיבה, או טיול. ולא היה אצלנו חג ללא תוכן, וכל חג היה בעל תוכן שונה מחברו.

לקראת חג הפסח היינו לומדים את ארבע הקושיות ושרים את „חד גדיא"; בל"ג בעומר ובט"ו בשבט היינו יוצאים לטיולים; לקראת חג השבועות היינו מקשטים את בית־הספר בירק רב. בית־הספר הנחיל לנו את אהבת הארץ, שהיתה רחוקה מאתנו מרחק רב מבחינה גיאוגרפית. הכינרת, הרי הגליל ועמק יזרעאל היו בשבילנו לא רק שמות גיאוגרפיים בלבד, אלא שמות הקשורים במאבק החלוצי להתחדשות חיי האומה על אדמתה.

בבית־הספר פעלו חוגים שונים. הוצאנו עתון־קיר, וכן היה קיים חוג לדיבור עברי, שחבריו נטלו על עצמם את המשימה לשוחח רק בעברית.

ברם, מצבו החומרי של בית־הספר לא שפר, כנראה, כי בכל פעם היה עובר למקום אחר. למדנו במקומות שונים; החדרים לא היו נוחים תמיד, ובחורף לא היה חם תמיד. זכורה אני שפעמים רבות היינו יושבות בימי החורף במעילים וכותבות בכפפות על ידינו.

אך במה נחשב הקור הזה לעומת החום והלבביות שמצאנו בבית־הספר. שני המורים היו אהובים עלינו, על אף היותם שונים זה מזה במזגם. מר קורץ היה לבבי, רגשי ונוח יותר; ואילו מר רוזן היה מקפיד יותר ותבע יותר. שניהם השלימו זה את זה, ולכל אחד מהם היה קסם אישי משלו. עבודתם היתה קשה מאד, מסורה מאד, למרות התנאים החומריים שלא היו קלים.

רבה וברוכה היתה פעולתו של בית־הספר, והערכים שניטעו בלבנו והידיעות שהקנו לנו עזרו לרבים מאתנו בקליטתנו בארץ.

כיתת־ערב ללימוד עברית עם המורים קורץ ורוזן.

אַן אָוונט־קורס פאַר עברית מיט די לערער קורץ און ראָזען.

יהודית הדר

גן־הילדים הראשון בעירנו

היו בעירנו כמה משפחות אשר השתדלו לייסד גן־ילדים בעירנו ולא לשלוח או להביא את ילדיהם הקטנים ל„חדר" ולרבי. היוזמים עמלו הרבה בשביל להגשים את מחשבתם ולמצוא את הגננת הראשונה. אחדים מתושבי העיר, עסקנים ציוניים, נסעו לשם כך ללבוב (היא למברג), שממנה הביאו מורה לעברית, כי שם היה קיים סמינריון למורים וגם לגננות, ואחרי כמה מאמצים עלה בידם להביא משם גננת. היוזמים שכרו שלושה חדרים לא הרחק ממשפחת וולגריף. החדרים הצטיינו בכמה מעלות טובות: גדולים, מרווחים ומלאי אויר, ומסביב לבית היתה גינה יפה. עם שכירת החדרים הוחל ברכישת ציוד לגן: שולחנות קטנים, כסאות קטנים, ארון וכיוצא בזה. אחרי ריהוט ה„גן" נסעו שוב ללבוב להביא משחקים שונים עבור הגן. בינתיים הכינו האמהות את הפעוטות לקראת המאורע החשוב, שבקרוב יבקרו בגן־הילדים העברי, ובו ילמדו לדבר בעברית, לשיר בעברית, ואף לשחק בעברית. הילדים, שמיום הוולדם היו מדברים בבית הוריהם יידית או פולנית, ציפו בקוצר רוח מרוב סקרנות ילדותית לאותו יום שבו ייפתחו שערי הגן לרווחה. ואכן היום המיוחל הגיע.

בבוקר של אותו יום, בשעה שמונה, צעדו האמהות הצעירות כשהן מגונדרות, מי עם בתה ומי עם בנה לבנין הגן. על סף הגן עמדה בחורה שחרחורת, בעלת קומה, חיננית, ובצחוק לבבי על השפתיים עשתה הכרה הן עם ההורים והן עם הילדים. בהתאסף כל הילדים שהיו רשומים לגן, הזמינה הגננת בתנועת־יד אדיבה את הילדים פנימה.

הקטנים רק נכנסו לגן, ומיד התפזרו לכל צד ועבר ומששו בידיהם הקטנות כל חפץ, כל משחק או צעצוע, ופניהם העידו כי מרוצים הם מביקורם בגן. ביום הראשון בגן הילדים ידעו כבר הילדים להגיד „שלום, תודה ובבקשה". הגננת, ושמה רבקה פלקנפליק, סבלנית מאד, הסבירה לילדים ולימדה אותם את השמות של כל צעצוע או משחק שהילד נטל לידיו. במשך הזמן למדו הילדים לשחק בצוותא, לא להכות, לא להוציא בכוח את הצעצוע מידי ילד אחר, למדו לאכול יפה וליטול הידים לפני האוכל ואחרי האוכל. וכך רכשו להם הילדים מנהגים טובים, וההורים היו מרוצים מאד.

לא היה איפוא כל פלא אם אחת האמהות הוציאה את ילדה מן ה„חדר" ומה„רבי", אשר הלעיט את הילד הרך באותיות יבשות, באותיות האלף־בית, ואותו ילד שעבר מן החדר לגן הילדים הרגיש את עצמו יותר חופשי. מלכתחילה היה נוהג קצת בהתאפקות, או בעצלתיים, אבל במשך הזמן השתתף

בית־ספר עברי
העברעאישע שול

במשחקים ובמחזות קטנטנים, כמו „בני מתתיהו", „החשמו־נאים", ובימי חנוכה כבר ידעו הילדים לשיר את השיר „כד קטן, כד קטן, שמונה ימים שמנו נתן", ובין הילדים שיחק ילד בגאוה וברצינות את תפקידו של הגיבור יהודה המכבי, ומתוך חשיבות ובהכרה ברורה ניהלו הזאטוטים ביניהם שיחה: אני גדול, אני גבור ליהודה. אני מכבי פויאדים אל פלשטינה. הוא רצה להגיד: אני אגדל ואהיה גיבור כמו יהודה המכבי, ואני אסע לישראל.

הגננת המחוננת לימדה את הילדים לוותר, לעזור איש לרעהו ולהיות עצמאיים, והלימוד נשא פרי. בחורף, למשל, עזרו הילדות לחברותיהן לקשור את סרטי הכובע או לכפתר את כפתורי המעיל. הגננת פלקנפליק, מצוידת בסבלנות עילאית וביחס אובייקטיבי הוגן לכל ילד מבלי להתחשב במעמד הוריו, שימשה דוגמה טובה גם לכמה מההורים, שבתחילה התנגדו כי ילד זה או אחר ישחק עם ילדם או ילדתם. הגננת הצליחה להחדיר בלב כל ילד וילדה את אהבת המולדת בדרכים שונות, במלים, בסיפורים קטנים ובשירי מולדת קצרים. היא אף החדירה בקטנים יחס של כבוד לגדולים ולמבוגרים, ועזרה לזולת. וכך הצליחה הגננת הזאת — הראשונה בעירנו — לרכוש את לב הילדים והוריהם ולנטוע בהם אהבה ומסירות לעמם ומולדתם. היא היתה דוגמה ומופת לילדים הקטנים, שעד כה התהלכו באפס מעשה, והיא היא אשר הניחה את המסד הרוחני בלבותיהם הקטנים.

הגננת פלקנפליק ראויה לשבח ולתודה על עמלה ומסירותה לילדי עירנו, שהיו מקור גאווה להוריהם.

ברוך שאטן

תנועת הנוער הציוני הכללי בעירנו

בראשית דברי עלי להודות, שלא בקלות ניגשתי להעלות בכתב את השורות דלהלן על תנועת הנוער הציוני הכללי בפודהייצה. אולם מאחר שהרגשתי שאם אני לא אעשה את המלאכה הקצרה הזאת עלול הדבר לגרום למיעוט דמותה של תנועת הנוער הציוני בעירנו הנחמדה, שהיתה ואיננה עוד, רציתי ברשימתי זו למנוע שפרשת הנוער בפודהייצה תישאר מתוארת אך ורק מצד אחד; וכיצד אפשר לפסוח על הנוער הזה שהיה פאר הדור הצעיר, דור של ממשיכים חלו־ציים, שפעולתו לא הצטמצמה בתחום העיר בלבד והשפעתו הורגשה גם בהיקף הארצי.

מדובר כאן על הארגונים הבאים: „אחוה", „אחוה־צעירה" (שכבת צעירים) ותנועת הנוער העברי, שלאחר מכן הוחלף שמה ל„הנוער הציוני".

בשנים 1926—1927 הרימו בני הנוער את דגל הציונות הכללית המגשימה בתנועה הלאומית של אז, מתוך מגמה לחנך ולהכשיר את הדור הצעיר למילוי המשימות שהעם הטיל עליהם, מתוך השקפה שאין לראות בבניית הארץ מונופולין למעמד אחד בלבד (הפועלים) אלא מפעל השייך לכל העם על כל שכבותיו. יש לציין ולהזכיר את העובדה, שתנועת הנוער הציוני קמה בתקופה שבה שרר משבר במחנה הנוער, שיסודותיו הרעיוניים התפוררו והם עמדו על פרשת דרכים.

הסיסמה המחדשת היתה: הגשמת הרעיון הציוני המקורי ללא פירושים. ואכן המציאות הוכיחה שאפשר להיות ולחיות, לבנות ולהיבנות בלי להזדקק ל„שולחן ערוך" של מחנה „עולם המחר". תנועת הנוער הציוני הכללי הכתה שרשים בהסתדרות הציונית העולמית וברחוב היהודי. בתפוצות הגולה ובישוב קמו מאות סניפים ויחידות הכשרה חלוצית. המרכז התוסס והמתסיס היה קיים, כידוע, בעיקר בגליציה המזרחית, כלומר: בלבוב. אין פלא איפוא שבתחום הארץ הזאת שגשגה התנועה הציונית הכללית ופעולותיה התבלטו בהתפתחות הישוב העברי עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

חברי הסתדרות „הנוער הציוני" (1930)

ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הנוער הציוני" (1930)

נוער ציוני בפודהייצה

ציוניסטישע יוגנט

נוער ציוני בשנת 1935

ציוניסטישע יוגנט אין יאָר 1935

נוער ציוני

ציוניסטישע יוגנט

קיבוץ „אחוה"

חברי „החלוץ" בשנת 1931
חברים פון „החלוץ" אין יאָר 1931

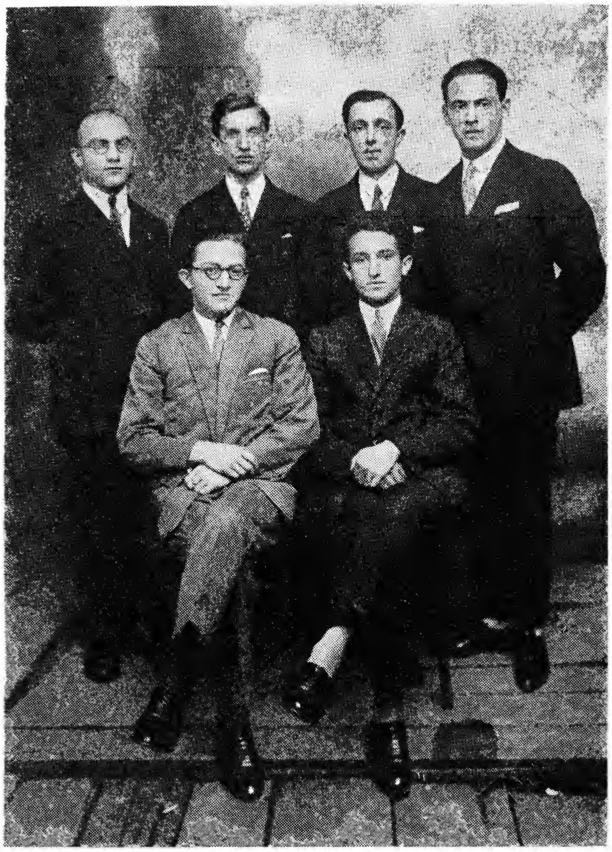
קיבוץ הכשרה
של חברי „אחוה" (1934)

חברים פון „אחוה"
אויף „הכשרה". (צוגרייטן זיך
פאַר ארץ־ישראל) 1934

בפודהייצה היו קיימות כמה הסתדרויות של נוער ציוני כפי שכבר הזכרתי לעיל: „אחוה", „הנוער הציוני" ו„אחוה־צעירה". כמו כן היה קיים קיבוץ־הכשרה של „אחוה" שחבריו עבדו בטחנות־קמח במקום ובמנסרה (טארטאק בלע"ז) שליד הנהר מחוץ לעיר. הקיבוץ קיבל תמיכה ועידוד מהמוסדות הציוניים שבמקום. הציבור היהודי בעירנו הצטיין, לאשרנו, בלהט, באהבת העם, והגיש כל עזרתו ועידודו לנוער העברי.

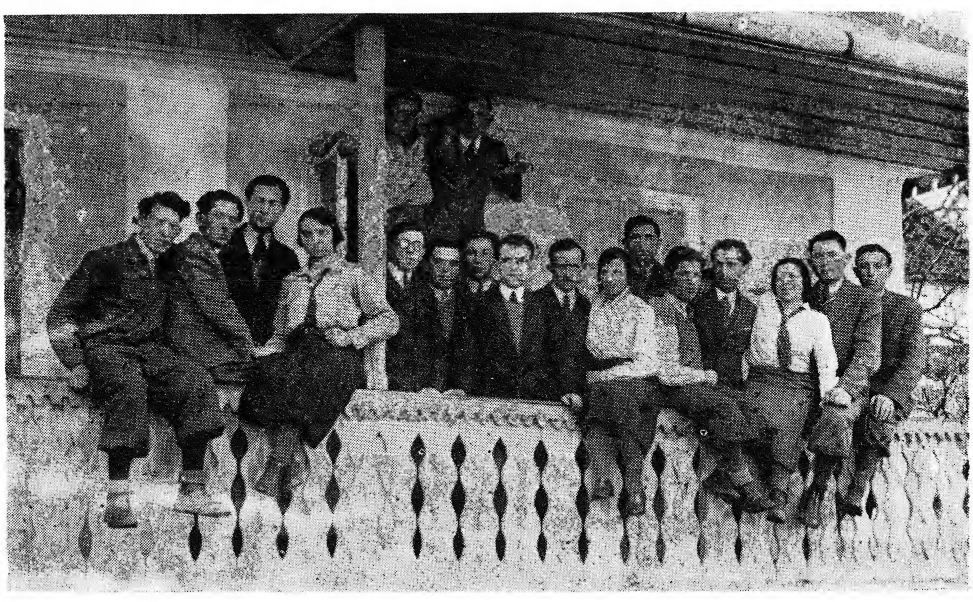
בראש הועד המקומי של ההסתדרות הציונית עמדו — כפי שזכור לי — הד"ר רוטנברג ז"ל (עורך־דין) והמהנדס ד"ר ליללה ז"ל, שביתם היה תמיד פתוח לכל הפונה אליהם, והעבודה במחיצתם היתה לנו ממש חוויה. אני רואה חובה מיוחדת לעצמי להזכיר כאן את הד"ר דיק, שפרש את חסותו ביד נדיבה וברוחב לב על ההסתדרות הציונית הכללית במקום בכלל ותנועת הנוער הציוני הכללי בפרט. הד"ר דיק היה דמות אצילה, בעל לב יהודי חם, ומצניע לכת' עם הבריות.

„אחוה" היתה מורכבת מאנשים בגיל 18 ומעלה מחוגים עממיים, ואילו „אחוה הצעירה" כללה צעירים מגיל 13—18. „אחוה הצעירה" קמה במטרה לחדש ולהזרים דם צעיר בתנועה העממית של „אחוה", להכין דור ממשיכים ולהקנות לנוער חינוך צופי, אהבת המולדת והגשמה עצמית. השכבה של „אחוה צעירה" בעירנו היתה אחת השכבות הגדולות באזור, ועלה בידה ליזום מחנות קיץ, כינוסים, הוצאת כתבי־עת, והודות לפעילות ראשי התנועה הצליחה להטביע את חותמה על התנועה כולה.

חברי „הנוער הציוני" — עומדים מימין לשמאל: פרידברג, שמעון קרמר, פישל יופיטר.
יושבים מימין לשמאל: ד"ר איזיו ליבליך, ד"ר בער.

חברים פון „הנוער הציוני" — עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: פרידבערג, שמעון קרמר, פישל יופיטער.
עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: ד"ר איזיו ליבליך, ד"ר בער.

נוער ציוני

ציוניסטישע יוגנט

בראש סניף „אחוה" בפודהייצה עמד משה ערדה ז"ל, שכיהן כמזכיר הקהילה בעירנו ושימש מעין קצין־קשר בין איגודים לאומיים יהודיים והשלטונות, וכן אריה קורץ ז"ל, שעסק בהוראה בבית־הספר העברי וניהל עבודה תרבותית רוחנית מסועפת. כמו כן יש להזכיר את החברים בוכוואלד ופולישיוק. לנוער הציוני השתייכו בעיקר תלמידי בי"ס תיכון. בראש הקן עמדו שלמה ולדן, ויטס, אלקה גוטשטיין וכותב השורות האלה.

„אחוה" הוציאה חוברות בשם „גלוס אחווי" (בפולנית) ו„אחוה הצעירה", שהודפס בבית־הדפוס של ויינלס. בהוצאת כתב־העת השתתפו: ליאון שורץ, שהיה גם אחד מראשי אחוה־צעירה, משה ערדה, הד"ר דיק, שאטן ואחרים. חוברת זו היתה מוקדשת לעניני דיומא ולבעיות החינוך של התנועה ונערכה בשפה הפולנית.

מתוך הכרה בזכות המיוחדת של „אחוה צעירה" במקום, הוזמן בשנת 1936 כותב השורות האלה למרכז „אחוה" בלבוב, כדי לנהל את מחלקת השכבה הצעירה בהיקף הארצי.

ולסיום — לא אצא ידי חובתי אם לא יצוינו כאן היחסים התקינים ושיתוף הפעולה ששררו בין חוגי הנוער במקום כל אימת שמרות לאומית עליונה חייבה עדיפות האינטרס הכללי על האינטרסים של כל פלג ופלג.

חברי „הנוער הציוני" — חברים פון „הנוער הציוני"
עומדות — עס שטייען: לוביציה כץ, פרידה הלר, פנציה גרוס.
יושבים — עס זיצן: פרידה שטאדמואר, ד"ר מקס שר, מלציה גרוס.

חברי „אחוה הצעירה" (1936)
יוגנט־שיכט פון „אחוה — „אחוה הצעירה" (1936)

אברהם ברנדווין

הנוער והשומר הצעיר בפודהייצה

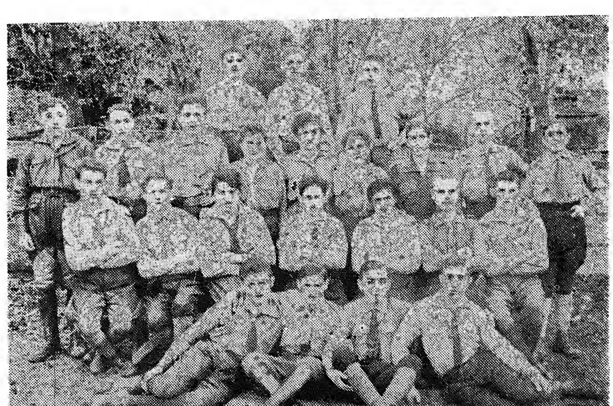
פודהייצה, שהיתה עיירה יהודית טיפוסית, שוכנת בסביבה יפה, שופעת ירק, יערות ונחלים. קורופיץ — הנהר הקטן — נוצל לגידול דגים על ידי יצירת שני אגמים גדולים, שהיוו כוח משיכה לאזרחי העיר בימי חג ושבתות. צמחיית המים העשירה, קני הסוף ושושני מים רבים יצרו איים יפים בתוך המים הצחים הכחולים שקישטו את האגמים, אך הפריעו לצעירי המקום להשתובב להנאתם בתוך המים ולהתחרות בשחייה למרחקים גדולים.

הסכר המלאכותי יצר מפל מים, שהרבה את שמחת הצעירים בכל ימי הקיץ והיה מקור תענוג למבוגרים, שבאו בימי ששי — בערב שבת — לרענן את גופם לקראת מנוחת השבת.

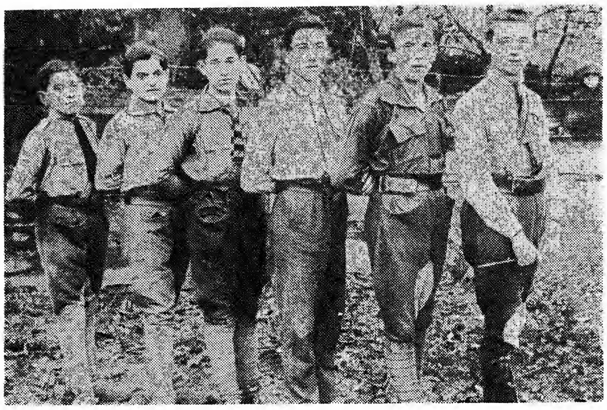
משני עברי הנהר השתרע אחו עשיר בירק עסיסי, שבו רעו פרות ואווזים ושברו את רעבונם בהשגחת הרועים. צעירינו היהודים מצאו שם מקום ליהנות מקריאה ועיון, כשכרי דשא משמשים להם מצע רך וקרני השמש מגוונים את עורם הלבן והעדין.

גם בחורף לא עמד האגם בבדידותו. שכבה עבה של קרח מכסה אז את פניו, ועשרות ומאות בני נוער היו מוצאים את הנאתם בהחלקה בימי כפור וקרה ונותנים פורקן למרץ הנעורים האצור בתוכם.

הנהר, האגם וסביבתו היו מרכזים במשך כל ימות השנה את מרבית הילדים והנוער. סמוך לנהר מתרוממת גבעה תלולה מכוסה עצים צעירים ורעננים בקיץ ועטופי שלג

„השומר־הצעיר" 1921—1920

קבוצת חברי „השומר הצעיר" — מימין לשמאל: מאיר זלוצ׳ובר ז״ל, אלו רייך ז״ל, דוב בעזען ז״ל, יהושע פולישוק ז״ל, אברהם מרבך, מרדכי אורן (אורנשטיין).

חברים פון „השומר הצעיר" — פון רעכטס צו לינקס: מאיר זלאָטשאָווער ז״ל, אלו רייך ז״ל, דוב בעזען ז״ל, יהושע פאָלישוק ז״ל, אברהם מארבאַך, מרדכי אורן (אורנשטיין).

בחורף, המוסיפים יופי לנוף הכללי. גבעה מיוערת זו יודעת לספר על פעולות אין ספור של קן השומר־הצעיר, שיחות וויכוחים, תיכנון פעולות, משחקים צופיים, וסתם טיולים לשם קריאה ומנוחה.

מעברו השני של הנהר — אזור „תעשיה": המנסרה, טחנת הקמח, ואחרון אחרון — תחנת כוח. אלו היו מקומות התעסוקה הגדולים בעיירתנו. בקרבתם בית־הספר היסודי ובית „סוקול", ומולו הכנסיה הקתולית.

מכאן והלאה התחילו בתי־אב יהודיים שנמשכו עד למרכז. המרכז — בצורת משטח גדול, עגול, בו מרוכזים דוכנים, וסביבם חנויות, בתי מגורים ובתי עסק יחד. מכאן מסתעפים רחובות וסימטאות לכל הכוונים, ובהם מפוזרת אוכלוסיית העיר פודהייצה. כזה היה הנוף הכללי; הנוף היהודי בתוך התמונה הזו הצטיין בעירנות, פעילות ועזרה הדדית מפותחת.

מאות משפחות יהודיות, שהיו מפוזרות בין 72 כפרי הסביבה, מצאו בעיר זו מרכז רוחני או מקום סעד לעת צרה. החיים היהודיים היו תוססים, ומאורעות בעולם היהודי באו לידי ביטוי ברחוב היהודי. כ׳ בתמוז, הצהרת בלפור, מאורעות־הדמים בארץ־ישראל בשנת 1921, הנחת אבן־הפינה לאוניברסיטה בירושלים, ולהבדיל — תופעות אנטישמיות בכל מקום ומקום, כל אלה עוררו התרגשות מיוחדת בקרב כל האוכלוסיה היהודית.

חיי המשפחה היהודיים במובן הרחב היו מפותחים מאד. כל „בית אב״ שימש פינה חמה, שבה התרקמה הדמות של הנער והנערה היהודיים. מ„בית האב״ התרחבה האוירה המשפחתית למסגרות משפחתיות בפגישות בימי שבת, חגים ומועדים ויצרו את הקשר החי לעבר והווה יהודיים, לתודעה יהודית. לא מעט גרמו פגישות ובילויים לרגל מאורעות כלליים, שנערכו בבתי הכנסת, לעיצוב דמותו של הצעיר היהודי והעמקת תודעתו הלאומית. ה„חדר״ בראשית שנות חייו, בית־ספר עברי „תרבות״ עם מורים ומחנכים כמו שמשון רוזן ז״ל, אריה קורץ ז״ל, גדולי תורה וחכמה ומלאי אהבת ישראל ואהבת ציון הקימו בסיס יציב וחזק לקשר עם העבר, עם השפה העברית ותנועת תחיית העם על כל ענפיה. הצעיר, שהיה מלא וגדוש אוירה יהודית מביתו, ממשפחתו, ממוריו ב„תרבות״, קיבל מזון ותנופה להבראת רוחו הגלותי ולזקיפת קומתו היהודית. אם נתבונן בהרכב האוכלוסיה היהודית של פודהייצה והסביבה נראה שהיא הכילה בתוכה מאות משפחות מסועפות, ששמרו על הקשר המשפחתי במשך שנים רבות. בחגים ובמועדים התרכז הקשר המשפחתי בסעודות ובמפגשים משותפים, שהגבירו את יחסי הקרבה והגדילו את שמחת החג. מלחמת העולם הראשונה פיזרה אותם למקומות שונים, ועם שוך הקרבות התקבצו שוב יחד והחלו לסלול מחדש את דרך החיים בצוותא. גלי פורעניות פקדו את המדינה, החל מהתפרצויות אנטישמיות של הפולנים וכלה בכנופיות פטליורה, אשר הביאו אתן ממש פוגרום. שוד בבתים וחנויות היה היבול של 18 שעות השתוללות ה„פטליורציקים״. המבוגרים על טפם הסתתרו במרתפים ועליות־גג. מפינת המחבוא בו הסתתרתי ראיתי את מר דוב קוטנר ז״ל, מראשי הקהילה היהודית במקום, קשור למשאבת־מים ומחכה להוצאה להורג, באם לא יובא הכופר עבורו. יריות הבולשביקים שרדפו אחריהם מכוון ההר הבריחו את כנופיות פטליורה ואבי ז״ל שיחרר את דוב קוטנר מכבליו.

בוגרי השוה״צ 1920/21 — „וועטעראַנען״ פון השוה״צ 1920/21

הנהגת קן „השומר־הצעיר״ בשנת 1931
אָנפירער פון „השומר־הצעיר״ אין יאָר 1931

ימי תוהו ובוהו אלה חלפו ובעקבותיהם באה התארגנות הקהילה היהודית. בתי ספר נפתחו, וחולקו מצרכי מזון ממשלוחי הסעד מאמריקה. במיוחד טעימות היו הלחמניות הגדולות וספלי הקקאו שחולקו לילדים. אמצעי מחיה לא היו בנמצא — והיהודים רובם ככולם שלחו את ידם במסחר.

במצב זה ללא בסיס כלכלי, ללא יציבות פוליטית — גדל דור צעיר של ילדים ונוער אשר חש את המציאות הגלותית יום יום. תחושה זו שימשה מנוף להתנערות לאומית וסוציאלית בקרב הנוער הזה, שלא הסתפק בחיים לפי מסורת אבות בלבד, אלא חיפש מוצא ורצה לפלס ולפרוץ לו דרך משלו, דרך של שחרור, של זקיפות קומה וגאווה לאומית. משב רוח רענן והתחדשות הביאו אתם סטודנטים בני עירנו, שלמדו בערים גדולות. בימי החופש מלימודיהם ריכזו סביבם את מיטב הנוער הלומד והקימו את קן השומר הצעיר בעירנו. היה זה בשנת 20—1918. בין מייסדי הקן נמנו הד״ר מרבך ז״ל, המהנדס זלוצ׳ובר (זרובבל) ז״ל, מר יופיטר ומרת הלה מסינג (לבל), יבדלו לחיים, ואחרים.

הרצאות, טיולים, פעולות צופים — כל אלה בחיק הטבע בין שדות ויערות מוריקים עוררו מהפכה בנפשם של הצעירים, שבדרך כלל בילו את זמנם בלימוד בין כותלי

ה„חדר" או בית־המדרש. בימים ההם התארגנה קבוצת צעירים תוססים בעלי יזמה וייסדה את „החלוץ". בין ראשוניה נמנו מר מנחם אטינגר, מר בוכוולד ועוד. שתי הקבוצות הללו, קבוצת הנוער הלומד וקבוצת „החלוץ" המשיכו במשך שנים לפעול בצוותא בקרב הנוער היהודי במקום. הם לא הסתפקו בהטפה והסברה בלבד, אלא עברו להגשמה, ובשנת 1921 עלו ארצה, כשכל העיירה מלווה אותם, מי בהערכה, מי בהערצה, מי בחוסר אמון ומי בהתנגדות למעשיהם. לעליה זו היה הד חזק, שהתרחב והתחזק ככל שהצטרפו לעליה „שומרים" או חלוצים נוספים.

הקן השומרי המשיך מאז את פעולותיו ברציפות, תוך משברים שפרצו מפעם לפעם. המשברים הללו נוצרו לרוב עם עליתם ארצה של בוגרי הקן מחוסר יד מדריכה ומכוונת. משנה לשנה גברה הפעולה הציונית בעיר, ואתה גם הפעילות בקן השומר־הצעיר. בני נוער על כל שכבותיו אורגנו ונקלטו לתוך הקן, על אף התנגדותם של מרבית ההורים. ההתנגדות לתנועה נבעה מסיבות שונות. חלק התנגד לציוניות שלנו, חלק לסוציאליזם שלנו, וחלק — לשניהם גם יחד. חלק התנגד למיפגש בנים ובנות, וחלק — להרחקת בניהם מדרך המסורת. בתוך סביבה זו של אי־אהדה ואף התנגדות פילס לו השומר־הצעיר דרך לתוך שורות הדור הצעיר והפך למרכז הכוח של הנוער בעיר. במשך הזמן נענו החוגים הציוניים לקן „השומר־הצעיר" בסעד רוחני, חומרי וציבורי. הם שייצגו אותנו בתור „פטרונט" כלפי השלטונות, ובעת צרה מצאנו אצלם תמיד לב חם ופתוח, והודות לעצתם או בעזרתם נחלצנו לא פעם ממצבים קשים. הקן השומרי הפך לפינה חמה עבור נערות ונערים

בוגרות קן השוה"צ — געוועזענע חברות פון השוה"צ

עומדות מימין לשמאל — עס שטייען פון רעכטס צו לינקס : מסינג, מלכה וייציס, פרידה לערער, שיינדעלע לערער.

יושבות — עס זיצן : רוזיה רוזמאַרין, האבער, פרוי מאַרבאַך.

מגיל 13 ומעלה; פעולותיו חרגו הרבה מגדר פעולה חינוכית גרידא, והקיפו שטחים ציבוריים שונים.

בקן ספגו הצעירים אוירה של ריעות, חברות, גאוה לאומית וצדק סוציאלי. הצעירים אשר חזו את הגלות מבשרם, חיי דלות ועוני, חוסר תעסוקה ותקוה, מצאו כאן את החזון לחיי יצירה וחופש בארץ חלומותיהם: בזיעת אפם יחיו שממות, במו ידיהם יקימו ישובים, יגנו בנשק על החיים, הכבוד ועתיד המולדת היהודית. כל זה בא לידי ביטוי ב„שיחות" רבות בלילות שבת רבים, שיחות שנתלוו אליהן שירים רוויי געגועים על הארץ ונופיה. כאן למדו להעריך ולכבד את מעמד הפועלים ולשאוף להפך לעם יוצר. הם

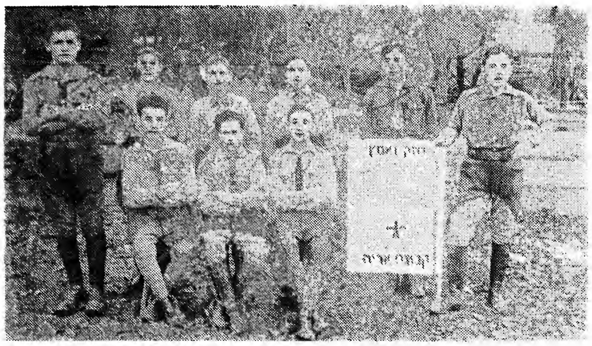

קבוצה של חברי „השומר־הצעיר"

אַ גרופּע חברים פון „השומר־הצעיר"

קן ,,השומר הצעיר״ (1938)
,,נעסט״ פון ,,השומר הצעיר״ (1928)

קבוצת ,,אריה״ של ,,השומר הצעיר״

חלק מיוצאי פודהייצה בקיבוצי ,,השומר הצעיר״ בכינוס חגיגי במרחביה, לרגל יובל התנועה ב־1963

אַ טייל פון די פּאָדהייצער לאַנדס־לייט אין די קיבוצים פון ,,השומר־הצעיר״, ביי אַ פייערליכן צוזאַמענ־פאַר אין קיבוץ מרחביה, צום יובי־לעאום פון דער באַוועגונג אין יאָר 1963

קבוצת חברות של ,,השומר־הצעיר״ (1934)

אַ גרופּע חברות פון ,,השומר־הצעיר״ (1934)

הכירו בחוסר היציבות הכלכלית, הפוליטית והלאומית של עם ישראל בגולה וחתרו לקראת ההגשמה האומרת שיחרור מכל זה ויצירת חיים חדשים. כאן חדרה ההכרה ללבם של חניכי הקן, שעל היהודים ללכת ולחיות בראש מורם, ולא להרתע מהתנגשות עם גויים... כך קרה באחד מימי חג השבועות, בשעה שקבוצת נערים ונערות בני 14, שקיימו פעולה צופית על הגבעות מחוץ לעיר, הותקפה באבנים על ידי רועים. הנערים נכנסו אתם בקרב אבנים ולא ברחו מפניהם כפי שהיה נהוג עד אז...

לא היה מאורע ציוני בעיר שהקן לא יעמוד במרכזו: במצעדי כ׳ תמוז יום מותו של הד״ר הרצל ז״ל, ביום הנחת אבן־פינה לאוניברסיטה בירושלים — בכל אלה נכללה הופעת אנשי הקן בתלבושתם הנאה. בפעילות בקק״ל, בבית־הספר תרבות, בספריה הכללית, במועדון „התקוה״, בבחירות — בכל מקום שימש הקן השומרי חוט השדרה. בית־הספר „תרבות״ הכיל מאות ילדים והתקיים אך ורק משכר לימוד. גביית הכספים מן ההורים נעשתה במשך שנים בידי חברי הקן, בהתנדבות. הם השתתפו בהכשרה, בהדרכה וארגון, בפעולות הליגה למען א״י העובדת והנהגת „החלוץ״. זו היתה תמיכה קבועה בפעילות ציונית נגד זרמים שונים שהציפו את הרחוב היהודי.

תקופות של גאות ושפל פקדו את הרחוב היהודי, והן השפיעו לרעה גם על חיינו בקן השומרי. המשברים הכלכליים של שנות 1924 ו־1929, שהורגשו בארץ ובעיירות פולין, גרמו לאכזבה בקרב הנוער וזרעו יאוש ואפטיה בשורותיו. הפסקת העליה, חוסר עבודה, התגברות אנטישמיות ועליית הפאשיזם — כל זה גרם לנשירה בכל תנועות הנוער בעיר ולהתפוררותן. הקומוניסטים ניצלו את המבוכה בקרב הנוער והגבירו את כוחם. גם בתקופה זו החזיק הקן השומרי מעמד על אף האבידות שסבל, והמשיך בפעילותו תוך דביקות ואמונה שאין דרך אחרת. תוך מאבק על נפש הנוער חיזק הקן כושלים והקים עתודה צעירה, רעננה להנהגת הקן, שהמשיכה בפעולתה לאחר עלית מחנכיהם לארץ או יציאתם להכשרה. כתמיד, מצאו סעד ועצה אצל ה„פטרונט״, (החברה לפיקוח על הנוער הסקאוטי השומר־הצעיר) שנשארו נאמנים לרוח השומרית וערכיה ובשעת הצורך נחלצו לעזרתם בפני מוסדות רשמיים שהתיחסו בצורה עוינת לקן. בשנות 1934־1939 היו חברי הועד מראשוני הקן: הד״ר ברוך מילך, ד״ר מורגן (הצעיר), פרופסור גריסגוט, ד״ר רוזיה קסטנבלט, ד״ר יעקב הורוביץ ז״ל ועוד. בשנים 1938־1939 ערב פרוץ המלחמה, עם גבור המתיחות, התהדק עוד יותר הקשר והמגע בין הועד והקן. כולם חשו שהאסון מתקרב, ויש להתחזק מבפנים ולמצוא דרך להמשיך בכל מציאות העלולה להתהוות.

המלחמה פרצה בכל מוראה. מבול של מאורעות בא כחתף על פודהייצה, שהטביע הכל באש ובדם, ואף על הקן השומרי בא הקץ

קבוצת הכשרה של מדריכי „השומר הצעיר״ בשנת 1924.
מפודהייצה השתתפו: ד״ר ברוך מילך, עו״ד יעקב הורוביץ ורו״ח יהושע פולישוק

אַ זומער־קאָלאָניע פון אָנפירער פון „השומר הצעיר״ אין יאָר 1924.
פון פּאָדהייצע האָבן זיך באַטייליקט: ד״ר ברוך מילך, יעקב הורוויץ און יהושע פּאָלישוק

י. גריסגוט

קורפורצית הסטודנטים „קדימה"

CRESCAT VIVAT, FLOREAT KADIMA

מבין ארגוני הנוער הרבים, שהיו מסונפים רשמית או לא רשמית למפלגות פוליטיות, יש לציין את קורפורציית הסטודנטים „קדימה" אשר קמה בפודהייצה בשנת 1931. לא היתה זו בדיוק קורפורציה אקדמאית טהורה, מאחר שהשתייכו אליה גם תלמידי גמנסיות. באסיפת יסוד הארגון צוינה עזרה חמרית הדדית בין הסטודנטים כמטרתה הראשית של הקורפורציה, בצד הקשר החברתי, שהתבטא בבילויים משותפים.

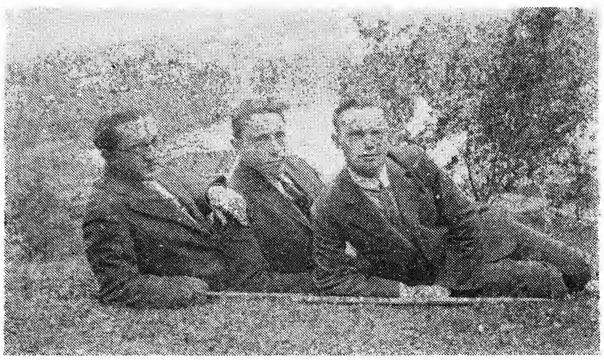
אמנם, רק אנשים ספורים זכו לאיזו עזרה כספית חד פעמית (לא ידוע מאיזו קרן), אך לעומת זאת ב„קולרים" (סרטים רקומים — ראה תמונה) זכו כולם, הן ה„פוקסים" והן ה„בורשים". כל קורפורנט צריך היה למצוא עלמה, אשר תאות לרקום לו את ה„קולרים". ומכיוון שהנערות לא מהרו להתנדב לכך לקחו על עצמן את תפירת הקולרים הראשונים, החיונים ל„בודה" (אסיפה) החגיגית הראשונה, כמה חברות כמו סוזיה (שרה) אורנשטיין ז"ל (אחות מרדכי אורן, אסיר פראג) סלקה הסלקורן ז"ל (אשתו של אדק גנג ז"ל), לורקה וינגלס (אשת ליאון מילך). כל העבודות התבצעו בביתם של האורנשטיינים. כאמבלמט של הקורפורציה נקבע מגן בצורת לב, ועליו רקמה מורכבת מראשי תיבות של המילים הלטיניות

Crescat, Vivat, Floreat Kadima

— תגדל, תחי, תפרח קדימה.

הקורפורציה היתה פעילה רק בעת חופשת הקיץ וחופשות החגים, כאשר בני הנוער הלומדים באוניברסיטאות ובתי־הספר התיכוניים היו שבים לבתיהם. הללו, פרחי הנוער ופאר יהדות פודהייצה, היו רבים, רבים...

אז היו מתקיימות „בודות" ו„ביבות" עליזות, בתחילה אצל מגיסטר המשפטים אירא מרגוליס ז"ל, אשר היה אביה ומחוללה של הקורפורציה ומנהיגה הראשון, בתוקף עברו כקורפורנט מנוסה ב„קדימה" הלבובאית ונשיאה, בתקופה מאוחרת יותר. זוכרני את ה„בודות" בביתו של המהנדס לילה ז"ל. בנו מיסיו ז"ל היה אח"כ נשיאה של הקורפורציה. בעת האחרונה התקיימו האסיפות בבית ה„תקוה". ה„בודות" שפעו משחקים ושעשועים למיניהם, וכל מי שנכנס באמצע הערב היווה מיד מטרה היתולית לנעוריהם התוססים של כל השאר. ב„ביבות" היינו פונים זה אל זה לא בשמותינו הפרטיים, כי אם בכינוי שניתן לכל קורפורנט, כינוי שהיה מעורר חיוך כבר בצלילו והגויו כגון: עגבניה, אמבה, וכדומה.

קבוצת אקדימאים — חברים מושבעים.
מימין לשמאל: הרופא בער — נשאר בפולין; המורה קסטנבלאט — נספה; הרופא הווטרינרי מאַטעס קאָהן — נספה.

אַ גרופּע אַקאַדעמיקער — געשוואוירענע חברים.
פון רעכטס צו לינקס: דאָקטאָר בער — געבליבן אין פּוילן; דער לערער קעסטענבלאַט — אומגעקומען; דער וועטערינאַר מאַטעס קאָהן — אומגעקומען.

היינו מזמרים שם שירים ופזמונים שונים, שמהם זכורים לי קטעים מספר, המובאים בזה בתרגום חופשי:

קומה לקרב,
עמי חרב!
השלך פחדך הנוגש,
אחוז בידך חרב אש!

את כס ציון,
יכבוש באון,
יתיך הכידון לחרמש,
עת ילך לעפר הנוגש.

לא חסרו גם שירי יאוש ואכזבה, שהם אופייניים לקורפורציה, כמו למשל:

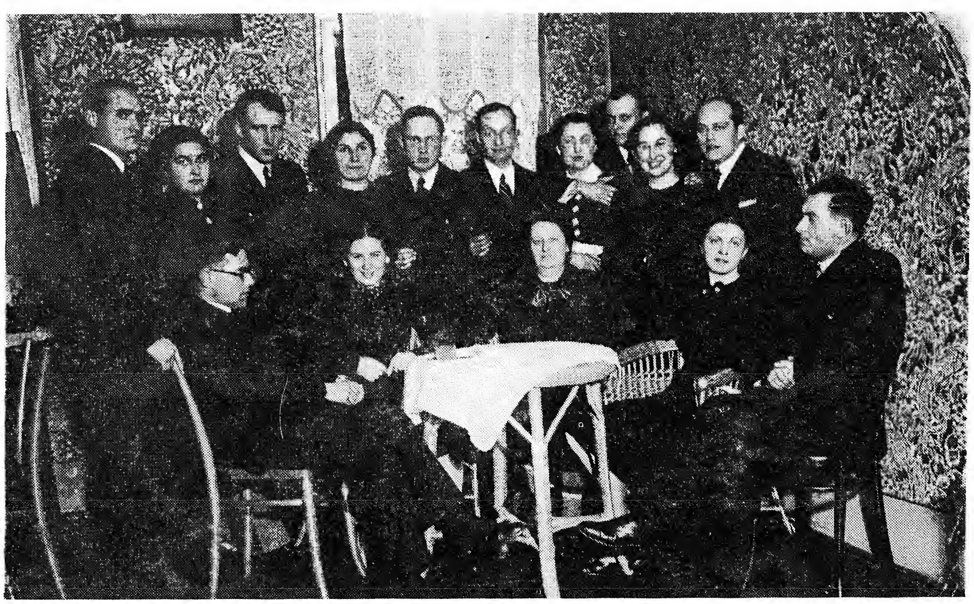
במרתף אפל אשב,
וגביעי מלא שכר.
הוי, מה טוב לי — אהרהר —
איש אלי לא ידבר...
חטמי סמוק, כרסי תופחת —
לא איכפת, לעזאזל;
בידי גביעי אקח,
ולוגם, לוגם, לוגם...

היינו צעירים והאוירה הפסימית של שירים אלו היתה חולפת במהרה, היה שמח ונעים ובמשך שעות מספר לא חשנו כל דאגות. כ„פטרונים" של הקורפורציה שימשו קורפורנטים ותיקים, אדונים מזדקנים, „אלטה־הרן". זוכר אני מ„ביבה" אחרונה משותפת את המהנדס דוד לילה ואת עורכי הדין נוטק ורוטנברג. יש גם זכרונות פחות נעימים ומלבבים; לאלה שייך החרם החברתי שהוטל על אי אילו חברים, אשר מחמת הבדלים בהשקפות עולם וסיבות אחרות סרבו להשתייך לקורפורציה והתיחסו אליה בהסתייגות. על אי ציות לחרם היה החבר צפוי ל„רוגציה" (סילוק), דבר שנחשב כעלבון וכלימה, אולם לא כולנו צייתנו לחרם פזיז זה.

במשך הזמן התברר יותר ויותר שהקורפורציה הופכת להיות כלי שרת בידי מפלגה מסויימת במערכת הבחירות לארגונים ציוניים מקומיים, לנציגויות לקונגרסים ציוניים ולסיים הפולני, ואז החלו להתגלות חיכוכים פנימיים, דבר שגרם לעזיבת „אחים" רבים. לבסוף, בלא לדעת מתי וכיצד, פסקה הקורפורציה מלהתקיים. אולם אפשר לסכם, כי בשלוש שנות קיומה הקורפורציה מילאה תפקיד חיובי אחד במישור החברתי: היא יצרה קשר חי ויחס של קירבה בין הדורות בקרב האינטליגנציה של העיר — בין בעלי מקצועות אקדי־מאיים (רופאים, עורכי־דין ומורים) מצד אחד ובין הנוער הלומד (תלמידי מכללות וגומרי בתי־ספר תיכוניים) מצד שני, ועד היום מאחד אותנו הקשר האמיץ שתחילתו אז, בנעורינו הזוהרים.

נוער אקדימאי בטיול (1933)
אן אויספלוג פון אַקאַדעמישע יוגנט (1933)

קבוצת נוער אקדימאי בבית משה ויינלס (בשנת 1938)
אַ גרופּע פון אַקאַדעמישער יוגנט אין הויז פון משה וויינלעס (1938)

יהודה גריסגוט

מאיר מאס – גיבור העיירה

מטה ליפול ושקועה באדמה עמדה לה שנים רבות בקתה. השנים קרבו את חלונותיה לפני הקרקע וכדי להציץ פנימה היית צריך להשתוחח לא מעט. אותה בקתה כפופת גיל נצבה מול בית הכנסת של חסידי הוסיאטין (די הוסיאטינער קלויז).

בבקתה זו חיתה חנה מאס עם שני ילדיה, מאיר ושיינדעלע. אודות בעלה של חנה ואבי ילדיה היו מספרים מעשיה מוזרה. שנים רבות עברו מאז נטש הגבר את משפחתו, היגר לאמריקה ועקבותיו כאילו אבדו. היו אמנם כאלה אשר טענו כי בעלה של חנה מאס שולח מדי פעם כסף, אולם רק לילדיו ולא לאשתו. זכרוני מגיע לאותן שנים אשר בהן חי סב המשפחה איצי מאס והתגורר בבקתה. אליבא דאמת אינני יודע מדוע קראו לזקן מאס; אם אינני טועה היה הוא אביה של חנה. חנה נשאה בעול קיום הבית. כאן ניתן היה להשיג תוצרת חלב כגון חלב טרי, גבינה וחמאה. חנה היתה מוכרת בשר עופות, עקרות הבית היו באות אליה לקנות „א פערטל עוף", אווז, כנף או רגל ובחורף — שומן אווזים.

והנה ביום קיץ אחד, ליד הבקתה המתפוררת החלו עגלות לפרוק ערמות אבן ולבנים שרופות אשר צמחו והיו לקוביות קוביות. העיירה רגשה ובפי כולם שאלה זהה: „כיצד משגת ידה של חנה העניה לבנות בית"? השאלות נשארו ללא מענה. תוך זמן קצר קם במקום הבקתה בית נאה בן קומה אחת, בנוי מלבנים אדומות, אך הסוד נשאר בגדר סוד.

אלא שיותר מכך משכה והקסימה את אנשי פודהייצה דמות בנה של חנה מאס, אשר נקרא בשמו המלא מאיר מאס, וזאת למרבה הפלא, בעיירה אשר בה הודבק לכל אדם כנוי או שם נרדף לשמו הפרטי. מאיר התפרסם בכוחו, באומץ לבו ובחוצפתו כבר בהיותו בחדר. הילד, כבן עשר, היה מנהיג לכל ילדי השכונה — שכונת ה„שיל־גאַס". תמיר, ארך רגלים, אשר בגינם איש מעמיתיו לא השתווה לו בריצה ובקפיצה; בעל ידים שריריות וארוכות ביחס לשאר גופו, אשר תמיד היה בתנועה; שערו חלק ועדין בצבע בלונד כהה, ולחייו תמיד סמוקות; ארשת של מתיחות היתה שורה על פניו המאורכות שעליהם בלט אפו הנשרי והמאורך, ועיני התכלת הצחות כרקיע סקרו באי שקט את כל סביבתו. דומה היה יותר ל„גוראַל" (איש הרים) מאשר ל„תינוק של בית רבו", הן במראהו החיצוני והן באהבת הדרור הטבועה בנפשו. מאיר היה אלוף בידוי אבנים למרחק. האבן שידה הגיעה לגגו של הבנין הגבוה ביותר בשכונה, בנין בית הכנסת הגדול — מבנה עצום אשר במראהו הכבד ובסגנונו הזכיר מבצר או מצודה. מאיר היה גם המצטיין בידיית אבנים מקטפולטה, ובצליפה, איש לא השתווה אליו.

אי אפשר היה להתמודד אתו במשחק הכפתורים הן בגלל דיוק פגיעתו, כוח זריקתו בקיר ומה שחשוב יותר — במדידת המרחק בין שני כפתורים ע"י פתיחת אצבעותיו בין הזרת לאגודל. עליונותו היתה ברורה, נצחונו היה צפוי מראש ומסוכן היה להתמודד אתו, כי כל הכפתורים של חברו למשחק נדדו במהירות לכיסו של מאיר. למשחק נלוו כרגיל התפרצויות רמות של צחוק, צעקות ושריקות אשר התפשטו בכל השכונה. מאיר זכה להיות האישיות המרכזית בשכונה היהודית. עוד בהיותו ילד רך פחדו ממנו, העריצוהו וחבבוהו כאחת, וזאת כתוצאה מתכונותיו הבאות: בגובהו ובכוחו עלה על כל בני גילו. אמיץ לב היה, עליז וחברותי, ומטבעו היה טוב לב ורודף צדק. התבלטות כוחו ואומץ לבו לא עשוהו לאיש מזיק, להיפך, כבר בילדותו בלט בו חוש אבחנה סוציאלי. היה רגיש לאי צדק כלפי הזולת וקיפוחו, ותמיד ראינוהו עומד לצידו של החלש. אנו, ילדי השכונה היהודית, היינו גאים בו; בני השכונה הנוצרית שהיו מתנפלים על ילדים יהודים, מכים אותם ומרוקנים את כיסיהם, ראו במאיר מאס איום ומורא. כדי להפחיד מתנפל ולהבריחו מהשכונה היהודית, די היה למותקף לקרוא „מאיר, מאיר". כזה היה מאיר משנות ילדותו, „פון די חדר יאָהרן".

מאיר בסיום מלחה"ע הראשונה ובשנות ה־20 של המאה

והנה אותו הרקולס של שנות הילדות, הרקולס מרחוב בית הכנסת ומהתחום האקסלוסיבי של החיים היהודיים גדל והופך להיות לדמות מרכזית של כל הנוער העירוני המתבגר של פודהייצה, הן הנוער היהודי והן הנוער הלא יהודי. מאיר צומח כגיבור הנוער מהגדה הימנית של הנהר קורופיץ מקום שם שכנה עיר הפלך פודהייצה על תושביה היהודים הפולנים והאוקראינים. הוא עולה על רקע סכסוך בין הנוער העירוני ובין הנוער הכפרי מהכפר סיולק, ששכן על הגדה השמאלית הגבוהה של הנהר. לא ברור לי עתה מקור אי־ההבנה בין כמה מנערי שני הצדדים, שגרמה ל„מלחמה" הממושכת בין נערי העיר לבין נערי סיולק, אולם העובדות זכורות לי היטב.

יום יום אחרי הצהרים התאספו בני הנוער משני הצדדים באחו אשר משני צדי הנהר קורופיץ, ובהשמע השאגה „הורה" ממאות גרונותיהם של הגברים הצעירים בגיל 13 עד 20, היתה האופנסיבה מתחילה. כנשק שמשו אבני קלע, מסמרים,

וים ושרידי פריטים אחרים אשר בהם השתמשו הגדודים־האוסטריים בהצבת מחסומי תיל דוקרני. (חזית החפירות במל־חמת העולם הראשונה עברה לאורך הנהר סטריפה, המרוחק כ־2 מיל מפודהייצה, אשר היוותה את העורף הקרוב ובמשך המלחמה שימשה כמה פעמים מקום מפגש לקרבות קצרים בין הרוסים וחילות המרכז). גורל התגרה היה תלוי במידה רבה בהופעתו של מאיר מאס בשדה הקרב, אשר תמיד היתה זורעת פחד ומורא בין בני סיולקה, והפיחה אומץ לתנופה מחודשת בקרב העירונים. בתוך ברד של אבנים וקלעים הסתער מאיר באומץ קדימה, והיה כובש את חורבת בית מבשל היי"ש שעל הגבעה, אשר היתה מבצרם של בני האכרים. וכך היה מאירקה ה„יהודון" לגיבור כל הנוער העירוני. הוא היה גאותנו, הוא ייצג באישיותו את מסורתנו העתיקה, מסורת של אומץ לב וגבורה, מימי דויד ויהודה המכבי. הודות לו שכחה לזמן רב האיבה והאלימות, שהיתה מנת חלקם של הילדים היהודים מצד ילדי השכונות הלא יהודיות.

בתום מלחמת העולם הראשונה קמו על חורבותיה של המונרכיה האוסטרו־הונגרית כמה מדינות עצמאיות, וביניהן מדינת פולין.

בפולין, אשר גבולותיה החדשים קלטו מספר מיעוטים לאומיים צמחו והחריפו קונפליקטים לאומיים. התודעה הלאו־מית של האוקראינים לבשה צורת לאומנות קיצונית ואנטי־שמית. בשטח זה, ביחס כלפי היהודים לא היו שום נגודים בין הפולנים והאוקראינים. האוכלוסיה היהודית מצאה עצמה בין הפטיש והסדן, נתונה ליחס עוין מכאן ומכאן. המדיניות האנטי־שמית של ממשלת פולין החדשה התבטאה בהגבלות כלכליות שונות שננקטו כלפי היהודים.

הנוער הפולני מהזרם האנדקי היה מעורר מהומות באוני־ברסיטאות, והצבת מחסומים לפני חנויות של יהודים או התנפלויות על דוכנים היו מעשים בכל יום באותה תקופה.

האוקראינים באיזורים המזרחיים של פולין חיפשו אף הם פורקן לאנטישמיותם בכל מיני צורות. אחת מהן ברצוני להזכיר כאן, כי היא מהוה רקע לצמיחתה של דמות חדשה למאיר מאס. הגיוס לצבא היה מתקיים כל שנה בעיר הפלך, בחדשי מאי־יוני. לועדת הגיוס היו באים צעירים בגיל הגיוס, בני־21־שנה, מכל כפרי הפלך. היו ביניהם מספר כפרים שתושביהם היו ידועים כמרחרחי ריב ומדון והולהוצ׳ה היה כפר מסוג זה. תושביו גבהי הקומה, כחולי העין ובהירי השער, דמו בהופעתם החיצונית לבני שבט גרמני יותר מאשר לאו־קראינים. לגיוס היו צועדים העירה בגושים מסודרים ברבי־עיות, לבושים חגיגית בחולצות פשתן רקומות הקשורות בצווארון בסרט אדום, כשכובעיהם משוכים אחורה. בקולותיהם היפים לוו את צעידתם בשירי עם ובשירים לאומיים.

באחת השנים, בשנת 1936 או 1937, החליטו צעירי הפרבר הליץ׳ להראות כי הם בנים אמיתיים לכפרם הנודע לשמצה. לאחר הגיוס הלכו כמנהגם לבתי המרזח להשתכר, וכאשר התבסמו די יצאו השוקה, מקום שם מרבית הדוכנים היו של יהודים, והחלו בשוד ובביזות הרכוש הדל, ובהזדמנות זו פגעו גם בכמה יהודים. בעיר קמה בהלה. במהירות הבזק הגיעה החדשה אל מאיר מאס ולבעל אגרוף יהודי נוסף, הלא הוא בנימין גולדנברג, המכונה „בנימין קוטלאר". הללו, בוטחים

כ־כר השוק — מראה חלקי

א טייל פון רינק־פלאַץ

בכוחותיהם, הופיעו בשוק בין מאות המגויסים הפרועים והמשולהבים. השניים פרקו רצועות רתמה מעגלות שעמדו בשוק, ובנופפם בהם פרצו לתוך חבורת הבריונים. בין צעירי הכפר הגאים והמתנשאים קמה בהלה, ובראותם כמה משלהם מוכים וזבי דם נסוגו משדה הקרב במנוסה פראית דרך כל רחובות וסמטאות העיר בכוון פרברי הליץ׳ כאשר יהודים כמאס וגולדנברג מזנבים בהם. וכך הצילו שני יהודים אמיצים, שביניהם הצטיין בזריזותו מאיר מאס, את יהדות פודהייצה מפגיעתם של האוקראינים הלאומניים, ואולי אפילו מפוגרום; כי המקרה דלעיל עלול היה בנקל להתפתח לפוגרום.

היתה זו הגנה עצמית יהודית ספונטנית מאולתרת. מקורה בשני גבורים יהודים, אשר באומץ לבם משכו אחריהם עוד יהודים, וביחוד אותם תגרים יהודים שנפגעו מההשתוללות. שמו של מאיר מאס נישא שוב על שפתות כל תושבי פודהייצה. בתת־ההכרה היהודית היה הוא לגבור, ובין הגויים עורר מצד אחד פליאה אך מצד שני קנאה ואיבה נסתרת. השנים חלפו ואנו הילדים התבגרנו. איש איש לפי אפשרויותיו הכלכליות בחר את דרך חייו. מאיר משום־מה לא בחר בדרך קונקרטית. „יושב על צואר אמו" רינּנו אחריו. האמת היא, כי באותם התנאים והאפשרויות שהיו לצעירים היהודים בשנים שבין שתי המלחמות קשה היה ליצור אפשרות קיום נאותה באם נקח בחשבון את כל אותן הדעות הקדומות שרווחו בין היהודים, ביחוד בין אנשי המעמד הבינוני, ביחס למלאכת יד ולעבודה גופנית בכלל. מאיר הצטרף לתנועת הנוער החלוצי „אחוה", עבר הכשרה אך לא זכה לקבל את הסרטיפיקט המיוחל לארץ ישראל. והנה במצב זה, בדומה לעמיתיו וחבריו, הפתיעה גם אותו מלחמת העולם השנייה ב־1939.

זמן קצר לאחר שפרצה מלחמת העולם השנייה נכנס הצבא האדום לשטחים המכונים „אוקראינה המערבית" וכבשם. אולם הרוסים לא שהו זמן רב בפולין המזרחית, וכשפרצה המלחמה בין גרמניה ורוסיה הסובייטית ביוני 1941 נאלצו הרוסים לסגת מכל השטחים שכבשו. אז נפלה גם עירנו בידי הרוצחים הגרמנים — והראשונים שהתחילו ברצח יהודים וגזילת רכושם היו האוקראינים המקומיים. הרצח היה טבוע בדמם ובנשמתם, והיו מוכנים להרוג אדם בעבור נעליים. הגרמנים, שביצעו את מעשי הרצח שלהם לפי פקודה מגבוה, היו אומרים כי בעניין זה יש להם עוד הרבה ללמוד מן הקאוראינים... הם גם התחילו לארגן פלוגות ס.ס. מקומיות, ובחסות הגרמנים התחילו בהשמדה שיטתית של האוכלוסיה היהודית.

השלב השני של פעולות ההשמדה היה גיוס יהודים לעבודות כפייה והעברתם למחנות עבודה, וגם בכך היו האוקראינים פעילים ביותר. הראשונים שגויסו לעבודה והורחקו מהעיר היו מאנשי האינטליגנציה היהודית, מתוך כוונה למנוע התארגנות יהודית על־ידי הרחקת הכוחות האינ־טלקטואליים. יחד עם זה חיפשו גם את החזקים והגיבורים שבקרב האוכלוסיה היהודית, ובראש וראשונה את מאיר מאס. כמה מאנשי הס.ס. האוקראינים התגברו עליו, היכוהו עד לאפיסת כוחותיו והעבירוהו למחנה העבודה „קאמייניולום", המחנה הקשה ביותר בסביבתנו. שם שמו עליו עין במיוחד, וכבר בימים הראשונים אחרי בואו שמה הרגו אותו בירייה בשל „אי־ציות" או „התנגדות".

זה היה גורלו המר והטראגי של מאיר מאס, וכזה היה גורלם של מאות גיבורים כמוהו ביהדות אירופה.

קבוצת נוער חלוצי בפודהייצה.

אַ גרופּע חלוצישע יוגנט אין פּאָדהייצע.

חגים ומועדים בעירנו

רשמים וחוויות

החגים והמועדים היו במשך כל הדורות אושפיזין נכבדים בחיי הפרט והכלל והאירו את החולין של כל ימות השנה. בכל דברי ימיו שמר עם ישראל על נכסי־רוח אלה, שליכדו אותו לחטיבה אחת. הגדרה ציורית יפה ומעניינת ניתנה לחגים על ידי משוררנו הלאומי ח"נ ביאליק: „החגים מתרוממים מעל המישור של ימי החול, כמו ההרים המתרוממים מעל המישור של האדמה, וכל הר גבוה, וכל הגבוה מחברו, מעיד על שינויים וזעזועים שהתחוללו מתחת להר זה בכמה זמנים עתיקים ושהצטברו בזה אחר זה, ומאז הרימו שטח ידוע מן המישור והגביהו אותו למעלה. וכך גם כל חג מעיד על זעזועים עמוקים, לפעמים וולקניים, שהתחוללו מתחת לקרקע האומה, ולא פעם אחת, כי אם הרבה פעמים, בזה אחר זה. ואמנם, כשאנו באים לחפור ולחטט מתחת לחג לאומי, אנו מוצאים מתחתיו שכבה מתחת לשכבה ורובד מתחת לרובד, ואין טעם אחד לחג, כי אם טעמים הרבה לו" (ביאליק, „דברים שבעל פה").

מועדי ישראל היו לכאורה דומים בכל ערי וישובי היהודים; ובכל זאת נדמה היה שכל ישוב חגג את חגיו בצביון מיוחד משלו. לי נדמה, שחגינו בפודהייצה הוחגו בטעם המיוחד לישובנו, בתבלין שסוד טיבו היה ידוע רק ליהודי עירנו. ואם היה מי שהוא מעירנו חוגג את החגים בערים אחרות, נדמה היה לו כאילו ניטל טעם החג של פודהייצה. ומשום כך, חושבתני, שגם בספר־הזכרון שלנו כדאי למסור כמה רישומים מהווי החגים בעירנו.

יום ראשון של ראש השנה וסדר „תשליך"

כרגיל היו יהודי העיר טרודים בעסקיהם ואף על פי כן הורגשה כבר כמה שבועות לפני ראש־השנה אווירת ה„ימים נוראים" הממשמשים ובאים. ביחוד הורגש הדבר בשבוע שלפני ראש השנה, כאשר כל יהודי העיר החלו משכימים לסליחות.

יום ראשון של ראש־השנה קיבל לפי המסורה אופי של יום־טוב ויום־דין כאחד. אך יום־הדין נועד לדון בו כל חי, ומשום כך ראוי היה להתפלל בו ביראה ופחד, יותר מבכל מועדי השנה. אצלנו, גם בהתאסף העם בבית־הכנסת שהיה מלא מפה לפה, לא נראתה אף בת־צחוק של שמחה על פני המתפללים, שלבשו רצינות וחומרה עוד יותר מהרגיל. הם ידעו והרגישו, כי ביום זה יבואו במשפט לפני מלך מלכי המלכים, וכל הגיגיהם היו נתונים לכך אם יזכו בדין, ולכן התפללו כולם מעומק הלב ובכוונה יתירה.

אחרי תפילת שחרית חלה הפסקה. חלק מהמתפללים, נשים וגברים, עזבו את בית־הכנסת ובדרך היו מברכים את הנקרים להם בדרכם בשנה טובה ומבורכת. לפני תקיעת־שופר חזרו כל המתפללים לבית־הכנסת, ואחרי אמירת „למנצח לבני קרח מזמור" תקע ה„בעל־תוקע" תקיעה־שברים־תרועה, שקולותיהם החרידו את קירות בית־הכנסת. מעזרת־נשים נשמע קול בכי, ודומית קודש אפפה את המתפללים, שעמדו שחוחים ונכנעים לפני שופט הארץ. בתפילת מוסף נתחלקו התקיעות לשלוש קבוצות: מלכויות, זכרונות ושופרות. והיה בקול השופר מן המחריד, וגם מן המלהיב ומעורר את הלבבות.

גם תוכן התפילות השפיע עלינו מאוד מאוד, וביחוד הצטיינה בתוכנה התפילה המזעזעת „ונתנה תוקף". אז לא יכולתי להתגבר על רגשותי ועיני זלגו דמעות. את חיבורה של תפילה זו מייחסים לרבי אמנון ממגנצה, שעונה ומת על קדושת־השם בראש־השנה. בתפילה זו אנו מרגישים את עינוייו של המחבר, וכאילו מאליה השתפכה מלבנו תפילה ובקשה שירחם ה' על עמו וקול השופר יבשר במהרה בימינו את הגאולה והפדות וביאת המשיח. עם גמר התפילות חזרו המתפללים לביתם לאכול סעודת הצהרים, לנוח ולהחליף כוח, בכדי לצאת לפנות ערב עם בני ביתם לפלגים, לאגמים ונהרות — לתפילת תשליך.

אחרי מנוחה של כמה שעות התחדשה התנועה בעיר. מכל הרחובות והסימטאות יצאו כל יהודי העיר, אנשים נשים וטף, מבתיהם ושמו פניהם אל עבר הנהרות והפלגים. ים סוער של ראשים חובשי שטריימליך ומגבעות, כובעים מצנפות ומטפחות מצבעים שונים ומשונים התנועע לאטו בדרך אל הנהרות. רעש והמולה, צחוק ושיחות של בדיחות־הדעת מלווים את ההולכים בדרכם לתפילת „תשליך", והפנים — מהם לוהטים ומחייכים, ומהם חיוורים ורציניים, ומהם אפילו עצובים עד לדמעות.

והנה הגיעו המוני המתפללים אל שפת הנהר, ושפתותיהם לוחשות ומדובבות את תפילת „תשליך", שעיקרה הפסוק „ותשליך במצולות ים כל חטאתם". וכדי לסמל באופן מוחשי ביותר את ההתנערות מן החטאים, נוהגים היו להפוך את כיסי בגדיהם ולנער אותם אל המים. התפילות שב„תשליך"

מבטאות את מצב רוחו של היהודי המאמין בראש השנה. מה רב התוכן האצור בפסוקי תפילת דויד־בן־ישי: „מן המצר קראתי יה, ענני במרחב יה". אך לא פחות נשגב הוא תוכנס של דברי הנביא מיכה המורשתי: „מי אל כמוך נושא עוון ועובר על פשע לשארית נחלתו, לא החזיק לעד אפו, כי חפץ חסד הוא".

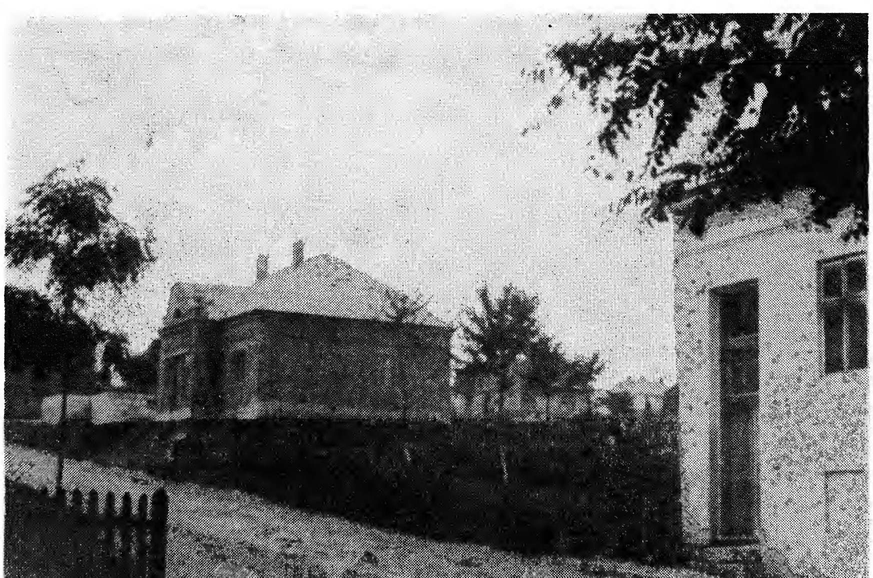
תפילת „תשליך" נסתיימה, ונגולה המועקה הנפשית מהלב. אך המוני המתפללים נשארו עוד עומדים על שפת הנהר ללא נוע. קרני השמש האחרונות האירו את פניהם, וכאשר הסתכלתי סביבי ראיתי והנה קומתם השחוחה של העומדים בתפילה על שפת הנהר נזדקפה, עיניהם הבריקו, וכל אותן הדמויות החלו שוב להראות סימני חיים, בהפכם את כיסיהם ובפזרם את פירורי לחמם על פני המים. וקולם הדהד למרחקים בקראם את הפסוק המסיים את תפילת „תשליך": „לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר־קדשי, כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים".

כל־נדרי

ערב יום כפור בין הערביים. חנויות היהודים סגורות ומסוגרות על מנעול ובריח. בבית סיימו את הסעודה המפסקת, הנחשבת לסעודת־מצווה, באכילת דגים ממולאים, מרק וכיסנים עם בשר־עוף של ה„כפרות" ולפתן. בעת הסעודה טבלו את פרוסת החלה בדבש וברכו ברכת „שהחיינו" על ענבים מארץ־ישראל. עם גמר הסעודה מלאו רחובות העיר יהודים, קשישים וצעירים ואף נשים זקנות וצעירות, וכל אחד ואחד שם פניו לבית־התפילה שבו התפלל: מהם לבית־התפילה ע"ש ר' מאיר הירשהורן, מהם לבית־הכנסת הגדול ומהם לבית־הכנסת שברחוב הארמון (שלאָס־גאַס). בזמן האחרון התפללנו שם אני ומשפחתי, ושם היו לנו מקומות־ישיבה שעברו אלינו בירושה (ביידיש: אַ שטאָט). היה זה מקום־מושב על ספסל ארוך, עם עמוד ותיבה שבה אפשר היה לשים את המחזור ושאר הדברים. בית־הכנסת היה מואר, וחוץ מהאורות הרגילים דלקו גם נרות שעווה לעשרות. היו אלה נרות־נשמה, שהועלו לזכר הנשמות שנגזרו מארץ החיים.

בבית־הכנסת שררה דומית־קודש. החזן, לבוש קיטל לבן ועטוף בטליתו, עמד לפני התיבה וסביבו מקהלת ה„משוררים". מקודש ומטוהר קרא בניגון המסורתי את ההודעה שלפני „כל נדרי", המתחילה ב„על דעת המקום ועל דעת הקהל". המלים היוצאות מפי החזן הרטיטו את לבות השומעים. אני העפתי עין על כל הקהל, בחפשי את „העברייינים"; אך ראיתי לפני רק אנשים ישרים ונכבדים מכל המעמדות, לבושים קיטלים לבנים ועטופים בטליתות. נשמתי לרווחה; הוקל לי, ולבי ניבא לי כי הערב — שהוא ערב של סליחות ומחילות — יעביר שופט כל הארץ את רוע גזר דיננו, גם של יהודי העיר וגם של פזורי ישראל באשר הם שם.

בהגיע שעת „כל־נדרי" קם כל הקהל על רגליו כאיש אחד. אף רחש קל לא נשמע באולם, רק בעזרת־נשים נשמע קול בכי חנוק ועצור. והנה נשמע קולו הערב של החזן, מתנגן ומסתלסל, הפותח בתפילת „כל נדרי" בניגון המקובל מדורי דורות. אין לתאר את חרדת־הקודש שאפפה את הקהל בשעת תפילת „כל־נדרי", שהחזן היה חוזר עליה שלוש פעמים בזה אחר זה, כשהוא מגביה קולו מפעם לפעם. ואם כי תוכנה של

בית־המדרש על שם ר' מאיר הירשהורן.

דער בית־המדרש אויפן נאָמען פון ר' מאיר הירשהורן.

התפילה אינו אלא ביטול נדרים בלבד, הרי הרקע ההיסטורי של תפילה זו, ששימשה התרת נדרים ושבועות לאנוסי ספרד, הוא שמקנה לה את חשיבותה ומעורר בלבנו חרדת קודש. לא במעט תרם גם הניגון של „כל־נדרי" ליצירת אותה אווירה מיוחדת, שהשפיעה אפילו על לא־יהודים רבים והניעה אותם לבקר בבית־הכנסת בליל יום כיפור. אווירה זו השתלטה על הקהל מיד עם ההכרזה רבת ההוד והרצינות „על דעת המקום ועל דעת הקהל", המשמשת כעין פתיחה לתפילת „כל־נדרי". כי מי מישראל יכול לומר בלב שלם שאין הוא נמנה עם העבריינים...

אחרי „כל־נדרי" משמיע החזן שלוש פעמים „ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר הגר בתוכם כי לכל העם בשגגה", והקהל עונה אחריו. ושוב עולה המתח בעת שמגיעים אל הפזמון „יעלה", ומעזרת הנשים בוקע קול בכי עצור, המתעצם יותר ויותר. „נשים דעתן קלות", אומר הפתגם, ועל משקל זה אפשר לומר: „נשים דמעותיהן קלות". דבר זה הורגש ביותר בעת התפילה בימים־הנוראים. בליל יום־כפור יש שעות־כושר רבות לשפיכת דמעות, ביחוד בעת אמירת ה„סליחות", בעת אמירת הוידוי „על חטא שחטאנו" וכיוצא בזה. הצד השווה שבכל התפילות הללו הנכונות לתשובה ובקשת סליחה ומחילה וכפרה, וכל אלה הדמעות יפות להן. וכך גם נאמר במפורש: „יהי רצון מלפניך שומע קול בכיות, שתשים דמעותינו בנאדך להיות..."

אחד הסממנים הבולטים של אווירת בית־הכנסת בליל „כל־נדרי" היה האוויר הדחוס והחום המחניק שהפיצו עשרות ומאות נרות שעווה דולקים. עם גמר התפילה יצאו המתפללים אל האוויר הצח של ראשית הסתיו כשפניהם מבהיקים ועיניהם נוצצות, והם מברכים איש את רעהו ב„גמר חתימה טובה". גם אחרי צאתי מבית־הכנסת, בדרך לביתי, ליווני צלילי הניגון של „כל־נדרי", המרטיט עד עצם היום הזה את לבותיהם של מיליוני יהודים ברחבי תבל ומאחד אותם בתפילה להגשמת כל מאווי נפשנו, יחד עם גמר חתימה טובה לכל עם ישראל.

יום צום כפור בבית־הכנסת בעירנו

בבוקר יום הכפורים, בשעות המוקדמות, הכינו הנשים אוכל לכל היום לילדיהן, כי ביום צום זה נשארו רובן בבית הכנסת עד גמר התפילה, ורק מעטות הלכו לבתיהן בשעת קריאת התורה או בשעת ההפסקה. הגברים היו יושבים כל היום בבית הכנסת עטופי טליתות ולבושים קיטלים לבנים, ללא נעליים או בנעלי־בית. בעזרת־הנשים ישבו צעירות ושוחחו ביניהן, בעוד שהזקנות והמבוגרות היו יושבות ומעיינות בספר „תחינות" או באחד הספרים שנועדו מלכתחילה לנשים. החזן בתלבושתו הלבנה והחגיגית עומד לפני התיבה שליד ארון־הקודש מוכן ומזומן להתחיל בתפילת שחרית, תוך הרגשת גודל האחריות המוטלת עליו כשליח־ציבור ביום־הדין.

אחרי תפילות „פסוקי דזמרא" עובר החזן ועמו כל המתפללים לעצם תפילת שחרית. בקול מסתלסל הוא שר בנעימה המסורתית: „המלך, יושב על כסא רם ונישא", והקהל עם המשוררים עונים אחריו. תפילת שחרית ביום־כפור ארוכה מאוד, אך המנגינות המסורתיות מפיחות רוח חיים במלל התפילות והן נעימות לאוזן. „יודעי נגן" שבין הקהל עוזרים לחזן, בענותם לו לעתים מזומנות. תפילת שמונה־עשרה של שחרית מצטיינת בפיוטים ופזמונים המיוחדים ליום זה. בתפילות אלה הנחילו לנו הדורות הקודמים שורה ארוכה של מנגינות ונעימות מסורתיות, המושרות ועוברות אצלנו מדור לדור, ושנה־שנה הן נשמעות כחדשות, מלאות רעננות וכוח נעורים.

אחרי תפילת שחרית באה קריאת התורה בפרשת „אחרי מות", שבה נזכרת מיתתם הטראגית של שני בני אהרן הכהן שנענשו במידת הדין. הפרשה נקראת בנעימה המיוחדת לקריאה בימים הנוראים. נעימה זו עוררה ויכוחים רבים בין חוקרי החזנות, המחפשים בה שרידי מוטיבים מזרחיים מלפני מאות שנים, ויש ביניהם המפליגים ואומרים שהנעימה הזאת מוצאה מתקופת בית ראשון או בית שני.

מכל תפילות יום־כפור נתחבבה עלינו ביותר תפילת מוסף. אנו הצעירים נענינו בכל נימי נפשנו לרוח המסתורין החופפת על תפילה זו, וביחוד על הפרקים הנפלאים של „סדר העבודה", שבהם באה לידי גילוי התרפקות נפשה של האומה על תפארת קדומים, עת נערכה עבודת הקודש ברוב עם ובהדרת מלך בבית המקדש על־ידי הכהן הגדול. ביחוד עשו עלינו רושם הכריעות שב„עלינו" ובסדר העבודה. הניגונים החגיגיים והעצובים נחרתו בלבבות, ומראה הכורעים ומשתחווים היה בו כדי לזעזע את הנימים הדקות ביותר של הלב ואף להטיל בו פחד ומורא.

לפני תפילת מוסף, אחרי קריאת התורה, היו מכריזים על הזכרת נשמות, הוא המנהג להתפלל בעד נשמות המתים ולנדור צדקה בעד הזכרת נשמותיהם. בתפילה מיוחדת — היא תפילת „אב־הרחמים" — מזכירים גם את נשמות הקדושים שמסרו נפשם על קידוש השם ונשמות קרבנות השואה. בשעה שנאמרת תפילה זו יוצאים מבית־הכנסת כל אלה שהוריהם חיים, שלא לפתוח פה לשטן ומשום עין־רעה. ב„עזרת־נשים" ראו נשים רבות בשעת הזכרת נשמות שעת־כושר לשטח את תפילותיהן המיוחדות. על ידי ישבה אשה בגיל העמידה, ובין שאר תחינותיה ביקשה משוכן מרומים שירחם על בתה

שהגיעה מכבר לפרקה וישלח לה את בן־זוגה, שלא תישאר ח״ו רווקה זקנה. אשה אחרת שישבה בקרבתי התחננה שהיושב במרומים יתן לה כוח לפרנס את אפרוחיה היתומים בכבוד, ושלא תהיה זקוקה ח״ו למתנת בשר־ודם. נשמעו גם אנחות קורעות לב מפי נשים קשישות, שהתחננו בכל חום נפשן „אל תשליכנו לעת זקנה, ככלות כוחנו אל תעזבנו״. בשעת הזכרת נשמות גדל, בדרך כלל, הדוחק בבית־הכנסת בגלל נוכחותם של יתומים ואלמנות, שבאו להזכיר את נשמות מתיהם היקרים. לתפילה זו היו באים גם אלה שכל השנה לא נראו בבית־הכנסת.

בעזרת הנשים שררה ערבוביה מסוימת גם בשעת הזכרת נשמות וגם לאחריה. לא כל הנשים היו בקיאות ב„מחזור״. והיו זקוקות להדרכה מצד שכנותיהן הבקיאות יותר מהן. והיו נשים לא מעטות שהכינו להן צידה מגוונת לתפילה: מחזורים, סידור „קרבן מנחה״, חומשים עם „עברי־טייטש״, וגם ה„צאינה וראינה״ לא נעדר, ומרוב העצים לא ראו את היער...

מעין סערה בציבור הנשים עוררה התפילה „ונתנה תוקף״, שתוכנה הטראגי היה נוגע ללב כל אחד מהמתפללים, וביחוד ללב הנשים. אימה ופחד היו תוקפים את המתפללים בעת אמירת הפיוט הזה, שנאמר בפי כולם בהתרגשות, ולפעמים אף בהתיפחות. וגדולה היתה הזעקה בעת שהושמעו הפסוקים „בראש השנה יכתבון וביום צום כפור יחתמון; מי יחיה ומי ימות; כי לא יזכו בעיניך בדין״. ומאידך הקסימה והרגיעה נעימת־הרועים של „כבקרת״. לא אחת קרה שנשים התעלפו באמצע הפיוט הזה מרוב התרגשות והיה צורך להבהיל את הרופא או להזעיק קרובי משפחה, ודבר זה הדגיש ביתר שאת את רצינות השעה, אך מאידך הופרעה על־ידי כך התפילה ונתקפחה קדושתה.

בסוף תפילת מוסף של יום הכיפורים בא „סדר העבודה״, המתאר באופן דראמטי את עבודת הכהן הגדול ביום־כפור בזמן שבית־המקדש היה קיים. קהל המתפללים, שכבר ניכרת היתה בו עייפות מחמת הצום והתפילה הממושכת, התעורר שוב ב„סדר העבודה״. החזן מזמר בניגון המסורתי ו„הכהנים והעם העומדים בעזרה...״, וכשהוא משמיע בסלסוליו „היו כורעים ומשתחוים״ — כורעים המתפללים ונופלים על פניהם כבימי קדם בבית־המקדש. תוכנו של „סדר העבודה״ שופע חמימות, ובכל שנה הוא נראה כחדש בעינינו. ומתוך געגועים טבעיים לחיי תפארת מימים עברו מנעימים המתפללים את חרוז הסיום: „ובכן מה נהדר היה כהן גדול בצאתו בשלום מן הקודש״.

בזאת עוד לא נסתיימה תפילת יום־כפור על כל חוויותיה. אחרי תפילת „מנחה״ באה תפילת „נעילה״ כסיום לתפילות יום הכיפורים. היום פנה לערוב; נרות הדונג הפיצו אור עמום, וכל אחד מהמתפללים חש בנפשו כאילו רוח חדשה באה אל קרבו וכוחות חדשים נוספו לו. ומכיוון שתפילה זו היא האחרונה לסדר תפילות היום, אומרים בה „חתמנו״ במקום „כתבנו״. כאן גם מדברים משפטים עם השוכן במרו־מים ותובעים ממנו עלבון אומתו השדודה והנידחה ועלבון ירושלים עיר קדשו: „אזכרה אלהים ואהמיה, בראותי כל עיר על תלה בנויה, ועיר האלהים מושפלת עד שאול תחתיה״. תפילת „נעילה״ מסתיימת בקריאת „שמע ישראל״, בתקיעת שופר ובקריאה „לשנה הבאה בירושלים!״.

אחרי תפילת ערבית של חול התפזר קהל המתפללים. הנשים והילדים נזדרזו לשוב הביתה, והגברים נשארו עוד על יד בית־הכנסת ועמדו חבורות־חבורות לקידוש הלבנה.

חגיגת שמחת־תורה

חביבה היתה עלינו הסוכה, אף שאנו הנשים היינו פטורות ממצוה זו, ולבנו גאה ורחב בה. בחלל הסוכה שררו חמימות הלב ועדנת הנפש. אולם ראש שמחתנו היה כמובן יום שמחת־תורה.

מחזה מעורר את הלב ומלא חן היה המחזה בבית־הכנסת בליל שמחת־תורה, עת על הספסלים ועל הבימה ואף על עמודי המתפללים עומדים זאטוטי בני־ישראל ובידיהם הקטנות מתנוססים דגלים מצוירים של נייר. לא היה תינוק שלא השתוקק לבוא אל בין הגדולים ולמלא תפקיד חשוב כל כך: לשאת נס ליהודים ביד רמה ובזרוע נטויה. בראש הדגל התנוסס תפוח־עץ אדום, ובו תקוע נר קטן. הילדים היו ששים לקראת שמחת־תורה, כי בו היו מרגישים עצמם שוה בשוה עם הגדולים, ונוסף לכך היו מקבלים דברי מתיקה שונים. בבוא הערב צעדו ילדי העיר בצד אבותיהם אל בית הכנסת להקפות, כשהם מניפים בגאווה את דגליהם הקטנים. באותו ערב הותר גם לילדות לקחת חלק בשמחת־תורה בבית־הכנסת, אם־כי לא בהקפות עצמן. בית־הכנסת היה מואר באור מלא ומכל פנים קרנו אורה ושמחה. הילדים היו יוצאים מכליהם מרוב שמחה והתלהבות. עתים נדמה היה, שכל החגים שקדמו לשמחת־תורה כמו ימי הסליחות, הימים הנוראים, חג הסוכות והושענא רבה לא היו אלא „הכנה״ לחג שמחת־תורה, שבו כולנו מכריזים מתוך שמחה עליזה ומתוך רצינות עמוקה: „אתה הראית לדעת״...

ומה נהדרת היתה תהלוכת ההקפות מסביב לבימה בבית־הכנסת. הכל מקיפים את הבימה, מרב העיר עד שואב המים, והילדים מהלכים אחריהם עם דגליהם בידיהם, ואף הילדות מתערבות בין הילדים ורוקדות ושרות. אחרי שהחזן גמר בקריאת פסוקי „אתה הראית״ החלה חלוקת ההקפות, ובתוך

הרעש הגדול וההמולה שאינה פוסקת קורא קול מעל הבימה: „פלוני בן פלוני — תן כבוד לתורה!"; ואחר שהוצאו כל ספרי־התורה מארון־הקודש החלה התהלוכה, כשקריאת „אנא ה' הושיעה־נא" נשמעת מפי החזן. בגמר ההקפה יוצאים המקיפים בריקוד מלווה בזמר, שמשתתפים בו גדולים וקטנים כאחד. גמרו את ההקפה הראשונה, עמד שוב השמש או הגבאי והכריז בקולו בנוסח הרגיל: „פלוני בן פלוני תן כבוד לתורה!" כך עברה ההקפה השניה, ואחריה גם השלישית והרביעית. אחרי כל הקפה חזרו ונשנו זמירות וניגונים עליזים ושמחים, וחזרו ונשנו גם הריקודים. ההקפות הן בעצם תוקפן. הקהל — דעתו זחוחה עליו, פניהם מאירים ושמחת יום־טוב שורה עליהם. ומקבלי ההקפות — כל אחד פוסק את פסוקו בעמידה, כל אחד בקול אחר ובנוסח אחר, כלומר: הנוסח נוסח אחד הוא לכל העולם כולו, אלא מפני שכל אדם קול מיוחד לו ונעימה מיוחדת, וכל אחד מרתת קצת ומפחד מפני קול עצמו, הרי הפסוק יוצא דחוף ומבוהל, שלא כרצון אומרו. ועניין מיוחד למקיפים בפסוק „עוזר דלים הושיעה נא"... ובין המנשקים את ספרי־התורה שבידי בעלי ההקפות מרכינות גם נשים ובתולות את ראשיהן מעל הספסלים ונושקות את ספרי־התורה. הפעם ניתנה להן הרשות לנשק את התורה הקדושה, והרי הן מזדרזות להצמיד את שפתותיהן הרכות למעילי המשי והקטיפה של ספרי התורה. הגדולים שבנערים, שחשים כבר בלבם טעמה של נשיקת נערה, מתחכמים להכניס את ידיהם בשעת הדוחק והלחץ בין מעילי התורה ובין שפתי הנערה, ונשיקתה פוגעת בידם. צחוק מתפרץ מפי הרואים, ופני הנערה מתכסים אודם בושה. וכבוד גדול היו נוהגים במקיפים. בהקפה הראשונה מכבדים כרגיל את הרב ואת „פני העיר". תהלוכת הדגלים המוארים של הילדים הקטנים היתה אחד מטכסי שמחת־תורה החביבים על כולם. חג שמחת־תורה נחשב לחג עממי, שאנשים, נשים וטף לוקחים בו חלק. השתתפות הילדים בחג הזה היתה ניכרת מאד, ואין פלא שהילדים היו מחכים לו בכליון־עינים במשך כל השנה.

ימי הפורים בעירנו

ליל פורים לא נבדל בהרבה מכל ערבי השנה; פרט לקריאת המגילה ואכילת אזני המן היה זה ערב שכולו חול. ואמנם כך היו אומרים: „האיכר אינו אח, הגולדן אינו כסף, הקדחת אינה מחלה ופורים אינו חג". במה דברים אמורים? בליל פורים. ואין הדברים אמורים ביום פורים גופא ובערבו — היום הזה חג היה, חג לכל דבר, ואפשר שהיה החג העליז ביותר מכל חגי השנה.

אחרי יום צום של תענית אסתר הלכנו לבית דודי וסבתי לשמוע קריאת המגילה, כשהילדים המצוידים ברעשנים לכבוד פורים מחרישים את אזנינו ברעשניהם כל אימת שנשמע השם המן מפי הקורא במגילה. למחרת בבוקר הלך הדוד לבית־הכנסת, ובבית פרשה דודתנו על השולחן מפה שהבהיקה מלובן ועליה שמה חלה גדולה וכל מיני מאפה, עוגיות ואזני־המן, בקבוקים עם יינות ומשקאות, וכן קערת־חרס ובה מעות הרבה, מטבעות של חמש ועשר אגורות, על מנת לחלקם לעניים. ביום הפורים בבוקר שוב קראו את המגילה בבית־הכנסת, ושוב סובבו הנערים את הרעשנים, הקישו על גבי העמודים וידם פגעה בהמן. אולם הרעש והפגיעה ביום לא היו אלא מצוות אֲנשים מלומדה. כשיצאנו מבית הכנסת וראינו כי החנויות פתוחות וכולם מנהלים עסקיהם כביום חול רגיל, חלשה עלינו דעתנו וניטל טעם החג ועליזותו. אולם ריוח והצלה עמדו לו ליום זה במחציתו השניה, שעה שנסגרו החנויות, ולנו היתה אורה ושמחה. הבריות התחילו מתקינים עצמם לסעודת פורים והתחילה פרשת „משלוח מנות". נושאי המתנות נפוצו בעיר, ובמשך שעות אחדות לא נסגרה הדלת בביתנו: עוד זה מדבר — וזה בא.

לעת ערב הסבו הדוד ועמו כל הקרואים מסביב לשולחן. בפיזום של נחת ביתר הדוד את חלת־הפורים לאורכה, לזכר המעשה באגג מלך עמלק, שהמלך שאול חמל עליו והשאירו בחיים על אף פקודת שמואל הנביא שלא לרחם על זרע עמלק, והנביא נאלץ לשסף אותו במו ידיו בעיר גילגל. השולחן היה ערוך כביום חג, עם מאכלים ומשקאות מכל המינים. והנה, אך הספיקה דודתנו להגיש את הדגים לשולחן וכבר נפרצה הדלת ולחדר נכנסו כמה בחורים צעירים במסכות ובלי מסכות. היתה זו להקת „שחקני־יוסף" („יוסף שפילער"), שמדי שנה בשנה היו מחזרים על בתי הנכבדים שבעיר ומציגים את המחזה „מכירת יוסף". היתה זו הצגה תמימה וחביבה, בעלת ותק ומסורת, הן לגבי התוכן והן לגבי המשחק. המשחק סחט דמעות מעינינו, ובסיומו באו השחקנים על שכרם, הן במענק

חגיגת פורים בקן „השומר־הצעיר" בשנת 1938
פורים־אָוונט אין „השומר־הצעיר" אין יאָר 1938.

כספי מידי הדוד, והן בכיבוד „לחיים" של משקאות ודברי־מאפה שונים. אך יצאה הלהקה הזאת, הופיעה קבוצה שניה של מתחפשים, שהציגו את המחזה על אסתר המלכה, מרדכי היהודי והמלך אחשורוש, ואף הם באו על שכרם בתום הצגתם. מלבד הלהקות באו גם ילדים רבים מחופשים במסכות. הם חדרו לחדר המסובים בקול רעש והמולה, כשהם משמיעים שירים ופזמונים שונים. וכך היינו יושבים ושומעים את פזמוניהם ובדיחותיהם ונפשותינו רוויות עונג. אחד הפזמונים שנשאר בזכרוני מובא בזה:

„אַ גוטן פורים מלאך, ווו איך גיי פאַל איך;
די באָרד איז מיר לאַנג, דאָס ווייב איז מיר קראַנק,
היינט איז פורים, מאָרגן איז אויס,
גיט מיר אַ גראָשן און וואַרפט מיר אַרויס".

היו משחקים שונים. לא כולם עלו יפה בידי השחקנים, אך כל הצגה היתה עוברת תוך התעוררות והתרגשות. בעיקר היתה מקובלת הצגת „מכירת יוסף", שהיתה תמיד חוויה גדולה לצופים, והכל היו נוהים אחריה וזוכרים אותה ואת ניגוניה הנפלאים באהבה. בהצגה זו היו מאריכים או מקצרים — הכל לפי הזמן הפנוי שבידי השחקנים ולפי חשיבותם של בעלי־הבתים המארחים.

מקום חשוב בחג זה תפשה פרשת „משלוח מנות". נושאי המתנות נפוצו בעיר וצלחותיהם העטופות מפיות בידיהם. במשך שעות אחדות לא נסגרה הדלת בבית. והיו בזה שני סוגים: משלוח מנות לקרובים ובני משפחה וסתם ידידים, ומשלוח מנות ל„כלי־קודש". קל יותר היה לסדר את עניני „משלוח המנות" לכלי־הקודש, שאצלם היה העיקר — המטבע הקשה והמצלצלת שהיו שמים עליה; אולם קשה מהם היה עניין משלוח המנות לבני המשפחה. כאן מצווים היו לעיין יפה יפה במתנות שנתקבלו ולשקול ולמנות את המתנה שכנגד, כדי שלא לבייש ולא להעליב חס וחלילה. הגברים לא היו נותנים את דעתם על כל העניין הזה. אולם הנשים ראו בכך ענין חשוב מאד ונהגו בו כובד ראש. ופעמים רבות קרה, שעניין משלוח מנות גרם למריבה במשפחה...

בין המבקרים והמבקשים מעות־פורים באו גם נשים, ובהן „נשים צדקניות" ששימשו כתובת בעיר להגשת עזרה, אם לחולים, לאביונים ולבעלי־בתים שירדו מנכסיהם והיו זקוקים לעזרה כספית בשעת דחקם. לא נעדרו גם תלמידי בית־הספר העברי וחברי תנועות הנוער, כגון „השומר־הצעיר", „אחוה", „החלוץ", רביזיוניסטים וכיוצא בזה. אלה

ועדת הקרן הקיימת לישראל:
מוניו בוכוולד, משה ארדה ז"ל, המהנדס דויד ליללה ז"ל, צבי גורלניק.

די קרן־קיימת קאָמיסיע:
מוניו בוכוואַלד, משה ערדע ז"ל, אינזשינער דויד ליללא ז"ל, צבי גוראַלניק.

באו עם קופסות הקק"ל בידיהם וביקשו מיהודי העיר להענות בעין יפה. ואכן יהודי עירנו חילקו ביום הפורים את התרומות בלב פתוח וביד נדיבה, וכטוב לב החוגגים ביין נתנו קולם בשיר, בראש וראשונה בפזמון „שושנת יעקב צהלה ושמחה בראותם יחד תכלת מרדכי", עם תוספת ביידית: „המן האָט געוואָלט די יידן אומברענגען, האָט מען געטאָן אים אַליין אויפהענגען". ולשמע השיר הזה מפי הדוד הוסיפה הדודה חרוז משלה: רבונו של עולם, שתבוא מפלת המן על כל שונאי ישראל, ואילו חינה של המלכה אסתר יהא נסוך על פניהן של כל בנות ישראל.

לאט לאט התפנו המסובים להלצות ומילי דבדיחותא. השתייה היתה כדת, „אין אונס"; השמחה עוררה לשירה והשירה הלכה והתגברה עד להתלהבות, וכך היו מבלים את שעות הלילה בשירה, בריקודים ועל כל פנים עליצות וזחיחות הדעת, תוך תקוה ונחמה שכן יאבדו כל שונאי ישראל ולא יקומו עוד, ושוב הוסיפה הדודה, שכל מי שיתגרה בעם ישראל סופו כסופו של המן הרשע, וכל המסובים ענו פה אחד: אמן ואמן, כן יהי רצון. האורחים נפרדו מהדוד והדודה בנשיקות ובאיחולי ברכות, תוך הבטחה לבקר שוב בהזדמנות הקרובה ועזבו את הבית בלב שמח, ברגל קלה ובמצב־רוח מרומם.

ד״ר ברוך מילך

חוויות ודמויות מהעבר הקרוב

שנים רבות חלפו מאז נעקרתי מעיירתי האומללה ועדיין שמורים בזכרוני בכל זוהרם הרב הדמויות השונות, על החיוב והשלילה שבהן, דמויות, שלאורן התחממה נפשי בשנות נעורי. צלליהם ליווני תמיד וצללו עמוק בנבכי רוחי, ומן הראוי להעלותם על הנייר כ„נר נשמה" למה שהיה ואיננו.

במערכות הלאומנות האנטישמית

האוקראינים והפולנים, שתי אומות קטנות שישבו בכפיפה אחת בגליציה המזרחית והיו משועבדות לעמים אחרים במשך מאות שנים, מצאו להן עם סיום מלחמת העולם הראשונה שעת כושר להילחם ביניהן ולזרוע מוות ואבדון בין בני שני העמים, וממילא גם בינינו היהודים היושבים בתוכם.

בעקב האנטגוניזם הלאומי בין האוקראינים והפולנים באזורנו פשתה ביותר שאת האנטישמיות בקרב האוכלוסיה הלא־יהודית, העירונית והכפרית גם יחד, וכתוצאה מכך החלו הללו להתארגן ופתחו במאבק קשה נגד הסוחרים היהודים, נגד רופאים, עורכי־דין ובעלי מקצוע אחרים, הקימו קואופרטיבים („קולקו רולניצ׳י"), ומאז צצו פה ושם חנויות של פולנים או אוקראינים, שהשתמשו בסיסמאות אנטישמיות. מצב זה החל להראות אותותיו לרעה בפרנסות היהודים, וקיומן הכלכלי של הרבה משפחות יהודיות התמוטט או נהרס. מאידך גרמה האנטישמיות להתעוררות לאומית יהודית של הנוער והמבוגרים כאחד, שהחלו להבין כי יסודות קיומנו בגולה מתערערים והולכים, והדרך היחידה בשבילם היא פנייה לציונות, לחלוציות ולעליה לארץ־ישראל. התעוררות ציונית זו החזירה לחיק היהדות רבים מהמתבוללים, וגרמה למפנה מכריע בחייהם.

פעילות ערה ביותר התנהלה גם בין הציונים שבעיר, ביחוד לאור התקוות והסיכויים להגיע למדינה יהודית, שנתעוררו בעקבות פרסום „הצהרת בלפור" ואישורה בסן־רימו. השפעת האנטישמיות היתה מורגשת במקצועות שונים בישראל. ידוע, שבעלי המקצועות החפשיים והאומנים היהודים היו מן הטובים ביותר, והם רכשו להם את אמון הלקוחות, שסמכו עליהם בכל. אולם תולעת האנטישמיות הרסה את הרגשות ההומניים שהיו קיימים מקודם ביחסים שבין עמי האיזור. המחנה הציוני נתעשר גם בפודהייצה בכוחות רעננים וטובים. לציונות נתקרבו גם סתם בעלי־בתים שלא היו מאורגנים בהסתדרות הציונית, וגם אנשים שבדרך כלל היו רחוקים מ„פוליטיקה" ציונית ומפלגתית, וכך ניתנה דחיפה עצומה לפעולה הציונית והמפלגתית בעיר.

הד״ר לנדאו, זקן רופאי העיר, שהיה מקובל על כל התושבים בעיר ובסביבה, היה מבקר בבית־הכנסת רק פעם אחת בשנה, לליל כל־נדרי. עם זאת היה בעל לב יהודי חם, ורעיתו היתה ידועה בעיר כעסקנית מסורה לעזרת יתומים ועניים, ולכל מעשי צדקה וחסד. רופא שני מהמקובלים ביותר בעיר היה הד״ר דיק, ציוני ותיק, יו״ר ועדת הקק״ל וארגונים לאומיים אחרים. אחריהם בא הד״ר הלר — בעל משקל למעלה ממאה קילו, שאכרי הסביבה התייחסו אליו באמון כסמל של בריאות טובה. אולם ההשתמנות גרמה גם למותו הפתאומי, כתוצאה מהתקף־לב. כן בלטה אישיותו של הד״ר רייכמן, נצר למשפחה מיוחסת (אמו היתה אחות הרב דוד לילינפלד ובת הרב הנודע שלום לילינפלד), שהיה גם עסקן ציבורי. עם הרופאים המצטיינים נמנו גם הגברת ד״ר קרסל־טורטן, ד״ר חיים וולגר, ד״ר רפאל פרויד, ד״ר הלר הצעיר, ד״ר ברוך מילך ועוד. מבין עורכי־הדין מן הראוי להזכיר את הציונים ד״ר נוטיק, ד״ר סלפטר, ד״ר מורגן, ד״ר רוטנברג, שלושה אחים עורכי־דין ד״ר פומרנץ, ד״ר מרבך וד״ר יעקב הורוביץ. האחרון היה ציוני ועסקן ציבורי, שהתמסר במיוחד לעניני נוער. מהמהנדסים היה פעיל במיוחד בציבור ובציונות האינז׳ינר דוד לילה, האיז׳ינר הירשברג ועוד. בין השופטים, המורים ופקידים ממשלתיים או מוניציפליים היו גם כמה יהודים מראשית קום מדינת פולין, אולם בהדרגה פוטרו ממשרותיהם. בפודהייצה היו אכרים יהודים אחדים, וגם בכל כפר מכפרי הסביבה היו מצויים כמה משפחות יהודים־אכרים. אך כמעט כל אחד מהם התעסק גם באיזו מלאכה או במסחר.

בהזדמנות זו עלי לציין שרוב ההורים היהודים היו שולחים את ילדיהם לבית־ספר תיכון והשתדלו שיעמדו בבחינת־בגרות לשם קבלת תעודת „מאַטורה", שהוסיפה למקבליה כבוד ויקר. אך ה„גיהנום" לנוער היהודי התחיל רק אחרי קבלת תעודת־הבגרות, כששערי בתי־הספר הגבוהים הפולנים היו נעולים בפניהם בעקב ה„נומרוס קלאוזוס" במיוחד במקצועות הרפואה, ההנדסה וכיוצא בזה. כמה מבני הנוער הזה החלו להתפזר בארצות אירופה, לחיות חיי „נע ונד" בערים הגדולות של אוסטריה, צ׳יכוסלובקיה, צרפת, שויצריה, גרמניה או איטליה, כדי ללמוד את המקצועות האסורים עליהם בארץ מוצאם. לא קל היה הדבר מבחינות

כלכליות, טכניות ומונטריות, מבחינת ידיעת שפות זרות וכדומה. גם אני נמניתי עם הנוער הזה וגליתי לפראג שבצ׳יכוסלובקיה לשם לימוד מקצוע הרפואה, ושם גם סיימתי את לימודי. ואחרי כל הנדודים והטלטולים עוד לא מלאה סאת הסבל, כי אחרי גמר הלימודים, כשחזרו אחדים מהם לפולין עם דיפלומות של רפואה, רוקחות, הנדסה וכדומה, נאסר עליהם לעסוק במקצועותיהם, ושוב החלו תהליכי ה„נוסטריפיקציה" שלא כל אחד זכה לקבלה. והיו ביניהם שלא חזרו כלל לפולין במצאם סידור בכל מיני ארצות בעולם, או שעלו ארצה ישראל, כמו הרופא ד״ר מרבך ז״ל, ד״ר ישראל ליבליך, המהנדס שולולף ואחרים. גם משפחות שלימות עלו ארצה עוד לפני מלחמת הכליון והשואה, כמו טיכר, מוסברג ואחרים.

יהודי פודהייצה במאבק בין האוקראינים והפולנים

יהודי פודהייצה נמצאו בשטח המאבק בין האוכלוסיה האוקראינית והפולנית, בין הפטיש והסדן. בשנת 1933—1934 החמיר מאד האנטאגוניזם בפולין המזרחית בין השליטים הפולנים ובין האוקראינים, שהיוו את רוב האוכלוסיה. הלאו־מנים האוקראינים השתמשו בכל מיני פעולות חבלה נגד המימשל הפולני, כגון פיצוץ גשרים, מסילות ברזל ובנינים ממשלתיים, והצתת בתים ומשקים (פולברקים) של פולנים ויהודים, והשלטון הפולני נאלץ לאחוז בפעולה נגדית שקראו לה „פציפיקציה". השלטונות אסרו רבים מהנוער והאינטלי־גנציה של האוקראינים, סגרו בתי־ספר שלהם ואף נתנו הוראה לאוכלוסיה האוקראינית, שעליה לדאוג בעצמה לשמירה אחראית בערבים ובלילות על הגשרים, על בתים ציבוריים וכיוצא בזה. בינתים קרה מקרה בסטודנט יהודי אחד מהנוער היהודי בפודהייצה, שכל היום היה יושב בבית ועוסק בלי־מודיו, ורק בערבים היה רגיל לצאת מחוץ לעיר לטייל בשדות ולשאוף אויר צח. השוטרים תפסוהו וחשדו בו שהוא מהמחבלים ברכוש המימשל. הסטודנט היהודי ספג מכות רצח מהשוטרים, שהביאוהו לתחנת המשטרה והאשימוהו בנסיון להצית אחד הבתים, מפאת היותו קומוניסט. כדי להחשידו מספיק היה לממונה הפוליטי במשטרה (מר ביירנט) לדעת, שבחור זה היה פעם חבר בתנועת „השומר הצעיר" בעיר, שהיתה חשודה תמיד בהשקפות שמאליות קיצוניות וקרובה קרבת רוח לקומוניסטים, אנרכיסטים וכיוצא בזה. וכאן נוצר מצב לא נעים כלל וכלל, עד שזקני העיר ובראשם הרב דוד ליליינפלד בכבודו ובעצמו ראו חובה לעצמם לעשות מאמץ רב במטרה לחלץ את ה„שומר־הצעיר"ניק מהעלילה, לשכנע את המשטרה (שידעה את האמת לאמיתה) שנפלה כאן „אי־הבנה" ולבטל את רוע הגזירה.

זמן מה אחרי המקרה הזה עזב הסטודנט את פולין ועלה ארצה, הקים לו בארץ משפחה יפה, ועד היום הזה הוא עובד במקום אחראי וחי חיי אושר ושלווה. הודות למקרה הזה ניצל מציפרני הנאצים, בעוד שרוב בני משפחתו שנשארו בפודהייצה ניספו בשואה.

על אמונת הפודהייצאים באדמו״רים

האמונה היתה תמיד יסוד עיקרי ביהדות, ומי שלא נמנה עם המאמינים נחשב לכופר בעיקר שאין לו חלק ונחלה בעם ישראל. היו כמובן, גם כאלה שאמונתם הדתית וזיקתם הלאומית היתה צרופה וטהורה, ואלה הסתייגו מכל מיני אמונות תפלות, או אמונה בדברי הבל. יהודי פודהייצה היו בדרך כלל אנשי אמונה ללא סייג וגבול. כאן המקום לספר על כמה מקרים הקשורים באמונתם של אנשי פודהייצה.

קבוצת אדמו״רים מסביבת פודהייצה במקום מרפא
אַ גרופּע רביים פון פּאָדהייצער געגנט אין אַ קוראָרט

זכור לי אחד מסיפורי אבא ז״ל על מקרה שאירע בפוד־הייצה בסוף המאה ה־19, בשנות ילדותו, כאשר בעיר פרצה שריפה גדולה, ובה נשרפו כשליש מבתי היהודים בעיר. האש התפשטה אז במהירות רבה ועברה בממדים עצומים מרחוב לרחוב ועשתה שמות בבתים. ומענין לציין, שאז היו רובם המכריע של הבתים השרופים רק של יהודים. השריפה התחילה באמצע העיר, בבית משפחה יהודית בשם מילשטוק. בית זה הוקם מחדש אחרי השריפה, ובימי מלחמת העולם הראשונה נשרף שוב, וגם הפעם הוקם הבית על תלו בידי אחד בשם לייב וייס (בכינויו „לייבלה טראַסק").

הסיפור שאני בא לספר בזה נוגע לבית הזה ולשריפתו. זמן מה לפני השריפה הגיע העירה רבי אחד, צדיק גדול, בלווית הגבאי שלו, כדי לשהות בעיר זמן מסוים בקרב חסידיו ומתי סודו, כפי שהיה מקובל באותם הזמנים. החסידים קיבלוהו יפה וקבעו לו אכסניה באחד מבתי עשירי העיר שנמצא ליד בית משפחת מילשטוק. פעם, ביום שבת בבוקר,

קם הרבי ורצה ללכת להתפלל בבית־הכנסת שנמצא בקרבת מקום מגוריו, ולשם כך היה עליו לעבור דרך חצר בית מילשטוק, שהיה בו פרוזדור רחב וארוך. לפתע יצאו מן הבית שתי בנות ממשפחת מילשטוק ועמדו משני צדי הדרך שבו היה הרבי צריך לעבור. הרבי לא רצה לעבור בין שתי נשים, והגבאי ביקש מהן לפנות את המקום ולתת לרבי לעבור. אך הן סירבו לזוז מהמקום. הרבי נאלץ לחזור לאכסנייתו בהרגישו עצמו נפגע. „חבל שהשבת לא אוכל להתפלל בבית הכנסת״, אמר. לנוכח הפגיעה מצד הבנות הסוררות, הפליט מפיו דברי קללה, באמרו: „עיר עם בנות כאלה סופה להישרף״. ואכן כך היה. אחרי כמה שבועות (הרבי עזב כבר מזמן את העיר) פרצה בפודהייצה שריפה גדולה שהתחילה בדיוק בבית משפחת מילשטוק. והגם שהשריפה באה בדרך מקרה, האמינו כל אנשי העיר שהשריפה באה כעונש מן השמים על היחס המעליב כלפי הרבי.

אירוע דומה, פחות או יותר, פקד את משפחת רטנר בפודהייצה (אביו של ראש הקהילה טוביאש רטנר) שנחשבה לאחת המשפחות המכובדות ביותר בעיר. הוא העליב פעם קשות, בשעת מריבה, את אחד מגדולי הצדיקים בגליציה (הרבי מקופיצ׳יניץ או הרבי מצ׳ורטקוב); אחרי זה נולדו לו כמה ילדים שהיו אילמים וחרשים מלידה, וכל אנשי העיר ראו זאת כעונש מן השמים.

הבה אספר כאן עוד סיפור שיש לו קשר לאמונת אנשי עירנו: בשעתו היה מקובל אצלנו לקיים את מרבית החתונות בעיר בשטח הרחבה שעל־יד בית־הכנסת הגדול („שיל־גאַס״). בקשר לכך היו מספרים בעיר, שפעם אחת התקיימה באותו מקום חתונת זוג צעיר, שלפי השמועה היה בעל מוסריות מפוקפקת. לפתע פצתה האדמה את פיה, והחתן עם הכלה ורבים מהנוכחים נבלעו חיים. מיד לאחר זה סגרה האדמה את פיה, ואי אפשר היה להציל אף אחד מהנבלעים... אחרי המעשה האיום הזה הוקמה במקום־המעשה, ליד הקיר האחורי של בית־הכנסת הגדול, מצד מזרח, מצבת אבנים גבוהה, ואנשי העיר היו נוהגים לבוא שמה בחודש אלול והיו עורכים תפילות־אשכבה וזורקים שום, כמו בבית־העלמין. בעיני ראיתי את המנהג הזה, בלי שנזדמן לי אף פעם למצוא איש מהנוכחים במקום שיוכל לספר לי פרטים נוספים על המקרה הזה. אימת המקום היתה שרויה על המבוגרים שביקרו בו, והילדים פחדו לעבור בקרבת מקום, במיוחד בערבים. אימת המקום רחפה, כנראה, גם על אלה שידעו משהו על מה שאירע שם, אולם חששו לדבר על כך.

לבעל הספר „משאת בנימין״, שכיהן כרב בפודהייצה, יצא שם כגאון בתורה ובמעשים טובים, ומסביב לאישיותו העממית נוצר זר של אגדות. אגדות אלה עברו מדור לדור, אך רובן נשכחו במשך הזמן. לי ידוע סיפור־אגדה המתיחס לרב־צדיק ותיק זה, ששמו נישא בפי בני עירו עד היום תוך יראת־כבוד והערצה.

✶

וכך היה מעשה: הרב הותיק הזה היה דורש בימי שבתות מסוימים לפני הקהל בבית־המדרש, ושילב בדבריו גם דברי מוסר, בהטיפו להתנהגות טובה גם בין אדם למקום וגם בין אדם לחברו. במיוחד היה הרב דורש בשבת־הגדול ובשבת־שובה ומעורר את העם לתורה ולתשובה. לפני פטירתו אמר, שאנשי העיר אינם זכאים לומר בתפילת שחרית את חרוזי תפילת „יגדל״, מחמת האפיקורסים הרבים המצויים בעיר. בתור סימן שדבריו נכונים אמר, שאחרי פטירתו יגדל עץ מסוים בין־לילה על קברו. סיפרו לי כמה מאנשי העיר, שאכן נתקיימו דברי הרב הצדיק, וכשהייתי מבקר בבית־העלמין בעיר ראיתי בעיני את העץ הישן והגבוה מתנוסס על קברו של הרב הצדיק.

האדמו״ר הבורשטינאי

פודהייצה היתה עיר גליצאית טיפוסית, על כל תכונותיה השליליות והחיוביות. בדור האחרון היו רוב תושביה היהודים אנשים משכילים, בעלי השקפות מתקדמות וליברליות, מהם גם בעלי השכלה אקדמאית, כגון, מהנדסים, רופאים, עורכי־דין, מורים וכיוצא בזה. הנוער היהודי בעיירה היה מורכב מכל סוגי תנועות נוער, החל מ„השומר הצעיר״ עד ל„בני עקיבא״, והיו גם קורפורציות של סטודנטים. אכן לא חסרו גם חסידים שהתרכזו סביב הקלויזים שלהם, ולא מעטה היתה השפעת ה„רבי״ בעיר, שיצא לו שם כ„הרבי הבורשטינאי״. ביתו, או יותר נכון: חצרו, נמצאה באחת הפינות היפות שבעיר, חצר מוקפת עצים, והיו גם לא־יהודים רבים שהתיחסו אליו בכבוד. בימי שבת היו מסובים אצל הרבי חסידים רבים, ובמיוחד נהרו לשמוע את ה„קידוש״ של הרבי עם אחולי „לחיים״ מפיו הקדוש. היו גם מסיבות שלש־סעודות ומלוה־מלכה במוצאי־שבתות, שמשכו אליהם מסובים רבים מקרב חסידיו ומעריציו, וביניהם רבו מאד יהודי עירנו. גם מבני־הנוער באו רבים להשתתף ולהיות נוכחים ב„קבלת שבת״ היפה, במסיבות מלוה־מלכה, בסעודות פורים ובסדרי לילות הפסח, שנמשכו על כל טכסיהם המסורתיים והעממיים עד אור הבוקר. ומעניין לציין, שדווקא בשעה שהתקיימו המסיבות הללו שימש השטח שמסביב לחצר הרבי מקום מיפגש נוח ומרהיב מכל הבחינות לבני הנוער וזוגות צעירים.

הרבי עצמו היה יהודי בעל קומה בינונית, בריא בגופו ובעל פנים רציניות, הדור בלבושו וצנוע בהליכותיו. לא היו

לו הכנסות מיוחדות לפרנסתו ולפרנסת חצרו והיה חי מתרומות בני העיר, שהגבאי שלו היה גובה מדי שבוע בשבוע מתורמים קבועים. ברם, חצרו של הרבי המתה תמיד עניים ורעבים, שבאו על סיפוקם בלחם ומאכלים שונים. בימי שבת, בסעודות פורים ובסדרי ליל הגדה של פסח היתה **החצר תמיד מלאה אנשים שלא מבני משפחתו של הרבי**, למרות שמשפחתו הוא היתה גדולה למדי: שתי בנות ובן והנלווים עליהם. חגיגות נישואי ילדי הרבי היו לאירוע חשוב ומרשים בעיר.

הרב ר׳ יצחק אייזיק מנחם אייכנשטיין זצ״ל —
„האדמו״ר הבורשטינאי״
דער בורשטינער רבי

על מידת השפעתו של הרבי בפודהייצה אפשר לעמוד מהמקרים דלהלן. בשנת 1915—1916 — בימי מלחמת העולם הראשונה — נסוגו צבאות אוסטריה־אונגריה מהעיר לצד מערב ובעקבותיהם הגיעו צבאות הצאר הרוסי, ובהם תערובת עמים שונים ממוצא אסיאתי, כמו צ׳רקסים, אוזבקים, קירגיזים ועוד, והם העבירו אתם מארצותיהם את חידקי המחלה המסוכנת, מחלת החולי־רע. מחלה זו היתה מלווה אוירת רעב, זוהמה ולכלוך, שהשתלטה עם חילופי הצבאות, וכן היה מורגש בכל מקום מחסור בתרופות וחומרי חיטוי. כל זה נתן אותותיו חיש באוכלוסיה. גם בעירנו היה המצב בכל רע, ובאוכלוסיה היהודית נפלו אנשים כזבובים. המחלה הקשה הזאת תקפה לא אחת לפתע את האנשים בלווי שלשולים וכאבים נמרצים בבטן, שנמשכו ללא הפסק עד שנגדע פתיל חייהם. הד״ר וילהלם נוימן, מקרובי משפחתי, בתפקידו כרופא איזורי, עשה מאמץ רב במטרה ללחום נגד המחלה המסוכנת ולעזור לאוכלוסיה לעמוד על נפשה. הוא ארגן בכל רחוב עזרה סניטרית בקבוצות מורכבות מאזרחי העיר, יהודים ולא־יהודים, ששמרו על הנקיון, חילקו קצת מזון לרעבים, עסקו בקבורת המתים וכיוצא בזה. מחמת המחסור בתרופות הורו לכל אחד להרבות באכילת שום, והילדים היו מתהלכים תמיד עם זר של שום על צוארם. אבי המנוח היה אז ראש הסקציה הסניטרית באיזורנו והיה לו קל יותר להשיג את השום, וכתוצאה מזה היה כל הבית מלא מריח השום, ומאז לא יכולנו משך שנים רבות להסתכל על שום. אליבא דאמת גדלה יותר סכנת ההידבקות במחלה בביתנו, כי אבא הרבה להסתובב בבתים, בין החולים והמתים. לא הועילו שידולי אמנו היקרה, שלא לסכן אותנו, והוא המשיך במילוי תפקידו באמונה. אכן למזלנו לא אירע לנו כל אסון. ואילו מחצית מהרחוב שבו גרנו התרוקן מאנשים, ששבקו חיים לכל חי. ואז — בשעת הסכנה שהיתה צפויה לכל אחד בעירנו — נפל הפור על האדמו״ר הבורשטינאי לפעול כיד הצדיקות הטובה עליו.

ראשית כל הציע להרכיב דמות בובת־אדם בגודל טבעי ולערוך לה טכס קבורה כדרך שעורכים לכל יהודי ולקברה בבית־העלמין במקום מכובד. הצעת הרבי הוצאה לפועל, ובהלוויה השתתף המון רב של אנשי פודהייצה. אך התוצאות היו הפוכות, כי בעקב ההצטופפות ההמונית במקום אחד גברה עוד יותר יד המגפה. ואז בא הרבי בהצעה שניה — עריכת „חתונה שחורה״. הוא הציע לערוך חתונה ציבורית של בחור ובחורה מעניי העיר על חשבון העיר, ועל כל האוכלוסיה להשתתף בה. חיש נמצא „חתן״. היה זה ה„גבאי״ שלו, ר׳ יצחקל, וה„כלה״ היתה עוזרת הבית, שרה׳לה, שעבדה כל השנים כעוזרת־בית אצל אנשים שונים. שניהם היו בגיל בין 30—40. החתונה נערכה ליד בית־הכנסת הגדול, ובה השתתף קהל רב. ברם גם אמצעי זה לא שימש תריס נגד המגפה, והזוג החדש עצמו לא גרם נחת־רוח לשושביניהם לזמן רב, כי אחרי זמן מה נפרדו.

והמגפה הוסיפה להפיל חלליה. בימים ההם נפטר בעירנו — בגיל למעלה משמונים — גם המלמד הידוע — רבי דוידל, איש צנוע ובר־אוריין, שעל ידו נתחנכו כמה דורות של בני עירנו — וגם אני ביניהם — בלימוד תורה, מקרא ותלמוד, מלמד מסור ונאמן, שהרביץ תורה בעירנו בכל שעות היום והלילה. ואז הופיע הרבי הבורשטינאי בעצה חדשה; להתקין מפתח גדול של נחושת ולשימו בידי רבי דוידל המת. תלמידיו ישבו בביתו כל היום וכל הלילה על הרצפה מסביב לגופתו, למדו משניות לעילוי נשמתו, ולמחרת פטירתו נערכה לו הלוויה גדולה ונושאי המיטה נשאוהו יחד עם המפתח עד לשער בית־העלמין, ובחרו במת זה שהוא ינעל אחת לתמיד את פתח האדמה בפני המגפה. הדבר נעשה. ואכן אחרי זמן מה נפסקה המגפה, אם בזכות נעילת האדמה בפני המגפה במפתח שביד ר׳ דוידל המת, או עקב עזיבתם הפתאומית של חיילות הרוסים, שנמלטו על נפשם, והופעת השלטונות האוסטרו־אונגרים עם כל מיני תרופות. ברם האוכלוסיה היהודית האמינה בכל לבה שהתשועה באה בכוח הרבי.

חגים וזמנים לששון...

קשה לשכוח את החגים היפים בעירנו, שבהם גילתה אומתנו את רוחה ואת נפשה גילוי רב ביותר, והם משמשים אספקלריה מאירה לסגולותיה של האומה ולעולמה הרוחני. כל חג ומנהגיו והרגליו. בראש־השנה לעת ה„תשליך" היו רוב בני עירנו מתאספים מסביב לנחל הקורופייץ, ועל גדותיו היה הנוער מצית מדורות אש, ולאורו היו רוקדים, שרים ושמחים. בימים היפים של חג הפסח היו עורכים טיולים, כשהמטיילים לבושים ונעולים בגדים ונעלים חדשים והדו־רים. רוב המטיילים היו יוצאים עם ילדיהם מחוץ לעיר, אל הגבעה הגבוהה בשם „גיי", ושם היו משחקים באגוזים ובכל מיני משחקים אחרים.

העובדה שיום־כפור נזכר ברשימת שאר מועדי ישראל היא עדות נאמנה שיום זה אינו יום צער ואבל אלא יום־טוב ומועד. מה רב היה הרושם של ערב יום־כפור והערב של כל־נדרי. אחרי הצהרים נסגרו בחטף כל בתי המסחר והחנויות, כל אחד סיים את עבודתו תוך התכוננות לארוחה החגיגית שלפני הצום. מכרים ובני משפחה נפגשו עם המבוגרים יותר בשביל לאחל להם חתימה טובה ולהגיע לבית־הכנסת לאמירת כל־נדרי, אחרי הדלקת הנרות הגדולים, כמקובל. מרשים ביותר היה המנהג ללבוש בשעת התפילה בימים הנוראים בגדי לבן, וביחוד הש"ץ שנהג ללבוש מתחת לטליתו כתונת לבנה („קיטל" בלע"ז), הבא לסמל את כפרת העוונות. האוירה שהשתררה לפני שעת כל־נדרי עוררה תשומת־לב יוצאת מהגדר הרגיל, ולא פעם הופיעו גם נוצרים מבני העיר לכל־נדרי בבתי־הכנסת, ואף יהודים שהתרחקו מהדת, שלא ביקרו בבית־הכנסת משך כל השנה, הופיעו בבית־הכנסת לכל־נדרי. היה רושם שהאוירה היא אוירת מלאכים ושרפים, ועין בלתי נראית נשואה ממרומים מעל העיירה ומעל כולנו. ומה רבה התכונה בערב יום־כפור במשפחת בית אבי. בבוקר היו כולם משכימים קום להסדיר את הכפרות. ארוחת הבוקר נערכה בשעה יותר מוקדמת. עם שוב אבא מבית־הכנסת מתפילת שחרית עם המנין הראשון, היה רץ לחנות לזכות עוד בהכנסה איזו שהיא: משם היה אץ לבית־המרחץ, על מנת לחזור לארוחת־צהרים הדלה מהרגיל. בדרך הילוכו סידר עוד כמה קניות וענינים, ועם כל מי שנפגש בדרך היה לוחץ ידים תוך איחולים לבביים לקראת השנה החדשה ויום־הדין המתקרב. אחרי הצהרים סגר את החנות ומיהר לתפילת מנחה לבית־הכנסת. לשובו משם כבר חיכו בבית כל בני המשפחה: אחי יוסי עם רעיתו מינציה לבית הכט ושתי בנותיהם ליבציה ומלציה, אחותי דבורה עם בעלה יהושע וולפיש וארבעה ילדיהם, האחות הצעירה ברנציה עם בעלה מרכוס האורינג ושני ילדיהם, וגם אחי הצעיר ביותר נתן (כולם ניספו בשואה, בעת מלחמת הנאצים הארורה) וכולם באו והתכנסו לאחל לאבא זליג ולאמא רוזה (לבית ליפפה) שנה טובה וחתימה טובה, לשתות בצוותא כוסית יין לחיים טובים ולטעום פלח תפוח־עץ טבול בדבש. לפעמים נשאר מי שהוא גם אצלנו לארוחה שלפני הצום. ארוחה זו היתה תמיד מלאה וחגיגית ונסתיימה בחפזון, עד שכוס התה שאחרי הארוחה הורקה כבר בעמידה. האם הדליקה את הנרות ואחר כך הלכה כל המשפחה לבית־הכנסת לכל־נדרי. אבא הזדרז להיות בין הראשונים בבית־הכנסת, כי בתור גבאי היה עליו לסדר עניינים שונים עם החזן וגם להסדיר את מקומות הישיבה, וכן לדאוג להדלקת הנרות במקום מסוים בידי ה„גוי", לאסוף ולמנות את הכסף מה„קערות" שהוצבו לטובת הקרן־הקימת ומוסדות צדקה שונים. לתת הוראות לשמש וכיוצא בזה. סידורים ומנהגים דומים היו לחם חוקן של מרבית המשפחות היהודיות בעירנו. אור הנרות הגבוהים והמרובים ניצנץ ובקע מכל החלונות, ובהתלהבות גדולה אצו כולם לבית הכנסת, לתפילת „כל־נדרי".

רב ועשיר הוא החומר המטפל בפרשת החגים והמועדים בישראל. בכל עיר ועיירה היתה חופפת על החגים אוירה מיוחדת, ובדרך כלל היו מועדי ישראל בכל מקום באמת מועדים של שמחה, ובחגים וזמניהם רב היה הששון. כבר הזכרתי ביעף את חג הפסח והפורים. לא מעטים היו המנהגים גם לחג השבועות שבו היו נוהגים לקשט בפרחים ובעיטורים את הבתים, את בתי הכנסת וגם את הרחובות ברובע היהודים, מה שהיה משרה על הכל אוירה של שמחה וחגיגיות. תשומת לב לא־מעטה ניתנה גם לאכילה בחג זה, שבו היו נוהגים לאכול סעודה מיוחדת של מאכלי חלב, נוסף על הסעודה עם מאכלי בשר. וכן נהגו הנשים לבשל לשבועות לביבות ממולאות בתפוחי־אדמה מעורבים בחמאה וגבינה, לביבות שהיו להן שלוש צלעות. שלא לדבר על חג שמחת־תורה ומנהגיו בבית ובבית־הכנסת, שעליו אמרו שמי שלא ראה את החגיגות בשמחת־תורה לא ראה שמחה מימיו. שמחת התורה באה לידי ביטוי בעיקר בהקפות עם ספרי התורה שנערכו בערב ובבוקר בבית־הכנסת, וההקפות נערכו במצב־רוח מרומם בלווית שירה וריקודים, ואף הילדים היו שותפים לשמחה זו, תוך השתתפות בהקפות כשהם הולכים אחר המבוגרים עם דגלים מנייר צבעוני. כל הטכסים בבית־הכנסת בשמחת־תורה כללו שירים ומזמורים, ובמיוחד רבתה השמחה במעונות חתני תורה ובראשית, שערכו קידושים בבתיהם ומשקאות, יינות וכוהל, נשפכו כמים. וזכורני שיהודים רבים היו משתכרים וצועקים בליצנות „ארור מרדכי וברוך המן". יום שמחת תורה הפך לחג עממי מובהק שהקיף את כל חלקי האומה מנער ועד זקן, נשים וטף והשרה על כולם רוח של

חדוה ועליצות, רוח של תקוות ונחמות ועידוד לימים טובים שיבואו...

שחקני פורים בפודהייצה

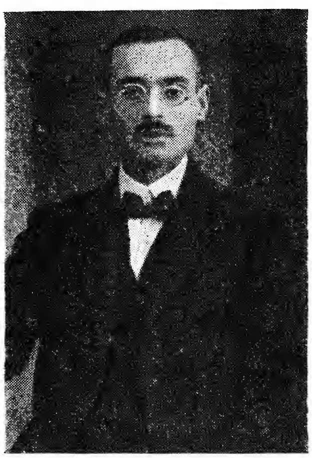
גם יהודי פודהייצה היו חוגגים את חג הפורים לפי דרכם העליזה: „ברעש, במאכל ובמשקה ובשעשועים". בין היהודים התגבשו ארבעה מחזות לפורים שלא ירדו מעל הבמה הפורימית עד לתקופת השואה, והם: „אחשוורוש־שפיל" (משחק אחשוורוש), „מכירת יוסף", „דויד וגלית", „יעקב ועשו". הצגות אלה התאימו יפה לתכנו של חג הפורים לפי המגילה: מרדכי היה משנה למלך בארץ גלותו בפרס; יוסף לא אבד בארץ הנכריה, ומעבד עלה למעלת משנה־למלך בארץ מצרים; דויד, היהודי הקטן, מנצח את גלית הגוי הענק; ויעקב קונה את הבכורה מעשו ומשתלט עליו.

בפודהייצה היה נהוג שנה־שנה המשחק המסורתי בחג הפורים בשם „די יוסף־שפילערס". הביצוע נעשה בידי שואב־מים מקומי מיהודי העיירה,אב לשמונה־עשר ילדים, נמוך־קומה עם זקן קטן ועם חיוך שלא סר אף פעם מעל שפתיו. כינויו היה „יוסלי דער וואַסערטרעגער". זמן מה לפני פורים היה עורך בערבים חזרות להצגה, בה השתתפו רוב ילדיו, ואם חסר היה אחד או שנים למניין של עשרת בני יעקב אבינו, היה מזמין בתשלום מילדי שכונת העוני. להקתו היתה מופיעה בכל פורים בכל בתי היהודים המכובדים, בתלבושות אופיניות מיוחדות, בהתאמה לתנ"ך, ובצורת „פייסה" הציגו את מכירת יוסף למצרים בידי אחיו, כיצד היה חי בתור נסיך במצרים, איך האב הזקן (יעקב אבינו שהוא עצמו גילם) הגיע למצרים לבקש מיוסף לשחרר את בניו האסורים כחשודים בריגול, ואיך בסופו של דבר נתגלה מי הוא יוסף, וכן הלאה. ומעניין לציין, שההצגות הללו שימשו תמיד מקור להכנסה טובה לכמה משפחות עניות בעיר, לקניית מצות, שומנים ותפוחי־אדמה לפסח המתקרב. ואילו בשנים האחרונות הפכה ההצגה הפורימית למקור איסוף כספים לקרן־הקימת לישראל ולקרן־היסוד.

תנועות נוער וחגי לאום

יום „הצהרת בלפור", שפורסמה על־ידי שר החוץ הבריטי לורד בלפור ביום 2.11.1917 ואושרה גם בידי ממשלות אחרות, והיא נכללה במנדט הבריטי בשנת 1922, הפך ליום שמחה וששון וסימן לאתחלתא־דגאולה אצל כל ארגוני הנוער והתנועות הציוניות; היא ההצהרה המכירה בזכותו של עם ישראל על ארץ־ישראל, מולדתו ההיסטורית.

וכן צוין יום פטירתו של הד"ר הרצל ביום העשרים בתמוז בכל קהילה יהודית בעריכת אספות־עם, שבהן היו מעלים את זכרו ופעלו של הרצל, ששמו הפך לאחד השמות הנערצים, היקרים והמפורסמים ביותר בעם היהודי לתפוצותיו, כסמל השאיפה לקוממיות לאומית, לעצמאות ולחידוש ימי תפארתה של האומה. ומאז פטירתו של משוררנו הלאומי חיים נחמן ביאליק בכ"א בתמוז תרצ"ד מציינים בדרך כלל יחדיו את שני ימי הזכרון, של המנהיג המדיני ושל המשורר. בימי־זכרון אלה, על אף אופיים החגיגי, מותר היה לעשות כל מלאכה והחנויות היו פתוחות. ואילו ציונים רבים סגרו את החנויות ובתי־מלאכה ושבתה בהם העבודה. בית־הספר העברי היה סגור וכמה מילדי היהודים לא ביקרו באותו יום אף בבית־הספר הממלכתי. שנה שנה התקיימו תהלוכות מטעם כל אנשי המפלגות בעיר, שצעדו ברחובותיה, וחברי תנועות הנוער עם ילדי בית־הספר העברי היו מתאספים ליד בית־הספר העברי, ודרך הרחובות הראשיים היו הולכים, מסודרים יפה בשורות, לבית־הכנסת הגדול, שבו התאסף קהל רב של אנשי עירנו, ציונים וסתם סקרנים. הדובר הראשי היה תמיד מר משה ליבליך ז"ל, ציוני ותיק בעירנו, ואחריו נאמו נציגי תנועות הנוער ומורי בית־הספר העברי.

משה ליבליך ז"ל — מראשוני הציונים בעירנו

לעתים הגיעו העירה נציגים מיוחדים ממרכזי התנועות לנאום באותו יום על הד"ר הרצל, על התנועה הציונית ועל ארץ־ישראל. מרבית בתי היהודים היו מקושטים באותם הימים בתמונות הד"ר הרצל ובדגלים בצבע תכלת־לבן. מובן שהכל נעשה ברשות, לפי רשיון שנתקבל מהשלטונות הפולניים, ועניין הרשיון לא היה מן הדברים הקלים ביותר, והוא נתקבל רק אחרי קשיים והתלבטויות.

על אף היחס של שלטונות פולין ליהודים, אף לאלה שנולדו בפולין, שהמדינה התיחסה אליהם כאם חורגת, אין לפסוח כאן על החג הלאומי הפולני, השלישי במאי, שהוחג בפולין לזכר התחוקה הפולנית — הקונסטיטוציה של השלישי למאי. באותו יום־חג היו נעולים כל בתי המסחר והמלאכה, משרדים, בתי־ספר וכיוצא בזה. והיו גם יהודים שראו לנכון

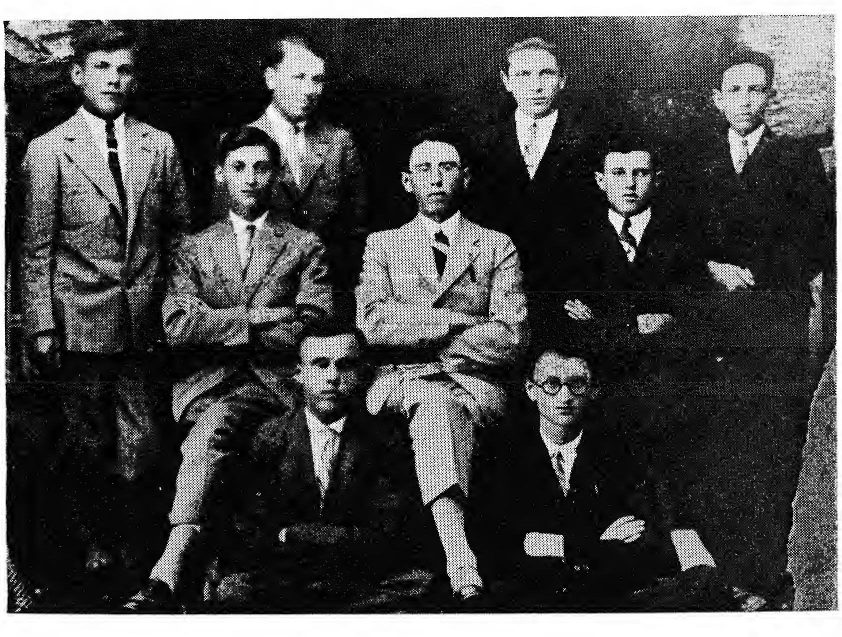
קבוצת חברי „גורדוניה"

אַ גרופּע חברים
פון „גורדוניה"

חברי „החלוץ" בפודהייצה
(1930)

הברים פון „החלוץ" אין פּאָדהייצע
(1930)

חברי בית"ר בפודהייצה
חברים פון בית"ר
(ברית טרומפלדור)
אין פּאָדהייצע

לקשט באותו יום את בתיהם בדגלי המדינה בצבע לבן־אדום ובתמונות נשיא המדינה ואנשי המימשל. תמיד התקיימו באותו יום תהלוכות מפוארות „ברוב עם" שבהן השתתפו קבוצות מכל שכבות האוכלוסיה של העיר ונציגים מהכפרים שבסביבה (כאלה היו למעלה משבעים) בתלבושתם הססגונית המיוחדת. לא נפקד גם מקומה של הקהילה היהודית בעיר, שלנציגיה נועד תמיד המקום האחרון בתהלוכה. דבר זה נשנה גם בקבוצות הילדים של בתי־הספר, והילדים היהודים צעדו בהן כאחרונים. לא פעם אירעו תקריות, שבהן האשימו את היהודים בהפרת סדרי התהלוכה, או שלא קישטו במידה מספיקה את בתיהם, והפולנים ראו בזה חילול חגם הגדול. דבר זה היה קשור כמעט תמיד בתקלות רבות. התהלוכות שימשו לא אחת הזדמנות לגורמים שליליים, כשפטריוטים פולניים שתו לשכרה, ולפעמים התחילו „חובבי המולדת" האלה להשתובב ולהשתולל ברחוב היהודים. אכן, אחינו בני ישראל היו „רואים את הנולד" והיו מוכנים לכל תקרית, ואף היו מאורגנים לשם הגנה על חייהם ועל רכושם, ובמיוחד פעלו בזה הקצבים, הנפחים, הסבלים ואחרים. על אף כל זה נאלצו אנשי פודהייצה להשתתף בחגיגות, לצעוד בתהלוכות, ברצון ושלא ברצון, ולרקוד בחתונות נכרים ורחוקים מהם כרחוק מזרח ממערב. יהודי פודהייצה לא היו שונים מבחינה זו משאר העיירות והערים בגליציה.

על ארגוני נוער, חינוך ב„חדרים" ובית־הספר העברי

ואם מדובר על תנועות הנוער בעיר, כדאי להזכיר שבעירנו היו קיימות כמעט כל המפלגות והתנועות שהיו קיימות בפולין, כמו: החלוץ, גורדוניה, הנוער הציוני, אחוה, בני עקיבא ואחרות. ברם תנועת הנוער „השומר הצעיר" היתה החזקה והגדולה ביותר. לא נעדרה אצלנו גם קורפו־רציה של סטודנטים־אקדימאים וקבוצת קומוניסטים בלתי חוקית.

אשר ללימוד השפה העברית וספרותה — הרי רוב בני הנוער בעיר התחילו בלימוד אלף־בית ב„חדר", ובזמני היה זה אצל „אברומצ'ה מלמד" (ולדן) או אצל „אהרן מלמד" (האדמוני) ואצל עוזריהם (ה„בלפרים"). אחר כך למדו חומש עם רש"י, תנ"ך, גמרא וכיוצא בזה מפי רבי דוידל הנודע, אצל שכנו „רבי לייבישל", אצל רבי מאירל (בשלוס־גאַס) ואצל אחרים. מלבד זה היו מצויים בעיר בחורים מבוגרים, שהיו לומדים תורה בערבים מפי שלושת דייני העיר: ראש בית־הדין איזנשטיין, הדיין הבר והדיין שורץ, (בן הרבי מזאַוואַלוב), שאצלו למדתי גם אני עם בנו של הרב דוד לילינפלד. בערבים למדנו אצלם שעות רבות, על אף העובדה שבאותו זמן היינו סטודנטים בגימנסיה. גם בין בעלי־הבתים היו מצויים אנשים שנפשם חשקה בתורה, ובערבים — ולפעמים גם ביום — היו יושבים ועוסקים בתורה, אם בבתי הכנסת והמדרש ואם בבתים פרטיים.

את תורת הלשון העברית (בהברה ספרדית) בדיבור ובכתב הרביץ אצלנו המורה הראשון ששמו היה ברכר, ובזמני היו המורים לעברית קורץ ורוזן. לזכותם יש לזקוף את העובדה המשמחת, שרוב בני הנוער מכל התנועות למדו

חברי הנהגת בית"ר.
במרכז — יו"ר הסניף פרידלר,
משמאלו — נתן מילך
(נפל ליד סטאַלינגראַד)

אַנפירער פון בית"ר.
אין צענטער — פּאַרזיצער פרידלער, לינקס פון אים — נתן מילך (געפאַלן ביי סטאַלינגראַד).

עברית בבית־הספר העברי, ביום או בשיעורי ערב. שני המורים הללו עשו מעשה רב בהכשרת בני הנוער לעברית, והם היו המוקד והמרכז לטיפוח אהבה לציונות ולמולדת ישראל.

חיים של פרנסה וכלכלה ונגע האנטישמיות

עד כה סיפרתי על חיי דת ומסורת, רגש ואמונה, הליכות החיים המקובלים וכיוצא בזה. ברם אין להתעלם גם מהגורם הכלכלי, משען לחמם של יהודי פודהייצה. בדומה לערים ועיירות האחרות בגליציה ובפולין נחלקו גם יהודי פודהייצה והסביבה לא רק לחסידים ושאינם חסידים, אלא גם לסוחרים בעלי חנויות ומחסנים של עצים, תבואות, פחם, ברזל וכיוצא בזה. חמשה ימים בשבוע (להוציא ימי שבת וראשון) היו החנויות, המשרדים והמחסנים פתוחים כרגיל, בעוד שיום חמישי היה יום־השוק השבועי, ואז היו מתכנסים העירה אלפי אכרים מהכפרים הסמוכים עם עגלותיהם המלאות תנובת אדמתם ותוצרתם. העגלות הכפריות מילאו את מרכז העיר, רחבת השוק העירוני וגם את הרחובות הצדדיים. גם סוחרים מהסביבה הגיעו עם דוכניהם באותו יום והצטרפו אל העוסקים במקח־וממכר. האכרים הביאו אתם פירות וירקות, ביצים ועופות, חמאה וגבינה, וגם בהמות ותבואות, ולאחר שמכרו את תוצרתם היו נכנסים אל החנויות לקנות את צרכי ביתם. ביום־השוק היתה כל העיר מלאה תנועה ושאון מחריש אזנים, וכל מי שיצא ביום זה לרחובה של העיר היה נרעש ונפחד למראה ים הראשים של אלפי אנשים, שהיו מתהלכים בשוק או עומדים ליד דוכני הרוכלים למי־ניהם, שהיו מלאים „כל טוב" — מכנסים וגלימות, נעלים ומגפים ועוד סחורות שונות ומשונות. התגרנים, ובעיקר התגרניות, שהיוו חטיבה מיוחדת באוכלוסיה היהודית בעיר תפסו את המקום הראשי בככר השוק. ידי התגרניות מלאו עבודה, והן הרבו להשתמש במין לשון מיוחדת משלהן, מין „מענה לשון", ובעזרת לשון זו היתה ידן תמיד על העליונה. יריד זה שימש גם מקום כינוס לגנבים מקצועיים, שיכורים, חוליגנים ואנשי „העולם התחתון", שמצאו כר נרחב לפעולתם בין ההמון. לא פעם אירעו ביום השוק הזה מקרי התנפלות מאורגנת מצד קבוצות אנטישמיות על סוחר או על דוכן יהודי, שגרמו לתגרות ושפיכות־דמים. וכאן נכנסה לפעולה ההגנה העצמית היהודית, ופעמים רבות נסתיימו התגרות — בכך שהמשטרה המקומית אסרה את המתגוננים, במקום לאסור את מחרחרי הריב והמתנפלים, שגרמו לשפיכות הדמים...

בעירנו יצאו מוניטין לאכר אחד מהסביבה בשם „פילקו השיכור", שהיה עשיר למדי ואהב את הטיפה המרה. עקב שיכרותו היה מוכר בכל שנה שדה מקרקעותיו, וכאשר השתכר בימי החמישי היה אץ העירה, מתרוצץ ברחובות וצועק בקול רם „יהודים לפלשתינה". שלא במתכוון הוא מילא בכך תפקיד ציוני, בהזכירו ליהודים שעליהם לחשוב על ארץ־ישראל...

הפדיון העיקרי של הסוחרים, התגרנים והאומנים היהו־דים בעיר היה ביום־השוק של יום חמישי בשבוע, ויום זה היה „יום של ברכה" לאוכלוסיה היהודית בעיר, והיה זן ומפרנס כמעט את כולם ומספק להם את צרכי ביתם לכל השבוע. ועל אף התקריות הבודדות בעטיים של מחרחרי ריב ומדון, היו ימי היריד עוברים בשלום. אכן יש להבדיל בין ימי היריד בימי שלטון האוסטרים לבין תקופת שלטון הפולנים. הז'נדרמים האוסטרים השתדלו לשמור על הסדר בכל חומר הדין, ואף הצליחו בכך. מצב זה נשתנה לרעה בתקופת פולין.

טיפוסים וכינויי־שמות

בחללה של כל עיר ועיירה יהודית בגליציה היו מרחפים סיפורים, מעשיות ואגדות, פתגמים ומהתלות, שהיוו פולקלור עשיר ומגוון. כמה מהם היו מבוססים על עובדות היסטוריות שקושטו באגדות־פלאים, והיו סיפורי לקח ומוסר בצד מהתלות, אגדות מימי הביניים בצד סיפורים בני זמננו. כהנה וכהנה היו קיימים ומסופרים גם בפודהייצה, ואין ספק שאילו נמצא בינינו בעל כשרון שיעלה על הנייר את החומר הרב שריחף בחלל קהילתנו העתיקה, אפשר היה להציל חומר פולקלורי חשוב ומאלף על עיירתנו. אולם באין ברירה עלינו להסתפק במועט, ממש „על קצה המזלג", וגם זה לא בצורה מושלמת.

מן המפורסמות הוא, שבעיירה היה כמעט לכל אחד מן התושבים מלבד שמו העצמי גם שם לווי. לעיתים היו מוסי־פים שמות־לווי לתושבי עיר שלימה. את תושבי לבוב היו מכנים „לעמבערגער פיפּעקעס", את תושבי בז'יזאַני — „בז'זשאַנער קרעמאַליס", את תושבי העיירה פשעמישלאַני — „פשעמישלאַנער פערד־גנבים", וכיוצא בזה. פודהייצה עירנו זכתה לכינוי „פּאָדהייצער קאַטשקע־מאַכערס" (עושי ברווזים). מהו מקורו של כינוי טיפוסי זה? על זה יש לנו סיפור ארוך כפי שמובא בפרקי זכרונותיו של בן־עירנו הד"ר מיכאל וייכרט.

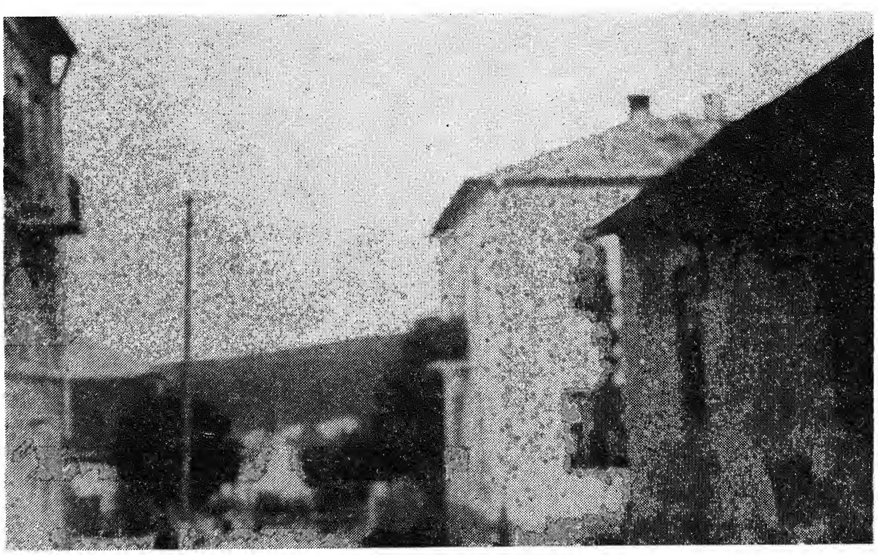
ענין מיוחד יש גם בכינויים שהיו מוסיפים לשמות רוב אנשי העיר, נוסף לשם המשפחתי האמיתי, שאף הוא היה מצחיק ומבדח לא פעם. לדוגמה: יהודה ב„לא", על שום שתמיד היה מחווה דעתו בשלילה ועל כל דבר היה אומר „לא" באלף רבתי; הכינוי „איש חסיד" ניתן לאחד משה חסיד שהיה נוהג תמיד לקחת לימי שבת אליו הביתה מבית־הכנסת כמה עניים לאש"ל (אכילה, שתיה ולינה); והנה

הכינוי „אבא קאליקע" לכל מי שהיתה לו יד אחת משותקת במקצת; „לייבוש מארעני" — על שום שלמרות היותו „חסיד" אהב לא פעם לשלוח יד אל הבחורות הכפריות הצעירות והיפות שבאו אל חנותו. יהודי בשם לוי זכה לכינוי „ליוויה פאַרך", בגלל הקרחת הגדולה שהיתה לו. מדי שנה בשנה בשבת־הגדול, בשעה שפרחחי העיר עמדו לפני שערי בתי־הכנסת וליוו את המתפללים היוצאים בדרכם לבתיהם בקריאות וצעקות וב„יללת חתולים" של „כלי־נגינה" שונים (כגון צלחות־פח, סירים, פחים וכדומה), היה לוי זה מכין עוגות, יין ופירות וכיבוד נאה לפרחחים הללו, במקום לצעוק כנגדם ולגעור בהם, כשם שעשו אחרים. וכן ניתנו כינויים לאזרחים אחרים, כמו „מוציה פותה" למי שלא היה מחוכם יתר על המידה; או „יושה קאַלב", מאותה סיבה; או „יואל נאטקעס", על היותו מחוכם יותר מדי; או לייב „ציוציה־ויציה" על שהיו לו קרובים רבים; או „איצ׳יה דרונג", בגלל קומתו הגבוהה וכן הלאה. ענין רב עורר כינויו של יהודי אחד מאנשי עירנו בשם ליאון וייס. היה זה יהודי אמיד, סוחר עורות ונעליים, וכינויו היה „לייבלה טראַסק", על שום שהיה בעל קומה נמוכה וקל לכעוס ולהתרגז. אשתו היתה גבוהה ממנו, ובשעה שהיה רב עם אשתו ורצה לסטור לה על לחייה, היה קופץ קצת כלפי מעלה וצועק: „אתן לך טראַסק" או „תקבלי טראַסק", ובאורח זה נדבק לו הכינוי „טראַסק". בקשר לכינוי זה ולנושאו מסופר, שפעם אחת הגיע לפודהייצה סוכן נעלים מלבוב במטרה לבקר אצל כמה סוחרים, וביניהם גם אצל מר וייס, כיוון שהיה מפגר בתשלום שטרותיו. כשירד הסוכן מקרון הרכבת, שאל את אחד העוברים: היכן גר כאן מר ליאון וייס. על זה קיבל תשובה: בעירנו אין אדם בשם כזה. הסוכן המשיך ללכת וחזר על שאלתו בפני כמה מהעוברים, ושבים אך איש מהם לא מילא את מבוקשו. הסוכן חשב שיש לו כאן ענין עם איש שאיננו קיים, והשם החתום על השטרות אינו אלא מזויף. ורק לאחר מכן בפגישה עם אחד מסוחרי הנעלים, ענהו הלז על שאלתו: בטח הנך מחפש את לייבלה טראַסק, הידוע אצלנו לפי כינויו, ובאורח זה השיג הסוכן את מבוקשו.

שואבי־המים בפודהייצה נחשבו לטיפוסים מיוחדים במינם. כמעט לכל חלק מן העיר או הרחוב היה שואב־מים משלו, עם כל הזכויות להספקת מים לדיירי הסביבה הזו. הרחוב הגדול ביותר בעיר, („די ברייטע גאַס") וסביבת הרחוב הזה נחשבו ל„טריטוריה" של יוסלי שואב־המים ובניו, הידועים מן הפרק על משחקי־הפורים. ב„שלוס־גאַס" היה המנצח על הבאת המים „מרדכי נושא המים" עם אשתו זלדה המטומטמת, ואילו ב„הולנדה" שימשה בתפקיד זה „רחלה עם בנה משה" ואין להאריך בזה. לא פעם התלקחו מריבות של תחרות בין שואבי־המים בגלל כמה בתים או משפחות, וגם בעניין המחירים, כשם שהיו מאבקים או ויכוחים בין כמה מן השוחטים שניהלו לא פעם את מאבקם בדרכים ובאמצעים שלא היו מקובלים אצל היהודים, ולעיתים אף בצורה בלתי הוגנת. לא פעם הגיעו הדברים להתערבות השלטונות, התערבות שהמיטה חרפה וגרמה אי־נעימות רבה.

המשוגעים בעירנו

המבוגר שבהם, שכינויו היה „פאסולקי־דרעפקי", היה יהודי נמוך־קומה, בעל זקן ארוך, שהיה חי בחסד העיר. בכל יום ששי היה הולך מבית לבית עִם שתי שקיות גדולות וחוטף חלות, פירות וכל מיני מזונות. עיקר שגעונו היה: פוליטיקה. היה אוסף קטעי עתונים ברחובות, ולא פעם היה ניגש לעמודי הטלפונים בעיר ומרביץ בהם במקלו וכך היה

רחוב הארמון

די „שלאָס־גאַס"

„משוחח" עם כל מיני ארצות, מלכים ומדינאים. לאחר מכן, כשהמשיך ללכת מבית לבית לאסוף מזון, היה מוסר לבני העיר כל מיני ידיעות פוליטיות, לפי השקפתו הוא. חולשה מיוחדת היתה לו לבולגריה, ורוב קריאותיו היה „הללו בולגריה", עד שהגיע לסאראייבו, היא העיר שגרמה למלחמת העולם הראשונה.

המשוגע השני בעיר היה אהוב על כולם, אף על הנוצרים. היה זה „משה חיים". מקובל היה אצלו לגשת לכל מי שנתקל בדרכו, לטפו בגבו ולכנותו לפי מקצועו בשם „אבא". לאופה היה קורא: אבא של הלחם, לסנדלר — אבא של הנעלים, וכיוצא בזה. לשר המחוז הנוצרי קרא בשם „אבי העיר". תמיד היה שמח בחלקו, חביב ולבוש בהידור, ובתמי־מותו הרבה ידע לקבל בקלות מכל אחד את צרכיו. מזמן לזמן עבד גם כשואב מים, שהיה מספק לבתים מסוימים, וכל הכסף שאסף מסר לאמו הזקנה, ל„אמא ריבצ'ה". נדבות לא ביקש אף פעם. אהב להרבות באכילה, והקפיד לאכול מאכלים טובים, ומשום כך מראהו היה טוב ובריאותו איתנה. אכן, נטייתו לזלול החיש את קצו. כפי שסיפרו לי, עבר פעם בליל סדר של פסח משולחן־ערוך אחד לשני ולשלישי, ובכל מקום אכל הרבה. בלילה קיבל התקפת כאבים חזקים וטיפלו בו בבקבוקים חמים, ועד שהגיעה עזרה רפואית ממשית היה כבר מאוחר מדי.

מעניין להזכיר כאן אפיזודה אחת, שהיתה טיפוסית ליהדות הגולה וקשורה גם ל„משה חיים", על אף היותו משוגע. בשנות 1914—1915, במלחמת העולם הראשונה, אחרי שהצבא האוסטרי נסוג מעמדותיו וצבאות הצאר הרוסי התקדמו מערבה ונכנסו לעירנו, הם הכריזו מיד בראשית כיבושם על עוצר־בית בשעות מסוימות. אך משה־חיים דנן לא הבין את הפקודה והוא יצא החוצה. החיילים תפסוהו, אסרוהו, האשימוהו בריגול והעמידוהו לפני בית־המשפט הצבאי כמרגל. אולם האחריות הקולקטיבית של העם היהודי בעת צרה ויגון, שנתעוררה גם בעירנו באותה שעה, היא שעמדה למשה־חיים לרווחתו ולישועתו. אחרי מאסרו הרגישו עצמם היהודים בעיר במצב בלתי נסבל ופעלו במרץ לשיחרורו.

מפקדי הצבא הרוסי שחנו בעיר ידעו שבין הרוסים, צ'רקסים, קוזקים ושאר עמי רוסיה שהיוו את הצבא הרוסי היו מצויים גם חיילים יהודים. וכן לא נעלם מהם שגם במחנה האוסטרים מצויים יהודים, ומשני עברי החזית שפכו יהודים את דמם לטובת עניין שבעצם לא היה נוגע להם; כי כך היה גורל היהודי בכל ארץ, לשפוך את דמו על מזבח ה„מולדת" שבה היה יושב. ומאז הוסיפו למשה־חיים את הכינוי „מרגל", או כפי שהוא כינה את עצמו: „ איין שפיאָן".

המצב הזה של גיוס היהודים לצבאות של המדינות השונות השתקף באורח טראגי בשעת התנגשות בין המחנות העוינים. לא פעם אירע, שבעת ההסתערות בכידוני הרובים משני הצדדים נשמעה זעקת „שמע ישראל" מפי „האויב", ונתברר ששני הלוחמים היו יהודים שהשתייכו לשתי הארצות האויבות. ידוע לי מקרה מסוים על שני אחים ממשפחת ליפפה מכפר טילאציה ליד פודהייצה, שנפגשו יחד, אחד מצד הצבא הרוסי והשני מצד הצבא הפולני, ובלילה, ברגע שהיו מוכנים לירות איש ברעהו, נתברר להם שהם אחים, וכך בדרך נס ניצלו ממוות.

חיי „היהודי הנצחית למשפחותיו

חוץ ממשפחות בודדות בעירנו, היה רוב האוכלוסיה היהודית בפודהייצה מורכב מכמה משפחות גדולות וענפות, כמו משפחת הורוביץ, משפחת פישר, פרל, הבר, שטיין, מילך, אטינגר, ליליינפלד, פולישיוק, פומרנץ ועוד. היו גם משפחות מיוחסות מסוימות שבימים כתקנם היה הקשר ביניהן רופף פחות או יותר, אולם בימי שמחה או בימי יגון ואימה היו מאוחדות ושותפות לגורל, והיו לגוף אחד במשפחת היהודי הנודד. כך היה גם בפודהייצה מבחינת האחריות ההדדית והסבל המשותף. מאידך אין להתעלם מזה, שבעירנו היו גם אנשים שאף פעם לא נפגשו יחד, לא באו במגע ולא שוחחו זה עם זה מסיבות שונות, ואילו אחרי מלחמת השואה, כשנשארנו מתי מעט, אחד מעיר ושניים ממשפחה, נשתנה המצב הזה לטובה. וכיום, אם נפגשים שנים מבני עירנו בחוץ־לארץ, ועוד יותר בארץ־ישראל, יש להם שפה משותפת וחמימות משפחתית הדדית. שרידי השואה מרגישים עצמם כבני משפחה גדולה אחת, ללא התחשבות במעמדיהם השונים. לב כולם דואב על חורבן קהילתם, והם מוצאים נחמה בניצולים ובשיקומם מחדש בישראל העצמאית, שחזרה להיות בית ומולדת לכל יהודי הפזורה.

מעשה שהיה בבנימין קיטנר איש פודהייצה

נגעתי בפרשת המשפחות המיוחסות בעירנו, וסבורני שאין לפסוח על מה שאירע בבן עירנו בנימין קיטנר, שהיה איש נבון וחביב, מכובד ורצוי לאחיו. המקרה המענין והעצוב אירע בשנת 1919—1920, בזמן שהפולנים ברחו מערבה וצבאות הבולשביקים דהרו חיש עד ורשה (אז קרה „הנס על נהר ויסלה", והבולשביקים נחלו מפלה ונסוגו מזרחה לרוסיה). באותם הימים היו פזורים על פני „שטח־ההפקר" בחזית שבין הפולנים והבולשביקים שרידי חיילים אוקראי־נים־לאומנים עם שרידי חיל פטליורה הצורר. שטח־הפקר זה הקיף מקומות רבים עם ישובי יהודים, ובמשך זמן מסוים לא היה ידוע לאיזה צד הם נלחמים, ולטובת מי. ברם דבר

אחד היה ידוע להם היטב: לגנוב, לגזול ולרצוח, ובמיוחד שמו עיניהם ביהודים.

וכך הגיע גם תורה של פודהייצה. כשנכנסו לעירנו כמה עשרות חיילים מזוינים רכובים על סוסים, לא ידעו אנשי העיר שהם מכנופיית פטליורה, והיהודים יצאו חפשים לרחוב לקבל את פני „השליטים החדשים". מפקדם דרש לשלוח אליו את זקני העיר או את האנשים הנכבדים ביותר. מטעם היהודים נשלחו אל המפקד בנימין קיטנר ומר איזנשטין, ראש בית־הדין העירוני; סבורים היו שעומדים להקים שלטון זמני בעיר, ואלה היו האנשים הראויים למטרה זו. אך ברגע שהופיעו השניים לפני הקצין, הוא הוציא את אקדחו והודיע ששהם עצורים אצלו כבני ערובה, בהוסיפו, שתוך שש שעות חייבים תושבי פודהייצה, ובמיוחד היהודים, להביא לו כדמי ענושין כמות מסוימת של עור לנעלים, בדים, אוכל וכדומה, אחרת יוציאו את שני האנשים להורג ויגרמו צרות רבות לעיר. כך נתברר לאנשי העיר מי הם החיילים הללו ועם מי יש להם ענין...

את שני האנשים כלאו בבית מבודד אחד, והיהודים החלו לאסוף במהירות את ה„קונטריבוציה". בינתים התפזרו הפורעים בין בתי היהודים בקצות העיר והחלו לגזול, להכות יהודים ולאנוס נשים. אך למרבה ההפתעה והמזל הופיעו פתאום, לפנות ערב, אחרי חמש שעות של שלטון כנופיית פטליורה בעיר, מצד מזרח, מעל גבעת הגאי כמה חיילים של פלוגה סובייטית, שהפריחו כמה יריות־רובים מעל העיר. בהלה ופחד אחזו את הפטליורים; הם החלו מתכוננים להתגוננות, ואף החייל ששמר על שני העצורים נקרא להגנה. העצורים ניצלו את הזדמנות ונמלטו דרך החלון אל הבית הסמוך, שם החליפו בגדיהם, הבשו בגדי נשי איכרים והתחבאו. כך ניצלו ממות בטוח, כי החיילים חזרו לאחר מכן לחפשם. החיילים הללו גרמו צרות לעיר במשך כל הלילה, ורק לפנות בוקר ברחו מערבה לעיירה זאוואלוב. שם היה המצב מתוח יותר, ושם שילמו יהודי המקום בדם קרבנות אחדים, שנרצחו בידי הפורעים.

כעבור יום־יומיים נכנסו הבולשביקים העירה והחלו להשליט את משטרם. את ראשות העיר והמיליציה המקומית מסרו ליהודי אחד מעניי העיר, חייט ממדרגה שניה ובעל נטיה להשקפות שמאליות. שמו היה גצל (למשפחת ברג), ומאז נשאר לו הכינוי „גצל הקומדיינט". למשפחת קיטנר היה בעיר בית גדול עם חדרים רבים. לשעבר היה זה בית־מלון. והנה נכנס גצל הקומדיאנט למר קיטנר, והוציאו מכל הדירה, בהשאירו לו ולמשפחתו חדר אחד בלבד למגורים. הוא טען שזוהי פקודה מטעם השלטונות הסוביטיים, ובתור ראש העיר הוא מקבל את החדרים לצרכי משרדים. קיטנר נענה לפקודה ללא כל התנגדות, בהוסיפו כמה מלים ל„חבר" הקומנדנט: „התודה לאל על שהשלטון בעיר חזר לידי יהודי"...

ועוד יהודי אחד, שרבים מבני העיר לא ידעו להעריך את סגולותיו או תכונותיו, נכנס להיסטוריה באותה תקופה קצרה. היה זה נגר וגם תגרן מקומי בשם דודזילי (דוד) היידן, יהודי בעל קומה נמוכה עם זקן ארוך ופאות ארוכות, שהח־זיקן מאחורי אזניו, פנים לבנות מן הטבע ועוד יותר מאבק הסיד, שבמכירתו עסק כפרנסה צדדית. במקצועו היה נגר טוב, אך מכיון שהמקצוע לא פירנסו כראוי, החזיק גם חנות קטנה לצרכי תפירה, שהיתה נתונה לטיפולה של אשתו. על אף הכנסתו מן המלאכות הרבות בהן עסק, לא היה עשיר גדול. וכשם שהיה קטן בקומתו, כך היה גר רוב שנותיו בבית קטן ונמוך, שחציו היה שקוע בקרקע. רק בשנים האחרונות, כשמשפחתו התרחבה וילדיו (שני בנים ושתי בנות) גדלו, החל להוסיף בכוחות עצמו מסביב לבית הקטן הזה ומעליו שלושה־ארבעה חדרים נוספים, גם למגורים וגם לבית מלאכה. היה זה איש בעל מרץ, חסון, נבון וטוב לב, היה בקי גם ב„אותיות הקטנות" וידע לעיין בדף גמרא. בבוקר או בערב היה יושב ביחידות או בצוותא עם אהרן המלמד ולומד תורה. היה בעל־תפילה טוב, ובימי־חג ומועד אהבו להאזין לתפילותיו הערבות ולקולו המצלצל. הוא היה מזמין אל ביתו בכל שבת אורח עני לאכול על שולחנו, ובחגים ובשבתות היה שר את הזמירות בלווית ילדיו, ושכניו ברחוב (ובתוכם גם אני ומשפחתי) התענגו להקשיב לזמרתם. נוסף לכל אלה היה עסקן ציבורי, חילק נדבות ביד רחבה, ולא פעם הצליח להשכין שלום בין יריבים. בזכרוני שמורה חגיגת „חנוכת הבית" שערך בעברו לגור באחד מחדריו החדשים, ואז תרם ארון־קודש לאחד מבתי־המדרש שהיה מתפלל בו, ואף אשתו נתנה שי — „פרוכת" עם רקמה יפה, שעשתה במו ידיה. הוא השקיע מאמצים רבים להשכין שלום בין השוחטים במאבקם בעיר. הוא עשה הרבה להקלת מצוקת ילדי „מגדל הקברן", שהיו רעבים ומופקרים ללא בגדים, ולא הטה אוזן לאלה מבני העיר שאמרו: „עונש זה מגיע למגדל הקברן, כי בהיותו שומר בית־העלמין (ששם היה גר) לא התנהג כראוי, וגרם לבזיון בית־העלמין". היידן דאג גם ל„איצילה הכליזמר" בזמן שפרנסתו לא סיפקה את כל צרכיו, על אף היותו אהוב ורצוי בעיר כבדחן ומנגן ראשי בכל החתונות בעיר ובסביבה, והודות להשתדלותו קיבל עיסוק נוסף כשומר בית־המרחץ המקומי, ושם אף קיבל דירת מגורים. היידן הוא שמסר את מפתח הדלת האחורית של בית־המדרש הגדול לבחורים שהסתתרו מפני שוטרי הרשות, בעת שעסקו בהורדת משקלם כתריס בפני הגיוס

לצבא, ורק ביקש מהם לעסוק מלבד משחק הקלפים גם בלימוד תורה במקצת. היידן פרש את חסותו גם על „הרשלי שטן" (בכינויו „הרבי המשקר") כאשר רצו שכניו להגיש נגדו תלונה לשלטונות על שהפריע להם יומם ולילה בצעקותיו; כי הרשלי היה נוהג להתפלל בביתו אשר ב„שיל-גאס" בבוקר ובערב בקול רם, והפריע לשכנים לישון. במסעיו שערך בערים אחרות הציג עצמו בתור „רבי מפודהייצה". היה בעל זקן ארוך עם פאות ארוכות, בעל עינים קטנות ועמוקות ולבוש קפוטה שחורה, ארוכה עם גרביים לבנים, ורק ללמוד תורה לא ידע...

עוד לפני הגיעו לגיל החמישים חלה היידן בסרטן המעיים ונותח בבית-חולים יהודי בלבוב. אף אני נכחתי בשעת הניתוח, שהצליח כשלעצמו; אבל בגלל איחור בזמן ביצוע הניתוח, בגלל תסבוכת, זיהום ואי-שימוש באנטיביוטיקה בימים ההם הוא מת, לדאבון לב כל מכריו. במלחמת-השמד של הגרמנים הנאצים הושמדה כל משפחתו. בנו הבכור, שאול, שירת כחייל בצבא הפולני ונשבה בידי הגרמנים. חברו טאובנקיבל שנשאר בחיים סיפר, כי שאול רצה לברוח משוביו ושומריו הגרמנים ירו בו ורצחוהו.

אחרית דבר

קצר המצע מהשתרע. יודע אני ומרגיש שבכל כתיבתי לא מלאתי את חובתי במדה המניחה את הדעת. היה זה נסיון נועז וקשה להעלות על הנייר הווי שאיננו עוד. נקיפת מצפון קשה אני מרגיש כלפי אישים ודמויות, שהשפעה ניכרת היתה לכל אחת מהן בעיר ובציבור. למעלה מעשרים שנים חלפו מאז מרחץ הדמים בעיירות פולין, אך קול הדמים של אחי ורעי, קרובי ובני משפחתי בוקע ועולה מן האדמה ותובע מאתנו להקים יד ושם לנפשות הזכות. אולם כיצד ואיך ניענה לתביעת אימים זו? חקר ממדי השואה מי יגלה? מי ימנה מספר לאלפים מבני העיר ובשמותיהם מי יקרא?

עיירתנו על הישן והחדש שבה נחרבה באופן אכזרי בידי המרצחים הגרמנים וקלגסיהם. וצדקה עשה לנו הגורל שהותיר מתי מעט מהמשפחה הגדולה ששמה „פודהייצה" היהודית. אף עיירה זו ראויה ליד ושם בחיינו, כי בה ראינו את אור העולם לראשונה, ובה נתלגה לנו אורה של התחייה שהביאתנו לארץ היעוד, לחיות בה ולהחיותה, לבנותה ולהיבנות בה. מן הדין הוא שהניצולים המעטים שנשארו עם שארית הפליטה, המפוזרים בפזורות גולה שונות וגם בישראל, יעשו ככל האפשר לשמירת הקשר הנפשי הפועם בלבותינו לאותה עיירה שהיתה ואיננה עוד. לא הגעגועים הנוסטלגיים לפודהייצה הגלותית על תכונותיה החיוביות והשליליות מושכים אותנו אליה לזכרה ולהעלותה על לוח לבנו, כי-אם האהבה לבית-אבותינו ולמשפחותינו, שאבדו לנו לתמיד, וזכרם לא ימוש מלבנו לעולם. וכדי לקיים את הפסוק „והגדת לבנך ביום ההוא" במובן רחב יותר, חובה על כולנו לספר לא רק על הסבל והעינוים שלפני יציאת מצרים, אלא גם על הזמנים האכזריים של הגזירות וההשמדה במלחמת הכליון הנאצית.

דמויותיהם המאירות של יקירינו הקדושים ויפי חייהם יוסיפו לחיות בלבותינו וישמשו לנו תמרורי-דרך בחיים.

הנהלת ט.או.ז. — אָנפירער פון ט.אָ.ז.
עומדים מימין לשמאל — עס שטייען פון רעכטס צו לינקס:
יעקב שער ז"ל, העלא שפערבער, מאַגיסטער גאנג, מאַניע קיטנער ז"ל, אדוואָקאַט נוטיק ז"ל, ד"ר טאַרטן-קרעסל ז"ל, מיכאל קאַהן ז"ל.
יושבות מימין לשמאל — עס זיצן פון רעכטס צו לינק:
גב' שער ז"ל, גב' ד"ר גראָס ז"ל, גב' מאָרגן ז"ל, גב' ד"ר ראָט ז"ל.

ד״ר מתתיהו פומרנץ

זוטות

סיפורים קטנים על אנשים שונים

אחד היהודים האדוקים, שעסק במכירת סחורות „אסור־רות", שמכירתן היתה נתונה בידי הממשלה בלבד, ישב פעם בשבת אחר הצהרים עם שכנו ועסקו בדברי תורה. בתוך כך נכנס גוי וביקש לקנות חפיסת טבק לעישון. לא התעצל היהודי, עלה אל עליית הגג, הוריד משם חפיסת טבק ומסרה לגוי וקיבל ממנו את התמורה. תמה השכן על המעשה הזה ושאל: הייתכן, וכי מותר למכור בשבת? ענה על כך היהודי בשאלה: „וביום חול מותר למכור?..."

★

השופט מ. נוהג היה לבוא לבית־המשפט ולהתחיל בשמיעת המשפטים באיחור רב, אם כי הדיון נקבע לשעה מוקדמת. פעם פנה השופט אל אחד היהודים, שהיה צד במשפט, בהערה: „יכולת, אדוני, בבואך אל בית־המשפט, לדאוג להופעה נאה ולהתגלח". ענה על כך היהודי: „אכן, הייתי מגולח, אדוני השופט, אולם במשך הזמן שחיכינו לפתיחת המשפט צמח זקני מחדש..." השופט צחק מקרב לב למשמע התשובה המחוכמת והיה מזכיר אותה לעתים קרובות.

אותו שופט היה בעצמו בעל הומור, וכשנתקל בשם יהודי המסתיים ב„עס" היה אומר: „הנה הם אנשי יוון — העשעלעס, בריינעס, צ׳אצקעס, סוקראַטעס, טמיסטוקלעס..." וכאשר נתקל פעם ביהודי ממונאַסטרז׳יסקה ששמו היה אזדרבאל קרא: „הנה שוב נזדמן לנו אחד מאנשי בבל..."

★

בעל־בית אחד פנה פעם אל אחי, שהיה עורך־דין ידוע, וביקש להגיש תביעת פינוי נגד אחד מדייריו. אחי הסביר לו שאין סיכוי לזכות במשפט, מאחר שקיים חוק להגנת הדיירים. פנה היהודי אל עורך־דין אחר, שניאות להגיש את התביעה, וכמובן הפסיד במשפט. כעבור זמן מה פוגש היהודי את אחי ואומר לו: „לי, ברוך השם, יש יותר שכל מאשר לעורכי־הדין, ובעצמי מצאתי עצה נגד הדייר שלי. קשרתי מתחת לחלונו עגל, שגעה בלילות ולא הניח לו לישון, עד שעזב את הדירה ונמלט על נפשו".

★

סוחר דגים בגיל העמידה הוזמן לבית המשפט. רשם השופט את פרטיו האישיים, ובין השאר שאל: „האם הנך נשוי?" „לא אדוני השופט — ענה היהודי — אני עודני נער..." מני אז קיבל היהודי בעיר את הכינוי „נער".

אחד מתושבי העיר, שהתעשר בעת מלחמת העולם הראשונה, לא היה משכיל גדול ואת חשיבותו ביסס בעיקר על עשרו. פעם בא אל תחנת הרכבת כדי להוציא משלוח של סחורה, אשר את תמורתה צריך היה לשלם במקום. בבואו את תחנת הרכבת שלח ידו אל כיסו להוציא את כספו, ולמרבה הצער נתברר לו כי שכח את הארנק בביתו. תגובתו הראשונה היתה: „היכן השכל שלי..."

★

יהודי אחד בשם ד. שהיה נגר במקצועו, עזב את המקצוע ונעשה סוחר. אחת מחולשותיו היתה — חיבתו ל„עמוד", היינו לעבור לפני התיבה כשליח־ציבור. פעם עמד על־ידו השוחט יעקב פיארמן והעיר: „אונדזער ד. איז אַ גרויסער מבין אויף אַ ברעטל..." (ד. שלנו הוא מבין גדול בתיבות־עץ". ביידיש, המלה „ברעטל" שפירושה „קרש" משמשת גם כינוי לתיבה שלפניה עובר הש"ץ בבית־הכנסת).

★

לייביש מאיער, תושב הכפר ליסה, הודיע למשטרה שנגנבו ממנו קורות עץ־אלון שרכש בכספו בבית־האחוזה. אחרי חיפושים וחקירות ודרישות נמצאו העצים מוסתרים בביתו של כפרי בשם צ. אולם הגוי עמד על כך שהעצים שייכים לו. כדי להוכיח את צדקת טענתו, הראה מאיער שכל אחת מהקורות מסומנת באות מ., שבה מתחיל שמו. על כך ענה הגוי: „את האות הזאת אני כתבתי, ופירושה של האות מ. הוא „מויה"... — („שלי" — באוקראינית).

★

אחד מתושבי העיר אהב לתבל את שיחתו במשפטים בשפה הגרמנית, ולא אחת נכשל בלשונו והשתמש בביטוי שלא הלם את הנסיבות. כשמתה עליו אמו ביקש לספר זאת בשפה נמלצת ואמר: „מיינע מוטער איזט מיר נידערגע־קאָמען", שהוראתו הנכונה היא: „אמי כרעה ללדת..."

★

תושבי פודהייצה נקראו בפי אנשי הערים השכנות בכינוי „פּאַדהייצער קאַטשקעמאַכערס", שמקורו בסיפור על יהודי בן עירנו שהצליח לשכנע כפרי אחד, כי העגל שהביא העירה למכירה אינו אלא ברווז. ברם, עירנו לא היתה היחידה שהדביקו לתושביה כינוי מסוים, ועל כגון זה נאמר: צרת רבים — חצי נחמה.

אטיה גרוס

הבית על הגבעה הקטנה

לזכרם של לייב קרסל ואבא רבנשטוק אשר דאגו למחבוא
לכל המשפחה ובעצמם נפלו חלל.

בשם הפולני „סטארה מיאסטו" נקרא אחד הכפרים הסמוכים לפודהייצה. היה זה כעין פרבר של העיר. ממש על הגבול בין העיר והכפר, על גבעה קטנה, עמד לו בית ובו התגוררו שתי משפחות. מסביב לבית היתה חצר גדולה, ובחצר עסק גדול לתבואות ופרות. המשפחות שגרו כאן יצרו דפוס חיים חדש, כאילו היה זה מיזוג של חיי כפר וחיי עיר כאחד. כך זה היה לפני פרוץ המלחמה.

בזמנים קדומים יותר גרה כאן רק משפחה אחת, היא משפחת קרסל: אב, אם, שלוש בנות ושני בנים. הילדים גדלו ועזבו את הבית; שתי בנות היגרו לארצות הברית, בן אחד היגר לצרפת, ובבית נשארו רק שני ילדים, הבת אדלה והבן לייב. במרוצת הזמן מת האב ונשארה רק האם עם שני הילדים. אדלה נישאה לאבא רבנשטוק, שמוצאו היה מאחד הכפרים שבקרבת פודהייצה, ולייב נשא את פפה גרוס (אחותי).

באותה תקופה הכרתי לדעת את המשפחה הזאת. הייתי אז נערה צעירה, חניכת „השומר הצעיר", וכל מה שהיה קשור בעבודת האדמה וחיי כפר קסם לי מאד. אהבתי להסתכל כיצד חלבו את הפרות, איך סיננו את החלב וחבצו את החמאה. השדות השתרעו קרוב לבית וריח התבואות נדף מן העסק.

מאד אהבתי לבוא אליהם. האם, הגברת קרסל היתה אשה נמוכת קומה, עגלגלה, פקחית, משכילה ומלאת מרץ. והיות שבית־החולים היה קרוב מאד לביתם, היא מצאה לה תעסוקה מענינת: בתור חברה בחברת „בקור חולים" היתה מבקרת בבית־החולים, וכל יהודי חולה, במיוחד מן הסביבה, זכה לתשומת לבה. היא היתה מביאה לחולים אוכל (כי לא היה שם אוכל כשר) וממתקים, דאגה שיתנו רשות כניסה למבקרים, דאגה לעירירים, ובכלל היו החולים היהודים שבבית־החולים תחת חסותה. למשפחות קרסל־רבנשטוק היו שדות, וכן עסקו בקניית תבואות. שני הגברים היוו בהחלט שני טיפוסים מנוגדים.

אבא רבנשטוק היה גבר גבה קומה ורחב כתפים, פנים שזופות; היה עובד אדמה בכל רמ"ח איבריו. שקדן וחרוץ היה מסתובב בחצר, פה מתקן, שם מיישר, אוסף כל גרגר, בעל בית טוב במלוא מובן המלה. כל העבודות הקשורות בעבודות האדמה היו תחת השגחתו ופיקוחו. היפוכו הגמור היה לייב קרסל; נמוך, חייכני, לא היה להוט אחרי עבודת האדמה, אלא למסחר. במחסן התבואות הרגיש את עצמו כדג במים. לקנות, למכור, לשקול, ללכת העירה — זהו מה שאהב.

בינתים נולדו ילדים בשתי המשפחות, וכך חיו יחד בבית אחד, כאשר האחד משלים את עבודת השני, בכבוד ובשלוה, עד שפרצה המלחמה.

בהתחלת הכיבוש הנאצי מתה הגברת קרסל. עם ארגון הגיטו עברו המשפחות לגור בו וחיו כרוב היהודים בגיטו. בגיטו הציעו לאבא רבנשטוק שיצטרף למיליציה, אבל הוא סירב, מה שמוכיח את יושרו והגינותו. והואיל שהמשפחות קרסל ורבנשטוק גרו כל השנים בכפר והיו להם קשרים עם האכרים בסביבה — התחילו לחשוב על מקום מחבוא. לייב קרסל חיפש ומצא מקום מחבוא להורי (משפחת גרוס), לי, למשפחתו ולמשפחת רבנשטוק.

בינתים היתה „אקציה" (חיפשו גברים למחנות עבודה) ובאו לחפש את אבא רבנשטוק. אבל הוא הצליח להסתתר. לייב קרסל שכב אז אחרי מחלת טיפוס קשה והיה בטוח שלא יקחוהו בעקב מחלתו, אבל טעה. הוציאוהו מן המטה באמרם שהוא ישוחרר אם רבנשטוק יתיצב. מובן מאליו שרבנשטוק לא התיצב לפניהם, כי אז היו מחזיקים בשניהם. משפחת רבנשטוק עם פפה קרסל ובנה הצליחו לצאת מן הגיטו ממש ברגע האחרון ולהגיע למקום מחבואם במוזילוב.

לייב קרסל שהה במחנה עבודה בזגרבלה על־יד טרנופול ארבעה חדשים והצליח להימלט משם. שמונה ימים הלך עד שהגיע למוזילוב, היות שרק בלילות הלך ובימים היה מסתתר. מה גדולה היתה שמחתם כאשר הוא הגיע שלם ובריא והצטרף אליהם. אך לא לזמן רב היתה השמחה במעונם.

האכרים שהסכימו להחביאם היו אוקראינים. הם השתייכו ל„ארגון הבנדירה". בהסכימם לא לקחו כנראה בחשבון שני דברים: האחד, שהענין יימשך כל כך הרבה זמן, והשני, הסכנה הנשקפת להם משני הצדדים, הן מצד הגרמנים והן מצד אנשי הבנדירה. בכל אופן הם התחרטו, ובאחד הלילות הכריחו את שני הגברים לצאת כדי לחפש להם מקלט אחר.

באותו זמן שוטט בסביבות הולנדרי מאקס מלצר, פקיד מבית־משפט. הוא הצליח להצטייד באקדח והפיל מורא ופחד על אכרי הולנדרי בהכריחו אותם לספק לו מזון ובגדים. האכרים שמו עליו מצוד, ולרוע מזלם של קרסל ורבנשטוק הם הגיעו להולנדרי באותו לילה ונתפשו. הם רצו להיכנס למקום מחבואם של הורי. אך האכר לא הרשה להם ונאלצו

להישאר בשדה, ולכן נתפשו. האכרים שתפשו אותם היו שכניהם, ואת לייב קרסל הכירו מקטנותו. ברם שום דבר לא עזר. הם הכום מכות רצח כדי שיגידו על מקום מחבוא נשותיהם. אחר כך קראו לגרמנים, ושניהם נרצחו.

אחר רצח שני הגברים המשיכו האיכרים האוקראינים בדלית ברירה להחזיק את שתי הנשים ושני הילדים עד בוא הסוביטים. כשהגיעו הסוביטים לפודהייצה באביב 1944, שהו בה רק מספר ימים ונאלצו לסגת. אז יצאו שתי הנשים מן הבונקר וברחו לסקאלאט. היה זה באביב. השלגים הפשירו, בדרכים היה בוץ, והן היו כמעט יחפות, רק סמרטוטים קשרו לרגליהן, וכך הגיעו לסקאלאט. שם שהו מספר חדשים עד שפודהייצה שוחררה, וחזרו לפודהייצה.

וכאן נפרדו הדרכים של שתי הגיסות. אדלה רבנשטוק עם בנה היגרה לאמריקה. היא כיום סבתה לשלושה נכדים. פפה קרסל עלתה ארצה, הקימה משפחה, וגם היא כיום סבתה לשני נכדים.

ברם בטוחה אני ששתיהן מעלות בזכרונן את אותו בית על הגבעה הקטנה מהימים הטובים שעברו.

דבורה שפירא (פרידמן)

חיי היהודים בעיירה זלוטניק

קטנה ודלה היתה עיירתי, אך שם עשיר היה לה: זלוטניק — עיר הזהב. היא עטורה יערות ושדות משחירים עד קצה גבול האופק, וגם נהר זורם בתחומה — נהר בשם „סטריפא״.

בימים כתקנם, בימי שלום, ידע נהר זה הרבה סודות רומנטיים, ובהגיע ימי השואה אדמו מימיו מדם יהודים. אולם הנהר מיהר לדרכו כמימים ימימה, והשתדל בכל כוחו להדיח את הדם ולהופיע שוב לעין השמש רחוץ ומטוהר ונקי — פלג ככל הפלגים.

ככל הערים והעיירות בפולין הדוויה חרבה גם עיירתנו בחורבן הגדול, וכל הקשור בה מעורר כיום כאב ועצב ויגון. אך עם כל זאת מעלה לפעמים הלב גם זכרונות מסוג אחר, מהימים השלווים שלפני מלחמת העולם השנייה, ורטט של שמחה עובר בו לזכר הימים הטובים ההם.

זכור לי כיצד התארגנה בזלוטניק להקת שחקנים חובבים והציגה את המחזה „אהבה קווקזית״. כמה ממארגני ההצגה ההיא נמצאים כיום בארץ, כגון רבקה פלאשנר, טובה פדר וחנה פאקר. רציתי מאוד מאוד לראות את ההצגה, אולם כסף לרכישת כרטיס־כניסה לא היה בידי. למזלי היתה לי דודה בשם בת־שבע (שייווע), שהיתה מקורבת לאנשי „הבוהמה״ ולא ויתרה על שום הצגה, ובזכותה נכנסתי לאולם וראיתי את ההצגה — בלי לשלם פרוטה.

זכור לי כיצד באה לעירנו המורה לעברית מרת הורוביץ והחל בלימוד השפה העברית. גם אני נרשמתי לבית־הספר העברי, אך היות ולא נמצאה כיתה שתתאים לגילי צירפו אותי לכיתה של תלמידים יותר מבוגרים. לי היתה כבר אז ידיעה הגונה בשפה העברית, והתלמידים המבוגרים התביישו שאני עולה עליהם בידיעותי, ומשום כך העבירוני שוב לכיתה אחרת של ילדים קטנים ממני. בכלל נמשכו הלימודים בהנהלתה של מרת הורוביץ זמן קצר בלבד, כיוון שהמורה עלתה לארץ ישראל, ואי אפשר היה לעכב את עלייתה בגללנו.

ועתה, מילים מספר על משפחתנו בזלוטניק.

להורי היו שבעה ילדים. עשירים מופלגים לא היו, ובעיירה לא נשקף כל עתיד לילדיהם. אחותי רבקה, הנמצאת כיום בארץ, הלכה בימים ההם ל„הכשרה״, אולם נשארה בעיירה כי לא היה בידה אפילו הכסף שנדרש להשגת סרטיפיקט. בארץ נמצא גם אחי משה. מכל המשפחה נשארנו רק שלושתנו, וכל השאר, הורינו וילדיהם שלא הספיקו להימלט, ניספו בשואה.

כן, עיירתנו איננה עוד. את הכל שטף נהר ה„סטריפא״, ומימיו שוב זכים וצלולים. אולם בלב נשארו פצעים שלא יגלידו לעולם. כיום אנו חיים בארצנו, הרחק מן האווירה האנטישמית שאפפה אותנו בגולה. אכן, מחיר יקר שילמנו עבור חרותנו זו, ורק תפילה אחת בלבנו, שכל מה שהושג בעמל דורות יהיה לו קיום עדי עד, כפיצוי על סבלה של האומה במשך דורות רבים.

אני תקוה כי ילדינו לא יחזו בזוועה כגון זו שפקדה את דורנו. אני מספרת לילדי כל אשר ראו עיני ומבקשת מהם לספר גם לילדיהם. כי חובה עלינו לקיים מאמר הכתוב: זכור את אשר עשה לך עמלק.

מ. ש. גשורי

פון פאדהייצע ביז ירושלים

איבער דער פערזענליכקייט פון פראָפעסאָר אברהם ווייס ז״ל

פראָפעסאָר אברהם ווייס איז געבוירן אין פּאָדהייצע אין יאָר 1896 (כ״ו בניסן תרנ״ו), און דאָרט האָט ער פאַרבראַכט זיינע יונגע יאָרן. ער האָט געלערנט, גלייך ווי אַלע בחורים אין יענער צייט, אין חדרים, אין דער תלמוד־תורה, און האָט זיך באַלד אויסגעצייכנט ווי איינער פון די בעסטע לערנער, ווי אַ בקי ש״ס און פוסקים. דערנאָך איז ער געפאָ־ן לערנען אין ווין, וווּ ער האָט אין יאָר 1921 געענדיקט זיין שטודיום אין אוניווערסיטעט, און אין יאָר 1922 אויך געענדיקט דעם ראַבינער־סעמינאַר. צוריקגעקומען קיין פּאָדהייצע מיטן טיטל דאָקטאָר־ראַבינער, האָט ער זיך באַקענט מיט די דאָרטיקע תלמודיסטן און תורה־לערנער און מיט זייער אויפן פון לער־נען און התנהגות.

דאָס איז געווען אין די ערשטע יאָרן פון דער אומאָפּהענ־גיקייט פון פּוילן, און ווי באַלד עס האָבן זיך געעפנט די גרענעצן צווישן גאַליציע און קאָנגרעס־פּוילן איז דער יונגער געלערנטער אַוועק קיין ביאַליסטאָק און איז דאָרט געוואָרן אַ לערער אין דער דאָרטיקער העברעאישער שול, נישט ווילנדיק אויסנוצן די מעגלעכקייט צו ציען די פּרנסה פון רבנות. דערנאָך איז ער געוואָרן לערער פון תלמוד אין העברעאישן לערער־סעמינאַר אין וואַרשע, און זייט דעם יאָר 1928, ווען ס׳האָט זיך געגרינדעט אין וואַרשע דער „אינסטי־טוט פאַר יידישע וויסנשאַפטן״ (המכון לחכמת ישראל), וואָס האָט געהאַט די אויפגאַבע צוצוגרייטן לערער פון רעליגיע און יידישער געשיכטע פאַר די פּוילישע מיטלשולן און מאָדערנע רבנים פאַר די פּוילישע קהילות, איז ר׳ אברהם ווייס געווען איינער פון זיינע ערשטע לערער, צוזאַמען מיט פּראָפעסאָר משה שאָר, פּראָפעסאָר מאיר באַלאַבאַן, מיטן דיכטער יעקב כהן, ד״ר יצחק שיפּער און ד״ר מרדכי ברווידע.

ער האָט געהאַט זיין אייגענעם סיסטעם פון לערנען, און אַז איינער פון די מפרשים האָט אויסגעדריקט אַ מיינונג וואָס איז לויט זיין פאַרשטאַנד נישט געווען ריכטיק, האָט ער די מיינונג אָפּגעוואָרפן, נישט קוקנדיק אויף קיין שום אויטאָריטעט. ער פלעגט גאָר שטאַרק מקרב זיין די תלמידים וואָס זענען געקומען לערנען אין אינסטיטוט גלייך פון די ישיבות און האָבן נאָך געטראָגן די לאַנגע חסידישע בגדים. ער אַליין האָט אויך געטראָגן לאַנגע, אַלטמאָדישע בגדים, נישט קוקנדיק דערויף וואָס אַלע לערער פון דעם אינסטיטוט האָבן זיך שוין געפירט „מאָדערן״ אין דער הינזיכט. און אַז איינער פון די ישיבה־בחורים איז צו אים געקומען מיט אַ האַרבער קושיה אויף רש״י אָדער ברטנורה, איז ער געווען איבערגליקלעך, ווייל דאָן האָט ער געקענט אַרויסווייזן זיין גאַנץ בקיאות און חריפות. אין דעם אינסטיטוט האָט ער אויך געטראָפן זיין באַשערטע, פנינה קרעמער, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע ברייטע קענטענישן אין תלמוד.

אין די דרייסיקער יאָרן איז פּראָפעסאָר ווייס אויסגע־ווילט געוואָרן אַלס רעקטאָר פונם אינסטיטוט פאַר יידישע וויסנשאַפטן אין וואַרשע און האָט זיך אויסגעצייכנט אויך אַלס אַדמיניסטראַטאָר. גלייכצייטיק האָט ער פאָרטגעזעצט זיין פאָרשערישע אַרבעט און האָט פאַרעפנטליכט אַ סך פון זיינע אויספאָרשונגען וועגן תלמוד בבלי און תלמוד ירושלמי.

אַז די צווייטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן איז ער נאָך געווען אין וואַרשע און האָט דורכגעמאַכט אַ באַזונדערס שווערע צייט בשעת ער איז נאָמינירט געוואָרן אַלס מיטגליד פונם ערשטן „יודנראַט״ אין וואַרשע. אין אַפּריל 1940 איז אים דערמעגלעכט געוואָרן צו פאַרלאָזן פּוילן, און ער איז געקו־מען קיין אמעריקע. דאָרט האָט מען אים באַלד ענגאַזשירט אַלס פּראָפעסאָר פון תלמוד אין דער באַוווּסטער „ישיבה יוניווערזיטי״. ער האָט זיך באַזעצט אין בראָנקס, אָבער ער האָט נישט אויפגעהערט צו שטרעבן צו קומען קיין ישראל.

צו זיין 70־טן יובילעאום האָט די „ישיבה יוניווערזיטי״ אַרויסגעגעבן אַ יובילעאום־בוך, אין וועלכן ס׳האָבן זיך באַ־טייליקט די גרעסטע פאָרשער פון תלמוד און פוסקים אויף דער גאָרער וועלט. אין ניו־יאָרק האָט ער אויך אַרויסגעגעבן עטלעכע ווערק אויפן געביט פון תלמוד־פאָרשונג.

זיין שטרעבונג צו לעבן אין ישראל האָט זיך ענדלעך פאַרווירקלעכט נאָכדעם ווי ער האָט פאַרלאָזן זיין אַרבעט אין „ישיבה יוניווערזיטי״. קומענדיק קיין ישראל איז ער אויפגענומען געוואָרן אַלס פּראָפעסאָר פון תלמוד אין דער אוניווערזיטעט „בר־אילן״. זיין פרוי פנינה האָט אויך באַ־וויזן אופצוצייכענען זייערע איבערלעבונגען אין וואַרשעווער געטאָ, און זיי זענען איבערגעגעבן געוואָרן אין „יד־ושם״. ליידער איז זי אַ פּאָר יאָר נאָכן קומען קיין ישראל געשטאָרבן, און אַ יאָר שפּעטער איז אויך פּראָפעסאָר ווייס געשטאָרבן.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

הרב ז. אייכענשטיין ז״ל

„דער בורשטינער רבי" אין פּאַדהייצע

ווען מיין פּאָטער הרב הצדיק ר׳ יצחק אייזיקל אייכענ־שטיין זצ״ל האָט זיך באַזעצט אין פּאַדהייצע אין יאָר תרס״ט (1909) איז ער געווען אַ יונגערמאַן פון 33 יאָר. ער האָט זיך באַזעצט אין פּאַדהייצע מיט דער הסכמה פון הרב הגאון ר׳ שלום הכהן ליליענפעלד ז״ל, ווייל אין שטאָט איז געווען אַ באַדייטענדע צאָל פון בורשטינער חסידים, פון רבין ר׳ נחומצי זצ״ל, דעם שווער פון מיין פּאָטער.

ער האָט צו זיך באַלד צוגעצויגן אַ גרויסע צאָל פאַר־שידענע חסידים, און אויך אַ סך בעלי־בתישע יידן זענען געוואָרן זיינע אָנהענגער, ווייל זיין תמימות האָט יעדן אי־בערצייגט אַז ער איז באמת אַ צדיק. איך וויל נאָר דערמאָנען עטלעכע באַוווסטע חשובע מענטשן וואָס זענען געוואָרן זיינע חסידים: ר׳ שלמה אָרגעל, וואָס איז אַליין געווען אַ ייד אַ צדיק, און ער האָט קיינמאָל נישט פאַרפעלט צו זיין ביים טיש, שבת און יום־טוב, זומער און ווינטער, כאָטש ער איז שוין געווען אַ זקן; ר׳ הערשל קאָרנבוים — אַ גרויסער למדן — פלעגט זיין דער בעל־שחרית אין רבינס קלויז; ר׳ יהוצדקל פריד — אַ למדן און אַ חסיד; ר׳ פייביש פעשיס — אַ ייד אַ למדן; און נאָך הונדערטער חסידים פון פאַרשי־דענע רביים זענען געוואָרן זיינע חסידים און איבערגעבענע פריינד.

מיט הילף פון אָט די חסידים און פון איבערגעבענע ידידים און אונטערשטיצער צווישן דעם בעל־בתישן קלאַס איז אויפגעשטעלט געוואָרן דאָס גרויסע הויז מיט דעם בית־המדרש. דער רבי איז געווען אַ צדיק גדול, אַ פועל ישועות און אַ גרויסער בעל־צדקה.

אַזוי האָט זיך דאָס געפירט ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה. די מלחמה האָט מיט זיך געבראַכט אַ גרויסע ענדע־רונג אין יידישן לעבן בכלל און אין רעליגיעזן לעבן בפרט. אַ גרויסער טייל פון די חשובע בעלי־בתים וועלכע זענען אַוועק צוליב דער מלחמה זענען נישט צוריקגעקומען קיין פּאַדהייצע. דער עלטערער דור איז בכלל אַוועק פון דער וועלט. די שטאָט האָט באַקומען גאָר אַן אַנדער פּנים — נייע בעלי־בתים, נייע מנהיגים און אַ נייע אינטעליגענץ. עס זענען אויפגעקומען ציוניסטישע פּאַרטייען — רעכטע און לינקע, און ס׳האָבן אויך נישט געפעלט קיין „רוויטע". אויך אין אָרטאָדאָקסן יידנטום האָבן זיך געשאַפן פּאַרטייען. אַזוי האָט זיך איינגעשטעלט דאָס יידישע לעבן נאָכן אויפבוי פון די חורבות פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אויך די פּאַרטיי פון אָרטאָדאָקסע יידן, וואָס דער שריי־בער פון אָט די זכרונות איז געווען איינער פון אירע גרינ־דער, האָט געשאַפן פאַרשידענע אינסטיטוציעס. אַ טייל האָבן עקזיסטירט אַ לענגערע צייט, אַנדערע האָבן אויפגעהערט צו זייז מעַטיק נאָך אַ קורצער צייט, בעיקר צוליב פינאַנציעלע שוועריקייטן. די שטעטישע תלמוד־תורה איז לאַנגע יאָרן אָנגעפירט געוואָרן דורך מיר. עס האָט זיך אויך געגרינדעט אַ בית־יעקב שול פאַר מיידלעך, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג.

די ענדערונגען אין יידישן לעבן פון דער שטאָט האָבן נישט געהאַט קיין גרויסע השפעה אויפן רבינס הויז. שבתים און ימים־טובים פלעגן געפראַוועט ווערן ווי אַלעמאָל מיט גרויס שמחה, און האָבן פאַרשאַפט אַ תענוג רוחני די אַלע וואָס זענען געקומען צום רבינס טיש. אויף יום־טוב פלעגן קומען חסידים אויך פון אַנדערע שטעט און שטעטלעך.

אין די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז די לאַגע אין שטאָט געוואָרן וואָס אַמאָל שווערער, אָבער די שטעטישע יידן האָבן געהאָלפן מיט אַלע מעגלעכקייטן אַז דעם רבינס הויז זאָל זיך קענען אויפהאַלטן בכבוד. דאָס האָט אַזוי געדויערט ביז צום גרויסן אומגליק אין דער תקופה פון נאַציישער הערשאַפט. דער רבי איז נפטר געוואָרן אין געטאָ י״ג אדר א׳ תש״ב (1942), און זיין גאַנצע משפחה איז אומגעקומען ביי דער לעצטער אַקציע — ג׳ סיוון תש״ב. איך אַליין האָב זיך בעזרת השי״ת געראַטעוועט זייענדיק אין ניו־יאָרק זייט 1936.

דאָ אין אַמעריקע זענען פאַראַן פיר פּאַדהייצער פאַר־איינען:

1. „חברה משאת־בנימין אנשי פּאַדהייצע", וועלכע האָבן אויפגעבויט אַן אייגענע שיל, ווו איך בין דער מנהיג.
2. „חברה רודף שלום אנשי פּאַדהייצע".
3. פאַרייניקטע פּאַדהייצער חברה.
4. פּאַדהייצער יאַנג־מענס.

אין די דערמאָנטע פאַריינען האָבן זיך באַטייליקט אַלע פּאַדהייצער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, אָבער אין די לעצטע יאָרן האָט זיך די צאָל מיטגלידער שטאַרק פאַרקלענערט, ווייל דער עלטערער דור לאָזט זיך שוין אויס, און זייערע קינדער באַלאַנגען זייער ווייניק צו די פּאַדהייצער פאַראייַנען.

איבערגעגעבן דורך זיין זון, הרב יצחק אייזיק אייכנשטיין.

ד״ר מיכאל ווייכערט

(12.3.1967 — 5.5.1890)

ד״ר מיכאל ווייכערט ז״ל

— געבוירן אין פּאָדהייצע, סטאַרע מיאַסטאָ, מזרח־גאַליציע. צו 3 יאָר אַריבערגעפאָרן מיט די עלטערן קיין סטאַניסלאַוו (סטאַניסלאַוואָוו) און דאָרט געלערנט אין אַ חדר־מתוקן, פּוילישער פאָלקשול, דערנאָך אין גימנאַזיע. אין 1908 אָנטייל גענומען אין דער טשערנאָוויצער יידישער שפּראַך־קאָנפערענץ. שטודירט טעאַטער־ און קונסט־געשיכטע, ליטעראַטור און יוריספּרודענץ אין די אוניווערסיטעטן פון לעמבערג און ווין (אינעם לעצטן געקראָגן דעם טיטול ד״ר יורי). 1916—1917 געווען האָספּיטאַנט (גאַסט־סטודענט) ביי מאַקס ריינהאַרדטן אין טעאַטער אין בערלין, גלייכצייטיק שטודירט טעאַטער־וויסנשאַפט ביי פּראָפ׳ מאַקס הערמאַן אין בערלינער אוניווערסיטעט. אָנהייב 1918 געקומען שטודירן יידיש טעאַטער אין דער אָקופּירטער וואַרשע, ווו אויך, ווי אַן עסטרייכישער „הילפסדינסט־פליכטיקער״, געאַרבעט אין „צייטונגס וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט״ ביי דער דייטשער פּרעסעפאַרוואַלטונג. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען (ביז 1933) אַ לערער פון דייטש, פּויליש און דיקציע אין דער „אסכולה״־גימנאַזיע אין וואַרשע, געווען אַ יוריסקאָנסול ביים „פאַראייניקטן קאָמיטעט פאַר די ענינים פון יידישער מלאכה״ (פון „דזשאָינט״, „אָרט״ און האַנטווערקער־צענטראַלעס). די גאַנצע צייט געווען פאַרבונדן מיטן יידישן טעאַטער, אין וועלכן ער האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן פאַר איינעם פון די נאָוואַטאָרן און אייגנאַרטיקע רעזשיסערן.

אין 1920 האָט ד״ר ווייכערט אויפגעפירט אין דער „ווילנער טרופּע״ גערהאַרד הויפּטמאַנס „פורמאַן הענשל״ (איבערגעזעצט פון ה. ד. נאָמבערג); אין 1928 — אויפגעפירט זיין אייגענע סצענישע אַדאַפּטאַציע פון שלום אַשס „קידוש השם״; אין 1929 — שעקספּירס „שיילאָק״, אהרן צייטלינס „יידנשטאַט״ און מ. ליפשיצעס „אַ מעשה מיט הערשעלע אָסטראָפּאָליער״; אין 1930 — ג. ביכנערס „דאַנטאָנס טויט״; 1931 — אשס „רעוורענד זילבער״ און ה. גאָטעספעדלס „פרנסה״; אין 1935 — פרידריך וואָלפס „די געלע לאַטע״.

ד״ר ווייכערט איז געווען דער גרינדער פון דער „יידישער דראַמאַטישער שול״ (1922) און „יידישער טעאַטער־סטודיע״ (1929), וואָס פון אירע אַבסאָלווענטן געשאַפן (1933) דעם עקספּערימענטאַלן „יונג־טעאַטער״ (דערנאָך די „יונגע בינע״, „ניי־טעאַטער״), וואָס געהערט צו די געוואַגטסטע אויפטוען אין יידישן טעאַטער-וועזן. „יונג־טעאַטער״ האָט אונטער ד״ר ווייכערטס רעזשי אויפגעפירט, צווישן אַנדערע, די פּיעסעס: „באָסטאָן״ (סאַקאָ און וואַנצעטי), דאָס גאָלדפאַדען-שפּיל „טרופּע טאַנענצאַפּ״, שלום־עליכמס „נאַפּאָלעאָנס אוצר״, מענדעלעס „מסעות בנימין השלישי״, לייב מלאכס „מיסיסיפּי״, יעקב פּרעגערס „שמחה פּלאַכטע״ און „מיילעך פריילעך״.

ד״ר ווייכערט איז אויך געווען פאָרזיצער פון יידישן אַרטיסטן־פאַראיין אין פּוילן און וויצע־פאָרזיצער פון וואַרשעווער אָפּטיילונג פון יידישן פּען־קלוב.

בעתן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ד״ר ווייכערט געווען דער גרינדער און פאָרזיצער פון דער „יידישער סאָציאַלער אַליינהילף״ („יס־א״), וואָס האָט באַדאַרפט העלפן די יידן אין די געטאָס און לאַגערן, אינטערווענירן לטובת ארעסטירטע יידן אאַ״וו. אין דעצעמבער 1942, האָט די דייטשע מאַכט געשלאָסן די „ייס״א״, אָבער אַ ביסל שפּעטער האָט זיך, מיטן הסכם פון דער דייטשער מאַכט, ווידער געעפנט די אָרגאַניזאַציע א״נ „יידישע אונטערשטיצונגס־שטעלע״ („יוס״). ד״ר ווייכערט איז געווען איינער פון די אָנפירערס אויך פון דער נייער אָרגאַניזאַציע.

אין שייכות מיט ווייכערטס טעטיקייט אין דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע אונטער דער דייטשער הערשאַפט זענען מצד דעם אומלעגאַלן „יידישן קאָאָרדיניר־קאָמיטעט״ אין פּוילן אַרויסגערוקט געוואָרן קעגן אים באַשולדיקונגען. נאָך דער מלחמה, אין 1945, איז אין קראָקע פאָרגעקומען וועגן דעם

אַ פּראָצעס אין פּוילישן מלוכישן געריכט, וואָס האָט וויכערטן רייגעוואַשן פון די דאָזיקע באַשולדיקונגען.

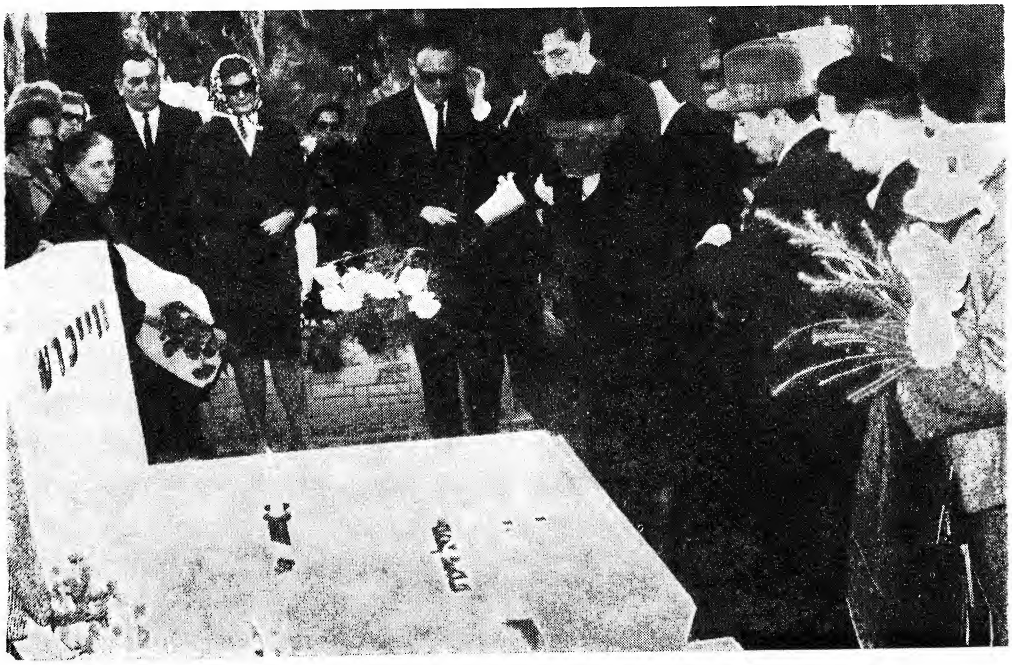
אָנגעהויבן ליטעראַרישע טעטיקייט, ווען ער איז נאָך געווען אַ סטודענט, דעביוטירנדיק מיט קריטישע אַרטיקלען אין „לעמבערגער טאָגבלאַט". שפּעטער פאַרעפנטלעכט אַרבעטן אין פּוילישע און דייטשע טעאַטער־צייטשריפטן. זיך באַטייליקט אין „דער יודע" (רעד' מאַרטין בובער) מיט די אַרבעטן „צו דער אַנטוויקלונגס־געשיכטע פון יידישן טעאַטער" (נומער: 8 — 1917, 1—4, — 1918). זינט 1918 פאַרעפנטלעכט אַ גרויסע צאָל טעאַטער־קריטישע אַרבעטן אין „מאָמענט", „לעבנס־פראַגן", „פאָלקסצייטונג", „כאַליאַסטרע", „ביכער־וועלט", „ליטעראַרישע בלעטער", „רינגען", „טעאַטער", „יידיש טעאַטער" — וואַרשע. רעדאַקטירט, צוזאַמען מיט אַלטער קאַציזנע, „רינגען" — (העפטן פאַר ליטעראַטור, קונסט, קריטיק), וואַרשע 1921—1922, (10 העפטן); „יידיש טעאַטער" (אָרגאַן פון יידישן אַרטיסטן־פאַראיין אין פּוילן), וואַרשע 1925—1926, 4 נומערן; „טעאַטער" — 6 נומערן; „יידיש טעאַטער", פּערטליאָר־בוך, 1—4, וואַרשע 1927—1928. אַרויסגעגעבן אין בוכפאָרם: „טעאַטער און דראַמע", ב' 1 וואַרשע 1922, 184 ז"ז, ב' 1 און 2, ווילנע 1926, 186 ז"ז.

זינט 1958 וווינט ד"ר וויכערט אין מדינת ישראל. לערנט דיקציע אויף קורסן ביי דער ההסתדרות און אויף קורסן פאַר אָנפירערס פון דרמאַטישע קרייזן ביי דער תל־אביבער שטאָט־פאַרוואַלטונג. איז אויך געווען אַ מיטאַרבעטער פון „לעצטע נייעס", „פאָלק און ציון", „דבר", „הד החינוך" — תל־אביב.

ד"ר מיכאל וויכערט ז"ל איז נפטר געוואָרן ל' אדר א' תשכ"ז — דעם 12 מערץ 1967.

ז. רייזען לעקסיקאָן, ב' 1; ז. זילבערצווייג, לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער, ב' 1; א. גורשטיין, צייטשריפט, מינסק, ב' 2־3, 1928; י. מעסטל, אַרכיוו צו דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער און דראַמע, ווילנע־נ"י, 1930, זז' 505־506; ערשטע יידישע שפּראַך־קאָנפערענץ, ווילנע, 1931, זוכצעטל; ג. באַדער, מדינה וחכמיה, נ"י, 1934; ד"ר ר. פעלדשוה, יידישער געזעלשאַפטלעכער לעקסיקאָן, וואַרשע, 1939; אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, יידן ב', פּאַריז, 1940; נ. מייזיל, יידישע קולטור, נומ' 8־9, נ"י, 1944, און געווען אַמאָל אַ לעבן, ב. איירעס, 1951, זז' 337, 345־347, 358; ב. מאַרק, חורבות דערציילן, לאָדזש, 1947; אל. גראַנאַך, אָט גייט אַ מענטש, נ"י, 1948; י. טורקאָוו, אַזוי איז עס געווען, ב"א, 1948, ז' 523; ד"ר ע. רינגעלבלום, נאָטיצן פון וואַרשעווער געטאָ, וואַרשע, 1952 (זוכצעטל); ד"ר י. שאַצקי, ייוואָ־בלעטער, 1954; מ. באָרוויטש, אַרישע פּאַפּירן, ב"א, 1955, זוכצעטל; ש. ל. שניידערמאַן, טאָג־מ.־זשורנאַל, ב"י, 4טן מערץ, 1956; מ. ראַוויטש, מיין לעקסיקאָן, ב' 1, מאָנטרעאַל, 1941, זז' 220־223, און ב' 3, דאָרטן, 1958, ז' 475.

ד"ר וויכערט איז געווען טעטיק אין פּאָדהייצער פאַראיין אין ישראל, אַלס חבר פונעם קאָמיטעט צום אַרויסגעבן פון יזכור בוך, ביז צו זיין אָפּלעבן אין יאָר 1967. אין העברעאישן טייל פון דעם בוך געפינט זיך אַ פראַגמענט פון זיינע זכרונות פון פּאָדהייצע.

אזכרה למ. וויכרט במלאת שנה לפטירתו
די אזכרה צום ערשטן יאָרצייט

יהודה גריסגאַט

שילן, חדרים און מלמדים

ביי פּאָדהייצער יידן איז דער נאָמען „די שיל־גאַס" געווען אַ באַגריף מיט אַ דרייפאַכער באַדייטונג: אַ סאָציאַלע באַדייטונג, אַן אויסערלעכע אַרכיטעקטאָנישע באַדייטונג און אויך אַ קולטורעלע באַדייטונג.

אין סאָציאַלער הינזיכט איז די שיל־גאַס געווען דער קוואַרטאַל פון די אָרעמסטע יידן אין שטאָט. דאָ האָבן געוווינט צומייסט טרעגערס, וואַסער־טרעגערס, און פּשוטע בעלי־מלאכות. זיי האָבן געוווינט אין קליינע, אָרעמע ליימענע הייזלעך, וואָס זענען געשטאַנען ווי צוגעקלעפּט איינס צום צווייטן.

געהייסן האָט די גאַס „די שיל־גאַס" ווייל דאָ האָבן זיך קאָנצענטרירט דאָס רוב שילן און בתי־מדרשים, און בעיקר די גרויסע שיל, וואָס איז געווען איינע פון די גרעסטע און אָנזיכטיקסטע געביידעס אין שטאָט. אין דער יידישער גאָס איז די גרויסע שיל געווען אַ מאָס פאַר גרויסקייט און הויכ־קייט. מען פלעגט זאָגן: הויך ווי די שיל. גרויס ווי די שיל. דערציילט האָט מען, אַז אין דער געביידע איז געווען אַמאָל אַ קלאַשטאָר, אָבער אַ פּרוי וואָס האָט געירשנט די גיטער פון פּאָדהייצע האָט די געביידע געשענקט די יידן פאַר אַ שיל. אין דער גרויסער שיל האָט מען אין די לעצטע יאָרן אָפּגע־האַלטן אַלע נאַציאָנאַלע פייערונגען: אין טאָג פון דער באַל־פור־דעקלאַראַציע, אין ד"ר הערצלס יאָרצייט, ביאַליקס יאָרצייט, א.אַז.וו. אויך צו די נאַציאָנאַלע פייערונגען פון דער עסטרייכישער מלוכה און דערנאָך פון דער פּוילישער מלוכה פלעגן זיך די יידן פון דער שטאָט פאַרזאַמלען אין דער גרויסער שיל, און דאָ אויסגעהערט די רעדעס און דרשות לכבוד דעם יום־טוב.

אין ביידע זייטן פון דער שיל, ביים אַריינגאַנג, זענען געווען צוויי קליינע שילעכלעך דאָס שילעכל פון די בעקערס און דאָס שילעכל פון די שניידערס. אָבער דאָרט האָבן, פאַרשטייט זיך, געדאַוונט נישט בלויז בעקערס און שניידערס.

קעגנאיבער דער שיל איז געשטאַנען דאָס אַלטע שטעטישע בית־המדרש. אַ גאַנצן טאָג, ביז שפּעט אין דער נאַכט, איז דאָס בית־המדרש געווען פול מיט יידן וואָס זענען געקו־מען אַהין תורה לערנען, און אויף די בענק ביים ריזיקן אויוון האָבן געדרימעלט בטלנים אָדער סתם אָרעמע לייט. אין פאָרהויז פונם בית־המדרש זענען געווען צוויי קלייזלעך: פון די טשאָרטקעווער חסידים און פון די בעלזער חסידים.

נישט ווייט פון דער גרויסער שיל, צו מזרח זייט, זענען געשטאַנען צוויי קלענערע שילעכלעך — די הוסיאַטינער קלויז און די קלויז פון „יד־חרוצים". אין דער הוסיאַטינער קלויז האָט אין די ימים־נוראים געדאַוונט געצל פּערל, באַ־גלייט פון זיין זון אליעזר (ער וווינט יעצט אין צפת), און פון דער גאַנצער שטאָט פלעגן יידן קומען הערן זיי דאַווע־נען. און די שיל פון „יד־חרוצים", וועלכע מען האָט אויך גערופן „דער טעמפּל", האָט געהאַט אַן אויסגעצייכנטן בעל־תפילה — אהרן־שמואל עטינגער (דער פאָטער פונם פאָר־זיצער פון אונדזער ארגון, מנחם עטינגער).

אין צפונדיקן טייל פון דער שטאָט איז געווען אַ שיל וועלכע מען האָט גערופן „די שיל פונם באַראָן הירש". אין שכנות איז געווען דער חדר פון ברוך מלמד, וואָס האָט זיך גערעכנט פאַר אַ הויכן חדר, כמעט ווי דער חדר פון ר' דוידל מלמד.

אַ חוץ דעם איז געווען די שיל פון די קירזשנערס, שוין גאַנץ נאָענט פון דער גויישער גאַס. די שיל איז געווען אינ־וויניק אויסגעפּוצט מיט בילדער פון תנ"ך. אין דער שלאָס־גאַס איז געשטאַנען אַ גאָר אַלטע שיל, וועלכע מען האָט גערופן „די שלאָס־גאַס שיל".

אין דער צייט פון סאָוויעטישן רעזשים האָט מען עט־לעכע קליינע שילן געמאַכט פאַר וואַרשטאַטן, ווי למשל די שיל פון „יד־חרוצים" וואָס מען האָט געמאַכט פאַר אַ שוס־טעריי, ווו ס'האָבן געאַרבעט יידישע און נישט־יידישע שוסטערס.

לאָמיר זיך אומקערן צו דער שיל־גאַס. דאָרט האָבן זיך אויך קאָנצענטרירט אַלע חדרים, פון וועלכע ס'האָבן זיך דעם גאַנצן טאָג געלאָזט הערן די קולות פון יידישע קינ־דערלעך. דאָ איז געווען אברהמצי מלמד, וואָס ביי אים האָבן פיר־יעריקע קינדער אָנגעהויבן אלף־בית, דערנאָך האָבן זיי אָנגעהויבן „חומש" לערנען און זענען צוגעקומען ביז „שני".

פון דאָרט איז מען אַריבערגעגאַנגען צו שמואל־לייב מלמד. ביי אים האָט מען שוין געלערנט „חומש" ביז צום סוף פון דער „פּרשה" און באַקענט זיך מיט דער „געהיימער שריפט" פון רש"י. דאָ האָט מען אויך אָנגעהויבן לערנען „פּסוק" — און נתפּעל געוואָרן פון די העלדענטאַטן פון וועלכע עס ווערט דערציילט אין „נביאים ראשונים". די העכסטע שטופע איז דאָ געווען: אָנהויבן לערנען גמרא — „בבא מציעא" און „בבא בתרא".

לערנען תנ״ך אין אַ העכערער מדרגה האָט מען אָנגע־הויבן בײַ ר׳ דוידל מלמד. דאָ זענען מיר שוין געווען דער־וואַקסענע בחורים, קורץ פאַר אָדער באַלד נאָך דער בר־מצוה״. דאָ האָבן מיר שוין אָנגעהויבן קוקן אויף דער וועלט מיט אָפענע אויגן, און דאָ האָבן אונדזערע וועגן אָנגעהויבן זיך צו צושיידן — איינער איז געוואָרן אַ „משכיל״ און דער צווייטער אַ „ישיבה־בחור״. אָבער בײַ יעדן פון אונדז איז פאַרבליבן אין זכרון דאָס ענגע שטיבעלע ווו מיר זענען געוואָרן דערוואַקסענע מענטשן, און בעיקר די געשטאַלט פון אונדזער רבי ר׳ דוידל.

ר׳ דוידל האָט געקענט דעם תלמוד דורך־און־דורך, אָבער די גרעסטע השפעה אויף אונדז האָט געהאַט די רעלי־גיעזע עקסטאַזע וואָס זײַן פּערזענליכקייט האָט אויסגע־שטראַלט. ער פלעגט אָפט אַרײַנקוקן אין „ספר הזוהר״, וועלכן ער פלעגט פאַר אונדז באַהאַלטן; און אָפט, אין דער פרייער צייט פאַר „מנחה״ דאַוונען, אַז מיר האָבן אים באַ־גלייט אין בית־המדרש אַרײַן, פלעגט ער צו אונדז רעדן וועגן „עולם הזה״ און „עולם הבא״, אין אַ נביאישער שפּראַך, מיט משלים און פאַרשטעלונגען, וואָס זענען אונדז אַרײַנגע־דרונגען טיף אין האַרצן. און אָט די שמועסן האָבן אונדז, זײַנע תלמידים, באַגלייט אין די שפּעטערע יאָרן אומעטום ווו מיר זענען פאַרוואָרפן געוואָרן אין דער שווערער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ר׳ דוידל האָט אַלעמאָל מתפּלל געווען, ער זאָל זוכה זײַן אַוועקצוגיין פון דער וועלט איידער ס׳וועט קומען די שלעכטע צייט, וועלכע ער האָט פאָראויסגעזען. און ער האָט טאַקע זוכה געווען און איז נפטר געוואָרן בשיבה טובה, כמעט אַ נײַנציקער, אין דער צייט פון דער שרעקלעכער כאָלערע־עפּידעמיע וואָס איז אויסגעבראָכן ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אין שטאָט האָט מען דערציילט, אַז קורץ פאַר זײַן פּטירה איז ער צוריקגעקומען צום באַוווסטזיין און האָט געהייסן אַז בשעת זײַן קבורה זאָל מען אַרײַנוואַרפן אַ שליסל אין זײַן קבר. ער האָט זיך געהייסן ווייזן דעם שליסל, און האָט אים אַ לאַנגע צייט באַטראַכט.

זײַן לויה איז געווען די גרעסטע אין שטאָט אין יענער צייט. דעם שליסל האָט מען אַרײַנגעוואָרפן אין זײַן קבר, אַזוי ווי ער האָט געהייסן — כדי צו פאַרשליסן די ערד, זי זאָל נישט פאָדערן מער קיין קרבנות. און געזאָגט האָט מען, אַז זייט דעמאָלט זענען טאַקע ווייניקער מענטשן געשטאָרבן פון דער כאָלערע — ווייל ר׳ דוידל האָט פאַרשלאָסן די ערד...

די מצבה אויף זײַן קבר האָט מען געווויס אַרויסגעריסן. זאָלן אָט די זכרונות פון איינעם פון זײַנע תלמידים זײַן אַ דענקמאָל פאַר אים בײַ אונדז אין לאַנד, אין אונדזער פרייער מדינה.

(פרייע איבערזעצונג פון די זכרונות אין העברעאישן טייל פון בוך).

יהודית הדר

זכרונות פון דער העברעאישער שול

די ערשטע העברעאישע שול בײַ אונדז אין שטאָט איז געווען אונטער דער אָנפירונג פונם ערשטקלאַסיקן לערער ברעכער (שפּעטער הרב ברעכער), וואָס איז אַליין געווען אַ פּאָדהייצער. ער האָט אָנגעפירט די שול און געלערנט אין איר אַ סך יאָרן, אָבער איז אַ שיינעם פרימאָרגן האָט ער גענומען זײַן משפּחה און איז אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע. נאָך זײַן אַוועקפאָרן האָבן אָרטיקע יונגעלייט, וואָס האָבן שוין באַהערשט די שפּראַך, אויפגעהאַלטן העברעאישע קורסן, אָבער דאָך האָט זיך געפילט דער מאַנגל פון אַ שול וואָס זאָל זײַן אָנגעפירט פון אַ פאַכמענישן לערער.

אין אַ צייט אַרום איז געלונגען צו ברענגען אין שטאָט אַרײַן אַ לערער מיטן נאָמען ראָזען (רוזן). מען האָט געדונגען פאַר דער שול אַ פּאַסיגע דירה מיט צוויי באַקוועמע צימערן, ווו ס׳האָבן געקענט לערנען 30—35 שילער בײַ יעדער לעק־ציע. איך געדענק נאָך דעם ערשטן טאָג ווען מיר האָבן זיך פאַרזאַמלט אין שול און דעם ערשטן געשפּרעך צווישן דעם נײַעם לערער מיט זײַנע תלמידים. ער איז געווען אין די פערציקער יאָרן און איז געקומען צו אונדז פונם שטעטל זלאָטניק. ער האָט נישט נאָר געקענט גוט עברית, נאָר גע־ווען אויך אַ בקי אין תלמוד, און דערצו געווען אַ גוטער פּעדאַגאָג. מיר האָבן געלערנט יעדן טאָג אין שעה — עברית, דקדוק און תנ״ך. אַלץ האָט זיך געפירט אין אָרדנונג, ביז דער לערער האָט אונדז פאַרלאָזן און מיר זענען ווידער געבליבן „כצאן בלי רועה״.

אַ קורצע צייט שפּעטער איז געקומען אין שטאָט אַרײַן אַ נײַער לערער, אַ פּליט פון רוסלאַנד, מיטן נאָמען גאָלד־שטיין. ער איז געווען אַ גוטער לערער. בײַ אים האָבן מיר שוין געלערנט אויך העברעאישע ליטעראַטור, און פון צייט צו צייט

אויפגעפירט קליינע פיעסעס, ווי „עקידת יצחק", „דער מבול", „דער קעניג שאול" א.אַז.וו. גאָלדשטיין האָט גערן געוואָלט בלייבן אין שטאָט, אָבער די פוילישע מלוכה־אָרגאַנען האָבן אים נישט דערלויבט צו פאַרבלייבן ווייל ער איז געווען אַ רוסישער. ער האָט אונדז געמוזט פאַרלאָזן, און מיר זענען ווידער געבליבן אָן אַ לערער.

אין משך פון אַ קורצער צייט האָבן עטלעכע לערער געפּרוּווט זיך „אַקלימאַטיזירן" ביי אונדז, אָבער דאָס איז זיי נישט געלונגען. צום סוף האָט זיך, ווייזט אויס, געשאַפן אַ קאָמיטעט, און מען האָט פונם לערער־סעמינאַר אין לעמבערג געבראַכט אַ יונגן לערער מיטן נאָמען קורץ. ער איז געווען אַ הויכער יונגערמאַן וואָס האָט נישט געמאַכט קיין ספּעציעל גוטן איינדרוק. אַרויסגעוויזן האָט זיך, אַז ער איז דווקא געווען גאָר אַ גוטער לערער. אָנגעהויבן האָט ער מיט אַ קליינער צאָל תלמידים, אָבער ביסלעכווייז האָבן זיך אומגעקערט אין שול אַריין אַלע אַמאָליקע תלמידים. דער לערער האָט זיך געמאַכט באַליבט נישט נאָר ביי זיינע תלמידים; ער האָט אויך צוגעצויגן אַ פּאָדהייצער מיידל וואָס האָט מיט אים חתונה געהאַט. דער שול־קאָמיטעט האָט דעמאָלט אויפגעפּאָטעמט — מיר האָבן געהאַט אַ לערער „אַן אייגענעם", איז שוין נישט געווען וואָס צו זאָרגן אַז ער וועט אונדז פאַרלאָזן.

אינצווישן איז צוריקגעקומען אויך דער פריערדיקער לערער ראָזען, אוןביידע לערער האָבן די שול אַנטוויקלט. די שול האָט עקזיסטירט ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען די יידישע עקזיסטענץ איז געוואָרן וואָס אַמאָל שווערער, ביז ס'איז געקומען דער פולשטענדיקער אונטערגאַנג פונם יידישן לעבן.

מיר אַלע וואָס זענען ניצול געוואָרן געדענקען די העברעאישע שול, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף דער יידישער יוגנט און דערצוויגן אונדז צו ליבן אונדזער לאַנד, ארץ ישראל, און אונדזער אַלט-נייע העברעאישע שפּראַך.

פרייע איבערזעצונג פון די זכרונות אין העברעאישן טייל פון בוך.

תלמידות בית הספר העברי עם המורה רוזן (בשנת 1924)
שילערינס פון דער העברעאישער שול מיטן לערער ראָזען (אין יאָר 1924)

ברוך שאטן

די כלל־ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונג

די כלל־ציוניסטישע יוגנט ביי אונדז אין שטאָט איז געווען אָרגאַניזירט אין עטלעכע אָרגאַניזאַציעס: „אחוה", „אחוה הצעירה" און „הנוער העברי", וואָס האָט שפּעטער געביטן דעם נאָמען און גערופן זיך „הנוער הציוני".

אין די יאָרן 1926—1927 האָט זיך געשאַפן די כלל־ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונג מיט דער כוונה צו דערציען און צוצוגרייטן דעם יונגען דור צום אויפבוי פון ארץ־ישראל, זייענדיק איבערצייגט אַז דאָס איז נישט אַ זאַך וועלכע מען קען גאַנץ איבערלאָזן דער אַרבעטער־באַוועגונג. בכלל איז דאָס געווען אין אַ תקופה ווען די יוגנט איז געווען אין אַ קריטישער שטימונג, ווען אירע אידעאָלאָגישע פונדאַמענטן האָבן אָנגעהויבן זיך צו וואַקלען און זי איז געשטאַנען, אַזוי־צוזאָגן, אויפן שיידוועג.

דאָס נייע אין אָט דער באַוועגונג איז געווען די לאָזונג: פאַרווירקליכונג פונם אורשפּרינגליכן ציוניסטישן געדאַנק, אָן אַ שום צוגעבונדנקייט צום „שולחן ערוך" פון דער „מאָרגענדיקער וועלט". און די באַוועגונג האָט זיך טאַקע באַלד איינגעוואָרצעלט אין דער אַלטוועלטלעכער ציוניסטישער באַוועגונג און אין דער יידישער גאַס, און עס זענען אַנטשטאַנען הונדערטער סניפים („פיליאַלען") און חלוצישע גרופּן. דער צענטער פון אָט דער באַוועגונג איז געווען אין מזרח־גאַליציע, און עס איז איבערדעם קיין וווּנדער נישט וואָס דווקא דאָ האָט די באַוועגונג געבליט, און איר אינטענזיווע טעטיקייט האָט זיך אָפּגעפּילט אין דער אַנטוויקלונג פונם יידישן ישוב אין ארץ־ישראל ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ווי געזאָגט, זענען אין פּאָדהייצע געווען עטלעכע אָרגאַניזאַציעס פון כלל־ציוניסטישער יוגנט. אויסערדעם איז געווען אַ „קיבוץ הכשרה" פון „אחוה", וואָס זיינע חברים האָבן געאַרבעט אין די מילן און אין טאַרטאַק. די יידישע באַפעלקערונג אין אונדזער שטאָט איז, צום גליק, געווען זייער איבערגעבן דעם נאַציאָנאַלן געדאַנק, און האָבן זייער אויפגעמונטערט די ציוניסטישע יוגנט און געגעבן איר יעדע מעגלעכע הילף.

די פאָרשטייער פונם אָרטיקן קאָמיטע פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע זענען געווען, אויף וויפל איך געדענק, דער אַדוואָקאַט ד"ר רוטענבערג ז"ל און דער אינזשינער ד"ר לילאַ ז"ל, וואָס זייער הויז איז אַלעמאָל געווען אָפן פאַר יעדן וואָס האָט זיך גענויטיקט אין זייער הילף, און די צוזאַמענאַרבעט מיט זיי איז געווען ממש אַן איבערלעבונג. איך וויל אויך דאָ דערמאָנען ד"ר דיק, וואָס איז געווען דער „פּאַטראָן" פון דער כלל־ציוניסטישער אָרגאַני־

קבוצת נוער ציוני בהכשרה. יושבים למטה: אנטשל רול ז"ל, יהודה פערל (נמצא בארה"ב), צבי רוט ז"ל, יוסף שכטר (נמצא בארץ). במרכז עומדים: אריה דיק ז"ל והסל יוסף.

גרופּע פון „הנוער הציוני" אויף הכשרה. אונטן זיצן: אנטשל ראָל ז"ל, יהודה פערל, צבי ראָט ז"ל און יוסף שעכטער. אין צענטער שטייען: אריה דיק ז"ל און יוסף העסל.

נוער ציוני בעת פרידה מה־
חברה פרידה שטטמואר־פרל
לפני עלייתה.

ציוניסטישע יוגנטביים אָפּ־
שייד פון פרידא שטאַטמאַו־
ער־פערל פאַר איר עלייה קיין
ארץ־ישראל.

עומדים מימין לשמאל :
עס שטייען פון רעכטס צו
לינקס :
שמעון קרמר, מייברגר, גרובר.
יושבים מימין לשמאל :
עס זיצן פון רעכטס צו לינקס:
פישל יופיטר, גב׳ קרמר, פרי־
דה שטאַטמואר, שאַטן, בער־
נאַרד פולישוק.

כינוס „חלוץ מזרחי” בלבוב
בהשתתפות חברים מפודהייצה

צוזאַמענפאָר פון „חלוץ מזרחי”
אין לעמבערג
דאַרונטער חברים פון פּאָדהייצע

חברי „אחוה”

חברים פון „אחוה”

זאַציע אין שטאָט, און האָט ספּעציעל אַ סך געהאָלפן דער כלל־ציוניסטישער יוגנט־באַוועגונג.

אין „אחוה" זענען געווען אָרגאַניזירט חברים פון איבער 18 יאָר, מייסטענס פון פּאָלקסטימליכע שיכטען. די „אחוה הצעירה" איז געגרינדעט געוואָרן כדי צו דערציען דעם יונגען דור אין גייסט פון די נאַציאָנאַלע אידעאַלן, און זי האָט אַריינגענומען יונגע חברים, פון 13—18 יאָר. די יוגנט־שיכט ביי אונדז אין שטאָט איז געווען פון די גרעסטע אין גאַנצן קרייז, און אַ דאַנק איר איניציאַטיווע האָט מען אָפּגעהאַלטן אין אונדזער קרייז זומער־קאָלאָניעס, קאָנפערענצן און אַרויסגעגעבן צייטשריפטן וואָס האָבן געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף דער גאַנצער באַוועגונג.

איינער פון די פאָרשטייער פונם סניף פון „אחוה" איז געווען משה ערדע ז"ל, וואָס איז אויך געווען סעקרעטאַר פון דער קהילה ביי אונדז אין שטאָט און איז געווען דער פאַרמיטלער צווישן די יידיש־נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציעס און די רעגירונגס־אַמטן. דער צווייטער איז געווען אריה קורץ ז"ל, וואָס איז געווען דער לערער אין דער העברעאישער שול און האָט אָנגעפירט אַ פאַרצווייגטע קולטורעלע טעטיקייט.

אויסער זיי זענען געווען טעטיק די חברים בוכוואַלד און פּאָלישוק. די אָרגאַניזאַציע „הנוער הציוני" האָט אנטהאַלטן בעיקר די מיטלשול־יוגנט. די אָנפירער זענען געווען שלמה וואַלדן, וויטעס, עלקא גוטשטיין און דער שרייבער פון אָט די שורות.

„אחוה" האָט אַרויסגעגעבן בראַשורן (אין פּויליש) אונ־טערן טיטל „גלאָס זַחווי" און „אחוה הצעירה". געדרוקט האָט מען זיי אין דער דרוקעריי פון וויינלעס, און באַטיי־ליקט אין אַרויסגעבן האָבן זיך: ליאָן שוואַרץ, משה ערדע, ד"ר דיק, שאַטן און אַנדערע.

אויס אָנערקענונג פאַר דער טעטיקייט אין אונדזער שטאָט האָט די צענטראַלע פון „אחוה" אין לעמבערג גערופן דעם שרייבער פון אָט די זכרונות כדי אָנצופירן די יונגערע שיכט פון „אחוה" אין גאַנצן לאַנד. דאָס איז געווען 1936.

צום סוף וויל איך אונטערשטרייכן, אַז צווישן אַלע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין שטאָט האָבן געהערשט נאָרמאַלע באַציונגען, און אַלע האָבן ערנסט צוזאַמענגעאַרבעט וויבאַלד מען האָט געדאַרפט פאַרציען דעם נאַציאָנאַלן אינטערעס פאַר זייערע פּאַרטיי־אינטערעסן.

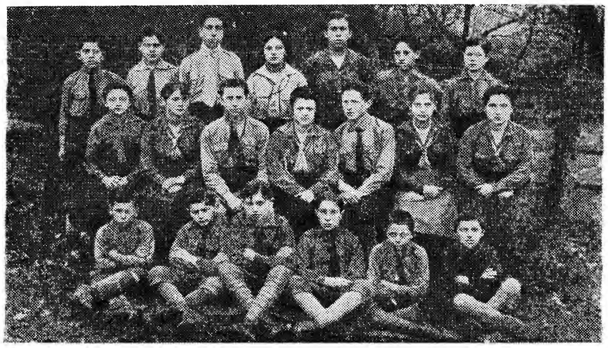
הנהגה הראשית של הסתדרות „אחוה". עומדים מימין לשמאל: פרידה דונקל, איסר רולר.
יושבים, מימין לשמאל: אריה קורץ, מוניה שאטן, משה ארדה.
אָנפירער פון „אחוה". עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: פרידא דונקעל און איסר ראָלער.
עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: אריה קורץ, מוניע שאַטען און משה ערדע.

אברהם בראנדוויין

די טעטיקייט פון „השומר הצעיר" אין די יאָרן 1939–1920

דאָס יידישע שטעטל פּאָדהייצע ליגט אין זייער אַ שיינער געגנט, אַרומגענומען מיט וואַסערן, לאָנקעס און וועלדער. דער טייך און די סטאַוועס האָבן אַ גאַנץ יאָר צוגעצויגן צו זיך די יוגנט פון שטעטל, און דאָס בערגל ביים טייך, וואָס איז באַדעקט מיט אַ וועלדל, האָט געוווסט אַ סך צו דערציילן וועגן דער טעטיקייט פון דעם „נעסט" (קן) פון „השומר־הצעיר", וועגן „שיחות" און ויכוחים און סקאַוטישע שפּילן פון יוגנטלעכע, וואָס פלעגן דאָרט אָפּגעהאַלטן ווערן.

באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך אָנגעהויבן צוריק צונויפצוקלויבן די יידישע משפחות פון דער שטאָט, וואָס די מלחמה האָט זיי צעזייט און צעשפּרייט איבער דער גאַנצער עסטרייכישער מדינה. די לאַגע איז נישט געווען קיין רואיקע און געמיטלעכע, אָנגעהויבן פון אַנטיסעמיטישע עקסצעסן מצד די פּאָליאַקן, און געענדיקט מיט די באַנדעס פון פּעטליורא, וואָס האָבן געבושעוועט אין שטאָט גאַנצע 18 שעה און האָבן ממש געמאַכט אַ פּאָגראָם. אַלע זענען געלעגן באַהאַלטן אין די קעלערס און אויף די בוידעמס, און זיי האָבן דערווייל אויסגערויבט די הייזער און געשעפטן. פון מיין באַהעלטעניש האָב איך געזען בנימין קיטנער ז"ל צוגעבונדן צו דער וואַסער־פּאָמפּע, און די באַנדיטן האָבן געדראָט אים צו הרגענען, אויב מען וועט זיי נישט באַצאָלן

קן „השומר הצעיר" (1925)
חברים פון „השומר הצעיר" (1925)

די קאָנטריבוציע וואָס זיי האָבן פאַר אים פאַרלאַנגט. צום גליק זענען פון דער זייט פונם באַרג אָנגעקומען די באָלשעוויקעס און האָבן אָנגעהויבן שיסן צו די פּעטליוראָווצעס. זיי זענען אַנטלאָפן אין איילעניש, און מיין פאָטער האָט אָפּגעבונדן בנימין קיטנער און אים באַפרייט.

דערנאָך זענען געקומען רואיקערע צייטן, און דאָס יידישע לעבן האָט זיך ווידער אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן. ס'איז אויפגעקומען אַ נייע יוגנט, וואָס האָט געזוכט נייע וועגן וויאַזוי זיך אויסצולעבן און צו פאַרזיכערן זייער צו־

קבוצת „כנרת" של „השומר הצעיר" (1938)

אַ גרופּע חברים פון „השומר הצעיר" קבוצת „כנרת" (1938)

קונפט. אַ סך לעבן האָבן אַריינגעבראַכט אין שטעטל די סטודענטן, וואָס האָבן שטודירט אין די גרעסערע שטעט. קומענדיק אַהיים אויף וואַקאַנצן האָבן זיי קאָנצענטרירט אַרום זיך דעם בעסטן טייל פון דער יוגנט; און אַזוי איז אַנטשטאַנען אין די יאָרן 1918—1920 דער ערשטער „קן" (נעסט) פון „השומר־הצעיר", וואָס זיינע גרינדער זענען געווען ד"ר מאַרבאַך ז"ל, דער אינזשינער מאיר זלאָטשאָווער (זרובבל) ז"ל און — ייבדלו לחיים — העלא מעסינג (לעבל), יופּיטער און אַנדערע.

זייט דעמאָלט איז די אָרגאַניזאַציע געווען טעטיק אָן אַ אויפהער, כאָטש פון צייט צו צייט איז אויגעבראָכן אַ „קריי־זיס", מיינסטענס נאָכדעם ווי די עלטערע חברים זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל און ס'זענען נישט געבליבן קיין פּאַסיקע כוחות אָנצופירן די אָרגאַניזאַציע. אָבער נאָך אַ קורצער צייט האָט זיך אַלץ גערעגעלט און די טעטיקייט האָט זיך ווייטער געפירט. די כלל־ציוניסטישע קרייזן פונם עלטערן דור, וואָס האָבן אין דער ערשטער צייט נישט זייער סימפּאַ־טיזירט מיט אונדזער באַוועגונג, האָבן זיך מיט דער צייט צוגעוווינט צו דער נייער דערשיינונג, און זיי האָבן אונדז נישט ווייניק געהאָלפן, סיי מאַטעריעל און סיי דורך רעגעלן אונדזערע באַציונגען מיט די רעגירונגסאַמטן. אונדזער אָרגאַניזאַציע איז געווען אַ וואַרעם נעסט פאַר יונגע יינגלעך און מיידלעך פון איבער 13 יאָר, און זי האָט דורכגעפירט אַ גאַר וויכטיקע דערציערישע טעטיקייט.

די חברים פון „השומר־הצעיר" האָבן זיך באַטייליקט אין יעדער ציוניסטישער פייערונג און אין יעדער ציוניסטי־שער טעטיקייט אין שטאָט. זיי האָבן זיך אויך באַטייליקט אין דער אָנפירונג פון „החלוץ", און אַ סך חברים זענען אויך געגאַנגען אויף „הכשרה" פאַר זייער עליה קיין ארץ־ישראל. אין די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט זיך געשאַפן אַ שטאַבילער „פּאַטראָנאַט" פון געוועזענע חברים פון „השומר־הצעיר", וואָס האָבן אַ סך בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג פון דער אָרגאַניזאַציע. אין די יאָרן 1934—1939 זענען די קאָמיטעט־מיטגלידער פונם פּאַטראָנאַט געווען ד"ר ברוך מילך, ד"ר מאַרגען (דער יינגע־רער), פּראָפעסאָר גריסגאָט, ד"ר רוזיאַ קעסטענבלאַט, ד"ר יעקב הורוביץ ז"ל, און אַנדערע. אין די יאָרן 1938—1939 זענען די באַציונגען צווישן דער אָרגאַניזאַציע און דעם פּאַטראָנאַט געוואָרן נאָך ענגער און אינטימער, גלייך ווי מען וואָלט געווען אָפּגעפילט אַז דאָס אומגליק דערנענטערט זיך און מען דאַרף זיין צוגעגרייט אויף פאַרשידענע שלעכטע איבעראַשונגען.

די מלחמה איז אויסגעבראָכן מיטאַמאָל און האָט מיט בלוט און פייער פאַרפלייצט דעם גאַנצן יידישן ישוב, און דאַרונטער אויך דאָס וואַרעמע שומרישע נעסט אין אונדזער שטאָט.

(קורצער אינהאַלט פון די זכרונות אין העבּרעאישן טייל פון בוך).

קן „השומר הצעיר" בשנת 1938
„השומר הצעיר" אין פּאָדהייצע אין יאָר 1938

י. גריסגאַט

די אַקאַדעמישע קאָרפּאָראַציע „קדימה"

CRESCAT, VIVAT, FLOREAT "KADIMA"

צווישן די פאַרשידענע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין אונדזער שטאָט, וואָס דער רוב פון זיי איז געווען פאַרבונדן, אָפיציעל אָדער נישט אָפיציעל, מיט עפּעס אַ פּאָליטישער פּאַרטיי, איז אויך געווען די אַקאַדעמישע קאָרפּאָראַציע „קדימה", וואָס איז אַנטשטאַנען אין יאָר 1931. דאָס איז נישט געווען אַ גאָר ריינע און שטרענגע אַקאַדעמישע קאָרפּאָראַציע, ווייל ס'האָבן אָנגעהערט צו איר אויך שילער פון די העכערע קלאַסן פונם גימנאַזיום. דער הויפּט־ציל פון דער קאָרפּאָראַציע איז געווען — קעגנזייטיקע מאַטעריעלע הילף, און פאַרשטייט זיך אויך געזעלשאַפטלעכע פאַרבינדונגען צווישן די חברים, אַ זאַך וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין געמיינזאַמע פאַרווילונגען.

קבוצת אקדימאים. — מימין לשמאל: הרופא בער, המורה קסטנבלאט, הרופא הווטרינרי מאטס קאהן.
אַ גרופּע אַקאַדעמיקער. — פון רעכטס צו לינקס:
ד"ר בער, דער לערער קעסטענבלאַט, דער וועטערינאַר מאַטעס קאַהן

אמת איז, אַז בלויז געציילטע חברים האָבן זוכה געווען צו באַקומען אַ ביסל מאַטעריעלע הילף, אָבער דערפאַר האָבן אַלע חברים, סיי די „פוקסען" און סיי די „בורשען", באַקומען אויסגענייטע „קאָלערס" (געשטיקטע פּאַסעקלעך). דאָס אויפנייען די „קאָלערס", אָן וועלכע מ'האָט נישט געקענט אָפּהאַלטן די ערשטע פייערלעכע „בודע" (אסיפה), האָבן גענומען אויף זיך עטלעכע חברטעס, ווי סוזיה אָרנשטיין ז"ל (די פרוי פון עדעק גאַנג ז"ל) און לאָרקאַ ווײַנגלאַס (די פרוי פון ליאָון מילך). די גאַנצע אַרבעט איז געמאַכט געוואָרן אין הויז פון די אָרנשטיינס.

די קאָרפּאָראַציע איז געווען טעטיק בלויז אין די זומער־חדשים, אין די וואַקאַנצן, אָדער בשעת די סטודענטן זענען אַהיימגעקומען אויף יום־טוב. דעמאָלט פלעגט מען אָפּהאַלטן „בודעס" און פריילעכע „ביבקעס", פול מיט געלעכטער און פריילעכע שפּילן. די ערשטע ביבקעס האָבן מיר אָפּגעהאַלטן ביים „מאַגיסטער יוריס" אירא מרגוליס ז"ל, וואָס איז געווען דער גרינדער פון דער קאָרפּאָראַציע. שפּעטער געדענק איך ביבקעס אין הויז פון אינזשינער לילאַ ז"ל, וואָס זיין זון מיסיו ז"ל איז געווען פּרעזעס פון דער קאָרפּאָראַציע.

מיר פלעגן דאָרט זינגען בעיקר פריילעכע לידער, אָבער ס'זענען אויך געווען פּעסימיסטישע און מעלאַנכאָלישע לידער, ווי למשל דאָס ליד וואָס איך גיב דאָ אין פרייער איבערזעצונג:

איך זיץ אין אַ פינצטערן קעלער,
פאַר מיר שטייט אַ גלאָז פול מיט ביר,
און איך קלער מיר: מיר איז אַזוי וויל
ווען קיינער רעדט נישט צו מיר.
מיך אַרט נישט וואָס מיין נאָז איז אַ רויטע
און כ'ווער דיקער, וואָס אַמאָל מער;
איך בין מיר צופרידן מיטן גלעזל,
און כ'טרינק — און לאָז נישט קיין טרער...

אָבער דער פּעסימיזם האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן, און מיר זענען באַלד ווידער געווען אין אַ געהויבענער שטימונג און פאַרבראַכט לאַנגע שעהן פריילעך און אָן זאָרג. די „פאַטראָנען" פון אונדזער קאָרפּאָראַציע זענען געווען עטלעכע גענייטע קאָרפּאָראַנטן, אַזויגערופענע „אַלטע הערן". איך געדענק אַז אין איינער פון די לעצטע „ביבקעס" האָבן זיך באַטייליקט דער אינזשינער דוד לילאַ און די אַדוואָקאַטן נאָטעק און רוטענבערג.

מיט דער צייט האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אַ געוויסע פּאַרטיי האָט אויסגענוצט די קאָרפּאָראַציע צו אירע צוועקן ביי די אַרטיקע וואַלן צו די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. דעמאָלט זענען אַנטשטאַנען אינערע רייבונגען, וועלכע האָבן צום סוף געבראַכט צו דער אויפלעזונג פון דער קאָרפּאָראַציע. אָבער איין זאַך מוז מען צוגעבן, אַז די קאָרפּאָראַציע האָט געשאַפן אַן ענגן און לעבעדיקן קאָנטאַקט צווישן די פאַרשידענע גענעראַציעס פון דער אינטעליגענץ אין שטאָט, און ביז צום היינטיקן טאָג עקזיסטירן די פריינדלעכע באַציונגען וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן מיט יאָרן צוריק, אין דער גלאַנצפולער צייט פון אונדזערע יוגנט־יאָרן.

יהודה גריסגאט

מאיר מאָס — דער גיבור פון שטעטל

זיין מוטער האָט געהייסן חנה, און געווינט האָט זי מיט אירע צוויי קינדער אין אַ קליין שטיבל קעגנאיבער דער הוסיאַטינער קלויז.

וועגן איר מאַן האָט מען דערציילט אין שטעטל, אַז ער איז מיט יאָרן צוריק אַוועק קיין אַמעריקע, און געזאָגט האָט מען אַז ער שיקט פון דאָרט געלט פון צייט צו צייט, אָבער נאָר פאַר די קינדער, נישט פאַר זיין ווייב. חנה האָט זיך אויפגעהאַלטן פון פאַרקויפן מילכיקס, און ווינטער פלעגט זי אויך פאַרקויפן פלייש פון עופות — פון הינער, קאַטשקעס און גענדז.

איר זון מאיר האָט זיך נאָך אַלס חדר־ייִנגל אויסגעצייכנט מיט אַן אויסערגעוויינלעכן כוח, מיט מוט און מיט חוצפה. זיינע חברים האָבן אַלע צו אים אַרויפגעקוקט, און קיינער האָט זיך מיט אים נישט געקענט פאַרמעסטן אין וואַרפן שטיינער אין דער הויך אָדער אויף אַ ווייטערע שטרעקע, און נאָך אַזעלכע שפּילעכצער פון חדר־ייִנגלעך.

איך געדענק אַ צייט ווען צווישן די ייִנגלעך פון שטאָט און די שקצים פון דער פאַרשטאָט סיאַלק האָט זיך געפירט אַ „מלחמה". טאָג־טעגלעך נאָכמיטאָג האָבן זיך ביידע מחנות פאַרזאַמעלט אויף ביידע זייטן פונם טייך קאַראַפּיעץ און אָנגעהויבן באַוואַרפן איינע די אַנדערע מיט שטיינער. די מלחמה האָט זיך געפירט לויט אַלע כללים פון אַן אמתער מלחמה, מיט אָנגרייפן און קעגן־אָנגרייפן. אָבער וויבאַלד מאיר מאָס האָט זיך באַוויזן אויף דער ייִדישער זייט, איז באַלד געוואָרן אַ פּאַניק צווישן די שקצים און דער נצחון פון דער ייִדישער „אַרמיי" איז געווען געזיכערט.

אין יאָר 1936 אָדער 1937 זענען די שקצים פון דער פאַרשטאָט האַליטש געקומען אין שטאָט אַריין זיך שטעלן צום מיליטער. באַלד נאָכדעם זענען זיי, ווי דער שטייגער איז געווען, געגאַנגען אין שענק אַריין זיך אָנטרינקען, און אַרויס־קומענדיק פון דאָרט, גאַנץ „בגילופין", זיך גענומען ראַבעווען די סחורות פון די מאַרקזיצער. אין שטעטל איז געוואָרן אַ בהלה. באַלד זענען אָנגעקומען מאיר מאָס און אַ צווייטער גיבור — בנימין גאָלדענבערג („בנימין קאַטלער"), האָבן אַראָפּגענומען וויאַשקעס און אַרטשיקעס פון די וועגענער און זיך אַ לאָז געטון צו די צעווילדעוועטע שקצים. עטלעכע פון זיי זענען גוט צעקלאַפּט געוואָרן, און די איבעריקע זענען אַנטלאָפן „ווו דער פעפער וואַקסט". אַזוי האָבן די צוויי גיבו־

ככר השוק
במרכז עומדים מרדכי מסינג ואבא מילך
דער מאַרקפּלאַץ
אין צענטער שטייען מרדכי מעסינג און אבא מילק

רים אָפּגעראַטעוועט די אָרעמע מאַרקזיצער, און אפשר גאָר דאָס גאַנצע שטעטל, פון אַ פּאָגראָם.

קורץ פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז מאיר מאָס צוגעטרעטן צו דער חלוצישער באַוועגונג „אחוה", האָט דורכגעמאַכט די „הכשרה" און האָט געוואָלט פאָרן קיין ארץ־ישראל. אָבער באַקומען דעם סערטיפיקאַט האָט ער נישט זוכה געווען. גלייך ווי הונדערטער אַנדערע האָט אים די מלחמה פאַרכאַפּט און נישט געלאָזט פאַרווירקלעכן זיין פּלאַן.

אַז די דייטשן זענען אַריין האָבן זיי ספּעציעל געזוכט קודם כל אַוועקצונעמען פון שטעטל די אינטעליגענץ, די מענטשן מיט גייסטיקע כוחות, און אויך די מענטשן מיט גרויסע פיזישע כוחות, וואָס האָבן אפשר געקאָנט טראַכטן וועגן שטעלן אַ ווידערשטאַנד. אַזוי האָט מען אויך באַלד ביים אָנהויב אַרעסטירט מאיר מאָס, געשלאָגן אים מכות רצח און אַוועקגעשיקט אין אַרבעטס־לאַגער „קאַמיעניאַלאָם", אין שווערסטן לאַגער וואָס איז געווען ביי אונדז אין געגנט. דאָרט האָט מען אים געהאַט אויפן אויג און באַלד אין די ערשטע טעג דערשאָסן אים, פאַר „שטעלן אַ ווידערשטאַנד" אָדער מיט אַן אַנדערן תירוץ.

אַזוי איז אומגעקומען מאיר מאָס, און אַזוי זענען אומגעקומען הונדערטער גיבורים ווי ער אין פּוילישן ייִדנטום.

(קורצער אינהאַלט פון די זכרונות אין העברעאישן טייל פון בוך).

ד״ר מתתיהו פאַמעראַנץ

זכרונות פון אַמאָליקע יאָרן

פון מיינע קינדעריאָרן אין פּאָדהייצע האָב איך גאָר ליבע זכרונות, בעיקר פון די לאַנגע שפּאַצירן מיט מיינע עלטערן אין דער אומגעבונג פון שטאָט, צום גאַי, קיין סיאָלקאָ, קיין זאַהייצע, אָדער צום באַנהאָף. אָט די שפּאַצירן פלעגט מיין גאָטזעליגער פאָטער אויסנוצן כדי דורכצואַרבעטן מיט מיר די לעקציעס פון שול און צו שמועסן וועגן אַלגעמיינער בילדונג.

היינט אַז איך דענק וועגן פּאָדהייצע זענען דאָס געדאַנקען פול מיט טרויער. בשעת איך בין מזכיר די נשמות פון מיינע נאָענטע וואָס זענען דאָרט אומגעקומען, שטייט מיר פאַר די אויגן די שטאָט ווי איך האָב זי צום לעצטן מאָל געזען פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער־מלחמה, אַ שטאָט מיט יידן, עקזאָטיש פרומע און נישט־פרומע, גבירים און אָרעמע לייט — אַ שטאָט וווּ יידן האָבן געלעבט און זענען געווען איינגעוואָרצלט זייט הונדערטער יאָרן.

★

דער פּאָדהייצער בעצירק האָט אַרומגענומען, אויסער דער שטאָט, דריי שטעטלעך — זלאָטניק, ווישנאָווטשיק און זאַוואַלאָוו — און בערך אַ זיבציק דערפער. אין גאַנצן בעצירק זענען די יידן געווען אַ קליינע מינדערהייט צווישן די פּאָלאַקן און אוקראַינער, אָבער די שטאָט איז צום גרעסטן טייל געווען יידיש, און אַ דאַנק זייערע פעאיקייטן האָבן די יידן פאַרנומען דעם ערשטן פּלאַץ אויף אַלע ווירטשאַפטלעכע געביטן.

אָט, למשל, זענען געווען צווישן צוואָנציק אַדוואָקאַטן בלויז דריי נישט-יידן. איך מיין אַז אַלע אונדזערע לאַנדסלייט געדענקען נאָך דעם עלטסטן אַדוואָקאַט אין שטאָט ד״ר פינקעל און די אַדוואָקאַטן נוטיק, פעל, גראָס, סאַלפּעטער, ראַטנער, ראָטענבערג, קעסטענבלאַט, פּאַלבער, פּאָמעראַנץ, בין, גרינבערג, מאַרבאַך, אַבענד, ראוּך, האָראָוויץ און פיין מיט זיין פרוי. צו דער יונגער גענעראַציע פון אַדוואָקאַטן האָבן געהערט ליליענפעלד, די ברידער גאַנג און שער. מען דאַרף אויך דערמאָנען דעם אַדוואָקאַט לעאָן פּאָמעראַנץ, וואָס איז געשטאָרבן עטלעכע יאָר פאַר דער מלחמה. ער איז געווען זייער באַקאַנט צווישן יידן און פּאָלאַקן, און נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז ער עטלעכע יאָר געווען וויצעבירגערמייסטער. אַ גרעסערע צאָל אַדוואָקאַטן האָבן אויך פאַרלאָזט פּאָדהייצע און האָבן זיך באַזעצט אין אַנדערע שטעט, ווי בנימין פּאָמעראַנץ, יעקב וואָלף, רודאָלף רוסמאַק און די אַדוואָקאַטן מרגליות, מעסער, מילך און גאָלדשלאַג.

נישט־יידישע דאָקטוירים זענען געווען אינגאַנצן צוויי. פון די יידישע דאָקטוירים איז געווען דער עלטסטער ד״ר לאַנדוי, און נאָך אים דער קרייז־אַרצט ד״ר קאָרנוויץ, רייכמאַן, דיק, פּאלבער, ניימאַן, זילבערמאַן, העלער, און דריי פרויען: ראָט, אַשענפעלד און בידער (אין זלאָטניק). פון די יינגערע דאָקטוירים דאַרף מען דערמאנען ד״ר מילך, ווייַנלעס און העלער.

אויך די דענטיסטן זענען אַלע געווען יידן: לאַטיינער, בענאָ שער, ווילאָ שער, סאַלפּעטער און ד״ר דיק. עס זענען געווען דריי יידישע וועטערינאַרן: בוקסבוים, מאטעס פּאלבער און לעאָן מילך.

די אַפּטייקן זענען געווען בלויז אין יידישע הענט, און געאַרבעט האָבן אין זיי בלויז יידן: עקער, גאָלדשלאַג, נוסבאום, וויינטרויב, בעזען, מרגליות און באלין (אין זלאָטניק). פון די יונגע כוחות אויף דעם געביט זענען געווען דריי יונגע פרויען: אָרנשטיין, פּאַלבער און סאַלפּעטער.

אויך אין געריכט און אין אַנדערע רעגירונגס־אַמטן זענען געווען נישט ווייניק יידן. דער יידישער ריכטער ד״ר אַשענפעלד האָט אַלעמאָל געפונען פאַר נויטיק צו אונטערשטרייכן זיין יידישקייט. אין געריכט זענען פאַרבליבן נאָך פון די עסטרייכישע צייטן עטלעכע באַאַמטן, ווי גאַנג, לילע, פּאָסטעל, מעלצער, און זאָמערשטיין, וואָס איז געשטאָרבן פאַר דער מלחמה. רוסמאַק האָט געאַרבעט אין שטייער־אַמט, און אין פּאָסט־אַמט האָבן געאַרבעט פּאַלבער, פריילין אַלטער און דער בריוו־טרעגער צין. אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג איז געווען פאַרנומען איזידאָר ראָזמאַרין, און דערנאָך זיין זון טאַדעאוש ראָזמאַרין.

צוויי אינזשינערן זענען געווען אין שטאָט, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט מעסטן: הירשבערג, און לילע, וואָס איז געשטאָרבן פאַר דער מלחמה.

דער דירעקטאָר פונם פאַרזיכערונגס־אַמט איז כמעט ביז צו די לעצטע יאָרן געווען טוביה ראַטנער, און ער האָט באַשעפטיקט יידישע באַאַמטן און דאָקטוירים.

כאָטש אין פּאָדהייצע איז נישט געווען קיין גימנאַזיום האָט אַ גרעסערע צאָל פון פּאָדהייצער יונגעלייט געענדיקט אויף דאָקטאָר פון פילאָזאָפיע: וועלגער, טראונער, פּאָלישוק, פרידבערג און קעסטענבלאַט. די יינגסטע אויף דעם געביט זענען געווען פיר פריילינס: פּאַלבער, זיידלער, סאַלפּעטער און העלער.

נשף מפואר של האינטליגנציה המקומית, שרוב המשתתפים בו היו יהודים.

אַ גאַלאַ־אָוונט פון דער אָר־טיקער אינטעליגענץ — מייג־סטענס יידן.

יידן האָבן זיך דירקט זייער ווייניק פאַרנומען מיט לאַנדווירטשאַפט, אָבער אין פּראָפּאָרציע צו זייער צאָל איז עס געווען נישט קיין קליינער פּראָצענטזאַץ. פון די גרויסע גוטבאַזיצער דאַרף מען דאָ אויסרעכענען: יוליוש ראָטענ־בערג פון ביאַלאָקריניצאַ, אַלפרעד זאַמערשטיין פון בורקאַ־נאָווא, געלבער (געלעווסקי) פון שומלאַן, ד״ר סלאָמניצקי פון באָדזשיקאָווא, אַדלער פון שווייקאָווא, ראַט פון מאַלאָוווד, זילבערמאַן און צימער פון זאַטוז׳ין, דולבערג פון טוסטאָבאַבי, בלאושטיין און שמירער פון קאַטוזאָווא, מעהר און אַלעס פון וואָליצאַ, זוסמאַן קאָהן פון פּאָפּלאָווא, אינזשינער קאַגאַן פון זאַסטאַווצע, ד״ר לאַנדאו פון טאַראַסווקאַ, לעאָן און אלי קאָהן פון בודאַ און מיכאל קאָהן פון סיאַנאָקאָסי.

דעם אמת מוז מען זאָגן, אַז עטלעכע פון די דערמאָנטע גוטבאַזיצער זענען מיטגעגאַנגען מיטן שטראָם פון דער־ווייטערן זיך פונם יידישקייט און האָבן זיך געשמד׳ט. אָבער בשעת ס׳האָט געהאַלטן ביי אומברענגען יידן, האָט זיי דאָס נישט געהאָלפן און זיי זענען אומגעקומען גלייך מיט אַלע, ווי למשל זאַמערשטיין, געלעווסקי און ד״ר סלאָמניצקי. אויסער די גוטבאַזיצער איז געווען אַ גרויסע צאָל פון גוט־פּעכטערס; אויך אין די פּוילישע גיטער האָבן געאַרבעט אַ סך יידישע פאַרוואַלטער און „עקאָנאָמעס״.

אויך אין דער לאַנדווירטשאַפטלעכער אינדוסטריע זענען געווען באַשעפטיקט אַ סך יידן, ווי אייגענטימער פון מילן און ווי פּעכטער פון מילן און גאָראַלניעס ביי יידישע און נישט־יידישע גוטבאַזיצער. איך געדענק בלויז עטלעכע פון זיי: די ליליענפעלדס, אברהם מילך און שמעון וואַסערמיל.

פּאָדהייצע האָט אויך פאַרמאָגט אַ גרויסע מיל, אַ טאַר־טאַק און אַן עלעקטראָווניע. די מיל און דער טאַרטאַק זענען געווען דאָס אייגנטום פון די ברידער אָסקאַר און יעקב האַבער; די עלעקטראָווניע האָט אויפגעשטעלט און געפירט אינזשינער ראַט — בשותפות מיט די האַבערס. די האַבערס האָבן אויך געהאַט די קאָנצעסיע פון אויסהאַקן דעם גרויסן און אוראַלטן וואַלד אין סולעווא, און זיי האָבן דאָס האָלץ געזעגט אין זייער טאַרטאַק און דערנאָך עקספּאָרטירט.

פאַרבונדן מיט דער לאַנדווירטשאַפט איז אויך געווען די עקספּלואַטאַציע פון די דריי סטאַוועס אין פּאָדהייצער געגנט. איינער פון זיי האָט געהערט צו די האַבערס, די אַנדערע צוויי האָבן געהערט צו די גיטער פון נאָוואָסיולקא און זאַהייצע, און יידן האָבן זיי געדונגען און עקספּלואַטירט.

דער האַנדעל מיט תבואות איז געווען אינגאַנצן אין יידישע הענט. עקספּאָרטערן פון תבואה זענען געווען זוסמאַן קאָהן, מיכאל קאָהן, שמואל און מענדל פישער און רחמיאל העסל. ווי אַ פאַרמיטלער אין תבואה־האַנדעל איז געווען באַקאַנט העניריק ראָזמאַרין. יעקב און יוסף ווערפעל און פישל מילך (געשטאָרבן פאַר דער מלחמה) האָבן זיך פאַר־נומען מיט פּאַרצעלאַציעס, און די פּויערים האָבן צו זיי געהאַט דעם פולסטן צוטרוי.

עטלעכע יידן האָבן געהאַנדעלט מיט בוימאַטעריאַל — בעיקר מיט האָלץ — און האָבן געהאַט גרויסע סקלאַדעס: משה־ברוך בעזנער, ד״ר גראָס, לעאָן קאָהן און קונע האָכמאַן, הערש־לייב האָראָוויץ און דאַן האָראָוויץ, און בעיקר די האַבערס. מיט דער פּראָדוקציע פון ציגל האָבן זיך פאַרנומען

אַבא פיש און ישראל זילבער, און אויך בעריש וועלגער, וואָס האָט זיך אויסערדעם פאַרנומען מיט בינענצוכט.

אין פּאַדהייצע זענען געווען עטלעכע הורט־געשעפטן, וואָס האָבן באַדינט דעם גאַנצן דעטאַיל־האַנדעל אין דער שטאָט און אין דער אומגעבונג. הורטאָווע שפּייז־געשעפטן האָבן געהאַט חיים לערער, הערש קימעל און אברהם מילך; הורט־געשעפטן פון אייזן־סחורות — משה צימעט, מאַרקוס אַהרינג און דיק; לעדער־סחורות — בערל ווייס, יהושע וואַלפיש, זעליג מילך, די עטינגערס, באַראַל און אַנדערע; אין דער טעקסטיל בראַנזשע זענען געווען וויינטרויב, מאוער אייזענבערג; גאַלאַנטעריע — מאַרקוס לערער; מיט וויין האָט געהאַנדעלט סאַניע שעכטער, און מיט ביער — דער רב ליליענפעלד, האַזעלקאָרן און טוביה ראַטנער.

בקיצור — דער גאַנצער האַנדעל איז געלעגן אויסשליסלעך אין יידישע הענט. אָבער אין די לעצטע יאָרן, און בעיקר אין די יאָרן 1938 און 1939, האָט זיך וואָס אַמאָל מער פאַרברייטעט די טענדענץ פון די פוילישע און אוקראַינישע נאַציאָנאַליסטן, אַרויסצונעמען דעם האַנדעל פון יידישע הענט. אין פּאַדהייצע איז צו דעם צוועק אַנטשטאַנען אַ ספּעציעלער קאָמיטעט אונטערן פאָרזיץ פונעם פאַרוואַלטער פון געריכט ריטאַראָווסקי. זיי האָבן אויפגעשטעלט פוילישע אינסטיטוציעס און געפירט אַ שטאַרקע פּראָפּאַגאַנדאַ צווישן די פּאַליאַקן, זיי זאָלן וואָס וויניקער האָבן צו טון מיט יידן. דאָס זעלבע האָבן אויך געטון די אוקראַינער, און דאָס האָט אַזוי געדויערט ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אויך אויפן געביט פון האַנטווערקערשאַפט זענען די יידן געווען גאַנץ שיין פאַרטרעטן, און כאָטש עס האָבן נישט געפעלט קיין קריסטלעכע בעלי־מלאכות האָבן די קריסטן אַליין גערן באַשעפטיקט יידישע בעלי־מלאכות.

אויפן געביט פון מעכאַניק האָט זיך אויסגעצייכנט יהודה מאַרבאַך, און אַלע גוטסבאַזיצער, יידן און פּאָליאַקן, האָבן אים באַשעפטיקט ביים אויפשטעלן און רעפּאַרירן פון גאַראַלניעס, ווייל זיי האָבן געוווסט אָפּצושאַצן זיינע קענטנישן און זיין ערלעכקייט. אין סטאָלאַרסקע פאַך איז געווען דער קינסטלערישער וואַרשטאַט פון שלמה זילבער, פון זיין שווער, פון צימערמאַן און פון דעגען. באַקאַנטע שניידער זענען געווען קרעסעל און בערג; שוסטערס — סעקלער און לעבענספעלד; פון די קירזשנערס איז געווען באַקאַנט קרעסעל; מיט גלעזעריי האָט זיך פאַרנומען די גאַנצע משפחה גלאַזער; מיט פאַרבן און כעמיקאַליען — בערגמאַן און בודזאַנאָווער; מיט בלעכעריי — דיק, פיסטינער, בילער און אַנדערע. געווען אויך יידישע פאַבליט צום באַאַרבעטן פון האָלץ און שטיינער צו געביידעס, קאָוואַלעס (ווי פּאָלישוק) און פאַרשידענע אַנדערע פאַבליט.

באַקאַנטע האָטעלן אין שטאָט זענען געווען די האָטעלן פון גראָס און שעכטער, און אויסערדעם איז, פאַרשטייט זיך, געווען אַ גרויסע צאָל רעסטאָראַציעס און שענקן (יוסף ווערפּל, שאול פרידמאַן, משה אָרנשטיין, זיינוול ווייסמאַן און דויד איילן, די פרוי פישער, האקן, און אַנדערע). חוץ דעם זענען אויך געווען עטלעכע קריסטלעכע רעסטאָראַנען. געווען אויך עטלעכע יידישע בעקערייען: משה גראָס, חיים־יהושע בעקער, שטאַטמואר, בוכוואַלד, וואָלף בין און אַנדערע. פליישהענדלער זענען געווען די שאַטענס, ציפּע פוקס, די משפחה ברייטעס און אַנדערע.

אין שטאָט זענען געווען צוויי דרוקערייען, וואָס האָבן ביידע געהערט צו יידן — וויינלעס און מאָשעל. דער אייגנטימער פון דער בוכהאַנדלונג איז געווען אלי קרעסעל.

דאָס פאַך פון רימאַרעס איז אויך געווען בלויז אין יידישע הענט (ציטראָן, לעוו און אַנדערע). אויפן געביט פון טראַנספּאָרט זענען געווען טעטיק עטלעכע יידישע משפחות (ווי די משפחה גאַראַלניק). שמואל שמיצלער האָט געפירט אַן אונטערנעמונג פון אויטאָמאָבילן און אויטאָבוסן. צוויי געשעפטן (זיידלער און ראַהאַטינער) האָבן זיך פאַרנומען מיט זייגערמאַכעריי, און גלייכצייטיק אויך מיט פאַרקויפן פון פאַרשידענע עלעקטרישע סחורות און פון מעבל. סוחרים פון ברענהאָלץ זענען געווען מאיר פאָלבער מיט זיין איידעם רוטין, אבא פיש מיט זיינע שוואָגערס, און נאָך עטלעכע יידן. און פאַרשטייט זיך אַז ס'זענען געווען עטלעכע יידישע פריזירער (ווי למשל שמיצלער, שער און פיק).

מיט איין וואָרט — סיי דער האַנדעל און סיי די וויכטיקסטע פאַך־אונטערנעמונגען זענען געווען אין יידישע הענט, אין דער צייט וואָס די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט זיך פאַרנומען בעיקר מיט לאַנדווירטשאַפט און גערטנעריי. ערשט אין די לעצטע יאָרן זענען אַנטשטאַנען איינצעלנע קריסטלעכע שניט־געשעפטן און קאָאָפּעראַטיוון צום איינקויפן פון תבואות.

די אייגנטימער פון די הייזער אין שטאָט זענען זייט דורות געווען יידן. ס'איז אַרומגעגאַנגען אַן אַנטיסעמיטיש ווערטל: מיר ווילן בעסער יידן זאָלן קויפן הייזער, ווי זיי זאָלן זיך גוט אָנטון און גוט עסן; די הייזער וועלן דאָך, סוף כל סוף, אַריינפאַלן צו אונדז אין די הענט... אַזוי האָבן זיי געטראַכט און זיך געגרייט זייט דער היטלעריזם איז געקומען אויף דער וועלט, און יידיש לעבן און פאַרמעגן איז געוואָרן הפקר אין אַלע לענדער וואָס די נאַציסטישע מערדער האָבן פאַרנומען אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

דאָס רעליגיעזע און געזעלשאַפטלעכע לעבן

פּאָדהייצער יידן האָבן שטאַרק געהאַלטן פון טראַדיציע, און צוליב דעם איז געווען אין שטאָט אַ גרויסע צאָל שילן און שילעכלעך, וועלכע איך קען היינט בכלל נישט געדענקען אויסצורעכנען. אָבער איך געדענק גוט די גרויסע שיל און דעם בית־המדרש (שטאָט־בית־המדרש), ווו ס׳האָבן געדאַווענט אַזעלכע יידן ווי בנימין קיטנער, הרב ליליענפעלד, מיין פאָטער יצחק פאָמעראַנץ ע״ה, חיים לערער, משה ליבליך, מיכאל קאָהן, זוסמאַן קאָהן מיט זיינע זין, יואל האָזעלקאָרן, יעקב פייערמאַן, הערש־לייב האַראָוויץ, די עטינגערס, אבא קרעמער און אַ סך אנדערע. מיטן בית־המדרש פאַרבינדן מיך גאָר ליבע זכרונות, ווייל דאָ פלעג איך דאַווענען מיט מיין פאָטער ע״ה פון די יינגסטע קינדעריאָרן, און נאָך זיין אָפּלעבן האָב איך דאָרט געדאַווענט ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. איך געדענק אויסערדעם די הוסיאַטינער קלויז, די טשאָרטקאָווער קלויז, די בורשטינער קלויז; די בעקערישע קלויז, וואָס איז געווען זייער שיין און עסטעטיש איינגעריכטעט, און נאָך צוויי גרויסע שילן, איינע ביי דער ברייטער גאַס און איינע ביי דער בזשעזשאַנער גאַס. און אויסערדעם זענען געווען נאָך אַ גאַנצע ריי קלענערע שילעכלעך.

רעדנדיק וועגן שטאָט־בית־המדרש וויל איך דאָ דער־מאָנען אַ מעשה שהיה. נאָכן אָפּלעבן פון מיינע גאָטזעליגע עלטערן האָב איך געזוכט אַ וועג וויאַזוי צו פאַראייביקן זייער אָנדענק. אַזוי ווי דער ארון־קודש אין בית־המדרש איז געווען אַלט און פשוט און נישט וויניק באַשעדיקט פון ווערם, האָב איך באַשלאָסן צו מאַכן אַ נייעם ארון־קודש. האָב איך באַשטעלט ביי שלמה זילבער אַ דעמבענעם אַרטיסטישן ארון־קודש, אָבער איך האָב דאָס געהאַלטן בסוד, טאָמער וועט מיך עמיצער מקדים זיין. אַז דער ארון קודש איז שוין געווען פאַרטיק, האָב איך וועגן דעם צו וויסן געגעבן די גבאים. אָבער איינער פון די גבאים וואָס האָט, ווייזט אויס, אַליין געוואָלט זוכה זיין אין דער מצווה, האָט זיך אַנטקעגנ־געשטעלט און געזאָגט אַז דעם אַלטן ארון־קודש קען מען בשום אופן נישט אַוועקשטעלן אין אַ זייט, ווייל דאָס וועט זיין אַ חילול הקודש. איך האָב פאַרגעשלאָגן מען זאָל דעם אַלטן ארון־קודש אַוועקשטעלן אין פוליש, אָבער אַלץ האָט נ׳שט געהאָלפן.

אַ שטיקל צייט שפּעטער איז אָריינגעקומען צו מיר אין קאַנצליי דער זלאָטניקער רב, מונד, וועגן אַן עניין. ביי דער געלעגנהייט האָב איך אים דערציילט די צרות וואָס איך האָב פון דעם וואָס מען לאָזט מיך נישט אַוועקשטעלן דעם ארון־קודש. האָט מיר דער רב דערציילט, אַז אין זלאָטניק ענדיקט

מען אויס אַ שילעכל, און זיי וועלן גערן נעמען צו זיך דעם אַלטן ארון־קודש פונם בית־המדרש. און ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט זענען די זלאָטניקער יידן געקומען און מיט גרויס כבוד און געזאַנג גענומען צו זיך דעם ארון־קודש, און אַזוי פריי געמאַכט דעם פּלאַץ פאַר דעם נייעם ארון־קודש וועלכן איך האָב מנדב געווען.

אויפן פּאָדהייצער בית־עולם איז באַלד ביים אַריינגאַנג געווען אַ שורה אַלטע מצבות, וואו באַוווסטע רבנים און עסקנים פון הונדערטער יאָרן צוריק זענען געווען באַהאַלטן. איך געדענק אַז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דער בית־עולם געווען שטאַרק באַשעדיקט, בעיקר די מויער אַרום דעם בית־עולם. דעמאָלט איז אַנטשטאַנען אַ קאָמיטעט, אין וועלכן מיין פאָטער האָט זיך אויך באַטייליקט, און מיט דער פינאַנציעלער הילף פון אַן אַמעריקאַנער לאַנדסמאַן האָט מען דעם בית־עלמין דערפירט צו אַן אָרדנונג.

דאָס פראַווען די ימים־טובים ביי אונדז אין שטאָט — דאָס איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך. אין חודש אלול האָט מען אָנגעהויבן אויפשטיין צו סליחות, און אינדערפרי האָט מען אין דער גאַנצער שטאָט געהערט שופר־בלאָזן. גאַנץ חודש אלול איז מען אויך געגאַנגען אויף „קבר אבות״.

דאָס אַלץ איז געווען אַ צוגרייטונג צו ראש־השנה, ווען אַלע יידן האָבן זיך פאַרזאַמלט אין די שילן און געדאַווענט ביז שפּעט נאָכמיטאָג — אויסצובעטן זיך אַ גוט יאָר. פאַר ראש־השנה האָט מען געשיקט איינער דעם צווייטן מיט דער פּאָסט אַ „לשנה טובה בריוול״, און אַרויסגייענדיק פון שיל האָט מען געווונשן איינער דעם צווייטן „לשנה טובה תכתבו ותחתמו״. דעם ערשטן טאָג ראש־השנה פאַרנאַכט איז כמעט די גאַנצע שטאָט געגאַנגען צו „תשליך״ צום קאַראָפּיעץ.

די פייערלעכע שטימונג פון יום־כיפור האָט זיך אָנגע־הויבן אָפּצופילן נאָך ערב יום־כיפור, און אפשר נאָך אַ טאָג פריער, ביים „שלאָגן כפרות״. ערב יום־כיפור איז מען פרי געגאַנגען דאַווענען מנחה, כדי צו באַוויזן נאָך נאָכדעם צו עסן די „סעודה המפסקת״. אין „פוליש״ האָט מען אַוועק־געשטעלט אַ גאַנצע ריי ליימענע שיסעלעך, ווו די מתפללים האָבן אַריינגעלעגט געלט „אויף צדקה״, און לעצטענס אויך פאַר נאַציאָנאַלע צוועקן. אויף דער ערד זענען שוין געשטאַנען צוגעגרייט די הויכע וואַקסענע „יום־כיפור־ליכט״, וועלכע מען האָט אָנגעצונדן פאַרנאַכט און זיי האָבן געברענט גאַנץ יום־כיפור. איך געדענק נאָך אַז אַ טייל מתפללים האָבן זיך נאָך מנחה געלאָזט געבן „מלקות״, און איך פלעג זיך צו דעם מנהג נייגיריג צוקוקן.

צו כל־נדרי איז, פאַרשטייט זיך, קיין איין ייד נישט געבליבן אינדערהיים, אָבער אויך אַ גרויסע צאָל אינטעלי־

גענטע קריסטן פלעגן קומען זיך צוקוקן צו דער פייערלעכער תפילה. מיר שטייט נאָך פאַר די אויגן די געשטאַלט פון מיין פאָטער ע״ה, וואָס פלעגט אַלעמאָל שטיין ביים חזן און האַלטן דאָס ספר־תורה צו כל־נדרי. איך מוז דאָ דערמאָנען דעם חזן געצל פערל, וואָס פלעגט אַלע יאָר דאַווענען פאַרן עמוד ביי אונדז אין שיל, און אַ סך פון זיינע ניגונים זענען מיר נאָך ביז היינט פאַרבליבן אין זכרון.

דער יידישער כאַראַקטער פון דער שטאָט האָט זיך צום בעסטן געלאָזט זען אים יום־כיפור. בשעת אַלע יידן זענען געווען אין שיל, זענען די גאַסן געווען ליידיק און די שטאָט ווי אויסגעשטאָרבן. מוצאי יום־כיפור נאָכן עסן האָבן אַ סך בעלי־בתים באַלד זיך גענומען בויען די סוכה און אַריינגעקלאַפּט די ערשטע פאַר צוועקעס.

אויך די מצווה פון עסן אין סוכה האָבן אַלע מקיים געווען, און בעיקר האָבן זיך דערמיט געפרייט די קינדער, וואָס פלעגן אויספּוצן די סוכה אויף פאַרשידענע אופנים. כמעט אין יעדן הויז איז געווען אָדער אַ סוכה — אָדער אַ „שלאַג״.

אַ פריילעכע און מונטערע שטימונג האָט געהערשט אין שטאָט אין „שמחת תורה״. די קינדער זענען אַרומגעגאַנגען מיט פענדלעך און ביי די „הקפות״ האָט מען געזונגען און געפּלעסקעט און געטאַנצט מיט דער תורה. אינדערפרי, ביים לייענען די תורה, האָט יעדער איינער באַקומען אַן „עליה״. צו דער סעודה זענען געווען ספּעציעלע יום־טובדיקע מאכלים, און אין אַ סך הייזער און אין די שילן פלעגט מען נאָכמיטאָג מאַכן „אַ טרינק״, מיט ביר און פאַסאָליעס.

אויך דער יום־טוב פון חנוכה איז געווען אַ שיינער און לאַנגער יום־טוב, בעיקר פאַר די קינדער. מען האָט באַקומען חנוכה־געלט, געשפּילט אין „דריידל״ און געגעסן גוטע זאַכן. עלטערע יינגלעך פלעגן שפּילן אין קאָרטן, מיט ספּעציעלע קאָרטן מיט יידישע אותיות.

און אַז ס׳איז געקומען פורים — איז געווען פריילעך אין שטעטל. אין אָוונט, נאָך תענית־אסתר, האָט מען געלייענט די מגילה, און די קינדער האָבן געגראַגערט און געטיפּעט מיט די פיס יעדעס מאָל ווען מ׳האָט דערמאָנט המן הרשע אָדער זיינע בנים. צומאָרגנס האָט מען געשיקט „משלוח מנות״ איינער דעם צווייטן, און די שטאָט איז געווען פול מיט „פאַרשטעלטע״ און סתם אַרעמע לייט, וואָס זענען אַרומגעגאַנגען אין אַלע הייזער און באַקומען פורים־געלט. געווען אויך גרופּען פון „פורים־שפּילער״, וואָס האָבן אויפגעפירט פאַרשידענע שפּילן, בעיקר „מכירת יוסף״. די פאַרשטעלטע און די „פורים־שפּילער״ האָט מען איבעראַל פיין אויפגענומען, מיט אַ טרינק און מיט גוטע זאַכן, חוץ דעם פורים־געלט. אויך פאַרשידענע אינסטיטוציעס און אָרגאַניזאַציעס האָבן אויסגענוצט דעם טאָג צו זאַמלונגען פאַר זייערע צוועקן. אין אָוונט האָט מען זיך געזעצט צו דער סעודה, וואָס איז אויך געווען באַגלייט מיטן באַזוך פון פאַרשטעלטע און פורים־שפּילער. גאָר אַ פריילעכע סעודה פלעגט מען אָפּהאַלטן יעדעס יאָר אין הויף פונם בורשטינער רבי, ווו זיינע חסידים און אַנהענגער פלעגן זיך צונויפקומען.

נאָך פורים האָט מען זיך שוין אָנגעהויבן גרייטן צו פסח. דאָס געגנדזענע שמאַלץ אויף פסח איז געווען צוגעגרייט נאָך פון חנוכה, אָבער די אמתע צוגרייטונגען האָבן זיך אָנגעהויבן ערשט נאָך פורים. אָנגעהויבן האָט עס זיך פון אויסווייסן אָדער אויסמאָלן די דירה, אויספּוצן די מעבל, פּוצן די זילבערנע לעפל און די מעשענע טעפּ. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן דאָס איינקויפן די מצות. אַ טייל באַלעבאָסטעס האָבן דווקא געוואָלט זיין דערביי ווי מען באַקט זייערע מצות. מען האָט אויך געדאַרפט איינקויפן נייע בגדים פאַר זיך און פאַר די קינדער. בקיצור — קיין אַרבעט האָט נישט געפעלט.

שבת פאַר פסח — שבת הגדול — איז געווען אַ מנהג פון דור דורות צו „שיקן די פאַרכעס קיין מצרים״. די „לאָבוזעס״ פון שטאָט האָבן זיך צונויפגענומען און געגאַנגען פון איינעם צום צווייטן, מאַכענדיק אַ גרויסן רעש מיט אַלטע בלעכענע טעפּ און פאַקרישקעס. פאַר זיי איז דאָס געווען אַ פאַרגניגן — פאַר די „קרבנות״ איז עס געווען אַן „אָפּקימעניש״. בלויז איינער אין שטאָט האָט זיך באַצויגן דערצו מיט אַ זין פאַר הומאָר: ער האָט די „שאַלטיקעס״ פיין אויפגענומען און געווינטשן זיך, זיי זאָלן צו אים איבעראַיאָר ווידער קומען...

ערב פסח אינדערפרי האָט מען פאַרברענט דעם חמץ און זיך אָנגעהויבן גרייטן צום סדר. אַהיימקומענדיק פון דער שיל נאָך מעריב האָט מען זיך געזעצט צום סדר; דאָס יינגסטע קינד האָט געפרעגט די פיר „קאַשעס״ (קושיות), און דערנאָך האָט מען געזאָגט די הגדה און געגעסן די געשמאַקע פסחדיקע מאכלים. דעם צווייטן טאָג פסח האָט מען ווידער אָפּגעריכט דעם „סדר״, און דערנאָך האָט זיך דער יום־טוב געצויגן נאָך אַ גאַנצע וואָך. אַפילו חול־המועד, ווען די געוועלבן זענען געווען אָפן, האָט זיך געפילט אין שטאָט אַ יום־טובדיקע שטימונג.

אויך שבועות איז געווען אַ קורצער אָבער אַ ליבער יום־טוב. די הייזער און די שילן זענען געווען באַצירט מיט גרינס, אין שיל האָט מען געזאָגט „אקדמות״ און געלייענט מגילת „רות״, און אהיימקומענדיק פון דער שיל האָט מען געגעסן געשמאַקע מילכיקע מאכלים.

איך געדענק אויך די פריילעכע יידישע חתונות וועלכע מען פלעגט אָפּהאַלטן אין זאַל פון אַ האָטעל, ביי גראָסן

נשף פרידה לשופט בית־המשפט, בהשתתפות האינטליגנציה היהודית.
אָפּשייד אָוונט פאַר אַ פּוילישן ריכטער

אָדער בײַ שעכטערן אין האָטעל. געשפּילט האָבן די היימישע מוזיקאַנטן, דאובער, קימעל און לײַזערל, און מאַנכמאָל פלעגט מען אַראָפּברענגען פון בזשעזשאַן די ברידער גוטענפּלאַן אָדער די מוזיקאַנטן פאוסט פון ראָהאַטין.

יידישע פערזענלעכקייטן און אָרגאַניזאַציעס

פון די וויכטיקסטע פּערזענלעכקייטן אין די לעצטע דורות דאַרף מען דערמאָנען קודם כל דעם רב ר׳ שלום ליליענפעלד ע״ה. ער האָט איבערגעלאָזט צוויי זין, דוד און לייביש, וואָס זענען אויך געווען זייער געבילדעט און מען האָט זיך צו זיי באַצויגן מיט גרויס אַכטונג. אויפן רעליגיעזן געביט איז אויך געווען טעטיק דער דיין אברהם איזן, וואָס איז געווען דער ראש בית־דין, און זיין איידעם דער דיין וואָלף האָבער. אויסערדעם זענען געווען אין שטאָט פיר שוחטים און אַ סופר.

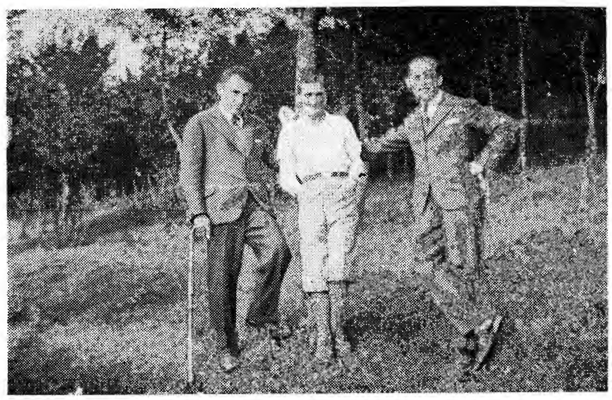
דער ערשטער ציוניסטישער פאַריין אין שטאָט איז אַנטשטאַנען נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען פלעגט מען אָפּהאַלטן אין זאַל פון הערש פּרוינדליך, און איך געדענק אַז מיין ברודער בנימין און מיין שוועסטער ראָזאַ פלעגן דאָרט אַרויסטרעטן מיט רעפעראַטן. איך אַליין האָב אַלס קינד געלערנט אין דער העברעאישער שול פון ר׳ מרדכי ברעכער, און יעדעס יאָר זענען מיר כ׳ תמוז געגאַנגען אַלע אין דער גרויסער שיל, צו דער אזכרה נאָכן פאַרשטאָרבענעם מנהיג ד״ר הרצל.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַז די יידישע פּליכטלינגע זענען צוריקגעקומען פון מערב־עסטרייך, איז אַנטשטאַנען די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „השומר". איך בין אויך געווען אַ חבר אין „השומר", און איך וויל דאָ אויסרעכנען עטלעכע חברים וועלכע איך געדענק פון יענער צייט: מוניע אָרנשטיין (איצט מרדכי אורן), חיים און יהושע מאַרבאַך, מאיר און מוניע זלאָטשאָווער, איזיע ליבליך, די קעסטענבלאַטס, די פרידבערג (שפּעטער פרוי מאַרבאַך), איזיע און ווילאָ פרידבערג, בער, טראַונער, מעסער, די פּאָלישוקס, די מרגליות, בוניע מילך, ווײַנלעס, די וויזענטאַל, די שוועסטערן סאַלפּעטער, מאַטעס פּאַלבער און זיינע שוועסטער, לייב דיק און נאָך אַ סך אַנדערע וועלכע איך געדענק שוין היינט נישט. אַ טייל פון זיי זענען געקומען קיין ארץ־ישראל און האָבן דאָ פאַרנומען אַ וויכטיקן פּלאַץ אויף פאַרשידענע געביטן, ווי מרדכי אורן, מאיר זלאָטשאָווער, ד״ר חיים מאַרבאַך און ד״ר איזיע ליבליך.

אין די יאָרן 1918—1919 איז אין מזרח־גאַליציע אַנטשטאַנען אַן אוקראַאינישע רעגירונג, וואָס האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. אין יענער צייט האָבן אוקראַאינישע באַנדיטן אָנגעהויבן באַפאַלן יידישע געוועלבן, סטראַגאַנעס און סתם יידן אין גאַס. דעמאָלט האָט זיך גאַנץ ספּאָנטאַן געבילדעט אַ יידישע זעלבסט־פאַרטיידיקונג פון געוועזענע זעלנער אין דער עסטרייכישער אַרמיי, אונטער דער אָנפירונג פון אינזשינער דויד ליללאַ. אַז די אוקראַאינישע מדינה האָט אויפגעהערט צו

עקזיסטירן, האָט זיך אויך די יידישע פּאַרטיידיקונגס־אָרגאַניזאַציע אויפגעלעזט.

די חברים פון „השומר״ זענען צום גרעסטן טייל איבערגעגאַנגען צום „השומר הצעיר״, וואָס האָט געהאַט אַן עקסטרעם לינקע שטעלונג. אויסערדעם זענען געווען אין שטאָט סתם־ציוניסטן, רעוויזיאָניסטן, און פאַרשידענע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס ווי „הנוער הציוני״, „בית״ר״ און אַנדערע. דער ראש פון די סתם־ציוניסטן איז געווען משה ליבליך, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט ווי אַ גוטער רעדנער. אַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס זענען געווען פאַרטרעטן אין דער קאָמיסיע פון קרן־קיימת און קרן היסוד און האָבן ערנסט מיטגעהאָלפן צו די זאַמלונגען פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן.

מייסדי הספריה — מימין לשמאל:
ד״ר ברוך מילך, שלמה ולדן, יהודה גריסגוט
די גרינדער פון דער ביבליאָטעק — פון רעכטס צו לינקס:
ד״ר ברוך מילך, שלמה וואַלדן, יהודה גריסגאָט

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן געהאַט אַ גוט אָרגאַניזירטע קאָאָפּעראַטיווע באַנק, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן מיט אייגענע מיטלען, אָן הילף פון דער רעגירונג אָדער פונם מאַגיסטראַט, און זי האָט זייער אַ סך געהאָלפן אירע חברים, וואָס זענען געווען צומייסט קליינהענדלער אָדער בעלי־מלאכות. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן אויך געהאַט אַ רייכע ביבליאָטעק „התקוה״, מיט וועלכער ס׳האָבן זיך באַדינט אויך אַ סך נישט־יידן.

די ציוניסטישע באַוועגונג האָט אויך אויפגעהאַלטן די העברעאישע שולן, ווו מען האָט געלערנט די העברעאישע שפּראַך, ליטעראַטור און יידישע געשיכטע. די לערער וועלכע איך געדענק זענען געווען מרדכי ברעכער, ראָזענצווייג, ראובן און קורץ.

אין שטאָט זענען אויך געווען זאַלן ווו מען האָט געקענט געפינען און לייענען אַלע צייטונגען אין העברעאיש, יידיש, פּויליש און דייטש. אין די זאַלן פלעגט מען אויך אָפּהאַלטן פון צייט צו צייט רעפעראַטן, דיסקוסיעס און פאַרווילונגען.

אַ געוויסע צייט האָט מען אויך אין שטאָט אָפּגעהאַלטן אַמאַטאָרישע פאָרשטעלונגען, וועלכע ס׳האָט אָרגאַניזירט און אינסצענירט מאיר גאָראַלניק. ביי די אַרטיסטישע פאָרשטעלונגען האָט זיך באַטייליקט מיט גרויס דערפאָלג מרים קיטנער (די טאָכטער פון בנימין קיטנער). זי איז געווען אַ פּיאַניסטקע און זייער פעאיק אויפן געביט פון כאָרעאָגראַפיע. זי האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר הויכער אינטעליגענץ און מיט באַהערשן פון עטלעכע שפּראַכן. זי האָט זיך אַ סך באַטייליקט אין צוגרייטן פון פאָרשטעלונגען דורך קינדער און יוגנטלעכע פאַר וואָלטעטיקע און געזעלשאַפטלעכע צוועקן.

אויף די פרומע קרייזן אין שטאָט זענען געווען גוט אָרגאַניזירט און זיי האָבן לאַנגע יאָרן געפירט די קולטוס־געמיינדע אונטערן פאָרזיץ פון טוביה ראַטנער. זיי האָבן אויפגעהאַלטן אַ תלמוד־תורה, אַ ישיבה, און אויסערדעם זענען געווען חדרים, ווו יידישע קינדער זענען דערצויגן געוואָרן אין גייסט פון דער יידישער טראַדיציע. זיי זענען אויך געווען טעטיק אויפן עקאָנאָמישן געביט און האָבן געהאַט אַ קאָאָפּעראַטיווע באַנק וואָס האָט געגעבן הלוואות פאַר קליינהענדלער און בעלי־מלאכות. די באַנק איז געווען גוט סיטואירט; איינער פון די דירעקטאָרן איז געווען דויד צימעט.

אין שטאָט איז אויך געווען אַ וואָלטעטיקע געזעלשאַפט, וואָס האָט זיך גענומען די אויפגאַבע צו דערלייכטערן די לאַגע פון יתומים און בכלל פון דער אָרעמער באַפעלקערונג. די געזעלשאַפט האָט געגרינדעט די פרוי ד״ר לאַנדוי, וואָס האָט אין דער הילפסאַרבעט אריינגעלייגט איר גאַנץ האַרץ. ס׳זענען געווען פאַלן, אַז זי האָט באַגעגנט אין גאַס אַן אָרעם קינד אָן שיך, האָט זי עס אַריינגעפירט אין אַ שיך־געשעפט און אים געקויפט אַ פּאָר שיך. אין יאָר 1929 האָט זי פאַרלאָזט די לייטונג פון אָט דער געזעלשאַפט, און איר פּלאַץ האָט פאַרנומען פרוי ד״ר פּאָמעראַנץ. פון 1931 ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז געשטאַנען בראש פון דער געזעלשאַפט פרוי ד״ר מאָרגען. ביי אונדז אין שטאָט איז קיין בית־יתומים נישט געווען, און אין געוויסע פאַלן האָט מען די יתומים געשיקט קיין לעמבערג אין דער באַוווסטער שול פון קאָרקיס און פרוי קלאַפּטן, און די פאַדהייצער געזעלשאַפט האָט פאַר זיי געצאָלט.

די הכנסות פון דער געזעלשאַפט זענען געקומען פון די ביישטייערס פון די חברים, און בעיקר פון פאַרשידענע זאַמלונגען און פאַראַנשטאַלטונגען, ווי למשל חנוכה און פּורים. איינמאָל אין יאָר האָט די געזעלשאַפט פאַראַנשטאַלטעט אַ

נשף לטובת האגודה לעזרת יתומים.

אַ אָוונט פון דער געזעלשאַפט פאַר הילף פאַר יתומים.

גראַנדיאָזן באַל, אין וועלכן ס׳האָט זיך באַטייליקט אויסער דער יידישע אינטעליגענץ אויך די פוילישע אינטעליגענץ פון דער שטאָט און דער אומגעבונג, און קודם כל דער סטאַראָסטע און אַלע העכערע פוילישע באַאַמטן.

אויסער דער דערמאָנטער געזעלשאַפט איז געווען, אַזוי־ווי אין יעדער שטאָט, אַ חברה ביקור חולים און אַנדערע וואָלטעטיקע געזעלשאַפטן, וואָס האָבן פון צייט צו צייט געמאַכט זאַמלונגען פאַר זייער טעטיקייט. איינע פון די וויכטיקסטע איז געווען די טעטיקייט פאַר „הכנסת כלה״, און מיין פאָטער ע״ה פלעגט מיר אַלעמאָל אונטערשטרייכן די וויכטיקייט פון דערמעגליכן צוויי יידישע קינדער צו גרינדן אַ משפחה. עטלעכע טעג פאַר זיין טויט, ליגנדיק אין בעט, האָט ער זיך דערוווּסט אַז יעקב פייערמאַן זאַמלט געלט פאַר „הכנסת כלה״; האָט ער אים פאַרבעטן צו זיך און געגעבן צו דעם צוועק 25 דאָלאַר.

איך וויל פאַרענדיקן דערמיט, אַז כאָטש די יידישע באַפעלקערונג אין שטאָט איז נישט געווען איינהייטלעך, און ס׳האָבן נישט געפעלט קיין רייבונגען צווישן זיי, האָבן זיי דאָך געהאַט אַ טיף געפיל פון צוזאַמענגעהעריקייט; און נישט קוקנדיק אויף די עקאָנאָמישע און אַדמיניסטראַטיווע באַשרענקונגען (ווי למשל דער „נומערוס קלאַוזוס״, וואָס איז געוואָרן כמעט אַ „נומערוס נוללוס״), האָבן זיי דאָך דער־גרייכט זייער אַ סך אויף אַלע געביטן פונם געזעלשאַפטלעכן לעבן אין שטאָט.

פאַדהייצער אַנעקדאָטן

נאָכדערציילט פון ד״ר מ. פּאַמעראַנץ

אַ פרומער ייד, וואָס האָט געהאַנדלט מיט טריפה׳נער סחורה, איז געזעסן אין אַ שבת נאָכמיטאָג מיט זיינעם אַ שכן און זיי האָבן עוסק געווען בדברי תורה. אין דעם קומט אַריין אַ גוי און וויל קויפן אַ פּעקל „טיטין״ (טאַבאַק). פוילט זיך נישט דער ייד, גייט אַרויף אויפן בוידעם, ברענגט אַראָפּ אַ פּעקל טאַבאַק פאַרן גוי און נעמט ביי אים דאָס געלט. פרעגט אים דער שכן: „הייתכן, שבת — מעג מען?״ ענטפערט אים דער ייד מיט אַ שאלה: „און אין מיטן דער וואָך מעג מען יאָ?...״

★

דער ריכטער מ. האָט געהאַט אַ טבע צו קומען שפּעט אין געריכט אַריין, און מען האָט אַלעמאָל געמוזט אויף אים וואַרטן. איינמאָל האָט ער געמאַכט אַ באַמערקונג אַ יידן וואָס איז געקומען צום משפט: „אַז איר קומט אין געריכט אַריין האָט איר געדאַרפט קומען אָפּראַזירט״. ענטפערט אים דער ייד: „הער ריכטער, איך בין געקומען אָפּראַזירט, אָבער וואַרטענדיק אויף אייך איז מיר צוריק אויסגעוואַקסן אַ באָרד...״ דעם ריכטער איז דער ענטפער שטאַרק געפעלן און ער האָט דאָס אָפטמאָל נאָכדערציילט.

★

אַ פּאָדהייצער בעל־הבית האָט זיך אַמאָל געווענדט צו מיין ברודער, וואָס איז געווען אַ באַוווסטער אַדוואָקאַט, ער זאָל אים העלפן אַרויסזעצן זיינעם אַ לאָקאַטאָר. האָט אים מיין ברודער געגעבן צו פאַרשטיין אַז דאָס וועט נישט גיין, צוליב דעם לאָקאַטאָרן־שוץ געזעץ. דער ייִד איז אַוועק צו אַ צווייטן אַדוואָקאַט און האָט, פאַרשטייט זיך, פאַרשפּילט. אַ צייט שפּעטער באַגעגנט ער מיין ברודער און זאָגט אים: „איך האָב, ברוך השם, מער שכל ווי איר אַדוואָקאַטן. איך האָב מיין לאָקאַטאָר אַוועקגעשטעלט אונטערן פענצטער אַ קעלבל, וואָס האָט די גאַנצע נאַכט געמעקעט, האָט ער זיך מיישב געווען און איז אַליין אַנטלאָפן פון דער דירה...

★

אַ סוחר פון פיש, אין די מיטלערע יאָרן, האָט באַקומען אַן איינלאַדונג אין געריכט אַריין. הויבט אָן דער ריכטער אים אויסצופרעגן ווי ער הייסט, ווי אַלט ער איז, און צום סוף פרעגט ער אים צי ער איז פאַרהייראַטעט. ענטפערט אים דער ייד: „ניין, הער ריכטער, איך בין נאָך אַ ייִנגעלע...” פון דעמאָלט אָן האָט ער אין שטאָט באַקומען דעם צונאָמען „דאָס ייִנגעלע”.

★

אַ פּאָדהייצער ייד, אַן אויפגעקומענער גביר און אַ קליינער אינטעליגענט, קומט אַמאָל צו דער באַן־סטאַציע אויסקויפן אַ טראַנספּאָרט סחורה. ער וויל אַרויסנעמען דאָס געלט און דערזעט אַז ער האָט עס פאַרגעסן מיטצונעמען. כאַפּט ער זיך אָן ביים קאָפּ: „ווו איז מיין שכל?”...

★

אַ סטאָליאַר מיטן נאָמען ד. האָט פאַרלאָזט דעם פאַך און איז געוואָרן אַ סוחר. חוץ דעם האָט ער שטאַרק ליב געהאַט „דאָס ברעטל” (דאַוונען פאַרן עמוד). דער שוחט יעקב פייערמאַן האָט אַמאָל געזאָגט אויף אים: „איר דאַרפט וויסן, אַז אונדזער ד. איז אַ גרויסער מבין אויף אַ ברעטל”...

★

על שפת הקורופייץ — ביים ברעג פון קאָראָפּיעץ

ביי לייביש מייער, פונם דאָרף ליסאַ, האָט מען צוגע־גנבעט עטלעכע קלעצער, וואָס זענען געווען באַצייכנט מיטן בוכשטאַב מ. (מייער). צום סוף האָט מען די קלעצער געפונען ביי אַ גוי מיטן נאָמען צ. אָבער דער גוי האָט געטענהט אַז די קלעצער זענען זיינע, און ער האָט אָנגעשריבן דעם בוכ־שטאַב מ., וואָס זיין באַדייט איז „מאָיע” (מיינע)...

★

געווען אין פּאָדהייצע אַ ייד וואָס האָט ליב געהאַט צו רעדן „דייטשמעריש”, און איז נעבעך נישט איינמאָל שטאַרק אַריינגעפאַלן. אַז זיין מוטער איז נפטר געוואָרן האָט ער זיך געוואָלט פיין אויסדריקן און האָט געזאָגט: „מיינע מוטער איזט מיר ליידער נידערגעקאָמען”...

דבורה שפּירא (פרידמן)

דאָס יידישע לעבן אין שטעטל זלאָטניק

מיין שטעטעלע איז קליין. דערפאַר אָבער פאַרמאָגט זי אַ רייכן נאָמען. מען רופט איר מיטן נאָמען „זלאָטניק”. די שטעטל איז אַרום זיך פאַרוואַלדעוועט מיט וועלדער, און שוואַרצע פעלדער באַדעקן איר האָריזאָנט. אויך אַ טייך פאַרמאָגט אונדזער שטעטל, מיטן נאָמען „סטריפּאַ”.

אָט די סטריפּאַ האָט צו דערציילן אַסך סודות, סודות וואָס אַלע טייכן האָבן, ווי אַ שטייגער ראָמאַנטישע סודות. אָבער אויך סודות פון רוצחישע הענט וואָס האָבן רויט געמאַכט אירע וואַסערן, און פאַרשמוציקט אירע ברעגעס מיט יידיש בלוט. עס ווערט דערציילט אַז דער טייך איז פול געווען מיט שוים, פול געווען פון אויפגעברויזקייט, און וואָס שנעלער געזוכט זיך ריין צו וואַשן, און צו ווייזן ווייטער דער וועלט,

אַז וואַסער ווערט צוריק לויטער, ווי עס פּאַסט פאַר וואַסער...

דאָס שטעטל זלאָטניק האָט בכלל געליטן זייער פיל פון דעם גרויסן חורבן. יידן געפינען זיך איצטער זייער ווייט פון איר. עס איז נאָר פאַרבליבן דער ווייטאָג פון דער אַמאָליקער היים. איך געדענק אַלע איינוווינער בכלל, און שכנים און נאָענטע בפרט. אָבער יעדע געדענקניש איז באַגלייט און געטינקט מיט גרויסן טרויער. אַ גרויליקער סך־הכל איז אַנטשטאַנען. איינצעלנע, נאָר איינצעלנע זענען מיר פאַרבליבן; אַלעס איז פאַרשלונגען געוואָרן פון דעם ווילדן רוצח ימח־שמו. אָבער אין דעם גאַנצן ציטער דערמאָן איך מיר אויך עפּעס פונעם אַלטן געוועזענעם, וואָס נישט ווילנדיק גיט נאָך דעם האַרץ עפּעס אַ פּליסטער פון פרייד.

איך געדענק נאָך ווי אין זלאָטניק האָט זיך אָרגאַניזירט אַ טרופּע און מען האָט געשפּילט אויף אונדזער זלאָטניקער בינע „די קאַווקאַזער ליבע". עטלעכע אַרטיסטן פון זיי געפינען זיך היינט אין לאַנד, ווי צום ביישפּיל: פלאַשנער, טובה פעדער, און חנה פּאָקער. צום גרויסן ווייטאָג אָבער זענען נישט פיל געבליבן צום דערמאָנען. איך אַליין גיי אויך אַריין אין דער פאַרשטעלונג, כאָטש נישט אין דער אַרטיסטישער ראָל. איך האָב געוואָלט זען אונדזערע אַרטיסטן שפּילן. אָבער געלט אויף אַ בילעט איז געווען ווייט פון מיר. דערפאַר אָבער האָב איך געהאַט אַ מומע שבע. אָט די טייערע נשמה האָט נישט אויסגעלאָזט קיין איין פאַרשטעלונג. איך האָב דאָן געגלויבט, אַז איר אָפּוועזנהייט וואָלט געקענט פאַרשאַפן, חס וחלילה, איך ווייס נישט וואָס. אין דעם טאָג טאַקע איז מיין מומע שבע געוואָרן פון מיר אָפּגעהיט כדת וכדין; אַ גאַנצן טאָג בין איך געווען אויף דער וואַך. אָבער דער טאָג איז טאַקע געקרוינט געוואָרן מיט מיין נצחון — געווען און געזען, אָן אַ גראָשן געלט. און ביז צום היינטיקן טאָג געדענק איך נאָך דאָס ליד פון „די קאַווקאַזער ליבע":

„ביי אונדז אין קאַווקאַז לעבט מען ערליך און טריי,
ביי אונדז אין קאַווקאַז איז קיין פאַלשקייט פאַריי".

איך דערמאָן זיך אויך, ווען צו אונדז אין שטעטל איז געקומען די העברעאישע לערערין האָראָוויץ און מען האָט זיך גענומען צום לערנען. אָבער פאַר מיין עלטער איז נישט געווען קיין קלאַס, האָט מען מיך צוגעטשעפּעט צו עלטערע פון מיר. אָבער עס האָט נישט לאַנג געדויערט האָט מען מיך אַריבערגעפירט צו די קלענערע, ווייל די גרויסע האָבן זיך געשעמט וואָס איך האָב געקענט בעסער פון זיי. דאָס גאַנצע לערנען האָט בכלל נישט לאַנג געדויערט, ווייל די לערערין האָראָוויץ האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל. מיר האָבן זי צוליב אונדז נישט געקאָנט פאַרהאַלטן פון עולה זיין.

אונדזער שטעטל איז געווען ווייט פון קנאה און שנאה. אונדזערע מענטשן זענען געווען מערסטנס „עמך". ערשט היינט שאַץ איך עס אָפּ, און מיט גרויס שעצונג בויג איך פאַר זיי דעם קאָפּ.

וועגן איינעם פון זיי געדענק איך צו דערציילן אַ שיינע מעשה, שכך היה. אַ געוויסן שבת איז אונדזער פּאָטער געקומען פון שיל זייער פריילעך. מען האָט עס גוט באַמערקט. אָבער צוליב דרך־ארץ האָבן מיר געשוויגן און געוואַרט ביז דער טאַטע וועט אָפּעסן. נאָכן עסן האָט דער פּאָטער דערציילט, אַז ביים דאַווענען איז צו אים צוגעגאַנגען אַ ייד, אַ בעל־מלאכה, און האָט אים דערציילט, אַז היינט רופט מען אויף זיין צוקינפטיקן איידעם, צוגעבנדיק דערביי מיט אַ שמייכל, דאָס דער צוקינפטיקער איידעם איז אַ זייער אינטעליגענטער בחור, והראיה: ער קען אפילו פאָרן אויף אַ ראָווער.

יעצט גיי איך איבער מיט מיין שרייבן צו דער אייגענער משפחה.

אין שטוב זענען מיר געווען זיבן קינדער און די עלטערן. קיין גרויסע גבירים זענען מיינע עלטערן נישט געווען. קיין צוקונפט האָט מען אין שטעטל נישט געזען. די שוועסטער רבקה, וואָס איז ביי היינט צו טאָג אין לאַנד, איז צו יענער צייט געפאָרן אויף הכשרה. אָבער נאָך פיל יאָרן פון ליידן איז זי פאַרבליבן אין שטעטל ביז צו דער מלחמה, ווייל אָן געלט האָט מען קיין סערטיפיקאַט נישט באַקומען.

אויך געפינט זיך אין לאַנד מיין ברודער משה. פון די זיבן קינדער זענען מיר געבליבן דריי, און די עלטערן זענען טראַגיש אומגעקומען צוזאַמען מיט אלע וואָס זענען נישט אַנטלאָפן.

יאָ, אונדזער שטעטל עקזיסטירט נישט מער; אַלעס האָט די סטריפּאַ אָפּגעוואַשן. אירע וואַסערן זענען צוריק ריין. אָבער אין האַרצן זענען פאַרבליבן וווּנדן, טיפע וווּנדן, וואָס קענען זיך קיינמאָל נישט פאַרהיילן, וווּנדן וואָס מען קען נישט אַזוי לייכט פאַרגעסן.

מיר לעבן אין אַן אייגן לאַנד. דאָס לעבן איז אַוועק אַסך פאַרויס. אויך דאָס לעבן אַליין האָט זיך פיל געענדערט. מען אָטעמט פרייע לופט, אָן אַנטיסעמיטן. מען האָט פאַר דעם גאַנץ טייער באַצאָלט. איך האַלט נאָר אין תפילה טון, אַז דאָס זאָל שוין האָבן אַ קיום, פאַר אַלע צרות דורך לאַנגע דורות.

איך וויל האָפן אַז אונדזערע קינדער וועלן שוין נישט אַדורכלעבן דאָס גרוילעכע... איך דערצייל אַלעס מיינע קינדער, און איך בעט אַז אַלע זאָלן מיר נאָכטוען און אויך דערציילן, אַזוי ווי עס שטייט אין דער הגדה של פסח: והגדת לבנך ביום הזה לאמר: כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים מבית עבדים. אונדזערע קינדער דאַרפן וויסן און געדענקן דעם נאַצישן עמלק: זכור תזכור את אשר עשה לך עמלק.

העיר בכליונה

דער אומקום

לזכר עולם

לא! אסור לנו לשכוח אותם — את מיליוני אחינו שניספו על קידוש השם!

מיום היות ישראל לגוי נרדפנו על צוארנו, שועבדנו והוגלינו, אך שואה כזאת, השמדה נוראה כל כך לא ידענו מעולם. שיכלנו שליש מעמנו, איבדנו את הטובים והיקרים שבאומה. גדולי תורה ניספו, מאורות היהדות כבה אורם — ואנו ממהרים לשכוח. האין שכחה זו גם היא חלק מהשואה האיומה? האין גם היא צרה בין הצרות?

בדברי ימי ישראל יש פרקים רבים עקובים מדם אנשים, נשים וטף. ישראל למוד ביסורים וצרות מאז ומעולם. בלוח האומה העברית רבים הם התאריכים של ימי אבל וצרה. אוצר השירה והפיוט שלנו גדוש דברי קינה, נהי ובכי תמרו־רים. כי כשם שידענו למות מות קדושים וגיבורים, כך גם ידענו לזכור ולהנציח את אחינו שמתו על קידוש השם. אף בתפילתנו ידענו להוריד פלגי דמעה לזכר טבוחי עמנו בעבר. כולנו זוכרים את חורבן העם והארץ בעבר, אולם אנו נוטים לשכוח את חורבן העם בימינו.

לא! אסור לנו לשכוח! יום הזכרון לקדושי עירנו והסביבה חייב לעמוד במרכז חיינו. הוא חייב ליהפך ליום התייחדות עם קדושי עירנו ועם המיליונים שניספו בגולת אירופה, עד שידע וירגיש כל אחד מאתנו מה אבד לנו בחורבן הנורא הזה, עד שידע כל ילד בישראל מה עוללו לנו פראי־אדם צמאי־דם, ומה גדול השבר באבדן אדירי־עולם, ארזי הלבנון, שהיו תפארת לישראל.

הצו המוסרי הגדול קורא לנו: לא לשכוח! וביום הזכרון נתייחד עם קדושינו ונקרא בקול גדול יחד עם כל בית ישראל:

"יתגדל ויתקדש שמיה רבא!"

צבי גורלניק

נר תמיד

לזכר קדושים וטהורים שנהרגו ונשרפו ונחנקו
בשדות פודהייצה, זלוטניקי והסביבה בימי ההרג והטבח.

קרא ! גם היום, עם חלוף השנים,
כה תאבה לדעת
מי ומי, והיכן ומתי, וכיצד, וכיצד ?
כה רצית לכרות אזנך אל דפי הפנקס,
אם נשמעת
אנקתו אחרונה של האב,
זעקת אם נחנקת לעד...

כי דמעה היא כל אות שבספר,
כל אות — יללה מתיפחת ;
כל שורה בו היא פצע צורב,
וכל פרק הוא גיא־עקידה.
קרא, ותדע
איך לאורה של חמה מאירה וזורחת
טהורי נשמה נסחבו אל בורות המוני העדה.

ונגעו דמי אבות ובנים,
ודמי אמהות רחמניות וילדיהן,
ודמי אחים ואחיות,
ודמי חתנים וכלות,
ודמי אנשים ונשותיהם,
ודמי מלמדים ותלמידיהם,
ונהרגו כולם כאחד על קדושת שמך המיוחד.

ארץ אל תכסי דמם, ואל יהי מקום לזעקתם.
לא קבר לכם, מצבה לא הוצבה שם מאבן,
ולא נחרתו אותיות בה, זהב על שחור.
לכם, יקירי, מצבה בלבי הקימותי,
ואותיותיה רקמתי בדמע ודם.
מצבת־יגון זוהרת באור נגוהות היא,
אבות לבנים ינחילוה לזכר עולם.

מרדכי פדר ז"ל

לוח־הזכרון במרתף השואה,
בהר־ציון, ירושלים.

אלי, אלי נפשי, בכי

קינה עפ״י „אלי ציון״

אלי, אלי, נפשי, בכי
וזעקי, בת־ישראל,
מספד שאי והתיפחי,
אכלה האש בישראל.

על טבח־עם, אשר הוכן,
יסורי שכול, אשדות דמים,
זקן גם טף לא רוחם,
על עקדה קרבן תמים.

על עוללים, גמולי חלב.
המרוטשים לפי צורים
ועל דמם, אשר הוזב
בראש חוצות לעין הורים.

על הקהלות השוממות
ועל חרבן מקדשי אל,
יקודי להב שלהבות
ערי פאר בישראל.

עלי דורות, אשר נגדעו,
דמי אבות על דמי בנים,
בגיא אושביץ תמו גועו
במוקדות הכבשנים.

עלי כלואים, חגורי שק
הנמקים ברבבותיהם,
בטרבלינקי ומידנק
ואין מלקט עצמותיהם.

עלי קרונות, צפופי אדם,
אשר רופדו גפרית וסיד,
ציחי־צמא, ככלות נפשם,
צעקו מים ואין מושיט.

עלי בנות, אשר עולפו,
רעיות בנפשן שלחו ידן,
צ״ג הטהורות יחדו נספו
ולא חולל תום כבודן.

עלי קפואים בשדות שלגים,
ילדים רכים בחיק אמהות
ועל קדושים השואגים
קבורי חיים מתוך בורות.

עלי גוילים המחוללים
בידי נאצים מנאצי אל,
טרופים, קרועים ומגאלים
בין אשפתות ואין גואל.

על צדיקים ענוי עולם
נדיבי עם, הוגי תורה,
בתאי רעל נחנק קולם,
נפלה, כבתה המנורה.

עלי נוער פרחי העם,
חלוצי־קרב, כפירי מרי,
מול זדונים שופכי הדם,
השתלהבו רשפי חרי.

עלי קדוש השם ועם
ועל נקמת דם טהורים
בתעצומות מסרו נפשם
לחמו נפלו הגבורים.

ראה, אלהים, עורי צפד,
נפל לבי, שונאי קמים.
הקשיבה שוועי, חישה מפלט,
הצילה נפשי מאנשי דמים.

הקינה מאת י. ל. ביאלר מנצולי השואה.

פורסמה לראשונה ע״י הרבנות הראשית וועד הקהלות בפולין

בשנת תש״ח.

הניה שורץ

בדרך המלאה חתחתים ותלאות

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה

אבי אהרן פוכס ואמי ציפי נחשבו לזוג אמיד בפודהייצה. היה להם בית־מסחר של בשר ונקניק וכסף בבנק לצורכי מלוות. מלבד זה מילא אבי תפקיד כספק בשר לצבא אוס־טריה. עם כניסת צבאות הרוסים לעירנו בשנת 1914 נאלצנו לעזוב את עירנו ולנוע מערבה. הגענו עד העיר סטרי, ולא יכולנו להמשיך הלאה, כי צבאות הרוסים מילאו את דרכי התחבורה. נשארנו איפוא בסטרי עם העובדים אצלנו, שלושה עובדים ושלוש עובדות נוצריים. משפחתנו מנתה 10 ילדים: חמשה בנים וחמש בנות. הורי נאלצו להישאר במקום מגוריהם, כי אבי נתחייב בתוקף תפקידו כספק הצבא למלא את תפקידו עד הרגע האחרון, ואף הד״ר חרופסקי נאלץ להישאר אחרון במקום עם הז׳נדרמריה; בסופו של דבר נמלטו הז׳נדרמים מן העיר, והורי היו צריכים לנסוע אתם יחד, אך לא היתה להם האפשרות להו־דיעם על כך והם נשארו במקום, יחד עם הד״ר חרופסקי ומפקח העדה. לפנות בוקר נכנסו העירה משמרות הרוסים, הם הסתובבו ברחובות העיר ושכנינו האוקראינים נתמנו למדריכיהם. השאלה הראשונה ששאלו אנשי המשמרות היתה: היכן גרים עשירי היהודים, הבורז׳ואים, והם הראו עלינו, על בנימין קיטנר ויואל רוטנברג: בתחילה נכנסו לבית הורי, וכשאבא פתח להם את הדלת השמיעו תביעתם „ייברי, דאוואי דייננגי" (יהודי, הב כסף). אמא נמצאה בחדר האחרון ואצלה נמצאו המפתחות. תשובת אבי היתה, שהוא הולך להביא את המפתחות. אך החיילים חשבו שהוא רוצה לברוח, ואחד מהם היכה בחזקה בקת רובהו בלב אבי, שזעק מכאב, התמוטט וצנח ארצה. אמי שמעה את הזעקה והביאה את המפתחות. החיילים ירו כמה פעמים לתוך מנעול הקופה ורצו לפתוח אותה בעצמם, אך תיבת הקופה היתה חזקה למדי ואי אפשר היה לפתוח אותה בלי מפתח. רק אחרי שאמי מסרה להם את המפתח פתחו את הקופה, הוציאו כל מה שנמצא בה, ותבעו עוד. בינתיים הזעיקה אמי את השכנים ואת הד״ר חרופסקי, אך את אבי אי אפשר היה להציל. הוא ביקש להחזיר את בני משפחתו כדי שיוכל להיפרד מהם. אמי שלחה עגלה להביא אותנו, ואנו חזרנו הביתה. אבא התעטף בטליתו והרבה לבכות, וגם אנו התיפחנו במר נפשנו. הוא בירך אותנו, שבק חיים לכל חי ועזב אותנו לאנחות. היה זה ביום הראשון של חג הסוכות. אבי היה בן 42 במותו, ואמי, בת 36, נשארה אלמנה עם 10 ילדים.

עול פרנסת הבית הוטל על שכם האם. שמות אחיותי: חיה, לאה, רחל, ליבה, הניה, ושם אחי: ישראל, גדליהו שרגא, לייב, משה יוסף. דודי פיישי פוכס, אחי אבי, לקח אליו את שני אחי הבכירים, חינכם וגידלם יחד עם ילדיו והדריכם בדרכי המסחר. אמי המשיכה בניהול העסק ופיטרה את כל העובדים, בהשאירה רק את העובד האילם שהיה ידוע בכל העיר, וכן נשאר אצלנו לעבוד ברל בריינס. והואיל ואמא נשארה אלמנה, החל כל אחד מהחייבים שפיגרו בתש־לומיהם להחזיר לה את ההלוואות שקיבלו מהבנק, וכך התבסס העסק מחדש ואמא המשיכה בעסקים והשיאה את ילדיה. אמא היתה נוסעת שנה שנה אל ה„פריץ" אשר במוז׳ילוב, שלא הרשה לשום יהודי לדרוך על סף ביתו וחצרו, פרט לאמי שכונתה בפיו גברת „פוכסובה", והיא עשתה אתו עסקים גדולים; מצב זה נמשך עד למלחמת העולם השניה.

עם בעלי המנוח עשיתי הכרה באיגוד הציונים. בבחירות נבחר הוא ליושב־ראש ואני לסגן היו״ר, ומהיכרותנו זו התידדנו יותר ויותר עד שבאנו בברית הנשואים. בעלי, שהיה מומחה לטחנות־קמח, הקים בעיר טחנה, והודות לטחנה זו ניצלנו אנחנו ועוד ארבעים איש מפודהייצה מצפרני המוות בימי השואה.

במלחמת העולם השניה

ה„מועצה היהודית" שהוקמה בעיר על־ידי הנאצים הגרמנים הסתפקה בתחילה בקבלת סכומי כסף שמסרנו לידם. היו אלה סכומים קטנים שהצענו להם מפעם לפעם. לבסוף לא הסכימו עוד לקחת כסף ודרשו שבעלי ייכנס כחבר ב„מועצה היהודית" וישתתף בכל הפעולות של החרמת רהיטים, כסף וזהב, בגדים וחיפושי אנשים. בעלי וגם גיסו לייב פינק סירבו להצטרף לפעולות המכוערות הללו בהביעם את יחסם השלילי ושאט נפשם למעשים אלה. מאז החלו נגישות ודיכויים נגדנו על כל צעד ושעל. ל„מועצה" הצטרפו עוד כמה מלשינים, שחפצו למצוא חן בעיני הגיסטאפו, וחשבו שבאורח כזה יוכלו להציל את עורם ואת משפחותיהם. הם החלו לחפור מסביב לטחנת־הקמח שלנו במטרה למצוא את מחבואנו ב„בונקר", אך ללא הצלחה. חמתם בערה בהם, והם תבעו שבעלי, או בני שלא הגיע הגיע עדיין לגיל 12, ישולחו למחנה־השמדה. אך מזימתם לא הצליחה. הבונקר שלנו היה מוסווה וחבוי בצורה כזו ששום איש לא יכול

היה לגלותו. על הבונקר עמדו שני כלי־קיבול פתוחים של מים, בהתאם לתכנון בעלי. כעשר נערות קטנות פיזרו בשעות היום את העפר שהוציאו מהחפירה במקומות שונים שלא עבר בהם איש. עבודת החפירה נעשתה יומם ולילה ונמשכה 14 יום, ורק פעם יחידה, כשיצא בעלי מן הבונקר, נחטף בידי המשטרה היהודית. מיד הביאוהו למרתף המועצה היהודית, ושם עמדה מכונית, מוכנה להובילם למחנה. בעלי שלח אלי פתק, שהיה חבוי בתוך סיר לאוכל, בהשאירו קצת מהאוכל שהבאתי לו כדי לכסות על הפתק, ובו כתב שעלי לרוץ לבליכרסקי, חברו ממקצוע הטחנות. היה זה „גרמני עממי" שעבד בטחנה בזאהייצה, וכאשר משהו לא היה בסדר בטחנה היה תמיד עוזר לבעלי. כעת הוא עלה לגדולה אצל הגיסטאפו, והבטיח בזמנו לבעלי שהוא לא יהיה מהיהודים הראשונים שישולחו למחנות. אני קפצתי מעל החוטים הדוק־רים ורצתי אל בליכרסקי לפי הוראת בעלי. חמשה שוטרים רצו אחרי במקלות בידיהם ולא יכלו להשיגני, עד שנפלתי ושברתי רגל. השוטרים לא ראוני עוד, ואני זחלתי בכל מאמצי כוחי עד שהגעתי לבליכרסקי. הוא שכב חולה במטתו. הוא אמר לי לשבת, אך אני השתטחתי על הרצפה וביקשתיו לקיים את הבטחתו ולהציל את בעלי. אותה שעה ישב אצלו מפקד הגיסטאפו ואני לא ידעתי מי הוא, והוא ראה איך שנשקתי את רגלי בליכרסקי. בו במקום פנה בליכרסקי אל מפקד הגיסטאפו באמרו, שבעלי עזר לו תמיד ותמיד עמד לימינו והצילו ממצבים בלתי נוחים, והוא הבטיח לבעלי שלא יתן לו להיות בין הראשונים ל„משלוח" למחנות. בליכרסקי הבטיח למנהל הגיסטאפו, שהוא מקבל על עצמו להביא את בעלי למשלוח האחרון; והוא השפיע עד כדי כך על מפקד הגיסטאפו שהלה מיהר בכבודו ובעצמו אל המועצה היהודית והוציא משם את בעלי.

עלי להעיר כאן, שבליכרסקי, ה„גרמני העממי", הרבה לעשות למען היהודים, ואף לרבנים החבויים היה שולח אוכל, ותמיד היה מקדים להודיע על חיפושים שעמדו להערך. בכך היה מסכן את חייו וחיי משפחתו, ובעצמו היה מגביר את סיתרי הבונקרים. הוא היה גם מחלק שקי קמח מלאים ליהודים בגיטו, בעקב היותו „פולקס־דויטשר", נאלץ לקבל עליו תפקיד ולשמש מתרגם בין השוטרים הפולניים והגיס־טאפו. כמו כן עלי להעיר, שבשעת ה„אקציה" השלישית, שנועדה לחסל לגמרי את היהודים המעטים שנשארו בחיים, הסתובב בליכרסקי ברחוב שנקרא על שם הברון הירש. תפקידו היה להשגיח בעינים פקוחות ששכנינו ה„יקרים" האוקראינים לא ישדדו את רכושם של הנספים, ומיפקדת הגסטאפו התיחסה אליו באמון מלא ומסרה בידו את האחריות על הרכוש היהודי. הגיסטאפו כפה עליו לקבל את התפקיד הזה, והוא בכה ממש והתחנן לשחררו מהתפקיד הזה — אבל ללא הועיל. בעת ההיא עוד נשארו קצת יהודים שהסתתרו בבונקרים, והגיסטאפו ערך מבצע לגילוי הבונקרים בלוית אוקראינים ואולי גם בעזרת מלשינים יהודים. האוקראינים הצטיינו במלאכה בזויה זו. הם הגיעו אף לבונקר שלנו, דפקו וחיפשו. בפנים הבונקר שמענו דבריו של אחד מאחינו בני ישראל שאמר כי כאן בוודאי נמצא בונקר, כיון שלפני יומיים שמע בעצמו כאן דברי שיחה; כל הכנופיה נשארה עומדת ליד הקיר, שאילו היו פותחים אותו היו מגלים אותנו, כלומר: את כל ארבעים הנפשות שמצאו מקלט בבונקר, והיו משמידים אותנו. ושוב עלי להזכיר את בליכרסקי, שהיה מסתובב ברחוב אותה שעה והרגיש שעומדים לחפש את הבונקר שלנו ומתעכבים למעלה מן המשוער. אף הוא ניגש למקום מחבואנו ושמע את דברי המלשין היהודי, שכאן צריך להימצא בונקר. בתשובה לכך אמר בליכרסקי לאנשי הגיס־טאפו: אל תקשיבו לדבריו; הוא עצמו מעונין לברוח, והוא מתאמץ לבלבל את עשתונותיכם כדי להקל על בריחתו. אני ערב לכם שאין כאן כל בונקר ואין כאן כל איש. וכך הוא הציל אותנו ברגע האחרון, ועלינו להודות לו על חיינו, כמאמר הפתגם: הגוי מאריך את הגלות... אחר זה הוא הלך למקום שני, שהשתייך לקיילה מושל ולגוראלניק, וגם שם הגיב בשלילה באמרו שאין שם אף נפש חיה, בהוסיפו לספר, שעוד ב„משלוח" השני ראה את גרי המקום מובלים בעגלות ממגוריהם וחבל לבזבז זמן לבטלה; גם שם הוא הציל מכליה כששים נפש. עוד בונקר אחד נמצא ליד מגורי אברהם מייזיס. שם הסתתרו אמי המנוחה ועוד כשלושים נפש. גם שם חיווה בליכרסקי את דעתו ואמר בגרמנית לגיסטאפו: אל תאמינו לדברי האוקראינים הנוכלים. כאן אין שום איש, והנוכלים הללו רוצים רק לתור את המקומות במטרה היחידה לבוא אחר כך ולשדוד את רכושם של היהודים הנוספים.

עלי להעיר כאן, שבתחילת שלטונם של הנאצים בעירנו עוד לא התנהגו באכזריות, והסתפקו בעבודות־כפיה ובחטיפת אנשים ברחובות לעבודות־כפיה, בלי לרצוח איש. אף אותי תפסו והטילו עלי לסחוב אבנים כבדות כשהם עומדים עם מגלבים בידיהם להרביץ בכל מי שפיגר בעבודתו. ומיד ניגשו לפרק את הטחנה שלנו. היתה זו טחנה חדשה ומודר־נית עם הסידורים הטכניים הטובים ביותר. בטחנה היו עובדים בשתי משמרות. בתחילה הם פירקו את החלקים החשובים ביותר ושלחום לגרמניה, מלבד זה החרימו אצלנו את כל הגריסין והכוסמת וגם מוצרים מקולפים שונים ודג־נים. את הכל הטעינו ושלחו לגרמניה. לבעלי מסרו תפקיד ליד תחנת הרכבת ועל ידו גם למאיר גורלניק ואחיו אברהם־צ'ה. עליהם הוטל להשגיח על התבואה בשעת טעינתה על

קרונות־משא. גם אוקראינים עבדו שם. שלושת היהודים קיבלו רשיונות־מעבר, לפיהם הותר להם ללכת רק עד לתחנת הרכבת וחזרה. לאוקראינים לא נעמה העובדה שכאן מסתובבים יהודים ומשגיחים על העבודה, והם פנו לגרמנים בתביעה לסלק את היהודים המיותרים כאן. בין האוקראינים נמצא אחד שידע את בעלי, והוא לחש באזני בעלי: אל תבוא מחר הנה, כי עומדים מחר לבוא ולקחת את היהודים. וכך ברח בעלי והסתתר בטחנה במקום כזה ששום פועל לא ידע ולא ראה, ומשם שלח אלי פתק בידי מכר נוצרי אחד, שגם אני אסתתר עם הילדים. כך נכנסנו לתוך הבונקר, ואף בעלי הצטרף אלינו.

כאן המקום לספר, שכאשר הוציאו מהעיר את הצדיק מבריז'אן עם תלמידיו הובילוהו לקוזובה. הרבי שלח פתק לבליכרסקי, והלה עשה מאמצים רבים אצל הגיסטאפו במטרה להציל את הרבי. הוא נסע לקוזובה אל הגיסטאפו והצהיר בפניהם שהרבי הציל את ילדיו בשעת מחלתם, והוא איש מופת שהרבה לפעול, והוא הרבי הגדול ביותר בכל המדינה. ובליכרסקי השפיע על הגיסטאפו שנתנו הוראה לרבי לחזור לביתו. הרבי ניגש לבליכרסקי והודה לו על פעולותיו להצלת יהודים, ויחד עם זה הודיע הרבי שלא יחזור לביתו בלי התלמידים, ומה שיקרה עם תלמידיו יקרה גם אתו. בליכרסקי בילה כל היום עם הרבי והשתדל להשפיע עליו שיסע אתו לביתו, אך לא הצליח לשנות את החלטתו. בליכרסקי חזר לבדו העירה והרבי ניספה עם תלמידיו. עלי להוסיף בזה, שילדי בליכרסקי היו מביאים אוכל ליהודים בגיטו, ולא נשאו על צוארם שתי־וערב, כילדי הנוצרים האחרים. במקום זה הם נשאו על צוארם קמיעות שקיבלו מהרבי.

כפי שכבר הזכרתי לעיל, הסתתרה אמי המנוחה ציפי פוכס בבונקר עם עוד 30 נפש ועם כל כלותיה ונכדיה, אחרי שאת אחי הובילו למחנות ההשמדה. אמי יצאה מן הבונקר ובאה לשאול עצה מה לעשות הלאה. בינתים התחוללה שוב בהלה בעיר — חטפו אנשים קשישים ורצחום בבית־העלמין. אמי המנוחה באה אלי לבונקר. היה זה קשה מאד לקשישה כמוה לזחול במערכת התעלה, אך היא הצליחה לעבור ולהגיע לבונקר ונשארה כאן יומיים. המשטרה היהודית עשתה מאמצים רבים לתפוס את אמי ולסחוט ממנה כספים. לאחר זה שב השקט, הפסיקו לחטוף אנשים קשישים, ושוב חזרה אמי לבונקר שלה, שהרחיבוהו וביצרוהו יותר והכינו בו כל מה שניתן היה להכין באוכל ומשקה. אחרי שנעשה שקט קצת, שלח אלי מר בוז'י חלב. הוא היה אחד „הגדולים" במועצה היהודית, וסיכן את חייו בהבאת חבילות אוכל לאלה שנשלחו למחנות ההשמדה. והנה הוא הודיע לאמי שהוא מוכן להציל שנים מבניה (אחי) מן המחנות, ואמי שילמה תמורת זה 1500 דולרים במטבעות זהב. את הכסף לקחו, אך את האחים לא שיחררו. אחרי שפודהייצה כבר היתה „נקיה מיהודים", עוד ישבה אמי בבונקר עם כלותיה ונכדיה, ובינתים מתו שלושה מנכדיה לעיני אמותיהם ולעיני אמי.

שלושה חדשים עברו מאז נכנסו לבונקר, מלאי המזון אזל, ואף לא נשארה טיפת מים. הסבל והיסורים היו נוראים. אף גבר אחד לא נמצא אתן, רק אלמנות עם ילדים קטנים. אמי לא יכלה לראות בצער הילדים, ובכל לילה, בשעה אחת אחר חצות, יצאה מהבונקר והביאה כד עם מים, וכך עשתה כמה לילות ויצאה החוצה בשעה שנפש חיה לא נראתה ברחובות, עד שהאוקראינים הלשינו בפני הגיסטאפו שבכל לילה באה איזו אשה, וכנראה שזו אשה יהודיה, ומטעם הגיסטאפו ארבו לה בלילה אחד ותפסוה. במשטרה עינוה בעינויים נוראים, ודלה היא שפת אנוש להביע זאת במלים. בתחילה תבעו ממנה למסור להם את הזהב שיש לה, ואז ישאירוה בחיים. אנשי הגיסטאפו הלכו לביתה, חפרו ברצפה ומצאו מזוודה עם זהב. הם דרשו עוד. ואמי הראתה ונתנה להם עוד שתי מזוודות עם זהב, וחשבה שתמורת זה ישחררו את כולם. לבסוף ציוו עליהן לצאת מן הבונקר אחת אחת, כל כלותיה עם הילדים על ידיהן, והובילו את כולן עם אמי בראשן לבית־העלמין. שם אילצו כל אחת מהן לחפור קבר לעצמה, ואחרי זה רצחו את כולן. מסביב להן עמדו אלפי אוקראינים שהרבו לשמוח ולרוות נחת. עובדה זו סיפרו לנו אחר כך פאולינה דוסגוטש ופנקאלסקי הגיבן. עלי להעיר, שגם את גווית שלושת הנכדים, שמתו בבונקר ועוד שכבו שם, לקחו אנשי הגיסטאפו אתם.

רוצה אני להציג בזה עוד „אישיות" אחת. היה זה לא פחות ולא יותר כי אם תופש־הכלבים של פודהייצה. הוא היה „גרמני עממי", ומשנכנסו הגרמנים לעיירה נעשה „קרוב למלכות". הנני לספר בזה עובדה אחת ממעללי בר־נש זה. היה לנו כלב גדול, שהיינו רותמים אותו לעגלה קטנה להובלת מים לצרכינו ולצרכי הבהמות. הכלב היה פיקח ומאומן. והנה אירע פעם אחת שהכלב נמצא בחצר וחוטף־הכלבים השליך עליו את החבל דרך הגדר והחניקו במקום, וסחבו אליו מעל לגדר. זעקת הכלב הגיעה לאזני, רצתי החוצה וראיתי את הכלב מת. רצתי אליו בחשבי שניתן עוד להצילו, אך לשוא. ניגשתי לחוטף־הכלבים ושאלתיו למה עשה זאת, והוא צחק לשאלתי. ניגשתי אליו וסטרתי לו כמה סטירות על לחייו. דבר זה אירע עוד בתקופת שלטון הפולנים. אחרי כיבוש העיר בידי הגרמנים הוא בא אלי להרגני ולנקום בי את נקמתו על הסטירות שנתתי לו. לא הועילו התחנונים והבכיות. במקרה הייתי אז אצל חותני, והוא הפציר בו לסלוח לי. הוא ענה לחותני, שרק בגללו הוא סולח לי,

מאחר שחותני היה מלווה לו מספר זהובים וגם מכבדו בכוס יי"ש, ורק להפצרת חותני הוא מתח קו על מה שהיה.

כמו כן עלי להזכיר בזה עוד אוקראיני אחד שסיכן עצמו למען משפחתי והודות לו ניצלתי ממות אני ובעלי וילדינו. בתקופת השלטון הפולני הוקמה בסביבתנו מושבה לפולנים עניים שקיבלו קרקעות מהממשלה. הם כונו בכינוי „למקים". הם הובאו לכאן מסביבת קראקוב. בין המתישבים הללו היה גם אוקראיני אחד בשם דמטרי לאונצ'וק. עוד בתקופת הבולשבים נסעתי פעם לקנות תלתן ומספוא בסביבת נובי־שיולקי — פבלובה. קניתי עגלה מלאה מהמוצרים הללו והאוקראיני הזה הוביל את המוצרים בעגלתו לביתנו. הוא היה עני, קרוע ובזוי ויחף במצב מעורר רחמים. בעלי הזמינו הביתה וכיבדו בכוס יי"ש, ומהעליה הוריד כמה בגדים ישנים בעדו ובעד אשתו. הוא נפל לרגלי בעלי ברגשי תודה ורצה להביא תשורה מן המשק החקלאי שלו. אנו סירבנו לקחת, ובכל פעם הוספנו לתת לו בגדים שונים, כמו כן שילמנו לו בעין יפה כל פעם שהביא לנו תבן, שחת ותלתן. פעם אחת הוא בא אלינו בבכי: אדונים יקרים, הגיעה אלי השמועה שהגרמנים עומדים לבוא והם רוצחים יהודים. אני חפץ להצילכם מידיהם, כי אנשים טובים כמוכם אין בכל העולם. אך הואיל וטרם ידענו אז את מידת אכזריותם של הנאצים, חשבנו שהם יסתפקו בלקיחת גברים לעבודת־כפיה. החלטנו איפוא להחביא את בעלי ובני אצל האוקראיני, ואני עם בתי נישאר בביתנו. עם כניסת הגרמנים הקימו מיד גיטו ליהודים, ועל היהודים כבר קשתה התנועה החפשית. האוקראיני בא לגיטו עם מגררה (עגלת־שלג) ותבן רב לבהמות, ואילו הבהמות כבר נלקחו מאתנו ונתנו לנו תמורתן קבלות בכתב. האוקראיני הביא אתו פרוות להגנה נגד הקור. בעלי לקח אתו מכשירי־עבודה, פטישים, משורים ומעדרים לחפירה, שלא היו מצויים אצל האוקראיני, וכן לקח בשבילו חפצים שונים מן הבית. האוקראיני השכיב את בעלי במגררה וכיסהו בתבן למען לא יראוהו ויתפסוהו, ובבואם אל המשק התחילו לחפור את הבונקר באורווה שבה עמדו סוס ופרה, עז וחזיר. את הכניסה לבונקר עשו מתחת לביב־השפכים. אחרי שלושה ימי עבודה מאומצים גמר בעלי עם האוקראיני להקים את הבונקר, שגדלו היה שני מטר על מטר ומחצה, כי לא היה יותר מקום. בעלי חזר לגיטו, ואנחנו היינו קצת רגועים במשך זמן קצר.

השקט הזה לא ארך הרבה. יום יום היו חוטפים אנשים לעבודה ואף שלחו מהם למחנות. והנה החלו הימים הקשים. בגלל הרעב הגדול הרשו לצאת מן הגיטו לשעה אחת ביום (מ־12 עד 1), לקנות צרכי אוכל או להחליף חפצים באוכל, אך אוי ואבוי היה למי שאיחר לצאת ולבוא, כי היו מכים מכות רצח. השוק נמצא ליד בית־הכנסת הגדול ואיכרי וורבובה היו מוכרים קצת אוכל. רובם לא רצו תשלומים בכסף אלא בחפצים. אני עצמי נאלצתי לתת להם תמורת 10 ביצים ציפיות אחדות, או לתת כתונת בעד בקבוק חלב וסודר בעד קצת תפוחי־אדמה. ומאושר היה מי שזכה להחליף את חפציו במצרכי אוכל מעטים. אך חסרו עצים להסקה וקצת תבן, והקור היה איום, וכן גדול היה הרעב. המצב הלך ורע מיום ליום. אזלו החפצים לחליפין, והתחילו לחלום על פרוסת לחם. התחילו להתחנן אצל האכרים להביא את קליפות תפוחי־האדמה, ואת אלה שטפו במים וטחנו במכונת בשר. עקב המצב הזה התנפחו אנשים מרעב ובעקב הרעב פשתה מחלת הטיפוס בכל תוקפה, וקשה היה לקבל תרופות ואמצעי ריפוי. הד"ר טורטן הצטיין בהגשת עזרה לחולים, ואף הד"ר דיק היה מסור מאד לתפקיד זה, אך גם אפשרויותיהם היו מוגבלות. אני חליתי בטיפוס הבטן והיה לי חום 42 מעלות. הורידו אותי לבונקר, כי מפקד הגיסטאפו הרמן מילר היה מצווה לרצוח את החולים הקשים. לא היה קצת אוכל להחיות את הנפש. בתי גניה קפצה מעל לגדרות הגיטו ורצה לחפש קצת אוכל להצילני ממות. פעמים אחדות תפסוה, וה„שקצים" זרקו אחריה אבנים. היא נשארה שוכבת בשלג וכמעט שקפאה מקור. היא היתה מתחננת אצל הנשים הנוצריות לרחם על אמה השוכבת חולה אנושה ולתת לה קצת אוכל, וככה היא הצילתני. היא היתה אז בת שמונה שנים. בננו אהרן היה רץ לטחנה ומביא בכל פעם קרש או גזרי עצים לבשל בהם משהו. ופעם אחת אירע נס: הוא עקר קרש מקיר פנימי באחד הבניינים, והנה החלו ליפול ולהתגלגל משם גריסים, מלוא השק. נתברר שעכברושים הכינו להם שם מלאי לארוחות שמנות. הגריסים נפלו על אהרן וכמעט שכיסו אותו. בקושי פינה לו דרך לצאת משם וחזר אלינו בפנים שמחות. גריסים אלה עמדו לנו בעת צרה ומחסור והצילונו מלגווע ברעב.

ראוי לציין כאן, שהסבלים שהיו עובדים פעם אצלנו חיבבו מאד את בעלי המנוח, ובזמן שהיו נפוחי כפן היו פונים אלינו ומבקשים להצילם מלמות ברעב. בעלית ביתנו היה לי שק מלא מין תבלין שקראוהו בשם „ליפובי צוויט". הייתי איפוא מרתיחה דוד תה ומכבדת אותם, ובשתיית תה זה ניצלו. ביניהם היו שמערל הסבל ואחיו ושמואל הסבל ועוד סבלים ששמותיהם נעלמו מזכרוני. ואחרי שקרה לנו המקרה, שבני מצא את הגריסים שהטמינו העכברושים, ראינו את המאורע כנס מן השמים, ואני בישלתי את הגריסים במים נקיים וכל אחד בא אלינו לקחת קצת מי־גריסים, תוך איחולים לחיי נצח על החסד שעשינו עמהם.

בינתיים הוטב קצת מצב בריאותי. אחרי מחלת הטיפוס קבלתי תמורת תשלום של חמשים דולר תעודה בתור תופרת

והורשה לי להמצא מחוץ לגיטו במשך כל היום, ללא שעות קבועות. ראש הגיסטאפו חתם על התעודה ומסרה לידי, ואת התמורה שם בכיסו. למרות זה היה עלי להיזהר ולשאת את הציון עם „מגן דוד" על השרוול. אני לבשתי סודר גדול כנוצריה עם מטפחת שחורה על הראש, וכך דמיתי לגויה כפרית. כך הייתי משיגה קצת אוכל בכל יום, והייתי נושאת אתי בגלוי סרגל למדידת־אורך עם מספריים, כדי שכל העובר על ידי יוכל לראותם. עם כל יציאה מן הגיטו הייתי לוקחת זוג גרבים ועוד משהו שמצאתי בבית, והחלפתי תמורת קצת אוכל. עלי להעיר שכל הליכותי אלה היו לרוב במקומות רחוקים מחוץ לפודהייצה ובכפרים רחוקים ובבית עמדו וחיכו לשובי חותני ובעלי והילדים, ובכליון עינים ולבבות דוויים היו מצפים לבואי. אני חזרתי מן החוץ, כאילו באתי מ„עלמא הדין". פעם אחת חזרתי מדרכי ביום, כשאני עמוסה צרכי אוכל, והנה בא לקראתי ראש הגיסטאפו כשהוא רכון על אופניו, וקרא אלי לעמוד. אני לא איבדתי את עשתונותי ולא נכנסתי לתוך הגיטו, כי משם לא היה לי מקום להימלט, אלא התערבתי בין הגויים ורצתי בצורת זיגזג ועברתי דרך בית שנשרף, כך שנבצר ממנו לחדור באופניו לתוך הסימטאות הצרות. אני נשארתי עומדת בחורבת הבית עד מאוחר בלילה, וראש הגיסטאפו שוטט בכל הרחובות והסימטאות וחיפשני; ואילו אני השקפתי דרך החורים עד שנעלם, ומאוחר בלילה נכנסתי לגיטו. כשהגעתי ונכנסתי לביתי פרצו כל בני משפחתי בבכי היסטרי. אף אחד לא האמין שעוד יזכה לראותני בריאה ושלימה. לא עבר זמן רב ויצאתי שוב מחוץ לגיטו עם אותו מיסמך שהזכרתי, כי הרעב הציק לנו והתשוקה לחיים עשתה את שלה, ועל אף הסיכון שבדבר יצאתי שוב להביא שבר למשפחתי תמורת חפצים שונים שמסרתי לנוצרים. אך איזו תמורה יכלו לתת ולהציע תמורת החפצים היפים והטובים ביותר שהיו לנו, כאשר נחשב עוד בעיניהם כחסד גדול שהשאירוני בחיים, אחרי שיכלו לקחת ממני כל מה שהבאתי ולמסרני בידי הגיסטאפו.

כאמור נאלצתי לדאוג גם לחותני הזקן שהיה יהודי מן הנדירים ביותר, תלמיד־חכם, משכיל וירא־שמים גדול. כמו כן הוטל עלי לדאוג גם לסאני שכטר ורעיתו רבקה שהיו אתנו ביחד בביתנו. אני נחשבתי אצלם כבת, ואף בעלי וילדי העריכו והוקירו אותם.

אני חוננתי באומץ־לב יוצא מהכלל, בהעזה ללא פחד. לא פעם ראיתי את המות לנגד עיני, ובכל זאת לא נרתעתי והמשכתי לנהל את המאבק לחיים ולהתקיים. התשוקה לחיים הלכה וגברה ולא נתנה לי מנוח.

ושוב אינה המקרה לידנו „מעשה נסים" מפואר. יום אחד עמד בעלי בשערי הגיטו. והנה עבר אוקראיני אחד בשם פאטרה, שעבד בטחנה יחד עם בעלי בתקופת שלטון הקומוניסטים בעיר, בתור ספקי „הסויוז הקואופרטיבי". עם בוא הגרמנים הוא המשיך לעבוד אצל הגרמנים, בידיו היו המפתחות של מחסני המזון והוא עלה למדרגת פנקסן־ראשי. והנה עבר על פני הגיטו וראה את בעלי עומד לפני השער. הוא ניגש אל בעלי ואמר: חברי היקר, מה נעשה בך? אני תקוה שעוד יגיעו ימים טובים ושנינו עוד נעבוד יחד, ולאסון הגדול יבוא קץ. ותוך כדי דיבור תחב לידי בעלי קופסאות סיגריות אחדות. הסיגריות הללו נפלו לידי בעלי כמתנה מן השמים. ברם בעלי ביקש ממנו לספק קצת אוכל בשבילנו. והוא ענה לבעלי: יש לי אליך אמון רב מאוד ובטוחני שלא תבגוד בי. הריני מוסר לך את המפתח של מחסן תבואה אחד, אחרי שמטעם בית המשפט הקימו מחסנים לתבואות ובכל מחסן נמצאו תבואות מסוג אחד. המפתח שמסרתי לך הוא מהמחסן הנמצא ברחוב פלוני, והרשות בידך לקחת כמה שתרצה.

אני ניצלתי את התעודה שהיתה לי להימצא מחוץ לגיטו ללא הגבלת הזמן, וגם את אומץ־לבי, ורצתי פעמים מספר ביום עם שני ספלי קפה מתחת לסודר, ומלבד זה תפרתי לי מחוך עם כיסים מתחת לשמלתי. שש פעמים ביום רצתי וסיכנתי את עצמי. עבר שבוע אחד לטיולי בכל יום, והאוקראינים היו רואים אותי בעברי דרך הסימטאות המלוכלכות, וראו שאני מסתובבת שם לעתים קרובות מדי. והיה ביניהם חסיד נלהב של הנאצים בשם טומאשבסקי, והוא שאסף לאסיפה את כל העירונים והסיתם למסרני בידי הגיסטאפו. הם עצמם לא חפצו לחטפני, ורק הסכימו שהגיסטאפו יחטפני. ברם בין האוקראינים נמצאה אשה צלבנית ודתית מאד. היא היתה מגדת עתידות מתוך קלפים, ומזה היא התפרנסה, אך יחד עם זה היתה הולכת לעתים קרובות לכנסיה. היא הכירה אותי היטב, ופעם אחת כשעברתי על פני ביתה עמדה ליד החלון וקראה לי (אחרי שהצטלבה, לאות שהיא אומרת דברי אמת וחושבת על האמת) והיא ממש בכתה לפני שארחם עלי ולא אלך יותר. אין היא מעונינת לדעת מה אני עושה כאן ובגלל מה אני עוברת כמה פעמים ביום בסימטאות הצדדיות. „ברם עלי לספר לך את כל האמת, שכל השכנים מסביב מתמרדים נגדך על ש„ז'ידובקה" אחת מסתובבת כאן יותר מדי, והם החליטו להודיע לגיסטאפו על מנת לחסוף אותך". חזרתי אל ביתי אשר בגיטו בלב כבד, על שסדק האור הקטן שנתן תקוה בלבנו להישאר בחיים — אף הוא ננעל. ובלילה בשנתי בא אלי בחלום אבי המנוח וגער בי: מספיק לרוץ. קפצתי משנתי תוך פחד גדול. למחרת היום כבר לא הלכתי לשם והרגשתי עצמי במצב רע מאד. לא סיפרתי לאיש

על כל העניין. נתברר לי אחר כך שבאותו יום שנשארתי בבית הודיעו השכנים שבסימטאות לגיסטאפו, והם סגרו את הדרך ורצו לחטפני, אך לא הצליחו בכך, כי באותו יום לא יצאתי מן הבית. יומיים אחר זה לא יכולתי להתגבר על ה„יצר הרע" שבי ושוב הלכתי כמקודם. ליד המחסן עמד אוקראיני אחד ושאלני: „לשם מה את מסתובבת כאן, ז׳ידובקה?" עשיתי עצמי כלא שומעת, נכנסתי לבית-שימוש ועמדתי שם כחצי שעה, עד שהאוקראיני הלך משם. פתחתי במפתח את המחסן, ומילאתי את כיסי ושמתי לדרך פעמי. אך כאן אירע משהו שלא שוער מראש. שני שקצים קטנים בני 12—13 רצו אחרי וקראו: כאן הולכת ז׳ידובקה. בואו חברה אלינו. אליהם הצטרפו עוד כמה שקצים וכל התהלוכה הזאת רצה אחרי בקריאה: „חיטפו את הז׳ידובקה, ואנחנו נקבל מיד סוכר ונפט", כי כזה היה הפרס שקבע הגיסטאפו בעד חטיפת יהודי ומסירתו לידיהם. נשאתי את רגלי ורצתי בחפזון דרך גנים ופרדסים, תוך התחמקות מהשקצים, ולבסוף נכנסתי לנוצריה פנקלסקי שהכירה אותי יפה. כשנכנסתי אליה היא הבינה שבאתי להתחבא והיא הסתירה אותי. גם אליה באו השקצים לחפשני ולהפיק את זממם. אך הנוצריה טענה שלא ראתה שום איש. הם עמדו על שלהם, שבעצמם ראו את הז׳ידובקה נכנסת אליה, והם חפשוני ולא מצאוני. השקצים עזבו את הבית והנוצריה החזיקה אותי עד מאוחר בלילה, ואז היא יצאה בראשונה לראות אם אפשר לצאת. אחרי ששוכנעה שהדרך פתוחה היא אמרה לי, שאני יכולה עכשיו ללכת. יתר על כן: היא הכניסה בשק שזיפים רבים ובסודרי הניחה דגים-מלוחים, הורידה משרוולי את ציון ה„מגן-דוד" וחבשה את ראשי במטפחת לבנה, ורק אז אמרה לי ללכת. יצאתי דרך הסימטה הצרה שליד עמוד הצלב והגעתי בחזרה לגיטו, זרקתי את השק עם מצרכי האוכל לגיטו, ובעצמי עברתי דרך הגדר. סיפרתי מה שאירע לי, ובעלי לקח ממני את המפתח וסיים את כל הפרשה של הבאת מזון מן המחסן. אחרי כמה ימים הלכתי לרינוב-יאבלונובקה, שם היה גר פולני אחד, איש מאמין. הוא שם מושבו בחווילה יפה, שהיינו לוקחים אותה בחכירה שנה שנה ומבלים שם עם שני הילדים במשך שבועות מספר, ובעלי היה מבקר אצלנו בכל שבוע. עברתי דרך השדות, וכל פעם כשהגיעו לאזני קול עגלה נוסעת או אנשים הולכים הייתי מסתתרת, עד שהגעתי באחרונה אחרי עמל רב וחרדת מות אל הפולני.

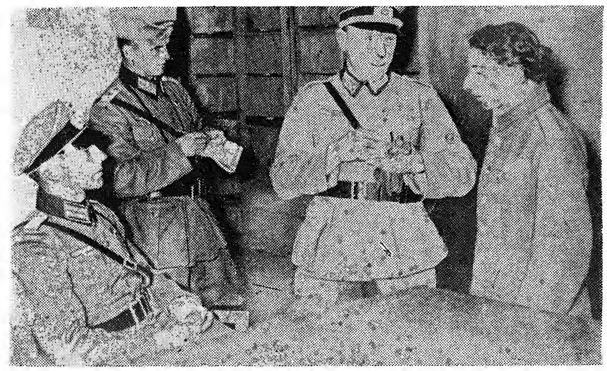
הפולני נבהל מאד לראותני חיוורת במידה כזו, והוא ממש בכה מרוב צער. הוא הרבה להצטלב וכרע על ברכיו: „מה אירע כאן ומה יהיה הסוף?" הוא נשבע, שכמה פעמים הוא הביא אתו צרכי אוכל שונים, הגיע לגיטו וביקש את השוטרים היהודים מהמועצה היהודית לשלוח אותי לגדר הגיטו, והם סירבו למלא את בקשתו. אשתו הצטלבה ובכתה ואמרה שלא ייתכן דבר כזה, ושהמחשבה האנושית אינה יכולה להשלים עם המצב הזה. האם זה רצון שוכן מרום להשמיד את העם היהודי, בלי שאפשר יהיה לפעול נגד זה? ישבתי שם כשעתיים. לפתע נשמעו מבחוץ קולות חזקים של מהומה ותנועה, ובתוך המהומה — גרמנים ואוקראינים. הפולני נחפז החוצה לראות מה סיבת הבהלה. נתברר שהאו־קראינים הלשינו שביער מצויים יהודים חבויים בבור. היהודים החבויים שמעו את המהומה והם הסתתרו מאחורי עלים וענפים עד שלא הרגישו בהם, ורק שמונה צעירים שלא הספיקו להתחמק נחטפו בדרך מרוצתם. המרצחים חשבו שזה הכל ואין יותר. את החטופים עינו בגיסטאפו עד מוות. הפולני לא נתנני לצאת כל היום, ונשארתי עד ליום המחרת.

למחרת ארז בשבילי קצת מזון, העלה אותי על העגלה וכיסני בקש ואלומות. הוא לקח אתו גם את אמו ואשתו כדי שלא לעורר חשד — כאילו נוסעים לירידי. הוא נסע בעגלתו עד לגדר הגיטו לא הרחק מהשער, ואז זרקו את החפצים עם צרכי המזון מעל לגדר לתוך הגיטו, אחר כך העמיד בשבילי סולם שעשה מסולמות העגלה, וכך ניצלתי שוב. עם הגיעי הביתה בכו כולם, כי אף אחד לא האמין שאני חיה עדיין, כולם נשבעו, שזו הפעם האחרונה שהניחו לי לצאת מן הגיטו. הם הצהירו שאם נגזר עלינו המוות, מוטב שנמות כולנו יחד.

עלי להוסיף, שאצלי בבית היו גם מנדל אבנד עם בתו רחל; סאני שכטר ואשתו רבקה; גיסי דוד שורץ ורעיתו יאכצי (יאנינה) עם שני ילדיהם שרה ושלום; אחותי ליבה פינק ובעלה לייב עם שני ילדיהם ישראל ואהרן; ברגמן ואשתו עם שלושת ילדיהם, שני נערים ונערה; האלמנה מילשטוק עם שני ילדיה, נער ונערה; חותני ר׳ משה שורץ ובעלי יצחק שורץ ואני עצמי עם בני אהרן ובתי גניה; גיטל פינק מזבלוב, שהיא כעת גיסתי ונמצאת באמריקה; בראנצ׳ה בת סלובה פינק; אחות אחת של שלמה גלוק (אינני זוכרת את שמה); פפי אלטיין, בת אחותי הבכירה חיה ובעלה הרש; רבקה ופפי הלר, שתי הבנות של לייב ורוזה הלר; טוביה ברייניס עם אשתו ואחותה, וגם אחותו וגיסתו (בשם קרונר) שילדה נחנק אצלנו. הילד בכה בשעה שאנשי הגיסטאפו היו למעלה וחיפשו ומישהו חנק את הילד, בלי שנודע מי עשה זאת. כמו כן היו אתנו סימה וייסמן ואחותה דונצ׳ה רוזמן; מרת מרגליות, אשת פייסי מרגליות (בעל ה„טראפיק" הראשי) ואחותו של ישראל זילבר, עם שני ילדיה; אבא פיש, בנה של סימה פיש, ושני

עדותם של הרוצחים על מעלליהם

הרוצחים דאגו לתת פרסום למעלליהם על־ידי הפצת גלויות הממחישות את פעולותיהם לדיכוי „המורדים" היהו־דים. שתיים מהתמונות מדברות בעד עצמן. הכתובת הגרמ־נית מתחת לתמונה הראשונה אומרת: „יהודיה חמושה („יידישעס פלינטענווייב") כמנהיגת כנופיית מרצחים".

Jüdisches Flintenweib als Anführerin gemeiner Mordbanditen

די נאַצישע מערדער „פאַראייביקן" זייערע רציחות

די נאַצישע מערדער האָבן פאַרשפּרייט אנזיכטס־קאַרטן אין וועלכע זיי האָבן געוויזן זייער „טעטיקייט" אין געטאָ. צוויי פון די בילדער זענען גאַנץ קלאָר. אונטערן ערשטן בילד איז געשריבן: „יידישעס פלינטענווייב אַלס אָנפירערין פון געמיינע מאָרדבאַנדיטן".

נכדיה אהרן ופפי, ילדי בנה הבכור מוטי פיש; מרדכי שפירא ואחותו וכן סלופ עם כל משפחתו.

עלי לספר מה שאירע למנדל אבנד ובתו רחלה. אחרי שהגיסטאפו תבעה למלא את הנורמה שנקבעה ולהמציא אנשים להשמדה, ניתנה למועצה היהודית הרשות לקבוע על דעת עצמה בלבד את סוגי האנשים שיישלחו להשמדה. בראשונה הם לקחו בעלי־מום, אלמים וזקנים. בין הקשישים יותר נמצא גם מנדל אבנד, שהיה גר אצלנו והתחבא אצלנו בבונקר, ולא יכלו למצאו. במשך כמה שבועות חיפשוהו ולא יכלו למצאו. לבסוף הם לקחו בתור בת־ערובה את בתו רחלה. היו עוד אנשים קשישים שהסתתרו אצלי, אך אצלם לא יכלו לקחת בני־ערובה. מבתו של מנדל אבנד דרשו לגלות את מקום אביה, או שהיא תחוסל במקום אביה. רחלה העדיפה למלא מקום אביה ולא לגלות את מקומו. מטעם המועצה מסרו לה התראה אחרונה ליד הקבר שנחפר בבית־העלמין בפודהייצה. המועצה היהודית הכינה את האנשים המיועדים להשמדה, ואחר כך הגיעו אנשי הגיסטאפו וציוו עליהם להתפשט ולכרות בעצמם את הקברים. בתוך כך יצא אחד מהמועצה היהודית ונכנס לביתנו ואמר שרחלה בת מנדל עומדת להחרג אם אביה לא יתיצב. הדבר נודע לאבי הנערה, והוא התעטף בטלית ובתפילין, אמר „וידוי" והלך להתיצב לפני המועצה. כשראתה הנערה את אביה החלה לבכות בדמעות שליש וחיבקה אותו ולא נתנה לו לגשת אל בור־הקבר. אך משטרת המועצה היהודית הרחיקה אותה בחזקה מאביה, והוא נרצח לעיני בתו. היא ביקשה שירצחו גם אותה, אך אנשי המשטרה לקחוה משם והובילוה לביתה, אל הקבר החי.

ולהווי ידוע לכל אלה שיקראו את תיאורי זה, שמחזות כאלה היו לחם חוקנו יום־יום, ומי שלא ראה זאת בעיניו יכול לחיות חיי נצח. עינינו עששו מדמעות ומקור דמעותינו יבש. כל אחד מאתנו חי בתקוה, שהיושב מרום יעזור לנו שנמות במיתה טבעית. אחרי המעשה שתיארתי חשבנו שהרוצחים באו על סיפוקם ומעתה ישתפר, אולי, המצב, אך כעבור שלושה ימים נודע לנו שמעשי החטיפה נתחדשו, וחיש מיהרנו להסתתר בבונקר, פרט לאחד שנשאר למעלה כדי לסגור את הבונקר. כולנו נמצאנו כבר למטה, ורק חותני וסאני שכטר נשארו למעלה. אני נכנסתי לנקרה של גרעיני הריצ'קה. בינתיים באו אנשי הגיסטאפו והאוקראינים לחפש בטחנה ובבית. האוקראינים היו תקיפים בדעתם שישנם כאן יהודים חבויים, וסימן לדבר שמצאו צואה חמה שהעלתה עוד אד, וסימן מובהק הוא שכאן התחבאו יהודים לפני זמן קצר. הם התחילו לענות במכות רצח את חותני ואת סאני שכטר שיגלו להם את מקום מחבואי כולם, ואלה השיבו שבלעדי שניהם אין כאן שום איש. את שניהם הוציאו מן הבית. ולמה נשארו שניהם למעלה בבית? הסיבה לכך היתה, שסאני שכטר סבל ממחלת הקצרת (אסטמה) והיה משתעל קשה, והוא חשש שבעקבותיו עלולים לגלות את כולם; וחותני החליט שלא להשאירו לבדו, ומשום כך נשאר אף הוא. שניהם נשלחו לרכבת על מנת להובילם למשרפות אשר באושוויץ. קרונות הרכבת היו מלאים וצפופים כאילו הובילו בהם בהמות.

הרכבת עברה את רודניק בחפזון נמרץ, ובמשך הנסיעה הזו קפץ סאני שכטר מן הקרון ונחפז לרוץ היערה. זמן מה אחריו קפץ גם חותני מהקרון, והוא נמשך ללכת אל הרבי מפרמישלן. הוא היה שם יום אחד, ולמחרת נתקיימה שם „אקציה" והובילו משם את הרבי וחסידיו, וביניהם גם חותני. ידיעה זו שמענו מפי הנשים קסטנבלאט וריטר, שאף הן קפצו מהרכבת הפרמישלנית וחזרו לבתיהן. מספר הקופ־צים מהרכבת היה רב. אך חותני התיאש מלקפוץ שנית, או שלא רצה להיפרד מהרבי. סאני שכטר חזר לביתו ושכב במיטתו כשהוא חולה אנוש ואחרי שבוע מת. אשתו רבקה עשתה למענו כל מה שאפשר, אך בעיר לא היה רופא שיוכל להצילו. כל אחד התקנא בו על שזכה למות במיטתו, ובחיוך על שפתיו אמר לפני מותו: אני צוחק על כל העולם, אחרי שילדי ניצלו; ובקריאת „שמע ישראל" הוציא את נשמתו. כולנו עמדנו ליד מיטתו, והבאנו אותו לקבר ישראל מעוטף בתכריכים, כנהוג בישראל.

לאחר זה נפוצה שמועה, שהעיר פודהייצה עומדת להיות „נקיה מיהודים" בזמן הקרוב, כלומר, שאסור יהיה ליהודי להימצא בעיר. רעיון ההתאבדות התחיל להתפשט, והתחילו לחשוב כיצד והיכן להשיג רעל. אצל חיים לרר השיגו ורכשו כמות יותר גדולה של רעל, ומי שיכול היה לקנות ולשלם — שילם מאה דולר בעד מנה אחת. כפי שנתברר, קנו כארבעים איש את הרעל, וכשבאו שוטרי הגיסטאפו להוציאם מבתיהם הרעילו את עצמם. האנשים איבדו את התשוקה לחיים ולא היו מסוגלים להתנגד לגורל המר והאיום, וסיימו את פרשת חייהם. מצויה היתה עוד קבוצת אנשים שנמאס להם לעמוד במאבק עם מלאך־המות יום יום, והם החליטו לשים קץ לחייהם. הם אספו גחלים לוחשות והכניסום לארובה, והעשן הנפלט שם להם מחנק. כעשרים איש מתו אז במיתה „קלה", וכל אחד היה מתקנא במתים הללו.

כעת אכתוב קצת על ישראל זילבר שהיה הרוח החיה של הרעיון לארגן מפעל התנגדות, להכין ביערות שוחות־הגנה וצרכי אוכל עם מטבחים, בעזרת הסובוטניקים (נוצרים שומרי שבת) שהיו מאמינים גדולים. אלה סיפקו את הצידה והנשק תמורת תשלום כסף, ואת הכסף היו מאספים אצל

אנשים שנרשמו אצל ישראל ושילמו לו את התחיבויותיהם. אנשים נתנו גם כספים לרכישת נשק לשם התנגדות לכובשים. ביער כבר נמצאו למעלה ממאה גברים ונשים, ללא ילדים, שקשה היה להביאם ליער. ביער ציפו לבואם של עוד כחמי־שים איש, והם איחרו לבוא ביום אחד. ישראל זילבר אימן את האנשים כיצד לנהוג בכלי נשק שונים. גם נשים למדו לירות. עלי להעיר, שביערות נמצאו בונקרים שונים של יהודים מהסביבה הקרובה של זאוואלוב, רוזינקה ועוד כמה ערים. כל קבוצה עשתה שבת לעצמה, וכל ראש קהילה מהערים הנזכרות רכש נשק וצרכי מזון, והסובוטניקים היו הספקים.

עכשיו אעבור לפרשת ישראל זילבר ביער. חמישים האחרונים איחרו לבוא ביום אחד, וכבר לא יכלו לצאת. תיכננו תוכניות שונות, אך לא הצלחנו להוציאם, מלבד אשתו של זילבר וילדיו ולייב ריטקיס עם כל בני משפחתו, שעוד הספיקו להגיע ליער. שאר האנשים שנשארו אצלי בבונקר התחילו לחפש דרכים שונות כיצד להינצל, אחרי שהפקודה האחרונה אמרה שעל העיר להיות נקיה מיהודים. יום אחד לפני זה הוציאה המשטרה של המועצה היהודית אנשים ונשים בלי ילדים. את הילדים השכיבו אמותיהם בערב ונתנו להם תרופות מרדימות ובעצמן ברחו כשהן מלובשות בתור גברים ולקחו אתם מעדרים ומגרפות, ואמרו להם שהולכים לכסות את הבורות עם הקדושים שנרצחו. ואילו חמישים האנשים שהיו צריכים ללכת היערה לישראל זילבר — הם ניסו להתחמק בכל מיני דרכים, כגון לקפוץ דרך החלונות שהיו פונים אל מחוץ לגיטו. אך השמירה מסביב לגיטו היתה חזקה מאד. הנאצים העמידו מסביב לגיטו את הפושעים הגרועים ביותר, שאיש אינו יכול להעלות על דעתו אלמנט גרוע מזה. היו מכנים אותם בכל מיני כינויים: קובאנים מרוסיה האסיאתית, סאדיסטים, רוצחים ופושעים מהמין הגרוע ביותר. תענוגם הגדול ביותר היה לכרות את הלשון מהפה ולתלותה על הגדר, לבתר את הבטן, לחתוך את אבר המין, להוציא את העינים ואת המוח מן הראש. אין מלים בלשון בני־אדם לתאר את מעשי הזוועה שלהם. רק איש בעל לב אבן יכול לנסות להעלות על הכתב תיאורים שטניים כאלה. ודוקא אנשים מסוג זה, השולטים בעולם התחתון, הביאו לחיסול הגיטו בעירנו.

אני עצמי רצתי פה ושם כל הלילה, כי עד 11 בבוקר הוטל על כולנו להתיצב. הם חפצו באורח כזה לרמותנו, ואמרו שמובילים אותנו לטרנופול. מכל יהודי העיר נשארו רק כ־600 הם ציוו לקחת אתנו חפצים עד חמשה קילו, ורק חפצים יקרי ערך וצרכי מזון לארבע שעות. ברם, ידענו כבר את תחבולותיהם, ואף אחד לא האמין בהן. אני שוטטתי הנה והנה וחיפשתי איזה סדק או חריץ בחלון או בגדר, שדרכו אוכל להתחמק עם בני משפחתי. עומדת אני בסימטה הצרה במקום שעמד ביתו של אברהם מייזיס, והנה ניגש אלי זלמן כ״ץ ודחפני נמרצות ממקומי תוך צעקה עלי: את חושבת אולי לקפוץ? עניתיו: גם אני חפצה בחיים, אני אם לבנים ועלי להציל את עצמי. והוא ענה קצרות: לא תזכי לכך. השיבותי לו: מקוה אני לזכות לחיים יותר ממך. הוצאתי את המלים הללו מפי כאילו מתוך בטחון שאני אשאר בחיים. ואמנם כן היה, ותמיד אני נזכרת במלים הגורליות הללו. אכן באותו מקום אי אפשר היה לקפוץ וחיפשנו דרכים אחרות ובקיע כלשהו. רבים ניסו לקפוץ מן הגיטו אך הקובאנים תפסום, וקל לתאר מה עשו עמהם; הכל כראוי ליהודים מסכנים שרצונם בחיים...

הרביתי לחפש כדי למצוא מקום־מוצא מהגיטו. גם במקום אחר השתדלתי להגיע למטרה הנכספת, ליד בית־הכנסת. ליד ה„קרניצה" נכנסתי למשפחת למפר, סוחר תבו־אות, שחלונות ביתם היו מופנים לרחוב שירוקה. מצאנו שם אנשים רבים מיואשים יושבים על הרצפה כמו בתשעה־באב בעת אמירת הקינות, לאור נרות קטנים, אנשים שאבד להם הרצון לחיות, והם הרכינו ראשם לגורל המר המחכה להם. מעמד זה השאיר עלינו רושם איום. אנו כבר נחשבנו לגבורים שטרם אמרו נואש והמשכנו במאבק לחיים. עמדנו איפוא ליד החלונות והסתכלנו פה ושם ומסביב לנו. נסינו להוריד ראשונה דרך החלון את נערנו אהרן. החזקנו אותו בידים אני ובעלי, ולפתע נשמעה שריקה מפי המרצחים, כאות שהנה הגיע קרבן אחד... חיש העלינו בחזרה את אהרן וסגרנו את החלון. לא עברו יותר מחמשה רגעים והוחל בזריקת אבנים לחלונות, וכך נשללה גם שם האפשרות להצלת החיים, והגענו למסקנה שאפשר להרג לפני שנצליח להציל את חיינו. יצאנו משם וראינו אנשים רצים ומשוטטים, וכל אחד נזהר מהשני. ראינו שרצים למנזר הרוסי ורצנו גם אנחנו לאותו כוון. נסינו להעביר את בננו אהרן דרך הגדר, והוסכם בינינו שעליו לתור אם אפשר להמשיך ולברוח דרך שם, ובמקרה חיובי עליו לדפוק שלוש פעמים באבן, וזה ישמש אות שגם אנחנו יכולים לעבור, ובמקרה שלילי יתן רק דפיקה אחת. לאחר זה הוא נכנס למנזר הרוסי. עברה כחצי שעה בלי לשמוע ממנו כל אות, ורק אחרי חצי שעה נתן דפיקה אחת באבן, כסימן לשלילה. והנה שמענו לפתע קול רעש ליד המנזר הרוסי. נחטפו שם אנשים אחדים וכל הקו־באנים החלו לרוץ לאותו כוון כחתול אחרי העכבר. בהמולה זו הצליח נערנו להתגנב ולחזור אלינו לגיטו. משם נכנסנו לבנימין שוחט ושאלנו מה בדעתם לעשות. התשובה היתה, שגם להם היה איזה מקום ואיחרו, ואף הם מלאי יאוש. משם

נכנסנו לרבקה לטיינר, והיא אמרה שהחליטה שלא ללכת לשום מקום, והיא רוצה לחזור לבונקר, אחרי שאין ביכלתה לעמוד במאבק הקשה, מאחר שכל כוחותיה אזלו. משם פניתי ונכנסתי אל הדודניות שלי שבע וגולדה פוכס (בנות מרדכי וגיטל פוכס), ומצאתי אותן מתות. הן הרעילו את עצמן, בגחלים עשנות. החלונות והדלתות היו סתומים בסמרטוטים. משם פניתי לאחותי חיה אלטיין, אך כשנכנסתי לבית נגלתה לעיני תמונה איומה. בוססתי ממש בדם. הבית היה מלא הרוגים. במטה שכב אמיל צעלעמייאר ואשתו דבורה (בת משה ובריינה אלטיין) כשהם הרוגים, וכן מצאתי שם את אחותי חיה אלטיין עם בתה סאלקה ובנה משה. סאלקה אלטיין ניסתה לברוח דרך הגדר, אך כדור המרצחים השיגה במנו־סתה, והיא נשארה תלויה על הגדר. היו בחצר עוד כשלושים הרוגים, וכל החצר נראתה כבית מטבחיים. משם חזרתי עם בעלי הביתה, ומצאנו אנשים היוצאים לקבור את המתים, כלומר שנשלחו לשם כך על־ידי המועצה היהודית. חזרנו איפוא לביתנו תוך רגשי יאוש וסלידה מכל מאמצי־השוא להציל את חיינו.

כפי שהעירותי לעיל, גרו אצלי טוביה בריינעס ואשתו אנה ואחותה סאלקה, היושבת כיום בלבוב, וריסיה עם בעלה. והנה ראיתי שהם מסתודדים ועוסקים באריזת חפצים. שאלתי אותם לפשר הדבר ומה בדעתם לעשות, וקבלתי תשובה שברצונם לנסות לצאת לקבורת מתים במעדרים, ואולי יעלה בידיהם בדרך זו להימלט למקומות שנועדו להם. בקשתי את בעלי לגשת אף הוא למועצה היהודית אולי יעלה גם בידו להציל את עצמו ואת בננו, ואני ובתנו נישאר לפחות בתקוה ובאמונה האחרונה שמישהו מאתנו נשאר בחיים. את הכסף שעוד נשאר לנו חילק בעלי לארבעה חלקים ותלה לכל אחד את חלקו על צווארו, בהשאירו צוואה, שכל מי שיציל עצמו ויישאר בחיים ימצאהו ליד ה„קאפליצה" שעל הגבעה.

ובכן נפרדנו כולנו, ובעלי עם הנער לקחו בידיהם מעדרים ומגרפות והלכו למועצה היהודית, הם נאלצו לשלם מיקדמה בסך חמישים דולר לכל אחד, ותמורת זאת קיבלו תעודות־מעבר לצאת מן הגיטו ולקבור את המתים בבית־העלמין הקדוש. אחרי התשלום יצאו לדרכם כשהמעדרים על שכמם, ואני נשארתי יושבת במטבח. לפתע הרגשתי את עצמי כמו בהתקפת עצבים וחלחלה וכל איברי רעדו, השיניים נקשו בפי והתחלתי לצעוק: „גניה׳לה, מהרי והחזירי את אביך, כי לא אוכל להחזיק מעמד. הוא היה בשבילי הכל, ובלעדיו נחשבתי לאפס. כל מה שאמר לי היה קדוש בעיני, ואתו יחד היה לי ערך, פחות או יותר. והתחלתי לצעוק על עצמי: מה עשיתי, ולמה שלחתיו, ומה אני בלעדיו? בתי גניה נבוכה ממצבי, אצה אל שער הגיטו והתחילה לצעוק „אבא". בעלי, שהחזיק את המעדר על שכמו, והנער אהרן שמעו את קול צעקת גניה. בעלי רץ בחזרה יחד עם אהרן לשער הגיטו, וגניה צעקה אליהם: „אבא, חזור הביתה. אמא צועקת מרה. קרה לה משהו". בעלי ובני חזרו, פתחו את שער הגיטו וחזרו לביתם. כשרק ראיתיו קבלתי מחדש התקפת עצבים, חשתי אליו, חיבקתיו ונשקתיו ולא הרפיתי ממנו. אחר כך, כשהוטב לי קצת, בקשתיו לסלוח לי על שקראתיו בחזרה עם הבן, והוא ענה, שלעולם לא היה עולה על דעתו להציל את עצמו בלעדי. והרי אני שאילצתיו לעשות כך, וכל מאווייו היו להציל את הנער בלבד, בעוד שלעצמנו, המבוגרים, לא שמנו לב. ישבנו איפוא ולא יכולנו להסתכל איש בפני רעהו. ועינינו היו מושפלות לארץ. בקשתי את בעלי שהפעם ישמע בקולי כשם שהוא שמע בקולי בכל השנים. הוא הושיט לי את ידו ואמר שהוא יעשה כל מה שאגיד לו. אני ובעלי יחד עם בננו ובתנו התחבקנו ונלחצנו זה אל זה — באהבה רבה, עד שכל ארבעתנו היינו כגוש אחד. סיפרתי לבעלי, שכאשר הייתי ילדה קטנה הייתי פעם בבית־הקברות הנוצרי וראיתי שם קברות־משפחה שבהם שוכבים הסב והסבתא ונשאר עוד מקום לשאר בני המשפחה. דבר זה מצא חן בעיני, ורוצה אני, שמה שלא יהיה עלינו להיות יחד. מוטב, איפוא, שניכנס לבונקר, ושם — או שנשאר בחיים ביחד, או שנמות ביחד. ואם נמות, נשאיר על הקיר כתובת: „כאן שוכבים משפחת שורץ", ונכתוב את שמותינו.

תוך כדי חיבוקינו והתלכדותנו הגיעה אמי ע"ה ומצאה אותנו במצב זה. היא שאלה מה החלטנו לעשות. ואני עניתי, שהחלטתנו נחושה להשאר אצלנו בבונקר, ומה שיהיה יהיה אם לחיים ואם למוות. סיפרתי לאמי שאחרי שכבר היה גמור ומוגמר מצדנו ובהסכמתנו, שבעלי ובננו ילכו לקבור את המתים בבית־העלמין, והם שילמו את הסכום המבוקש והלכו עם מעדריהם למחוז חפצם — שיניתי את דעתי וברגע האחרון החזרתים מדרכם, והרי הם לפניך. אמי אמרה שטוב עשיתי, והיא נפרדה מאתנו כשכולנו ממררים בבכי.

בינתיים גברה במקצת התוחלת להצלה. והנה באה אלינו אחותי ליבה וגיסי לייב פינק וכן אחי־בעלי דוד שורץ והגיסה וונקה עם הילדים ושאלו מה בדעתנו לעשות. בעלי השיב שהוא החליט לעשות ככל שתצוה רעייתו, וסיפר להם מה שאנו חפצים לעשות. ועלי להודיע בזה שלא היו למעשה שום תקוה וסיכוי לשיפור המצב, אלא שנדמה היה לי כאילו מישהו מלחש לאזני איך וכיצד לעשות. היה זה מעין לחץ נפשי וצו השעה לפעול כרצון המצפון הפנימי. בעלי סיפר לכל הנוכחים שהניה אומרת שאין זה אלא שקר ותחבולה נאצית שעומדים להעבירנו לטרנופול, ולצרפנו לגיטו היהודי אשר שם. בעלי ביקש מאחיו ומכל הנוכחים להכין להם

מצרכי אוכל ועישון, והוא לא הסתפק באלה שבאו אלינו, אלא הוא רץ לשניים מחבריו, מידידיו הטובים ביותר, על מנת להביאם אלינו. היו אלה ואנציה וייסמן, ריבלה לרר עם ווליש. אך הוא איחר את המועד. נתברר, שכשם שאנחנו חפצנו לילה אחד קודם להתחמק ולקפוץ החוצה מעל לחלונות והגדר, כך עשו כמאתים איש ואשה, והקובאנים רצחו את כולם בכל מיני עינויים קשים, ורבים מהם התאבדו עם משפחותיהם; והיו שחזרו וסיפרו מה שהתרחש בגיטו, והם הצהירו בגלוי שאני הניה הפקחית והנבונה ביותר והצעתי היא הנכונה ביותר. אכן אף אחד מהנוכחים לא היה מהמת־חילים במעשה ההצלה. אני הייתי איפוא גם המתחילה, והת־חלתי להוריד לבונקר כל מה שאפשר היה להוריד. השכנים הקרובים אלינו, שנותרו עוד בחיים, שאלוני מה אנו חושבים לעשות, ואני עניתי שאין אנו הולכים לשום מקום אחר ונשארים במקומנו. וכך ירדו כולם אתנו למרתף עד שנתמלא, ועלינו היה רק להיזהר מפני המועצה היהודית ועוזריה.

בינתים אירע מקרה בלתי צפוי מראש. הפתגם אומר „אזנים לכותל", והודות לכך באו אלינו גם סימה וייסמן ואחותה דנציה, אבא פישל ואהרן שכני ומשפחת מרגליות עם ילדיה, שהיתה בעלת חנות הטבק הראשית בפודהייצה, והיא היתה אחות ישראל זילבר, שגם לה היה מוכן מקום ביער אצל אחיה, וגם אייזיק פינק, גיטל ובריינצ'ה פינק, ורבקה ופפי הלר. אני עצמי אינני יודעת כיצד הגיעה השמועה לאנשים הללו שאנחנו החלטנו להישאר, מלבד אלה שגרו אצלנו, שבעצמנו סיפרנו להם על כך. הכנסנו את כל הפונים אלינו, בתנאי שלא יהיה עוד מקום ל„חזרה": כי אם מי שהוא יחפוץ אחר כך לצאת, עלול הוא להמיט שואה על כולנו. כולנו, כל אלה שנכנסו לבונקר, החלטנו למות בבונקר ולא להכנע בשום פנים למרצחים האכזרים. כולם נאלצו לחתום ולהתחייב שלא לעזוב את המקום, ואפילו אם מי שהוא ימות אצלנו או יימצא גוסס. כבר הזכרתי קודם את שמות כל אלה שישבו אתנו יחד בבונקר, מלבד השמות שהזכרתי באחרונה. בסך־הכל היינו למעלה מחמישים איש ואשה.

המצב בבונקר

כל אחד מהנוכחים הביא אתו כל מה שהיה לו. והואיל והדבר בא באופן בלתי צפוי, נאלצנו לעבור דרך צנור ממערכת התיעול, וכל אחד מהנכנסים נאלץ לזחול על גחונו במרחק של כעשרה מטר, דרך חצר, עד שירדו מתחת לבית מגורי. אחרי שכולם ירדו נשארו עוד בחוץ בעלי ובני, במטרה לסגור את הבונקר באופן הרמטי, סתום היטב באבן מיוחדת לכך, שנראתה כעין מצבה ושובצה בתוך תבנית עשויה פח ועץ, הצמודה מלמטה בברגים בעלי חריצים לוליניים. ואחר כך נתכסה כל זה מים בגובה של ארבעה מטר וחצי. וכך היה זה בונקר גדול, יחיד ומיוחד במינו, ששום בן־אדם לא יכול היה להכירו ולמצוא עקבותיו. לכתחילה נעשה זה לצרכי טחנת־הקמח שלנו, ובמים היו משתמשים לצרכי עשיית גריסין בשם „הריצ'קה". מקודם היו מרתיחין את ה„הריצ'קה" בדוד שגבהו ורחבו היה חמשה מטר, וכשהדוד היה בפעולה מן ההכרח היה להכניס מים באורח אוטומטי במקוה־מים. היו שתי מקוות כאלה בטחנה, ובתוך מקוה אחת מאלה נמצאה הכניסה לתוך הבונקר שלנו; ואחרי שנכנסו לבונקר כל אלה שנזכרו בשמותיהם, סגרו את התחתית והמקוה נתמלאה מים, אחרי הסגירה הרמטית באבן ששמרה על אי חדירת המים לבונקר. בתחילה היה מצוי מרתף מתחת לביתי. ברם עוד בתקופת הגרמנים, כשראינו שאין זה כלל וכלל צחוק, הרחיב בעלי עם עוד אנשים מביתנו ועם הילדים את הבונקר, ואת רגבי האדמה הוציאו בסלים ופיזרום באורח בלתי ניכר.

המועצה היהודית קבעה פרס בסך 500 דולר לשוטר שיגלה את הבונקר של יצחק שורץ, ואנשי המשטרה חפרו 14 יום מסביב והעלו חרס בידם. הם בלשו אחר הילדים והלכו אחריהם, אולם הילדים היו מודרכים ולא נפלו בפח שטמנו להם.

ומה נעשה ונתרחש בתוך הבונקר? נקל להבין שחסרו נוחיות לא מעטות לקהל בן 50—60 איש ואשה שישבו במרתף בחושך ללא אויר, והכל יש לעשות בתוך המרתף, וגם לעשות צרכיהם, וביניהם היו נערים ונערות, זקנים ואנשים דתיים. לעשיית צרכים שימשה חבית שהיתה כרויה בתוך הקרקע. בתחילה עוד היו מתביישים אחד מהשני בעשיית צרכיהם והיו עושים צרכיהם בהסתר, ואחרי 14 יום של ישיבה ללא רחיצת הפנים והידים הרגיש עצמו כל אחד מאתנו כגוש בשר רקוב ובאוש. הריח הרע מהחבית היה איום, ורגש הבושה פסק להתקיים אצלינו. כולנו חכינו לאיזה נס שיבוא ויצילנו. תקוה אחרת לא היתה לנו.

ובכן ביום המיועד, בשעה שבע בבוקר, כבר היינו כולנו למטה בבונקר. בשעה 11 הגיעו לאזנינו קולות זעקה איומה מלמעלה. לפי הפקודה מטעם הגיסטאפו הביא אתו כל אחד מיוצאי הגיטו חבילה של חמשה קילו שהכילה את החפצים יקרי־הערך והחשובים ביותר. הגיסטאפו העמידה רמקולים והוציאה פקודה למנזרים ולכנסיות להפעיל את הפעמונים במלוא צלצולם, כדי להקים רעש גדול, עד שלא ישמעו את הבכיות והצעקות של הנידונים למוות. אנשי הגיסטאפו חטפו את החבילות מידי היהודים וזרקון לתוך מכונית־משא, ואילו את האנשים הכניסו בכוח למכונית שניה. אחר כך הגיעו לאזנינו קולות נפץ של אלפי כדורים בזאהייץ. כל אלה

שישבו בבונקר אמרו שאני, הניה, ראיתי הכל מראש ודברי קיבלו אישור מעשי וטראגי ביותר...

והנה הגיעה גם שעתה של המשטרה היהודית. אחרי שאנשי הגיסטאפו רצחו את כל יהודי הגיטו בזאהייץ, הם פקדו על כל השוטרים להתיצב בגיטו בשורה, כשלושים איש, וראש הגיסטאפו נאם לפניהם נאום קצר: אני מודה לכם, אדונים נכבדים, על שרותכם ועזרתכם הנאמנה. הוא שלף את אקדחו מנרתיקו וירה בכל שני אשר בשורה, ועל השאר — שנשארו בחיים — ציוה לעלות למכונית, וכן ניתנה פקודה זו לאנשי המועצה היהודית, ללייב שפירא, מוני פינק, דאובר, טרוינר עם משפחותיהם וקרוביהם (שכחתי את שמות יתר האנשים). את כל אלה, את שרידי השוטרים וחברי המועצה היהודית, העבירו לטרנופול, וראש הגיסטאפו הבטיח להם ב„הן צדקו" שלא יירה בהם. וכאן הוא הראה עצמו כאדם „אציל" במדותיו ובעל נימוסים טובים. הוא שמר על הבטחתו ושלח אותם לטרנופול ומסרם לידי הגיסטאפו בעיר. הגיסטאפו אשר בטרנופול הכניסה את ראשי המועצה היהודית ואת השוטרים היהודים שנשארו לתוך חדר אחד וכלאו אותם יפה וסגרום היטב, ואחר זה העלו את הבית באש על כל הנמצאים בו. זה היה הגמול על עזרתם הנאמנה באספקת כסף וזהב בדולרים, אבנים טובות וכל מה שחשקה לבם של הנאצים המרצחים, וחבילות מלאות כל טוב ששלחו למשפחותיהם לגרמניה. זה הגיע להם גם על שסיפקו אנשים ל„אקציות" נגד היהודים בפודהייצה ובמקומות אחרים...

לנו, הכלואים בבונקר, הספיקה הצידה שהכינונו לנו רק לשלושה ימים. ביום הרביעי התחלנו לסבול רעב, והאנשים החלו לאבד את שויון רוחם. התחלנו לחלק את המזון המצוי במשקל ובמשורה. חתיכת סוכר נחשבה כתרופה לחולה, ולבסוף נשארנו כולנו בלא־כלום. בינינו נמצא בחור קשיש ממשפחה חשובה מאד, שאינני רוצה לנקוב בשמו. הוא הכין לו כמה ככרות לחם בשק שהחזיקו בין רגליו, או שהיה יושב על שקו. הוא ישב בראש מורד כשידיו מעל לראשו, והואיל והיה חושך במרתף הוא היה יושב ואוכל בלי שיראהו איש בקלקלתו. הילדים היו מחפשים על הרצפה אולי ימצאו גרגיר או פירור לחם קטן, בתוך כך נתקלו בשקו של הבחור. מאז השגיחו עליו בעין פקוחה, וכאשר הלך לעשות צרכיו הוציאו הילדים את הלחם מן השק וחילקו פרוסה לכל אחד, ואילו את השק מילאו אבנים ואדמה. הבחור האריך קצת יותר בעשיית צרכיו, ובינתיים הספקנו לאכול את כל הלחם. כשסיים את "עבודתו" הוא חזר לשבת במקומו והתחיל לחטט באפלה בשקו כדי להוציא ממנו לחם, וגדולה היתה אכזבתו כשנתקל באבנים בשק. הוא התחיל לצעוק בקול על הנעשה, אך הרגיעוהו והשתיקוהו באיום שאם לא יחדל מצעקותיו יחנקוהו, ועליו להתבייש באהבתו העצמית, לדאוג רק לעצמו בשעה שכל אחד מהנמצאים התחלק בפרוסת הלחם האחרונה וילדים קטנים יושבים עטופי רעב וכפן.

זה היה רק היום הרביעי בבונקר, והרעב, הסבל הטר־גדיות רק החלו. אנשים הפכו לחיות טרף, החלו קטטות וסכסוכים, וכל אחד החל להשמיע בקורת על השני. לדוגמה: הנך מדבר יותר מדי; הנך מרבה להשתעל; ריח רע נודף ממך, ובכל זאת תפשת לך את המקום הטוב ביותר: עליך להתחלף אתי. סימה וייסמן ואחותה דנציה רוזמן ישבו בשקט על הקרקע צמודות זו לזו, כאילו דבוקות יחד. מפעם לפעם ניגשו אליהן לראות אם עודן בחיים, כי הן היו השקטות ביותר מכולם. אינני יכולה לנקוב כאן בשמות אנשים ונשים וכמה ילדים שיצאו מדעתם. במיוחד סבלנו מהנשים האומ־ללות שהפכו לנו את הבונקר לגיהנום ממש. וכל זאת לא העלינו כלל על דעתנו. רק עכשיו נודע לנו שיותר גרוע למות ברעב מאשר למות בחרב.

והנה נתעוררה פרשה חדשה של הרצון לחיות. העירותי כבר לעיל שכל אלה שירדו אתנו אל הבונקר התכוננו גם למות בו, כלומר: ירדו לקבר קיבוצי. ברם, קשה מאד לחיות בצוותא עם אנשים שאיבדו את השליטה על עצמם, וביניהם גם כאלה שהיו אנשים בעלי סבלנות של ברזל, והרעב נתן דחיפה לחפוץ גם באוכל וגם לחיות.

ביום החמישי לשבתנו בבונקר, בערב, רצה בעלי המנוח לראות מה המצב בחוץ, אחרי שדממת־מות שררה למעלה, בעוד שלפני זה שמענו דפיקות ונענוע רהיטים וטרטור מכוניות, שבהן העמיסו את כל השוד ששדדו בבתי היהודים. לאחר זה השתרר שקט, שדמה לדממת בית־העלמין. בעלי פתח איפוא את הבונקר ואנו בחרנו כמה נערים זריזים, וביניהם גם בננו אהרן, שילכו ויראו מה המצב. תפקידם הראשון של הנערים היה לתור ולראות אם יש שמירה בגיטו, ואם הקובאנים עודם נמצאים בעיר. הנערים טיפסו על גגות הבתים, עברו מגג אחד למשנהו, והם חזרו ואמרו שהגיטו עודנו סגור והשער נעול באורח הרמטי; הגיטו עודנו עומד כמקודם, והם שמעו אנשים משוחחים בסימטאות. היה זה בשעה שתים בלילה. הנערים היו מזי רעב, והם החליטו לחפש משהו לאכול ולהחיות את נפשם. הם חילקו ביניהם את הבתים, וכל אחד הלך לחפש בבית אחר. הם חיפשו ומצאו פרוסות לחם יבש, ובבית אחד מצא בני קצת תמצית המשמשת לעשיית גלידה. כמו כן מצא קצת קמח תירס ומאכל לתרנגו־לות, כמה חפיסות סוכר ומספר צנימים שהיו כבר מעופשים; כשהמרצחים והשודדים הוציאו את הרהיטים מן הבית, נשארו מתחת לארונות כמה פרוסות לחם מעופש. הנערים

מסרו כמו כן, שנוטרי הגיטו עודם מוצבים מסביב לו וכל המשמרת עודנה קיימת, ואין עדיין כל תקוה לצאת משם. הנערים החלו לחלק בין אנשי הבונקר נטפים המשמשים לעשיית גלידה, ויצא רק קומץ קטן לכל אחד, וכן חילקו את הצנימים שאספו. כך ישבנו שוב בבונקר כיומיים, והרעב לא פסק לתבוע את שלו. אך נשאר עוד משהו לאכול: קצת קמח תירס וקליפות תפוחי־אדמה, שהנערים אספו פה ושם... ואז פתחנו את הבונקר, ושתי נשים לקחו דוד לכביסה, הכניסו את צרכי המזון והסיקו את התנור. היה זה בשעה שתים אחר חצות, והנערים שמרו על הגגות אם לא בא מי־שהוא. ברם בלילה קשה יותר מאשר ביום, כי בלילה אפשר היה לראות ניצוצות יוצאים מהארובה, וכאשר המרצחים ראו מרחוק את העשן חשבו שפרצה דליקה והחלו לרוץ בכוון הדליקה. הנערים נתנו אות שיש לכבות את האש. ואמנם לקחו מיד דלי מלא מים ושפכו לתוך הדוד. הורידו את הדוד הרותח ממקומו ושוב סגרו באופן הרמטי את הבונקר. המרצחים הגיעו למקום והסתובבו מסביב, חיפשו והריחו והעלו חרס בידם. ולמטה בבונקר התנפלו הדיירים על הדוד וכל אחד רצה ליהנות מן המזון ולהחיות את נפשו. אחרי זה נשבענו שלא לחזור עוד על פעולה זו, ומוטב לנו לגווע ברעב. אחותי ליבה לא יכלה עוד לראות בצער שני ילדיה ומראה פניהם. וגם בעלה היה במצב של דכאון ויאוש, אחרי ראותו את מצב ילדיו שהיה בכל רע, והוא חשב לאבד עצמו לדעת, אך שמרו עליו כל הזמן. אף בעלי חשב להתאבד, כי לא היה לו עוד כוח להמשיך במצבנו האיום. אחר כך התקוממו גם רבקה הלר ואחותה ועוד אחדים שאינני זוכרת את שמותיהם. הם תבעו מאתנו לתת להם לצאת מן הבונקר, אחרי שאין ביכולתם לסבול מהרעב. הם עוררו מהומה ורק זעקו: לצאת מפה. ואילו אנו ידענו היטב, שאם ניתן למי שהוא מאתנו לצאת נשלם כולנו בחיינו, כי אותם יחטפו ויענום קשות, עד שלא יוכלו לעמוד בנסיון מעוצם המכות והיסורים שיגרמו להם ויגלו את מקום מחבואם. ברם מטרתנו היתה למות בבונקר, ולא ליפול בידי מרצחי היטלר ימח־שמו. זו היתה משאלתו של כל אחד ואחד מאתנו. כעת, עם זעקת המתקוממים, נשקפה לנו סכנה שח״ו תישמע הזעקה בחוץ. כתוצאה מכך הודענו לצועקים שאנו נסתום את פיהם, אם לא יפסיקו ויהיה שקט. הדברים הגיעו לידי בהלה מסוכנת ולמצב איום. הנוכחים קרעו את בגדיהם מעליהם, תלשו את שערות ראשיהם ונשכו איש את בשר רעהו. לבסוף פנתה אחותי ליבה אל בעלי בבקשה ואמרה אליו: גיסי היקר, רחם עלי. הרי הנך מתיחס אלי באמון גמור. הריני נשבעת לך בחיי ילדי, שמותר לך להוציאני החוצה; ואני מבטיחה בלב שלם, שאפילו אם יחתכו את גופי לגזרים לא אגלה את סודכם, ולבך יכול להיות שקט ובטוח בשבועתי. ואם לא תתן לי לצאת אין לי ברירה אחרת אלא להתאבד ברעל ששמרתי לעצמי. בעלי החליט איפוא לתת לה לצאת, ואילו את בעלה וילדיה השאירה בבונקר. כולנו נפרדנו ממנה, כי היינו בטוחים שלא נראה אותה יותר. היא יצאה, והבונקר נסגר שוב. הנשארים בבונקר התמרדו: מדוע נותנים לה לצאת ומונעים מהשאר לעשות כמוה? בעלי טען והתנצל כאחד בפניהם, שיש לו אמון מלא לאחותי, בעוד שאין לו אמון לשאר הדורשים לצאת. עוד לפני צאתה למרחב הצהירה אחותי שאל להם לפחד כל עיקר, כי מפיה לא יוודע לשום איש מקום מחבואנו. ומאידך גיסא הבטיחה לפעול ככל האפשר להחיש לנו עזרה, ואם לא תוכל לפעול לטובתנו היא לא תחזור אלינו. אחותי יצאה ועלתה לעלית הבית ומשם השקיפה דרך אחד הסדקים וראתה שאיש אחד חמוש בנשק מסתובב למטה ושורק להנאתו. גם אחותי השמיעה קול שריקה. הגוי התחיל להצטלב, בחשבו שמתים שורקים אליו. אחותי הכירה אותו. היה זה „גרמני־עממי״ בשם בארשטש, שהיה קונה אצלנו את הפסולת של הטחנה עבור חזירים ועופות. אחותי צעקה אליו: אל תפחד. אני עודני בחיים. אני הגברת פינקובה, אחות הגברת שורץ. הכנס אלי. הוא החזיק את נשקו מוכן לירות, ואחותי ירדה מן העליה ונכנסה אל הבית. בארשטש נכנס הביתה ואמר: גם אני מכיר אותך. היא סיפרה לו שמלבדה ישנם עוד כחמישים איש ואשה החבויים בבונקר אחד. „ברם אני לא אוכל לגלות לך היכן מקום מחבואם, גם אם תחתוך את כל גופי לחתיכות; ואם תחליט להסגירני, תוכל להסגיר רק אותי בלבד, ולא איכפת לי מה שיעשו אתי״. דמעות נזלו מעיני הגוי, והוא אמר אחרי שהייה קצרה: „ובכן, מה את חפצה שאעשה למענך?״ „ראשית כל — אמרה אחותי — עליך להביא שתי ככרות לחם עם קצת סוכר ומים עם כמה נרות וגפרורים ולהניח כל זה באחת הפינות בשעה אחת בלילה ולהשמיע שריקה. ואחר כך רוצה אני שתוציא את כולנו מפה ותעבירנו מעבר לנהר, אל הגדה השנייה, ובשכר זה תקבל שקית מלאה זהב ושעונים, דולרים וטבעות עם יהלומים; ואחרי שכבר נהיה מעבר לנהר, אנחנו נראה לך את מקום הבונקר, ובו תמצא בדים וחפצים שונים, וכל מה שתמצא שם יהיה שייך לך״. הגוי חשב רגע קט ואמר: „רוצה אני שתישבעי לי, שאם יתפסוך לא תגלי את שמי, מפני שאני אב לששה ילדים קטנים, ועלי לפרנסם״. ושוב הפסיק לרגע והוסיף: „לכם הרי לא איכפת יותר, אתם אבודים. ברם אני עומד על דרישתי שלא לגלות את שמי במקרה שיתפסו אותך״. ואחותי הבטיחה לו לשמור על שבועתה.

הגוי הודיע איפוא, שבשעה שתים בלילה הוא יבוא

לקחת אותנו ושנהיה מוכנים לכך. בעמל רב ובעבודה קשה הצטופפנו ועלינו. כולם בבונקר היו כדבוקים בגוש אחד, וכאשר הרגישו באויר מן החוץ החלו אחדים לאבד את חושיהם ולהתעלף. ריח רע נדף מהאנשים שישבו בבונקר יחד ועשו צרכיהם בבגדיהם. עבודה קשה היתה לנו להעלות שני אנשים, גבר ואשה, שיצאו מדעתם, והיה צורך לסחבם למעלה ולהחזיקם בפה סתום ברגעים שבהם הגורל עלול להכריע לחיים או למוות. למען לא יצעקו ולא יבכו. בארשטש הציע לנו להתחלק לשתי קבוצות, כי קשה לו להעביר בבת אחת קבוצה גדולה כזו, ועליו לעשות את המלאכה בשתי פעמים. קבוצה אחת הסתדרה בשורה אצלי בחצר. והנה נשמעו שאלות מפי אנשי הקבוצה השניה, מה יעשו ללא כסף אם הקבוצה הראשונה תעבור והם ישארו כאן לבדם ללא אמצעים; בעלי הבטיח להם שהוא ילך עם הקבוצה הראשונה, ואני עם בני בקבוצה השניה, ואחרי שהענין יצליח והקבוצה הראשונה תעבור בשלום, יתנו אות שהכל בסדר.

אחרי הקבוצה הראשונה העביר בארשטש גם את הקבוצה השניה. הוא צעד בראש, ואנו אחריו במרחק של 30 מטר. לפתע ראינו קבוצת גויים שיכורים רצים וצועקים אלינו. התחלנו לרוץ בחזרה, חזרנו לחצרנו והתחלנו לחזור לבונקר. אחר כך בא אלינו בארשטש וסיפר לנו מי היו הגויים שפגשנו. היו אלה המרצחים האוקראינים, שנתמנו לשומרי הגיטו. הוא קנה כעשרים ליטר יי"ש וריכז את כולם בקצה העיר ואמר להם שעליהם להישאר שם ולא לעזוב את מקומם עד שהוא יחזור אליהם, כי עליו לסדר דבר דחוף, והוא עסק אז בהעברת אנשי הבונקר. אך לשיכורים לא היתה סבלנות לחכות עד שובו והם יצאו החוצה עם מקלות בידיהם והתהוללו כדרכם. בארשטש רץ אליהם וגירשם בחזרה למקומם, ואחר כך בא אלינו לחצר והעביר אותנו. אני גערתי בו, כי חשבתי שהוא הסית בנו את האוקראינים. בסוף נתתי לו את השקית המלאה זהב וכסף ושעונים, והוא חזר על הפצרתו שלא לגלות את שמו במקרה שיתפשו אחד מאתנו. אני מצאתי את בעלי ואת בתי, שנפצעה קשה בעברה דרך הנהר. רגליה כשלו והיא נפלה, ובעלי רצה להרימה. והנה ראו אנשי הגיסטאפו מרחוק איזה דבר שחור מתנועע וחשבו שזהו כלב, וירו על הנערה ופגעו ברגלה. הנערה נשארה שוכבת בלי לזוז. איש גיסטאפו אחד רצה לירות בה שנית, ושני אמר לו: הרף. הרי כבר נפח את נפשו ומת. אחרי שהם הסתלקו משם יצא בעלי מאחת החורבות שבה מצא לו מפלט והרים את הנערה בידיו. דמה ניגר ממנה, והוא קרע מכותנתו פיסת בד ועשה לה תחבושת. שאר האנשים אצו חיש ונתפזרו ביערות, כל אחד לכוון אחר, ואף אחד מהם לא נתפש. הכל עבר בשלום.

עלי להעיר בזה, שבעלי אמר ליוצאי הבונקר, שאם לפי הנסיבות יצטרך כל אחד לרוץ לבדו בכוון אחר, על כולם לדעת ולזכור, שנקודת מיפגשנו תהיה אצל ה„קפליצה" שאחרי הגשר. וכך היה. אני לא מצאתי את בעלי, כי בארשטש העביר אותנו מעבר לנהר בקטע שאחרי הגיטו. התחלתי לחפש אחריו ושכחתי את דברי בעלי שבמקרה כזה עלינו להיפגש במקום שנזכר לעיל. תוך יאוש חשבתי לרוץ ליער בכוון שהלכו אחותי וגיסי. ולפתע נזכר בני בדברי אביו, שאמר מה לעשות במקרה שכל אחד יטוש את חבריו. בני קרא אלי: „בואי ונלך מעל לגשר אל הקפליצה, ושם אין ספק שאבא מחכה לנו". שמעתי בקול בני, ונזכרתי בדברי חותני שהיה אומר שלפעמים צריך לשמוע גם ילד, כי הנבואה מצויה בפי הילד. הלכתי איפוא עם בני כשבלבי נכונו מלות נזיפה. וכך הגענו אל מאחורי השכטובקה. היה זה זרם מים עמוק מעל לראש, וקשה היה לעברו. מרוב פחד ובהלה השמעתי טענות-סרק כלפי בני: „ראה והביטה לאן הובלתני; כעת עלינו לזרוק עצמנו למים באין דרך אחרת". בשכבנו על הקרקע ראינו שהמשמר הגרמני צועד הלוך ושוב דרך הגשר, וכאן חוששים היינו לקום כדי שלא יראונו, כי הלילה היה בהיר. השעה כבר היתה שלוש לפנות בוקר. בשכבנו ככה על הקרקע חלף רעיון במוחי: מדוע לא רצתי יחד עם כולם ליער? וכעת שוכבים אנו כמו במכלאה, ללא אפשרות לזוז קדימה או אחורה. בשכבנו על הקרקע אמרתי לבני: „בני, קיצנו הגיע. אנו נטיל עצמנו לנהר אם הגרמנים או האוקראינים יבואו אלינו". שכבתי ובכיתי בדמעות: האם לשם כך נאבקתי שנתיים בגיטו סגור כדי להגיע למצב שעלינו להטביע עצמנו בנהר, שלא ליפול בידי המרצחים? התקרבתי יותר לשפת הנהר, ובשכבי עם הפנים כלפי מעלה פרצה מפי קריאה ממושכת „גניה". הד קולי נשמע כשירת ציפור. חפצתי עוד להזכיר את שם ילדתי לפני מותי. למשמע קריאתי זו נחפז אלי בני והתחיל לנשקני וללטפני. הוא הרבה לבכות ולא נתן לי לקפוץ לתוך המים. לפתע נשמעה קריאה ממושכת „מ-א-מ-א". הכרתי את קולה של גניה שלי, ובן-רגע נגוזה ממני המחשבה לקפוץ לתוך המים, וראיתי שבני צודק: הם נמצאים לא רחוק מאתנו.

מענין לציין בזה, שכשם שבני המריץ תביעתו ממני: „בואי לאבא", כך הגבירה נערתי את תביעתה לגבי אבא: „למה הלכת בלי אמא", והיא לא חדלה לתבוע ממנו ללכת אל אמא, ולא נתנה לו מנוח. עם שמיעת הד קולי הקורא ממושכות „ג-נ-י-ה", נרגעה הנערה במקצת. בעלי ביקש ממנה כל הזמן להישאר ולשכב במקומה, והוא יעבור את הנהר בשחייה וינסה למצוא אותנו. עם שמיעת קריאתי הסכימה הנערה להצעת אביה, שהחל להתקרב אלינו. אני

ובני לא ידענו על כך. אנו שכבנו והבטנו לעבר התבן, ומעבר השני ראינו כעין סירה קטנה. בעוד עינינו נשואות לעבר הסירה ראינו שהיא מתקרבת אלינו יותר ויותר, והתחלנו לרעוד מפחד בחשבנו שהגרמנים שמעו אותי קוראת גניה, וכעת הם באים לראות מאין יצא הקול. חיבקתי את נערי ולחשנו „שמע ישראל". והנה ראינו שבעלי יורד מהסירה, קופץ למים ושוחה אלינו. התחבקנו והתנשקנו, ובעלי אמר לנו להחיש את צעדינו, כי גניה לא תנוח שם לבדה אם לא אחזור מיד אליה. לא היו מלים בפי. בעלי היה שחיין מצויין. והוא לקחני על כתפיו ושחה אתי עד לסירה, שהיתה מרוחקת כחמישים מטר והשכיבני על קרקעיתה. אחר כך חזר להביא בשחיה גם את הנער. וכך גבר בנו שוב הרצון העז והתשוקה לחיות אחרי ששוב אנו שלשתנו נמצאים יחד בסירה. לפתע הגיע לאזננו קול פקודה מהמשמר הגרמני: לעמוד! ומיד אחר זה נשמע קול יריות. בתחילה חשבנו שהקריאה והיריות מכוונות אלינו, ואולי תפשו את בתנו. היא עצמה חשבה שיורים עלינו, והיא החלה לילל ולבכות ולא חפצה להשאר לבדה, כי־אם החלה לרוץ אלינו. אחר כך נתברר שחיל המשמר לא התכוון אלינו ומהרנו להכנס לתוך הסירה ונפגשנו עם גניה. קשה לי לתאר במלים את השמחה של פגישתנו; כאילו חזרנו ממות לחיים. ישבנו יחד והתחלנו לחשוב מה עלינו לעשות הלאה. סבלנו מקור ורטיבות, ולא עלה על דעתנו לאכול או לישון. והנה נשמעו דברי בעלי: „ילדים, עלינו להמשיך בריצתנו ולא לחשוב על אוכל או שינה". בעלי כבר היה כמה פעמים אצל האוקראיני שהכין בשבילנו את הבונקר, והוא התחיל להובילנו אליו. אולם התברר שלא מצא את הדרך הנכונה. היינו בדרך המובילה לנובוסיולקה, ונאלצנו לחזור למקומנו הקודם. שלוש פעמים תעינו בדרכים ולא מצאנו את הדרך הנכונה, שבה היינו צריכים ללכת לכוון פופלובה. ושוב נשמעו דברי בעלי: ילדים, אינני יכול להמשיך ללכת. כוחותי אזלו. השמים התקדרו מאד בעבים, ודווקא דבר זה היה לטובתנו. כי אילו לא התכסו השמים בעבים היו הגויים מוציאים את בהמותיהם מהמכלאות למרעה והיו בוודאי מוצאים אותנו.

במשך כל שעות הבוקר ירד גשם שוטף בלווית ברד, שכיסה אותנו, ונאלצנו לשכב כשפנינו כלפי מעלה. ראינו בגשם ממש נס מן השמים, שאלמלא הוא מי יודע אם הגויים לא היו מגלים אותנו ומוסרים לידי המרצחים ומקבלים תמורתנו כמה קילו סוכר ונפט. הגשם פסק לרדת בשעה 12 בצהרים ואנו המשכנו לשכב שם עד שעת הערב. השמים התבהרו קצת, וזה השפיע לטובה על מצב רוחו של בעלי ושב אליו כושר ההתמצאות. הוא התחיל לחשוב מחדש על הדרך הנכונה שעלינו ללכת בה ואנו המשכנו את דרכנו בכוחותינו האחרונים. בעלי ובננו הלכו ראשונים לפנינו ואני ובתי הלכנו אחריהם במרחק של כמה עשרות מטרים. שלא לעורר חשד אצל הפוגשים אותנו. וכך סחבנו את עצמנו עד שהגענו כשני ק"מ מהכפר. אני והנערה נשארנו, כי לא יכולתי ללכת הלאה, ונשארתי שוכבת בחורשה קטנה. בעלי ובני ניגשו אל האוקראיני וביקשו ממנו לנסוע בעגלתו ולקחת אותי ואת בתי. כך הוסכם בינינו, וכך היה. בני נסע עם הגוי לכוון שבעלי תיאר לפני הגוי, בשביל לחפשני, אולם הם הסתובבו זמן רב ולא מצאוני. האוקראיני חזר כשהוא מלא רוגז וצעק: לאן שלחתני? אינני יכול למצוא את המקום. בעלי נבהל בחשבו שהוא הגיע למקום הנכון בלי למצוא אותנו.

בינתים, תוך ישיבתנו בגן־הפירות, יצאה מביתה הגויה, בעלת הגן, ולבי דפק מהתרגשות ואימה. הגויה ראתה אותנו והחלה להצטלב. היא הכירה מיד שאני אשה יהודיה, והיא שאלה: מאין באתן? בשם ה' לאן חפצות אתן ללכת? עניתי לה שאנו הולכות לבוצ'אץ'. והיא המשיכה לשאול: כיום אתן הולכות לבוצ'אץ'? האם אינכן יודעות שהגרמנים נמצאים בנסיגה ובורחים תוך כדי הפצצות קשות. לאן תרוצו כעת במצב כזה? אני הולכת להביא לכן משהו לאכול. אך אני חששתי שבעלי יבוא בינתיים עם הגוי לקחתני, ולא ימצאוני. בתוך כך היא שאלה אותנו אם אין לנו משהו למכירה ומהיכן אנחנו. הסברתי לה שאין לנו מאומה למכירה ויש לנו רק כמה סמרטוטים בלויים להתכסות בהם נגד הצינה, ושאנו באים מן היערות. היא אמרה לנו שביתה נמצא לא הרחק מפה, והיא הולכת להביא לנו משהו לאכול.

היא התרחקה מאתנו ואני עם הנערה התחלנו לרעוד מפחד. היינו בטוחות שהיא הלכה לקרוא לבעלה ושהוא יהרוג אותנו, מפני שראתה אצלנו שתי חבילות וחשבה, בוודאי, מי יודע מה יש לנו בחבילות הללו. אחרי שהגויה עזבה אותנו חשבנו להמלט מן המקום. ברם נזכרתי שהוסכם עם בעלי לחכות לו במקום הזה. בינתים חזרה הגויה והביאה בתוך סל קטן קצת אוכל וחלב. אולם השיניים בפינו רעדו במידה כזו, שלא יכולנו אף לפתוח את הפה. הגויה התישבה לידינו ואמרה שעוד מעט יבוא בעלה והוא יראה לנו את הדרך המובילה לבוצ'אץ'. עניתי לה ששתינו עייפות מאד ורוצות לנוח קצת מעמל ההליכה בדרכים. והנה נערתי רועדת מאד מפחד. „אנא אל תספרי לאיש עלינו. ואף לא לבעלך ולשכנים. הרי בעצמך הגדת לנו שאין שקט בדרכים בעקב נסיגת הגרמנים. ננוח איפוא ונלך מפה רק לפנות ערב". הגויה הלכה מאתנו ואמרה שבערב היא תחזור אלינו ותראה לנו את הדרך.

בין כה וכה נלאינו לחכות לביאת בעלי עם הגוי. הרי לא ידעתי שהיתה אי־הבנה והם תעו בדרך. כשחזר הגוי בלעדינו, אמר בעלי שהוא בעצמו יסע בעגלה לחפשני. הוא ישב בעגלה יחד עם הגוי ואמנם מצא אותנו וסיפר לנו על שום מה אחרו כל כך לבוא. הגוי הכניסנו לעגלתו וכיסה אותנו בתבן וכך הוביל אותנו אל בית מגוריו. לרוע המזל הגיע באותו רגע שכנו של הגוי ונכנס אתו בשיחה ארוכה שנמשכה כשעתיים, ואי אפשר להוציא אותנו ממחבואנו.

אנו כמעט שנחנקנו מחוסר אויר ומעיפות, אך המשכנו לשכב מתחת לתבן בלי לזוז ולנוע היה זה יום ראשון בשבוע. גם אשת השכן היתה שם, התישבה בחצר ושוחחה, עד שנמאס להם לשבת ולשוחח והם הלכו להם. ואז בא אלינו הגוי והובילנו אחד אחד לרפת. ואחר זה הוא בא אלינו ואמר שעלינו לסמוך עליו ולמלא את כל תביעותיו. „ראשית: עליכם להתפשט מכל בגדיכם ולהשאר רק במכנסיכם התח־תונים. יתר החפצים, נעליים, ואף זהב, עליכם להשאיר כאן למעלה". נאלצנו איפוא להתפשט ולרדת חצי ערומים לבור. בבור היה מקום רק לאיש אחד וילד אחד. גם בשכבי לבדי יכולתי לנגוע בזרועותי בשתי דפנות החמר של הבור, וכאן שכבה הילדה בזרועותי ואהרן שכב בזרועות בעלי. וכך שכבנו כולנו דבוקים זה לזה, כלבנים בקיר.

ה„חיים" בבור

במחצית השנה הראשונה התייחס אלינו הגוי בצורה אנושית, פחות או יותר, והגיש לנו אוכל בכמות מספקת. הגוי סיפר לנו ששמע שיהודים רבים נחטפו ונרצחו ביערות שבהם הסתתרו, וגם יהודים שמצאו מפלט בבונקרים אצל גויים נרצחו בידי מסתיריהם, ובעקב הלשנות היו עורכים חיפושים אצל גויים אחרים. ואילו הגוי שלנו היה פשוט „משוגע". הוא היה בגיל צעיר ולא ידע הרבה. הוא התרוצץ אנה ואנה כשתולעת ה„מה אעשה" מכרסמת במוחו. לא היו כבר יהודים חבויים אצל אכרי הכפר, ויחס הגוי שלנו הורע מיום ליום. הוא רצה להמיתנו במיתת רעב. הוא צעק אלינו ביאושו: הרי אתם אצלי כנוח בתיבה. היכן אסתיר אתכם? הרי אין יותר יהודים בנמצא. הוא הכה בידיו בראשו, באמרו: מה רציתם מחיי? למה בחרתם דוקא בי להצילכם? גם לי אשה וילדים. והנה הפסיקו להביא לנו אוכל, ורק כשהכינו אוכל לחזירים — תפוחי אדמה בקליפותיהם בעירוב סובין — ממאכל זה זרק האכר גם אלינו כמה תפוחי־אדמה מבושלים למחצה, בלי לתת לנו מים לשתיה. בסיכום הדברים: האכר רצה שנגווע מרעב בבור ואחר כך הוא יכסה עלינו את הבור כאילו לא היינו אצלו. הרגשנו שהולך ומתקרב היום שבו ירצח אותנו. העירותי כבר לעיל שהגוי לא היה חכם גדול, וממש היה אובד עצות. והנה קרא בעלי לגוי ששמו היה „דימיטר" ואמר לו: „אל תחשוב שאנחנו כאן היהודים האח־רונים שנשארו בחיים. דע לך שתמיד יהיו יהודים בחיים, והם נמצאים עדיין במספר רב. וכן עליך לדעת שכל קרובי נמצאים ביערות במחנות פרטיזנים גדולים. בלילות הם באים אלי, או שליחיהם, ושואלים אם לא חסר לנו דבר. עד כה לא חפצתי לגלות לך את זאת, כי לא רציתי להפחידך". אך נראה שדברי בעלי לא עשו עליו רושם, ואולי הבין שכל זה אינו אלא „עורבא פרח". אחרי כל השיחה הזאת הוא הכה כף אל כף ואמר: לעזאזל. מה רציתם מחיי. אמנם בין כך הייתם בין הנידונים למות. ולמה דווקא נדבקתם בי? אינני חפץ לההרג בגללכם. הוא המשיך לענות אותנו בחוסר מאכל, ואף מים במשורה לא הגיש לנו לשתות. ואין לדבר על פרוסת לחם. ורק בימי חגאות הנוצרים הוא זרק לנו קצת לחם. הוא, כנראה, ציפה כבר יום יום למותנו. בעלי אמר, שכל עוד שהנשמה בקרבנו עלינו להציל את עצמנו. לבעלי היו עוד כמה דולרים תפורים בצווארון שהגוי לא ידע עליהם בחשבו שהוא לקח מאתנו הכל עת ירדנו לבור.

בעלי ביקש מהגוי להביא אליו איזה עתון או קטעי עתונים, כדי לקרוא מה מתרחש בחוץ; הוא רצה גם לחשב בעזרת העתונים מתי יחול יום־כיפור. אולם הגוי סירב למלא את רצונו. בעלי חישב בבור את הזמנים ולבסוף מצא את היום שבו חל יום־כיפור. ואז אמר לגוי: הנה יחול אצלנו ביום זה יום־הכיפורים, הנחשב אצלנו ליום הקדוש ביותר. אין אנו אוכלים ביום זה. אבקשך איפוא, דימיטרי רחימאי, לעזור לנו בדבר שלא יעלה לך כסף. את האוכל שאתה מגיש לנו בשעה 12 תתן לנו לעת ערב, ומחר לא תתן לנו כלום לאכול, כי יום צום הוא לנו, ורק בערב — כלומר במוצאי יום כפור — תתן לנו לאכול. הגוי לא ענה כלום על זה. את האוכל הוא הגיש לנו לא בצהרים כי־אם לעת ערב, ולמחר, ביום־כיפור לא הביא לנו כלום. אנו חשבנו שאחרי שיחשיך היום הוא יביא לנו לאכול, להחיות את נפשנו אחרי הצום. אף הילדה כבר חיכתה למאכל, כי אף היא — ילדה קטנה — שמרה הצום. והנה אתא לילה והגוי הלך לישון, בלי להביא לנו לאכול. בעלי סיכן את עצמו, יצא מהבור ונכנס לבית הגוי, העירו משנתו, ואמר לו בדרך שאלה: למה לא הבאת לנו משהו לאכול? הרי כל היום לא אכלנו בגלל הצום. הגוי ענה ברוגזה: רצית לצום ביום חגך — יכולת להמשיך בצום גם כל הלילה. והגוי סירב לקום ולהכין את האוכל. אז לקח בעלי כמה תפוחי־אדמה בקדירת הברזל והכניסה לתוך החור, וכן לקח תבן להסקה. דימיטרי עשה עצמו כלא רואה והמשיך לישון. בישול תפוחי־האדמה נמשך עד שתיים בלילה. ובינתיים עלה גם בני מתוך הבור והביא אתו כמה תפוחי־אדמה, כך כרסמנו את תפוחי האדמה הבלתי

מבושלים עד שהשאר התבשל. בבוקר העמיד דימיטרי פנים כאילו לא קרה דבר והביא לנו לאכול כרגיל.

הגוי היה מעסיק את בננו אהרן בהוצאת הזבל מן הרפת בכל שבוע. תוך כדי עבודתו עשה אהרן חור בקיר הבור ובכל פעם הרחיב את החור בסכין וכיסה את פי החור בזבל. החור גדל במשך הזמן עד שבן־אדם יכול היה לעבור בו, ובאחד מלילי החורף הקשים והמשולגים שמו בעלי ובני את פניהם לדרך, כשהם לבושים בפיז׳מות בלבד. לכל אחד מאתנו היה רק סודר, והלכנו יחפים, כי הגוי לקח מאתנו הכל. במקום נעלים הם כרכו סודרים סביב לרגליהם, ובידי כל אחד מהם מקל שנשאו תחת זרועו כקנה־רובה, וכזה הוא נראה למרחוק. השלג גבה עד למטר. הם נפרדו מאתנו באיחולים הדדיים להתראות שוב במהרה.

הם הלכו לכפר פופלובה, תוך ידיעה שבכפר זה יושבים סובוטניקים (כת נוצרים שומרי שבת). משראו מרחוק את האור הנוצץ הראשון בבית אחד מהכפר הם ניגשו לחלון. הגוי ראה אותם וחשב שהם פרטיזנים. הוא הסתתר ולא רצה לפתוח להם. הם המשיכו ללכת עד שהגיעו לבית השלישי, ושם פתחו להם, והגוי הכירם. היה זה סובוטניק, ממכרי בעלי. הגוי הצטלב ושאל אותו היכן הוא נמצא. בעלי ענהו: „כרגע אינני יכול לספר לך כלום. תנה לי מקודם לאכול". הגוי הביא דלי חלב מהרפת. הוא העמיד לפני האורחים על השולחן את כל הדלי עם החלב. הם שתו את החלב כתרופה המצילה את החיים, וכן קרעו לגזרים ככר לחם ובלעוהו. בעלי לא גילה לאיכר את מקום המצאו, על אף היותו סובוטניק, ואמר לו שהוא נמצא ביער, בבור. הגוי שאלו: „מה אוכל לעשות למענך?" בעלי הושיט לו חמשה דולר וביקש לתת לו בתמורה לחם. הגוי לא רצה לקחת את הכסף. אחרי הרהור קל קם והביא לו שתי כיכרות לחם גדולות ועוד צידה לדרך. בעלי נתן לו עוד כסף בשביל להכין לו ככרות לחם לביקורו הבא. אך הגוי רצה להקל עליו, שלא יבוא אליו לביקור בשביל לקחת את הצידה, אלא לפי המוסכם הועיד לו מקום ששם יניח את הצידה ביום מסוים, ומשם כבר יקח את החבילה. בעלי ביקש להכין לחם, טבק, גפרו־רים, קצת שמן־זית ואשלג, כי סבל הרבה מצרבת בלב. בעלי ובני לקחו את החבילה והתכוננו לחזור למקום שממנו באו.

אני ובתי שכבנו ליד החור והבטנו החוצה, אולי נראה אותם בשובם. שמענו נביחת כלבים, והיינו בטוחים שהם נתפסו בדרך. לא יכולנו לשקוט, ובקרבנו גבר הרצון לצאת מן הבור, כדי שגורלנו יהיה כגורלם. אם הם נחטפו יחטפו גם אותנו, כי גם כאן חיינו תלויים לנו מנגד. היסוסים האלה נמשכו כשעתיים, ולבסוף הגיעו בעלי ובני בשלום ונכנסו דרך החור לבור. הבן סתם בחזרה את החור עד שלא יהיה ניכר ונכנס אלינו עם אוצר המזון היקר בידו. חילקנו בינינו את הלחם, שנשרף ממש בעודו בכפינו. אני הסתרתי לי בחשאי פרוסת לחם תחת הגב, ואף בתי נהגה כך, ובפינת הבור עמדה קדירה שבה זרק לנו הגוי לפעמים קצת אוכל ממה שנתן גם לחזיר לאכול. בקדירה זו החביאה בתי את מנתה. וכך נרדמנו. בבוקר השכם, עם עלות השחר, בא הגוי לקחת את הקדירה, כי בה היה מבשל את האוכל לחזיר. היתה זו קדירת ברזל צרה שלתוכה היה מכניס 18 תפוחי־אדמה קטנים עם קצת סובין לפיטום החזיר, בלי לקלפם ובלי לנקותם מרגבי האדמה שדבקו בהם. בעלי לא ידע על „אוצר הזהב" המונח בקדירה המלוכלכת, שהוסתר בה בידי בתנו, והוא הושיט את הקדירה לגוי. כשהקיצונו משנתנו החלה בתנו לחפש את פרוסת הלחם שהסתירה, ואז נתעורר אצלנו החשש שמא יגלה הגוי את מסתרנו. אך בעלי נרגע מיד, בזכרו מה שסיפר פעם לגוי על הפרטיזנים הבאים לבקרנו בלילות, וכעת תהיה הוכחה שאכן ביקרונו הפרטיז־נים באותו לילה והשאירו לנו לחם...

התחלנו לשקול בדעתנו איך להתנצל בפני הגוי. אך לפתע בא הגוי בפנים זועפות וצעק: „שורץ, בא החוצה"! בעלי יצא מיד ואני אחריו. בעלי היה הראשון למעלה, ועד שאני הספקתי לצאת כבר שמעתי צעקה כאילו חונקים איש בגרונו. מפי בעלי נפלטה צעקה „א־ה־ה־ה". חפצתי לצאת ולא יכולתי, כי הגוי עמד בשתי רגליו מעל החור. הוא נשא על רגליו נעלי־גומי ממוסמרים. הגוי המשיך לחנוק את בעלי ואני לא יכולתי לצאת מהבור. והנה תקעתי את שיני ברגל הגוי עד זוב דמו. מעוצם הכאב חרפה הגוי מבעלי ובעט בעיטה חזקה בפני בנעלו המסומר, שגרמה לי שפך דם על פני ועל כל גופי. על אף הכאב בבעיטה רצתי אל הגוי וצעקתי עליו בכל מאמצי כוחי: רוצח, שודד. הרי הנך גרוע מהיטלר. הלה חומס ומרצח מיד את קרבנותיו, ואתה חמסת את כל מה שהיה לנו, וכעת הנך מענה אותנו בלי לתת לנו פרוסת לחם וטיפת מים, ועודך בא לחנוק את בעלי. הבה נלכה לגרמנים. אין לי עוד כוח לסבול. הבט מה שעוללת לנו. מרוב רוגז וצער איבדתי את השליטה על עצמי ונעשיתי היסטרית. הילדים ניסו להרגיעני באמצעים שונים, בחיבו־קים ונשיקות. אך הגוי נבהל מאד מהמצב והוא נפל לרגלינו והתחנן שנהיה שקטים ולא נעורר כל רעש (כי צעקתי שהפרטיזנים יבואו וינקמו ממנו את נקמתנו). בבעיטה שבעט בי הגוי איבדתי ארבע שיניים, ואחר כך איבדתי את יתר השינים שעוד נשארו לי בפי. קשה לתאר מצב של נשירת כל השינים כמעט בבת אחת. הרגשתי עצמי כילד קטן.

הגוי הפציר בי והתחנן שנישאר שקטים, והכל ישתפר. חזרנו איפוא לבור. מאז שיפר הגוי את מנת חלקנו באוכל

ושתיה, הוסיף תפוחי־אדמה עם טיפת מלח, ולבעלי נתן גם סיגריות לעישון בלי גפרורים, תוך מציצה מסיגריה שבפי הגוי, ואחר כך העביר בעלי את האש מסיגריה לשניה, וכך עישן את חמש הסיגריות בזה אחר זה, והגוי עמד וצחק למראה העישון הרצוף. ופעם אחת סיפר הגוי, שבכל הכפר אומרים שפרטיזנים מסתובבים בכפר והעקבות מוליכים אליו. אך אתה הרי לא היית בחוץ? אך בעלי ענה לו: מה פתאום עלה רעיון כזה בלבך? הרי אתה לקחת ממני את הנעלים, וכיצד אוכל לצאת החוצה בשלגים כאלה.

עברו כמה שבועות ודימיטרי לא נתן לבעלי סיגריות לעישון, והמצב נעשה שוב קשה יותר. הגוי המשיך לצמצם את מנת חלקנו באוכל עד שהגענו למצב של „לא לחיות ולא למות". מצב ביש זה עוררנו שוב לפעולה.

בעלי ובני שוב כרכו את רגליהם היחפות בסודרים והתחמקו דרך החור שהיה תמיד מכוסה דומן, והלכו שוב לכפר הסמוך שבו ישב הסובוטניק שאצלו ביקרו לפני כמה שבועות. הפעם היה כבר יותר קל לבעלי ללכת בלילה כי כבר ידע את הדרך. בהגיעו לכפר דפק בחלונו של המכר, והלה הצטלב תוך שאלה: היכן היית כל הזמן, רחימאי? בעלי ענה שלא יכול היה לבוא בגלל הסכנה, והרי הוא השאיר אז בבקורו הראשון 5 דולרים לקניית צרכי אוכל. הסובוטניק התחיל איפוא לעשות שתי חבילות עם המיצרכים הנחוצים, אחת לבעלי ואחת לבני. הם חזרו ללא מכשול, ורבה היתה השמחה אצלנו. הם הביאו גם קטע מעתון אוקראיני. ושוב סתמנו את החור בדומן אחרי שמחינו כל עקבות מסביב לרפת. מקטע העתון שבעלי הביא אפשר היה להסיק שבחזית המלחמה „שמח". הקרבות נמשכים לאורך כל החזית, ומצבם של הגרמנים התוקפים איננו מזהיר; שביערות נהרגו כמעט כולם, ועוד נשארו בונקרים שטרם נתגלו. הסובוטניק ביקש מבעלי להסתובב פחות בחוץ. „אם כבר החזקת מעמד עד כה עליך להיזהר שלא יתפסוך, כי עוד מעט יסתיים כל ה„משחק". אני מבטיחך — הוסיף הסובוטניק — שתישאר בחיים, ורק שלא תסתובב בחוץ". ואכן כעת היינו רגועים יותר. לבעלי היה שוב משהו לעשן, ולא חסרו גם מצרכי אוכל וכך המשכנו לשבת לאחר זה עוד כמה חדשים בבור שברפת, תוך סבל ועוני. הכינים אכלו בנו, והגוי לא הרשה לנו להתרחץ. וכן לא החליף את לבושנו, אף על פי שכל בגדינו נמצאו אצלו. הוא עינה אותנו מבחינות שונות, אך יחד עם זה גדול היה פחדו, כיון שהאמין שיש לנו קשר עם הפרטיזנים. דימיטרי אף הכיר את כל גיסינו שהיו מצויים במחנות הפרטיזנים, ודבר זה הטיל עליו אימה ופחד.

יום אחד שאל דימיטרי: אנא, הגידה לי את האמת. האם שוב ביקרו אצלכם פרטיזנים? כי בכל הכפר מספרים שהפרטיזנים מסתובבים שוב בכפר. האם לא היו גם אצלכם? בעלי ענה בשלילה. הם לא היו אצלנו בזמן האחרון, אחרי שהודענו להם ששיפרת את יחסך אלינו ואתה נותן לנו אוכל יותר טוב. דימיטרי ביקש מבעלי להודיע לפרטיזנים שלא יבואו עוד, והוא הבטיח להשאירנו בחיים. מאז התחיל די־מיטרי לשפר את יחסו אלינו, בהגישו לנו לפעמים לחם מרוח באיזה מריחה. ממש ניכרו סימנים לשיפור יחסו אלינו. ושוב פנה פעם דימיטרי לבעלי וסיפר לו שבכל הכפר מצבי־עים עליו ומדברים עליו, שעקבות הפרטיזנים מוליכים רק אליו. ומשום כך — המשיך דימיטרי — החליט לערוך נשף לאנשי הכפר. בדעתו להוביל את הכפריים אפילו לרפתו ולהראות להם את הפרה שהמליטה ואת החזיר והסוס, כלומר, את כל עשרו... כוונת הגוי היתה אחרת לגמרי, היות שנת־עורר החשד שרק אליו מובילים עקבות הפרטיזנים (היו אלה עקבות בעלי ובני), הוא רצה להוכיח בדרך זו שהוא כשר וישר.

דימיטרי ערך איפוא את המשתה וכל האוקראינים הבנ־דרובצים בילו יפה והיו בגילופין, והם סיפרו שפרטיזנים יהודים השמידו בקרבת בוצ'אץ' כפר שלם, והודיעו לנפ־געים: „אנחנו נקמנו בכם מפני שהלשנתם על יהודים בפני הגרמנים, ודבר זה ישמש אזהרה לכולכם". מובן מאליו שערך מניותינו עלה אצל דימיטרי למשמע הסיפורים האלה.

המצב נעשה יותר רגוע. פעם אחת אמר בעלי לדימיטרי: הלילה באו הפרטיזנים. אני אמרתי להם שאין לנו צורך באוכל ויש לנו די. אתה נותן לנו במדה מספיקה. אני ביקש־תים שלא להסתובב יותר ולא לערוך ביקורים, ושאתה, די־מיטרי, הנך לנו כמלאך מן השמים ועושה לנו הכל. דימיטרי שמע את דברי בעלי ודעתו היתה זחוחה עליו. אך למחרת, אחרי השיחה הזאת, הוציא דימיטרי לפתע פקודה שעל כולנו לצאת מן הבור. „מה אירע, דימיטרי, מה רצונך עוד מאתנו?" — הוא ענה: רוצה אני לנקות את הבור, כי קיימת סכנת מחלות. רוצה אני להחליף את התבן בבור, אחרי ששכבתם בתבן הישן זה שלושת רבעי שנה. הוא ציוה עלינו להתפשט, והוא יתן לנו בגדים אחרים, ועד שינקה את הבור נעלה לעליית הגג. הוא החל לבדוק את הסמרטוטים שפשטנו; בעלי, בני ובתי התפשטו לגמרי, ואילו אני נשארתי לאח־רונה. בהביטי דרך הכניסה ראיתי איך שהוא מחפש ונבהלתי מאד, כי בצווארון החבאתי שעון זהב קטן עם דולרים מספר. ריכזתי איפוא כל זה יחד ותחבתי עמוק בקרקע, על סף הרפת. אצלי ערכה מריסיה, אשת דימיטרי, חיפוש יסודי, ולבסוף הגישה לנו כלי מלא מים ועלינו היה להתרחץ ולעלות לעליה. שם ישבנו 2—3 ימים. בעליה שרר קור גדול וממש קפאנו מקור. כשראינו את עצמנו שוב בבור, כבר

היינו מאושרים. דימיטרי איוורר בינתיים את הבור והחליף את התבן. הוא התכוון להוודע אם אין בידינו נשק שהשאירו הפרטיזנים אצלנו. הוא חפר ושוטט בכל מקום בלי למצוא כלום. בעלי הראה לו שיש בידו גפרורים וכמה סיגריות, מה שהשאירו לו הפרטיזנים. את הגפרורים הוא לקח אתו. הוא חשש אם אין לנו סכינים או אקדחים. פחדו היה רב שמא אנו מזוינים. אחרי זה שוב שיפר דימיטרי את יחסו אלינו. לאוכל שהיה ראוי למאכל לחזירים הוסיף גם משהו מרוח, והאוכל היה טבול במלח. בלילה היה דימיטרי קורא אליו את בני ומכין כעשר חבילות תבן שיקצץ אותן במקצצה, ובשכר זה נתן לו פרוסת לחם. ערך הלחם היה שוה אצלנו מיליונים, ממש לא יסולה בפז.

בפעם הראשונה כשדימיטרי קרא אליו את בני עליתי למעלה בשעות הלילה והוא הראה לי את פרוסת הלחם שקיבל מדימיטרי. הוא לעס הימנה לעיסה אחת, ובעודו מח־זיקה בידו — חטפה הפרה בפיה את הלחם מידו. הנער הוציא צעקה איומה. אני ניגשתי אל הפרה ופתחתי את סגור פיה, והנער הכניס את ידו לפיה והוציא בחזרה את הלחם מגרונה. הוא חילק את הלחם בין כולנו, אך הזעה ניגרה על פניו. מנין היה לו הכוח לסובב את גלגל המקצצה? ובכל זאת עשה את העבודה בשמחה בזכות פרוסת הלחם שקיבל.

בעלי סבל מצרבת בקיבה והרגיש עצמו ברע. בלילה הוא עלה לרפת וינק מעטיני הגדי, והנער נטפל לפרה וינק מעטיניה. והנה ניגש אלינו פעם אחת דימיטרי בפנים רות־חות ושאל: „מה אירע לגדי ולפרה שפסקו מלתת חלב. אולי אתם התחלתם לינוק מהפרה והגדי?" ובעלי ענהו: אין לך מה לחשוד בנו. בטח הנך מקמץ במזונם. תן להם אוכל יותר טוב ואז ימשיכו לתת לך חלב. בין השאר הוא סיפר לנו שעומדת לבקר אצלו בקרוב גיסתו מסביבת קראקא, בהוסי־פו: אני כתבתי לה שתבוא לבקרנו. עלי לצאת לעבודה בשדה ואין לי איפה להשאיר את ילדתי בת השלוש. אני חושש גם להשאירכם לבד, שלא יתחשק לכם לצאת מן הבור.

כעבור שבוע הגיעה גיסתו של דימיטרי, נערה כבת 14. דימיטרי ישב אתה וסיפר לה עלינו, שהוא מחזיק אצלו ארבעה ז'ידים, ואוי יהיה לו אם הדבר יתגלה למי שהוא. הנערה הקשיבה לכל דבריו. אחרי שדימיטרי ואשתו הלכו אל השדה התעורר בלב הנערה החשק להכירנו. היא הורידה לנו את האוכל המעט, וכאשר ביקשנוה לתת לנו קצת מים היא הורידה לנו. היא התחילה גם לסובב את המקצצה יחד עם בני. אמרנו לנער שיתידד אתה ויגיד לה שהיא יפה. אחרי שרכש את אמונה ביקש ממנה הנער לאפות לו עוגת „פיתה", והנערה נענתה לו, וכל יום אחרי שאחותה וגיסה יצאו לשדה היתה אופה פיתה כזו ומורידה אלינו. הנערה הצילה ממש את חיינו. וכאשר בעלי ביקש לתת לו אש לעישון היתה מביאה לו. מידידותנו זו עם גיסתו הקטנה של דימיטרי צמחה טובה גדולה. הקטנה היתה נותנת לי לתפור דברים שונים בשבילה ולאחר זה גם בשביל גיסתה וילדתה הקטנה. בשעה שהייתי תופרת ישבתי ברפת והנערה היתה עומדת ומשגיחה אם לא בא מישהו. גיסה לא ידע מקודם על כך, ואחר כך נודע הדבר גם לו. בעלת־הבית רצתה לשלם תמורת זה באוכל, אך היא פחדה מבעלה. בכפרים התהלכה שמועה, שבכל מקום שבו מצויות נשים יהודיות הן תופרות לנשי הכפר, גם בעלת־הבית שלנו רצתה ליהנות מזכות זו, שיהודיה תתפור בשבילה. אכן לא הייתי תופרת מאומנת ומימי לא עסקתי בתפירה, אולם ידיעותי הספיקו ללקוחה כפרית זו. וכך חשבנו שהשמש שוב תזרח לנו והחיים יקבלו תוכן יותר מעודד.

לפתע בא דימיטרי ובפיו פזמון חדש: אומרים בכפר שעושים אוואקואציה של כל הכפרים, ובכללם גם הכפר שאנו יושבים בו. ובכן מה עלי לעשות אתכם? והוא הציע לנו ללכת לשדהו ולכרות לנו שם בור. שדהו נמצא במרחק רב מכאן. כוונתו היתה כנראה להוציאנו אל השדה ולרצחנו אחר כך. והואיל שלא רצינו לפעול כעצתו הוא חרץ משפטו, שלפחות שניים מאתנו ילכו אל השדה ושניים ישארו כאן. אך אנחנו החלטנו שלא להיפרד, ויהיה מה שיהיה. כאן נבצר מדימיטרי לרצחנו נפש, באשר היה מפחד תמיד מנקמת הפרטיזנים, שידעו את מקום הימצאנו, בעוד שבשדה לא יהיה מי שיראה וידע את הנעשה. בקשנו את דימיטרי לתת לנו מנוחה. הגענו כבר לסיום המלחמה. שמענו מפי הפרטי־זנים שהמלחמה נכנסה כבר לשלבי הסיום, ואין בדעתנו לשפר את מצבנו. דימיטרי טען שתכניתו היא לטובתנו, ואנחנו ויתרנו על טובתו ודאגתו לנו, והחלטנו להישאר כאן כמקודם, ולהסתפק באוכל של כמה תפוחי־אדמה וקצת מים, ולא יותר. דימיטרי, אחרי שנוכח לראות שתכניתו לא נתקבלה על לבנו, התרגז מאד עד שלא נתן שנה לעפעפיו.

למחרת היום, בשעות השחר, בא דימיטרי אלינו וקרא לבעלי לצאת אליו, ואנחנו נבהלנו מאד. וכה היו דברי דימיטרי לבעלי: „שורץ, יודע אתה, שאינני ישן בלילות בגללך. הנך שודד ומרצח. מדוע אינך חפץ לשמוע בקולי? משום מה מגיע לי כך? חשבתי להצילכם תוך סיכון חיי, וכעת נמצא אני בסכנה עם משפחתי רק בגללכם. ומה יהיה כשהגרמנים יצוונו לעזוב את הכפר והם ישלחונו מהכפר עם משפחתי ובמקומנו יכנסו גרמנים. מה תעשו אז?" על זה ענהו בעלי: על תדאג לנו, דימיטרי. אנו נשארים בבור, ואם יבואו הגרמנים וימצאו אותנו כאן לא נוציא דיבתך רעה, ועל כך הרי נתתי לך שבועה. ואם אינך פה הרי אינך

אחראי לנו. אנחנו נגיד, שמכיון שהמקום עמד ריק החלטנו לחדור לכאן". ושוב אמר דימיטרי: „ברם אני אקח אתי את הכל ולא אשאיר בשבילכם תפוחי-אדמה". אך בעלי ענהו שוב: „דימיטרי, לא עליך המלאכה לדאוג לנו. בעצמנו נמצא לנו כבר עצה. אנחנו עוד נמצא לנו מי שיביא לנו אוכל. אני מתכוון לפרטיזנים". אך דימיטרי, משמשמע את דברי בעלי, ירק יריקה חזקה על הקרקע, ונתן דפיקה בשער הרפת. ושוב פנה אליו בעלי בפניה ישירה: „דימיטרי. אל תהי עינך נטויה עלינו לעזרתנו, ואל תדאג לנו. יש לי קרובי משפחה בין הפרטיזנים, והם כבר ידאגו לסיפוק צרכינו".

דימיטרי ניצל את המצב החדש שנוצר, והוא ביצע את מזימתו בהגדילו את הצמצום באוכל המועט ובמים שהגיש לנו. למזלנו היה לב גיסתו של דימיטרי אתנו. היא היתה מביאה לנו אוכל בצנעה ואף נתנה לנו ממאכלה, ואנו הבטחנו לנערה לגמול לה ולהעניק לה הרבה אחרי שהמלחמה תגיע לקצה, ואנו ניתן לה אף חלקת קרקע ונרשום על שמה. מוצאה של הנערה היה מבית אביונים, ובעקב זה היא קימצה לחם מפיה ונתנה לנו, יחד עם טבק-הרחה בצרוף נייר לעישון. דבר זה השפיע לטובה על חיי בעלי. כבר הזכרתי לעיל, שבביקורי בעלי ובני בבית הסובוטניק בכפר הסמוך הביא אתו מלבד צרכי אוכל גם קטע של עתון, ותוכנו הוסיף לנו קצת אומץ. העתון הכיל ידיעות על הפרטיזנים הפעילים בסביבת בוצ'אץ', ובראש העתון באו ידיעות על המצב בחזית, ושמצבם של הנאצים איננו טוב — כפי שאפשר היה להכיר ולקרוא בין השיטין. מצב זה חיזק בתוכנו את התקוה למיגור הנאצים, ואת ההכרה שכל יציאה מן הבור אינה אלא מות וכליון לכולנו.

במשך שבועיים לא ראינו את פני דימיטרי. אחרי שבועיים הוא הופיע שוב לפנינו ובפיו פזמון חדש. עליו לנסוע למסיבת חתונה עם כל בני ביתו, וכאן לא יישאר אף אחד. והוא הזהיר אותנו שלא נעז לצאת מן הבור או להשמיע קול. הוא יכין לנו אוכל ליום אחד, כלומר: קדירה עם מאכל־חזירים, שנחזיק אצלנו למטה, ואילו כלי מלא מים יעמיד ליד החזיר, ולבאים ייחשב כאילו נועדו לחזיר. מלבד זה — נער רועה יבוא להוציא את הפרה והעז למרעה, ועלינו להזהר לא להשמיע אף שיעול, העלול להגיע לאזני הנער הרועה. לרגע חשבנו שיש כאן המצאה חדשה מצד דימיטרי; ברם, כעלות השחר הוא נסע מהבית עם כל בני ביתו ונעל את הרפת. רק אחרי שעתיים בא רועה והוביל אתו את הפרה והעז. הוא הסתובב ברפת פה ושם וליוה את טיולו בשריקה, ואילו אנחנו היינו שרויים בפחד. לבסוף לקח הרועה את הפרה והעז וסגר את הרפת. בעלי לא יכול היה להתאפק והוא עלה אל הרפת. והנה הרגשנו שהוא שוהה שם למעלה יותר מדי.

אף אני עליתי אל הרפת, ולתדהמתי ראיתי שבעלי תלה עצמו בכתפיות שנשא על מכנסיו.

אני רצתי אליו והתחלתי להאבק עמו ולנתק את הכתפיות מן העץ. הילדים שמעו את קול צעקותי וגם הם התחילו לצעוק ולבכות. בעמל רב הצלנו את בעלי מן התליה. הוא טען שסבל כבר די והותר, ואין לו עוד כוח להמשיך לסבול, הוא כעס על שהפרענו לו להתאבד ולשים קץ לחייו.

הדבר שהשפיע ביותר על מצב רוחו היתה מכת הכינים. היינו מוזנחים מאד מאד, עד שלא נשאר אף סנטימטר על בשרנו חפשי מכינים ודבר זה עורר בלב בעלי את רעיון ההתאבדות אף על פי שלמראית עין היה תמיד „גיבור כארי" והיה מעודד אף אותנו. אכן, לפי כל מה שעבר על נפשנו כבר היה מצבנו בבור מצב אידיאלי. עם כל זאת השפיע לרעה על בעלי עיסוקנו בפילוי כנים יומם ולילה. לבעלי נשאר סימן לכל ימי חייו מנסיון ההתאבדות.

עלי להעיר שלא יכולנו לעמוד בנסיון להשאיר למחר את קדירת תפוחי־האדמה שהביא לנו דימיטרי, ועוד באותו יום אכלנו את מנת המחר. דימיטרי אמר לנו שהוא נוסע ליום אחד בלבד, והנה עבר עוד יום ודימיטרי טרם שב, ובינתים סבלנו יסורי רעב. בעלי ינק מהעז, מה שצינן אצלו את הצרבת שממנה סבל. גם ביום השני לנסיעת דימיטרי נשארנו ללא אוכל. עלינו איפוא לרפת והשתדלנו לצבור בשוקת החזיר קצת אוכל עם סובין, ולקקנו גם את הפרורים. בעלי אמר שאין לנו ברירה אחרת אלא להכנס אל הבית ולחפש משהו לאכול. חפצנו לפתוח את שער הרפת, אך הדבר לא עלה בידינו. נשארה לנו הברירה היחידה: לגלות שוב את החור שדרכו יצאו בעלי ובננו לחפש אוכל אצל הסובוטניקים. כסינו את פי החור בדומן, וכה הוא נשאר קיים ועומד. בני החל לפנות את הדומן עד שנתגלה החור. בני יצא החוצה, ואילו בעלי לא יכול היה להידחק דרך החור, כי כוחותיו עזבוהו. בני שהגיע למעלה הסתובב בחצר. אמרנו לו שינסה לפרוץ לתוך הבית, אך היה זה למעלה מכוחותיו. יעצנו לו להוציא את החלון מציריו, והנער התאמץ בכל כוחו, אך לא עלה בידו. לבסוף מצא מכוש והחל לחתור בו תחת החלון, עד שנותק ממקומו. הנער הוציא את החלון והעמידו בצד, ונכנס פנימה אל הבית. בחוץ היה חושך, ורק הירח נתן אורו. הוא מצא מלאי חלב שהרועה הוציא מעטיני הבהמות במשך יומיים, ודרך החור הוא הוריד לנו ממה שמצא, ובזאת ממש החיה אותנו. הוא נכנס שנית לתוך הבית דרך החלון הפתוח והתחיל לחפש משהו לאכול. הוא מצא סינור של הגויה ושם בתוכו כל מה שמצא: כמה פרוסות לחם יבש וקצת קמח תירס. את כל זה כרך לתוך הסינור ותחב דרך החור לתוך הבור. הוא אף הכניס דלי עם מים נקיים, וכך יכולנו לרוות

צמאוננו. לאחר זה רצה בני להכניס בחזרה את החלון על צירו, אך לא עלה חפצו בידו. הוא שאל את אביו מה לעשות, וקיבל תשובה שיעמיד את החלון מן הצד. הוא הורה לו גם להוציא את האשנב הקטן מן הרפת, כדי שיהיה קצת יותר אויר. בני שאל בשביל מה יש להוציא גם את האשנב מן הרפת. והוא ענה: אנו נגיד לדימטרי שאת החלונות פתחו הפרטיזנים עם גיסי בראשם. הם קראו לי, ניגשתי אל אשנב הרפת, גיסי שאל אם יש לנו לאכול די צרכנו, ואנו סיפרנו לו שאמרת לנו שהנך נוסע ליום אחד בלבד, והנה עבר גם יום שני ולילה ואין לנו מה לאכול ואנו ממש גוועים מרעב. בבקורם האחרון של הפרטיזנים אמרנו להם כי הנך נותן לנו לאכול, ומשום כך הם לא הביאו אתם כל אוכל בשבילנו. ועכשיו, כששמעו שאנו רעבים ללחם, הם הוציאו את החלון מביתך והאשנב מן הרפת והם לקחו מכל מה שמצאו אצלך בבית ונתנו לנו דרך החלון. הם הודיעו לנו שבעוד כמה ימים הם יבואו שוב להוודע מה נעשה אצלך. הודות למצב זה שנוצר המשיך בעלי לינוק מן העז ואף בני למד לינוק מן הפרה, ואחרי שרווינו בשתיית חלב לא חלבו את הפרה והעז.

דימיטרי חזר רק אחרי שלושה ימים, ולפי חשבונו היינו צריכים להיות כולנו פגרים מתים. משנתקרב דימיטרי לביתו רץ לקראתו הרועה ובישר לו את הבשורה שהיו כאן גנבים, שהוציאו החלונות של הבית ושל הרפת. דימיטרי קרא אליו בראשונה את בעלי וביקשו לספר לו מי היה כאן. בעלי סיפר לו שהיו כאן פרטיזנים עם גיסי בראשם. ואחרי ששמעו שזה יומיים שלא קבלנו לאכול הם ערכו חיפוש בבית, וכל מה שמצאו זרקו אלינו דרך החלון, ואחר כך אמרו שעוד יבואו להוודע מה התרחש אתך. הם הודיעו גם, שהם מתכוננים לעבור לבוצ'אץ' לשים ידם על המלשינים שמסרו יהודים לידי הגסטאפו, ולא ישאירו אף נפש חיה מהם וממשפחותיהם; אחר כך הם יבואו לכאן להוודע מה קרה אתנו. הם מסרו לנו אזהרה בשבילך, כי הם נמצאים לאלפים בקבוצות שונות. הם אמרו, שישועתנו קרובה יותר מכפי שאנו חושבים, וכל אלה שעזרו לנו יבואו היטב על שכרם, ומי שיגמול לנו רעה ישיבו גמולו בראשו. דימיטרי הקשיב בתשומת לב לכל הדברים ונאנח קשה: עכשיו הגיעה שעתי ושעתכם.

מאז כאילו השד נכנס בדימיטרי. הוא לא שם שינה לעיניו בלילות, והיה עומד ליד החלון ומסתכל החוצה. נוסף לכך הוא החל להשתכר בשתיית משקאות חריפים, ודבר זה היה בעוכרנו, כי בהיותו שכור עלול היה לספר הכל למכריו. פעם, בשעה שהביא לנו את מנת האוכל, אמר לו בעלי: הנך צודק, ברם עלול הנך להביא בעצמך את האסון עליך ועלינו, כי אינך אחראי למעשיך. הנך תמיד שכור. הוא לא הגיב עוד, אלא היה עורך מפעם לפעם הילולות, הזמין את חבריו ומכריו, שתו לשכרה, התהוללו ורקדו. הוא עשה זאת מתוך פחד מהפרטיזנים. הוא האיר את כל הזוצר, כדי שלא יהיה לבדו, ומתוך מחשבה שהפרטיזנים מתרחקים מהאור, המפריע לפעולותיהם ומעדיפים להיות שרויים בחושך. תוך כדי שיחה ובילוי עם חבריו החלו לשוחח ולספר על הנעשה בעולם הפוליטיקה. דימיטרי היה המתחיל, בספרו מה שעשו הפרטי־זנים ליד בוצ'אץ', שהעלו באש כפרים אחדים, מפני שהלשינו על היהודים. דימיטרי שיפר במקצת את מנת מאכלנו, תוך התנצלות, שאסור לנו להימצא במצב טוב, וזה לטובתנו, ורק משום כך הוא מפחית את מנת האוכל ואינו נותן לנו סיגריות. ברם כאן מתחילה סידרה חדשה של אירועים.

כשבועיים לאחר זה הגיע הסובוטניק שעמד לנו בשעת צרה ומצוקה וסיפק לנו אוכל. לסובוטניק היה דרוש סוג תבואה מיוחד לצרכי זריעה ובא להציע לדימיטרי לעשות אתו עסק חילופין. אחרי משא־ומתן קצר באו לידי הסכם על חילופי התבואות, והם התיישבו על הדשא, כנהוג בין אכרי הכפרים, האוהבים להתיישב ולשוחח על פוליטיקה ועניני אחרים. הסובוטניק סיפר לדימיטרי על מצווה גדולה שאבדה לו ובגלל זה איננו יכול לישון בלילות, ורק נדמה לו תמיד כאילו היה אצלו יהודי עם נערו ובקשו לאכול. הוא המשיך לספר שהוא סובל מהרהורי חרטה על שלא הציע ליהודי להישאר אצלו ולהסתירו מעיני הגרמנים, ובזה היה זוכה לגן־עדן בעוד שבלעדי זה הוא ילך לגיהנום. דברי הסובוטניק השפיעו על רגש המוסר של דימיטרי שהתנהגותו כלפינו היתה חסרת רחמים ומלאת יאוש. מצד אחד סבל מפחד הפרטיזנים ותמיד היה חי בחוסר מנוחה וביאוש, ומאידך לא ראה כל דרך כיצד להפטר מאתנו. הסובוטניק, כשעמד כבר ללכת ולחזור לכפרו, לא שכח להעיר: מה רב היה אושרי, אילו הייתי מסתיר אצלי יהודי כזה, כמו למשל האיש שהחזיק פעם טחנה, מה היה חסר לי אז? כאשר הרוסים יחזרו הנה נהיה אבודים בין כך, מפני שעזרנו לגרמנים ביודעים ובלא יודעים. הרוסים עלולים לחתוך נתחים מגופינו ולשלחנו לארץ גזירה, לסיביר. הרי אנו נחשבים לאויבים בעיני הסו־בייטים, ומי שרק הסתיר יהודי כבר קנה לו את עולמו. הרי אני עצמי יודע — דימיטרי רחימאי — שיהודים רבים הסתתרו אצל האכרים בכפרים, ורבים מהם נמצאים ביערות אצל הפרטיזנים. אל תחשוב, דימיטרי, שהרוסים לא יקבלו דו״ח על כל אחד מאתנו. כבר יימצא מן־דהו שיספר להם הכל. הסובוטניק סיים בברכת „לילה־טוב" והלך לדרכו.

אנחנו יכולנו לשמוע את כל השיחה ביניהם. דימיטרי אמר למאריסיה אשתו: השומעת את? ייתכן מאד שהסובוטניק צודק, וחושבני שהלכנו בדרך הטובה. אכן קשה כעת לתקן. ברם עלינו להחזיקם עד הסוף, וזה יהיה לטובתנו. והרי בין

כך אין לי ברירה אחרת, בגלל הפרטיזנים שיודעים שאני מחזיקם אצלי, ועלי יהיה למסור דין-וחשבון, וגם במקרה שימותו יכריחוני להראות את גופותיהם. הרי ברור שהדבר נחרץ מן השמים שיישארו בחיים. אנו אחזנו בכל האמצעים להרעיבם ולענותם, אך מן השמים השגיחו שיישארו בחיים. ראי נא, מאריסיה, כל מה שאנחנו לא עשינו להוותם והם עמדו בנסיון ועברו על הכל באומץ ובסבלנות ללא שיעור. אלהים שבשמים עצמו עמד לצדם ונתן להם כוח לעבור על הכל ולהישאר בחיים.

והנה החלה תקופה חדשה לדימיטרי. הוא פחד מאד מנקמה שנוקם בו כשיבואו הרוסים. שיחה זו בין הסובוטניק לדימיטרי עוררה ויכוח ביני לבעלי, ביחס לדימיטרי. בעלי אמר, שאם ה׳ יהיה בעזרנו ונצא לחפשי מעול השעבוד, הרעב והדיכוי, הוא יעשה ראשית כל נקמה בדימיטרי בעד כל העינויים שגרם לנו. אך דעתי היתה אחרת. אני ראיתי בדימיטרי מקל-חובלים שנבחר על-ידי ההשגחה לענותנו, ולהישאר בחיים על אף הכל, בעוד שראינו מעשים אכזריים נגד היהודים מצד מרצחים אחרים, שחסרים ממש מלים. אמנם התנהגותו היתה רחוקה מאד מארחות צדיקים ואנשי חסד, ובכל זאת חילק לנו את לחמו וצידו ביד קמוצה; ואני נדרתי נדר בשכבי בבונקר האפל, שכאשר יעזרנו ה׳ וארבעתנו נישאר בחיים אסלח לדימיטרי בסליחה ומחילה שלימה, באשר ראיתי עין בעין כי כך נגזר עלינו מן השמים. היה זה גזר-דין קשה מכל הבחינות, ועלינו הוטל לעמוד בנסיון. וטוב שידענו לעמוד בנסיון ולזכות להצלה ולשחרור מעול השעבוד, מעול הנאצים שחפצו להשתלט על כל העולם ומעול מדכאים אחרים שנבחרו להתעמר בנו, ועלינו רק לשמוח ולברך על שנשארנו בחיים.

לבו של דימיטרי נשתנה קצת לטובה, ויחסו אלינו השתפר במקצת. הוא היה ניגש אלינו אל הבור ומספר לנו חדשות שונות ומשמיע כמה מלים. הטבע לא אצל לו כוח לדבר הרבה, ומטבעו היה ממעט לדבר. אחרי חדשיים הוא בא אלינו שוב בפנים מחייכות במקצת. וכה היו דבריו: רואה אני שמן השמים נגזר עליכם להישאר בחיים, וצבאות הרוסים הולכים ומתקרבים יותר ויותר אלינו. אלא מאי? אינני חושב שמותר לכם לשכוח את החיים הטובים שהיו לכם כאן אצלי. היודעים אתם מה זה לחיות תחת משטר בולשביסטי? תרנגולות צלויות לא תאכלו עוד אצלם, כשם שהסכנתם לאכול בימים שלפני המלחמה. אך בעלי ענהו: מי זקוק לתרנגולות צלויות? אנו מוכנים להסתפק בפרוסת לחם יבשה וקצת תה. על זה ענה דימיטרי: בהסתפקות במועט כזו לא ירע גורלכם. אם רק לא יהיו לכם משאלות לחיים נוחים כבארצות אחרות, יהיה חלקכם בחיים טוב אצלם.

השיחרור

חלפו שוב כמה שבועות, ודימיטרי בא אלינו בפנים צוהלות: שורץ! תשועתכם הגיעה, כך נדמה לי. הוא הביא אתו קטע שנגזר מעתון לפי טעמו. הוא ביקש שנישאר כולנו בשקט ולא לעורר רעש, כי ברגע האחרון עלול משהו להשתנות, באשר המתיחות רבה מאד בכל מקום אצל כל אחד, ובפרט אצל הגויים שהתנהגו באכזריות כלפי היהודים. היו אלה ברובם כנופיות הבנדרובצים שהיו עוזרים נאמנים לגרמנים הנאצים, וכולם מקטן ועד גדול עזרו להם. אחרי כמה ימים הוא בא אלינו ואמר: הנכם כבר חפשים. ברם עליכם לא למהר לצאת מכאן עד שאני אגיד לכם שמותר לכם לצאת. אולם בעלי לא רצה להישאר יותר אף רגע, ואמר, שסוף סוף הגיע הזמן לצאת מפה. דימיטרי עמד על שלו: „לא ללכת. עליכם עוד לחכות קצת עד שתיפסק זרימת הצבא הרוסי. ואם אינך חפץ לשמוע בקולי יש רק להצטער על עמלנו”. בעלי אמר לדימיטרי: לא יועיל לך שום דבר. והוא קרא בקול לדימיטרי: „אני רוצה את בגדינו, שלי, של אשתי וילדינו, ואנו נלך מפה. אין עוד כל מקום לשכנוע. הגיע הזמן ללכת”. דימיטרי הלך לו, ועברו כשעתיים, עד שבעלי התחיל לדפוק בשער הרפת, ורק אז הוריד אלינו את בגדינו. אך כשבדקנו את הבגדים נוכחנו לדעת שהבגדים האלה אינם שלנו. היו אלה סמרטוטים בלים של צוענים ששום בן-אדם לא היה לובשם. באותו הרגע נתעורר בקרבנו הרעיון שמתנכלים להרגנו, והסמרטוטים הללו מספיקים בשביל לקברנו בהם. אף את הנעלים שלנו לא החזירו לנו. היו אז ימי חורף קשים עם שלג רב בגובה של קומת איש. „צידה לדרך”” נתן לנו ביצה אחת עם פיתה מעוטפים בסמר-טוט. מרוב התרגזות לא אכלנו כבר את ארוחת הערב, ורצינו כבר לראות את עצמנו מעבר לדלת. אנחנו נפרדנו ממנו, וכל אחד מאתנו הושיט לו את ידו תוך הבטחה שלא נגלה לשום איש היכן היה מסתרנו, והוא הראה לנו את הדרך שעלינו ללכת. אחר כך נתברר שדימיטרי הכין לו כנופיית מרצחים במגמה לרצוח אותנו ולסלקנו מהעולם. למראה הבגדים שדימיטרי הכין לנו הרגשנו באורח איסטינקטיבי שהמות מחכה לנו אם נלך בכיוון שהוא הראה לנו, ואף הזהירנו ללכת רק לפי הוראותיו. לבנו אמר לנו שלא ללכת בכוון שהראה לנו, וכדי לטשטש את כוונתנו הלכנו כברת דרך עד שביתו לא נראה עוד, ואז קרא בעלי: „ילדים! אנו סוטים מהמסילה והולכים בכוון אחר, לצד ימין”. הלכנו איפוא כל הלילה בשלגים העמוקים, בלי לדעת היכן היינו והיכן אנו נמצאים. המשכנו ללכת עד שהגענו לבית גוי אחד, כשהשחר כבר האיר, ואור זה הראה לנו את הכוון להמשך דרכנו, עד שהגענו לחלון בית אחד מהכפר. דפקנו בדלת

הבית וסובוטניק אחד פתח לנו. היה זה אדם טוב ובעל אמונה, והוא הכיר את בעלי. היינו ערומים למחצה וקופאים מקור. הגוי הצטלב וכיבדנו בחלב חם, ולכל אחד מאתנו הושיט חתיכת סוכר. הוא ממש קנה לו עולם-הבא.

אחרי שתיית החלב שאלנו הסובוטניק: מאין באתם לכאן, ובאיזו דרך הגעתם שנשארתם בחיים? אילו הלכתם בדרך אחרת, בדרך הישרה, היו הורגים אתכם. שם משתוללות כנופיות הבנדרובצים, ולילה לילה הם רוצחים אפילו אוקראינים ופולנים. היינו משוכנעים שטוב עשינו שלא הלכנו בכוון שהורה לנו דימיטרי, ובטח לא היינו נשארים בחיים, וייתכן שדימיטרי עצמו היה שותף בכנופיה כזו. הלילה עבר ואתא בוקר. הסובוטניק יצא לחצרו להאכיל את הבהמות ואת העופות, ולנו הציע לנוח ולשכב קצת אחרי הליכה כה קשה בדרכים ובשלג. נתנו תנומה לעפעפינו כשעתיים. בשעה שמונה הוא נכנס אלינו ואשתו בישלה תפוחי-אדמה עם חלב-חמוץ והעמידה לפנינו על השולחן, בתוספת מאכלים טובים. משפחת אכרים זו קיימה מצוות הכנסת אורחים מקרב לב. עם סיום האוכל התיישבה כל המשפחה והחלו להציג שאלות על כל מה שקרה לנו, היכן וכיצד, ובכלל הראו ענין בכל מה שעבר עלינו בזמנים הקשים. ובני המשפחה, אחרי שסיפרנו על כל התלאה שמצאה אותנו בבור אצל דימיטרי, אמרו פה אחד שאירע לנו נס גדול, מפני שכפי שידוע להם לא נשארו כמעט כל יהודים מיהודי פודהייצה, לא מאלה שהתחבאו אצל הגויים ולא מאלה שמצאו מפלט להם ביערות. לדעתם הקדמנו לצאת ממחבואנו. הסובוטניק אמר, שצבאות הרוסים ממשיכים להתקדם במהירות. בעלי אמר לו, שרצונו חזק להצטרף אליהם ולהתקדם יחד אתם בכוון לפודהייצה. בעלי ביקש מאת הסובוטניק לתת לו קצת עלי טבק לעישון עם קופסת גפרורים, ואולי גם כמה עלי נייר. הגוי רתם את סוסו במגררה, הוביל אותנו לכביש שבו התנהל המסע הרוסי והוריד אותנו על הכביש. נפרדנו מהסובוטניק במלים חמות והבענו תקותנו שעוד נוכל לגמול לו על חסדו ויחסו הטוב אלינו. הסובוטניק נסע לדרכו, ואנחנו נשארנו עומדים על הכביש.

לעינינו עברו עגלות צבא הסוביטים בזה אחר זה. הרימונו ידינו לעגלונים ולנהגים לאות שרוצים אנו לנסוע אתם. רבים עברו בלי לשים לב אלינו. סוף סוף עצר רוסי זקן בסוסו ועגלתו ושאל מה אנחנו רוצים. ענינו, שחפצים אנו שיקח אותנו אתו, לאן שהוא נוסע. „טוב" — ענה — „תנה לי לעשן". בעלי נתן לו ממה שקיבל מהסובוטניק. ישבנו ונסענו עד לפולוואַרק זאהייצה. כבר היה חושך; ובפודהייצה היתה עוד יד הגסטאַפו רוממה. ירדנו מהעגלה. החייל הרוסי ניגש למטבח-השדה שלו בשביל לאכול. גם אנו ניגשנו למטבח-הפולוואַרק, כי היו לנו שם מכרים רבים. בכניסתנו למטבח נפגשנו עם שני האחים יצחק ומוטיה פרנקל, וכן עם מיכאל לרר ופאנציה רוזמארין. היו שם עוד מכרים שונים, בלי שיכולתי לזכור ולכנותם בשמותיהם. שמחנו מאד לראות שאכן עוד נשארו כמה יהודים מעירנו. קבלנו משהו לאכול ועשינו לנו מקום לישון בין העגלות. השתדלנו להמצא בתחום המסע, ליתר בטחון, וכן השתדלנו לקיים את הקשר עם הארבעה שנשארו בחיים. שקענו בתרדמה עמוקה, כאילו לאחר מאמצים קשים. אך בינתיים נסוגו הסובייטים ובמסע קמה ערבוביה. אנו לא שמענו כלום מכל זה. הקיצונו בשלוש אחר חצות, ולא ידענו מה אירע פתאום, שאין לראות נפש חיה. במיוחד כעסנו על ארבעת היהודים והאחים פרנקל שלא העירונו מתרדמתנו והשאירונו ישנים, והם עצמם נמלטו, ולא היה חסר הרבה שניפול שוב לידי הגרמנים.

הרוסים קיבלו בלילה פקודה לסגת בחפזון. כשהקיצונו התחלנו לחפש דרך לאן לפנות. ניגשנו לכביש הראשי ומצאנו בהלה וצעקות. הרוסים רצים כמשוגעים, מרביצים בשוטים בסוסיהם בלווית צעקות, והגרמנים מפציצים ללא הרף, ורסיסי הפצצות נופלים כברד. אנו עומדים בדרך ומנופפים בידים, ואילו הרוסים אינם מפנים כל תשומת לב אלינו. אנו רואים שקרוב קצנו, ואין לחכות לשום עזרה, ורק היושב בשמים יכול להראות לנו נס. אנו רואים שעוד מעט יסתיים המסע ואף אחד אינו רוצה להעלות אותנו. השתטחנו על הכביש ורק בתנו נשארה עומדת והניפה את ידיה. והנה התעכב חייל אחד בעגלתו ושאל, מה נעשה כאן. ענינו שאנו יהודים, והואיל ששום חייל אינו רוצה להעלותנו בעגלתו מוכנים אנו לההרג ולא ליפול לידי הגרמנים. בתנו הצטרפה לתחנונינו אל החייל, שיעלה אותנו לעגלתו, כיוון שאנו עומדים כאן כבר שעות אחדות, ועוד מעט יבואו הגרמנים.

החייל ריחם עלינו, הוריד מעליו את מעילו וזרקו על הנערה, מפני שהיא היתה קפואה מקור. הוא שאל עוד פעם, אם אנחנו יהודים. בתנו ביקשה מאת החייל להעלות גם את אביה ואמה ואת אהרן אחיה. בדלית ברירה העלה החייל את כולנו, תוך צעקה שיש להמלט מהר, כי הגרמנים מאחורינו, והוא הריץ מאד את הסוסים. החייל שאל: „היכן אוריד אתכם? אנחנו האחרונים. אני נוסע לבורקאנוף. שם נמצא המפקד שלי, והוא יהודי. אני אמסור אתכם לרשותו. הוא קפיטן, ושם עומדת כל המיפקדה". החייל הביא אותנו לשם והודיע למפקדו תוך התנצלות על שפעל נגד החוק והסיע אזרחים בעגלתו הצבאית. אך הוא לא יכול היה לעשות אחרת, כי הם שכבו על הכביש, ולא היתה לו דרך אחרת מאשר לדרסם. אך במיוחד נגע אל לבו גורל הנערה, שכמותה השאיר בבית. הקפיטן הודה לחייל: „טוב עשית והתנהגת

באורח אנושי". הוא טפח לו על כתפו ברצון ונתן לו פרס: חבילת עלי טבק שלימה, שאין להשיגה בכל מחיר. החייל נסע לדרכו ואותנו איכסן הקפיטן אצל גוי אחד, ואמר לו: ראשית — הכינה מים חמים ויתרחצו היטב. הוא נתן לנו לבנים צבאיים, מעילים ומכנסיים לבעלי ולבני, ואת הסמר־טוטים הישנים ציוה לשרוף, וציוה לגויה לעשות ולהכין לנו אוכל ולא לתת לנו כל דבר שמן, שעלול להזיק לנו. אחר כך קרא לנו הקפיטן ושאל: הנכון הדבר שהנכם יהו־דים? קשה להאמין שעוד נשארו יהודים. היכן וכיצד הס־תתרתם? אנו שכבנו לישון על הקרקע על מצע תבן, ושקענו בשינה עמוקה. אחרי זמן לא רב העיר אותנו ואמר: אנו נמצאים כאן בקו הגבול בין שני השטחים. אסור לנו להפסיד זמן. ידוע לכם על המשטר הקומוניסטי ברוסיה. גם אני קו־מוניסט והבטחתי לאבי לפני מותו שאגיד קדיש אחריו, ועד כה לא נזדמן לי עדיין לקיים את הבטחתי. משום כך קבלתי עלי להציל יהודים ככל שאפשר. והנה אינה אתכם הגורל לידי. כנראה שמן השמים סייעו לי שאוכל לקיים את הבטחתי לאבי. הצלתכם תבוא במקום אמירת קדיש. ועכשיו יקירי, כסף רב אין לי אתי, יש לי עשרים רובל, ואני מוסרם לכם. הוא פשט מעל צווארו רדיד צמר מעבודת־יד ומסרו לנו. הרגשנו שלא היה זה סתם רדיד, ואף הוא העיר לנו כי את הרדיד קיבל בתור סמל. כן סיפר לנו, שיש לו אחות עשירה מאד, ולה משק גדול וטחנה. „אליה אתם נוסעים והיא תשלים את אשר החסרתי. אתם תרגישו עצמכם אצלה כמו בבית. יכולים ורשאים הנכם להישאר אצלה כמה שתרצו, עד קץ המלחמה, ואולי בזכות זה גם אני אשאר בחיים ואבוא בשלום הביתה ואשמח אתכם יחד".

נפרדנו ממנו והתנשקנו ממש כבני עיר. הוא העמיד לרשותנו מכונית־משא עם שמיכות, ואוכל לשלושה ימים. לנהג המכונית הוא אמר: „אני מטיל עליך האחריות על אר־בעת האנשים האלה, היקרים לי מאד". מלבד זה הוא מסר לבעלי סיסמה מסוימת, ואם הנהג לא יביא בחזרה את הסיסמה המוסכמת ייחשב הדבר לסימן שהוא עצמו רצח אותנו, והוא יירה בו במקום. הקפיטן לא יכול היה לעשות יותר מזה, ואילו אנו היינו סבורים שהוא לא בן־אדם כי־אם מלאך בצורת אדם. הוא עצמו לא נתן לשום חייל מהחיילים שעמדו שם וחפצו לעזור לנו לעלות על המכונית, והוא עצמו העלה אותנו, כי לא היה לנו כוח לקפוץ למעלה. לחיילים הוא אמר שאנחנו קרוביו. לכל אחד מאתנו עשה מקום לישון ולכל אחד נתן כמה שמיכות חמות. הוא לא התבייש אתנו, שנראינו כחיות־פרא מלוכלכות. הוא עצמו שרת את כולנו, וכולם עמדו מלאי השתוממות.

נסענו כל הלילה. הנהג הביא אותנו לתחנת רכבת, שממנה יכולנו להגיע לתחנת ז'מרינקה. את הסימן המוסכם שלחנו בידי הנהג לשר־האלף במעטפה סגורה וביקשנו את הנהג להשגיח עליה שלא תלך לאיבוד, כי אין זה מכתב פשוט. זהו מכתב חשוב מאד למפקד שלו. הנהג נסע לדרכו, ואנחנו שכבנו יממה שלימה בתחנה המרכזית. מסביבנו שכבו עוד אלפי אנשים ללא מטרה וללא סוף. הם שכבו במצב גרוע פי כמה מאתנו. והנה הגיעה הרכבת, ואנו נכנסנו אליה תוך סיכון רב. היו אלה רכבות־משא רגילות שהובילו צרכי מל־חמה לחזית. נסענו יום שלם ולילה אחד. לפי תכניתנו חשבנו לנסוע למרחקי רוסיה, למקום שצוין בכתובת שעל רדיד הצמר. היה זה הסימן המובהק ביותר. מלבד זה כתב שר־האלף לאחותו שתטפל בנו יפה, כמו בקרובים משלה, ותסדר אותנו יפה. זוהי תביעתו המיוחדת והוא מבקש לעשות זאת למעננו. אלה הם היהודים המעטים שנשארו בחיים ממלחמת השמד של היטלר; אחרי סיום המלחמה הם ישובו לביתם, ואולי גם הוא יישאר בחיים בזכותם...

הגענו לתחנת הרכבת ז'מרינקה, ובהביטנו דרך החלונות ראינו שחיילים רבים נושאים כמויות לחם לבן ונקניקים שלמים. אמר בעלי: אם כך המצב, נרד כאן, ולא נמשיך בנסיעה. אין לי חשק לנסוע למרחקי רוסיה. אם אפשר להשיג כאן לחם לבן ונקניק, סימן יפה הוא שאפשר לחיות גם פה. מלבד זה רצוני להימצא בקרבת ארצנו ועיירתנו ולא להרחיק לעמקי רוסיה. הרי הכרנו את הרוסים. מאידך ידעתי שאם נתחיל לסחור בשביל להרויח את מחייתנו, עלולים עוד הרוסים לשלחנו לסיביר או לארץ גזרה אחרת בתור עונש. ובכן, מהי התועלת שתביא לנו הבריחה מעיירתנו עם כל הצרות שעברו עלינו? התחלתי איפוא להשפיע על בעלי לשנות את דעתו ולהמשיך בנסיעה, בהרימי על נס את ההמלצה המצוינת שבידינו שקיבלנו מידי שר־האלף היהודי, שהתנהג לגבינו כמלאך מן השמים; כך גם נתרחק כמה שאפשר מקו החזית, שהגרמנים אינם פוסקים להפציץ אותו ולהרעישו. אך בעלי עמד על דעתו: ילדים, לא תשכנעו אותי. לבי אומר לי להישאר קרובים יותר למולדת ולא להרחיק בנסיעות לעמקי רוסיה. יצאנו איפוא מקרונות הרכבת בז'מרינקה.

ירדנו מהרכבת והסתובבנו בתחנת ז'מרינקה רעבים, ללא פרוטה בכיס. בתוך כך ראיתי ערימה גדולה של זבל ואשפה והתחלתי לחפש קופסאות ריקות של שימורים שאוכל לחמם בהן קצת מים. לא רחוק מערימת־אשפה זו עמד חייל על המשמר ליד מחסן. החייל עצרני מלכת: מה את עושה כאן? האין את יודעת שכאן הגישה אסורה? עניתי: לא ידעתי. הגענו זה עתה, והייתי רוצה לחמם לי קצת מים, כי רעבים אנחנו. באתי עם ילדים קטנים. אני יהודיה. החייל אמר: ראשית רוצה אני להשתכנע שאת יהודיה. הביאי לכאן

את בעלך, ואם נכונים דבריך אתן לך לאכול. יש לי הכל. רצתי איפוא להביא את בעלי והחייל חקר אותו לדעת אם הוא יהודי. הוא הוציא שק אחד ומילא חציו מלח, מצרך שקטה מאוד היה להשיגו. מלבד זה הכניס בשק צרכי אוכל שונים, חוץ מלחם, והבטיח להביא לנו יותר מאוחר גם לחם. החייל אמר לנו שיש לו ידידים רבים בין היהודים, ומחצית משנות חייו בילה בין יהודים, על שולחנם היה אוכל, והם נמנו עם ידידיו הטובים ביותר. נפרדנו מהחייל, אך מרוב חולשה לא יכולנו להרים מהקרקע את השק עם האוכל. חזרנו לבנין התחנה ומצאנו לנו שם מקום לשבת. בעלי מצא שתי לבנים וקסדת־פלדה גרמנית ישנה; הבערנו אש בתבן וחיממנו מים חמים בתוך הקסדה. בשק מצאנו גם קצת דוחן, וממנו הכנסתי לקסדה עם קצת מלח. פנינו הצדה, שלא יראו אותנו אוכלים קצת מרק חם, ובזה השיבונו את רוחנו. היה זה מאכל יקר בעינינו מכל הון שבעולם.

אגב, מלים אחדות על ז׳מרינקה. המקום נמצא באיזור ויניצה בפלך פודוליה. לפנים היה זה מקום בלתי נושב, שבו עמדה תחנת רכבת מרכזית, והודות לתחנה התיישבו מסביב משפחות בודדות, ביניהן גם כמה יהודים. בשנת 1897 ישבו שם 13.944 נפש, ובהם 2.396 יהודים. בשנת 1903 נפתח המקום להתישבות חפשית של יהודים. בשנת 1909 כבר היו בו בתי־ספר יהודיים לנערים, לנערות, ובתי־ספר מעו־רבים. אחרי המניפסט של הצאַר ב־17 לאוקטובר 1905 היו שם פרעות ביהודים, כמו בעשרות ישובי יהודים אחרים ברוסיה, אך ללא קרבנות אדם. בתחנה זו עברו גייסות צבא גדולים גם במלחמת העולם הראשונה וגם בשניה, והפיקו ממנה תועלת רבה כתחנה מרכזית.

בשעה שבע בערב הופיע שוב החייל בתחנת הרכבת, עם ככר לחם גדול תחת זרועו ועם בקבוק יי״ש. הוא הביא גם שתי כוסיות ושתה עמנו „נאַ זדראָוויע" (לחיים). החייל התעניין במה שעבר עלינו, והוא בכה ממש מצער לשמע התלאות שעברו עלינו. עם פרידתו נתן לנו כמה רובלים ויעץ לנו להפליג לעמקי רוסיה, כיוון שהחזית שוב מתקרבת מזרחה והגרמנים עלולים לחזור.

לא קיבלנו את עצתו והחלטנו לנסות להסתדר בז׳מרינקה. ברם הדבר לא היה קל כל עיקר. היו בעיר יהודים במספר הגון, אולם איש לא התעניין בגורלנו ואיש לא הסכים להשכיר לנו מקום כלשהו למגורים, ולו רק מרתף או רפת. תוך כדי נדודינו על פני רחובות העיר נתקלנו במרתף עזוב, שפתחו פנה לרחוב. הצעתי לבעלי להיכנס אל המרתף הזה ולהכשירו למקום מגורים למשפחתנו. באין ברירה הסכים בעלי להצעתי.

לאחר שנפתרה בעיית הדירה יצאתי לככר השוק והתחלתי לעסוק במסחר. תחילה מכרתי את המלח שקיבלנו מהחייל, והפדיון היה לא רע. אחר־כך קניתי ביצים מאיכרי הסביבה, בישלתי אותן והצעתי למכירה לחיילים. במשך הזמן התחלנו לסחור בסחורות שקנינו מהחיילים ומכרנו אותן בריווח הגון. כך הספקנו לחסוך כמה אלפי רובלים, שכרנו דירה של ארבעה חדרים, ריהטנו אותה, והתחלנו שוב לחיות כאנשים מן הישוב.

אך ביום בהיר אחד שוב השיגה אותנו המלחמה. להקה גדולה של מפציצים גרמניים הפציצה את העיר והפכה אותה לתל חרבות. אני ובתי היינו אז בשוק והצלחנו להיכנס בעוד מועד אל אחד המקלטים. בעלי ובני היו בבית וניצלו בנס. הבית נהרס, אולם הם הסתתרו תחת השולחן ולא נפגעו מהמפולת. הבית עלה באש, והסחורה שאגרנו בעמל רב נשרפה. הרחובות היו מלאים חללים, ואלה שנותרו בחיים נמלטו אל העיירה הסמוכה מוראפה. לקחנו את הכרים והכס־תות שנשארו לנו והצטרפנו אל הנמלטים. נשארנו שוב בלי פרוטה, ואף לשכור לנו עגלה לא מצאה ידנו. אחרי נדידה בדרכים הגענו אל העיירה מוראפה בכוחותינו האחרונים. בדרך נס נזדמן לנו יהודי שעזר לנו לשכור דירה בבית אשה אלמנה. הדירה היתה מרוהטת, בת שלושה חדרים, ולמזלנו לא דרשו מאתנו לשלם שכר־דירה מראש.

למחרת יצא בעלי לשוק ושוב שלח ידו במסחר, מכל הבא ביד. שוב האירה לנו ההצלחה פנים, ותוך זמן קצר הצלחנו לצבור קצת כסף. גם בימים ההם, אחרי שנים של מלחמה, אפשר היה להשיג „מכל טוב" תמורת כסף, ואני הייתי מכינה לשבת „מעדני מלכים", והיינו מזמינים את יהודי העיירה לסעוד על שולחננו. הסעודה התנהלה כמנהג החסידים, וה„שולחנות" שערכנו הוציאו לנו מוניטין כגבירים אדירים. את בעלי היו מכבדים בבית־הכנסת ב„עליות" לתורה, והוא נדר סכומים הגונים. גם נדבות לעניים היינו מחלקים ביד רחבה. בזמן הראשון נאלצנו לא פעם להימלט אל השדות והיערות למשך הלילה, מאימת ההפצצות של הגרמנים, אך ככל שנמשכה נסיגת הגרמנים כן שקט האזור, ואפשר היה לשבת בו בשלווה.

לאחר שנסיגת הגרמנים הפכה לעובדה והחזית הלכה והתרחקה מערבה, החלו השלטונות הסובייטיים לדאוג לפתרון בעיית הפליטים, שהפכה ל„מכת־מדינה". לכל הרוצים לחזור ל„מולדתם" הובטח מתן תעודות נסיעה ללא עיכובים יתירים. אף על פי כן נאלצנו להיעזר גם במתן „שוחד", שגם ברוסיה הסובייטית רב היה כוחו להחיש את סידור העניינים, ואחרי טיפול שנמשך כמה שבועות יכולנו לשכור לנו עגלה, להעמיס עליה את רכושנו המעט ולנסוע מערבה, בכיוון לפודהייצה. העגלון הביא אותנו עד לעיר הגבול לשעבר פודוולוצ׳יסק, וחזר לביתו. הסתובבנו שם כמה ימים ונפגשנו עם אחדים

מבני עירנו, ביניהם עם חיים שטאמלר, חתנו של וולף גלאזר. שמחנו מאוד לראותם, אם כי מצבם לא היה מזהיר כלל וכלל. רובם היו מזי רעב ונגועים במחלות

מפודוולוצ׳יסק נדדנו לעיר בוצ׳אץ׳. שם היו פארטיזנים רבים, ולכל אחד היה סיפור משלו על מעלליו במערכה נגד הגרמנים. בוצ׳אץ׳ היתה מרכז של פארטיזנים בגליציה המז־רחית, והם הפילו פחדם על האוקראינים ששיתפו פעולה עם הגרמנים בהשמדת יהודים, ולא מעטים היו האוקראינים ששילמו ברכושם ובחייהם בעד פשעיהם.

הסתובבנו בבוצ׳אץ׳ ימים אחדים, ואחר הלכנו לטרמבו־בלה, כשאנו נושאים את רכושנו על כתפינו. טרמבובלה שימ־שה אז נקודת־מפגש לפליטים, לפארטיזנים ולניצולים מכל הסביבה. בבית חרב, ששימש פעם בית־מלון, נפגשו לא פעם קרובי־משפחה, מכרים וידידים, שנפרדו בנסיבות המלחמה. אף אנו פגשנו שם אנשים אחדים מבני עירנו, וסיפרנו איש לרעהו על כל מה שקרה לנו. נשארנו בטרמבובלה שבועיים, עד שתתלקט חבורה יותר גדולה של פליטים מסביבתנו ונוכל לחזור יחד, כי הגיעו לאוזנינו שמועות וידיעות על כנופיות של בנדרובצים המשוטטים בדרכים ומסכנים חייהם ורכושם של שרידי היהודים.

כתוצאה מריכוז מספר רב, יחסית, של פליטים בטרמ־בובלה נוצר שם מצב קשה באספקת מצרכי מזון. נוסף לכך פשטו שמועות שהרובל הסובייטי עלול לאבד את ערכו, והמוכרים סרבו לקבלו כתמורה בעד סחורתם. הגיעו הדברים לידי כך, שבעברי פעם על פני חצר אחת, שבה ראיתי ערי־מות של תפוחי־אדמה ושעועית ללא השגחה, הסתננתי אל תוך החצר ו„סחבתי״ קצת מכל מין, כדי להחיות את נפשות בני משפחתי.

בפודהייצה „המשוחררת״

לבסוף הצטרפנו לקבוצה של אחדים מבני עירנו שפגשנו בטרמבובלה ושמנו פעמינו לפודהייצה, ואחרי כמה ימי נדו־דים הגענו „הביתה״. פנינו ראשית כל אל הטחנה, שהיתה מקור פרנסתנו, ומצאנו אותה הרוסה עד היסוד. משם פנינו אל בית אמי ומצאנוהו עומד על תלו, אך מלבד הקירות הריקים לא היה בו דבר. נזכרתי בכל הימים הטובים והמאו־שרים שביליתי בבית הזה, וזעקת שבר פרצה מפי. למשמע זעקותי התאספו הנוצרים שגרו מסביב; קצתם השתתפו בצערי, כמו פאולינה דאסקוץ, שיקורסקי הזקנה ופינקאלסקי — כולם שכנינו ולקוחותינו לשעבר. מכל הסביבה באו והביאו אתם מכל טוב, והביטו בנו כאילו חזרנו מ„עלמא הדין״ (מהעולם ההוא). אחר־כך ניגשנו אל משה גרוס, שלא נתנו לו להיכנס אל ביתו ואל מאפייתו, ורק אחרי השתדלות מרובה ושכנוע רב עשו לו טובה והחזירו לו חדר קטן אחד; ובאשר למאפייה — הנוצרי שתפס אותה לא הסכים בשום אופן להחזירה לבעליה.

מכל יהודי העיר נשארו רק 13—14 משפחות. הפחד ליווה אותנו על כל צעד ושעל, ולא העזנו להראות עצמנו בחוץ יתר על המידה. איש לא העז לצאת יחידי לרחוב, ותמיד הלכנו כמה אנשים יחד, כי כך הרגשנו עצמנו בטוחים יותר. ישבנו כולנו בסימטה אחת: משפחת רוזמאן — אצל גוראלניק; לאה ריטקיס — אצל הד״ר פומרנץ; אנחנו, משפחת שורץ — אצל משה פיקולה ואחותו ונסיה רייך; רולר — אצל הד״ר קרעסל; משפחת שטאמלר — אצל גציל רייליס; משפחת שטארקמן — אצל טוביה בריינס; חיים פיקלורה — אצל ריסיה; אחיו של טוביה בריינס עמד לקבל כדור בראש מידי הרוסים על שהעיר הערה לא מכובדת כלפי דיוקנו של סטאלין; הוא ניצל ממוות רק עקב קלקול באקדח, ומחיקת ה„פשע״ הגדול הזה עלה לו בדמים מרובים.

אברהמצי רולר הצליח להסתתר בביתו הוא. נוצריה ששירתה אצלו הסתירה אותו בביתו. אחר־כך נשא אותה לאשה ונולדה להם בת. שרה, נכדתה של רייזי פיש, הוסתרה על־ידי נוצרי, ואחר־כך נישאה לו. בתו של ישראל צינס חזרה מן הפארטיזנים. בין החוזרים היו גם ירוחם ומרדכי שולמן; הניה פרידמן; בריינצ׳ה, נכדת שולוולף; פסיה טאבאק, בתו של משה גרוס; לוסטיג, תפר הנעליים עם בתו; רבקה זילבר; שאול זילבר; גיטל פינק מזאוואלוב, שהיא גיסתי כיום, ועוד כמה אנשים, ששמותיהם נשמטו מזכרוני.

הדבר הראשון שעשה בעלי עם שובנו לפודהייצה החרבה היה — הקמת מצבות על שני קברי־האחים בסטארה־מיאסטו ובזאהייצה, לזכר הקדושים שנרצחו ונקברו שם באקציית החיסול. בעלי השיג שתי אבנים מתאימות, והוא ובני אהרן חרתו את האותיות. בגילוי המצבות השתתפו כל הניצולים שהיו בפודהיצה בזמן ההוא.

הדירה בבית משה פיקולה היתה גרועה מכמה בחינות, ולכן עברנו לדירת מרדכי לרר, מול משרד ה„נ.ק.וו.ד.״, ושם הרגשנו עצמנו קצת יותר בטוחים. היו עוד כמה משפחות שהלכו בעקבותינו והתיישבו בבית דויד צימט (צימעט).

בין האנשים שנשארו בחיים וחזרו לפודהייצה היו גם אשתו של בנימין שער עם בנה ובתה וישראל מורוצ׳ניק עם אחיו. ישראל מורוצ׳ניק היה קומוניסט מושבע וחזר יחד עם אחיו מרוסיה. כאן עלה לגדולה ונעשה מפקח על כל חיי הכלכלה של פודהייצה, ובעיקר על הטחנה הגדולה של יהושע ויעקב האבר. כשהגענו לפודהייצה קיבל אותנו בשמחה רבה, בהזכירו לנו שתמיד התייחסנו יפה לפועלים שלנו והשתדלנו לשפר את מצבם. הוא קבע את מעונו בבית שבו

ישבנו, ליד דירתנו, והיינו מבלים את הערבים בשיחה עד שעה מאוחרת בלילה.

יום אחד בא ישראל אל בעלי בהצעה שיצטרף אליו בניהול הטחנה, והוא מבטיח לעשותו ל„יד ימינו", מאחר שאינו מבין הרבה בענייני טחנות, ואילו בעלי, כידוע, הוא מומחה גדול בעניין זה. בעלי סירב לקבל את ההצעה, משום שידע כי מוטב להתרחק מבעלי השררה של המשטר החדש. אך סירובו לא הועיל, וישראל רמז לו כי הצעה זו היא מעין פקודה של „המלכות", שאין להתנגד לה.

למחרת קם בעלי משנתו, התפלל תפילת שחרית, ובאי־רצון הלך לקבל עליו את התפקיד החשוב שהוטל עליו. לא קל היה להגיע למורוצ'ניק הגדול, שהיה לפנים סבל ועתה עלה למדריגת „קומיסאר". שני שוטרים עמדו בכניסה ורשמו את שמות המבקשים להיכנס אל הקומיסאר, והרשות ניתנה רק אחרי קבלת הסכמתו לכך. גם בעלי נכנס בדרך זו, אך לאחר שנכנס אמר לו: ברצוני להודיעך, כי אדיר חפצי לעזוב ביום מן הימים את „גן-העדן" הזה ולהתיישב במולדתנו הישנה, בארץ ישראל, ועליך להבטיח לי כי תסייע לי בכך. ישראל הבטיח לשחררו בבוא הזמן. אחר־כך הזמין אליו את עובדי מקצוע הטחינה, את אנשי הנ.ק.ו.ו.ד. עם המזכירה רבקה שכטר, ובנאום שנאם לפניהם הציע לקבל את יצחק שורץ כמומחה לניהול עסקי הטחנה. נערכה הצבעה, וכולם הצביעו בעד ההצעה וסיימו בקריאה: „יחי סטאלין!".

בעלי נשאר לעבוד בטחנה והועידו לו שם משרד מיוחד. גם ישראל פריש נתקבל לעבודה בטחנה. הקומיסאר הציע לבעלי להקים בטחנה מפעל לעשיית גריסים, כפי שהיה קיים בטחנה שלנו, ובעלי הסכים לעשות זאת, לאחר שהועמדו לרשותו החמרים והעובדים הדרושים.

השמועה על יצחק שורץ שנשאר בחיים ועובד בטחנה עשתה לה כנפיים בין תושבי הכפרים שבסביבה, ורבים באו לבקרו, ביניהם גם הסובוטניק שעמד לנו בעת צרתנו. באמ־צעות הסובוטניק שלח בעלי מתנת קמח גם לדימיטרי שהחביא אותנו בבור בביתו, וביקש להודיעו שלא יחשוש מפנינו, מאחר שאנו זוכרים לו את הטובה שעשה עמנו, ואילו את מעשיו הרעים הספקנו כבר לשכוח. אולם נתברר שדימיטרי, משמשע שחזרנו לפודהייצה, התחיל חושש מפנינו וברח ליערות, ורק בלילות היה חוזר לפעמים לביתו, עד שנתפס על־ידי הנ.ק.ו.ו.ד. והושם במאסר. באחד הימים באה אשתו מאריסיה אלינו, נפלה לרגלינו והתחננה שנחוס על ילדיה ונשתדל לשחרר את בעלה. אמנם אין הוא ראוי לחנינה, כי היה חבר לכנופיות הבנדרובצים, אולם, לדבריה, נאלץ לעשות כן, שלא יחשדו בו שהסתיר יהודים. על כל פנים — כך אמרה — הוא לא היה מהחברים הפעילים בין אנשי הכנופיות האלה.

בעלי לא נטה להשתדל למענו, אולם אני זכרתי את נדרי, שאם נישאר בחיים נמחול לו על כל תעלוליו. בעלי

שארית הפליטה אחרי השואה ליד מצבת הזכרון בזאהייצה

די געראַטעוועטע רעשטלעך פון פּאָדהייצער יידנטום ביי דער מצבה אין זאַהייצע.

הכתובת על גבי המצבה (בגרמנית — באותיות עבריות):
די אויפשריפט אויף דער מצבה:
דיזעס דענקמאַל שטעלט מיט זיך פאַר דאַס מאַסענגראַב וואָ אונזערע ל. פאַמיליען זאַמט 800 פערזאָנען אם 7 יוני 1943 פאָן היטלערמערדערן ערשאָסן אונד צוזאַמען בעגראבען וורדען. צום עוויגען אַנדענקען אין פּאָדהייצע ערריכטעט אם 5.5.1945.

נכנס איפוא למשרד הנ.ק.וו.ד. והעיד עליו שבזכותו ניצלנו מידי הנאצים, ומיד שיחררוהו ושילחוהו לחפשי. בעלי גם חתם לטובתו במשטרה, שנתנה לו איזו משרה קטנה כדי להרחיקו מהבנדרובצים, ואני סבורה שהודות לידיעות שמסר למשטרה הצליחו לבער רבים מאנשי הכנופיות באזורנו, כי הוא ידע את כל מחבואיהם. מאז היה סר לביתנו יום־יום, כחודש ימים, ואני הייתי מגישה לו אוכל.

על יחס השלטונות הסובייטיים לניצולים אפשר ללמוד מהמקרה הבא. גויה אחת בשם מארינקה רוגושקה, שעבדה כשלושים שנה אצל לייב פינק, הבטיחה לאחותי להחביא אותה ואת משפחתה בימי הנאצים וקיבלה תמורת זה רכוש גדול במזומנים ובחפצים, אולם לאחר שקיבלה את רכושה גירשה אותה ואת בעלה עם שני ילדיהם. כך עשתה גם לרבקה שכטר. על סמך גילויי השכנים הלכתי לביתה כדי לקבל ממנה לפחות את החפצים שהיכרתי שהיו שייכים לאחותי. האשה פנתה אל הנ.ק.וו.ד. והתלוננה שעשיתי דין לעצמי והוצאתי ממנה חפצים שונים. הוזמנתי איפוא אל התובע והסברתי שם את כל העניין. אולם התובע לא קיבל את ההסבר, ופסק שעלי להחזיר לה כל מה שלקחתי. עניתי ברוגזה, שאפנה אל מוסדות יותר גבוהים לערער על פסק־הדין המסולף הזה. על כך השיב התובע ברוסית: חבל שהיטלר השאיר עוד קצת יהודים בחיים. וכל הגויים שנכחו במשפט חייכו למשמע ההערה המחוכמת הזאת.

אמנם, התובע הזה סולק אחר־כך ממשרתו בעקבות תלונה שהוגשה עליו על־ידי שתי אחיות יהודיות מעיר אחרת, שנקלעו לפודהייצה אחרי השואה. הן היו פקחיות מאוד וידעו כיצד להתנהג במקרים כאלה. את התלונה שלחו לא מפודהייצה אלא מזלוטניק, כדי להתחמק מהצנזורה, שהיתה יותר חריפה בפודהייצה. שתיהן סבלו הרבה מהבולשת הסובייטית, כי הן הגיבו על כל עוול שנעשה ליהודים. אחת מהן אף נאסרה ועונתה קשות על־ידי ה„נ.ק.וו.ד.". הודות למאמצינו נחלצו שתי האחיות מידי שומרי הצדק הסובייטי ועזבו את „עמק הבכא". שתיהן נשארו בחיים, אחת מהן נמצאת בווינה והשנייה בארצות הברית.

היו גם מקרים יותר חמורים. היה בעיר רוקח יהודי בשם חיים ויינטרויב. והנה קרה מקרה שאזלו התרופות בבתי המרקחת ואנשי הנ.ק.וו.ד שלחו את ויינטרויב להביא תרופות מבז'ייז'אן. הוא סירב בתחילה לנסוע, כי ידוע היה שסכנת מוות אורבת ליהודים בדרכים מצד הבנדרובצים. אך סירובו לא נתקבל ונתפרש כאי־ציות למשטר. בלחץ השלטונות נאלץ לצאת לדרך. ואמנם, בדרך חיכו לו הכנופיות, סחבוהו לתוך היער והרגוהו בעינויים קשים, ואת העגלון עם עגלתו וסוסיו החזירו לפודהייצה.

מקרים אלה ודומיהם הבהירו לנו, שלא יהיה לנו מנוח גם במשטר הסובייטי, ויש לעקור משם בהקדם האפשרי. גם בטחנה שבה עבד בעלי לא היה הכל כשורה. הוא העלה, אמנם, את הטחנה למדריגה נאותה והעסקים התנהלו כסדרם, אולם במשך הזמן החלו להגיע תלונות אנונימיות שהמנהלים היהודים עושים בטחנה כבתוך שלהם, ומדי פעם באו אנשי הנ.ק.וו.ד. לערוך חקירות ודרישות על דברים שלא היו ולא נבראו. בעלי החליט איפוא שהגיע הזמן להגשים את החלטתנו, לעזוב את העיר, להגיע אל העולם החופשי ומשם לארץ ישראל. הוא פנה בעניין זה אל מורוצ'ניק, אולם הלה הסביר לו כי הזמנים נשתנו בינתיים והוא איננו עוד „כל־יכול", ובעניין כזה כמו שיחרור מתפקיד אחראי רצוי לפנות במישרין אל לשכתו של סטאלין. בעלי ניסח איפוא בקשה מתאימה, שבה הסביר כי בתקופת עבודתו הצליח להפעיל את הטחנה כהלכה ואף הכשיר צוות עובדים מתאים לניהולה, ועתה אין הוא רואה עצמו ראוי להמשיך בתפקידו והוא מבקש לשחררו. לבקשה צורפו המלצות ואישורים מאת מורוצ'ניק וה„נ.ק וו.ד.". כעבור כמה שבועות באה הוראה לבולשת לחקור בעניין זה, אם כל העובדות נכונות. תחילה הוזמן מורוצ'ניק אל הבולשת, והיה עליו לאשר שאמנם חתם על הפנייה וכל דבריו נכונים. אחר־כך הוזמן בעלי, שאישר אף הוא את העובדות והסביר שקשה לו להמשיך לחיות במקום שבו ניספו כל בני משפחתו וידידיו הקרובים. הבולשת אישרה מצדה, כי יצחק שורץ היה עובד מסור, ואף קיבל פרס על חריצותו ונאמנותו, וכל נימוקיו צודקים ומתקבלים על הדעת. שוב עברו כמה שבועות, ולבסוף הגיעה אל בעלי ההודעה שהוא משוחרר מתפקידו ומעבודתו.

לאחר זה החלה פרשת הכנת הדרכונים, שאף היא היתה מסובכת למדי. באותו זמן חזר אלינו מרוסיה אחי הצעיר ביותר, משה־יוסף, ואף הוא החליט להצטרף אלינו. למסקנה זו הגיעו גם שאר הניצולים, שארית הפליטה של יהדות פודהייצה, והוחלט להצטרף לחבורה אחת ולעזוב כולנו יחד את העיר הזאת — לצמיתות.

בין הניצולים היו כמה אנשים צעירים ובודדים, וטבעי הדבר שנתעורר בהם הרצון לבוא בקשרי נישואין. וכך באו בברית הנישואין כמה זוגות: אחי משה־יוסף עם גיטל פינק מזאוואלוב, חנה רוזמן עם רולר, ועוד כמה זוגות ששמותיהם נשמטו מזכרוני.

כאן המקום לספר את פרשת הצלתה של גיטל פינק, שנותרה יחידה מקבוצת הפארטיזנים שבהנהגת ישראל זילבר. גיטל פינק היתה קרובת־משפחה שלנו, וביום האקציה האחרונה מצאה מקלט בבונקר שמתחת לטחנה שלנו. כשיצאנו כולנו מהבונקר נפרדו דרכינו. היא יצאה ליער עם חבורה

של אנשי זאוואלוב, ושם הצטרפה אל אחותי ליבה ובעלה לייב פינק וילדיהם, ויחד ישבו באחד הבונקרים שהיו בו כעשרים איש. היו ביער עוד בונקרים אחדים, וישראל זילבר היה המפקד של כולם, והוא דאג, בין השאר, גם לאספקת מזון ומים ליושבי הבונקרים. בהעדרו היה נער בן עירנו בשם הרשלה בריינים הולך אל המעיין להביא מים לכולם.

המרצחים האוקראינים ידעו שבסביבה מצויים יהודים, אך לא הצליחו לגלות את הבונקרים שבהם הסתתרו. פעם אחת, בלכת הנער אל המעיין, ארבו לו האוקראינים, התקרבו אליו והתחילו לפתותו בדברים רכים. הם הניחו את נשקם על הארץ וביקשו גם ממנו לעשות כן; אחר־כך סיפרו לו שהם עצמם פארטיזאנים, שהמפקדה הראשית שלהם נמצאת בהולוץ. הם קשורים עם הפארטיזנים הרוסים, וברצונם להתקשר גם עם הפארטיזנים היהודים. הנער נתפתה להאמין להם, הראה להם את מקומם של הבונקרים, וחזר עם „הבשורה" הטובה שמצא „אחים לנשק". האוקראינים דרשו שיעלו אליהם קודם כל הגברים עם נשקם וישימו את נשקם בצד. דבר זה נראה חשוד מאוד, אך הם ראו שאין להם ברירה אלא לציית. בינתיים חזר ישראל זילבר והבין מיד מה מתרחש כאן. האוקראינים ציוו על חבריו לקרוא לו, ומשלא נענה לקריאתם אילצו את אחותו לקרוא לו ולהפיג את פחדו. הוא נענה לקריאת אחותו, ואז פרקו האוקראינים את נשקו, הו־ליכו את כולם כמאה מטר מהבונקר ושם רצחו את כולם.

לאחר זה חזרו המרצחים לבונקר וקראו גם לנשים לעלות אליהם, אך הן לא נשמעו להם. אז ירדו שלושה מהרוצחים לבונקר וירו בנשים ובילדים, והשאר הלכו לחפש את יתר הבונקרים שבסביבה. המרצחים עשו את מלאכתם בשלמות, וכאשר אזלו להם הכדורים רצחו את הנשארים בקרדומים.

גיטל פינק לא נפגעה מהכדורים, אך נפלה אל בין המתים ולא הראתה כל סימן חיים. כאשר הסתלקו המרצחים חילצה עצמה מבין גופות הילדים המומתים, שכמה מהם עוד פרפרו ברגעי גסיסתם האחרונים אך לא העזה לצאת מהבונקר לאור היום. מרחוק שמעה את יריות המרצחים בבונקרים האחרים ואת זעקותיהם של הנרצחים. כעבור זמן מה חזרו המרצחים אל הבונקר, הוציאו את הגופות והובילו אותן אל בור הקבר שחפרו. תחילה פשטו מעל המתים את בגדיהם וחיפשו אם לא נשאר בהם כסף או חפצים יקרי ערך. אחר־כך תפשו שניים־שניים את הגופות, אחד בראש ואחד ברגליים, וזרקו אותן למעלה אל תוך העגלה.

ושוב הצליחה גיטל להעמיד פני בר־מינן. היא נזרקה אל העגלה בין הגופות הראשונות ושאר הגופות נערמו עליה. בבואם אל הבור הפכו המרצחים את העגלה על כל מטענה אל תוך הבור, כך שגיטל נמצאה בחלקו העליון של הבור.

הם החלו לכסות את הבור בעפר, אך למזלה כיסו אותו בשכבה דקה בלבד. היא הרגישה שהיא הולכת ונחנקת, אולם לפתע נפתחו ארובות השמים ומטר סוחף ירד ארצה וגרף את האדמה שמעליה. היא הרגישה שגם הפעם ניצלה ונשארה בחיים.

לאחר שהסתלקו המרצחים ושוב היה שקט מסביב קמה גיטל מבור הקבר והחלה צועדת לעבר השדות. שם בין השיבולים שכבה והרהרה מה עליה לעשות. האם יוסיפו להת־רחש נסים והיא תישאר בחיים, או שמא מוטב שתסגיר עצמה לידי הגסטאפו? אחרי הגשם הופיעה שוב השמש והכל התייבש מסביב. לפתע שמעה צעדי אנוש הולכים וקרבים אליה. והנה הגיע אליה נער, בנו של בעל השדה, ומצא אותה שוכבת בין השיבולים, ערומה כולה. הנער היה מזאוואלוב, והוא הכיר אותה וקרא: „הרי את גניה! למה את שוכבת פה?" היא סיפרה לו כל מה שקרה לפני שעות מעטות. הנער הרגיע אותה באמרו שיודיע על כך לאמו העובדת בשדה, והיא בוודאי תבוא לעזרתה. הוא השאיר לה גם מעט מהאוכל שהביא והלך לדרכו.

גיטל לא היתה בטוחה כל כך שהנער לא יסגיר אותה שוב לבנדרובצים, ולכן קמה ממקומה והתרחקה מן המקום הזה למקום שבו היו השיבולים צפופות יותר. אולם בכך טעתה לחלוטין. הורי הנער היו מן ה„סובוטניקים", וכאשר שמעה האם שבתו של יוסל פינק שוכבת בשדה, לא נחה ולא שקטה עד שמצאה אותה במקומה החדש, הלבישה אותה בבגדי איכרים, נתנה לה מעדר על שכמה והוליכה אותה אל ביתה. היא התקינה לה מקום־לינה במקום־סתר, ודאגה לריפוי פצעיה בתרופות ביתיות המקובלות אצל הכפריים. אחר־כך, כאשר התאוששה במקצת, התקשרה הגויה עם סובוטניקים אחרים, שדאגו למחסורם של כמה עשרות יהודים מזאוואלוב, ולבסוף העבירה את גיטל, בעגלה מכוסה תבן, אל הבונקר שבו ישבו היהודים בני עירה. בכלל קשה להפריז בצדקת מעשיהם של ה„סובוטניקים" בסביבתנו וקשה להאמין שבימים הקודרים ההם נמצאו אנשים שחרפו ממש את נפשם להצלת חיי יהודים, שהרגישו עצמם קרובים ל„עם התנ"ך" והתאמצו בכל כוחותיהם להקל את סבלם.

והנה אינה „המזווג זיווגים" לידי להיות השדכנית לגיטל זו ולהציע לה את אחי משה־יוסל, היחיד שנשאר מכל אחי ובני משפחתי. החתונה לא דמתה במאומה לחתונות שהיינו רגילים בהן בקהילות גליציה, בהשתתפות קהל רב של קרו־בים ומכרים. הפעם היתה החתונה צנועה, ללא „כלי קודש", ובעלי מילא את מקום הרב והחזן וערך את הקידושין לזוג הצעיר. הזוג הצטרף גם אלינו במסענו מערבה. המטרה הקרובה היתה — גרמניה, אך שאיפתנו היתה לעלות לישראל.

בדרך לישראל

אחרי נדודים ותלאות אין קץ הגענו לתחנת-הרכבת אשר בקווובה, אך מצאנו שם עזובה איומה. איש לא ידע מתי עומדת הרכבת להגיע ומה סדר מהלכה. בחוץ היה קר מאוד, אך אנו היינו בעלי נסיון וידענו להקל על סבלנו על-ידי סידורים ארעיים שונים. חיכינו כך כמה ימים ולילות, עד שהרכבת הגיעה במפתיע בשעות הלילה. הצטופפנו בקרונות-משא שנועדו להובלת בקר, וכך נסענו כמה ימים, עד שהרכבת הפסיקה מהלכה בעיר ביטום, סמוך לברסלאו (שנקראה בפי הפולנים וורוצלאב). שם ירדנו מהרכבת, השגנו דירה נאה בת ארבעה חדרים במרכז העיר מעל לדואר הראשי והתחלנו לנוח מעמל הדרך הארוכה.

לפתע תקף את הגברים שבתוכנו בולמוס של תשוקת-חיים. משהגיעו לעיר-מושב אחרי שנים ארוכות של סבל ותלאות, חשקה נפשם לחזות בסרט קולנוע, וכל ארבעת הגברים, בעלי יצחק, אחי משה-יוסל, בני אהרן ויידל שכטר עזבו את הבית והלכו לקולנוע. הדבר היה לפנות ערב. כעבור זמן קצר, עם רדת החשיכה, הגיעו לאזנינו קולות מהומה ליד שער-הכניסה לבית מגורינו. כשמונה בריונים מזוינים עלו במדרגות והחלו לדפוק בדלת דירתנו. הם הציגו עצמם כאנשי הבולשת ותבעו לפתוח מיד את הדלת. עניתי שלא אפתח להם, כי חושך בבית והגברים אינם בבית. אך טענותי לא הועילו; הם פרצו את הדלת ונכנסו לדירה. רצתי החוצה ופתחתי בצעקות: הצילו! הצילו! אחרון הבריונים ניסה לעכב בעדי, אך אני הכיתיו בפניו בשני אגרופי עד כי נפל לארץ אולם הוא התאושש מיד וירה אלי מאקדחו. הכדור סרט את פני ליד העין הימנית וחלף מעל ראשי. בינתיים השתוללו הבריונים למעלה ותבעו מגיסתי למסור להם את כל הכסף שבידינו, ולא — יהרגו אותה. בתוך כך הגיעו לאוזניהם קולות האנשים שנזעקו ברחוב ליד הבית, והם החלו לסגת בלי לקחת דבר. עד היום אינני יודעת מי היו הבריונים ההם. מסתבר שאלה היו אנשי המחתרת הלאומנית הלא-ליגאלית, שנקראה בשם „ארמיה קראיובה", ואלה הצטיינו במעשי שוד ורצח לא פחות מהנאצים. בעיקר התאמצו „להציל" את פולין מולדתם משרידי היהודים שחזרו מהבונקרים וממחנות העבודה, ושלטונות פולין לא נקפו אצבע להפסיק את תעלוליהם.

כשחזרו הגברים מבית הקולנוע ושמעו על מה שקרה בהעדרם, החלטנו כולנו שניטיב לעשות אם נמשיך לנסוע מערבה לעיר ברסלאו, בירת שלזיה. הפעם העמסנו את המטלטלין שלנו על מכונית-משא. בברסלאו פגשנו כמה וכמה מאנשי פודהייצה, כגון הירש קימל ומשפחתו, סימה וייסמן ואחיותיה, שני האחים ליטמן, רולר, ד"ר טריף מטרנופול, ועוד רבים ששכחתי את שמותיהם.

בברסלאו ישבנו חודשים אחדים, אולם אחרי שיקול דעת החלטנו לא להישאר בעיר הזאת, אם כי היו בה פליטים יהודים רבים וכל המוסדות הדרושים ליהודים, כגון בתי-כנסיות, מוסדות עזרה, בית-עלמין, וכדומה. ראינו לאיזה כיוון נושבת הרוח במשטר הפולני החדש, וחשנו כי שום טובה לא תצמח לנו מישיבה זו בצל כנפיו. ובינתיים קם גורם חדש שסייע לנו בהחלטתנו לעזוב את וורוצלאב.

אחרי חורבן אירופה במלחמת-העולם השנייה התעוררו האומות המאוחדות והקימו מוסד בשם „אונרר"א", שמתפקידו היה לסייע לנפגעי המלחמה ולשקם אותם בכל דרך אפשרית. המוסד הזה הוקם בוואשינגטון בשנת 1943, עוד לפני תום מלחמת-העולם השנייה, וכעבור ארבע שנים, בשנת 1947, הוקם מוסד מיוחד בשם „איר"ו" לטיפול בפליטים ובעקורים. מוסד זה הגיש, בין השאר, עזרה לרבע מיליון פליטים יהודים וסייע לעלייתם לישראל של אלה מביניהם שרצו בכך.

גם בברסלאו פעלו שליחי אונרר"א, וגם אנו פנינו לעזרתם. מטעם המוסד הזה נשלחנו למחנה פליטים בזאלצשלייף שליד העיר הגרמנית פולדה. קיבלנו חדר מרוהט עם גזוזטרה באחד מחצרות הנסיכים לשעבר, וכל מחסורינו, כולל הלבשה והנעלה ועזרה רפואית, ניתנו לנו ביד רחבה על-ידי אונרר"א. היה זה מקום-מרגוע מן המשובחים ביותר, והחיים הטובים וחסרי הדאגה שזכינו להם שם היה בהם כדי לעודד כושלים ולעורר את התקווה הכמוסה בלב לעתיד טוב יותר, שאף אם יתמהמה — בוא יבוא.

כשנתיים ימים ישבנו במקום הזה במצב של בנים הסמוכים על שולחן אביהם. במשך תקופה זו נתחזקו גם הקשרים עם ארץ-ישראל, ושמועות על כינונה של מדינה יהודית החלו מנסרות בחלל העולם, אם כי לא ברור היה עדיין מתי ואיך ייחרץ גורלה. בעלי, שידוע היה כמי שנושא נפשו לציון, נבחר כאחד העסקנים, והוטל עליו לרכז אנשים צעירים המוכנים לעלות ארצה, על מנת שיעברו הכשרה מתאימה לפני עלייתם. בארץ התחוללו אז קרבות-דמים בין יהודים לערבים, ובראש וראשונה דרושים היו צעירים שבעלותם ארצה יוכלו לאחוז בנשק ולסייע במערכה הקשה. כצעד ראשון לכך נערכה הרשמה של בני נוער הרוצים לעלות לארץ-ישראל, וכעבור זמן לא רב נשלח המשלוח הראשון של מתנדבים. הכנת המשלוח השני נתקלה בקשיים מסוימים, כי לא נרשמו אנשים במספר מספיק. ייתכן כי הידיעות על הקרבות הקשים הרתיעו את בני הנוער, והם בחרו לחכות „עד יעבור זעם". הממונים על ענייני העליה אחזו באמצעי-לחץ מוסריים: הם הרכיבו „רשימה שחורה" של בני נוער

שבאו בחשבון לעלייה וסרבו להירשם. אמצעי זה היה יעיל למדי, כי צעירים רבים החלו לראות בהשתמטות זו מעין בגידה במלכות ישראל העתידה לקום.

בננו אהרן היה באותו זמן במינכן ולמד שם הנדסה. והנה קיבלנו מכתב מגיסי יעקב שורץ — שישב זה כמה שנים בארץ-ישראל — ובו יעץ להעביר את אהרן לבית־ספר מק־צועי מכיוון שלימודי הנדסה בבית־ספר גבוה נמשכים שנים רבות. נסענו איפוא למינכן והעברנוהו לבית־ספר של „אורט" ללימוד מקצוע. כעבור זמן מה השתרש הרעיון הציוני בקרב תלמידי בית־הספר, ונערכו שם הרצאות על ציונות וארץ־ישראל, שבהן עודדו את התלמידים להתנדב לעלייה. כאלף ושלוש מאות תלמידי גימנסיות ובתי־ספר של „אורט" נרשמו אז לעלייה, ובאחד הימים בא בננו הביתה ובישר לנו שגם הוא נרשם ובא להיפרד מאתנו לפני עלייתו. ניסיתי להשפיע עליו שידחה את עלייתו, והשתמשתי בין השאר בנימוק שהוא צעיר מדי וטרם מלאו לו שמונה־עשרה שנה; אולם הוא טען, שאם לא יעלה עכשיו, בשעה שהארץ זקוקה לו, יתבייש לבוא ארצה כשהכל יהיה כבר מוכן לפניו. באין ברירה ביטלתי רצוני מפני רצונו ונתתי לו את ברכתי לעלייתו. בעלי הסכים לכך מלכתחילה, כי בתור מארגן העלייה לארץ-ישראל לא יכול היה לראות את בנו משתמט ממילוי חובתו.

לפי הידיעות שהגיעו אלינו אחרי עלייתו של אהרן, נשלחו המתנדבים הצעירים ישר למערכה נגד האויב באזור ירושלים, ולא מעטים מהם נפלו במערכה. אהרן היה בין הנשארים בחיים; הוא נפצע ברגלו, אולם הפצע היה קל. הוא היה כותב אלינו לעתים קרובות, בלי להזכיר כלל שהוא נמצא באזור הקרבות, וכדי להרגיע אותנו היה שולח את המכתבים מתל־אביב, אם־כי לא היה שם כלל. מכתביו היו מלאי אהבה למולדת ומלאי גאווה על כך שהוא וחבריו מכ־שירים את הקרקע למדינה עברית, שתוכל לאסוף אל חיקה את כל היהודים שירצו לעזוב את חיי הגלות.

כשנה אחרי עלייתו של אהרן החלטנו להיענות לקריאתו ולעלות לארץ ישראל. תחילה נסעתי אני עם בתי, כי בעלי נאלץ להישאר עוד זמן מה בקשר לסידור עניינים שונים. בנמל מארסיי אשר בצרפת חיכתה לנו האניה „טמפר", אנית־מלחמה ישנה, שקלטה כשש מאות עולים. האניה הובילה גם מטען מיוחד בעל משקל כבד, ומשום כך התנהלה בכבדות והנסיעה נמשכה 31 יום. מה היה טיב המטען — זאת לא ידע איש מאתנו. רק אחר כך נודע לנו, שהאניה נועדה בעיקר להעברת המטען, שהיה בעל חשיבות רבה לצרכי ה„הגנה", והעולים שימשו רק „כסות-עיניים" כלפי הבולשת הבריטית. הנסיעה הממושכת גרמה סבל רב לעולים; היו סערות וקור וחוסר מזון, קלקולים טכניים, ואפילו התמרדות אנשי הצוות של האניה. אך אנו קיבלנו הכל באהבה — כחבלי משיח שלפני הגאולה.

בנמל חיפה קיבלו את פנינו גיסי יעקב שורץ ומשפחתו. אהרן שרת אז בצבא ולא קיבל שיחרור לבוא לפגישה אתנו. שבוע אחרי בואנו העביר אותנו גיסי לביתו, לאחר שוויתרנו על כל עזרה שהיא מטעם הסוכנות וחתמנו על כך במפורש. בעלי הגיע כעבור שנה, בטיסה נוחה באווירון. כעשר שנים התגוררנו בבניין ערבי ישן, חרב למחצה, ברחוב חסן בק. השאנו את בתנו גניה, שקבעה את דירתה בחולון ויש לה שני בנים: משה (על שם חותני ז"ל) ויעקב־דוב. אהרן סיים שרותו בצה"ל והחל לעבוד כגלווניזטור, מקצוע שרכש לו בבית־ספר „אורט" במינכן. אנו עזרנו לו לעמוד ברשות עצמו, וגם הוא הקים משפחה והוליד בן ובת. הבן נקרא דויד, על שם אחי-בעלי, והבת, שנולדה אחרי מות בעלי, נקראה על שמו — יצחקה. אחרי כל התלאות הגענו סוף־סוף לחיי שלווה בארץ, ועם נישואי ילדינו שבענו נחת בחיי המשפחה, ולבנו מלא שבח והודיה ליושב מרום על כל הטוב שמצא אותנו בשובנו לארץ מולדתנו.

חמש-עשרה שנה חי בעלי בארץ והמשיך לחיות חיי תום ויושר. הוא הרבה לפעול לטובת ישיבות ונדב ארון־קודש לבית־כנסת בבני־ברק, ובכלל הראה עניין בכל דבר שהיה בו משום תועלת לציבור. למרבה הצער נסתלק מאתנו כשהוא רק בן 62 שנים. הידיעה על פטירתו הפתאומית, כשהוא עדיין במלוא כוחו ומרצו, נפלה כרעם ביום בהיר על חוג ידידיו ומכריו. העדרו מורגש בעיקר בחוג משפחתו, וביתר יחוד אצלי. מאז הסתלקותו אין הוא מש מזכרוני אף לרגע, ואני ממשיכה לפעול ברוחו כמיטב יכולתי.

ואסיים את סיפור תלאותינו והצלתנו בהערה, שבכל תיאורי לא מסרתי אף עשירית מכל מה שעבר עלינו ומכל מה שראינו ושמענו בימי שלטון האימים של הצוררים הנא־צים, מכל מעשי הזוועה שלא היו כמותם מיום ברוא ד' ארץ ושמים.

נחום פושטייג

חורבן עיירתנו

אני הגבר ראה עני בשבט עברתו.
אותי נהג ויולך חושך ולא אור.
אך בי ישוב יהפוך ידו כל היום.
(מגילת איכה).

גולדתי בשנת 1902 בזלוטניקי. בפודהייצה נשאתי אשה בשם קלארה, ושם נולד לנו בננו מוניו. גרתי בפודהייצה, והתפרנסתי מחנות גלנטריה. כל השואה הנאצית עברה עלי משנת 1941 עד סיום המלחמה. לא קל לסקור את התקופה האיומה הזאת במלים מעטות; וכי אפשר בכלל לתאר בשפת אנוש את כל התהום של סבל ועינויים והרפתקאות שעברו עלי כל הזמן? זהו ענין לאמן שכמוהו טרם נולד, כי יהיה עליו לעמוד בתחרות עם מחבר מגילת „איכה" ולתאר חורבנה של קהילה יהודית בעלת אוכלוסיה של ששת אלפים נפש, שהושמדה יחד עם כל קהילות ישראל בפולין הדוויה.

בפרוץ המלחמה בין רוסיה וגרמניה ביוני 1941 נכנסו צבאות הנאצים הגרמנים לפודהייצה. בתחילה לא עשו כל רע ליהודים, ורק עם בואם של אנשי הגיסטאפו החלו הללו לחמוס ולקחת מכל הבא ליד ללא תשלום.

הדבר הראשון שהתחילו בו היה ארגון ה„יודנראַט" („מועצת היהודים") שחבריו נתמנו לפי המלצת ראש העיר. בתחילה לא ידעו אנשי המועצה הזאת מה תפקידם ומה נדרש מהם. חברי ה„יודנראט" היו: לייבוש לילינפלד, שפירא, הד"ר מרגוליס. אחר כך מינה היודנראט את ה„אורדנונגס־דינסט" (שרותי סדרנות). תפקידם הראשון היה: לאסוף דמי ענושים — כסף, רהיטים, כלי־מטה — הכל בשביל הז'נדרמים והגס־טפו; תפקיד ה„יודנראַט" היה — לרכז את הכסף מידי האוכ־לוסיה היהודית.

אחר־כך התחילו לגייס יהודים לעבודה. בתחילה גייסו אותם לעבודה בעיר, ואחר כך הקימו מחנה בסביבה, והמועצה היהודית נתחייבה לגייס בשבילם אנשים לעבודה. במקרה היו לי מכירים בדואר, שהסדירו את חלוקת הדואר של ה„יודנראַט" — רק בשביל היהודים — ובהמלצתם נכנסתי לעבוד בתור דוור.

כך נמשך המצב כמעט שנה תמימה ללא אקציות וללא פעולות אחרות. השנה הראשונה עברה רק בעבודת כפייה, באיסוף דמי ענושים, הוצאת רהיטים מבתי יהודים וכיוצא בזה. ברם, הצפיה היתה ערה והיתה מתיחות רבה במשך כל הזמן. ידענו שנכונו לנו ימים קשים, בלי לדעת אימתי וכיצד יבוא הדבר. ואמנם, אשר יגורנו בא לנו.

האקציה הראשונה בפודהייצה היתה דווקא ביום־כיפור, בשנת 1942. אז גייסו לעבודה את האינטליגנציה. הם הזמינו ל"עבודה" את בני הנוער, את הבנות היפות ביותר, וכולם נשלחו למחנה ההשמדה בלז'ץ. באקציה ראשונה זו ניספו כאלף איש. אני הצלתי את עצמי ואת כל משפחתי במסתרי המחבוא.

אחרי האקציה הראשונה חזרו מהדרך כמה אנשים שסיכנו את עצמם וקפצו מקרונות הרכבת, והם שמסרו לנו את ה„סוד" לאן נועד המשלוח. ברם, גם קודם לכך ידענו את הסוד, שבהתאם לפתגם העממי היה זה „סוד לכל אנשי ברוד". לאנשים שחזרו היו מכרים בין הפולנים, והללו סיפרו שהם נשלחים ישר לקרמטוריום.

האקציה הראשונה שימשה מעין תדריך לאקציות הבאות. באקציות הבאות כשנחטפו אנשים לעבודה קמה בהלה בעיר; אנשים התחבאו ועשו כל מה שאפשר להתחמק מהגורל הצפוי להם. אולם רבים נפלו בפח, וביניהם גם גיסי.

המחבוא שלי היה בתוך הבית. בכניסה ליד הסף היה מרתף. הרימונו את המפתן, נכנסנו וסגרנו אותו אחרינו. החוטפים עברו על פנינו ולא הרגישו בנו. שמענו אותם מסתובבים ומתבוננים פה ושם, ולבסוף הגיעו לידי השערה שכבר הוציאו משם את האנשים. אחרי האקציה הראשונה החלו להקים את הגיטו.

באקציה השניה הייתי במחבוא עד שלוש אחרי הצהרים והחוטפים לא מצאו אותנו. האקציה השניה נערכה ביום ב' בחשוון (התאריך זכור לי היטב, כי בו חל „יום־השנה" לזכר אבי שמואל פושטייג ז"ל). אבי היה גר בזלוטניקי — עיירה ליד פודהייצה, שתושביה אולצו לעזוב את מקום מושבם ולעבור לפודהייצה. אבי היה אז בן שמונים ואחת, ומכיוון שכבר ידע לשם מה לוקחים את כולם לא רצה ללכת בהתאם לפקודה. איש הגסטאפו, אוברשארמפיהרר מילר, סחב אותו נגד רצונו; אבא לא רצה ללכת, ואמר לו: „למה אתה סוחב אותי? לשם מה יש לך אקדח?" ואז ירה בו הגרמני במקום והרגו. באותה אקציה לקחו גם את אחותי עם שתי בנותיה.

סיפרו לי, שלקחו אז את בני משפחתו של אחד מאנשי ה„אורדנונגסדינסט", ואיש הגסטאפו אמר לו: „אם תתן לי

סכום כזה וכזה — אז אני אשחרר אותם". האיש הזה ידע את מקום המחבוא שלי, פתח אותו והוציאו את כולנו אז באקציה השניה. כשהגעתי היה כל הטרנספורט כבר מוכן ללכת, ואנחנו היינו האחרונים. סיפרו, לי, שכאשר ראה אבי שאינני נמצא במקום הריכוז הוא אמר: „טוב שנחום עם משפחתו אינם נמצאים כאן". כשבאתי שמה הוא כבר לא היה בחיים.

איש ה„אורדנונגסדינסט" שגילה את מחבואנו היה יהודי בשם לוטנר, שנשאר עד הסוף. הוא עשה הרבה כסף, ואחרי האקציה האחרונה יצא עם משפחתו להתחבא. הגוי שאליו הוא הלך להתחבא הרג אותו ולקח ממנו את כספו.

באקציה השניה לקחו גם את אחי דויד, ואת אחותי רבקה עם שתי בנותיה. אחי נמלט מיד ולא הלך עם המשלוח. אני הלכתי עם כל המשפחה לרכבת. על־יד הרכבת כבר היו אנשים שהתחילו לחשוב איך לקפוץ ממנה, ולקחו אתם מכשירים לשם כך. אני רציתי להימצא על־יד האנשים שיש להם מרץ, ולפתע הסתובבתי לאחורי, והנה איש־גסטאפו אחד ניגש אלי עם מקל גדול, נתן לי מכה בראש, והדם התחיל נוזל מכל הצדדים. היה לי עוד סכום כסף; נתתיו לאשתי ואמרתי שאם תוכל לברוח — שתברח.

הנאצים עשו בערמה: אמרו שאת הגברים לוקחים בקרון לחוד — לעבודה. הכניסו אותנו 120 איש בקרון אחד ואת הנשים והילדים בקרונות אחרים. באיזה כוח נכנסתי לקרון אינני יודע, — היה לי כובע, לחצתי אותו בשתי ידי והדם נקרש... נכנסתי לקרון ושם היה מחנק נורא וסרחון. חוץ מזה לא אכלנו ולא שתינו במשך כל היום. מזלי היה, שנכנסתי והקרון התחיל מיד לזוז. חפשתי מקום על־יד הקיר כדי שאוכל להשען. פתאום אני שומע „שמע־ישראל" ומתחילים לפתוח את החלון הקטן של הקרון; שמעתי איך שאחד קפץ; השני קפץ... אני הייתי החמישי לקפיצה — קפצתי מהקרון כשה־רכבת היתה בתנועה מהירה; הרגשתי שהתחנה קרובה, וקפצתי עם כל הכוח.

נפלתי על הידים; למזלי לא נפלתי תחת הקרונות. נזרקתי, והדם התחיל שוב לנזול. כמה זמן שכבתי שם אינני יודע, פתאום התעוררתי וראיתי שאני יחידי שם והרכבת כבר איננה. התחלתי ללכת בחזרה לאורך הפסים, ושם פגשתי כבר אנשים שגם־כן קפצו. היו שם אנשים שהיו להם מכירים בסביבה; בשדות היו מצויים „פלד־שטיבר", (חדרי שדה), נכנסנו לאיזה פולני והיינו אצלו כל הלילה וכל היום, ובערב נכנסנו בחזרה לגיטו. באתי הביתה והיחידי שמצאתי עוד היה אחי. כשנפגשנו בכיתי כל הזמן ושאלתי: איפה כל המש־פחה? איפה אשתי? איפה הילד? — זה היה ילד בן חמש והיה כל־כך יפה שקשה היה לעבור אתו את הרחוב...

וכשלקחו את גיסי לקחה אשתי את הילד והלכה להביא לו משהו, אך הילד אמר לה: „אמא, בואי הביתה, אני מפחד כאן, נצא כשיהיו כאן הרוסים".

אחר־כך נכנסתי לגור בגיטו עם אחי. לא נשאר לנו בבית שום־דבר. אחרי שהוציאו את האנשים מהבית באו ה„פולקס־דויטשן" ולקחו הכל, בלי להשאיר מאומה.

לפני פסח הגיעה השמועה שתהיה עוד פעם אקציה. ישראל זילבר, קרוב שלי, התחיל לארגן אנשים ליציאה אל היער. הוא היה סוחר בעצי־הסקה, והכיר את האחראי על היער. בתחילה הוא לקח את משפחתו אל מכרו שביער; אני יצאתי שמה עם אחי, והיינו עשרה ימים אצל האיש הזה, אוקראיני בשם זכרצקי. אחר־כך התברר ששום־דבר לא קרה וחזרנו. בינתיים אחי דויד וישראל זילבר התחילו לארגן אספקת מצרכים ונשק.

היינו בגיטו עד לפני חג־השבועות. אחי עם זילבר ומש־פחתו כבר יצאו ליער, וצריכים היו לבוא ביום ראשון לקחת אותנו ליער. באותו יום ראשון נערכה האקציה השלישית — אקצית־החיסול — ואני עוד הייתי בגיטו. בשבת היו שמועות שתהיה אקציה, ברחנו איפוא באמצע היום — דרך איזה מעבר בגיטו — לשדות, וכל היום היינו בתוך הדגן שעוד היה ירוק. אחר־כך התברר שלא היתה אקציה, ובעשר בלילה שבנו לגיטו.

התחלתי להתפשט כדי ללכת לישון — והנה באו ואמרו שהגיטו כבר סגור ובאו ה„קובאנצ׳יקים" — (ברוסיה היתה קולוניה של גרמנים) — לעזור לבצע את האקציות; וכן אמרו שכל הגיטו כבר מוקף על־ידי הקובנצ׳יקים. קפצתי ונכנסתי למקום שנמצאה המשפחה של ה„אורדנונגסדינסט" לוטנר; הוא הכין מחבוא בשבילם, ואני נכנסתי אתם ביחד. היינו שם 50 איש בערך. היה שם גם־כן מרתף, אבל האו.ד. סגרוהו ושמו דברים עליו, עד שלא ניתן היה להכיר. היה שם מחנק נורא, ועשו שם מעבר מהמרתף לעוד מחבוא, כך שאם פתחו בלילה שאלו: „אתם עוד חיים?" — הם חשבו שאנחנו כבר נחנקנו שם — „אתם יכולים לצאת אם אתם עוד חיים".

יצאנו והכל כבר היה ריק... כבר לא היתה זאת אקציה לבלז׳ץ. הם לקחו אנשים לחפור בורות בזהאייץ, שעל־יד פודהייצה; על הבורות שמו קרש; האנשים צריכים היו להתפשט וללכת על הקרש. הם ירו ממכונות־יריה והאנשים נפלו לתוך הבור — חיים ולא חיים.

היה לילה. מצפונו של האו.ד. לוטנר העיק עליו על שהוציא את המשפחה שלי, הוא ידע שאחי ביער, והוא אמר: „אל תפחד, אני אסדר שאתה תצא"...

אחרי האקציה נשארו אנשים בגיטו, והגרמנים אמרו שמי שנשאר יקחו אותו לעבודה. היו גם אנשים שהכינו לעצמם

רעל; גם ראש־היודנראַט, לילינפלד, הכין לו רעל והוא עם אשתו הרעילו את עצמם באקצית־החיסול.

האנשים התרוצצו ולא ידעו מה לעשות עם עצמם. ביניהם היו כאלה שהתכוננו לצאת ליער ולא הספיקו. הם ידעו לאן ללכת, והם לקחוני אתם. איש האו.ד. לקח מאתנו כסף ושעון־זהב ונתן לאחד מהקובנצ׳יקים, על מנת שלא יהיה בסביבה במקום המעבר אל היער. בשעה עשר בלילה יצאנו, בערך עשרה איש, אל היער.

הסתובבנו ביער כל הלילה וגם כל היום, עד שבלילה השני באו אחי וזילבר ולקחו אותנו אל שאר האנשים שנמלטו אל היער. היינו שם יותר ממאה איש.

היה לנו מעט נשק, אולם זה לא היה יער שיכולים לחיות בו פרטיזנים. נוסף על כך היו שם משפחות עם ילדים וכו׳... הם הכינו להם איזה בור להסתתר בו באופן זמני. זה היה כבר ביום ג׳ בסיון, שלושה ימים לפני חג־השבועות, ואני זוכר שהיו שם אנשים שלקחו אתם טליתות ועוד אמרו „אקדמות". אנשים הקימו להם מין אהלים מעצים ועלים, אבל זה לא עזר כלום, הגשם ירד עלינו...

ביער היינו בתחילה כולנו ביחד, אחר־כך הסתדרנו בקבוצות. עמדנו בקשר עם אוקראינים, ואצלם קנינו אוכל.

אני הייתי כל־כך אומלל אחרי שאיבדתי את משפחתי; הגעתי בגשם ושכבתי לנוח. ואז שקעתי בשינה עמוקה וחלמתי חלום כזה: הלכתי להתפלל בבית המדרש בעיירי ושם היה יהודי בן־תורה בשם יעקב רליס שהיה מסתובב כל יום בבית המדרש עם טלית ותפילין עד שעה אחת־עשרה או שתים־עשרה בצהרים; למדו שם בחורים והיו להם קושיות, אז נגשו אליו והוא ידע ליישב את קושיותיהם. והנה הוא בא אלי בחלום כמו שהיה בבית־הכנסת, עם הטלית והזקן הלבן, ואמר לי: „ברוך־השם יום־יום" — כך שיהיה לי אומץ להתגבר. ועד היום, כשאני מתפלל אני נזכר ביעקב רליס הזקן ז"ל.

אחר־כך הרכיבו קבוצות, ואני נשארתי בקבוצה ביחד עם אחי ועם זילבר ומשפחתו. ככה זה נמשך עד כ׳ בתמוז. האוקראינים האלה היו בנדרובצים. הם ידעו על המקומות שלנו ורצו לקחת את הכסף מאתנו. בכ׳ בתמוז הם התנפלו עלינו בלילה. אני לא הייתי בקבוצה הזאת, אבל זילבר היה שם, וקודם־כל הם חפשו אותו מפני שהוא היה אדם בעל מרץ, ורצו לסלק אותו. היתה שם קבוצה של 39 אנשים. הם באו בלילה ואמרו לכולם לקחת את הדברים, לעמוד בשורה, והם רוצים לקחת אותם אל הפרטיזנים. ובמרמה כזו הרגו אותם אחר־כך בגרזנים; ביניהם היה גם זילבר, אבל המשפחה שלו לא היתה בקבוצה הזאת — אשתו וגיסו עם שלושת הילדים היו בקבוצה שלנו.

אני ואחי עם משפחת זילבר היינו אצל זכרצקי. הוא אמר שבשבילנו הוא יעשה במיוחד מחבוא אצלו, אבל כאשר שמע מה שקרה לזילבר וליתר בני הקבוצה, תקפו פחד ואמר שנצא ממנו מפני שהוא מפחד. הוא לא סיפר לנו שום־דבר על מה שקרה. בלילה יצאנו אני ואחי עם משפחת זילבר לחפש את האנשים. נשארה עוד קבוצה שלישית. אנחנו הולכים כך בלילה, אחי כבר ידע קצת את הדרכים, פתאום הוא שמע שמישהו בא לקראתנו. הוא פחד שניפול לידי קבוצה של בנדיטים, אך התברר שזאת היתה הקבוצה השלישית. גם הם חשבו עלינו אותו הדבר, ובידו של אחד כבר היה רימון כדי לזרוק עלינו, אך פתאום יצא אחי וצעק: „שמע־ישראל". כששמעו „שמע־ישראל" כבר ידעו שאלה יהודים ואז התאחדנו. אחר־כך באה השאלה: מה לעשות עכשיו. אז אמרו שקבוצה אחת תחזור לזכרצקי, וקבוצה שניה תישאר ביער ותעשה איזה סידורים כדי להשאר. הגורל נפל עלי ועל משפחת זילבר ללכת אל זכרצקי. הם רצו שאחי ילך אתם, אבל מכיוון שאני הייתי צריך ללכת הלך אחי אתי ביחד. קבוצה אחת נשארה ביער, ואני עם אחי, הילדים של זילבר, וגם מרת פלדברג עם בעלה ושני ילדים — הלכנו כולנו אל זכרצקי.

זכרצקי הסכים לקבל אותנו. הוא ידע שיש לנו עוד כסף — דולרים — זהב — והוא היה ביזנס־מן. הוא אמר לנו שיש לו גם חתן ביער, והבטיח שיביא אותנו אליו ויעשה לנו מחבוא ונהיה שם. הלכנו אתו והיינו שם עד כ׳ באב.

מישהו כנראה הלשין עלינו, וביום כ׳ באב מיליציה של אוקראינים עם פולקסדויטשן התנפלו עלינו. מישהו מאתנו צריך היה בכל זאת להשאר בחיים... אני ושלושת הילדים של זילבר, והאם עם שני הילדים — נכנסנו לאיזה חור והתחבאנו. אחי עם מר פלדברג ואשת זילבר וגיסו — כולם נשארו והאוקראינים לקחו אותם. אחי ניסה לברוח והם ירו בו והרגוהו. במחבואי שמעתי עוד את הגניחות, בלי לדעת של מי הן, אחר־כך סיפרו לי מה קרה... גם באשתו של זילבר ירו במקום; את גיסו של זילבר ואת פלדברג לקחו לסביבות זבאלוב; הם חפרו בעצמם את הבור ואחר־כך ירו בהם.

אחר־כך גם זכרצקי פחד להחזיק אותנו; יצאנו איפוא והתפזרנו. ביער היתה בקעה ובבקעה היתה חורשה קטנה. נכנסנו לשם והייתי שם כל היום. הילדים חפשו ושמעתי שהם דברו... כל היום הייתי בשמש בלי טיפת־מים, והחזקתי מעמד עד הערב. בערב נכנסתי אל חתנו של זכרצקי, והוא סיפר לי שירו באחי. כששמעתי זאת אמרתי שאין לי עוד בשביל מה לחיות. — האח היה חזק, והוא שהוציא אותי אל היער... עכשיו נשארתי לבדי ולא ידעתי מה עם הילדים של זילבר. אחר־כך התברר שהם נשארו, ובאו אלינו. חתנו של זכרצקי פחד להחזיק אותנו והביאנו בחזרה לזכרצקי.

שוב היינו כולנו יחד אצל זכרצקי. מבין שלושת הילדים של זילבר היה אחד בן 8, אחד בן 12, והבת אולי בת 14; היתה שם גם הגברת פלדברג עם 2 ילדים. באנו לשם והוא החזיק אותנו יום אחד, ואחר־כך אמר שיביא אותנו ליער למקום שאף אחד לא בא לשם. שם עשו לנו מין אוהלים בין העצים, — עשיתי אוהל אחד בשבילי, אחד בשביל האשה עם שני הילדים, ואחד לשלושת הילדים של זילבר. על האוהל עשינו מעין גג, שמנו עליו עלים, כדי שלא יכנס הגשם ושיהיה לנו חם בפנים. האוהל שלי היה כמו מלונה בשביל כלב...

בתחילה עוד היה לנו כסף; גם לאשה עוד היו דולרים־זהב, וזכרצקי היה מביא לנו בכל יום קצת אוכל.

מענין לספר: ידעתי שיש לי „סידור" קטן בין החפצים שהיו אצלו, ובקשתי שיביא לי את הסידור הזה, היום אצלנו היה כמו לילה, כיוון שלא יכולנו לצאת, ושפר עלי מזלי שהיה לי הסידור הזה, בו התפללתי ובכל יום אמרתי את כל ה„תהילים".

אחר־כך הוא סידר אותנו בקבוצות, ואמר שכל יום אני אבוא עם קבוצת ילדים אחרת ונקבל משהו חם לאכול. אז סבלנו כל־כך, לא קל היה להגיע לשם, והלכנו רק כאשר היה חושך גמור. שוב נתמזל לי המזל — הילד בן השתים־עשרה של זילבר היה בעל אורינטציה טובה והוא ידע את הדרך, ואתו הלכתי בכל פעם.

אם מטעם המזל נגזר להשאר בחיים, אזי כל צעד מוביל לחיים — אם כי היינו כבר בדרך למוות. הלכנו פעם בחושך מוחלט, אחד צריך היה להחזיק את השני כדי לא לאבדו. פתאום אמר לי הילד: „נחום, ראיתי משהו מאיר כמו מנורה". אמרתי אז שיש לסור מהדרך וללכת דרך השדות. הלכנו בשדות והגענו לזכרצקי; סיפרנו לו, והוא אמר: „יש לכם מזל גדול; זה היה אוקראיני מהמיליציה". אם הילד לא היה רואה את האור, היינו נופלים ישר לידיהם.

אבל בינתיים החיים כבר נמאסו עלינו מאוד מאוד... לא החלפנו חולצה; לא היו מים להתרחץ; הגענו למצב כזה שירדתי עד 38 קילו; הייתי מגודל זקן כמו נזיר. פעם היתה קצת שמש, ואז הלכתי אל בין העצים והתפשטתי... אני יושב כך, ופתאום אני שומע איזה רעש של „שקצים", אבל לי כבר לא היה איכפת שום דבר והייתי אדיש; קמתי ונכנסתי בחזרה. בלילה באתי לזכרצקי וספרתי מה ששמעתי, ושניהם הוא ואשתו, צחקו, נתברר שאלה היו ילדים שהלכו לאסוף עצים כדי לחמם את הבית בחורף; הם ראו אותי ונבהלו וברחו. באו הביתה ואמרו שראו שד; ואמנם נראיתי כמו שד...

היה לו עוד לזכרצקי קצת מצפון, והוא לקח אותנו לנוח קצת אצלו. היה זה בראש־השנה, והוא רצה לתת לנו אוכל חגיגי. בלילה הוא החזיק אותנו בפנים, בביתו, אבל ביום הוא הוציא אותנו החוצה, והסתתרנו מתחת לחבילות של אלומות. ואני זוכר, היה לי הסידור שלי, וכל היום בראש־השנה שכבתי מתחת לאלומות והתפללתי.

פעם, בהיותנו כולנו יחד, התנפלו עלינו פתאום פרטיזנים — אוקראינים ופולנים — ותפסו אותנו שם. הם דברו פולנית. קודם לקחו את זכרצקי ונתנו לו מכות איומות; אחר־כך נכנסו אלינו ואמרו „כולם ישכבו על הרצפה, אחד על השני, ואחר־כך נזרוק עליכם רימון". ואמנם היה להם רימון ביד. אולם התברר שהם עשו רק צחוק מאתנו. הם יצאו, סגרו את הדלת והלכו, ולנו לא עשו שום־דבר; אבל לזכרצקי נתנו מכות.

בלילה נכנסנו בחזרה למחבוא וישבנו שם עד שהתחיל השלג לרדת. כשירד השלג כבר היה קשה ללכת בגלל טביעות הרגלים, והרגשנו שהיחס מצד זכרצקי אלינו כבר איננו כמו שהיה, וכבר נמאס לו. ואז אמרתי בלבי: הלואי שיקרה נס, שנמצא איזה מקום אחר, וזכרצקי לא ידע לאן נעלמנו. ואכן, רבון העולמים עזר לנו...

אנחנו חשבנו שהקבוצה השניה כבר נמצאת באמריקה. אנחנו היינו שבע נפשות, והם היו ששה־עשר אנשים, והתקשרו עם „סובוטניקים" שהיו בסביבה שלנו. אלה לא היו ממש סובוטניקים, אלא כמו בפטיסטים (היו להם כתות רבות). הם לא האמינו באפיפיור, כמו הקאתולים, אלא רק בישו. כשהם חפצו להתפלל הם התכנסו יחד באיזה בית והתפילה לא היתה מתוך ספר־תפילות, אלא כל אחד לפי מצפונו. הם ראו את תפקידם בהפצת אמונתם. ששה־עשר היהודים האלה היו מזבאלוב והיו מכירים שלהם, וכך באו בקשר אתם; גם שומר־היער היה מכיר שלהם, והוא נתן להם מקום טוב לחפירת בור. שם הם נכנסו והתחבאו, והוא נתן להם אוכל, והם עברו לכת הזו של הסובוטניקים. אני כבר ידעתי על כך.

כשראיתי שמצבנו הוא ללא מוצא, אמרתי לילדים שהיו אתנו: עכשיו אין לנו כבר ברירה, כאן אין אנחנו יכולים להיות יותר. לדוגמה, בלילה לקחתי אצל זכרצקי בקבוק מים, וזה היה צריך להספיק לכל היום, ואם ילד אחד רצה לשתות קצת יותר, השני צעק כבר: מספיק! הוא נתן לנו גם לחם, וכדי שאחד לא יחשוד שהשני קיבל חלק גדול יותר, חילקנו את הלחם בהגרלה. ובחורף קפאו המים בבקבוק...

בקבוצה של ששה־עשר היהודים היו גברים ונשים, ורק ילד אחד היה שם. אותנו לא רצו לקבל בגלל הילדים. ובכל־זאת יצאתי עם האשה והילדים, ונכנסנו לאיזה בית קטן ביער תוך הסתכנות — אם יהיה שם גוי טוב, אז מה טוב, ואם יהיה גוי רע — נצטרך לסבול. הצלחנו ונכנסנו לאחד מהסובוטני־קים האלה. הוא עמד אז ליד הבאר עם הפרה, ופתאום הוא שמע צעדי הבאים. הוא הסתכל ואמר: כן, אני כבר יודע מי הם הבאים...

הוא הכניס אותנו פנימה וקיבל את פנינו בסבר פנים יפות. כל הבית שלו היה בגודל המטבח שלנו, ושם היתה פריצ'ה, וזה שימש גם מטבח. האור בא מפתילה תקועה בתוך בקבוק עם שמן. אולם כשנכנסנו לשם, היתה לי הרגשה שנכנסתי לארמון... העשן אפף אותי והרחתי את ריח האוכל שהיה מתבשל — הוא הכין אז את ארוחת־הערב.

זה היה בית קטן באמצע היער. אחר־כך סיפרו לנו, שלפני שהגוי הזה הצטרף לכת הזאת הוא היה מהאנשים המסוכנים... תנור לאפיית לחם לא היה לו, אלא הוא אפה על התנור. הוא הכין לחם טרי, הכין פטריות עם תפוחי־אדמה ונתן לנו את כל האוכל שלו. — את טעם האוכל שהכין לנו, אני מרגיש עוד עכשיו בפי. האוכל ב„שמחת־תורה" לא ערב לחכי כמו האוכל הזה...

את שמו של האיש איני זוכר עוד. היו לי עוד שני דולר, הוצאתי ורציתי לשלם לו; אך הוא סרב ואמר: לא, תודה, אתה צריך להודות לרבונו־של־עולם, ואני אתן תודה לרבונו־של־עולם על שנתן לי את ההזדמנות לעשות את הדבר הטוב הזה. הוא נתן לנו עוד קצת לחם לדרך, ואחר־כך נכנסנו... זכרצקי כבר לא ידע מאתנו.

גוי זה הראה לי את הדרך אל שומר־היער. נכנסנו אליו, ושם היתה מצויה חפירה עוד ממלחמת־העולם הראשונה, נכנסנו לשם ועשינו לנו גג, נשארנו שם שבועיים בערך. אחר־כך כבר לא היתה לנו שום ברירה, דברתי עם שומר־היער ואמרתי לו: אם אינך רוצה לקחת אותנו לכת הזאת, אינני אחראי אם יתפסו אותנו ואני אגלה משהו. הצעתי שיקחו רק את הילדים, ומה שיהיה אתי לא חשוב. אמרתי לו שהקבוצה הזו נכנסה ליער הודות לאבי הילדים האלה, אחי וזילבר היו המארגנים לצאת ליער, ועכשיו אין לנו ברירה; אם לא יקחו אותנו לשם אין לנו מה לעשות. כל זה לא הועיל, אבל מענין לציין שעד שלא לקחו אותנו לשם הם עשו שלוש פעמים מחבוא וגילו אותם... עד שלקחו אותנו. וכך היה המעשה:

הם אמרו שיש מחבוא מוכן בשבילנו, אך קשה להיות כולם ביחד. הם יהיו במחבוא אחד ואנחנו נהיה במחבוא שני, אבל זה היה טריק — זה היה המחבוא שנתגלה. אבל לא היתה לי ברירה והלכנו לשם, והם אמרו שיספקו לנו אוכל.

נכנסנו למחבוא; עברו כמה ימים ולא באו. בפנים היו תפוחי־אדמה, אבל מים לא היו, היה רק שלג, ולא ידענו איך לעשות מים מהשלג, כי קודם צריך היה להמיס את השלג ואחר־כך לסנן. אנחנו לא ידענו זאת. ובישלנו אותם כך ולא יכולנו לאכול את זה, והיינו בצום 14 יום בערך. אז אמרתי לילד הגדול; הבה נראה היכן אנחנו. הלכנו והלכנו, עד שהגענו לאיזו דרך ופחות או יותר ידענו היכן אנחנו נמצאים.

למחרת רציתי לצאת. אבל כבר לא היה לי כוח. יצאתי והתעלפתי. אצל האשה היתה חתיכת סוכר שחורה ומלוכלכת; היא הכניסה לי את הסוכר אל פי, עד שהתעוררתי.

פתאום ביום אחד, זה היה ביום ראשון, באו שני אוקראי־נים עם גרזנים וכולנו נבהלנו — שני גויים בריאים כאלה... אבל הם אמרו: „אל תפחדו"! — התברר שגייסו אותם לעבודה בגרמניה, והם ברחו — כך, לפחות, סיפרו לנו. הם נכנסו למחבוא שלנו והתחילו לשאול: „איך אתם מסתדרים? ממה אתם חיים? ואם יתנפלו עליכם יש לכם במה להתגונן?" ענינו: „מי, הילדים יתגוננו?", אך לא יכולתי לדבר — הייתי כל־כך חלש. ושוב אמרו: אל תפחדו, ויצאו, חשבתי שהם כבר עזבו אותנו... פתאום — אני כבר נכנסתי בחזרה — והם אומרים לי: תצא! הילדים עם האשה ראו שהם מתעסקים אתי — והם ברחו. היה לי עוד שעון „אומגה"; לקחו ממני את השעון, את המעיל וכמה דולרים — והלכו.

יצאתי לדרך והילדים רצו בחזרה, אז אמרתי שיברחו וברחנו. איזה כוח נתן לי הקדוש ברוך הוא, שאחרי צום של 14 ימים רצתי בשלג בערך 5 ק"מ. האשה עם הילדים הקטנים ברחו לצד שמאל, אני עם הילד הגדול ברחנו ישר ולא ידענו לאן. רצינו להגיע לשומר־היער. חשבתי שכבר נפטרתי משני האוקראינים. פתאום הם רצו אחרינו, והם ראו שלילד יש עוד מגפים... קודם הם אמרו: „למה ברחתם? בואו, שם מחכים כבר הגרמנים... הילד התחיל לבכות, ואני אמרתי לו; מה אתה רוצה ממני? הם לקחו את המגפים. פתאום הרגישו שעגלה מתקרבת, אז הם נתנו לי מכה ואמרו: „לך לעזאזל.

לא ידענו את הדרך ולא ידענו היכן אנחנו. רצנו ורצנו עד שהגענו אל ביתו של שומר־היער, בלי לדעת את הדרך, זו ההשגחה... הילדים עם האשה ראו בשדות איזה בית ונכנסו לרפת, ובדיוק הם נכנסו לרפת שהיתה שייכת גם־כן לסובוט־ניק. אילו היו נכנסים למקום אחר, היו נופלים בידי אוקראיני שהרג יהודים. אנחנו נכנסנו אל שומר־היער וחכינו עד הערב.

לשומר־היער היתה בת צדקת כמו רבנית. — היא ראתה אותי ואת הילד... הוא בלי מגפים וכו', והתחילה לבכות. תיכף לקחה קערה עם מים קרים והכניסה את הרגלים שלו למים; לו היא נתנה איזה סוודר ישן. עשתה לנו אוכל ואמרה כך: „עכשיו אתם לא תזוזו מכאן עד שהקבוצה תקח אתכם".

בינתיים הכניסו אותנו לגורן, שם היינו בכפור הזה וחשבנו שנקפא שם. בלילה השני כבר הביא הפולני את האשה עם הילדים, וכבר היינו ביחד. זה היה בחורף, בדצמבר 1943.

אחר־כך הלך שומר־היער אל הקבוצה ההיא ואמר: „עכשיו אין ברירה, אתם מוכרחים לקבל אותם". בלילה באו לקחת אותנו. הילדה בת ה־12 שהיתה אתנו כבר לא היה לה כוח ללכת ולקחו אותה על הידים.

באנו לשם ונכנסנו כמו לארמון. במחבוא שהכינו היינו 23 אנשים. כשנכנסנו לשם הם כבר לא הכירו אותנו, אותי בודאי לא... אבל שם כבר היה מספיק אוכל.

את האוכל סיפק לנו שומר היער, אך לא רק הוא. בכל פעם באה קבוצה מאנשי הכת הדתית הזאת והביאו לחם ושאר מזון, ושם בישלנו. שם נשארנו עד לשחרור. זה נמשך שלושה חודשים, עד מרץ 1944. בכל פעם באו מאנשי הכת הזאת, ובאה בתו של שומר־היער; שרנו ביחד, התפללנו ביחד — היינו כבר קבוצה אחת.

במרץ 1944 נכנסו פרטיזנים רוסים והגיעו עד למחבוא שלנו. הם באו להודיע לנו שהרוסים כבר נכנסו. יצאנו אז מהמחבוא והתחלנו ללכת. בדרך כבר לא היה לנו כוח ללכת — זה היה בחודש מרץ — אך הגענו לאיזה כפר, שם עמד הצבא שלהם ושם גם היה מטבח. כשראו אותנו הכירו בנו שאנחנו יהודים — הכניסו אותנו ונתנו לנו אוכל. משם חזרנו לפודהייצה.

בפודהייצה התרכזו השרידים המעטים שנשארו בחיים. אנחנו היינו 23, והיו כאלה שחזרו מהגויים, וכולנו נכנסנו לחדר אחד. נכנסתי לשכן שלי, והוא שאל: „מי היהודי הזה?" הסתכלתי בראי ואף אני לא הכרתי את עצמי...

בפודהייצה היינו כמה ימים, ושמענו שהרוסים נסוגים; השלג ירד והתחבורה היתה קשה, ואנחנו ברחנו ביחד אתם. ברחנו עד סקאלאט ועברנו גם בבוצ'אץ'. בבוצ'אץ' נשארו כמה מאות אנשים, אולי אלף; הם לא ברחו ואחר־כך נפלו שוב בידי הגרמנים. אנחנו עברנו את בוצ'אץ' והגענו עד סקאלאט.

כשהגעתי לסקאלאט התביישתי לבוא בין אנשים. כפתורים כבר לא היו לי על בגדי; היה לי איזה מעיל שקבלתי מזוכרצקי אחרי שלקחו את שלי, והפכתי אותו... בסקאלאט היו מחסנים עם חפצים שהגרמנים שדדו מהיהודים; נכנסתי לשם וחפשתי משהו שאוכל להחליף, אך לא מצאתי שום־דבר. סמוך לכך שמעתי ששחררו את טארנופול. נסעתי לטרנופול, וגם שם נכנסתי למחסן של הגרמנים. מצאתי שם איזו חולצה וסבון; לקחתי גם תרמיל־גב. בטרנופול קשה היה לי להשאר, ברחתי איפוא מטרנופול למיקולינצה.

במיקולינצה מצאתי איזו משפחה שנשארה בחיים. נכנסתי אליה ואמרתי „עכשיו צריך לעשות משהו..." — עוד כשהייתי בבור אמרתי: „אם נזכה לצאת, אני רוצה בראש וראשונה להכנס לבית־מרחץ ולהתרחץ". היה שם בין הרוסים יהודי שהיה אחראי על המרחץ. זה היה גדוד של חיל־האויר. נכנסתי לבית־המרחץ ועשיתי נקיון יסודי; זרקתי כל מה שהיה עלי, החלפתי בגדי ונכנסתי אל הספר להסתפר.

היה שם גוי אחד מקיוב, שידע לדבר יידיש, והוא שאל אותי: „מה עושה יהודי? צריך להתפרנס, לוקחים יי"ש, מוכרים..." עבדתי שם 3 חודשים, וכבר הייתי אדם אחר; היה לי קצת כסף, ועזר לי רופא יהודי מבין הרוסים — הוא נתן לי תרופות, ונתנו לי קצת כסף; עזרו לי קצת להתלבש.

כעבור שלושה חודשים, אחרי ששחררו את פודהייצה, חזרתי לשם. כשבאנו לפודהייצה כבר היו שם בערך 50 איש, וגרנו בשני בתים. היה צורך לעשות משהו, ונהייתי מנהל של אספקת מזון. היה זה באופן פורמלי בלבד, כדי לקבל פתק של עבודה, אבל הפקיד בצ'ורטקוב לא רצה לאשר לי אותו. הוא אמר לי: „אתה לא יכול להיות כאן מנהל, אתה מוכרח לפתוח לך חנות לחוד". אמרתי שאינני יכול, והוא דווקא התעקש שאני אפתח לי חנות ואתן לו שוחד. אני לא פתחתי, והוא איים עלי שישלח אותי לדומבאס. ופתאום באו מהנ.ק.ו.ד. כדי לקחת אותי ולשלחני לדומבאס. אמרתי: אני ניצלתי מהגרמנים, ועכשיו הוא ישלח אותי לדומבאס? — אמרתי לאיש שעמד בשמירה, שאני רוצה ללכת הביתה לקחת משהו, וברחתי. היה לי כסף, שילמתי לאיזה גוי דמי נסיעה והגעתי עד טרנופול. בקראקוב הצטרפתי לתנועת „הבריחה", עברנו בגניבה את הגבולות לצ'כיה ואוסטריה, מאוסטריה הגענו לאיטליה ומאיטליה לקפריסין.

מקפריסין עליתי ארצה בהפוגה הראשונה. אני עובד כבר 16 שנים בדואר. התחתנתי ויש לי בן, ואני גר בקרית־שלום, בתל־אביב.

עיירתי היקרה

מה מאד אהבתיך, עיירתי היקרה!
שנים בך חיינו, הורי ואני;
משפחה ענפה, מעורה בחברה,
עם מסורת דורות, עם הווי יהודי.

ואת בעצמך — פינת־חמד קסומה;
מעליך — ה„גאי" המכוסה אילנות,
וכולו מרופד דשאים ופרחים,
הנותנים את ריחם — להחיות נפשות.

ולרגלי ההר — נהר שם זורם,
וירח ירחץ במימיו את פניו,
ואוצרות של זהב לו ישלח בתמורה,
והנהר את כולם יטמון במעמקיו.

אך כל זה היה וגז לעולמים,
ואין שכחה ואין כפרה
לכל אשר עוללו המרצחים הטמאים
לעמי ישראל ולעירי היקרה.

קלרה רייך — אלבוים

עדה וייס (לבית גרוס)

קורות משפחה אחת

עד פרוץ מלחמת העולם השנייה חיתה משפחתנו בשקט ושלווה. הורי היו אנשים אמידים, שהגיעו למעמד חברתי מכובד בזכות עבודתם הקשה. אבי ניהל בהצלחה רבה את המאפיה שבבעלותו. בבית שררה אווירה נעימה, בעיקר תודות לאבי, שהוא אדם אופטימי מטבעו וכל ימיו נהג לפי מאמר חז"ל: "איזהו עשיר — השמח בחלקו". אחותי הבכירה כבר היתה נשואה ונשארו עוד בבית שלושה ילדים, וכאמור חיינו חיי שלווה ורווחה — עד שפרצה המלחמה.

קשה לדעת מה גרם לכך שמיד לאחר תפיסת השלטון על־ידי הכוחות הסובייטיים התחילה משפחתנו להרגיש את טעמה של המלחמה. משום־מה הוכנס אבי לרשימת ה"קאפי־טאליסטים", והשלטונות הסובייטיים "הלאימו" את כל רכושנו וגירשו אותנו מביתנו. גזירת ההלאמה לא פגעה בכל המא־פיות, אם כי רובן העסיקו — כמונו — עובדים שכירים. ייתכן שגירשו אותנו משום שאבי הצליח בעסקיו יותר מאחרים; ייתכן גם שהיה כאן סילוק חשבון פרטי של אחד הקומוניסטים המקומיים. מכל מקום ברור לי, שעצם הגישה לבעיה זו ודרך הטיפול בה היה בלתי צודק לחלוטין.

באין ברירה עזבנו את ביתנו ועברנו לגור בעליית הגג בבית משפחת ואלדן. הרגשתנו היתה איומה. מבית מרווח עברנו לדירה קטנה ומצומצמת; מקור פרנסתנו אבד לנו — בבת אחת הפסדנו הכל. חיינו גם בפחד מתמיד פן יגרשו אותנו לסיביר. כעבור זמן מה עברנו לדירה נוחה יותר, בבית משפחת פרידמן. כך עברו עלינו כמעט שנתיים, בפחד ובמצוקה — עד כניסת הגרמנים לעיר.

בהפצצה היחידה על פודהייצה בעת נסיגת הסובייטים נפצעה קשה אחותי הצעירה, וכעבור זמן קצר מתה מפצעיה. עם כניסת הגרמנים חזרנו לביתנו וחיינו כמו כל היהודים תחת עול הכיבוש הנאצי. השנה הראשונה עברה בשקט יחסי. כדי להתקיים איכשהו, היינו מוכרים את בגדינו; היינו יוצאים לעבודות כפייה, והיינו מנחמים את עצמנו שגל הפורענות יעבור בלי לפגוע בנו.

ואז באה האקציה הראשונה. היה זה ביום הכיפורים. הורי יצאו להתפלל, ואילו אני — תורי היה לצאת לעבודה, כאשר הגיעו פתאום אנשי ס.ס. גרמנים במכוניות — והאקציה החלה. בטרם הקיפו אותנו הגרמנים הספקתי להוריד מעל זרועי את הסרט עם ה"מגן־דויד" ופניתי ללכת הביתה במהירות האפשרית. שיחק לי מזלי, ולמרות שרבים מתושבי עירנו הנוצרים הכירו אותי — הניחו לי ללכת. הגעתי הביתה, ובינתיים הגיעו גם הורי ואחי, וכולנו התחבאנו בביתנו:

הורי התחבאו במרתף שליד המאפיה, ואני ואחי — בעליית הגג. פועלי המאפיה ידעו שאנו נמצאים בבית, אולם הם נהגו יפה כלפינו: סגרו את הכניסה למאפיה, ואמרו לגרמנים שנמצאים בה רק הפועלים וזולתם אין איש במאפיה. במשך כל היום שמענו ממקום מחבואנו את צעקותיהם ובכיים של היהודים שנתפסו על־ידי הגרמנים. כך עברה ה"אקציה" — ואנו ניצלנו, במקרה ובנס.

אחרי ה"אקציה" עמד אבי על כך שמשפחתנו לא תישאר יחד, כי אם תיפרד, ואז יהיו אולי סיכויים יותר טובים להינצל. לגיסי לייב קרסל היו קשרים טובים עם איכרי הסביבה, כי היה סוחר תבואות והתגורר בין האיכרים ב"סטארה מיאַסטו". להורי הוא סידר מקום־מחבוא אצל משפחת באַביארצ׳וק בכפר הולנדרי; למשפחתו מצא מקום אצל משפחה אוקראינית בכפר מוזילוב; אחי עמד לצאת עם קלאר לעבוד בגרמניה, בתור פולני, וגם לי מצא מקום עבודה בתור פולניה.

התחלנו לחסל את משק הבית ולהתכונן ליציאה — מי למקום־מחבוא ומי למקום־עבודה. אחי ואני הצלחנו להשיג תעודות־לידה מזויפות ותעודות־זהות בתור פולנים.

אחי יצא עם קראל, אולם חזר אחרי ימים מספר. הוא טען שמוטב לו לחיות בגיטו ולהיות נתון לסכנה רק בשעת "אקציה", ואילו לחיות בתור פולני פירושו לחיות בסכנה מתמדת. עוד באותו יום נוכחנו עד כמה הטענה הזאת היתה מוטעית.

אחי חזר ביום שישי בבוקר, ובליל שבת היתה ה"אקציה" השנייה. כשנודע לנו כי ה"אקציה" החלה, התחבאה אמי אצל שכנינו, בבונקר של משפחת שולמן, ואילו אבי, אחי ואני עלינו לעליית הגג, כי שם היה לנו מחבוא. הפעם רמזו, כנראה, פועלי המאפיה לגרמנים שאנו מסתתרים בבית. הגרמנים באו עם טוביה בריינעס, פרצו ושברו את מחיצת העץ והוציאו אותנו מן המחבוא. בשעת מעשה קפץ אחי מן הגג. הוא שבר את רגליו ואחד הגרמנים ירה בו. למחרת, כשיצאה אמי ממחבואה, נתקלה מיד בגופתו. את אבי ואותי הורידו מעליית הגג, אך אנו התחלנו לברוח. הגרמני שלף את אקדחו, אך למזלנו לא היו בו כדורים. כשתפסו אותנו, היכו אותנו מכות נמרצות והובילו אותנו אל מקום הריכוז במגרש ה"סטאַרא טאַרגוביצה".

משם הצלחנו שוב לברוח (לשם כך שיחדתי שוטר אוקראיני בטבעת יהלומים) והתחבאנו במרתף באחד הבנ־יינים הסמוכים, מתחת לערימת פחמים. ברם, לפנות ערב,

בטרם פונו כל האנשים ממגרש הריכוז, נכנס גרמני למרתף והוציא את כל האנשים שהסתתרו שם.

עד סוף ימי לא אשכח את מצעד־ההשפלה לתחנת הרכבת. היהודים הלכו באמצע הכביש, אנשים, נשים וטף, כולם עייפים ורצוצים (אחרי שישבו כמעט יום תמים במגרש־הריכוז), ומשני עברי הכביש עמדו תושבי פודהייצה הנוצרים והסתכלו בנו. בתחנת הרכבת החלה הטענת האנשים, גברים לחוד ונשים לחוד. אבי רצה שאכנס גם אני יחד לקרון של הגברים; הוא האמין שיצליח להינצל ולהציל גם אותי. סרבתי להיכנס לקרון המיועד לגברים, פן יגלו אותי שם ויכו אותי או יהרגוני. נפרדנו, איפוא, ואני הוכנסתי אל קרון מלא נשים וטף. היו אלה קרונות להובלת בהמות, עם שני אשנבים קטנים למעלה. קשה לתאר מה שהתרחש בקרון הזה. כולנו עמדנו בצפיפות, כי לא היה מקום לשבת. האוויר היה דחוס ומלא צחנה, והילדים בכו והתייפחו.

כעבור זמן מה התחילה הרכבת לנוע. לאט־לאט התרגלנו לחשיכה, ואז הבחנתי כי האשנבים נסגרו על־ידי לוחות־עץ וחוטי תייל. על אשנב אחד היו הלוחות מחוברים מבחוץ, ועל השני חוברו הלוחות מבפנים. ניסינו להסיר את הקרשים שבפנים, ובעזרתם שברנו את הקרשים שבחוץ וקרענו את חוטי התייל. כך נפתחה הדרך לקפיצה מהקרון.

בין הנשים הרבות היתה גם מרת הללר, מורה בבית־ספר תיכון, והיא פנתה אלי והציעה לי לקפוץ ראשונה מהקרון. היססתי לקפוץ, כי פחדתי מאוד. חששתי שאני עלולה לקפוץ בעת שהרכבת תעבור על הגשר בבוזיקוב־ליטבינוב, וקפיצה במקום זה היא מוות בטוח. הרכבת הוסיפה לדהור לדרכה, הגיעה לפוטוטורי ושם נעצרה. בהעצר הרכבת תקף אותי פחד. הייתי רעבה מאוד והרגשתי חולשה כללית, כי כל היום לא בא אוכל אל פי. ופתאום החלטתי לקפוץ מהקרון. ידעתי, שאם אמשיך לנסוע ברכבת אגיע למחנה ההשמדה בלזץ ואשרף בכבשן, ואם אקפוץ — יש בכל זאת סיכויים להצלה. בעוד הרכבת עומדת בתחנה, טיפסתי אל האשנב וקפצתי החוצה, ואחרי קפצה ציפקה נאס (בת השוחט). התגלגלנו לצדי מסילת הברזל והתחלנו לרוץ. הגרמנים ירו אחרינו, אולם בינתיים התחילה הרכבת לנסוע והם לא פגעו בנו. היה בכוונתנו לרוץ בכיוון לפודהייצה ולחזור העירה, אך כפי שנוכחנו אחר־כך רצנו בכיוון הפוך. באישון לילה נכנסנו את ביתו של שומר־יער. סיפרנו לו שאנו פולניות ונסענו ללבוב עם סחורה, אולם הגרמנים לקחו מאתנו את כל הסחורה, יען כי אסור היה לסחור בתוצרת חקלאית, ואנו ברחנו כדי להינצל ממעצר. אינני יודעת אם האמין השומר לסיפורנו — הוא „השתכנע" רק כאשר הורידה ציפקה שעון־יד ומסרה אותו לידיו. תמורת השעון הרשה לנו לשהות אצלו עד הבוקר, ובבוקר השכם העיר אותנו ושילח אותנו לדרכנו. היה זה יום ראשון בשבוע. הלכנו ברגל, עברנו בכפרים רבים שתושביהם הסתכלו בנו בחשד־נות, אך לא מסרו על כך למשטרה.

בערב חזרנו לפודהייצה. שם נודע לי שגם אבי קפץ מהקרון וניצל. אמי הספיקה בינתיים לקבור את אחי ההרוג. למחרת יצאתי למקום „עבודתי", שהיה גם מקום מחבואי, ואחרי זמן קצר עזבו גם הורי ואחותי את הגיטו.

ארבעה־עשר חודשים היו הורי בבית משפחת באביאר־צ׳וק בכפר הולנדרי. היתה זאת משפחה הגונה. הם קיבלו את כל הרכוש הנייד של הורי, והובטח להם שאחרי המלחמה יקבלו גם את שדותיו של אבי. בעל־הבית היה איש טוב ונבון, אולם אשתו היתה אשה רעה ונוסף לכך קמצנית, והיא התייחסה אל הורי כמו אל כלבים. מקום מחבואם היה בעליית הגג מעל לרפת; בקיץ היה שם חם מאוד, ובחורף — קר מאוד. האוכל היה רע ובלתי מספיק. תפוחי האדמה שהוגשו היו לרוב קשים וקרים, ואפילו מים ניתנו להם במידה בלתי מספקת. מאז ומתמיד אהב אבי לשתות הרבה, וכאשר נכנסו לרפת להשקות את הבהמות היה מבקש שיתנו גם לו לשתות; אולם הם היו משקים תחילה את כל הבהמות, ומשנותרו מים בדלי היו מגישים לאבי.

היחס אליהם הלך ורע, בעיקר משום שהמצב הזה נמשך יותר מכפי שחשבו בתחילה. נוסף לכך החמירו הגרמנים יותר ויותר בענשים על הסתרת יהודים. המצב הזה נמשך עד מארס 1944, עת שצבאות ברית־המועצות הגיעו לטאר־נופול ושהו יום אחד גם בפודהייצה. עם כניסת הצבא הסו־בייטי החליטו הורי לצאת ממחבואם למחרת בבוקר, אולם בינתיים נסוג הצבא הסובייטי, והם נאלצו להישאר במחבואם עוד שלושה חודשים, עד לשיחרור הסופי בקיץ 1944.

היחסים בין הורי ובין המשפחה שהחביאה אותם הם טובים מאוד עד היום הזה. הורי ממשיכים לשלוח להם כסף וחבילות יקרות ערך — סוף־סוף הרי סיכנו את חייהם כדי להציל את חיי הורי.

★

אחותי הנשואה עם בנה, וגיסתה עם בעלה אבא רבנשטוק ובנם מצאו להם מקלט בכפר מוז׳ילוב אצל משפחה אוקראי־נית. גם גיסי לייב קרסל הצטרף אליהם אחרי שברח ממחנה־העבודה שבטרנופול.

המשפחה האוקראינית הזאת השתייכה לארגון בנדרה (בנדרובצים), והם התחרטו על שנתנו מקלט ליהודים והתחילו ללחוץ על שתי המשפחות ולדרוש שיעזבו את מחבואם. בעקבות הלחץ יצאו שני הגברים, אחי לייב קרסל וגיסו אבא רבנשטוק, מכפר מוז׳ילוב כדי למצוא מקום־מחבוא

אחר. הם נתפשו בהולנדרי על־ידי שכניהם ונהרגו. הדבר אירע בקרבת הבית שבו התחבאו הורי, ואמי ספרה שהיא שמעה את היריות והרגישה שמישהו מהמשפחה נהרג...

אחרי רצח שני הגברים השאירו האוקראינים את הנשים והילדים במקום מחבואם. הם ישבו בבונקר בתנאים קשים מאוד, ברעב ובצמא. אחותי חלתה קשה מחמת הישיבה בבונקר, ועד היום כואבות רגליה כתוצאה מהמחלה ההיא.

במארס 1944, כשהגיע הצבא הסובייטי לפודהייצה ליום אחד, הצליחו שתי הנשים עם ילדיהן לברוח לסקאלאַט. כולם ברחו יחפים, שרגליהם עטופות בסמרטוטים. רק אחרי שיחרור פודהייצה ביוני 1944 חזרו לעיר מגוריהן.

★

מקום העבודה שמצא בשבילי גיסי לייב קרסל היה אצל משפחת צווה (צעווע). מר צווה היה ממוצא גרמני, מכפר בעקערסדורף. עד פרוץ המלחמה עבד כמזכיר המועצה בסטאַרה מיאַסטו, ומשם הכיר אותו גיסי. בתקופת הכיבוש הגרמני מונה צווה למנהל ומפקח על חוות אחדות (פולוואר־קים) במחוז בז׳יזאני. הוא היה אדם משכיל ותרבותי, ובמשך כל התקופה ששהיתי בביתו התייחס אלי יפה.

גם אשתו היתה אשה טובה ומתנהגת בפשטות. עד עצם היום הזה קשה לי להבין מה הניע אותם להעסיק אותי בביתם ולסכן בכך את חייהם. ייתכן שרצו להכין לעצמם גיבוי למקרה של שינוי המשטר. אחרי מינויו כמפקח על חמש חוות, עברה המשפחה לגור בסביבת מקום עבודתו החדש. במשפחה היו ארבעה ילדים, ואני עברתי יחד אתם כעוזרת־בית ומטפלת בילדים.

מקום מגורינו היה בחווה גדולה בכפר הינוביצה שעל־יד בז׳יז׳יאני. עבדתי אמנם קשה, אבל תמורת זאת היו לי תנאים טובים: מיטה נקיה, אוכל לשובע וחופש תנועה. היו אלה תנאים ששום יהודיה לא יכלה לחלום עליהם בתקופת הכיבוש הנאצי. בתקופה הראשונה היו אי־אלה חשדות באשר למוצאי, אולם סיפרתי לכולם שהסובייטים גירשו את הורי לסיביר ואני נשארתי לבדי. פחדתי מאוד פן יגלו את מוצאי, אם כי מבחינה חיצונית לא הייתי דומה ליהודיה, וגם מבטאי בפולנית היה ללא דופי. אף־על־פי־כן נדמה היה לי בכל לילה שהגרמנים עלולים לגלות אותי ולהמיתני.

פעם קרה לי גם מקרה מוזר ומסוכן לא במעט. בשעת ה„אַקציה״ השניה, כאשר הכניסו אותנו אל הקרונות, נתנו סכום כסף לאחד הגרמנים, שהבטיח תמורת זאת לא לנעול את דלת הקרון. למותר להגיד, שהגרמני לא קיים את הבטחתו. זמן רב אחרי בואנו להינוביצה שלחה אותי פעם מרת צווה להגיש תה למפקד גרמני, שהגיע לביקור בחווה. נכנסתי אל המשרד עם התה, ולתמהוני ראיתי לפני את הגרמני שביקשנו לשחדו בתחנת הרכבת בפודהייצה. נבהלתי וברכי כשלו, אך מיד התגברתי על פחדי. חשבתי בלבי: היו שם כל כך הרבה אנשים, ולא ייתכן שהגרמני יזכרני ויכירני...

הגענו להינוביצה בסוף שנת 1942 ושהינו שם שנה תמימה. בעת ההיא התחילו הבנדרובצים להתנפל על החוות, להעלותן באש ולרצוח את המפקחים הגרמנים. אז עברתי יחד עם משפחת צווה לגור בבז׳יז׳אני. שם הייתי מוגבלת בתנועותי והשתדלתי לא לצאת לרחוב, היות והמקום היה קרוב לפודהייצה ומישהו עלול היה להכירני. עם נסיגת הגרמנים, כשהחזית התקרבה לבז׳יז׳אני, נמלטו מר צווה ואשתו עם שניים מילדיהם ללבוב, ואילו אחותה של מרת צווה עם שני הילדים האחרים נשארו יחד עמי בבז׳יז׳אני, כדי לשמור על רכוש המשפחה. כולנו נשארנו שם עד בוא הצבא הסובייטי בקיץ 1944.

מיד אחרי השיחרור נסעה אחותה של מרת צווה לפודהייצה, כדי להיוודע אם נותר מישהו מבני משפחתי. היא חזרה מיד והביאה את הבשורה המשמחת, שהורי נשארו בחיים ונמצאים בפודהייצה, וגם אחותי עם בנה נמצאים בסקאלאט.

מובן מאליו כי מיהרתי מיד הביתה — ברגל. מראה העיר החריד אותי. בכל אשר תפנה — חורבן והרס. החנויות בכיכר השוק הרוסות, הרחובות שוממים מאדם. כך הגעתי לרחוב שבו עמד ביתנו. מרחוק ראיתי אשה יחפה, לבושה חלוק חורפי (זה היה בעצם הקיץ) ועניבה אדומה משמשת לה חגורה. חשבתי בלבי: „מי הוא היצור המשונה הזה!״ כשהתקרבתי קצת אליה, ראיתי כי זו אמי. היא היתה נפוחה, ובתלבושת ה„הדורה״ הזאת עשתה עלי רושם איום. „אמא! אמא!״ צעקתי אליה, ולא האמנתי שכך נראית אמי...

על מדרגות הבית ישב אבי, גם הוא יחף, כמובן, ולבוש מכנסיים — טלאי על טלאי. אין לתאר את שמחת הפגישה הזאת. נשארתי בבית רק יום אחד, כי היו לי התחייבויות כלפי משפחת צווה. הייתי עוד חודשיים יחד עם ילדיהם, עד שהצלחתי למכור חלק מן הרכוש, ומה שלא נמכר הועבר ללבוב. בסתיו של שנת 1944, אחרי שהבאתי ללבוב את ילדי משפחת צווה ואת שארית רכושם, חזרתי הביתה. נשארנו בפודהייצה עד לסיומה של המלחמה, ומיד לאחר זה, במאי 1945, הגענו למחוז שלזיה שבפולין.

בשלזיה קבענו את מגורינו בעיר ואלבז׳יך. שם התחתנה אחותי האלמנה, וגם אני מצאתי שם את בחיר לבי. הורי עלו ארצה בשנת 1949, אחותי — בשנת 1950, ואילו אני עם משפחתי עלינו רק בסוף 1956. בעלי עבד כמהנדס ראשי בבית־חרושת גדול, וממשלת פולין לא נחפזה לאשר יציאתם של אנשים בעלי השכלה אקדימאית.

יוסף קרסל

מפודהייצה לרוסיה הסובייטית

(קטע מעדויות יד־ושם)

...בספטמבר 1939 נכנסו צבאות ברית־המועצות לפודהייצה. בחיי משפחתנו לא אירעו בקשר לכך שום שינויים רציניים. אבי המשיך לנהל את בית־מלאכתו לחיטות, ואני המשכתי לבקר בבית־הספר הכללי. עם בוא הצבא הרוסי פסקה כמובן פעילות ארגוני הנוער הציוני, שאליהם השתייכתי גם אני.

עד לפרוץ מלחמת העולם השניה היתה פודהייצה עיירה יהודית טיפוסית בגליציה המזרחית. אוכלוסית העיירה מנתה שבעת אלפים יהודים, אלפיים אוקראינים ואלף פולנים. האוכלוסיה היהודית היתה ברובה המכריע ענייה. לנוער לא נשקפו סיכויים טובים לעתיד, על אף העובדה שלמרות התנאים הקשים גדולה היתה שאיפת בני הנוער להשכלה ומדע, ובהמוניהם נהרו לבתי־ספר תיכוניים ואף לאוניברסיטאות. עם סיום למודיהם הצטרפו למחנה מחוסרי העבודה בעלי תואר אקדמי. בית חרושת אחד לנסירת עצים וטחנת קמח היוו את כל החרושת בעיר. היהודים עסקו במסחר ובשרותים. מסביב לעיירה היו כמה כפרים אוקראיניים וכפר פולני אחד.

האוכלוסיה האוקראינית היתה לאומית קיצונית. לפני המלחמה פיתחו האוקראינים באזור פודהייצה והסביבה פעילות ערה ברוח ההגדרה העצמית. כתוצאה מכך נערכו מטעם הרשות הפולנית כמה „פציפיקציות", כלומר: פעולות השכנת שקט וסדר באמצעות עונשים ושפטים, ואחריהן אמנם ישבו האוקראינים בשקט.

אחרי ששטחים אלה נספחו לברית־המועצות הרימו האוקראינים ראש. הסוכנים ההיטלראים היו אקטיביים באופן יוצא מהכלל במחוזות הללו, והרוסים גילו, שלאנשי היטלר השפעה גדולה ביותר בשטחים הללו.

הלאומנים האוקראינים ניגשו מיד אחרי ספטמבר 1939 לפיתוח נרחב ומסועף של פעולות טירור, ונציגי השלטון של ברית־המועצות נפלו קרבן להתנקשויותיהם. כתוצאה מפעולה נגדית מטעם השלטונות היו גירושים רבים של משתפי הפעולה עם הגרמנים לתחומים המרוחקים של ברית־המועצות.

באותו מצב פרצה מלחמת הגרמנים־הנאצים נגד ברית־המועצות ב־22 ליוני 1941, וכבר ביום הראשון למלחמה זו הפציצו הגרמנים את פודהייצה. אבי נפצע בראשו משבר של פצצה.

אף־על־פי שפודהייצה שכנה בקרבת הגבול, נמנעו הגרמנים הפולשים מלכבוש מיד את כל השטחים, והם כבשו את עירנו רק אחרי שבועיים. בינתים הספיקו הרוסים לפנות מכאן את משפחותיהם, ולאוכלוסיה העירונית אמרו שלא לזוז מן המקום, באשר פודהייצה לא תימסר לאויב. אכן, באחד הימים, בבוקר, עמדנו על המצב האמיתי וראינו ששלטונות ברית־המועצות נסוגו לגמרי מן העיר. במצב זה כבר אי אפשר היה לדחות את הבריחה. הדרך למונסטרז'יסקה נפתחה כמעט לרווחה, ברם לא היה עם מי לנסוע.

אבא ואמא עם שניים מילדיהם הצליחו למצוא להם מקום בעגלה, ובינתים הלכתי אני ואחי לחפש ולקנות לחם. ברם, כשחזרנו לא מצאנו כבר את העגלה. בבהלה שקמה בעיר נפרדתי גם מאחי, שפנה לכוון מזרח, ואילו אני התכוננתי לצאת לדרך בקבוצה מאורגנת שהכילה כעשרים נערות ונערים. הצלחנו להבקיע לנו דרך ולחדור מעבר לגבול הישן עם רוסיה, והגענו בהליכה ברגל עד לעיר ז'יטומיר; בעיר זו, בשעת ההפצצות, נתפרדה החבילה, הקבוצה שלנו התפזרה ונשארתי לבדי.

מיד התיצבתי בפני ה„וויינקומאט" וביקשתי לגייסני כמתנדב לצבא. אז טרם הגעתי לגיל 17 ומלבד זה הייתי קטן־קומה. לצבא לא רצו לקבלני, אך הם היפנו אותי ל„בריגדת העבודה" שנשלחה למליטופול. עסקנו שם בכריית חפירות, לשם הגנה על הגישה לקאכובקה. במשך כל זמן העבודה השתדלתי במפגיע שישלחוני לחזית המערכה, אך ללא הצלחה יתירה. במקום זה צרפוני מיד לחיל־משמר של רכבת טעונה נשק. בדרך נפצעתי קל, ואחרי זה היפנו אותי לסטאלינגראד לחקירה. ומשם הגיעה חות־דעת ללא ערעור, שאני צעיר מדי וגם קטן מדי בשביל הצבא, ובנובמבר 1941 סולקתי גם מעבודת הסיוע בצבא.

(הפרקים הבאים של דברי העדות מכילים פרטים על: א) נסיעה לגורל הפולני אנדרס ולקולחוז; ב) שביתת היהודים בקולחוז; ג) פגישתי עם אחי; ד) „התארגנות הפלוגה היהודית"; ה) הגנה על עמדה איסטרטגית חשובה; ו) פציעה שניה ובית־חולים; ז) עבודה ארגונית ומסירה לדין).

שושנה הבר (לבית פייגנבוים)

ממסע ההשמדה והחורבן בפודהייצה

הייתי חניכת קן „השומר הצעיר" בעירנו. למדתי תפירה והייתי בת 16 כשהחלו הרדיפות של הנאצים נגד היהודים. כתופרת קבלתי אישור מיוחד מהגרמנים בתור „יהודיה מועילה", כדוגמת יהודים בעלי מקצועות אחרים שעבדו בשביל הגרמנים, ומקום עבודתם היה מרוכז מחוץ לגיטו שקראוהו בשם „מחנה עבודה". לשם העבירו את האנשים בלווי שוטר גרמני.

בתחילה השתכן מחנה העבודה בבנין הגדול של ה„רבי הבורשטינאי", ברם אחרי זמן מה התקימה „סלקציה", כי נתברר שבין העובדים בעלי „תעודות חשובות" התגנבו גם אנשים בלי מקצועות מיוחדים. המחנה צומצם והועבר לרחוב פילסודסקי (לשעבר „הרחוב הרחב"), לביתו של הד"ר הלר. אחר כך שוב חזרו ונישנו ה„אקציות" וה„סלקציות", ושוב צומצם המחנה והועבר לבית משפחת ויינלז במרכז העיר שהיה מגודר יפה, ובמקום הזה נשאר המחנה עד לחיסולו, אחרי שהנאצים הכריזו על העיר שהיא כבר „נקיה מיהודים". לעבודה היינו הולכים עם סרט „מגן דוד" על השרוול, והבחורות נאלצו לגזוז את שערות ראשן. לי היו צמות ארוכות ויפות ולא הורדתי אותן, ורק כיסיתי את הראש במטפחת, ודבר זה עזר לי לא פעם לצאת מחוץ לגיטו בלי „מגן דוד" לשם קבלת אוכל בימי הרעב הגדול בגיטו או קצת חלב בשביל הילדים בימי המחלות שפקדו את הגיטו, מחלת טיפוס ואחרות.

לפעמים ברחתי עם שערותי הארוכות מחוץ לגיטו, בזמן שהגיעו שמועות מהעיירות השכנות על „אקציה" ההולכת ומתקרבת, והסתתרתי אצל נוצרים, מכרים מלפני המלחמה. אבי עבד שנים רבות בתור מומחה ומשגיח ביערות הסביבה, ולא פעם עזר לאנשים שמצאתי אצלם מסתור. לא פעם מסרתי לאנשים ה"טובים" הללו את שארית כספי או מטלטלים שנשארו לי עוד מן הבית כתמורה בעד המחבוא, או שהייתי צריכה כל הזמן לתפור בשבילם משהו או לסרוג סודר, ואחרי שסיימתי את העבודה נחפזו לשלחני החוצה, ללא התחשבות בסכנה שארבה מסביב.

וזוכרת אני, שפעם בשעת „אקציה" גדולה שנערכה קצת לפני „טיהור העיר מיהודים" נכנסו אנשי הגסטפו למחנה־העבודה בבית ויינלז וירו בכולם ליד מכונות העבודה. אני שכבתי על הרצפה כהרוגה, והיות שהיה לי פצע בפנים עוד מקודם, חשבו המרצחים שכבר קבלתי כדור, וכנראה חבל היה לבזבז עוד כדור ליהודיה, וכך ניצלתי ממש בנס. אבי נרצח עוד בתחילת הכיבוש בשנת 1941, בטרם היה קיים הגיטו; הגרמנים חיפשו בבתים יהודים על מנת להעבירם למחנות עבודה שמחוץ לפודהייצה, ואבי, שהיה כבר די מבוגר (למעלה מששים) וחולני שכב במיטה באין יכולת לקום ממנה. הגרמנים ירו בו במיטה ורצחוהו. באותו יום אירעו כמה וכמה מקרי רצח כאלה. זמן מה לאחר מכן הוקם גיטו מגודר, בשני רחובות צדדיים המסתעפים מן הרחוב הראשי, שכל בתיו היו שייכים ליהודים.

כל ימי חיי לא אשכח את המחזה המחריד בעת העברת הדיירים מבתי מגוריהם לגיטו המצומצם. כל אחד, גם זקנים, נשים וילדים קטנים, סחבו בידיהם כל מיני חפצים ומטלטלים, על הגב ועל הראש, ואילו הגרמנים ומלוויהם האוקראינים עמדו מן הצד וצחקו. לא אחד מהעוברים קיבל מכות רצח, ולפעמים מהלומות מות, על שפיגר בהעברת חפציו. האוכלוסיה הנוצרית המקומית וגם איכרים מהכפרים הסמוכים התאספו ובאו לקנות מציאות או לסחוב ללא תמורה. אך הגרוע ביותר אירע בסוף ההעברה, לפנות ערב, כשהגרמנים מצאו שיש עוד יהודים יותר מדי, ולא יספיק המקום בשבילם בשני הרחובות שנועדו לגיטו (כי בעיר היו עוד יהודים מחוץ לפודהייצה, שהתכנסו לכאן מעיירות וכפרי הסביבה. יהודים שעוד לפני פקודת הגרמנים להתרכז בעיר ברחו העירה וחיפשו מחבוא מפני האוקראינים, שהחלו לרצוח יהודים מיד בראשית המלחמה). אז החלו לירות בכל אחד שנזדמן לידם ברצותו להכנס לגיטו, וכך נהרגו באותו יום כמה מאות יהודים.

אמי נרצחה ב„אקציה" הגדולה, בשנת 1942. אז תפסו הגרמנים כמה מאות יהודים, העבירום לתחנת הרכבת והכניסום לקרונות־רכבת סגורים כמעט באורח הרמטי, ללא אוכל ומים וללא אפשרות לעשות צרכיהם, בצפיפות, כמו דגים בחבית, בחוסר אויר, וכך נשלחו לכבשן בלז'ץ. בזמן הנסיעה הצליחו אחדים לפרוץ להם איזה פתח ולקפוץ מהרכבת ולחזור לגיטו אשר בפודהייצה. את אמי הוציאו הגרמנים מבונקר אחד שסודר בבית קיטנר במרכז העיר, ביחד עם עוד כחמשים איש. באותו יום נרצחו בו במקום עוד כמה עשרות אנשים, חולים, ילדים או אנשים שניסו לברוח. לא כל הנשלחים ברכבת זכו להגיע לבלז'ץ. רבים מהם נחנקו בדרך.

הנרצחים בפעולות ה"אקציות" שכבו פזורים בבתים או ברחובות; רק ביום השני אחרי ההרג אספו את ההרוגים בבגדיהם על עגלות וקברום יחד.

היה לי עוד אח אחד בן 21 שנה, שבשנת 1941 נלקח לצבא הרוסי, ובזמן שברחו לצד מזרח לקחוהו אתם יחד עם

צעירים אחרים בני גילו, וברוסיה נעלמו עקבותיו. פניתי פעמים רבות באמצעות הצלב האדום וגם ישירות למוסקבה, ועד היום לא נודע לי כלום עליו.

רושם בלתי נשכח נשאר לי מה„אקציה" הראשונה שהת־קיימה ביום־כיפור (רוב האקציות התקיימו בימי שבתות או בחגים), ואז נהרגו יהודים רבים. את הטבח ערכו הגרמנים יחד עם עוזריהם האוקראינים. רוב היהודים התאספו בבית הכנסת הגדול להתפלל ולא הספיקו לברוח. אני ברחתי עם אמי לשדות שמחוץ לעיר וכך ניצלתי בשלוש אקציות ובכולן כמעט בדרך נס. כמעט תמיד חששו מאקציה העומדת לבוא, אם לפי השמועות שהגיעו מהסביבה ואם מסימנים מובהקים, אך לא תמיד היו מאמינים בכך, ואלה שהאמינו הקדימו לברוח לשדות וליערות או שנכנסו לבונקרים שהכינו מראש.

לעולם לא אשכח את ה„אקציה" הסופית שנערכה בשנת 1943, שכתוצאה ממנה נעשתה פודהייצה „נקיה מיהודים". את הגברים הרגו במקום ליד שלושה בורות־אחים גדולים שנחפרו מחוץ לעיר, ב„הולנדה", ובכל אחד מהם נקברו כמה מאות איש. אני הסתתרתי אז תחת הגג בבית ישן ומבודד, ושוב ניצלתי בנס. בסוף ה„אקציה" האיומה השאירו בחיים יהודים מעטים, מיוחסים, או יהודים שנאספו ממחבואים, והגרמנים לקחום אתם לכסות באדמה את הבורות של קברות־האחים. אני הייתי ביניהם. היתה זאת עבודה קשה ומחרידה. כל כמה שכיסו את הקברים הגדולים התרוממה האדמה שוב ושוב. הנה התרומם חלק של גוף חשוף. הנה נתגלה רגב אדמה עם שלולית דם שהחלה לרתוח ממש כמים רותחים, כי בבורות היו רוב הנרצחים ערומים, בצוותא, גברים, נשים וטף, שברבים מהם כמעט שלא ירו. לעתים נשפך מן הבור זרם של דם שהחל לנזול מסביב. ומסביב למקום ההרג התגלגלו קרעי שטרות־כסף שברגע האחרון קרעום לגזרים שלא יפלו שלמים בידי המרצחים.

יומיים־שלושה לאחר מכן אספו הגרמנים את השרידים, כמה עשרות יהודים שנשארו בחיים, והעבירום באמתלת־שוא למחנה־עבודה ליד טרנופול תחת משמר חזק של אנשי גסטפו ואוקראינים, ובדרך, במרחק כמה קילומטרים מחוץ לעיר, בכיוון לטרנופול, ליד כפר קטן בשם זאהאיצה, ירו בכולם. אני לא הייתי בתוך השארית הזאת, כי ברחתי עם חברה יהודיה מסטאניסלב לשדה ומשם סרנו לכפר קטן בשם ריגאיליחה, במקום שהיה לחברתי מכר בשם קראנציגלובה, ושם נשארנו עד לשחרור האזור בידי צבאות הרוסים. עלי לציין, שהאיכר הזה וחבריו בכפר לא היו קתולים נוצרים, כי־אם בני כת מיוחדת, שחבריה האמינו בברית הישנה והחדשה כאחד. הם נקראו בשם „סובוטניקים" או באַדאַצ׳ע פיסמה ס׳ביינטעגא". האכר המארח יעץ לנו לא אחת להצטרף לאמונתם. הם עזרו גם ליהודים רבים אחרים.

נשתחררתי מזוועות האימים האכזרית בשנת 1944—1945. אחרי שנודע לי שמעטים מאד מן היהודים נשארו בחיים, ברחתי מהסביבה העוינת, ומאז עשיתי כל מאמץ לשרוף את כל הגשרים מאחורי, בהימלטי מארץ חושך וצלמות שאנשיה הפולנים והאוקראינים התנהגו כזאבים טורפים, ולהתחיל בחיים חדשים, במדינת ישראל. מצאתי בן־עיר מפליטי השואה שנאות לשאתני לאשה. יש לי שתי בנות מוצלחות ובית מגורים משלי. ברם הבריאות ממני והלאה. מחזות האימים שהייתי עדה להם אינם משים מזכרוני. הכל נחרת במוחי כבספר־זכרון, ולא פעם אראה בשנתי — מחזות בלהות של רצח וקטל ובכדי להרגע עלי להשתמש בכדורי־הרגעה. לא פעם אני שואלת את עצמי מהיכן שאבתי את הכוחות הרבים והע־צומים הללו, שבעזרתם ניצלתי פעמים רבות משיני המות האכזרי? נעניתי לפונים אלי מטעם „יד ושם" לא ברצון רב, קשתה עלי מאד המלאכה הזאת, להעלות מחדש את זכר הבלהות שעברו עלי, כי ידעתי שדבר זה יגרום לי שוב כמה לילות נדודים. ורק הרעיון להנציח את כל הסבל שנגרם לנו על ידי העמלקים של המאה העשרים ולהעלותו על דפי ספר־הזכרון של עיירתנו פודהייצה קסם לי, ואני מקיימת בזה את דברי הכתוב „זכור את אשר עשה לך עמלק".

שרה דרורי (לבית רוטשטיין)

כיצד ניצלתי

היה זה ביולי 1942. מכל משפחתנו נותרו בחיים רק אני ואחי פנחס. אבי ז"ל נשלח למחנה - ריכוז בקאמיניץ פודולסקי ולא חזר עוד משם. אמי ז"ל ושתי אחיותי סוסיה ומאטי (מתילדה) נשלחו למחנה־ההשמדה בלזץ. אחי ואני התגוררנו בגיטו אצל ישראל ואלטוך, אשר ריחם עלינו והכניסנו אל ביתו.

מצבם של אלה שנותרו בחיים היה נואש; הרגשנו וידענו כי עומדים אנו על סף הכליון, ובלב כל אחד מאתנו היתה רק מחשבה אחת: כיצד להציל את חיינו.

מכיוון שחברי בוזיו נאס עבד אז במשרד־העבודה של הגרמנים, הבאתי לפניו את תוכניתי: להגיע לגרמניה במסווה של נוצריה. באותה תקופה היו הגרמנים מגייסים נוצרים צעירים ושולחים אותם לגרמניה לעבודה בבתי־חרושת, למען „המאמץ המלחמתי". לצורך זה היו מגייסים מתנדבים, ובאין

מתנדבים היו תופסים צעירים ברחוב או בכנסיות ובבתי קולנוע ושולחים אותם לעבודה גם נגד רצונם.

מאחר שמראה פני לא העיד עלי שאני יהודיה, ביקשתי מחברי בוזיו נאס להשתדל ש„יתפסו" גם אותי וישלחוני לגרמניה. בוזיו דיבר על כך עם הפקיד הממונה עליו, „פולקס דויטשה" לפי מוצאו, והלה הבטיח לסייע בהגשמת התוכנית הזאת, תמורת תשלום מסוים, לכשתבוא שעת הכושר.

עברו כמה חודשים ולא חלה כל התקדמות בביצוע התוכנית. ביום בהיר אחד נהרג חברי בוזיו נאס — אחד המנהלים הגרמנים של משרד העבודה ירה בו, סתם מתוך „ספורט", והרגו. אחרי מותו לא ראיתי כל סיכוי להגשמת התוכנית וכמעט התייאשתי ממנה.

יום אחד עבר במקרה בגיטו ה„פולקס־דויטשה" שהבטיח בזמנו לבוזיו לסייע בעניין בריחתי. קפצתי החוצה והצגתי עצמי לפניו כאותה נערה שאודותיה דיבר אתו בוזיו. מתוך רגש חברות לבוזיו וצער על מה שקרה לו הסכים האיש לסייע בידי, ובו במקום קבענו את היום והשעה לביצוע התוכנית.

כעת התעוררה בכל הדחיפות הבעיה — למצוא חברה מתאימה שתצא אתי לדרך, כי לא רציתי לצאת יחידה לדרך כה ארוכה ומלאת סכנות. בזמנו חשבתי לקחת אתי את בלומה שטיין, שהיתה שכנתי וחברתי הטובה, וגם חברתו של בוזיו נאס. אולם בלומה שטיין מתה בינתיים מטיפוס, וגם כל בני משפחתה, שישה במספר, ניספו בצורות שונות. התבוננתי סביבי ועיני נפלה על חברה בשם רבקה בין, שהתאימה לפי דעתי, היות ולא ניכר בה מוצאה היהודי.

היום המיועד הגיע, ובשעת לילה מאוחרת, בחורף 1942, יצאתי עם חברתי רבקה בחשאי מן הגיטו. כשבידנו רק צרור קטן ובו פרוסת לחם, סבון ומסרק. לעולם לא אשכח את הצער שגרמתי לאחי בהשאירי אותו בגיטו גלמוד ועזוב ונתון לרעב ולעבודה קשה. „הייתכן שאת עוזבת אותו?" — שאלתי את עצמי. בקרבת מקום התגוררה סבתי פרל „די בעקעריך" עם בתה ריבציע ובעלה משה וילדתם בת השלוש. הם לא האמינו בשום פנים שאצא מן הגיטו, וגם אני עצמי האמנתי בכך בקושי...

עברנו את שער הגיטו בעזרת מלך קסלר, שסיכן ממש את חייו למעננו. אך יצאנו אל מחוץ לגיטו ומיד נתפסנו ברחוב על־ידי שוטר אוקראיני, שרצה להסגירנו למשטרה הגרמנית. ברם, בדרך התעורר בו המצפון האנושי והוא נכנע להפצרותינו. הוא הפליט מפיו קללה ושיחרר אותנו. נכנסנו ללינת לילה אל דודזינסקי. לפי התוכנית היה עליו לצרף אותנו למחרת לקבוצת עובדות, שעמדה לצאת ברכבת ללבוב ומשם לגרמניה.

למחרת היום, בין הערביים, צעדנו אל תחנת הרכבת בלווית בנו בן השתים־עשרה של דודזינסקי. הדרך היתה קשה, בוססנו בשלג העמוק, רעבות וקופאות מקור ובלב מלא פחד. למזלנו לא עיכבו אותנו הפקידים בתחנת הרכבת, אם כי רבים מהם הכירו אותנו. עד היום לא אדע איך קרה הדבר, שנתנו לנו לנסוע באין מפריע. הרעב הציק לנו מאוד. בדרך התידדנו עם פולניה בת סביבתנו, שריחמה עלינו ועזרה לנו במקצת.

קשה במיוחד היתה הישיבה במחנה־המעבר המרכזי בלבוב. יום־יום נמצאו בנות שנתגלו כיהודיות והוצאו להורג על־ידי הגסטאפו. הבנות שמסביבנו חשדו גם בנו. ראשית לא היינו מצוידות כמוהן, ועצם העובדה שלבשנו מעילים ללא פרווה, וניכר היה שציפוי הפרווה הוסר מעל הצווארון — עובדה זו היה בה כדי להחשיד אותנו, כי ידוע היה שהיהודים נצטוו למסור לשלטונות הגרמנים כל פיסת פרווה שברשותם. נוסף לכך היינו מלאות פחד, מתח וציפייה, דבר שניכר ללא ספק בעינינו ובמראה פנינו.

אחרי ישיבה של שבועיים במחנה־המעבר עזבנו סוף־סוף את העיר לבוב, שהיתה פעם מרכז יהודי חשוב, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה תרבותית. גם למשפחתנו היה קשר מסוים עם לבוב; סבי ישעיהו נפטר בלבוב בשנת 1936 אחרי מחלה קשה ונקבר שם, ובזמנים כתקנם היתה אמי נוסעת מדי שנה ללבוב ליום הזכרון.

הנסיעה מלבוב לגרמניה היתה ארוכה ומיגעת. נסענו בקרונות סגורים בחברת בנות שהיו ברובן משכבה חברתית נמוכה ביותר (הבנות המשכילות והאמידות מצאו דרכים איך להתחמק ולא להישלח לעבודת־כפייה). רובן היו מצוידות כהלכה לנסיעה הארוכה, ואנו נאלצנו לבדות סיפור מתקבל על הדעת כדי להסביר את מצבנו.

לגרמניה הגענו ביום 22.12.1942, יומיים לפני חג המולד. שיכנו אותנו בסביבת העיר אסן אשר בחבל הרוהר, שהיא מרכז תעשייתי חשוב, והעסיקו אותנו בבית־חרושת לציוד אווירי. גם כאן היה מצבנו קשה ביותר — עבודה קשה, אוכל מועט, ובעיקר בעיית ההתמצאות במנהגי הנוצרים, שלא לתת מקום לחשדות כלפינו. היו גם בעיות אחרות, כגון בעיית ההתכתבות עם קרובים. בנינו לנו ביוגרפיה מדויקת שתענה על כל השאלות, והיה עלינו להיזהר מאוד שלא להסתבך בסתירות. גם כאן נשמעו מדי פעם סיפורים על יהודיות שנתגלו ונשלחו לאושוויץ, וסיפורים אלה נסכו בנו חרדה ופחד. בקרבת המחנה שלנו היה מחנה של שבויי־מלחמה פולנים, שעסקו בהקמת גשר על הנהר רוהר, ובעיית היחסים עם השבויים גם היא לא היתה קלה.

כך חיינו ועבדנו עד ראשית שנת 1945. עם התקרב צבא בנות הברית נעשו ההפצצות כבדות יותר ויותר. נקל להבין

כי שמחנו מאוד למראה ההרס והחורבן שגרמו ההפצצות, אולם מאידך היה עצם קיומנו נתון בסכנה גדולה. הגרמנים לא הניחו לנו להיכנס למקלטים ונאלצנו להישאר בחוץ חשופים לסכנת הפגיעה. היה גם חשש, שהגרמנים יחסלו אותנו לפני כניעתם לצבא בנות הברית.

למזלנו נתבדו החששות הללו, ובאפריל 1945 שוחררנו על־ידי צבאות בנות־הברית, שכבשו את כל גרמניה. אין לתאר את רגש השמחה שמילא את לבנו אחרי שנים כה רבות של סבל וסכנות. כעבור כמה חודשים הצטרפנו למחנה של פליטים יהודים, ובשנת 1947 עלינו ארצה כמעפילים.

★

זהו, בקיצור נמרץ, סיפור הצלתנו. בסיפורי זה דלגתי, כמובן, על פרטים ופרטי־פרטים, שאין מקומם בספר הזכרון שלפנינו.

הרהורים של ילידת־הארץ

נולדתי בארץ לפני שמונה־עשרה שנה, ואת העיירה פודהייצה אני מכירה רק מסיפורי אבי, אברהם־יוסף קרסל. אף־על־פי־כן עניינו אותי מאז ומתמיד חיי היהודים בעיר הזאת, ולא אחת ישבתי והקשבתי בעניין רב לסיפוריו של אבי על החיים בעיר לפני חורבנה ועל ההרס שמצא בשובו אליה בשנת 1945, אחרי שהש־תחרר משרותו בצבא הסובייטי.

העיר השתרעה על שטח קטן יחסית, אולם הנוף מסביבה היה מגוון ויפה להפליא. התושבים היהודים היו ברובם הגדול אנשי־עמל, חנוונים ובעלי־מלאכה, שהרוויחו בקושי את מחייתם. לא מעטים מהם חיו חיי עוני ממש, ודאגתם העיקרית היתה כיצד לחסוך כמה פרוטות לקנות בהן חלה ודגים לכבוד שבת. עם זאת היו רובם ככולם שמחים בחלקם, וידעו להתענג על מנוחת השבת ולחוג בשמחה את חגי ומועדי ישראל, שכל אחד מהם היה לו צביון מיוחד וטעם מיוחד, שנתגבשו במשך דורות רבים.

אחד מתושבי פודהייצה השמחים בחלקם היה גם אבי. כל המשפחה התגוררה בבית קטן, שעמד בקצה העיר, שבו חיו יחד ההורים, הבנים, ואף הבנים הנשואים עם ילדיהם. ועל אף הדלות החומרית שררו בבית אור וחום, שקרנו מנפשותיהם של האנשים שגרו בתוכו.

מלחמת־העולם השנייה, שפרצה בסוף שנת 1939, שמה קץ לחיים השלווים של האוכלוסיה היהודית בפודהייצה. העיר נכבשה על־ידי הרוסים, שהנהיגו בה סדרים חדשים, ואלה שיבשו לא במעט את חיי היהודים בעיר. הם גייסו גם אנשים רבים לצבא הסובייטי, וגם אבי, שהיה נשוי ואב לילד, נאלץ להתגייס לצבא.

זה היה בקיץ 1941. זמן קצר אחרי גיוסו לצבא הרוסי הותקפה רוסיה הסובייטית על־ידי הגרמנים וכל האיזור נכבש על־ידי הצבא הגרמני. כאשר חזר אבי לפודהייצה אחרי ארבע שנים היתה העיר כולה הרוסה וחרבה, ומאלפי תושביה היהודים נשאר קומץ קטן של כמה עשרות אנשים, שהיו גם הם מזי רעב וחסרי כל וכמעט איבדו כל צורה אנושית, אחרי כל הטלטולים והתלאות שעברו עליהם. גם אבי היה במצב מעורר חמלה, עד כדי כך שאיש לא הכירו ולא שם לב אליו בשובו לפודהייצה.

כך עמד ברחוב, בודד וזר. והנה בא לקראתו מכר, לבוש בגדים נאים ומגפיו מבריקים, אולם גם הוא לא הכירו והלך לדרכו בלי להתעכב על ידו.

„לייביש", קרא אבי לעברו.

הגבר גבה־הקומה נעצר, הסתכל בפני אבי, אך גם הפעם לא הכירו.

„מי אתה?" — שאל באדישות.

„הלא אני אברום־יוסף" — ענה אבי.

רק אז הופיע חיוך של שמחה על פני האיש. הוא מיהר להביא את אבי אל הבית הסמוך, שבו התגוררו כמה משפחות של יהודים שניצלו מהשמדה. גם אלה לא יכלו להכיר את אבי, עד שגילה להם לייביש מי האורח. רק אז האירו אליו פנים והביעו שמחתם על שניצל ונשאר בחיים.

שלושה חודשים נשאר אבי בעיר מולדתו החרבה, ובתום שלושה חודשים העיף מבט אחרון על העיר שבה הושמדו באכזריות כל קרוביו ומכריו ובני משפחתו. הוא עזב אותה לעולמים, בתקווה להגיע לארץ ישראל ולהתחיל בחיים חדשים בארץ אבותיו.

ידעתי גם ידעתי שנמצאים בארץ אלפי אנשים, שעברה עליהם תקופה של סבל ועינויים בימי מלחמת־העולם השנייה, ורבבות נערים ונערות בארץ לא זכו לראות את אבות־אבותיהם, את הסבא והסבתא, ורק שמוע שמעו על חייהם בגולה ועל קצם המר בידי הרוצחים. וחושבת אני שכל אלה צריכים, כמוני, למצוא עניין רב בחיים שנגדעו ביד אכזרית, ולאמץ את הקשר בין בניהם של יוצאי העיר הזאת, למען ימשיך להתקיים עוד שנים רבות.

הרצליה, 18 בינואר 1967.

רחל בת אברהם קרסל

ד"ר ברוך מילך

פודהייצה אחרי חורבנה

פגישתי הראשונה עם פודהייצה החרבה חלה זמן קצר אחרי שיחרורה הסופי. הגעתי אליה בדרך ללא דרך, מחמת חוסר תחבורה סדירה וסכנת התנפלויות של „בנדרובצים". היה זה בקיץ, שלושה חדשים אחרי השיחרור הראשון ע"י גדודים בלתי־סדירים של הסובייטים, שאחרי שהייה של עשרה ימים בעיר נאלצו לסגת מזרחה ולהשאיר שוב את העיר והסביבה תחת השלטון האכזרי של הנאצים. מסיבה זו לא מצאתי בעיר את כל הקומץ הקטן של יהודים שנשארו כאן וניצלו, כי חלק מהם נמלט מזרחה עם גדודי הרוסים שנסוגו.

למעשה, לא הייתי נוכח בזמן ההשמדה העיקרית בפוד־הייצה יחד עם כל הקרובים והמכרים היקרים שלי, ולא היתה לי „הזכות" לראות במו עיני את ההשמדה ושעות הגסיסה של העיר, בה נולדתי, למדתי, גדלתי ובה ניספו מרבית בני משפחתי היקרה והגדולה שמנתה למעלה מעשרים נפש (הורי, שתי אחיותי עם בעליהן וילדיהם, אחי יוסף עם רעיתו ושתי בנותיו). אז טרם ידעתי שאני נשארתי היחידי והאחרון מכל המשפחה; רק לאחר זמן נודע לי, כי אחי הצעיר נתן, שגוייס לצבא הסובייטי בשנת 1940, נפל ליד סטאלינגראד. נפרדתי ממשפחתי עוד בשנת 1939, וגורשתי ממנה ע"י הסובייטים, שמצאו במשפחתי פגם של „בורגנות", כשם שמצאו אותו פגם גם אצל משפחות יהודיות רבות אחרות מהמעמד הבינוני והצמידו לתעודת־הזהות שלהם „אות קלון עם סעיף 11". סעיף טראגי זה מנע מבעלי התעודה ההיא כל אפשרות של תנועה חפשית וגישה חפשית למקומות ציבוריים, וניתנה להם הגישה רק למקומות מסוימים; אפשרויות הלימוד של ילדיהם הוגבלו ולפעמים היו צפויים למשפטים פליליים למאסר וכיוצא בזה. לצערנו הוענק תענוג זה במקרים רבים רק הודות ל„המלצתם" של אחדים מאחינו, מבני ישראל, אשר ראו עצמם כ„פרול־טריון" וזכו סוף־סוף לראות את „המשיח" הסובייטי המביא להם את הגאולה. אותם ה„חברים" לא היססו אז לפנות ל־„משיח" — הגואל הנכרי — ולמסור לידיו את אחיהם החוטאים בחטא הבורגנות. אכן גם כאן פעלה האימרה הפולנית הישנה „שאין דבר רע בעולם שלא ייגמר בטוב". גם במקרה זה ניצלו מציפורני המרצחים הגרמנים רבים מאלה שהוגלו לסיביר בשל שייכותם ל„מעמד הבורגני" וכדומה.

והנה הגיע תורי. כבן למשפחה המוכתמת ב„סעיף 11" בתעודת־הזהות, העבירוני בתור רופא לעיר אחרת, לעיירה טלוסטה שבגליציה עם קהילה יהודית מאד נחמדה, והגורל אינה לידי להישאר בעיר ההיא ובסביבתה כמעט בכל תקופת השואה. חיי ופעולתי שם מתוארים במקצת בספר הזכרון שהופיע מטעם יוצאי העיר הזאת בישראל. בעיירה זו איבדתי

ד"ר ברוך מילך בגיטו טלוסטה

את בני משפחתי הקרובים ביותר, שנרצחו באורח אכזרי וטראגי. בני היחיד, בן שלוש, נקבר חיים בקבר־אחים בעודו חבוק בזרועותיה של גיסתי דאז קלרה ויינלס, נערה יפת־תואר בת 17, שבעת אחת ה„אקציות" קיבלה כדור בראש ונפלה יחד עם הילד החי לתוך הבור, יחד עם מאות הרוגים אחרים. באותו יום הוציאו אתם יחד מהבונקר שבו החבאתי אותם את חותנתי, אם־אשתי, מרת רחל וינלס ז"ל, ורצחוה. זה נודע לי יום אחד אחרי שחזרתי העירה. בעיר זו גם שיכלתי את אשתי הראשונה, את פפה מילך לבית ויינלס, שהוצאה יחד עם גיסתה אוה ובנה בן השלוש וחצי ממחבוא תת־קרקעי בשדה, ושתיהן נרצחו בידי אנשי הס.ס. ועוזריהם האוקראינים.

כאשר רק הגעתי לפודהייצה והסתכלתי במבט ראשון על עירי שנחרבה, תיארתי לי במחשבתי ובלבי כל מה שעבר עליה ועל אנשיה במשך שלוש שנות כליון והשמדה שלא הייתי בה. עוד לפני שנפגשתי ושוחחתי עם אנשים מיהודי פודהייצה, עברו לפני עיני כל האירועים והמראות של „שבעת מדורי הגיהינום" כפי שראיתי בטלוסטה, אשר היו מנת גורלם של כל הישובים והקהילות היהודיים בפולין, ולפתע שוב עברו לפני עיני מחזות בלהות של גיטו, אקציות, גירושים מבתים, חדרים מלאי ילדים רעבים ואנשים חולים בכל מיני מחלות מדבקות. כל מה שהספקתי כבר לראות במקום אחר ושהיה דומה לגמרי לנעשה גם פה, כי כרופא היתה לי לא פעם גישה למקומות שהיו אסורים לאחרים, ולי היתה ה„זכות" האיומה הזאת לחזות מקרוב בפרצוף ה„זוועה". ושוב ראיתי

JUDE

eigenhändige Unterschrift
власноручний підпис
własnoręczny podpis

Nr. 1241

Name: Dr. Milch
Прізвище
Nazwisko

Vorname: Boruch
Імя
Imię

geboren am: 20.6.1907
уроджений (а) дня
urodzony (a) dnia

in: Podhajce
в
w

Wohnung: Ort Tłuste
Мешкання: місцевість
Mieszkanie: miejscowość

Strasse:
Вулиця
Ulica

Berufsstellung: Arzt
Становище в званню Лікар
Stanowisko w zawodzie Lekarz

ist Mitglied der GESUNDHEITSKAMMER
є членом Палати Здоровя
jest członkiem Izby Zdrowia

Krakau, den 1.4. 1942

der Leiter
i. V.

(Dr Kroll)

GESUNDHEITSKAMMER im Generalgouvernement f. d. bes. poln. Gebiete

תעודת זהות גרמנית של הרופא ד״ר מילך בטלוסטה (1942)

Legitymacja nr. 47

Ob. Dr. Zielinski

Jan

ur. 20.6.1907 r. Podhajce

zam. Opola, Pl. Czerwonej Armii 5

zatrudniony (a) jest w Panstwowym Urzędzie Repatriacyjnym, Powiatowy Oddział w Opolu

w charakterze Lekarz

Kierownik Refer. Zdrowia

Ważna do 31 grudnia 1945 r.

Opole, dnia 14 listopada 1945

Kierownik Oddziału

własnoreczny podpis

Uprawnia do przejazdów państwowy środkami komunikacyjnymi według u taryfowych dla urzędników państwowy

תעודת זהות פולנית של ד״ר מילך בשם בדוי — יאן זילינסקי — בשנת 1945

בעיני יהודים על מטעניהם, רכושם וחפציהם, שהוגלו ממקום למקום, מכפר לעיר, מרחוב לרחוב, מבית לבית ומחדר לחדר. ראיתי — ועיני לא חשכו מראות — מאות גויות של אנשים חפים מפשע שנרצחו באורח שיטתי ושטני בכל הדרכים והאמצעים הרצחניים. מהם שנתפסו ונשלחו למחנות ולא חזרו עוד משם ולא ראו את פני משפחתם, כשם שקרה כאן עם גיסי המבוגר אוזיאש וולפיש ז״ל. מהם שנורו במקום, או גוועו מרעב, ממחלות או ממכות רצח. מהם שגועו באיטיות מצפיפות, קור וחוסר בגדים, ממגיפות של טיפוס, דיזנטריה. ובאותה שיטה בדוקה ואכזרית הביאו המרצחים הנאצים גם את עירנו פודהייצה לגסיסה ולכליון.

אך כאבי ודאבוני היו גדולים עוד יותר בשעה שהעליתי בזכרוני את העיר פודהייצה, שהיתה פעם עיר מלאה חיים יהודיים, שהצמיחה שיכבה של אינטליגנציה יהודית, של רבנים ואנשי מעלה, סוחרים גדולים, מעלי מלאכה מעולים, מלומדים ואנשי שם, וסתם משפחות יהודיות מאושרות ויפות של „עמך״. מה נשאר מכל החוסן הרב הזה? הכל היה לעפר ואפר. הכל נחרב ואיננו. פודהייצה היהודית נחנקה בגיטו, במרתפים, בבונקרים, בבורות עמוקים, ביערות, במחנות ובקברים משותפים. ואז התחלתי לשקוע בהרהורים עד שבאתי לכלל החלטה, שלא לנוח ולא לתת מרגוע לנפשי עד שאצליח לתת בטוי מעט ולהנציח באיזו צורה שהיא צורה לפחות חלק מהאסון הגדול הזה, במסגרת ספר-זכרון של עיירתנו, שבה ניגרו דמי בני משפחתי, קרובי, ידידי ומכירי, עיר השולטת במכמני תחושתי בכל שלל צבעיה, והזכרונות על מעשי הזוועה של חיות-הטרף הנאציות וקלגסיהם אינם משים אף לרגע ממחשבותי.

היה זה ביום ראשון לשבוע לפני הצהרים כשהגעתי לפודהייצה. באחד הרחובות הראשיים של העיר (בז׳יז׳אנסקה) שבו היו הולכים מן הכנסיה היונית-קתולית (האוקראינית) דרך מרכז העיר (כיכר השוק) נפגשתי עם מרבית האוכלוסיה האוקראינית של העיר ופרבריה, כשיצאו באותו זמן מן הכנסיה עם סיום התפילה. רובם היו צעירים ונשים עם ילדים רבים, וכולם היו חפשיים ועליזים. כאשר הסתכלתי בהם נדמה היה לי לפי הרושם הכללי כאילו בזמן האחרון לא עבר עליהם שום מאורע ולא סבלו ממשהו. כולם היו לבושים בבגדי חג, מראה פניהם חגיגי, והם שוחחו ביניהם בקול רם, ואף צחקו בלי לשים לב לכך שאבנים מרובות שעל המדרכות המתוקנות שדרכו עליהן ברגליהם היו אבני-מצבות מבית-העלמין היהודי העירוני, ואפשר לקרוא עליהן את הכתבות, שמות הנפטרים והתאריכים. כבר אז הייתי בטוח שבין ההמון העוזב את הכנסיה נמצאים רבים ששיתפו פעולה עם המרצחים הנאצים, ובאותם הימים התעשרו רבים מביזת השלל היהודי. יתכן שמרביתם לא היו מרוצים מן המצב הפוליטי והמשטר שבא עם כניסת הסוביטים לאזורנו. ברם ראיתי והרגשתי כיצד אסונם האיום של היהודים הופך אצל הגויים לתחושת סיפוק וקורת-רוח, ואפילו הטובים שבהם („הטוב שבגויים״ בפי חכמי התלמוד) השתוקקו לראות ברצח היהודים עונש מן השמים על רצחם את ישו... אחדים מהם, שבקושי הכירוני, נענו לי באמירת שלום, תוך תמהון רב למראה עיניהם, כי לא האמינו שאני נשארתי בחיים, ובטח הצטערו על כך.

תוך הליכה והסתכלות בהמון היוצאים מן הכנסיה נתקל מבטי בצעיר אוקראיני אחד שבין המטיילים, בגיל 16 או 17, שהיה לבוש במעיל עליון של אחי הצעיר נתן ז״ל, שתפרו לו זמן קצר לפני פרוץ המלחמה, וטרם הספיק ללבשו. את המעיל היכרתי בקלות, והוא כאילו התחנן אצלי לנקום את נקמת בעליו. ניגשתי איפוא אל הצעיר ההוא ושאלתיו, מנין לקח את המעיל וכיצד הגיע אליו, והלה ענה לי בחוצפה שאין זה ענייני, וחיש רצה להסתלק מהמקום. אך אני לא חפצתי לעבור בשתיקה על המקרה הזה, אם מתוך כאב על אבדן משפחתי ואם תוך רצון של נקמה, ואף הייתי עוד בעל מרץ ורוח להתאבק עם אקדח שנשאר לי מהזמנים שבהם הסתובבתי ביערות, ועל ידי היה עוד יהודי מפודהייצה, בחור בשם קסלר שרק חזר מרוסיה והיה עוד לבוש במדי הצבא האדום. לקחנו את הצעיר הנוצרי בכוח לתחנת המשטרה, ושם התברר שהוא בנו של אכר מאחד מפרברי פודהייצה (האליץ) בשם שווינציצקי, שהוריו היו ידידים ומכרים של הורי, ואחרי שמשפחתי עברה לגור בגיטו, שחוסל אחר כך בידי הנאצים, עבר חלק מרכוש הורי לרשותם, ובתוך זה גם מעילו של אחי. הענין הזה נסתיים בטוב, אחרי שביקרתי בלווית שוטר אחרי הצהרים אצל משפחת הצעיר וקיבלתי בחזרה חלק קטן מהחפצים, שהיה להם רק ערך סמלי בשבילי, ואת השאר השארתי להם ללא הסקת מסקנות. עלי לציין, שהשלטונות הסובייטיים לא הסתכלו על מקרים כאלה בעין יפה ולא ששו לעזור בפעולות דומות. היה לי הרושם, שבדרך כלל לא היו מרוצים מזה שחלק מסוייב של יהודי העיר נשארו בחיים. ואותו בר-נש, איש אמונם של הסובייטים, בשם ריבאלצ׳ינקו, שכיהן כמושל המחוז בשנים 1940/41, חזר גם עכשיו לאותו תפקיד ובאותן ההשקפות האנטישמיות של אוקראיני לאומני כמקודם. כאשר פניתי אליו בענין אחד הרופאים היהודים המקומיים בשם ד״ר רייכמן, שנפוצו עליו שמועות שהוא חי ונמצא בכפר סמוך בידי אוקראינים-לאומנים-בנדרובצים ואפשר עוד להצילו, ענה לי שלא קל לבצע את שחרורו, בהוסיפו כלאחר יד, שאילו היה מצוי אצל הבנדרובצים, אף היה לוחם לטובתם ועוזר להם בתורת רופא ומגיע לו עונש, וה„נ.ק.וו.ד.״ כבר

יטפל בו... הוא יעצני שלא להתערב בענין ולא לסכן את עצמי על-ידי החיפושים אחריו, באשר מסוכן הדבר להסתובב בסביבה, מצד הבנדרובצים. עד היום לא ידוע לי מה אירע באמת עם הד״ר רייכמן, ומה היה גורלו בסופו של דבר.

קשה מאד להעלות על הנייר, מה היתה הרגשתי עם כניסתי לפודהייצה ופגישתי עם ראשוני הניצולים. גיליתי שהניצולים הצטמצמו וחיו יחד בצפיפות, אך ורק כדי למצוא מעט חמימות ועידוד. אף שמץ של שמחה לא מצאתי בפגישה עצובה זו. כולנו היינו ספוגים מטען כבד של זכרונות, חזיונות בלהות וסיוטי אימה ודמעות החניקו את קולותינו בגרון. כולנו היינו עדיין המומים באין יכולת נפשית להסתגל לרעיון כי אכן רק אנחנו המעטים הנמצאים כאן נותרנו בחיים וכל היקרים לנו נגרפו ואינם. זכרתי את מאמר חז״ל: כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא״. והרי אחרי סיוט וכליון כזה שעבר על עמנו בפולין ובארצות אחרות נחשבה כל נפש מישראל שנשארה בחיים כעולם מלא. התענינתי לדעת פרשת קורותיו של כל אחד מהניצולים וכיצד שיחק לו המזל ונשאר בחיים. להפצרותי נפתחו הלבבות וכל אחד גילה את סגור לבו. שמענו על חזיונות מזעזעים, „אקציות״, פעולות ה„יודנראטים״, על ה„אורדנונגסדינסטן״, על גזל הרכוש ומעשי רצח שונים בגלגולים שונים ומשונים עד לחיסול הגיטו, על החרמות ודמי עונשין. האווירה בעיר היתה מתוחה; כשבעים אחוז מבתי היהודים, בתי מגורים ומסחר עם בתי הכנסיות נחרבו עד היסוד. ואילו רובם של שאר הבנינים, ובהם גם בנין בית־הכנסת הגדול (די גרויסע שיל) — מראיהם היה כמו אחרי פוגרום קשה או אחרי שריפה גדולה, ללא סדרים ואף ללא גגות. נפערו חלונות ודלתות, קירות ערומים וריקים ללא רהיטים. ורק בבתים ספורים של יהודים התגוררו נוצרים, שכנים מימים עברו או אכרים מהסביבה, מאלה שעבדו פעם אצל היהודים גרי הבתים הללו בתור פועלים, חוטבי עצים, משרתות וכיוצא בהם. אצל רבים מהם נשאר חלק מהרכוש היהודי הנשדד. ואילו בבתים המתוקנים יותר השתכנו המשרדים של השלטון, וחלק מהם היו תפוסים בידי פקידים סוביטיים. לרוע מזלי נשארו שלמים כל הבתים של בני משפחתי, שלי, של הורי, אחיותי ואחי, וגרו בהם נוצרים מבני העיר או מרוסיה. נכנסתי לבית הורי שליד בית ממשלתי, שהכינוי „פוביאט״ נקרא עליו, ומצאתי בו שתי משפחות נוצריות, משפחת העוזרת שלנו לשעבר ומשפחת פועל אחד שעבד פעם אצל הורי. חלק מהרהיטים הישנים של הורי עוד היו מצויים בדירה. כשראו אותי נכנס ראיתי אותם נדהמים, ובכל זאת הראו פנים שוחקות כאילו היו שמחים ומאושרים על שנשארתי בחיים, ואילו לאמיתו של דבר היו חרדים לעצמם והיו עצובים. בכלל לא שוחחו אתי על העבר, ורק שאלו מה אני חושב לעשות להבא. הם הציעו לי להישאר וללון אצלם, ומובן שלא עלה על דעתי לקבל את עצתם, אחרת לא יכולתי היום להעלות על הנייר את הזכרונות הללו.

השרידים המעטים שנשארו, שארית הפליטה, שנקבצו כאן ממחבואיהם מכל הסביבה, מן היערות והבונקרים, התגוררו כמעט כולם יחד בבית אחד של מרדכי לרר אשר במרכז העיר, ליתר בטחון, מתוך פחד מפני האוקראינים הלאומנים, פן יבואו להשמידם, כדי שלא ישאר זכר מן היהודים המקומיים שיוכלו פעם להעיד נגדם או לתבוע מידיהם בחזרה את הרכוש הנשדד. כולנו יצאנו יחד אל קבר־האחים לערוך תפילה בציבור ולומר קדיש לזכר הקדושים, ורק בקושי היה מנין של גברים במקום, כי רק שתי משפחות שלימות נשארו בחיים: משפחת משה גרוס ומשפחת איצ׳ה שורץ; השאר היו בודדים או בודדות. אחד הניצולים הראה לי צילום של קבר־האחים, בזמן שהיה פתוח, כי לפני כמה ימים באה העירה ועדה ממשלתית של „שברניק״, שחבריה נסעו ממקום למקום לחקור את פשעי הנאצים. היה זה נסיון קשה מאד להסתכל בצילום, בו ראינו חלקים שונים של גופות מאות אנשים, נשים וטף, שנרצחו במקום הזה. לפי ידיעה שקבלתי אז נהרגו שם גם הורי. הדבר אירע באחת ה„אקציות״ האחרונות, ב„הולנדרה״ אשר בכוון הכביש לבז׳יז׳אן מחוץ לעיר. כעת היה הבור מכוסה אדמה טריה, ישר לגמרי, ומסביב שררו שקט ודממה, ולא נשמע אף קול רשרוש של עלי עצים או צפצוף של ציפורים כפי ששומעים לא פעם בבית־העלמין, כי אף עץ אחד לא נמצא במקום הזה. לקחנו איפוא דף נייר גדול, כתבנו עליו היסטוריה קצרה של קבר־האחים הזה עם תאריכים, הכנסנו את הדף לתוך בקבוק טוב, סגרנוהו וקברנוהו עמוק עמוק ליד הקבר. עד כאן פרשת קבר־האחים האחד.

למחרת היום יצאתי לקבר־האחים הגדול השני של קדושי פודהייצה והסביבה, שנמצא יותר רחוק מהעיר, בכוון הכפר

ניצולי השואה ליד קבר־האחים ב„סטארה־מיאסטו״
גראַטעווטע פאָדהייצער ביים מאַסנגרוב אין סטאַרע־מיאַסטאָ

זאהייצה. אכן ביקור זה היה כרוך בסכנת מוות, כי הדרך לשם הוליכה ליד כפר אוקראיני שסכנה נשקפה ממנו מצד הבנד־רובצים. אכן הזהירוני שלא אסתכן לצאת מחוץ לעיר לבדי, באשר עורכים מצוד במיוחד אחרי אנשי האינטליגנציה במטרה לחסלם, וסיפרו לי כי לפני כשבוע נרצח הרוקח היהודי היחידי שנשאר עוד בחיים אחרי השואה; היה זה חיימקו ויינטרויב, שנסע מפודהייצה בעגלה לעיירה הסמוכה בז'יז'אני על מנת להביא קצת תרופות ולפתוח מחדש את בית המרקחת המקומי, והבנדרובצים רצחוהו בדם קר ביערות שבקרבת הכפר מוזילוב. וכן נודע לי, שבשעה שהכריזו על פודהייצה בתור „נקיה מיהודים" (יודנריין), הוציאו את השרידים מכל האקציות, אנשים די בריאים וחזקים, בתואנה שמעבירים אותם למחנה עבוד"ה אשר בטרנופול, וביניהם היתה גם כל משפחת אחי יוסף, ובהגיעם מחוץ לעיר ירו בכולם ורצחום. כאן נראתה תמונה אחרת לגמרי. כאן, במקום הקבר, שקעה האדמה כמטר למטה מקרקע הסביבה, והשטח היה ישר וכולו מכוסה קוצים ופרחי־פרא. בכמה מקומות היו מצויים חורים ושקעים עמוקים, והיתה סכנה ממשית לעבור במקום. כאן היה מורגש ריח מיוחד במינו ודבר זה סייע לי למצוא את הבור. כחצי שעה עמדתי שם והסתובבתי לבדי במקום. ושוב עבר וחלף לעיני החזיון הנורא שהייתי לו עד־ראיה בשעתו יומיים לאחר אחת ה„אקציות" הגדולות בטלוסטה, בה נרצחו ונקברו מאות יהודים עם ילדיהם בעודם חיים בקבר־אחים, וביניהם גם בני החי שהיה אז בגיל שלוש. אכן אז, יומיים אחר הרצח, היתה התמונה לגמרי הפוכה מעכשיו. אז בלטה האדמה מהסביבה והתרוממה מעל למישור, וכל פעם התרוממה יותר בעת ששקעה במקום אחד. הקרקע במקום היתה סוערת ורותחת, ומבין הרגבים ניגרו סילוני דם ונוזלים אחרים, וריח מתים נורא נישא באויר. בתוקף הגאזים שנפלטו מן הגופות הקבורים חיים נפרצו פה ושם בכמה מקומות איברים בודדים, או איזו יד התרוממה כלפי מעלה כאילו דורשת ותובעת נקמה בעד הדם השפוך. גם כעת, בעמדי לפני הבור האיום הזה, מצאתי בסביבה שרידים וקרעים של בגדים, נעלי ילדים, שברי חפצים ושברי כלי־כסף שהקרבנות זרקום מעליהם ברגע האחרון. וכן עוד נמצאו במקום האיום הזה עשרות תרמילים ריקים של כדורים ובק־בוקים ריקים של משקאות ממשתה המרצחים. כל קרבי רעדו למראה עיני, ודמי שבעורקי כאילו שיווע לשמים. ברגעים ההם שכחתי עולם ומלואו ושקעתי כולי במראה הדם הנקי שנשפך, תוך שתיקה גמורה מצד ראשי המדינות, המדברים גבוהה על אמת וצדק, וגילו אזלת יד להתנגד למעשה הברב־ריות של הגרמנים טרופי הרצח. בלב שבור ובעינים אדומות מבכי עזבתי את מקום קבר־האחים ההמוני.

התאוששתי לאטי, וחזרתי העירה. ערכתי סיור בעיר, ואף על פי שהיה זה יום חול רגיל היה מראה העיר כמו לפנים ביום־כיפור, כלומר, יום שקט, ללא תנועה וחיים, ללא חנויות פתוחות „כתמול שלשום" לפני השואה. מכוניות היו ב„בל יראו ובל ימצאו"; פרט לעגלות אחדות לא נראה כל כלי רכב, וחוץ מכמה חיילים של הצבא האדום או פקידים סובייטים, לא נראו פני איש ברחוב. ערכתי גם סיור בבית־העלמין היהודי ומצאתיו עזוב ומוזנח, ללא גדר. הבית עם החדר לתפילה שליד השער, וגם השער עצמו היו הרוסים ונשארו רק כמה עצים גבוהים ושרידים של מצבות. אכן, רשרוש עלי העצים והעשבים העלה את המחשבה, שעל כל פנים עוד מורגש רוח־הקודש באויר ושומר על המתים הטמו־נים בתוך האדמה, והוא כאילו בא ומכריז שעוד לא אבד הכל ועוד נשארה עין צופיה...

אחרי כן פניתי ונכנסתי לבית־הכנסת הגדול (די גרויסע שיל), העזובה והפתוחה לגמרי, ללא דלתות וללא חלונות. לא מצאתי בפנים אף זכר לארון־הקודש ורק פה ושם נראו קרעי ספרי־קודש או קטעי נייר כתובים עברית. גם כאן, דומית המוות מסביב, רשרוש רוח־הפרצים מבעד לחלונות וצפצוף צפורי־הלילה עשו רושם מזעזע, ותקפני הרצון להשתפך בבכי. ראיתי את בית־האלהים בחורבנו, שנחרב בידי טמאים, וכולי מלא זעם ורגשי נקם על מעשי בני אדם ועמים הדוגלים בהשכלה ותרבות... לא קל היה לי לצאת מהמקדש שנחרב, בו ביליתי שעות נעימות בחברת קרובים ומכרים בימי שבתות וחגים וגם בימי חול, ובזכרוני עלו מלות הפיוט „העיר הקודש והמחוזות היו לחרפה ולביזות"...

יצאתי את בית־הכנסת ועיני תרו את הסביבה. הנה מרכז העיר עם הרחובות הצדדיים שתמיד היו מלאים חיים עליזים של היהודים, וכעת כולם כמעט ריקים — מדבר שממה. גוש הבתים שבמרכז העיר שהיה קיים זה מאות שנים, והמחסנים, שכתשעים אחוזים מהם השתייכו ליהודים, נחרב לחלוטין, ובכל פעם שעברתי דרך אחד הרחובות או נכנסתי לאיזה בית עזוב, כאילו צפיתי לשמוע קולות האנשים שחיו והתהלכו ואיזו תחושה מוזרה אילצתני לברוח חיש מהמקום.

מזעזע במיוחד היה מראה מקום הגיטו. סרתי לביתו של משה ליבליך, שבתקופת השואה היה משמש כמחסן לרכוש היהודים שנרצחו באקציות, ואף כעת מצויים היו שם שרידי בגדים ושברי כלים של היהודים שניספו. לדעתי כדאי היה לשמור על חפצים אלה כעל מזכרת ־קודש — אך מי יעשה את המלאכה הזאת?

שהיתי בפודהייצה 3־4 ימים, תרתי את העיר לארכה ולרחבה וראיתי במו עיני את חורבנה וכליון קהילתה היהודית. חקרתי ודרשתי מפי מכרים וסתם אנשים על קרובים ורחוקים

עד שנוכחתי לדעת שאף אחד מבני משפחתי הקרובה והרחוקה לא נשאר בחיים. אחרי שהגעתי ל„סוף פסוק" המר והאיום, לא נשאר לי עוד מה לעשות בעיר זו והחלטתי לעזבה חיש. אך גם דבר זה לא היה מן הקלים, בעקב חוסר תחבורה סדירה וסכנות בדרכים. רוב המשרדים המקומיים היו מאורגנים רק בחלקם, ואותם האוקראינים ששיתפו פעולה מקודם עם הגרמנים עבדו כעת במשרדים, וכאשר נכנסתי לאיזה משרד בשביל לקבל אינפורמציה או איזו עזרה שהיא, התחילו הפקידים הללו חוקרים ודורשים כיצד הצלחתי להישאר בחיים בשעה שאחרים הושמדו, או: מדוע היהודים לא התגוננו. וכל פעם הייתי צריך להרצות לפניהם מחדש על מצבנו הקשה בתקופת הכיבוש הנאצי, אם כי לא היה צורך להוסיף הרבה על מה שהיה ידוע לכולם; אך הם לא חפצו להודות, שאכן כל התגוננות ועמידה על הנפש היתה צפויה מראש לכשלון, נוכח הכוח הצבאי העצום של הגרמנים והסביבה האוקראינית העוינת שעזרה לגרמנים ועדות לכל שימש גורלם של הפול־נים; שכן אחרי שסיימו עם היהודים החלו לחסל בסביבתנו גם את הפולנים, שאף הם לא הצליחו לעמוד על נפשם ולהת־גונן. על התקוממות היהודים בגיטו ורשה טרם ידעתי אז, אך סיפרתי להם על מעשי התגוננות והתנגדות פסיבית עם מעשי גבורה שאירעו במקומות רבים ובפודהייצה בכלל, כפי ששמעתי מפי הניצולים. שמעתי על מות הגבורה של הרוקחת אורנשטין וברטה דאובר וליבוש לילינפלד שהרעילו את עצמם לפני האקציות או באמצען. סיפרו לי על ההתנגדות האקטיבית של בחור צעיר בעירנו בשם קובש מאַטס, לשעבר קצין בצבא הפולני, שבשעת האקציה שלף אקדח מכיסו וירה בגרמני. לצערנו הדבר הזה לא הועיל בהרבה. את הבחור תפסו השוטרים ולא ירו בו, אלא הכוהו מכות רצח עד שהוציא את נשמתו. באותו יום חיסלו מחצית מאנשי האורדנונגסדינסט היהודיים. רמזתי לאנשי שיחי מבין הפקידים על מעשי־גבורה של יהודים בין הפרטיזנים, או על כל אלה שהסבו כל מיני חבלות והפרעות לגרמנים כאשר חיו זמן מה בשם נוצרי בדוי, או הסתובבו ביערות תוך התקשרות עם קבוצות אנטי־נאציות, כשם שאני עצמי פעלתי, שעמדתי בקשר עם המחתרת ותנועת ההתנגדות הפולנית, ורק באורח כזה ניצלו רבים ממות בטוח. ואירעו מקרים, שאחרי רצח רוב בני המשפחה תפסו הנותרים נשק, ומהם התקוממו בלי נשק, ובשעה של חוסר ברירה ולא־איכפתיות אזרו מחוסרי ההגנה עוז בלתי רגיל והגיעו למעשי גבורה, והודות לכך ניצלו ברגע האחרון מתי־מעט מהשמדה. סיפורי לפקידים על מעשי־גבורה בשעה שחרב המשחית היתה מונחת על צווארו של אדם, צלצלו באוז־ניהם כסיפורי בדים או אגדות יפות. ואילו בלבם חשבו ללא ספק: חבל רק שהמעט הזה עוד נשאר בחיים... הם לא הראו כל רצון לעזור לי במשהו לעזוב את העיר ולחזור לעבודתי הרפואית כמנהל בית־החולים העירוני בזאלישצ׳יקי, שהייתי צריך לחזור אליה בזמן מסוים.

למזלי הופיעה בעירנו ביום החמישי שיירה של חיילים שהיה עליה להמשיך את דרכה לעבר עיר־המחוז טרנופול. ניצלתי את ההזדמנות והצטרפתי אליה, וכך הצלחתי לעזוב לאנחות את עמק־העכור הזה, שפעם היה כל כך קרוב ללבי. נפרדתי רק מחלק קטן מן הניצולים, כי אף הם לא התרכזו במקום אחד מתוך חשש שלא יתפשום וישלחום לעבודות כפיה, ל„דומבס", כפי שהיה נהוג אז, והשאר היו עסוקים בהכנות שונות לשם עזיבת העיר הזאת שבה הרבו לסבול, וכעת נשארו עם זכרונות עגומים וקודרים. ובמיוחד גדול היה רצונם לנצל את החוק של „רפרטריאציה" (שיבת פליטים למולדת) של אזרחים לפולין המערבית, ובאורח זה להתרחק יותר ויותר מהעיר הזאת ולהתקרב ככל האפשר למקום יותר בטוח. כל אחד קיווה למצוא שם קרוב משפחה, או חבר טוב, בין יהודי ארצות־הברית או ארץ־ישראל, שיוכל לעזור להסתדר מחדש. עם התרחקותי מהעיר לא יכולתי לסלק עיני ממנה ולא להסתכל אליה מאחורי, ובלבי חשבתי: חבל שעוד נשארה אבן על אבן בעיר הזאת ולואי והיתה עולה כולה באש הכליון ולא היה נשאר כל זכר ממנה ומכל תושביה, כמהפכת סדום ועמורה. כל העיר היתה ראויה לעונש כליון אחרי השמדת היהודים, כי בלי עזרתם לא היו הגרמנים מסוגלים לבצע השמדה טוטלית כזו; והרי בני האוכלוסיה האוקראינית לא התביישו להודות, שאמנם רצונם חזק היה שלא יישאר אף יהודי חי מהעיר, כדי שלא יהיה מי שישאף לנקום מהם נקמת דם אחיו, שכל פשעם היה רק יהדותם וגזעם העברי.

חזרתי מפודהייצה לזאלשציקי, מקום עבודתי, שבור ורצוץ מכל אשר חזו עיני בעיר מולדתי ומדוכא בלב ובנפש מהשבר האיום שפקד את עמי בעת צרה ויגון. לא האמנתי שעוד אמצא כוח להתחיל בחיים חדשים ומתוקנים ולמתוח קו של שכחה על כל מנת היגונים שעברה עלי ועל אבדן היקר ואהוב לי בחיים.

ברם, אם עלה בידי לשאוב כוחות חדשים ממעינות הטבע והצלחתי להגיע לארץ מבטחים, אין אנו בני חורין לשכוח את קדושינו ולא להקים יד־ושם לנפשות הזכות, לדיוקנאותיהם המאירים שנגזרו בשנות השואה הנאצית. קול דמיהם של הקדושים והטהורים בוקע ועולה מן האדמה ותובע נקמה. ואל לנו להתעלם מהצו של „זכור את אשר עשה לך עמלק".

כינוס ניצולי פודהייצה בבאד־רייכנהאַל

ביום 22 במאי 1947 התקיים בבאד־רייכנהאַל (בוואריה, גרמניה) כינוס שארית הפליטה של יהודי פודהייצה, בהשתתפות 79 ניצולים מפודהייצה והסביבה מכל מחנות הפליטים בגרמניה המערבית.

מר יהודה וייסמן, שארגן את הוועד של ניצולי פודהייצה בבאַד רייכנהאַל ויזם את הכינוס, פותח את האסיפה ומציע לבחור לנשיאות את ה״ה אייזיק פינק, אוסקר אייזנברג, ישע־יהו פרידמן, יצחק ווטרייך, יצחק שורץ, נתן ברכר, משה זאוואלובר, נתן קרמיש ומרקוס שולמן. כמו כן הוא מציע את מר אייזיק פינק כנשיא־כבוד של העצרת, את מר אוסקר אייזנברג כיושב־ראש, ואת מר ישעיהו פרידמן כמזכיר.

הצעותיו מתקבלות בתיקון קל: מר יהודה וייסמן יצורף גם הוא לנשיאות.

היו״ר מר אוסקר אייזנברג מקריא את סדר היום:

א. עריכת אזכרה לקדושי פודהייצה והסביבה והעלאת זכרונות מתקופת השואה בגיטו פודהייצה.

ב. בחירת ועד כללי של יוצאי פודהייצה.

ג. דיון על התנהגותם של כמה מאנשי העיר, ששיתפו פעולה עם הרוצחים הנאצים.

ד. ויכוחים.

ה. קבלת החלטות.

מר אוסקר אייזנברג פותח ואומר:

אחים ואחיות! אנו יהודי פודהייצה, זלוטניק, וישנוב־צ׳יק, זאוואלוב, הורוזאנקה, וטוסטובאבה התכנסנו כאן היום כדי לסקור ולהתבונן מי ומי מבני עירנו וסביבתה נשאר בחיים אחרי מעשי הרצח הברבריים של הנאצים ועוזריהם. כמו כן עלינו לקבוע תאריך ליום הזכרון לקדושי עירנו ולאמירת „קדיש״ לזכרם.

כל הנאספים קמים על רגליהם לזכר הקדושים; החזן מר רוֹנר אומר „אל מלא רחמים״, וזקן העדה מר אייזיק פינק אומר „קדיש״ לזכרם.

מר יצחק שורץ מקבל את רשות־הדיבור ואומר:

„אחים יקרים! נפל בגורלי להיות בפודהייצה במשך כל תקופת השואה, לראות את דם אחינו נשפך כמים בחוצות העיר. גם אני עצמי סבלתי לא מעט, וזכות גדולה היא לי שנשארתי בחיים והנני נמצא כיום ביניכם״. בסקרו את מהלך המאורעות מזכיר מר שורץ, כי מרבית האוכלוסיה האוקראי־נית שיתפו עצמם בלב ונפש בהשמדת יהודי פודהייצה, והוא מסיים בקריאה: „יהודים! אל תשכחו זאת! יש לעקוב אחרי פושעי־המלחמה האלה ולנקום בהם!״ (על־ידי העמדתם לדין בפני המוסדות המוסמכים).

החבר יהודה וייסמן נוטל את רשות־הדיבור ואומר:

„אחים ואחיות יקרים! לפני ארבע שנים בזמן הזה עברו על עירנו פרפורי הגסיסה האחרונים. אחרוני היהודים, שרידי האקציות והשחיטות, צעדו אז שבורים ורצוצים בדרכם האחרונה. בהבטחות־שוא ובמרמה, כדרכם כל הימים, כינסו הנאצים את אחרוני היהודים, כאילו לשם העברתם לגיטו טארנופול, אולם ה„העברה״ נסתיימה חיש מהר, לא הרחק מן העיר, בזאהייצה. כך ניספו במשך תקופה קצרה של שנתיים כל יקירינו, כחמשת אלפים איש מתושבי פוד־הייצה והסביבה.״

הח׳ וייסמאן מראה לנאספים תבנית של מצבה שכתוב עליה לאמור: „זכור את אשר עשה לך עמלק! יזכור עם ישראל את ששת מיליוני קדושיו, שנהרגו ונשרפו על קידוש השם והעם. נקום נקמת דם אחיך השפוך!״ והוא ממשיך ואומר: „אחים ואחריות יקרים! בראש מורד אנו עומדים כיום לפני המצבה הכללית של ששת מיליוני אחינו. זכרו את התלאות ויסורי השאול שהיו מנת חלקם של אחינו האומ־ללים, ואל תשכחו את פושעי המלחמה שרצחו בדם קר את יקירינו״.

החבר אהרן שוורץ (מזלוטניק) מדגיש בדבריו, כי מקומה של שארית הפליטה הוא בארץ־ישראל. „אל לנו להוסיף ולהיות עם מפוזר בכל קצווי תבל! עלינו להישאר יחד ולבנות לנו את ביתנו, את ארצנו! ואני מביע משאלה, כי בשנה הבאה נוכל לערוך את האזכרה בארצנו, בארץ־ישראל״.

מר משה זאוואלובר עומד בדבריו על גודל הטרגדיה של השואה, שאין דוגמתה בדברי ימי העולם כולו. הוא מזכיר את העובדה, שדם יהודי נשפך לא רק בגיטאות כי אם גם בכל החזיתות, ובכך תרם חלקו להשגת הנצחון על המרצחים הפאשיסטיים.

היו״ר עובר לסעיף השני של סדר־היום: בחירת ועד כללי לניצולי פודהייצה. אחרי ויכוח קצר נבחרו לוועד שבעה חברים: ישעיהו פרידמן, יהודה וייסמן, אוסקר אייזנברג, יצחק שורץ, יעקב גרוס, מוטיה שולמן, ומשה זאוואלובר.

היו״ר פותח את הדיון בסעיף השלישי של סה״י: התנה־גותם של אנשי המיליציה היהודית בתקופת השואה.

החברים יצחק שורץ, גצל בלעכער, ירוחם שולמן, לייב פרנקל, סאלא שפרבר, יצחק פרנקל, יוסל פיסטרייך וזיגו

לאטיינר מציינים כי אחדים מאנשי המיליציה היהודית (שנשארו בחיים) ניצלו לרעה את תפקידם ועשו צרות רבות ליהודים. גם ריבה האר הצביעה בשעת אחת האקציות על בונקר שבו הסתתרו כחמישים יהודים, אולם יש להניח שעשתה זאת מתוך פחד, פן יוציאוה להורג אם תנסה להטעות את הגרמנים.

עוברים לקבלת החלטות ונתקבלו ההחלטות הבאות:

א. יום ג׳ בסיוון יהיה יום הזכרון לקדושי פודהייצה והסביבה.

ב. החברים יצחק שורץ, גצל בלעכער, לייב פרנקל, ירוחם שולמן ויוסל פיסטרייך מתבקשים לחבר תיאור של החיים בפודהייצה בתקופת השואה ושל פעולות ההשמדה שנעשו בגיטו פודהייצה בתקופת הכיבוש הגרמני. תיאור זה יישלח אל ועד העזרה של יוצאי פודהייצה בארצות הברית ואל יוצאי פודהייצה בארץ־ישראל.

ג. הנאספים מביעים תודה מקרב לב לחברים יהודה וייסמן, ישעיהו פרידמן, שמעון פינק ויעקב גרוס, שהיו יוזמי הכינוס והאזכרה.

ד. מטילים על הוועד שנבחר באסיפה זו לפנות אל ועד־העזרה של יוצאי פודהייצה בארצות הברית בבקשת עזרה חומרית לנזקקים מבין פליטי החרב מפודהייצה.

ה. הנאספים קובעים, כי אחדים מאנשי ה„אורדנונגס־דינסט" (שנשארו בחיים) ניצלו לרעה את תפקידם בתקופת הכיבוש הנאצי.

ו. על הוועד לעקוב בשימת־לב רבה אחרי כמה פושעי־מלחמה אוקראינים המתהלכים חופשיים בגרמניה ולדאוג להבאתם לדין בפני המוסדות המתאימים.

ז. מטילים על הח׳ ישעיהו פרידמן לנסח פרטי־כל של הכינוס ולשלוח העתקים ממנו אל ועד־העזרה בארצות הברית, ליוצאי פודהייצה בארץ־ישראל וכן לכל חברי הוועד שנבחרו באסיפה זו.

על הפרטי־כל הנ״ל חתומים: אייזיק פינק — נשיא־כבוד; אוסקר אייזנברג — יו״ר; ישעיהו פרידמן — מזכיר.

כינוס שארית הפליטה של יהודי פודהייצה בבאד־רייכנהאל

צוזאַמענפאָר פון געראַטעוועטע פאָדהייצער יידן אין באַד־רייכענהאַל

דער אומקום

אַ בריוו פון דעם גיהינום

יום א׳ דחוה״מ סוכות, דען 28.9.1942

נאָך די גרויסע אונגליקן פון יום־כפור ביז נון וואַר איך ניכט אים שטאַנדע די געדאַנקען צו זאַממעלן, איך זאָל דענקן אין וואַס פאַר איינע סיטואַציאָן וויר זיך בעפינדן. אויך יעצט בין איך ניכט רעכנונגספעהיג די טראַגווייטע דער געשעהענישן אָפּצושעצן, נור ווייל איך זעהע יעצט דאַסס מיט די 1200—1100 אָפּפער פון יום כפור, אונטער וועלכע אויך איך צוויי אָפּפער געגעבן האַבע, נעמליך די עלטערן, פאָטער אונד מוטטער, איז גאָטטעס צאָרן נאָך ניכט גאַנץ געשטיללט אונד שוואַרצע כמאַרעס ציהען ווייטער, איזט מיר אויפגעבליצט אַ געדאַנק דאַסס איך זאָלל מיין ביטער הערץ ווי אויך מיינע געפיהלע אויף פאַפּיער ברינגען. פיללייכט ווירד דיזעס שרייבן מיינע געווינשטע לעזער אַנקומען.

זייט אייניגע וואָכן האַט זיך די כמאַרע פון „פאָגראָם" אויך איבער אונדזער הימעל פערצויגן, ווען יעדער האָט געזאָרגט, דאַסס ער זאָל נאָך מעגליכקייט האַבן זיך אונד די זייניגע ווי צו בעהאַלטן, פילייכט ווירד עס איהם געלינגען ניצול צו ווערן. אויך איך האַבע זעלבסטפאַרשטענדליך דאַפיר געזאָרגט. זיינערצייט האַבע דען פאַטער צו מיר גענאָממען וועלכער מיך גענוג מיהע אונד טאָדעסשרעק געקאָסטעט. די מוטטער דאַגעגן איזט ביי זיך צו הויזע צוריקגעבליבן, ווייל זי וואַר נאָך גענוג פעהיג צו יעדער צייט אין בעהעלט־ניש ביי זיך צו פאַרשטעקן. איך האַטטע אויך דיע אַבזיכט דאַסס וויר זאָללן צעטיילט זיין, ווייל מאַן קאַנן דאָך ניכט וויסן וואָ גוט איזט, אונד אויב עס וירד גענוג צייט זיין ביז צו מיר צו קאָממען. וויע פאַקטיש ריכטיג איך די סיטואַציאָן אַבגעשעצט האַבע, האַט זיך ווי פאָלגענד בעוואַהר־הייטעט. נאַך אַ פאַר טאַגע, ד.ה. יום כפור האַט זיך אַרויס־געוויזן דאַסס מען האַט אונז איינגעשלאַפן. נאַך צוויי טאַגע איזט איין יעדער פאָן פערשטעק הערויס. דער פאַטער וואַר אויך ניכט מעהר אים שטאַנדע אין בעהעלטניש ביי מיר צו זיין, אונד איזט אַהיים געגאַנגען. זיין געזונדצושטאַנד האַט זיך פערשלימערט אונד ער ווורדע גאַנץ בעטלעגעריג, זאַ דאַסס ער קאָננטע דאָס בעט ניכט מעהר פערלאַסן. עס איזט געקאָממען ערב יום-כפור. עס וואַר גאַנץ רוהיג. איך וואַר ביי איהם אייניגע מאַהל. דאַס לעצטע מאַהל האַבע איהם גענוג איינגערעדט ער זאָל ניכט פאַסטן זאָגאַר אייניגע מינוטן. ער האַט מיר פערשפּראָכן. מאָנטאַג פריה יו״כ אום 7 אוהר פריה וויע פאָם דאָננער געטראָפפען. איך וואַר נאָך אים בעטטע. דיע נאַכט, זייט לענגערער צייט, זינד וויר אין בעהעלטניש, אונד וויע עס פאַנגט אַן צו טאָגען געהען וויר שלאַפן. זאַגט מען דאַסס דיע שטאַדט אומרינגעלט איזט אונד עס בושעוועט שאָן דער „פאָגראָם", זאָ דאַסס וויר קוים אייניגע סעקונדן האַטטן אינס בעהעלטניש זיך צו רעטטן, זאָ דאַסס קאָננטע פאָן דען עלטערן ניכט מעהר דענקן. זאָגאַר ווען איך זאָללטע מיך געוועזן וואָללען אָפּפערן, ווערע איך זיכער געוועזן הערייננעפאַללן ווי איך נור דאַס פערשטעק פערלאַססן האעטטע, אָהנע דאַס ציעל עררייכט צו האַבן. מיינע קאָמבינאַציאָן מיט מיינע עלטערן האַט זיך לויט די אויסזאַגן דער מיטבעוואָהנערין פיר ריכטיג ער־וויעזן. די מיטבעוואָהנערין זאַגט אויס — אַלס זי נאָך אים בעטטע וואַר — האַט זי פּלעצליך דערהערט דאַסווילדע געשריי פאָן די (אין וואָרט נישט לייענבאַר) מערדער, איזט זי געשפּרונגען און אַ קוק געטוען אין פענצטער, האַט זי שאָן געזעהען ווי מאַן פיהרט די אָפּפער. אין דעמזעלבן אויגנבליק איזט זי הערייין צו מיינע עלטערן וועלכע שאָהן געדאַוונט האבן, דען עס וואַר דאָך יום־טוב. די מוטטער און די מיטבעוואָהנערין זינד שנעלל צום פערשטעק געגאַנגען. די מוטטער וואַר שאָהן אויף דעם דאַכבאָדן. פּלעצליך צו איהרן גראָסן אונגליק האָט זי זיך באַזאָננען אונד איז צוריק־געגאַנגען. באַלד דאַרויף זינד די מערדער הערייין, האַבן דעם פאַטער אים בעטטע, אָנגעטוען אין טלית, ערשאָססן, ויצאה נשמתו באחד, אונד די מוטטער צו דען מיטפיהרענדען אָפּפער אָנגעגרייט. די מיטבעוואָהנערין איזט זאָ אין פער־שטעק צוויי טאַגע אונד צוויי נעכטע געוועזן אונד ניצול געוואָרן. אויך איך וואַר אין פערשטעק צוויי טאַגע אונטער טאָדעסאַנגסט. נור דען צווייטן טאַג נאַכמיטאַג האַב פער צופאַלל ערפאַהרן פאָן די פילע אונגליקלעכע, צווישן וועלכע אויך די מוטטער געטראָפּפען ווורדע.

גלייכצייטיג האַט מאַן מיר געזאַגט, דאַסס דער יודנראַט, וועלכער דיעסמאַל פערשאָהנט וואַר אונד בעוועגטע זיך פריי, די קדושים זאַממעלטע אונד איין מאַססענגראַב בערייטעט צווישן וועלכע אויך מיין הייליגער פאַטער זיך בעפינדעט.

---

* דעם בריוו האָט געשריבן יהושע בן ברל ווייס, באַלד נאָך דער ערשטער אַקציע. ער האָט אים אונטערגעשריבן מיטן פסעוודאָ־נים „בן־נון" און איבערגעשיקט קיין ניו־יאָרק צו זיין ברודער, פּראָפעסאָר אברהם ווייס. נאָך דער מלחמה האָט אים פּראָפעסאָר ווייס איבערגעגעבן אין אַרכיוו פון „יד־ושם" אין ירושלים.

בין איך נאָך אונסער לעבענסגעפאַהר געלאָפן אויפן בית־הקברות אונד אויסגעזוכט דעם הייליגן קדוש אונד הערויס־גענאָממען מיט אייגענען הענדען פון צווישן די איבריגן, וועלכע שאָן איינווענים פערשיממעלט וואַרען. אייגנהענדיג געהאָלפן דעם ערל דאָס קבר גראַבן, דאַן בין איך זעלבסט אינם גראַב הערונטערגעגאַנגען אונד מיט אייגענען הענדען דעם קדוש צו זיין אייביגער „רוהע" נידערגעלעגט אונד אויך זעלבסט פערשיט, דען דער ערל וואָלטע מיט קיין פינגער ריהרן. אויך מאַני וואַר דאַביי, אום דען לעצטן אַבשיעד פאָם קדוש צו נעהמען. קדיש האַבע ניכט געזאַגט, ווייל עס וואַרען נור צוויי יודנראַט־מיטגלידער אַנוועזענד. צו מנחה וואַרען קוים 9 פאָליעריגע, האבע אויף אייגענער פויסט מיין קוים 9־יעהריגען זאָהן מצרף געוועזן אונד געזאַגט דען ערשטען קדיש. אַבער ווייטער האַב ניכט מעהר קיין אויסזיכט ווי לאַנג עס נאָך דויערן וו'ירד. זאָ בין איך מיט דעם הייליגן פאַטער פערטיג געוואָרן. מיט דער מוטטער שטעהט פיל ערגער ווי אויבן.

וועהרענד דער הייליגער פאַטער די הייליגע נשמה אויסהויכטע, האַט מאַן גלייכצייטיג די מוטטער צו דען איבריגען געהפעהיגען אַנגעשלאָססען אונד צום זאַממעלפלאַץ געבראַכט, וואָ זי מיט אַללען איבריגען דעם גאַנצען טאַג דרויסען געגען דער זאָננע געשמאַכטעט, זייער פינסטער גורל זיך בעווּוסט. אַם אַבענד ערשט האַט מאַן די געפעהיגע צו פוס צור באַהנסטאַציאָן ווי די שעפעלאַך צוגעפיהרט. אַלטע, קינדער אונד ניכט געפעהיגע מיט אויטאָ אונד פער־לאַדען נאַך בעלזעץ, אַנגעבליך דאָרט זאָלל דער פערניכ־טונגספּונקט פון די קדושים זיין, אויס וועלכע, ווי מאַן זאַגט, זאָלל קונסידינגער פאַבריצירט ווערדען. די קרבנות וורדען, ווי היער געזאַגט וואָרדען, מיסהאַנדעלט — גאַר מאַנכע פירכטערליך געשלאַגען, ווי געמיינע מאַטעריאל בעהאַנדעלט. פיללייכט 1% איזט געלונגען צו אַנטלויפן, צווישן וועלכע עס וואַרען אויך אייניגע אָפּפער. שטעללט אייך פאָר מיין פסיכישער צושטאַנד, דאַסס בין מיר בעווּוסט, דאַסס די מוטטער וואערע גליקליך געוועזן, ווען זי זאָלל אויך געוועזן האָבן דעם זכות אַן אָרט אונד שטעללע צו ענדיגען. עס זינד נאָך שווערערע עראייגניססע, וואָ עלטערן ערוואַקסענע קינ־דער פערלוירן אונד גאַנץ קינדערלאָס געבליבן, אונד לעבען דאָך...

אויך מאַנכע שטאַממע וורדען ענטוורצעלט. אַבער איין ווייטיג היילט ניכט די אַנדערע. איינס בעשעפטיגט נאָר די איבערלעבענדע, ווי לאַנגע דיזע לעבען ווערדען, די שרעק־לעכע סיטואַציע, די מאָראַלישע ערנידערונגען, אויססערסטע בעשרענקונגען, ביז נון דער שרעקליכער הונגער; מיר מינ־דערבעמיטעלטע (1 וואָרט נישט לייענבאַר) נאָך אויף ווייטער. אָרגאַניזיערטער אונפערשעמטער רויב דער יודישן מינימאַלסטען נאָך צוריקגעבליבענען „בעבעכעס", אונטער טאָדעסשטראָפע, איבערשרייטעט יעדוועדע גרענעץ דער פאַנטאַזיע. דאַצו נאָך דאַס אונזיכערע לעבען. דרך אגב מוס איך אויך אייניגע וואָרטע איבער דען יודנראַט אויססערן. דער יודנראַט אַלס זאָלכער, ווען ער אויך איינע ערזאָנענע אינסטיטוציע דעס ראַכזיכטיגען יודיש־בלוטדורשטיגען גייסטעס איזט, איבערשרייטעט זיינע גרענצען פיעל ווייטער, זאָ דאַסס ער פיעל קרבנות, ניכט נור פאָן יום כפּור נור די גאַנצע צייט, אויך יודישע טרערען אונד אונבעשרייבליכע ווייטיגען אויף זיין געוויסן האַט. זאָללטע יעמאַנד דאַס איבערלעבען, וירד דער יודענראַט זיין אַ „בכייה לדורות" — איין שרעקענסוואָרט וועלכעס געפינט זיך ניכט אין קיין שום וועלטשפּראַכע. — ווען מאַן וירד זאַגען „יודענראַטס־מיטגלידער", ווירד מאַן דאַרונטער פערשטעהן יודישער גזלן און יודישער פּייניגער. ווען מאַן ווירד הערן פאָן איין יידישער אינסטיטוציע אָדער יודישער היים מיט יודישע פערוואַלטונגסאָרגאַנען — זאָלל מאַן אַנטלויפן אין דער וויסטע „סאַהאַראַ", וואָ מאַן ווירד קיין לעבענדיגען מענש ניכט זעהען. דען דער בעגריף פאָן מענש איזט דאַס שרעקלעכסטע אויף דער וועלט, ליעבער מיט דען ווילדעסטן חיות פאָן דער וויסטע. איך האעטטע דאַס נאָך פיל שוואַרצער געמאַלט, לײדער בעזיצע קיינע נאַכדריקליכערע אויסדריקע.

אָביגע כאַראַקטעריסטיק האַבע איך ניכט נור ביים היזיגן יודענראַט פעסטגעשטעלט, נור זאָ וויט ווי איך הער. גוטעס איזט צו מיינע אויערן נאָך ניכט צוגעקוממען, ווייל מאַן נירגענדס פאַהרן קאַנן, איזט מאַן נור אַנגעוויעזען פאָן אויער צו אויער. אַבער דער יודנראַט בעוועגט זיך יאַ איינ־וועניג אין דער היעזיגען וואָיעוודסטוואָ.

מיט די אויביגע זעהר קורצע כאַראַקטערשטריכע האַבע איך נור די אַבזיכט וועניגסטענס איין „טיפה מן ים הבכא" פאַר די נאַכוועלט עווענטועלל צוריקצולאַססען, דענן אַללעס אין דעטאַיל צו שילדערן בין איך איבערהויפּט ניכט דער געאייגנעטער שרייבער ווי פאָן אויביגער שרייבאַרט צו ערזעהען איזט. צווייטנס וואערע איין מענשענלעבען צו קורץ זעמטליכע איינצעלנע פעללע בכלל אונד פאָם יודענראַט בפרט אויף פאַפּיער צו ברינגען. פיללייכט ווירד נאָך גאָט העלפן דאַס וויר ווערדען נאָך מינדליך וואַס דער מיטוועלט איבערגעבען. אמן.

בן - נון

געניא שורץ

פיר יאָר פון מלחמה און פֿאַרניכטונג

אין יאָר 1941 זענען צו אונדז אַרייַנגעקומען די דייטשן. איך בין אַלט געווען 9 יאָר, און איך האָב שוין אָנגעהויבן מיטצומאַכן די שרעקליכע צייטן. די ערשטע טעג נאָך זייער אַרייַנקומען האָבן זיך די דייטשן נישט אַזוי שלעכט אויפגעפירט. די אוקראַינער האָבן דאַן אָרגאַניזירט אַן אוקראַינישע פּאָליציי און האָבן זיך זייער שלעכט באַנומען מיט די יידן. זיי האָבן געשלעפּט קינד און קייט צו די שווערסטע אַרבעטן, זיי האָבן געשלאָגן און געהרגעט און אויסגעלאַכט. אָבער דאָס האָט לאַנג נישט געדויערט אין נאָך אַ וואָך האָבן די דייטשן אַליין איבערגענומען די פֿאַרוואַלטונג.

עס איז נישט צום באַשרייבן וויאַזוי מיר האָבן געליטן. איך געדענק איין טאָג ווען איך בין געגאַנגען מיט מיין ברודער — האָט מען אים אַוועקגענומען פון מיר. איך האָב נישט געוווסט וווהין מען נעמט אים, האָב איך אים נאָכגעשריגען ער זאָל אַנטלויפן; ער האָט מיך געפּאָלגט און איז אַנטלאָפן. האָבן זיי אים נאָכגעשאָסן. ער האָט זיך באַהאַלטן אין אַ שטאַל. זיי האָבן מיך געפרעגט אין וועלכער זייט ער איז אַוועקגעלאָפן, האָב איך געוויזן אין אַן אַנדערער ריכטונג. זיי האָבן אָבער געזען אַז איך האָב זיי אָפּגענאַרט, האָט איינער פון זיי מיר געגעבן מיט אַ קאַנטשיק אַ שמיץ איבערן פּנים, אַז דאָס בלוט האָט מיך באַגאָסן. דאָס וועל איך אייביק געדענקען, ווי אַזוי מיין בלוט האָט געשפּריצט פון דעם פּנים אויף דער וואַנט. אָבער דאָז איז נאָך נישט געווען דאָס ערגסטע. נאָך צוויי וואָכן פון שווערער אַרבעט פֿאַרבונדן מיט גרויס שרעק האָבן די דייטשן באַשלאָסן אַז דאָס איז פֿאַר זיי צו שווער, און זיי זענען געקומען צו די יידן מיט אַ פּראָיעקט, עס זאָל זיך גרינדן אַ יידישע פּאָליציי, וועלכע זאָל אויספירן יעדן זייערן באַפעל. נישט לאַנג האָט עס געדויערט און עס האָט זיך געגרינדעט אַ יידישע פּאָליציי, וועלכע האָבן אויסגעפירט יעדן באַפעל וועלכן די געסטאַפּאָ האָט געגעבן. דערפֿאַר האָט זיי די געסטאַפּאָ צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן בלייבן לעבן און זיי וועט גאָרנישט געשען. דאָס איז געווען נאָך שרעקלעכער, פון אייגענע ברידער געכאַפּט צו ווערן צו שווערע אַרבעטן אין די לאַגערס.

דאָס האָט אַזוי געדויערט אַ גאַנץ יאָר. נאָך דעם איז געקומען אַ באַפעל, אַז די יידן פון דער גאַנצער שטאָט זאָלן זיך אַרייַנציען אין איין גאַס, וואָס איז באַשטימט געוואָרן פֿאַר אַ „געטאָ".

עס איז דאָרט געווען זייער ענג, צען מענטשן האָבן געוווינט אין איין צימער. עס האָט אויסגעבראָכן אַ טיפוס־עפּידעמיע, פון וועלכער פיל מענטשן זענען געשטאָרבן. די דייטשן פלעגן קומען באַזוכן דאָס געטאָ, און ווער עס איז געווען קראַנק איז דערשאָסן געוואָרן אין בעט. איך האָב מיך זייער געשראָקן, ווייל ביי אונדז זענען געווען אַסך קראַנקע, צווישן זיי מיין טאַטע און מאַמע, איך האָב געזען אַז מיין מאַמע שמאַכט פון הונגער, בין איך אַרויסגעשפּרונגען פון דעם געטאָ כדי עפּעס צו קויפן. איך האָב געקויפט אַ ברויט, אָבער אויפן וועג צוריק האָבן מיך דערקענט מיינע געוועזענע שולקאַמעראַדן און זיי האָבן מיך געשלאָגן ביז בלוט. איך האָב דאָס ברויט נישט אַרויסגעלאָזט פון דער האַנט, ווייל איך האָב געוווסט אַז איך קען דערמיט ראַטעווען מיין מאַמע. צובלוטיקט בין איך געקומען אַהיים און געגעבן מיין מאַמע צו דערכאַפּן דאָס האַרץ.

איך האָב פֿאַרגעסן צו שרייבן אַז ווען דאָס געטאָ האָט זיך געשאַפן איז אונדזער הויז אויסגעקומען אין געטאָ. מיר האָבן געהאַט אַ מיל, און מיין פֿאָטער האָט געמאַכט אַ פּלאַן ווי אַזוי צו בויען אַ בונקער אין דער מיל. נאָך צוויי וואָכן שווערער אַרבעט פון אַלע 50 מענטשן וועלכע האָבן געוווינט ביי אונדז איז דער בונקער פערטיג געוואָרן. דער בונקער האָט די גאַנצע צייט געראַטעוועט די מענער פון די לאַפּאַנקעס אין די לאַגערס. אונדזער בונקער איז געווען נישט נאָר דער בעסטער אין שטאָט, נאָר אויך דער בעסטער אין גאַנצן קרייז פון דער שטאָט. נישט איין נאַכט האָבן די דייטשן אַרומגעגראָבן דאָס גאַנצע הויז; זיי איז שוין געגאַנגען אין לעבן צו געפינען דעם בונקער, עס איז זיי נישט געלונגען, ווי אויך נישט אונדזער יידישער פּאָליציי, וועלכע האָט זיך פערלייגט אויף טויט און לעבן צו געפינען דעם בונקער. זיי האָבן צוגעזאָגט אַז זיי וועלן נישט נעמען די מענער אין די לאַגערס, נאָר מען זאָל זיי זאָגן ווו דער בונקער איז. אָבער מיר האָבן נישט אויסגעזאָגט, ווייל דאָס וואָס זיי האָבן צוגעזאָגט איז געווען ליגן. אַזוי איז דאָס געגאַנגען ביז יום־כיפּור. מען האָט ביי אונדז געדאַוונט. איך בין אַרויסגעגאַנגען אויף דער גאַס, און האָב ערוואַרטעט מיין חברטע וועלכע האָט געדאַרפט קומען צו מיר. איך האָב זי שוין געזען פון ווייט, אָבער זי האָט באַלד אָנגעהויבן צו אַנטלויפן אַהיים. איך האָב זיך אַרומגעקוקט און דערזען, אַז זי ליגט שוין דערשאָסן, און גלייכצייטיק האָב איך דערהערט געשרייען פון מאַמעס וועלכע האָבן געזוכט זייערע קינדער. איך בין אַרייַנגעלאָפן אַהיים

און געזאָגט מען זאָל זיך גיך באַהאַלטן אין בונקער. באַלד האָט מען איבערגעריסן דאָס דאַווענען און אַריינגעלאָפן אין דעם בונקער. אַ גאַנצע נאַכט און אין משך פון טאָג האָבן מיר געהערט געשרייען און מאַשינען אַרומפאָרן. אינדערפרי זענען מיר אַרויסגעגאַנגען אויף דער גאַס, האָט זיך געגאָסן בלוט אין גאַנצן געטאָ. 600 יידן האָט מען אַרויסגעפירט קיין בעלזעץ. דאָס איז געווען דער ערשטער פּאָגראָם ביי אונדז אין שטאָט.

פון דעם טאָג אָן זענען מיר געשטאַנען אויף דער וואַך טאָג און נאַכט. איך בין איינמאָל ביינאַכט געשטאַנען מיט אַ מיידל אויף דעם בוידעם. פּלוצים האָבן מיר דערזען אַז דאָס גאַנצע געטאָ איז באַלויכטן מיט רעפלעקטאָרן, האָבן מיר פאַרשטאַנען אַז דאָס איז אַ פּאָגראָם. באַלד האָבן מיר אויפגעוועקט אַלע פון די בעטן, און אַלע זענען געלאָפן אין די העמדער. מיין זיידע, וואָס האָט דאָס מער נישט געקענט צוקוקן, האָט מיר געזאָגט: איך וועל נישט גיין אין בונקער, איך וויל נישט מער לעבן. איך האָב אים געבעטן ער זאָל גיין, אָבער באַלד האָבן די דייטשן אָנגעהויבן צו קלאָפּן אין דער טיר, בין איך אַראָפּגעלאָפן און ער איז געבליבן. איין קינד איז מיר דערשטיקט געוואָרן אויף מיינע קניען, ווייל עס האָט געוויינט און עמיצער האָט אים אַריינגעלייגט אַ שמאַטע אין מויל אַריין. נאָך 24 שעהן האָט זיך געענדיקט די אַקציע, און דאַן ערשט האָב איך דערזען אַז דאָס קינד איז טויט. איך בין געווען ווי משוגע פון שרעק, אָבער איך בין אויך מיט דעם געוויינט געוואָרן.

ביי דער צווייטער אַקציע האָט מען 2000 יידן דערשאָסן הינטער דער שטאָט, אין איין גרוב. נאָך אַ געוויסער צייט איז געקומען די דריטע אַקציע. מיר זענען ווידער געבליבן אַלע צוזאַמען. ווען מיר זענען אַרויסגעקומען נאָך דער דריטער אַקציע איז געווען אַלעס גאַנץ אַנדערש ווי נאָך די פריערדיקע אַקציעס. דאָס געטאָ איז געווען אַרומגערינגעלט פון קובאַנער — דאָס זענען געווען רוסישע געפאַנגענע, וואָס האָבן געהאָלפן די דייטשן אויסצוהרגענען די יידן. באַלד איז געקומען אַ בעפעל, אַז נאָך 24 שעה זאָל זיך נישט געפינען קיין איין ייד אין געטאָ. האָבן מיר געפרעגט: וואַהין זאָלן מיר גיין? האָבן זיי געזאָגט, עס גייט אונדז נישט אָן ווו, ביז 24 שעה ווען עס וועט זיך געפינען איין ייד אין געטאָ וועט ער דערשאָסן ווערן. האָבן מיר שוין געזען אַז זיי ווילן אונדז אַלע אויסשיסן. אין געטאָ זענען נאָך געבליבן 600 מענטשן, און אַלע זענען געלאָפן ווי ווילד — יעדער האָט געזען דעם טויט פאַר די אויגן. מיר האָבן געציילט די שעהן, ווי לאַנג איז אונדז נאָך געבליבן צום טויט. מען האָט פּראָבירט אונטערצוקויפן די וואַך, אָבער עס איז נישט געלונגען. באַלד האָב איך דערזען אַז זיי ציען מעסערס אונדז צו שעכטן. האָבן מיר געזען אַז עס איז נישטאָ קיין אַנדערער וועג ווי צו וואַרטן אויף דעם טויט. דאָס איז דער שרעקליכסטער מאָמענט אין לעבן, צו וואַרטן אויף דעם טויט. מענטשן זענען משוגע געוואָרן. מיינע חברות זענען געלאָפן פערווילדעט אויף דער גאַס. דאָס בלוט האָט זיך געגאָסן. מענטשן האָבן זיך געסמט, און ווער עס האָט נישט געהאַט קיין סם האָט זיך געפילט אומגליקליך. עס איז שוין געבליבן זייער ווייניק מענטשן; אַלע האָבן זיך געסמט, געהרגט אָדער געשטאָכן. מיר האָבן נישט געהאַט קיין סם זיך צו פאַרגיפטן, האָבן מיר זיך געזעגנט איינער מיטן צווייטן און געוויינט וואָס מיר מוזן שוין ענדיקן אונדזער לעבן. איך געדענק אַז דער דראַנג צום לעבן פון די קינדער וואָס האָבן מיט מיר זיך געזעגנט איז געווען זייער שטאַרק. מיר האָבן זיך געריסן אויף די גלייכע ווענט, און נישט געקענט זיך פאָרשטעלן אַז אין אַ קורצער צייט אַרום מוזן מיר גיין צום טויט.

איך געדענק דעם געשפּרעך צווישן די קינדער. איינער האָט געזאָגט: עס איז אַזוי שיין אין דרויסן, אָבער נישט פאַר אונדז. דער צווייטער האָט געזאָגט, אַז ער וואָלט נאָך געוואָלט איין מאָל אין לעבן זיין פריי און עסן צו דער זאַט, און דערנאָך שטאַרבן. איינער האָט געזאָגט: ווער ווייסט אויב עס איז דאָ איין צווייטע וועלט און צי וועלן מיר זיך נאָך טרעפן. מיר האָבן זיך אָבגערעדט, אַז וויבאַלד מען וועט אונדז שיסן זאָלן מיר גלייך טראַכטן זיך צו טרעפן אויף דער צווייטער וועלט. אַזוי האָבן מיר גערעדט ביז אינדערפרי.

אינדערפרי זענען געקומען דייטשן אין געטאָ און האָבן געגעבן אַ באַפעל, אַז 11 אַזייגער זאָלן זיך אַלע יידן פון געטאָ שטעלן אויף דעם פּלאַץ, און מען וועט זיי אַרויספירן אין אַ געטאָ ווו עס איז נאָך דאָ יידן. מען האָט זיך אַביסל דערפרייט מיט דער האָפנונג, אַז אפשר וועט אינצווישן קומען עפּעס אַ באַפרייאונג. מיר האָבן זיך נישט געקענט שטעלן אויף דעם פּלאַץ ווייל מיין מוטער האָט צעבראָכן אַ פוס; האָט זי געזאָגט צו אונדז: קינדער, לאָמיר אַריינגיין אין אונדזער בונקער, און דאָרט זיצן אַזוי לאַנג ביז מיר וועלן שטאַרבן; ווייל אין אַ צווייטן געטאָ וועלן מיר אויך נישט בלייבן. מיר האָבן מסכים געווען אויף דעם פּראָיעקט, און דאָס גאַנצע הויז איז אויך באַשטאַנען צו בלייבן אין בונקער. מיר האָבן געהאַט צוויי שעה צייט. האָט מען אָנגעהויבן צו באַקן פּלעצל אויף דער קעך, און וואַסער האָבן מיר געהאַט אין בונקער, ווייל דאָרט איז געווען אַ קוואַל.

באַלד זענען מיר אַראָפּגעגאַנגען. מיר האָבן מיטגענומען אַלץ וואָס איז געווען מעגליך צום עסן, און די בעסטע זאַכן האָט מען געשפּרייט אויף דער בריק פון דעם בונקער. נאָך

אַ שעה האָבן מיר געהערט אַ גרויס שיסעריי. דאָס האָבן די דייטשן געשאָסן די יידן וועלכע האָבן זיך געשטעלט אויפן פלאַץ לויט זייער באַפעל.

אַזוי זענען מיר געזעסן אין בונקער צוויי וואָכן. מיר האָבן זיך געדישעט, ווייל עס איז געווען ווייניק לופט. אָבער שפּעטער איז געווען נאָך ערגער, ווען דאָס עסן און דאָס וואַסער האָבן זיך אויסגעלאָזט. די לאַגע איז געווען נישט צום באַשרייבן. יעדער איז געווען כמעט ווי טויט. מען האָט זיך געריסן אויף די ווענט און געשאָלטן איינער דעם צווייטן, ביז צוויי יינגלעך זענען אַרויסגעגאַנגען פון דעם בונקער, צווישן זיי מיין ברודער. באַלד זענען זיי צוריקגעקומען מיט אַ ידיעה, אַז קיין שום מענטש דרייט זיך נישט אין געטאָ, אָבער עס איז נאָך אַרומגערינגלט מיט וועכטערס וואָס היטן די זאַכן. קודם כל האָבן זיי אַראָבגעבראַכט אַביסל עסן, פאַרשידענע שטיקלעך שפּייז צונויפגענומענע פון גאַנצן געטאָ. אַזוי האָבן מיר נאָך אַ פּאָר טעג איבערגעלעבט אין דעם בונקער. ווען דאָס האָט זיך אויך אויסגעלאָזט, זענען מיר אַלע אַרויסגעגאַנגען און געזוכט עפּעס עסן. מיר האָבן געפונען מעל און אַנדערע טרוקענע פּראָדוקטן, און מען האָט באַשלאָסן צו קאָכן. ווען מיר האָבן שוין אָפּגעקאָכט, זענען אָנגעקומען דייטשן און שטאַרק געקלאַפּט אין דער טיר. מיר זענען אין איין סעקונדע געווען צוריק אין בונקער. זיי האָבן געזוכט זייער שטאַרק און נישט געפונען דעם אַריינגאַנג אין בונקער.

איינמאָל איז מיין ברודער אַרויסגעגאַנגען פון דעם בונקער, און עס האָט אים באַגעגנט אַן אָרטיקער דייטש (אַ פאָלקס־דייטשער). דער דייטש האָט זיך זייער געוווּנדערט וויאַזוי מיר האָבן געקענט אויסהאַלטן אַזאַ לאַנגע צייט, און האָט אים געזאָגט: אַז איר האָט געקענט אַזאַ לאַנגע צייט אויסהאַלטן וועל איך אייך נישט אויסגעבן. ער האָט אויך געזאָגט, מיר זאָלן וואַרטן ביז ער וועט צוריקקומען און אונדז אַרויספירן פון דעם בונקער אויסערן געטאָ. מיר האָבן געוואַרט צוויי טעג, ביז ער איז געקומען אַרום 12 אַזייגער ביינאַכט און האָט אונדז געהייסן זיך צעשיידן אויף צוויי גרופּעס און קומען צום פּלויט פון דעם געטאָ, דאָרט, אויף אַ סיגנאַל פון אים, זאָלן מיר אָנהויבן אַריבערצושפּרינגען. מיר האָבן אים געגעבן פיל געלט, גאָלד און בריליאַנטן, כאָטש ער האָט דאָס נישט פאַרלאַנגט. די ערשטע גרופּע איז אַרויסגעגאַנגען און גוט דערגאַנגען. דערנאָך איז געקומען די ריי אויף אונדז. איך געדענק ווען מיר זענען אַרויסגעגאַנגען פון דער שטוב בין איך געגאַנגען די ערשטע, און אַ גרופּע מענטשן נאָך מיר. אינצווישן זענען אָנגעקומען דייטשן און מען האָט מיך צעשיידט פון דער גרופּע. איך האָב אָנגעהויבן צו אַנטלויפן און זיי נאָך מיר. איך האָב מיך אַפילו נישט אומגעקוקט נאָך מיינע עלטערן. איך בין געלאָפן און האָב געפילט ווי זיי כאַפּן מיך שוין. אָבער באַלד האָט מען אויפגעהערט נאָכצולויפן. איך האָב מיך אויסגעדרייט און געזען אַז זיי לויפן נאָך דער גרופּע, נישט נאָך מיר. איך בין געפאַלן אויף דער גאַס אין אָנמאַכט. איך האָב מיך ערשט אויפגעכאַפּט פון איין שטאַרקן קאָפּ פון איין דייטש. דעמאָלס האָב איך געקלערט אַז איך בין געכאַפּט געוואָרן, אָבער ער האָט געמיינט אַז איך בין טויט האָט ער מיך אָפּגעלאָזט. איך בין אויפגעשטאַנען און געלאָפן ווייטער אויסערן געטאָ. איך האָב מיך אָפּגעשטעלט צו כאַפּן אַביסל אָטעם אין אַ חורבה פון אַ יידישער שטוב, און דאָרט האָב איך געטראָפן מיין פאָטער, וועלכן עס איז אויך געלונגען צו אַנטלויפן פון דער גרופּע. איך האָב מיך זער דערפרייט וואָס איך בין נישט אַליין. מיר האָבן ביידע אָנגעהויבן צו לויפן ווו די אויגן האָבן אונדז געפירט.

אין אַ קליינעם וועלדל האָבן מיר זיך אַנידערגעזעצט און דאַמאָלס האָב איך מיך ערשט דערמאָנט אַז מיר זענען אָן דער מאַמע און אָן דעם ברודער, איך האָב נישט געוואָלט גיין ווייטער. איך האָב געוויינט פאַרוואָס איך בין אַנטלאָפן פון זיי. עס האָט זיך אין מיר אָנגערופן דער קינדערישער געפיל צו אַ מאַמען. אַזוי זיצנדיק אין געוויין האָבן מיר דערהערט אַ שיסעריי. איך האָב אָנגעהויבן צו שרייען; מאַמע מען שיסט דיך. איך בין געווען פול מיט שרעק און האָב די גאַנצע צייט געשריגן מאַמע!

איך געדענק דעם שרעקליכן מאָמענט וואָס איך האָב דעמאָלט איבערגעלעבט. באַלד האָב איך דערהערט פון ווייט, ווייט אַ קול רופנדיק מיין נאָמען: „געניע"! איך האָב מיך אַזוי דערפרייט אַזוי ווי אַ מענטש וואָס האָט פאַרלוירן די מאַמע און זי שטייט פּלוצים צוריק אויף פון דעם קבר. איך האָב מיך נישט געקענט אויפהויבן פון שוואַכקייט, האָט מיך דער טאַטע איבערגעלאָזט און געלאָפן אין דער ריכטונג פון דעם קול. אַזוי האָבן מיר זיך צוריק צוזאַמענגעטראָפן. איך האָב מיר נישט געקענט גלויבן, אַז איך האָב נאָך אַ מאַמע און אַ ברודערל, ווייל ווירקלעך קען מען דאָס נישט באַגרייפן. דאָס קען נאָר זיין אַ נס, אָדער אַ חלום...

זיי האָבן אונדז דערציילט וויאַזוי זיי זענען געראַטעוועט געוואָרן. דייטשן זענען זיי נאָכגעלאָפן און כמעט דערגרייכט. אָבער דער דייטש וועלכער האָט אונדז אַרויסגעפירט איז צוריקגעקומען און האָט די דייטשן ווידער אַרויסגעפירט פון געטאָ. די מאַמע האָט נישט געוווּסט ווו מיר זענען, אָבער דאָס האַרץ האָט זי געצויגן אויף דער זייט ווו מיר זענען געווען. אַלע מענטשן זענען געגאַנגען אין אַ וואַלד ווו עס זענען שוין געווען גרופּעס פון יידן, אָרגאַניזירט מיט וואָפן

קעגען די דייטשן. איך לאָז זיי דערווייל איבער, ווייל איך וויל צוערשט ענדיקן אונדזער איבערלעבעניש. מיר זענען געגאַנגען אין פעלד אריין און דאָרט געזעסן ביז עס איז נאַכט געוואָרן. דער רעגן האָט שטאַרק געגאָסן און מיר האָבן געמוזט זיצן שטיל באַהאַלטן אין היי.

אז ס'איז געוואָרן נאַכט, האָבן מיר באַשלאָסן צו גיין צו אַ באַקאַנטן גוי. דער גוי איז אייגנטלעך געווען אַ פרעמדער גוי; ער האָט אונדז נאָר געזען אין געטאָ דורך דעם פּלויט, און מיר זענען אים געפעלן געוואָרן... ער האָט אונדז צוגעזאָגט אַז אויב מיר וועלן אַמאָל בלייבן אָן האָפנונג, זאָלן מיר קומען צו אים; נישט אַלע, נאָר צוויי פון אונדז. אָבער נאָך אַזאַ איבערלעבעניש האָבן מיר באַשלאָסן זיך מער נישט צו צעשיידן; אָדער מיר וועלן אַלע לעבן, אָדער אַלע צוזאַמען שטאַרבן.

האָבן מיר אָנגעהויבן צו גיין. די קליידער זענען געווען נאַס פון רעגן, און אַזוי האָבן מיר זיך דערשלעפּט 10 קילאָ־מעטער, ביז מיר זענען געקומען צו אים. ער האָט אונדז אַרויפגענומען אויף דעם בוידעם און האָט אונדז געגעבן עסן און טרינקען. דער שייגעץ איז געווען אַ יונגער, 24 יאָר אַלט. מיר האָבן פאַר אים מורא געהאַט, אָבער קיין אַנדערער אויסוועג איז נישט געווען. מיר האָבן אים געגעבן גאָלד, געלט און זאַכן, ער זאָל אונדז אויסבאַהאַלטן ביז צו דער באַפרייאונג. האָט ער אונדז אויסגעגראָבן אַ בונקער אין שטאַל, אַזוי קליין, אַז איינער איז געזעסן אויף דעם צווייטן. אָבער די איינציקע טרייסט איז געווען, אַז מיר זענען צוזאַמען. די ערשטע טעג האָט ער אונדז געגעבן עסן, אָבער שפּעטער האָט ער געזאָגט, צוויי זאָלן בלייבן און צוויי זאָלן אַוועקגיין... מיר האָבן זיך אַלע אָנגעטאָן און געוואָלט אַוועקגיין צוזאַמען. ער האָט אַ קוק געטאָן אויף אונדז און האָט נישט געלאָזט אונדז אַוועקגיין. ער האָט אונדז בלויז אויפגעהערט צו געבן עסן, און מיר האָבן אָנגעהויבן מיטצומאַכן שווערע צייטן.

מיר האָבן אַזוי געליטן אַז עס איז נישט צו באַשרייבן. איין מאָל אין טאָג האָבן מיר באַקומען אַ קליינע טאָס מיט עסן, אָן ברויט און אָן וואַסער; קיין העמדער צו טוישן האָבן מיר נישט געהאַט, אַזוי אַז מיר זענען געוואָרן פאַראומריי־ניקט. אַזוי זענען מיר געזעסן פינף מאָנאַט. מיר האָבן די גאַנצע צייט נישט געזען קיין ליכט. איך געדענק, אַז איך האָב געפינען אַ קליין שפּיגעלע, און געבענדיק אַ קוק אין אים האָב איך געוויינט און געשריגן אַז דאָס איז בכלל נישט קיין מענטשלעכער אויסזען. מער האָבן מיר נישט געקענט אויס־האַלטן. איך בין קראַנק געוואָרן און נישט געקענט מער שטיין אויף די פיס. עס איז געווען אַ פראָסט, און מיין טאַטע מיט דעם ברודער זענען אַרויסגעגאַנגען, דער גוי זאָל נישט וויסן, און האָבן געבראַכט עסן פון אַנדערע גויים. איינמאָל האָב איך אַ שטיקל ברויט אַריינגעלייגט אין טאָפּ, און די מאַמע האָט דעם גוי געגעבן דעם טאָפּ מיט דעם שטיקל ברויט. דער גוי האָט דערזען דאָס ברויט, האָט ער זיך געכאַפּט ווו מיר האָבן גענומען ברויט. ער האָט פאַר כעס דעם טאַטן אָנגעהויבן צו ווערגן. אָבער אונדז איז שוין געווען אַלץ אונס, און די מאַמע איז צוגעלאָפן צו אים און אָנגעהויבן זיך צו שלאָגן מיט אים. ער האָט אונדז נאָכגעלאָזט, און מיר האָבן צו אים געשריגן ער זאָל אונדז אָפּלאָזן, אַז ער איז ערגער ווי היטלער. ער וויל אונדז מיט אַ הונגער־טויט אומברענגען.

פון דער צייט אָן האָט ער זיך אַביסל געבעסערט אָבער איך בין שוין קראַנק געווען, און מיר האָבן אויסגעזען ווי שקעלעטן. האָבן מיר זיך אָפּגערעדט, ווען איינער פון אונדז וועט שטאַרבן זאָלן די איבעריגע פון דעם גוי נאָך דער באַפרייאונג נקמה נעמען און אים אויך נישט לאָזן לעבן. אָבער נאָך 10 שווערע טעג פון הונגער, און דאָרשט, פון קעלט און פון קרענק איז געקומען דער לאַנג ערוואַרטעטער טאָג. דעם 28־טן מערץ 1944 איז דער גוי אַריינגעקומען מיט דער בשורה, אַז די רוסן זענען אַריינמאַרשירט אין אונדזער שטאָט. מיר האָבן זיך שוין אַפילו נישט געפרייט, ווייל מיר האָבן אויסגעזען ווי געשטאָרבן, ווי פון יענער וועלט. מיך האָט מען געטראָגן אויף די הענט 10 קל"מ ביז אין אונדזער שטאָט, ווייל איך האָב מיך נישט געקענט שטעלן אויף די פיס.

ווען מיר זענען געקומען אין שטאָט אַריין האָבן מיר דאָרט געטראָפן עטלעכע געציילטע יידן. פון אונדזער בונקער איז געבליבן נאָר איין מיידל, אונדזערע אַ קוזינע. אַלע איבעריגע זענען געהרגעט געוואָרן פון דייטשן, פון אוקראַינער און פון פּאָליאַקן. זי איינע איז געבליבן פון 600 מענטשן וועלכע די אוקראַינער האָבן דערמאָרדעט. זי איז אַרויס פון דעם גרוב און איז געבליבן לעבן. ווי אַזוי זי איז געבליבן לעבן — דאַריבער קען מען אַ בוך אָנשרייבן. מען קען גרוי ווערן אויסהערנדיק וואָס זי האָט אַלעס איבערגעלעבט.

אָבער באַלד דעם 15.3.1944 זענען די רוסן צוריק אַנטלאָפן, און מיר מיט זיי.

אין 1945 זענען מיר צוריקגעקומען אין אונדזער שטאָט פּאָדהייצע. דאָס איינציקע וואָס מיר האָבן געקענט טאָן איז געווען צו שטעלן אַ מצבה אויף די גריבער ווו עס געפינען זיך אונדזערע טייערע, 10.000 אומשולדיקע יידן. איצט זיץ איך אין לאַגער. דאָ ענדיק איך איצט די זעקסטע קלאַס אין דער שול ווו מען לערנט עברית. און אונדזער אַלעמענס ציל איז, צו פאָרן קיין ארץ ישראל און אָפּפערן זיך פאַר אונדזער אייגן לאַנד.

(פון דעם אַרכיוו פון „יד־ושם")

סימא ווייסמאַן

באַפּטיסטן ראַטעווען יידישע פליכטלינגע

איך בין געבוירן געוואָרן אין 1913 אין פּאָדהייצע, ביי רעליגיעזע עלטערן. די שטאָט האָט געהאַט 6 טויזנט יידן. אין אָקטאָבער 1939, אים יום־כפור, זענען צו אונדז אַריין די רוסן. אונטער זייער הערשאַפט, האָבן מיר געלעבט רואיק און געמיטלעך ביז דעם 6־טן יולי 1941.

אין דעם טאָג זענען צו אונדז אַריין די דייטשן. פון ערשטן טאָג פון זייער אַריינקומען, האָט זיך אָנגעהויבן ביי אונדז אַ רייע צרות און ליידן. אין די ערשטע טעג האָבן געהערשט ביי אונדז די אוקראַיִנער. זיי האָבן באַלד אָנגעהויבן ראַבעווען יידיש האָב און גוטס, וואָס זיי האָבן נאָר געטראָפן אין שטוב. די צווייטע עבודה זייערע איז געווען, וואָס זיי האָבן גענומען מענער פון 16 ביז 50 יאָר און געשיקט זיי אין די לאַגערן באַרקי ווינעלקי — גלובאַטשאָוו און קאַמיאָנקע אַרום פּאָדהייצע, און געאַרבעט מיט זיי די שווערסטע אַרבעטן, ווי גראָבן ליים אין טיפע שאַכטן, וואַלד־אַרבעט און שאָסייען. עס זענען געווען פאַלן, ווען די מענער זענען פאַרשיט געוואָרן אין די ליים־שאַכטן.

אַ וואָך שפּעטער, ד. ה. דעם 13.7, האָבן די אוקראַיִנער צונויפגערופן אַ מאַניפעסטאַציע פון פויערים פון 72 דערפער אַרום פּאָדהייצע און אָנגעהויבן זייער באַוווסטע אַנטיסעמיטישע אַגיטאַציעס און העצערייען, ביז זיי האָבן צוגעגרייט אַ ממשותדיקן פּאָגראָם אויף די יידן אין פּאָדהייצע. נאָר אַ דאַנק די גרויסע אָנשטרענגונגען פון פּאָדהייצער גלח, איידיקעוויטש, וועלכער האָט געווירקט קעגן זיי מיט אַלע כוחות, איז געלונגען אויסצומיידן די שרעקלעכע בלוט־פאַרגיסונג.

אין די לאַגערן איז די פאַרפּלעגונג פון די מענער, וועלכע האָבן געאַרבעט די שווערסטע אַרבעטן, געווען 100 גר. ברויט מיט אַ זופּ פון וואַסער, ווו עס זענען אַרומגעשווומען אַ פּאָר שטיקלעך פאַרפוילטע קאַרטאָפל. פאַרשטייט זיך, אַז פון אַזאַ אַרבעט מיט אַזאַ פאַרפּלעגונג זענען מענטשן שנעל קראַנק געוואָרן, אָבער זיי האָבן מורא געהט זיך צו לייגן אין בעט, ווייל ווער עס איז נישט אַרויסגעגאַנגען צו דער אַרבעט, איז באַלד דערשאָסן געוואָרן. אין דער זעלבער צייט האָט מען די פרויען און קינדער פון 13 ביז 16 יאָר באַשעפטיקט אין שטאָט ביי פאַרשידענע אַרבעטן: גערטנעריי, פעלד־אַרבעט, רוימען ביי די דייטשן א. אַז. וו.

אַ חודש שפּעטער, ד. ה. 6.8.1941, ווען די דייטשן האָבן איבערגענומען די פאַרוואַלטונג, האָט די דייטשע זשאַנדאַרמעריע איינגעפירט די ווייסע אָפּאַסקעס מיטן בלויען מגן־דוד אין דער גרויס פון 10 צענטימעטער אויף דער לינקער האַנט. גלייכצייטיק האָבן די דייטשן איינגעפירט אַ יודען־ראַט פון 24 פּאָדהייצער יידן, פון די שענסטע בעלי־בתים און אינטעליגענטן, מיט לייביש ליליענפעלד אין דער שפּיץ אַלס פּרעזעס.

דער יודען־ראַט איז געווען דער פאַרמיטלער צווישן דער דייטשער מאַכט און די יידישע קרבנות. דעם 10.8.1941 האָבן די דייטשן אַרויפגעלייגט אויף דער שטאָט אַ קאָנטריבוציע פון אַ האַלבן מיליאָן זלאָטי, און דערצו נאָך פיל אַנדערע פּראָדוקטן, ווי איין קוב־מעטער זייף — דאָס האָט געמוזט זיין דווקא „שיכט"־זייף — 2 קוב־מעטער צוקער, באָנען קאַפע, מאַנופאַקטור און אַפילו קעלביש וואַסער. דער יודען־ראַט, מיט דער אָרדנונגס־דינסט, האָט געטריי געאַרבעט לטובת דער דייטשער מאַכט, געהאָלפן זוכן יידישע פאַרמעגנס און געזאָרגט, אַז די קאָנטריבוציע זאָל ווערן ערלעך אָפּגעצאָלט. אַלע מאָל האָבן זיי, די יידישע פאַכאָלקעס, אויפגעמאָנט די קאָנטריבוציעס נאָך מיט אַן עודף, און זיי האָבן אָפט מאָל געהאַט צו פאַרקויפן און זיך אָנפילן די טאַשן מיט געלט. דעם 25־סטן סעפּטעמבער 1941 איז געקומען אַ באַפעל פון דער דייטשער מאַכט דורך דעם יודען־ראַט, צוצושטעלן אַלערליי מענער־פוטערס, פעלצן, דאַמען־פוטערס, וואָלענע זאַכן א. אַז. וו. עס איז געווען אַ פאַקט, ווען אַ יידישע פרוי מיטן נאָמען ווישע ראָט האָט באַהאַלטן אירס אַ פוטער ביי אַ פּאָליאַק, דינאַווסקי. דער פּאָליאַק האָט זי אויסגעגעבן און די יידישע פרוי איז דערשאָסן געוואָרן. — אַזוי האָט עס זיך געצויגן כמעט אַנדערהאַלבן יאָר און דער יודען־ראַט האָט הייליק דערפילט אַלע באַפעלן פון דער מאַכט, הן אין צושטעלן מענטשן, הן אין צושטעלן מאַטעריאַלן, פּראָדוקטן א.אַז.וו. צווישן די געסטאַפּאָווצעס האָבן זיך געפינען צוויי באַוווסטע מערדערס פון טאַרנאָפּאָל, די אויספירער פון די שפּעטערדיקע אַקציעס. זיי האָבן געדריקט און געשרויפט די שרויף פון קאָנטריבוציעס מיט פּאָדאַטקעס ביזן לעצטן אָטעם. איינער פון זיי האָט געהייסן הערמאַן מילער.

אום ראש־השנה 1942, איז געקומען דער יודען־ראַט און פאַרלאַנגט פון די יידן 50 טויזנט זלאָטי אַלס צווייטע קאָנטריבוציע. ווי זיי האָבן שפּעטער אַליין זיך אַרויסגעזאָגט, זענען די 50 טויזנט זלאָטי געווען באַשטימט צו באַצאָלן פאַר די קוילן צום אויספירן די ערשטע אַקציע... — ערב יום־

כפור פאַרנאַכט, איז געקומען צו אונדז דער פאַרבינדונגס־מאַן און מיליציע־קאָמענדאַנט אַוורומטשע מילך און אונדז פאַרזיכערט, אַז קיין שום שלעכטס וועט אונדז נישט געשען. נאָך אַזאַ פאַרזיכערונג, האָבן זיך די יידן צוזאַמענגעקליבן צום דאַווענען. אויף מאָרגן, יום־כפור, ווען אַלע יידן זענען געשטאַנען אין טליתים און אין קיטלען און מתפלל געווען צו גאָט אין הימל, האָט זיך אָנגעהויבן די ערשטע שרעקלעכע אַקציע. זי איז פאָרגעקומען אויף אַזאַ אופן: מען האָט אַרויסגענומען אַלע יידן פון די בתי־מדרשים און פריוואַטע וווינונגען אויפן פלאַץ פון שטאָט־מאַרק. אַלע האָבן זיך גע־מוזט זעצן אויף דער ערד און זענען אַזוי געזעסן פון אַכט אין דער פרי, ביז פיר נאָכמיטאָג. דאַן האָט מען זיי אַוועק־געפירט מיט לאַסט־אויטאָס צו דער באַן־סטאַציע און דאָרט אויפגעלאָדן אין וואַגאָנעס און פאַרקלאַפּט די טירן. אין אַזאַ צושטאַנד האָט מען זיי געפירט קיין בעלזשעץ. אויפן וועג זענען קינדער דערשטיקט געוואָרן פון דער ענגשאַפט און פון דער געשטאָקטער לופט.

דאָרט, אין בעלזשעץ, האָט מען די 1.200 מענטשן געוואָרפן אין די עלעקטרישע קאַמערן, פאַרברענט און געמאַכט פון זייער פעטס זייף. איך מיט מיין גאַנצער משפחה, וועלכע איז באַשטאַנען פון פינף שוועסטער, צוויי ברידער, אונדזער מו־טער און אַ שוואָגער, האָבן זיך געראַטעוועט פון דער ערשטער אַקציע, זייענדיק גוט באַהאַלטן אין אַ בונקער. איינע פון מיינע שוועסטער, חנה ראַסמאַן, וועלכע איז שוין געווען אויפגעלאָדן אויף דער לאַסט־מאַשין און געפאָרן צו דער באַן־סטאַציע, איז אין לויף פון דער מאַשין אַראָפּגעשפּרונגען, זיך אַ ביסל צעקלאַפּט און אויף מאָרגן צוריק געקומען קיין פּאָדהייצע.

צו מאָרגנס, נאָך יום־כפור, איז געשאַפן געוואָרן דער געטאָ ביי אונדז אין שטאָט. דער געטאָ איז געשאַפן געוואָרן אויף אַזאַ אופן: מען האָט אָפּגעקליבן אַ הינטער־גאַס, אַרומגע־צוימט זי מיט הילצערנע הויכע פאַרקאַנעס, און אין דער הויך נאָך פאַרענדיקט מיט שטעכנדיק דראָט. דאָרט האָט מען אַריינגעזוצט די איבערגעבליבענע יידן צו 20 מענטשן אין אַ קליין שטיבל. צוויי מאָל אין דער וואָך, האָט מען אַרויסגעלאָזט די מענטשן פון געטאָ אויף צוויי שעה, זיי זאָלן זיך עפּעס איינקויפן. ווען מ׳האָט געטראָפן אין גאַס נאָך די צוויי שעה, אָדער אין אַנדערע נישט־דערלויבטע טעג, איז דערשאָסן געוואָרן. דער לאַגער איז געווען באַוואַכט פון יידישער מיליץ. געלעבט האָבן מיר פון די זאַפּאַסן, אָדער פון די זאַכן, וואָס מ׳האָט פאַרקויפט צום איינקויפן לעבנס־מיטל. ווער עס האָט נישט געהאַט קיין זאַפּאַסן אָדער זאַכן צום טוישן, איז אַרומגעגאַנגען אין געטאָ און געבעטן נדבות. צוליב דעם הונגער און קעלט און שמוציקן לעבן, האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשידענע עפּידעמישע קראַנקהייטן: טיפוס, קרעץ און פאַרשידענע הויט־קראַנקהייטן. און די קראַנקע האָבן זיך נישט געקענט לייגן אין בעט אַריין, ווייל ווער עס איז געלעגן אין בעט, איז דערשאָסן געוואָרן.

פון אַלע דערפער און שטעטלעך אַרום פּאָדהייצע, האָבן די דייטשן צוזאַמענגענומען די יידן אין געטאָ אַריין, אַזוי, אַז עס האָבן זיך דאָ געפינען ביז 4.000 יידן. בערך נאָך 6 וואָכן, ד. ה. דעם 1־טן נאָוועמבער 1942, האָט זיך אָנגע־הויבן די צווייטע אַקציע. — נאָך דער ערשטער אַקציע זענען כמעט אַלע יידן געזעסן באַהאַלטן אין גוט־איינגעאָרדנטע בונ־קערס, ווייל זיי האָבן זיך געריכט אויף ווייטערדיקע אַקציעס. נאָר אַ דאַנק דער געטרייער, פלייסיקער מיטהילף פון אונ־דזער יידישער פּאָליציי, וועלכע זענען געגאַנגען מיט העק, אייזערנע לאָמעס א.אַז. וו., האָט מען אויסגעפונען אַלע בונ־קערס און באַהעלטענישן פון די אומגליקלעכע יידן און זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון די דייטשע מערדער. דאָס מאָל האָט מען זיי געפירט צו פוס ביז דער סטאַציע, דאָרט אויפגעלאָדן אין וואַגאָנעס און געפירט קיין בעלזשעץ, ווו מען האָט זיי אומגעברענגט אויף דעם זעלבן אופן, אין עלעק־טרישע קאַמערן. דאָס מאָל זענען געווען 1.400 מענטשן, צווישן זיי אויך מיין מוטער און מיין שוועסטער טויבע.

עס האָט זיך דערנענטערט דער ווינטער פון 1942—1943, אַ שווערער, אַ גרויזאַמער, אַ ווינטער פון הונגער און קעלט. דורך דער פאַרמיטלונג פון יודען־ראַט זענען צונויפגענומען געוואָרן אַלע עלטערע מענטשן, מענער און פרויען, אָפּגעשיקט געוואָרן אין די איינגעאָרדנטע לאַגערן פון באַרקי־קאַמיאָנקאַ און גלובאַטשאָוו און דאָרט האָט מען מיט זיי פאַרענדיקט. די איבעריקע יונגע פרויען און מענער זענען געבליבן אין פּאָדהייצער געטאָ, און די דייטשן האָבן זיי באַשעפטיקט ביי אַלערליי אַרבעטן.

דאָס האָט געדויערט ביז שבועות 1943. דאַן האָבן זיי צונויפגענומען אַלע יידן, מענער, פרויען, און קינדער, אַרויס־גענומען זיי אויף דעם פּאָדהייצער בית־עולם און ביז צום לעצטן אויסגעשאָסן. אַזוי האָבן זיי פאַרענדיקט מיט די יידן פון אונדזער שטאָט פּאָדהייצע.

אין דעם טאָג פון דער לעצטער אַקציע, ווען אַלע יידן האָבן זיך צוגעשטעלט צום יודען־ראַט, לויט דעם באַפעל, זענען מיר — דריי שוועסטער און נאָך 33 מענטשן, מענער, פרויען און קינדער — אויסבאַהאַלטן געוואָרן דורך מיינעם אַ באַקאַנטן, אַ פּאָלקס־דויטש, אַ סטודענט מיטן נאָמען באַרשטש. 14 טעג זענען מיר געזעסן אין אַ בונקער, וועלכער האָט זיך געפונען אין געטאָ. דער זעלבער באַרשטש האָט אונדז געבערענגט עסן און טרינקען די גאַנצע 14 טעג, פאַר

געלט. נאָך די 14 טעג, האָט אונדז דער זעלבער באַרשטש אַרויסגעפירט פון בונקער אין אַ וואַלד אַריין הינטער דער שטאָט, ווו עס האָבן זיך געפונען נאָך 40 מענטשן. דאָרט זענען מיר געווען דריי וואָכן. די פּויערים פון די דערפער האָבן אונדז געשפּייזט פאַר גוט געלט. נאָך די דריי וואָכן איז געקומען אַ פּאָדהייצער ייד, ישראל זילבער, און אונדז פון דעם וואַלד אַרויסגעפירט אין אַ צווייטן וואַלד, 12 ק״מ ווייטער, ווייל, ווי זילבער האָט דערקלערט, איז די לאַגע דאָ נישט קיין זיכערע. און ווירקלעך, אויף מאָרגן באַגינען האָבן די זעלבע פּויערים, וועלכע האָבן אונדז געשפּייזט, אַרומגערינגלט דעם וואַלד און אַלעמען אויסגעהרגעט. אויך ישראל זילבער, וועלכער איז געגאַנגען פאַרזאָרגן אַ פּאָר מענטשן מיט אַ ביסל עסן און צו ראַטעווען זיי פון הונגער־טויט, איז דאָרט אומגעקומען, מיט נאָך 34 מענטשן, און מיר, דריי שוועסטער, האָבן זיך אָנגעשלאָסן מיט נאָך 12 און צוזאַמען געווען 15 יידן. זילבער האָט איבערגעלאָזט 3 קינדערלעך.

איינער פון אונדזער גרופּע, גראָו פון פּאָדהייצע, האָט געוווסט פון אַ גרופּע „גלויביקע״, וועלכע רופן זיך „באַפּטיסטן״ פון אָפּשטאַם אוקראַינער. ער איז געגאַנגען צו זיי זיך באַראַטן וועגן אונדזער ווייטערדיקן גורל, ווער עס זאָל אונדז קענען פאַרשאַפן עסן, מיר זאָלן קענען דערלעבן די באַפרייאונג. די באַפּטיסטן האָבן זיך געפונען אין אַ דאָרף נישט ווייט פון פּאָדהייצע. דאַן האָט איינער פון די באַפּטיסטן, סעוו בילעצקי, זיך אַליין פאַרבעטן צו אונדז אין וואַלד אַריין, מיטגענומען מיט זיך די ביבליע און גענומען אונדז פאָרלעזן זייערע גלויביקע זאַכן. ער האָט אונדז פאָרגעלייענט, אַז די יידן זענען זינדיקע מענטשן, וואָס האָבן אָפּגעטרעטן פון גאָט. צוליב דעם איז אויף זיי געקומען אַזאַ גורל. „און אויב איר וועט זיך אומקערן צום גלויבן און צו גאָט״, האָט ער זיך געווענדעט צו אונדז, „וועט איר געראַטעוועט ווערן פון טויט״. ער האָט אונדז געזונגען הייליקע לידער, געזונגען פּסאַלמען, געפּרדיקט מאָראַל, גערעדט צו אונדז „דברים היוצאים מן הלב״ און האָט אונדז באמת צוגעצויגן מיט זייער גוטמוטיקייט און מיט זייער ערלעכקייט. און ווילנדיק נישט ווילנדיק האָבן מיר אָנגעהויבן צו גלויבן אין זיי. דאַן ווען דער באַפּטיסט האָט געזען, אַז מיר ווערן זיינע מענטשן, האָט ער אונדז איבערגעפירט ווידער אין אונדזער וואַלד אַריין, ווייל ער האָט אונדז דערקלערט, אַז דאָ איז פאַר אונדז געפערלעך. דאָ האָט ער פאַר אונדז אויסגעפונען אַ געהעריק אָרט, געבראַנגט אונדז אַלערליי מכשירים, געהאָלפן אויפבויען אונטערערדישע בונקערס, איינגעריכטעט אונדז, געבראַנגט אונדז געשיר מען זאָל האָבן אין וואָס צו קאָכן, פירן אַ ווירטשאַפט, געבראַנגט שטרוי מיט אַ פור מ׳זאָל האָבן ווייך צו שלאָפן און דער עיקר געבראַנגט צו טראָגן יעדן טאָג גאַנצע זעק מיט שפּייז.

חוץ דעם, פלעגן זיי ביי אונדז זיצן גאַנצע נעכט, זינגען לידער, פאָרלייענען די ביבל, און פּרעדיקן פרומקייט און גלויבן. און נאָר אין דעם זכות, האָבן זיי אונדז געזאָגט, איר, שוועסטער און ברידער, וועט איר געראַטעוועט ווערן. שפּעטער, זעענדיק, אַז מיר זענען שוין זייערע גלויביקע, פלעגן קומען צו אונדז אַלע באַפּטיסטן אויף באַזוך. גערופן אונדז שוועסטער און ברידער און נאָר גערעדט פון גלויבן, פון גאָט און פון גוטס טוען מענטשן. שפּייז פלעגן זיי ברענגען נישט נאָר אבי „להחיות את הנפש״, נאָר אַ סך פּוטער, קעז, האָניג, פליש, אייער, ווייס געבעקס א. אַז. וו. — זיי האָבן צו אונדז געבראַנגט נאָך פיר פּאָר בלאָנדזשענדיקע מענטשן פון די וועלדער, וועלכע האָבן שוין געהאַלטן ביי יציאת נשמה. אויך די דריי יתומימלעך פון דעם אויבן דערמאָנטן ישראל זילבער, האָבן זיי אויסגעפונען און צו אונדז געבראַנגט. זענען מיר שוין געווען 22 מענטשן.

מיר, דריי שוועסטער, האָבן אויסגעהאַלטן כמעט אַלע 22 מענטשן. דאַן איז געשען מיט אונדז אַן אומפאַרהאָפטע זאַך. מ׳האָט אונדז אָנגעהויבן נאָכצושפּירן. די באַפּטיסטן האָבן דאָס באַמערקט, האָבן זיי אונדז איבערגעפירט צו זיך אַהיים און באַהאַלטן אין אַ באַהעלטעניש, ווו מיר זענען געווען 6 מאָנאַטן.

מיט איין וואָרט: עס לאָזט זיך נישט אַזוי פיל שילדערן. די פעדער קען נישט אַזוי פיל באַשרייבן, וואָס די מענטשן האָבן מיט אונדז געטאָן. קיין טאַטע, קיין מאַמע, קיינע שוועסטער און ברודער זענען נישט אימשטאַנד דאָס צו טאָן, וואָס זיי האָבן געטאָן.

אַזוי האָט עס געדויערט, ביז עס איז געקומען די באַפרייאונג אין מערץ 1944.

באַד רייכענהאַל 12.11.1946

שלמה טייכער

אין ארבעטסלאַגער באַרקי ווּיעלקי

(פון דעם אַרכיוו פון „יד־ושם")

אָנהויב נאָוועמבער 1941. לויט אַ באַפעל פון דער עס־עס־קאָמאַנדע ביי אונדז שטאָט פּאָדהייעץ, האָט דער יודען־ראַט געדאַרפט צושטעלן 500 יידן צו אַ ספּעציעליער אַרבעט, אויסער דעם קאָנטיגענט, וואָס האָבן זיך געשטעלט אויף אַרבעט טאָג־טעגלעך. צו דער באַשטימטער צייט האָבן זיך צוגעשטעלט בלויז 150 מאַן. צוגעשטעלט האָבן זיך בלויז מענטשן, וואָס האָבן געהאַט פאַמיליעס, און האָבן מורא געהאַט פאַר פאַרפאָלגונגען, וואָס קענען קומען אויף זייערע נאָענטע מצד דער דייטשער מיליטער־מאַכט. איך בין אויך געווען צווישן די, וואָס האָבן זיך צוגעשטעלט.

קורץ נאָך אונדזער אָנקומען אויפן פּלאַץ, זענען מיר אַרומגערינגלט געוואָרן דורך באַוואָפנטע עס־עס און אוקראַינער, און דער עלטסטער פון דער עס־עס־גרופּע האָט אונדז באַפוילן זיך שטעלן צו פינף אין אַ ריי און מאַרשירן. אָפּגייענדיק צוויי קילאָמעטער, זענען מיר אָנגעקומען צו דער באַן־סטאַציע. דאָרט זענען מיר אַריינגעטריבן געוואָרן אין וואַגאָנעס, און אַ קורצע צייט נאָך דעם, האָט אונדזער צוג געריירט. פון אונדזער סטאַציע זענען מיר געפאָרן ביז טאַרנאָפּאָל; אין טאַרנאָפּאָל האָט זיך דער צוג אָפּגעשטעלט, און מיר זענען פון די וואַגאָנעס אַרויסגעטריבן געוואָרן. דאָס איז געווען ביי נאַכט. די נאַכט איז געווען אַ פינצטערע, און מיר האָבן געהערט אַ באַפעל אַרויפצוגיין אין די הויכע אָפענע וואַגאָנעס, וואָס האָבן זיך געפינען נעבן אונדזער צוג. דאָס קריכן אין די וואַגאָנעס איז געווען אוממעגלעך, ספּעציעל פאַר די עלטערע יידן, וואָס האָבן זיך געפונען מיט אונדז. אַז די עס־עס־לייט האָבן געזען, אַז ביים קריכן גליטשן מיר זיך אויף צוריק, האָבן זיי אָנגעהויבן שלאָגן איבער אונדזערע קעפּ מיט די קאָלבעס פון די ביקסן. דריי יידן, וואָס האָבן נישט באַוויזן געשווינד אַריבערצוקריכן, זענען אַזוי לאַנג געשלאָגן געוואָרן, ביז זיי האָבן אויסגעהויכט די נשמה. קורץ נאָך דעם האָט אונדזער צוג געריירט.

נאָך אַנדערטהאַלבן טעג זענען מיר אָנגעקומען קיין באַרקי־ווּיעלקי. נאָענט פון דער באַן־סטאַציע, ביי אַ טייכל, האָט זיך געפונען דער אַרבעטס־לאַגער. די ערשטע צייטן נאָכן פאַרנעמען דעם געגנט דורך די דייטשן, האָט דער לאַגער געדינט פאַר די רוסישע קריגס־געפאַנגענע, דערנאָך האָט מען פון אים געמאַכט אַן אַרבעטס־לאַגער.

פאַרן אַריינגיין אין לאַגער זענען מיר אַדורכגעגאַנגען דורך אַ שפּאַלער פון דער עס־עס־וואַך, און יעדער פון אונדז האָט באַקומען קלעפּ מיט די ביקסן איבערן קאָפּ; אַ סך זענען אומגעפאַלן פאַרבלוטיקטע, און זיי זענען גלייך אַוועקגענומען געוואָרן.

אַריינקומענדיק אין לאַגער האָט אונדז באַגעגנט דער פאַרטרעטער פון לאַגער־עלטסטן, אַ לעמבערגער ייד. אָן שום פראַגן, האָט ער גענומען אַלעמען שלאָגן מיט אַ גראָבן שטעקן איבערן קאָפּ, באַגלייט מיט פאַרשידענע זידלערייען, און נאָך דעם אונדז באַפוילן צונויפצוזאַמלען זיך אויף איין אָרט. דאָרט האָט ער פאַר אונדז געהאַלטן אַ רעדע אין פּויליש: „איר, הונטישע זין, מיינט נישט, אַז איר זענט אין דער היים... איר זענט אַהער געקומען נישט אויף אָפּרו. דאָ מוז מען אַרבעטן און זיין געהאָרכזאַם, און כדי אייך מאַכן פאַר מענטשן, האָבן מיר פאַר אייך גענוג מיטלען. און אויב איינער פון אייך וועט פּרוּוון אַנטלויפן, וועלן אַנדערע צען געשאָסן ווערן". נאָך דער רעדע זענען צו אונדז צוגעקומען עס־עס־לייט און באַפוילן זיך שטעלן צו פינף אין אַ רייע און מאַרשירן אין באַראַק אַריין. אַריינקומענדיק אין באַראַק, איז דער אָטעם פאַרהאַקט געוואָרן פון שרעקלעכן געשטאַנק, וואָס האָט זיך אינעווייניק געפילט. זוכנדיק פּלעצער אין דער פינצטער, האָבן מיר געפונען פּלעצער בלויז אויף די הינטערשטע נאַרעס; די אויבערשטע זענען שוין געווען פאַרנומען פון יידן פון לעמבערג, בוטשאַטש, מילניצע, אָזשעראַן, סקאַלאַט און וואָדזשעמאָלאָוו.

אין לאַגער האָבן זיך שוין געפינען ביז 1.000 יידן. פאַר פאַרטאָג זענען מיר אויפגעוועקט געוואָרן צו גיין נאָך קאַווע. נאָכן אויסטרינקען דאָס ביסל ביטערע קאַווע, זענען מיר געשטעלט געוואָרן צום אַפּעל. עס איז געווען האַרבסטצייט; דער כסדר גיסנדיקער רעגן האָט שוין אָנגעהאַלטן וואָכן לאַנג, און מיר זענען געטריבן געוואָרן אויף אַ פעלד, וואָס איז נאָך שניטצייט געלעגן אַ צעאַקערטס. דאָרט זענען מיר אָפּגעהאַלטן געוואָרן יעדן טאָג צו צוויי שעה צייט, מאַכנדיק פאַרשידענע שווערע איבונגען בלויז צום פּייניקן, ביז עס פלעגט קומען דער עס־עס־עלטסטער, און ביי דער שיין פון אַ טאַשן־לעמפּל אונדז איבערציילן. דערנאָך זענען מיר איינגעטיילט געוואָרן אין אַרבעטס־גרופּעס, און אונטער אַ באַוואָפנטער וואַך פון עס־עס און יידישער פּאָליציי, האָט מען מאַרשירט צו דער אַרבעט.

אונדזער אַרבעט איז געווען — בויען אַ באַן־ליניע. ביז מיר זענען אָנגעקומען צום אַרבעטס־פּלאַץ, האָט שוין אָנגעהויבן טאָגן. ערשט דאַן האָבן מיר באַמערקט דעם שרעקלעכן אויסזען פון די פריער געקומענע יידן. אין פאַרלויף פון דער קורצער צייט, וואָס זיי זענען געווען אין לאַגער, זענען זיי שרעקלעך אָפּגעצערט געוואָרן; זיי זענען געווען ווילד באַוואָקסן, די קליידונג שטאַרק פאַראומרייניקט און זיי האָבן בכלל אויסגעזען ווי מענטשן וואָס האָבן רעזיגנירט פון לעבן. די געגנט, וווּ מיר האָבן געאַרבעט, איז געווען אַ ליימיקע; האָט מען אַריינגעשטעלט אַ פוס אין ליים אַריין, איז אוממעגלעך געווען אים צוריק אַרויסצונעמען. ביים טראָגן די קלעצער אָדער באַן־רעלסן האָט מען געמוזט זיך צואיילן, פלעגט מען טאַקע איבערלאָזן די שיך אָדער שטיוול שטעקן אין ליים, אַרויסציענדיק בלויז די הוילע פיס. אויב מען האָט געוואָלט דערנאָך מיט דער האַנט אַרויסציען דעם שוך, פלעגט מען פון דער יידישער פּאָליציי, אָדער עס־עס געשלאָגן ווערן ביז פאַרלירן דעם באַוווּסטזיין, ווייל ביי זיי האָט דאָס געהייסט, אַז מיר האַלטן איין די אַרבעט, וואָס האָט געדאַרפט ווערן געטאָן אין אַ שנעלן טעמפּאָ. מיר זענען אויך געצווּונגען געוואָרן צו טראָגן 12־מעטערדיקע רעלסן מיט אַ קליינער צאָל מענטשן, וואָס פאַר אַזאַ צאָל איז געווען אוממעגלעך אַפילו זיי אויפצוהייבן. ווער עס האָט געוויזן אַ שוואַכקייט, פלעגט ביז בלוט געשלאָגן ווערן, און אַפילו דערשאָסן ווערן. עס פלעגן אויך דערשאָסן ווערן מענטשן, וואָס האָבן נאָך אַ 12־שעהדיקן טאָג אַרבעט נישט געקענט שנעל לויפן צוריק אין לאַגער. טאָג־טעגלעך פלעגן זיין צענדליקער קרבנות פון דערשיסונגען, קלעפּ ביז טויט, הונגער און שווערער אַרבעט. דער גרעסטער פּראָצענט פון די אומגעקומענע, זענען געווען די לעמבערגער יידן. די יידן פון די קלענערע אַרומיקע שטעטלעך, פלעגן, ווי־נישט־ווי באַקומען צוגעשיקט שפּייז פון זייערע נאָענטע, אָבער די לעמבערגער יידן, פלעגט אויסקומען צו לעבן בלויז פון די 200 גראַם ברויט און אַ ביסל וואַסערדיקע זופּ, וואָס מיר האָבן באַקומען אין לאַגער. פלעגן טאַקע כמעט יעדן חודש אָנקומען טראַנספּאָרטן יידן אויפן אָרט פון די אומגעקומענע.

איין מאָל, ווען אין אַמבולאַנס האָט זיך געפונען אַ גרעסערע צאָל קראַנקע, זענען זיי אין דער צייט, ווען מיר זענען געשטאַנען צום אַפּעל אַרויסגעטריבן געוואָרן אויפן פעלד, און פאַר אונדזערע אויגן דערשאָסן געוואָרן. דאָס האָט געדאַרפט זיין אַ וואָרענונג פאַר אונדז — מיר זאָלן נישט קראַנק ווערן...

איז אַ מענטש אַנטלאָפן פון לאַגער, זענען די איבעריקע געווען פאַראַנטוואָרטלעך. ביים ערשטן פאַל, ווען אַ ייד איז אַנטלאָפן פון לאַגער, זענען די איבעריקע ביים אַפּעל אויסגעשטעלט געוואָרן צו צען אין אַ רייע, און יעדער צענטער איז אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן. דאָס איז געווען די שטראָף פאַרן אַנטלויפן, און אַן אָנזאָג, אַז מיר זאָלן העלפן אויסהיטן פון אַנטלויפן. ביי אַ צווייטן פאַל פון אַנטלויפן, ווען דער אַנטלאָפענער איז געכאַפּט געוואָרן, איז ער אויפן הויף עפנטלעך אויפגעהאָנגען געוואָרן. אין משך פון דער צייט איז די עס־עס־וואַך פאַרביטן געוואָרן אויף אוקראַאינישער און פּוילישער פּאָליציי. די לאַגע האָט זיך דאַן פאַר די יידן נאָך מער פאַרערגערט. טאָג־טעגלעך פלעגן יידן דערשאָסן ווערן בלויז דערפאַר, וואָס זיי האָבן געדאַרפט זיין אַ ציל־ברעט פון לערנען זיך גוט שיסן אין ציל. ווען עס פלעגט ווער פון די אַרבעטער בשעת דער אַרבעט בעטן דעם פּאָליציאַנט אַ דערלויבעניש צו גיין זיך דערליידיקן, פלעגט דער פּאָליציאַנט צו אים אַ געשריי טאָן: „לויף שנעלער", און גלייך נאָכגעשאָסן אים אין קאָפּ אַריין.

ביים גיין פון דער אַרבעט, פלעגן זיי שיסן אין דער גייענדיקער קאָמפּאַניע, און די געשאָסענע פלעגן מיר מוזן מיטנעמען מיט זיך.

אָנהויב יולי 1943 האָבן מיר ביי נאַכט געהערט שטאַרקע אויפרייסן. אויפן צווייטן טאָג האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז די פּאַרטיזאַנער, וואָס האָבן זיך געפינען אין דער געגנט, האָבן דורכגעפירט אַ גרויסע אַקציע, אויפגעריסן אַלע אייזנבאַן־בריקן און באַפרייט די געפאַנגענע יידן פון קאַמיאָנקער צוואַנגס־לאַגער. די אַקציע פון די פּאַרטיזאַנער האָט אַריינגעברענגט אַ צעטומלעניש צווישן אונדזערע לאַגער־פירער, און זיי האָבן אָנגעהויבן רעדן וועגן דעם, אַז די אַרבעט איז שוין פאַרענדיקט און מיר וועלן ווערן איבערגעפירט קיין טאַרנאָפּאָל.

דעם 10־טן יולי פאַר נאַכט, פאַרן פאַרענדיקן די אַרבעט, איז צו מיין גרופּע צוגעקומען אַ פּוילישער פּאָליציאַנט און געזאָגט, אַז מאָרגן וועלן מיר שוין אַהער צו דער אַרבעט נישט קומען, און מעגלעך, אַז מיר וועלן שוין אין גאַנצן נישט דאַרפן אַרבעטן. איז אפשר מעגלעך — האָט ער געזאָגט — אַז די ווערטזאַכן, וואָס מיר האָבן באַהאַלטן, זאָל מען אים אַוועקגעבן. מיר האָבן דאָס אָנגענומען ווי אַ כיטרע שפּיצל, גלויבנדיק דאָס ער מיינט בלויז פון אונדז אַרויסצונאַרן ווערטפולע זאַכן, כאָטש מיר האָבן אַזעלכע נישט געהאַט. טאַקע דעם זעלבן טאָג ביי נאַכט, זיצנדיק אין די באַראַקן, האָבן מיר דערהערט אַ שטאַרקן גערויש פון אויטאָ־מאַשינען גלייך נאָך דעם זענען צו אונדז אין די באַראַקן אַריין באַוואָפנטע עס־עס־לייט און אָנגעהויבן טרייבן אין דרויסן אַרויס. זייענדיק אויפן הויף, איז געקומען אַ באַפעל, אַז מיר

זאָלן זיך אויסזעצן האַלב קניענדיק צו פינף אין אַ רייע. נאָכן אויספירן דעם באַפעל איז די ערשטע גרופּע יידן צו־ריק אַריינגעטריבן געוואָרן אין באַראַק אַריין. צוויי עס־עס־לייט האָבן זיי באַגלייט. קורץ נאָך דעם, האָבן מיר געהערט אַ סעריע שאָסן, באַגלייט מיט מענטשלעכע געשרייען. די צוויי עס־עס־לייט זענען צוריק אַרויסגעקומען, גענומען אַ צווייט פינפטל און עס האָט זיך ווידער איבערגעחזרט דאָס זעלבע. אַ טייל מענטשן האָבן געפּרוּווט אַנטלויפן, אָבער זיי זענען פון די עס־עס און אוקראַאינער, וואָס האָבן אונדז אַרומ־גערינגלט, גלייך דערשאָסן געוואָרן. זיי האָבן אַפילו געשאָסן אין די יידן, וואָס האָבן געמאַכט די מינדעסטע באַוועגונג.

איך בין געזעסן צווישן די לעצטע גרופּעס, קעגנאיבער דעם פענצטער פון באַראַק. דאָס פענצטער פון אונדזער זייט איז געווען אָפן. אַרויסטרייבנדיק אונדז, האָט איינער פון די עס־עס־לייט נישט געקאָנט פאַרטראָגן דעם שלעכטן ריח, וואָס האָט זיך געפילט אין באַראַק, און ער האָט דאָס פענצ־טער אויפגעבראָכן. זעענדיק, אַז עס דערנענטערט זיך מיין רייע צום אומקום, איז מיר איינגעפאַלן אַ געדאַנק זיך צו ראַטעווען. דאָס ערשטע, וואָס איך האָב געטאָן, איז געווען אויסטאָן די הילצערנע שיך פון די פיס; איך האָב לאַנגזאַם אַראָפּגעצויגן פון זיך דעם אַרבעטס־בגד, און באַלד נאָך דעם אַריינגעשפּרונגען מיט אַ ווילדער שנעלקייט אין אַ שווימענ־דיקער פּאַזע אין באַראַק אַריין דורכן אָפענעם פענצטער. איך האָב געהערט שאָסן איבער מיין קאָפּ. איין קויל האָט אַפילו לייכט אַנגערירט מיין רוקן, דערנאָך בין איך אַריינ־געפאַלן צווישן אַ באַרג געשאָסענע יידן. די עס־עס האָבן מיר אַנגענומען פאַר טויט, ווייל דער, וואָס איז געשטאַנען אין דער זייט פון פענצטער, האָט אויסגעשריגן: „ער איז קאַ־פּוט". מורא האָבנדיק צו ליגן נאָענט פון פענצטער, האָב איך זיך געשלייכט אין די ווייטערדיקע צימערן, וואָס זענען שוין געווען אַנגעפילט מיט געשאָסענע יידן. עס האָט זיך נאָך געהערט אַ כאָרכלעריי פון די גוססדיקע. איך האָב זיך דערשלייכט צום ווינקל־צימער פון אויבער־אַרבעטער. אין דעם צימער האָב איך באַמערקט אַן אָפן טירל צום בוידעם, האָב איך זיך מיט אַנגעשטרענגטע כוחות שנעל אַרויפגעדראַ־פּעט, אַוועקגעלייגט זיך אין אַ ווינקל פון בוידעם, און מיט אַ ציטערדיק האַרץ געוואַרט אויפן סוף.

ווען אַלע יידן זענען שוין געווען אויסגעשאָסן, האָט זיך דערהערט די באַפעלערישע שטימע פון לאַגער־פירער, וויטשיק, —אַז עס זאָל געברענגט ווערן שטרוי, דאָס שטרוי זאָל געלייגט ווערן ביי די באַראַקן און אונטערגעצינדן ווערן. די עס־עס־וועכטער האָבן געענטפערט, אַז קיין שטרוי האָבן זיי נישט, די האָבן בלויז שטרוי־זעק. דער לאַגער־פירער האָט מסכים געווען אויף אַוועקלייגן שטרוי־זעק, און זיי האָבן גלייך אַנגעהויבן שלעפּן די זעק. דער באַראַק, אין וועלכן איך בין געווען באַהאַלטן, איז געשטאַנען נאָענט פון פּלויט. דאָס שטרוי איז געלייגט געוואָרן אויף דער זייט פון הויף. נאָכן ברענגען די שטרוי־זעק, האָט דער לאַגער־פירער ווידער באַפוילן צו באַגיסן די באַראַקן מיטן נאַפט, וואָס געפינט זיך אויף די מאַשינען, און דאָס שטרוי אונטערצינדן.

עטלעכע מינוטן שפּעטער האָט דער שטאַרקער רויך אַנגעהויבן שטיקן מיך אין האַלדז. איך בין אַרויסגעשפּרונגען דורכן בוידעם־טירל אין דרויסן און געלעגן עטלעכע מינוט אויף דער ערד, און ווען דער רויך איז שטאַרקער געוואָרן, האָב איך זיך אַנגעהויבן שאַרן אין דער ריכטונג צום פּלויט. איך האָב זיך צוגעשאַרט צום קלאָזעט און בין אַריין אינע־ווייניק. אַריינקומענדיק, האָב איך געהערט, ווי אַ מענטש קריכט שנעל צוריק דורכן קלאָזעט־גרוב אויף דער צווייטער זייט. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז אויך אַ געראַטעווע־טער ייד. איך האָב צוגעוואַרט אייניקע מינוטן, און דערנאָך אַדורכגעקראָכן דורכן קלאָזעט־גרוב אויף דער צווייטער זייט. אַז איך בין שוין געווען אין דרויסן, האָב איך אַנגעהויבן לויפן מיט אַ ווילדער שנעלקייט, נאָר זעענדיק, אַז עס ווערן גע־געוואָרפן ראַקעטעס אין אַלע ריכטונגען אַרום לאַגער, האָב איך זיך אַנידערגעוואָרפן אויף דער ערד און אויפן בויך זיך געשאַרט ביז איך בין אַריין צווישן קאָרן־זאַנגען. דאָרט בין איך געלעגן ביז דעם צווייטן פאַרנאַכט, און ווען עס איז פינצטער געוואָרן אין דרויסן — זיך געלאָזט אין וועג אַריין.

אין משך פון די 18 מאָנאַטן, וואָס דער אַרבעטס־לאַגער האָט עקזיסטירט, זענען אין אים אומגעקומען העכער פיר טויזנט יידן.

הינדענבורג לאַגער, 12.2.1948

לאה פעלדבערג

פּאַדהייצע אונטער דייטשער אָקופּאַציע

באַלד נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין סעפּטעמבער 1939 איז אָנגעקומען צו אונדז אין שטאָט אַ גרויסע כוואַליע יידישע פּליטים, וואָס זענען אַנטלאָפן פון מערב־פּוילין. די קהילה ביי אונדז אין שטאָט האָט דעמאָלט געהאַט אַ שווערע אויפגאַבע צו העלפן די היימלאָזע משפחות וואָס דער גורל האָט זיי געבראַכט קיין פּאָדהייצע. אַ סך פון די אָרטיקע משפחות האָבן אָפּגעגעבן אַ צימער פאַר די פּליטים, און מען האָט זיך באַמיט זיי פאַרשאַפן אַרבעט און אַזוי זיי העלפן אַדורכשטופן די שווערע מלחמה־טעג.

אַ קורצע צייט שפּעטער איז גאַנץ מזרח־גאַליציע פאַרנומען געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי, און באַלד נאָכדעם האָט זיך אָנגעהויבן די סאָוויעטיזאַציע פונעם אַלגעמיינעם לעבען. דער האַנדעל איז נאַציאָנאַליזירט געוואָרן, יידן האָבן פאַרלוירן זייערע פּרנסות און האָבן געמוזט ענדערן זייער גאַנצן לעבענסשטייגער, און דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע אומרו צווישן דער יידישער באַפעלקערונג.

מיט איינמאָל האָבן די סאָוויעטישע אַמטן פאַרעפנטלעכט אַ סענסאַציאָנעלע ידיעה: די פּליטים וואָס ווילן זיך אומקערן אַהיים קענען זיך רעגיסטרירן, וועט מען זיי געבן די מעגלעכקייט אַהיימצופאָרן. אַרויסגעוויזן האָט זיך אַז דאָס איז בלויז געווען אַ טריק פון דער רעגירונג. אין אַ געוויסער נאַכט האָט מען די רעגיסטרירטע פּליטים אַרויסגענומען פון די דירות, אַוועקגעפירט צו דער באַן־סטאַציע און אַוועקגעשיקט קיין סיביר און אַנדערע ווייטע געביטן פון רוסלאַנד.

אין אַ הייסן זומער־טאָג אין יוני 1941 האָבן זיך פּלוצים דערהערט שטאַרקע דעטאָנאַציעס פון באָמבעס אין דער נאָענטער סביבה. באַלד איז אונדז קלאָר געוואָרן, אַז די דייטשן האָבן דערקלערט קריג דעם ראַטנפאַרבאַנד און זיי באָמבאַרדירן די פלי־פּלעצער אין דער סביבה. די פּאַניק צווישן דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען נישט צום באַשרייבן. ווער ס'האָט נאָר געקאָנט איז אַנטלאָפן קעגן מזרח, קיין רוסלאַנד. ליידער האָבן נאָר איינצעלנע באַוויזן צו אַנטלויפן, און עטלעכע טעג שפּעטער איז די שטאָט באַזעצט געוואָרן דורך דער דייטשער אַרמיי.

באַלד נאָכן אָנקומען פון די דייטשן האָט זיך אָנגעהויבן דאָס גיהנום פאַר דער יידישער באַפעלקערונג. די ערשטע וואָס האָבן אַרויסגעוויזן זייערע חיהשע אינסטינקטן זענען געווען די אוקראַאינער און די פאָלקס־דייטשן. אָנגעהויבן האָט עס זיך מיט אויספּרעסן געלט פון יידן און שלאָגן זיי אָן רחמנות, אָן אַ שום סיבה, בלויז צו באַפרידיקן זייערע סאַדיסטישע געפילן. און שפּעטער, ווען די ס.ס. לייט האָבן זיך גענומען צו זייער בלוטיקער אַרבעט, האָבן זיי די אוקראַאינער און פאָלקס־דייטשן געטריי און פלייסיק מיטגעהאָלפן.

די ערשטע נאָכט מיט די דייטשן איז אַדורך גאַנץ רואיק, אָבער אַלע זענען געווען זייער געשפּאַנט, וויסנדיק אַז קיין גוטס האָט מען פון זיי נישט צו דערוואַרטן. צו מאָרגנס איז געקומען די מיליטערישע שטאָט־פאַרוואַלטונג, און דער קאָמענדאַנט האָט צונויפגערופן די יידישע פאָרשטייער און געהייסן זיי אָרגאַניזירן אַ „יודענראַט". גלייכצייטיק האָט מען אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַלע יידן זאָלן טראָגן אָרם־בענדער מיט אַ מגן־דויד.

נאָכן אָרגאַניזירן פונם יודענראַט זענען געקומען ס.ס.־לייט פון טאַרנאָפּאָל און האָבן אַרויפגעלעגט אַ גרויסע קאָנטריבוציע, וועלכע דער יודענראַט האָט געדאַרפט צונויפנעמען ביי די יידן פון שטאָט. יעדער האָט געגעבן וויפל ער האָט נאָר געקענט, מיינענדיק אַז דערמיט וועט מען זיך אויסקויפן פון זייערע הענט. אַ קורצע צייט שפּעטער זענען ווידער געקומען ס.ס.־לייט און האָבן געפאָדערט מען זאָל זיי צושטעלן 80 אַרבעטער, און אויב נישט וועלן זיי אויסהרגענען 500 יידן. דער יודענראַט האָט קיין ברירה נישט געהאַט, און צווישן די אומגליקלעכע „אַרבעטער" זענען אויך געווען מיין מאַן יהודה צבי פעלדבערג ע"ה, מיין שוואָגער חיים ברוך רידקעס ע"ה. מען האָט זיי אַלע אַוועקגעפירט אין צוואַנגס־לאַגער באַרקי ווִיעלקי, און דאָרט זיי פאַרמוטשעט מ׳ט שווערער אַרבעט און אומגעבראַכט.

אַזוי האָט עס זיך געצויגן איבער אַ יאָר צייט, און יעדעס מאָל זענען די ס.ס.־לייט געקומען מיט נייע פאָדערונגען, וועלכע מען האָט געמוזט דערפילן כדי צו ראַטעווען דאָס לעבן. די ערשטע גרויסע אַקציע איז געווען יום־כיפּור, אין יאָר 1942. מיטאמאָל זענען די גאַסן אַרומגעשטעלט געוואָרן מיט באַוואָפנטע דייטשן, אוקראַאינער און פאָלקס־דייטשן. זיי האָבן זיך אַריינגעריסן אין די הייזער און אין די שילן און געהייסן אַלעמען מיטגיין מיט זיי. ווער ס'האָט געפּרוווט זיך אַנטקעגנשטעלן איז אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן. די אַקציע האָט זיך דעמאָלט געצויגן דעם גאַנצן טאָג. פון מיינע שכנים אין דער שלאָס־גאַס האָבן זיי דעמאָלט אַוועקגענומען די משפּחות האָראָוויץ, פישער, כהן, צוויי ברידער פוקס מיט זייערע משפּחות און זייער שוועסטער מיט דער משפּחה, און נאָך אַ סך אַנדערע וועלכע איך געדענק שוין נישט זייער נאָמען. מיט דער אַקציע האָט אָנגעפירט אַ גענעראַל פון דער

ס.ס., מילער, און אויף זיין באַפעל האָט מען די אומגליקלעכע אַריינגעטריבן אין אויטאָס און אַוועקגעפירט צו דער באַן־סטאַציע, און פון דאָרט קיין בעלזשץ, אין פאַרניכטונגס־לאַגער. איך בין געזעסן מיט מיינע קינדער באַהאַלטן אויפן בוידעם, ווייל אין בעסערע באַהעלטענישן האָט מען נישט געוואָלט אַריינלאָזן קיין קליינע קינדער, טאָמער וועלן זיי וויינען און אויסגעבן דאָס באַהעלטעניש. מיר איז דעמאָלט געשען אַ גרויס נס, ווייל זיי זענען אַ סך מאָל דורכגעלאָפן ביי מיין דירה, ווי ווילדע חיות, און האָבן די טיר נישט אָנגערירט און נישט געגאַנגען זוכן. דעם גאַנצן טאָג האָב איך געהערט פון מיין באַהעלטעניש דאָס געוויין פון די אומגליקלעכע וועלכע מען האָט אַרויסגעשלעפט פון זייערע באַהעלטענישן.

נאָך דער אַקציע האָט אין שטאָט געהערשט אַ טיפער טרויער. צילע זענען אַרומגעגאַנגען ווי צוטומעלט. אַ סך משפחות זענען געטראָפן געוואָרן פון דער אַקציע. עס זענען געבליבן מענער אָן פרויען און פרויען אָן מענער, און קינדער אָן עלטערן. אָבער די דייטשן האָבן אונדז נישט אָפּגעלאָזט. יעדן טאָג זענען זיי געקומען מיט נייע פאָדערונגען. איינמאָל האָבן זיי געהייסן אָפּליפערן וואָס איינער האָט גאָלד אָדער זילבער. דאָס צווייטע מאָל האָבן זיי געהייסן אַוועקגעבן דאָס גאַנצע פיטערוואַרג וואָס מען האָט פאַרמאָגט. פאַר נישט אויספירן דעם באַפעל האָבן זיי געדראָט מיט טויט־שטראָף. מיין מאַן איז דעמאָלט געווען אין באָרקי וויעלקי, און איך האָב אַוועקגעגעבן דאָס גאַנצע פיטערוואַרג וואָס איך האָט געהאַט, כדי נישט איינצושטעלן מיין לעבן און דאָס לעבן פון מיינע ליבע קינדערלעך.

נאָך דער גרויסער אַקציע האָט מען די איבערגעבליבענע צונויפגעטריבן אין דעם געטאָ וואָס מען האָט געשאַפן אין אַ קליינעם טייל פון דער שטאָט. דאָס ענגשאַפט איז געווען זייער גרויס. עטלעכע משפחות האָבן זיך געמוזט צונויפדריקן אין איין שטוב. דער הונגער האָט זיך פאַרשטאַרקט און ס'איז אויסגעבראָכן אַ טיפוס־עפּידעמיע, וואָס האָט נישט אויסגעמיטן קיין איין משפחה. יעדן טאָג זענען געווען טויט־פאַלן פון שלעכטער דערנערונג, פון מאַנגל אין מעדיציני־שער הילף, און פון צייט צו צייט זענען אויך געפאַלן קרבנות פון די דייטשע רוצחים.

יידן האָבן אַנגעהויבן צו פאַרשטיין, אַז אויסבאַהאַלטן זיך פאַר די דייטשן קען מען בלויז אין אַ גוט פאַרשטעלטן בונקער, אָדער ערגעץ־ווו אויסער דעם געטאָ. כמעט אין יעדן הויז האָט מען צוגעגרייט אַזאַ בונקער, אָבער דאָס איז נישט געווען קיין לייכטע זאַך. אַ שווער פּראָבלעם איז אויך געווען מיט אַלטע מענטשן, וואָס האָבן אָפּטמאָל געהוסט אין בונקער, און מיט קליינע קינדער וואָס האָבן געוויינט אין בונקער, און האָבן אַזוי־אַרום געקענט אויסגעבן אַלע מענטשן. האָט מען טאַקע די אַלטע מענטשן געגעבן מעדעצינען צום באַרוהיקן, און קליינע קינדער האָט מען איינגעשלעפערט מיט איינשפּריצונגען. עס זענען אויך געווען פאַלן אַז מען האָט קליינע קינדער דערשטיקט בשעת דער אַקציע, פאַרמאַכנדיק זיי דאָס מויל זיי זאָלן נישט וויינען.

אַ קורצע צייט פאַר דער לעצטער אַקציע זענען מיר אַרויס אין וואַלד, מיט דער הילף פון ישראל זילבער און בריינעס. זיי האָבן אויסגעבויט אין וואַלד אַ גרויסן בונקער, בעיקר כדי צו ראַטעווען יונגע מענטשן, וואָס זאָלן איבערלעבן דאָס אומגליק און קומען דערנאָך קיין ארץ־ישראל. מיך האָבן זיי אַריינגענומען, ווייל איך האָב צוגעזאָגט צו העלפן זיי מיט געלט.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט, האָבן זיך די אוקראַינער דערוווּסט אַז אין וואַלד זענען פאַראַן יידן, און זיי האָבן אָנגע־הויבן אונדז צו זוכן. מיר האָבן דאַן געמוזט וואַנדערן יעדע נאַכט פון איין וועלדל אין צווייטן, ביז מיר האָבן געפונען אַ גרויסן וואַלד. דאָרט האָבן מיר זיך צעטיילט אין צוויי גרופּן, כדי ס'זאָל זיין לייכטער צו אַנטלויפן אין פאַל מען וועט אונדז אַנטדעקן.

די בענדעראָווצעס האָבן זיך ווי־נישט־ווי דערוווּסט פון דער צווייטער גרופּע, ווו איך בין נישט געווען. זיי האָבן זיך פאַרשטעלט פאַר רוסישע פאַרטיזאַנער און אַזוי זיך דערנענטערט צו דעם בונקער פון דער צווייטער גרופּע, כלומרשט זיך מיט זיי צו פאַראייניקן. זילבער און בריינעס זענען גראַד דעמאָלט נישט געווען אין בונקער, ווייל זיי זענען געגאַנגען צו אונדז. זיי זענען אָבער באַלד צוריקגעקומען, און דערזעהענדיק די בענדעראָווצעס האָבן זיי אָנגעהויבן אויף זיי צוו שיסן. דאָס האָט אָבער ווייניק־וואָס געהאָלפן, ווייל די בענדעראָווצעס זענען געווען אין אַ גרויסער צאָל. זיי האָבן אַלע מענטשן אַוועקגעפירט צו צוויי אויף אַמאָל צו אַ גרוב און זיי דערשאָסן. אויך זילבער איז דעמאָלט אומגעקומען. דאָס אַלץ האָט אונדז דערציילט אַ ייד וואָס איז געלעגן באַהאַלטן אין וואַלד נישט ווייט פון דעם פּלאַץ ווו דאָס אומ־גליק האָט פּאַסירט. פון אַלע מענטשן האָט זיך בלויז איין מיידל בדרך נס געראַטעוועט. זי איז איצט אַ שוועגערין פון פרוי שורץ און וווינט אין אַמעריקע.

הערנדיק וועגן דעם, זענען מיר זיך דיזעלבע נאַכט צעלאָפן צו באַקאַנטע אוקראַינער. מיר זענען אַריינגעפאַלן צו איינעם אַ באַנדיט, וואָס האָט אונדז איבערגעגעבן צו זיינעם אַן איידעם. ער האָט כלומרשט צוגעזאָגט צו מאַכן פאַר אונדז אַ באַהעלטעניש, אָבער איידער דער בונקער איז פאַרטיק

געוואָרן, איז ער געגאַנגען אויף דער פּאָליציי אונדז אויסגעבן. יידן וואָס זענען געווען באַהאַלטן ביי אים אויפן בוידעם האָבן אים געזען צוריקקומען פון דער פּאָליציי 6 אַזייגער אינדער־פרי, און באַלד דערנאָך זענען אונדז באַפאַלן דייטשע און אוקראַאינישע פּאָליציאַנטן. דערהערנדיק די פּאָליציי זענען מיר זיך צעלאָפן, אָבער צוויי פון אונדז, איינער אַן אַפּטייקער און אַ ברודער פון פּושטייג, זענען אַריינגעפאַלן אין זייערע הענט, און די פּאָליציי האָט זיי אַוועקגעפירט אומברענגען.

נאָכדעם ווי מען האָט זיי אַוועקגעפירט איז געקומען דער רוצח וואָס האָט אונדז כלומרשט אויסבאַהאַלטן און האָט געהייסן אונדז אַרויסגיין פונעם בונקער. גייענדיק פון דאָרט האָט אונדז באַגעגנט די פּאָליציי און האָט אָנגעהויבן אויף אונדז שיסן. זילבערס פרוי און איר ברודער זענען נעבן מיר אַנידערגעפאַלן, און די קינדער — מיינע צוויי קינדער און זילבערס דריי קינדער — האָבן באַוויזן צו אַנטלויפן. מיך האָט די קויל נישט געטראָפן, אָבער איך האָב מיך אַנידער־געוואָרפן אויף דער ערד, ווי אַ טויטע. שפּעטער זענען פאַר־בייגעגאַנגען צוויי אוקראַאינער, און איך האָב געהערט ווי איינער זאָגט צום צווייטן: די פרוי איז טויט, מען דאַרף זי באַגראָבן...

נאָכדעם ווי זיי האָבן זיך דערווייטערט האָב איך מיך קריכענדיק דערווייטערט פון דעם פּלאַץ און געוואַרט ביז עס וועט ווערן פינצטער. אין אָוונט האָב איך מיך אַוועקגעלאָזט זוכן אַ ביסל וואַסער און עפּעס צום עסן. איך האָב באַגעגנט אַן עלטערע אוקראַאינישע פרוי וואָס האָט מיך אַריינגעפירט צו זיך אין סטאָדאָלע און מיר געבראַכט עסן און טרינקען. זי האָט מיך געהאַלטן ביי זיך דריי טעג, ביז איך האָב מיך אַביסל באַרויִקט.

איך בין אַוועקגעגאַנגען פון דער פרוי און האָב נישט געוווּסט וואוהין צו גיין און ווו צו זוכן מיינע קינדער. איז מיר איינגעפאַלן צו גיין צו דעם גוי צו וועלכן מיר זענען דאָס ערשטע מאָל געגאַנגען, אפשר ווייסט ער עפּעס וועגן די קינדער.

קומענדיק צו אים האָב איך באמת געטראָפן ביי אים אַלע פינף קינדער. מיר זענען אַ צייט לאַנג געבליבן ביי אים, אָבער מיר האָבן זייער שטאַרק געליטן. איינמאָל איז געקומען אַ ייד און האָט דערציילט, אַז נישט ווייט פון דאָרט געפינט זיך אַ בונקער וועלכן ער פאַרלאָזט, און דאָרט זענען פאַראַן קאַרטאָפעל און אַ קיך צום קאָכן — אויב מיר ווילן קענען מיר אַהינגיין. איך האָב נישט לאַנג געטראַכט, און מיר זענען מיטגעגאַנגען מיט דעם ייד ער זאָל אונדז ווייזן דעם בונקער.

דאָס איז געווען ביינאַכט. אינדערפרי איז צוגעקומען אַן אוקראַאינער, האָט זיך געמאַכט פאַר אַ גוטן מענטש און האָט געזאָגט אַז ער גייט אונדז ברענגען עפּעס צום עסן. איך האָב אים געגלויבט און האָב געהייסן די קינדער גיין אין וואַלד אַריין ברענגען האָלץ, כדי עפּעס אָפּצוקאָכן. דערווייל זע איך ווי דער אוקראַאינער קומט צוריק מיט אַ האַק אין דער האַנט. האָב איך באַלד געשריגן צו די קינדער זיי זאָלן אַנטלויפן, און האָב אַליין אויך אָנגעהויבן צו אַנטלויפן. דער גוי איז אונדז נאָכגעלאָפן און האָט געכאַפּט זילבערס עלטערן זון. ער האָט אים אַראָפּגעצויגן די שטיוול פון די פיס, און האָט אים געוואָלט שלעפּן צו דער פּאָליציי, אָבער אינצווישן זענען אָנגעקומען מענטשן, האָט ער אים אָפּגעלאָזט און דאָס קינד איז פון אים אַנטלאָפן.

מיר זענען אַנטלאָפן אין וואַלד אַריין און דאָרט געוואַרט ביז עס איז פינצטער געוואָרן. דערנאָך האָבן מיר אָנגעהויבן טראַכטן וואוהין צו גיין. מיר האָבן גראָד געטראָפן צו אַ פּאָלאַק וואָס האָט אונדז גוט אויפגענומען. ער האָט אונדז געזאָגט: „גוט וואָס איר זענט נישט געגאַנגען צו מיין שכן. ער האָט ערשט נעכטן אַוועקגעפירט אַ יידישע משפּחה צו דער פּאָליציי״.

אַזוי האָבן מיר יעדן טאָג געהאַט אַן אַנדער באַגעגעניש, און דאָס לעבן איז געווען אין אַ סכנה. מען קען אָנ־שרייבן אַ גאַנץ בוך פון די נסים וואָס דער רבונו של עולם האָט אונדז באַוויזן. איינמאָל, למשל, זענען מיר געווען שטאַרק פאַרפרוירן, האָבן מיר געוואָגט אַריינצוגייען צום גוי ער זאָל אונדז געבן עפּעס וואַרעמס צו עסן. ער האָט אונדז אַריינגע־לאָזט אין דער סטאָדאָלע. ווי מיר זיצן דאָרט זענען פּלוצים אָנגעקומען אַ סך מענטשן מיט עלעקטרישע לעמפּלעך אין די הענט. מיר האָבן שוין נישט געהאַט קיין צייט צו אַנטלויפן. די מענטשן זענען אַריינגעקומען אין דער סטאָדאָלע, האָבן אונדז געלויכטן אין פּנים אַריין, אָבער זיי האָבן גאָרנישט געזאָגט, גלייך ווי זיי זעהען אונדז נישט.

אַזוי האָבן מיר געלעבט מיט נסים און דערביי שרעקלעך געליטן, אַזוי ווייט אַז מיר האָבן אָפּטמאָל געטראַכט צו גיין זיך איבערגעבן דער פּאָליציי. מיר האָבן געהאַט אַ געוויסן קאָנטאַקט מיט נאָך עטלעכע יידן וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין יענער געגנט, צוזאַמען 23 יידן פון פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך .

ענדלעך האָבן מיר דערלעבט דעם טאָג פון דער באַפרייִ־אונג און זענען צוריקגעקומען קיין פּאָדהייצע. דאָרט האָבן מיר געטראָפן אַ קליין הייפעלע געראַטעוועטע יידן, וואָס האָבן זיך, גלייך ווי מיר, מיט נסים געראַטעוועט פון דער טאָטאַלער פאַרניכטונג. גלייך ווי אַלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן האָט אויך פּאָדהייצע געגעבן איר חלק אויפן מזבח פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק.

חיה דויד (ראוך)

פאַמיליע־רעפלעקסן פון זלאַטניק

איך, חיה דויד (געבוירענע ראוך), האָב געלעבט יאָרן לאַנג אין שטעטל זלאַטניק, אין וועלכער עס האָבן געלעבט הונדערטער יידן און דער יידישע ישוב דאָרט האָט עקזיס־טירט הונדערטער יאָרן. אין דעם שטעטל האָט עקזיסטירט אַ גרויסע שיל, אַ קלויז, אַ יידישע קהילה, און יעדע יידישע פאַמיליע האָט זיך דאָרט שיין און גוט עטאַבלירט.

אין יאָר 1914 איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה, און דאָס רואיקע לעבן און פאַרמעגן איז רואינירט געוואָרן. דער ווילדער קריג האָט זיך נישט גערעכנט מיט קיין סענטי־מענטן. צוליב דער רוסישע אינוואַזיע האָבן די יידן געליטן זייער פיל. נאָכן קריג האָט מען אָנגעהויבן אופסניי אַלעס אויפצובויען. מיט ענערגיע און לעבנס־לוסט האָט מען אָנגע־הויבן אָפּצווישן די שפורן פון בלוטיקן קריג. מען האָט געאַר־בעט טיכטיג און פלייסיג, און עס האָט נישט לאַנג גענומען און דאָס געוועזענע בילד פון נעכטן האָט זיך געטווישט און באַקומען נייע פאַרבן פון אויפבוי. אויך מיין פאָטער איז געווען צווישן די וואָס האָבן איבערגעבויט אונדזער חרוב געוואָרענע היים און זי אופסניי אויפגעשטעלט. אָבער לײדער האָט זיך דער פאָטער נישט געהאַלטן לאַנג. ער איז יונג געשטאָרבן און איבערגעלאָזט נאָך זיך פיר קינדער, דריי טעכטער און איין זון, מיט אונדזער מוטער. דאָס הויז וואָס מיר האָבן אויפגעבויט האָט געהאַט אויסער אונדזער דירה אויך דאָס שניט־געשעפט. מיר האָבן ווייטער געפירט אונדזער שטוב און געשעפט, און אַזוי זענען פאַרביי אייניקע יאָרן.

דערווייל האָט מיין עלטערע שוועסטער געהייראַטעט. מיין שוועסטערס מאַן איז געווען פון פאַך אַ ברענער און אָנגעשטעלט ביים גוטס־באַזיצער וואָס האָט אָנגעפירט פון דער רעגירונג מיטן אויסאַרבעטן דעם בראָנפן. און ווידער האָט דער טרויער באַהערשט אונדזער הויז. אונדזער ליבע און טייערע מוטער איז געשטאָרבן. אונדזער איינציקער ברודער האָט באַקומען זעלבסשטענדיקע אַרבעט און האָט אונדזער היים פאַרלאָזן, און איך מיט מיין יינגסטער שוועסטער זיינען פאַרבליבן נישט פאַרזאָרגט. איך האָב דענסמאָל באַשלאָסן צו פאָרן קיין ישראל. נאָך מיין פאַרלאָזן דאָס שטעטל איז מיין יינגסטע שוועסטער געבליבן צוזאַמען מיט מיין עלטערער פאַרהייראַטעטער שוועסטער.

עס זענען מיר געבליבן אין ערינערונג יענע גליקליכע טעג ווען מיר זענען געווען צוזאַמען אין דער היים, אין שויס פון אונדזער פאַמיליע. אין חודש מאַי האָט זיך אַלעס פונאַנ־דערגעבליהט. אמת, מיר זענען געבליבן אַליין נאָכן אָפּשטאַרבן פון אונדזערע געליבטע עלטערן, אָבער עס זענען געבליבן נאָענטע קרובים, ווי ד״ר נחמן ראוך און יעקב גרינבערג און נאָך ווייטערע קרובים. פאַר מיין אָפּפאָרן קיין ישראל האָט אונדזער פאַמיליע באַשטימט אַז אויך מיין יינגע שוועסטער זאָל פאָרן קיין ישראל. צו אונדזער גרויסן באַדויערן איז דער שיינער און גוטער פאַרלאַנג און געדאַנק נישט פאַרווירקליכט געוואָרן. בסך־הכל איין מאָנאַט נאָכדעם ווי איך בין אָנגעקומען קיין ישראל זענען די פאַרברעכערישע נאַצי־האָרדן אַריין קיין פוילן און געמאַכט פון אַלעם אַ חורבן. זיי האָבן פון אונדז דאָס טייערסטע און ליבסטע אָוועקגערויבט. אַלעס איז פאַר־ניכטעט און פאַרברענט געוואָרן. אַלע נאָענטע קרובים און פריינט זענען אומגעקומען מיט אַ שווערן, גרויזאַמען טויט.

קיין ישראל בין איך געקומען מיט דער „שוואַרצער" עליה, האָבנדיק מיט זיך בלויז דאָס וואָס איך האָב געטראָגן אויף מיין קערפּער מיט נאָך צוויי פונט, און דאָס איז געווען מיין גאַנץ פאַרמעגן. דאָס איז געווען אַרום מאָנאַט יולי 1939. פון תמיד אָן האָב איך מיך אַרומגעטראָגן מיט מיינע פאַנטאַס־טישע געדאַנקען, אַז אפשר, אפשר וועט זיך דאָך עמיצער פון מיין טייערער פאַמיליע זיך קענען ראַטעווען פון די רוצחישע הענט. אָבער לײדער האָבן די נאַצישע מערדער אַפילו דאָס יינגעלע פון איין יאָר, מיין ברודערס קינד, אויך פאַרשלונגען. פון מיין גאַנצער פאַמיליע בין איך איינע אַליין פאַרבליבן. נאָר דער יאָרצייט, וואָס פאַלט אויס דריי טעג פאַר שבועות, וועט בלייבן אייביק איינגעקריצט אין מיין זכרון און אויך אינעם געדענק־בוך, וואָס וועט וואַרשיינלעך ערשיינען דורך די לאַנדסלייט אין ישראל וועט בלייבן פון זיי אַ זכר. גאָט זאָל באַצאָלן די מערדער און דעם מערדער־פאָלק פאַר דעם ריינעם און טייערן בלוט וואָס איז אומשולדיג פאַרגאָסן געוואָרן.

דאָס יזכור־בוך דאַרף דינען אַלס מאָנומענט אַז דער מאָרד פון זעקס מיליאָנען יידן דורך די נאַציס איז נישט געווען קיין לעגענדע. עס איז מעגליך אַז אין צוקינפטיקן דור וועלן זיך געפינען אַזעלכע וואָס וועלן פרעגן, וואָס פאַר אַ מענטשן זענען עס געווען, וואָס האָבן זיך נישט געקענט פאַרטיידיקן. יאָ, דאָס זענען געווען מענטשן מיט פאַרשטאַנד, אָבער זיי האָבן גאָרנישט געהאַט אין זייערע הענט אום צו באַשיצן זיך פון די מערדער.

די זכרונות פון מיינע פאַמיליען־אָנגעהעריקע זענען נאָך גאַנץ פריש ביי מיר, און איך בין זיכער אַז איך וועל זיי קיינמאָל נישט קענען פאַרגעסן.

די אזכרה אין באַד־רייכענהאַל

דעם 22 מאי 1947 איז פאַרגעקומען אין באַד־רייכענהאַל (בייערן, דייטשלאַנד) פון 10 אַזייגער פרי ביז 16 אזייגער נאַכמיטאַג אן

אזכרה

נאָך די קדושים וואָס זענען אומגעקומען אין פּאַדהייצער געטאָ בשעת דער דייטשער־היטלע־ריסטישער אָקופּאַציע (1941—1944).

גלייכצייטיק איז אויך פאַרגעקומען אַ זיצונג אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט די מענטשן וואָס זענען געקומען צו דער אזכרה. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם איז אויסגעפּער־טיגט געוואָרן דער פאָלגענדער פּראָטאָקאָל:

1. עס זענען רעגיסטרירט געוואָרן די 79 פּערזאָנען וואָס האָבן טיילגענומען אין דער פאַרזאַמלונג (די ליסטע ווערט געגעבן צו סוף פונעם פּראָטאָקאָל).

2. יהודה וויסמאַן, דער מיטגליד און גרינדער פונם ציטווייליקן פּאַדהייצער קאָמיטעט אין באַד רייכענהאַל, דער איניציאַטאָר פון דער אזכרה, עפנט די פאַרזאַמלונג און פּראָפּאָנירט צום פּרעזידיום פאָלגענדע פּערזאָנען: 1. אייזיק פינק, 2. אָסקאַר אייזענבערג, 3. ישעיה פרידמאַן, 4. יצחק וועטרייך, 5. יצחק שורץ, 6. נתן ברעכער, 7. משה זאַוואַלאָ־ווער, 8. נתן קערמיש, 9. מאַרקוס שולמאַן.

גלייכצייטיק לייגט פאָר חבר יהודה וויסמאַן אַז הער אייזיק פינק זאָל זיין ערן־פּרעזעס אין דער פאַרזאַמלונג, הער אָסקאַר אייזענבערג זאָל פירן די היינטיקע פאַרזאַמלונג און חבר ישעיה פרידמאַן זאָל זי פּראָטאָקאָלירן.

דער פאָרשלאָג ווערט אָנגענומען דורך די פאַרזאַמעלטע, און זיי פאָדערן אַז חבר יהודה וויסמאַן זאָל אויך פאַרנעמען אַן אָרט אין פּרעזידיום.

הער אָסקאַר אייזענבערג לייענט פאָר דעם סדר היום:

1. יזכור, קדיש, רעפלעקסן איבער די איבערלעבענישן אין געטאָ.

2. וואַלן צו דער לאַנדסמאַנשאַפט־פאַרוואַלטונג.

3. אַרויסטרעטונגען וועגן די יידישע מיליציאַנטן אין פּאַדהייצע.

4. דיסקוסיעס.

5. רעזאָלוציעס.

דער סדר־היום איז דורך די פאַרזאַמעלטע אָנגענומען געוואָרן אָן ענדערונגען.

דאָס וואָרט האָט הער אָסקאַר אייזענבערג:

ברידער און שוועסטער! מיר — פּאַדהייצער, זלאָטניקער,ווישנאָווטשיקער, זאַוואַלאָווער, האַראָזשאַנקער, טוסטאָבאַבער יידן האָבן זיך היינט צוזאַמענגענומען דאָ אין דייטשלאַנד־בייערן, אין באַד־רייכענהאַל, ווו דער גורל האָט אונדז איינסטווייל פאַרוואָרפן־פאַרשלעפּט, בכדי מיר זאָלן זיך אָנקוקן, בכדי מיר זאָלן זען ווער עס איז נאָך דער באַרבאַרי־שער נאַצישער מערדעריי פאַרבליבן ביים לעבן. מיר האָבן זיך צוזאַמענגענומען היינט בכדי מיר זאָלן פעסטשטעלן די געגנויע צייט ווען אונדזערע ליבע פאָטערס, מאַמעס, ברידער, שוועסטער און קינדער זענען דורך די דייטשע רוצחים דער־מאָרדעט געוואָרן, און דעריבער, אויף דער גאַנצער צייט פון אונדזער לעבן, זאָלן מיר וויסן ווען צו זאָגן דעם „יתגדל ויתקדש שמיה רבא".

אין דער צייט ווען די אָנוועזנדע באַערן שטייענדיק די געפאַלענע קדושים, פירט אויס דער חזן ראַגנער די געהע־ריקע תפילות מיט אַן „אל מלא רחמים".

דער עלטסטער פון אונדזער געמיינדע, הער אייזיק פינק, זאָגט „קדיש" נאָך דער אויסגעמאָרדעטער שטאָט יידן פון פּאַדהייצע.

דאָס וואָרט ווערט צוגעטיילט דעם הער יצחק שורץ:

„טייערע פּאַדהייצער ברידער! מיר איז אויסגעפאַלן דער גורל צו בלייבן אין פּאַדהייצע בשעת דער דייטש איז אַריין אין אונדזער שטאָט. אויף מיר איז אויסגעפאַלן דער גורל צו זען דאָס יידישע בלוט ווי עס רינט איבער די פּאַד־הייצער גאַסן. איך בין געווען געיאָגט און געפּלאָגט, איך האָב נישט געוווסט ווו זיך צו באַהאַלטן בכדי צו רעטן דאָס לעבן. טראָצדעם געפינען איך זיך צווישן די לעבעדיקע, און איך האָב דערלעבט די מפּלה פון די מערדער".

פאַרשטעלנדיק — אין קורצן — געוויסע בילדער פון פּאַדהייצער געטאָ, פון לעבן און פון דער פאַרניכטונג פון די פּאַדהייצער איינוווינער, באַמערקט יצחק שורץ, אַז די אָנווע־זענדע זאָלן אויף תמיד האָבן אין זכרון אַז דער גרעסטער טייל פון דער אוקראַינישער באַפעלקערונג האָט געהאָלפן די דייטשע־היטלעריסטישע באַרבאַרן אין פּאַדהייצע ביי דער פאַרניכטונג פון דעם יידנטום. דעריבער שרייט ער אויס: „יידן! פאַרגעסט נישט, זוכט די קריגס־פאַרברעכער און נעמט אין די נקמה"! (איבערגעבן די מערדער אין די געהעריגע הענט).

דאָס וואָרט באַקומט דער חבר יהודה וייסמאַן:

„ליבע ברידער און שוועסטער! היינט פיר יאָר איז אונדזער שטאָט דורכגעגאַנגען די לעצטע „גסיסה". היינט פיר יאָר זענען די לעצטע רעשטלעך, וואָס זענען איבערגע־בליבן נאָך אַלע שחיטות, געגאַנגען און געפאָרן שוין רעזיג־נירטע און צעבראָכענע דעם לעצטן וועג. די מערדער האָבן נאָך אונדזערע אויסגעמאַטערטע ברידער און שוועסטער געפּריוווט דאָס לעצטע מאָל אָפּנאַרן, אַז מען „איבערזידעלט" זיי קיין טאַרנאָפּאָל. דער לעצטער וועג פון אונדזערע ברידער און שוועסטער האָט זיך אָבער באַלד געענדיקט. הינטער דער שטאָט, אויף זאַהייצע, האָבן אונדזערע ליבע אָפּגעגעבן דאָרט לעבן. געפּייניקט, דערשאָסן, אָפּגערויבט דורך די נאַ־ציסטישע דייטשן און אוקראַינער און פּוילישע „פאָלקס־דייטשן" — אַזוי זענען אַוועק פינף טויזנט יידן, אונדזערע טייערסטע און ליבסטע.

„מיר, דאָס קליינע הייפעלע, זענען זיך היינט צוזאַמענ־געפאָרן פון גאַנץ דייטשלאַנד כדי צו דערמאָנען זיך און מזכיר זיין אונדזערע נאָענטסטע, וועלכע זענען אַזוי אָן־רחמנותדיק אויסגעמאָרדעט געוואָרן".

דער חבר יהודה וייסמאַן ווייזט אויף דער מצבה ווו עס שטייט אויפגעשריבן: „זכור את אשר עשה לך עמלק! יזכור עם ישראל את 6,000.000 קדושיו שנהרגו ושנשרפו על קידוש השם והעם. נקום נקמת דם אחיך השפוך!" און זאָגט: „דאָס איז אונדזער „קדיש", אונדזער „שלושים" און „קבר אבות"! מיר שטייען היינט מיט געבויגענע קעפּ פאַר דער אַלגעמיינער מצבה. געדענקט גוט וואָס אונדזערע ליבסטע זענען אַדורכגעגאַנגען, פאַרגעסט נישט פון די קריגס־פאַר־ברעכער וועלכע האָבן אומגעבראַכט אונדזערע ליבסטע מענטשן".

דאָס וואָרט באַקומט דער חבר אהרן שוואַרץ (זלאָטניק):

„עס וויינט אין מיר דאָס האַרץ ווען איך קוק מיך אַרום אויף דעם קליינעם הייפעלע יידן פון פאָדהייצע, זלאָטניק, זאוואלאָוו, וועלכע זענען פאַרבליבן נאָכדעם ווי זיי האָבן פאַרלוירן זייערע טייערסטע און ליבסטע מענטשן, איך האָב נישט קיין „מקום מנוחה". איך האַלט אין איין אַרומפאָרן. צוריק מיט צוויי וואָכן בין איך געווען אויף דער וואַרשעווער אזכרה, מיט אַ וואָך צוריק — אויף דער לעמבערגער אזכרה, און היינט בין איך אויף דער פאָדהייצער אזכרה. דער ייד וויינט און וויינט! איך גלויב, ליבע ברידער און שוועסטער, אַז אונדזער אָרט איז אין ארץ־ישראל! מיר דאַרפן נישט זיין צעזייט און צעשפּרייט אין אַלע עקן פון דער וועלט! מיר מוזן זיין צוזאַמען, שאַפן זיך אונדזער היים, אונדזער לאַנד! היינט זאָגן מיר ר״ה קדיש, און איך דריק אויס מיין האַרציקן ווונש, אַז פון היינט איבער אַ יאָר זאָלן מיר זאָגן דעם „קדיש" אין ארץ־ישראל.

הער משה זאוואלאָווער (זלאָטניק) אונטערשטרייכט אין זיין אַרויסטרעטונג אַז די געשיכטע פון דער וועלט קען נאָך נישט אַזאַ טראַגעדיע ווי די יידישע טראַגעדיע בשעת דער דייטשער אָקופּאַציע. אָבער די וועלט דאַרף וויסן, אַז נישט נאָר אין די געטאָס און אין די קרעמאַטאָריעס האָט זיך געגאָסן יידיש בלוט. יידן האָבן פאַרגאָסן זייער בלוט אויך אויף אַלע פראָנטן, ווו אונדזערע ברידער און אונדזערע קינדער האָבן העלדיש געקעמפט פאַר דער פרייהייט און קעגן דער אומגערעכטיקייט, און האָבן געהאָלפן געבן די דייטשע פאַשיסטישע מערדער די געהעריקע מפלה.

דער פאָרזיצער, הער אָסקאַר אייזענבערג, טרעט צו צום צווייטן פונקט פון דעם סדר־היום (וואַלן צו דער לאַנדסמאַנ־שאַפט־פאַרוואַלטונג).

עס פליסט איין אַ פּראָפּאָזיציע צו וויילן אַ פאַרוואַלטונג פון 7 מיטגלידער, וואָס איר זיץ־אָרט זאָל זיין באַד־רייכענ־האַל. אַלס קאַנדידאַטן ווערן פאָרגעשלאָגן פאָלגענדע לאַנדס־לייט: 1. אָסקאַר אייזענבערג, 2. אייזיק פינק, 3. ישעיה פרידמאַן, 4. יהודה וייסמאַן, 5. נתן ברעכער, 6. מוניו שוואַרץ, 7. משה זאוואלאָווער, 8. מאַרקוס יאַטשעס, 9. יצחק שורץ, 10. מאָטיע שולמאַן, 11. הערש רעליס, 12. יצחק וועטרייך, 13. יעקב גראָס.

נאָך אַ קורצער דיסקוסיע זענען אויסגעוויילט געוואָרן צו דער פאַרוואַלטונג פאָלגענדע לאַנדסלייט: 1. ישעיה פרידמאַן, 2. יהודה וייסמאַן, 3. אָסקאַר אייזענבערג, 4. יצחק שורץ, 5. יעקב גראָס, 6. מאָטיע שולמאַן, 7. משה זאוואַ־לאָווער.

דער יושב־ראש טרעט צו צום 3־טן פונקט פון סדר־היום.

אין דעם פונקט נעמט דאָס וואָרט חבר יעקב גראָס:

„איך, חברים, בין בשעת דער דייטשער אָקופּאַציע גע־ווען אין דער מלחמה. אָבער מיר איז באַקאַנט, אַז געוויסע פאָדהייצער איינוווינער האָבן צוזאַמענגעאַרבעט מיט די דייטשן און האָבן יידן פיל שלעכטס געטון. איך בעט די אַנוועזנדע, וואָס וויסן פון דעם, זיך אָפּן אַרויסצוזאָגן".

די חברים יצחק שורץ, געצל בלעכער, ירוחם שולמאַן, לייב פרענקעל, סאַלאָ שפּערבער, יצחק פרענקעל, יאָסל פיסטרייך און זיגאָ לאַטיינער אונטערשטרייכן, אַז עטלעכע פון די פאָדהייצער יידן וואָס זענען לעבן געבליבן זע־נען געווען מיליציאַנטן בשעת דער דייטשער אָקופּאַציע אין פאָדהייצע און האָבן יידן פיל שלעכטס געטאָן. געווען אויך אַ פאַל, אַז ביי איינער פון די אַקציעס האָט אַ יידישע פרוי אַנגעוויזן ווו עס זענען באַהאַלטן 50 יידן.

דערמיט האָבן זיך געענדיקט די ענינים וואָס זענען געווען אויפֿן סדר־היום, און די דיסקוסיעס זענען געשלאָסן געוואָרן. די אָנוועזנדע באַשליסן:

1. דער טאָג פון „גימל סיון" איז דער יאָרצייט פון די קדושים וואָס זענען אומגעקומען אין־פּאַדהייצער געטאָ און פון דער פּאַדהייצער אומגעבונג: זלאָטניק, זאַוואַלאָוו, וויש־נאָוטשיק, האָראָזשאַנקאָ און טוסטאָבאַבי.

2. די חברים יצחק שורץ, געצל בלעכער, לייב פּרענ־קעל, ירוחם שולמאַן און יאָסל פיסטרייך ווערן געבעטן צו באַשרייבן דאָס לעבן און די פּאַרניכטונגס־אַקציעס וואָס זענען פּאָרגעקומען אין פּאַדהייצער געטאָ בשעת דער דייטשער אָקופּאַציע. די באַשרייבונג זאָל געשיקט ווערן צום פּאַדהיי־צער רעליף אין אַמעריקע און קיין ארץ־ישראל.

3. די פּאַרזאַמעלטע דריקן אויס אַ האַרציקן דאַנק די חברים יהודה ווייסמאַן, ישעיה פרידמאַן, שימקע פינק און יעקב גראַס, וועלכע זענען געווען די איניציאַטאָרן און אָרגאַניזאַטאָרן פון דער אזכרה.

4. די ניי־אויסגעוויילטע פאַרוואַלטונג זאָל זיך ווענדן צום פּאַדהייצער רעליף אין אַמעריקע, כדי צו באַקומען מאַ־טעריעלע הילף פאַר די מענטשן וואָס נויטיקן זיך אין דעם. דער רעליף זאָל די הילף שיקן אינדיווידועל צו די נויטבאַ־דערפטיקע, און פון דעם פאַרשטענדיקן דעם פּאַדהייצער קאָמיטעט אין באַד רייכענהאַל. די ניי־אויסגעוויילטע פאַר־וואַלטונג דאַרף צו וויסן געבן דעם פּאַדהייצער רעליף אין אַמעריקע ווער פון אונדזערע מענטשן נויטיקט זיך צום מיינסטן אין הילף.

5. די פאַרזאַמעלטע שטעלן פעסט, אַז די אויבן דער־מאָנטע פּאַדהייצער (וואָס זענען לעבן געבליבן) זענען געווען מיליציאַנטן בשעת דער דייטשער אָקופּאַציע און האָבן אַלס אַזעלכע געהאָלפן די דייטשן. אַ יידישע פרוי האָט אָנגעוויזן די דייטשן ווו עס האָבן זיך באַהאַלטן 50 יידן, אָבער מיר ווילן גלויבן אַז זי האָט עס געטון אויס שרעק, זי זאָל נישט פאַרלירן דאָס לעבן.

די פאַרזאַמעלטע בעטן דעם פּאַדהייצער רעליף אין אַמעריקע און אין ארץ ישראל אַז די דערמאָנטע זאָלן ביי זיי אַלס אַזעלכע פאַרשריבן ווערן.

6. די ניי־אויסגעוויילטע פאַרוואַלטונג וועט האָבן די אויפגאַבע אין משך פון אַ קורצער צייט צו מאַכן די נויטיקע שריט כדי איבערצוגעבן אין די געהעריקע הענט די אוקראַי־נישע מלחמה־פאַרברעכער, וועלכע גייען אַרום פריי אין דייטשלאַנד.

7. די אָנוועזנדע פאַרפליכטן דעם חבר ישעיה פרידמאַן צו פאָרמולירן דעם פּראָטאָקאָל פון דער פאַרזאַמלונג און אריינצושיקן אבשריפטן פון אים צום פּאַדהייצער רעליף אין אַמעריקע און אין ארץ־ישראל און צו אַלע ניי־געוויילטע מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג.

ערן פּרעזעס — אייזיק פינק
פאַרזיצענדער — אָסקאַר אייזענבערג
סעקרעטער — ישעיה פרידמאַן

מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג:
יהודה ווייסמאַן
יצחק שורץ
יעקב גראַס
מאַטיע שולמאַן
משה זאַוואַלאַווער

ליסטע פון געראַטעוועטע פּאַדהייצער ביי דער אזכרה אין באַד־רייכענהאַל

אייזענבערג אָסקאַר
בלומענפעלד שמעון
בלומענפעלד מינאַ
בלעכער געצל
בלאַך עדזיע
בערג מאַרקוס
בריף משה
ברעכער נתן
גינזבערג משה
גראַס יעקב
גרובער מיעטעק

האָראָוויץ הערש
הוטעס־הירש מיסיאַ
וואַסערמיל **בנימין**
ווייסמאַן יהודה
ווייסמאַן־ראָזמאַן סימאַ
וועטרייך יצחק
זאַוואַלאָווער משה
זאַוואַלאָווער פייביש
טענענבוים יהודה
יאָטשעס מאַרקוס
יאָטשעס דאָבאַ

לאַטיינער זיגמונד
ליפשיץ פאַני
ליפשיץ מוניאַ
ליפּמאַן זלמן
מאַנדלער סאַלאַ
מאַנדלער ישראל
מילד, ד"ר בוניאַ
מילשטאָק מרדכי
מעלצער משה־יאָסל
סגל לייב
עטלינגער־קאַוער חיה

פאַגעל זיגמונד
פאַגעל מענדל
פאַלאַק ישעיה
פאַסטערנאַק דוד־שלמה
פטאַשניק־מעלצער אוקאַ
פינק אייזיק
פינק גניאַ
פינק שמעון
פיסטרייך יאַסל
פיסטרייך לעאָן
פעלדבערג **לאה**
פעלץ מאיר
פרידמאַן ישעיה
פרענקעל יצחק
פרענקעל לייב
צימערמאַן יעקב

צימערמאַן קראַנציע
קאָרן־ווײַנשטיין חיה
קופפער הערש
קופפערמאַן זיגמונד
קליין יצחק
קערמיש נתן
קערמיש גוסטאַ
ראָזמאַן חמה
ראָזמאַן דאַניאַ
ראַט משה
ראָלער איסר
רייבל אדם
רייבל יוסף
רייבל פרל
רייבל מינאַ

רינדער (מאָסברג) אהרן
רעליס הערש
שולמאַן מאַרקוס
שולמאַן ירוחם
שורץ יצחק
שורץ העניאַ
שורץ אהרן
שוואַרץ אהרן
שוואַרץ עמנואל
שטאַמלער אהרן
שטאַמלער פישל
שטאַרקמאַן מאַרקוס
שער יעקב
שפערבער העלאַ
שפערבער **סאַלי**

כינוס שארית הפליטה של יהודי פודהייצה בבאַד־רייכנהאַל
צוזאַמענפאַר פון געראַטעוועטע פאַדהייצער יידן אין באַד־רייכענהאַל

יזכור עם ישראל

את בניו ובנותיו, קדושי קהילת פודהייצה והסביבה, אנשים נשים וטף, שנהרגו ושנשחטו ושנחנקו ושנשרפו על־ידי הצוררים הנאצים בימי המלחמה והשואה בשנים ה'ת"ש — ה'תש"ד ליצירה. תהא נשמתם צרורה בצרור חיי האומה.

אבנד מנדל, אשתו פרל־שרה ובתם דבורה.
אבנד דוד (ד"ר אבנד) ואשתו.
אבנד טויבה, בעלה ובתם.
אבנד צבי (הרש) עורך־דין.
אברבוך (מזלוטניק) כל המשפחה.
אברהם הוגו (חתנו של ד"ר נוטיק) אשתו ובנו.
אדלר ברוניה (לבית בידר).
אדלר שמעון (ד"ר אדלר).
אדלר ייטה (לבית פולישוק, אלמנה) ושתי בנותיה.
אדלר ומשפחתו מכפר הולהוציע.
אוברלנדר (הנגר) ומשפחתו.
אוברבך שלמה.
אוברבך בת־שבע.
אוברבך רבקה.
אוברבך שושנה.
אוברבך אפרים.
אוהרינג מרכוס, אשתו ברוניה לבית מילך (אחותו של ד"ר ברוך מילך), בתם גולדה ובנם פולדק.
אויזרקיס אברהם.
אורנשטיין משה, אשתו חייצ'ה, בתם שרה ובניהם יהושע ודויד.
אורעם צילה ומשפחתה (מזלוטניק).
אטינגר טויבה, אלמנת יצחק אטינגר ז"ל.
אטינגר אהרן־שמואל (בן יצחק), אשתו חיה (לבית גולדברג) ובניהם גדליה ואבא.
אטינגר דניאל (בן יצחק), בתו מלציה גיפס ובעלה משה גיפס.
אטינגר מנדל (בן דניאל), אשתו פייגה (לבית דירנפלד) ובנם הרש.
אטינגר מרדכי (בן יצחק) ואשתו מינה (לבית ברנדוויין).
אייזן, ר' אברהם (ראש בית־הדין הרבני), אשתו, בתו, חתנו וילדיהם.
אייזנברג (סוחר ביצים) ומשפחתו.
אייכנשטיין, ר' יצחק אייזיק, הרבי מבורשטין ומשפחתו.
איילן דויד.
איילן מינה.
אלטיין הירש, אשתו חיה, בנם משה ובנותיהם שרה (סאַלקה), הניה, ופעפי.
אלפנביין, אשתו וילדיו.
אמאראנט אברהם ואשתו.
אנגל צבי (הרופא ד"ר אנגל) ומשפחתו.
אקן ומשפחתו (בעל מסעדה).
ארדה משה, אשתו קלרה (לבית ולגר) ובנם דויד.
ארטלינגר (מזלוטניק) כל המשפחה.
ארליך הירש.
ארליך רגינה.
ארליך לייב.
ארליך פישל.
ארליך חיים.
ארליך הניה.
ארליך ברײַנה דבורה'ס.
ארליך אפרים, אשתו לייצי וילדיהם דובה, שלמה ומאיר.
ארליך ברצי וילדיו איצי־מאיר וגרשון.
ארליך ברוך ואשתו.
ארליך איטה.
ארליך צבי.
אשנפלד איגנאץ (השופט), אשתו (הרופאה), בנם ובתם.
אברהמלי דער קרומער (הפיסח).
איצי „דראַנג" (הנגר).
אלטער טרעגער (הסבל).

ב.

באום ומשפחתו (מרודניקי).
בודזאנובר אברהם דויד.
בוכבינדר לייזר ומשפחתו.
בוכוולד חיה (האופה).
בוכוולד משה, אשתו צ׳ארנה לבית שטאדמואר ושני ילדים.
בוכוולד (סוחר תבואות) ומשפחתו.
בולטוך שלום, אשתו חנה וילדיהם.
בולטוך שמואל (סוחר קמח).
בולטוך יעקב (סוחר קמח).
בולטוך ישראל ומשפחתו.
בולטוך שלום (סוחר ביצים).
בולטוך יעקב (סוחר תבואות).
בולטוך מלך ומשפחתו.
בולטוך אסתר ומשפחתה.
בוקסבוים (וטרינאר) ומשפחתו.
בורל מוטיה, אשתו קלרה ובניהם אייזיק ובריש.
בזין ברל ואשתו.
בזין משה, אשתו צילה ושלושה ילדים.
בזן אריה, אשתו אסתר וילדיהם.
בזן משה־ברוך ומשפחתו.
ביזן ירוחם ואשתו.
ביזן ליפא (בן ירוחם), אשתו וילד אחד.
ביזן חנה (בת ירוחם), בעלה ושני ילדים.
ביטרמן חיה ובתה ציטה.
בילר משה, אשתו בריינציה וילדיהם.
בילר באשע (בתיה) וילדיה רחלה ויוסלה.
בילר מרדכי, אשתו חיה (לבית שולמן) עם שני ילדים.
בילר רחל.
בין וולף ומשפחתו.
בין ניסן, אשתו וילדיהם.
בין רחל (בת ניסן) בעלה וילדיה.
בין ליבה (בת ניסן) בעלה וילדיה.
בין שמואל.
בין לאה, לבית האקן.
בין יוסף.
בין רבקה.
בין פריידה.
בין דוד.

בין זלמן.
בין משה.
בין שמעון.
בין רבציה (רבקה).
בכר יהודה־הירש (הסופר) ומשפחתו.
בלאַנק לייביש ומשפחתו.
בלאַנק יאַשע ומשפחתו.
בלומנפלד ומשפחתו (מזבאלוב).
בלומנשטיין ומשפחתו.
בלכר לייביש ומשפחתו.
בלכר חווה.
בלכר מאיר ומשפחתו.
בר ומשפחתו.
ברג גצל ומשפחתו.
ברג גרשון ומשפחתו.
ברג ישראל.
ברג יוסף.
ברג לייב.
ברגמן ומשפחתו.
ברגר ברוך, אשתו ושתי בנותיו.
ברוך זיידה ומשפחתו.
בריאן יהושע, אשתו אטיה, בנם משה ובתם צילה.
בריינס אלתר ומשפחתו.
בריינס אורי (השוחט, בן אלתר) ומשפחתו.
בריינס מאניה (בת אלתר) ומשפחתה.
בריינס בריש, אשתו אטיה וילדיהם.
בריינס שלמה־לייב.
בריינס שרה (אשת שלמה) ובתה עליזה.
בריינס חייציה.
בריינס גציל.
בריינס (האילם — דער שטומער).
בריינס ישראל.
בריינס לייב ואשתו טויבה.
בריינס זלמן רוניה׳ס.
בריינס הירש ואשתו, בתם קלרה ובנם בעני.
בריל יוסף, אשתו מניה ושלושה ילדים.
בריף ישראל ומשפחתו.
ברכר ברל.
ברכר רייזיה.

ברכר ינטה.
ברכר חנה.
ברכר יוסף.
ברכר טובה.
ברכר מנדיל.
ברנדוויין אפרים, אשתו שרה ובנותיהם זוסיה וסוניה.
ברנדוויין לייב, אשתו חנה ובנותיהם טוניה, סוניה ורבקה.
ברנדוויין ברל ואשתו בריינה.
ברנדוויין יעקב, אשתו סימה, בנם יהושע ובתם רוזה ; בתם חנציה ובעלה.
ברנדוויין־פייגנבוים זיסל, מוניו ויואל.
בוציאלי און שיינדעלע (וואַסערטרעגער — שואבי מים).
ביילה „די משוגענע".
ברציה הינדה־רחלס וילדיו.

ג.

גאנג אדזיו (עורך־דין) ומשפחתו.
גאנג (פקיד ממשלתי) ומשפחתו.
גאנג שלמה.
גוטמן הרש, אשתו חנה ובנם מוטל.
גוטמן משה.
גוטמן ינטה ומשפחתה.
גוטמן מוטיה.
גוטמן רבקה.
גוטמן פייגה ומשפחתה.
גוטמן הינדה ובנה יולק (רול).
גוטמן משה ובנו.
גוטמן מרכוס.
גוטמן חיה, בעלה וארבע בנות.
גוטסמן משה (מוטיו).
גוטסמן לאה.
גוטסמן אוזיאש.
גוטסמן הרש.
גוטשטיין פרל (די בעקערין), בנותיה ריבציה וסוסיה ובנה מאיר.
גוטשטיין רחל, בנה אהרן וכל המשפחה.
גוטשטיין ישראל־הרש (בן רחל), אשתו וילד אחד.
גולדברג זיידה.

גולדנברג בנימין, אשתו רעכל (רחל) ובניהם דולקי, פייסי, ואיזיו.
גולדנברג גרשון, אשתו שרה ובניהם בנימין וישראל.
גולדפלד אייזיק ואשתו הנציה (לבית רוטשיין).
גולדשטיין יהודה ומשפחתו.
גורגל לוי ומשפחתו.
גורגל מנדל ומשפחתו.
גורגל יעטה.
גורלניק אברהם ומשפחתו.
גורלניק בז'י.
גורלניק הרש ומשפחתו.
גורלניק מאיר ואשתו מינציה לבית כץ.
גורלניק שמואל ומשפחתו.
גורלניק שמואל ואשתו סופיה.
גלאזר אייזיק ומשפחתו.
גלאזר חיים־בר ומשפחתו.
גלאזר חיים־וולף ומשפחתו.
גלאזר יהודה ומשפחתו.
גלאזר שלמה ומשפחתו.
גלאזר שמואל ומשפחתו.
גלאנץ שיינדל ובנה דוב.
גלבר לייב, אשתו שרה ובניהם פאליק ויצחק.
גלבר אפרים־אלישע, אשתו לאה (לבית פוקס) ובניהם ויסיה, מונדק ופולדק ; בתם רוזיה נאגלר ובעלה (ד"ר נאגלר).
גלר יששכר ומשפחתו.
גלר סומר.
גלר שמואל.
גראד ישראל ואשתו.
גרובר יעקב, אשתו הניה וילדיהם מינה, חוו ואפרים.
גרובר ומשפחתו.
גרוס אוזיאש ורוזה (בני משה גרוס).
גרוס מאכס ואשתו.
גרוס צבי (עורך־דין), אשתו ובנו.
גרוס ליאון (ד"ר גרוס), אשתו סאַלאַ ובנם יוליוש.
גרוס ברל ומשפחתו.
גרוסקופף ליפה, אשתו ושני ילדיו.
גרוסקופף סנדר ומשפחתו.
גרינברג יהודה.

גרינברג הניה.
גרינברג מאלי.
גרינברג אברהם (ד"ר גרינברג) ואשתו סבינה.
גרינברג יידל ומשפחתו.
גרינברג יעקב ומשפחתו (מזלוטניק).
גרינברג נחמן (ד"ר גרינברג).
גרינברג ומשפחתו.
גרינשפאן שרה, בניה שלמה ודוד ובתה איטה ; בתה אסתר האבר ובתה חנה ויינברג.
גריסגוט משה.
גריסגוט שפרינצה.
גריסגוט יהושע־צבי.

ד.

דאובר, כל המשפחה.
דונקל אלטר ואשתו.
דיאמנט דורה, בעלה וילדם.
דיק זלמן (הרופא ד"ר דיק) ואשתו.
דיק דוד (סוחר).
דיק דוד (פחח).
דיק לייב.
דיק מלכה.
דיק צבי.
דיק רבקה.
דיק לאה.
דירנפלד יהושע (עורך־דין) ומשפחתו.
דירנפלד פתחיה (עורך־דין) ומשפחתו.
דירנפלד שלמה ומשפחתו.
דירנפלד לונציה ומשפחתה.
דעגען מאיר ורחל.
דרקסלר ינטה ומשפחתה.
דרקסלר־פולישוק, כל המשפחה.

ה.

האַאר אשר ושני ילדיו.
האַבר יעקב ומשפחתו.
האבר ישעיהו (בעל הטאַרטאַק).
האבר מוניו, אשתו (לבית מילר) ובתם אַניצ׳קה.
האבר, הדיין, ומשפחתו.
האבר (סוחר ברזל) ומשפחתו.
האזלקורן (סוחר בירה) ומשפחתו.

האקן אברהם, אשתו חנה (לבית שטמלר) ושני ילדים.
האקן וולף ומשפחתו.
האקן לייב ומשפחתו.
האקן זיידה, אשתו פייגה (לבית קרוניש) וילדם.
האקן גרשון ואשתו.
הוטעס (מזלוטניק) כל המשפחה.
הולדר הרש, אשתו טויבה (בת וולף קוהן), בתם מרים ועוד שני ילדים.
הולנדר ישראל.
הולנדר (מזלוטניק) כל המשפחה.
הורוביץ יונה, אשתו סאלקה, בתו, אביו ואמו ואחותו.
הורוביץ דוד ומשפחתו.
הורוביץ הרש־לייב ואשתו אטל.
הורוביץ יעקב (עו"ד ד"ר הורוביץ) ומשפחתו.
הורוביץ לייב (ליאון) ומשפחתו.
הורוביץ לוי.
הורוביץ שמאי ומשפחתו.
הורוביץ יצחק, אשתו ביילה ובתם רבקה.
הורוביץ מלכה.
היידן דוד ואשתו, בנם שאול ובנותיהם לייצי וסאלקה.
הירשברג שמואל (מהנדס) ואשתו ; בתם קלרה פיין ובעלה.
הירשהורן הרש, אשתו דונציה ומשפחתם.
הכט חנה.
הכט מוניו.
הכט פינחס (פיניו).
הלפרן נחום, אשתו ושני ילדיו.
הלפרן (סוחר ברזל) ומשפחתו.
הלצל משה ומשפחתו.
הלצל יעקב, אשתו אַדלה (לבית שטרייזנד) וילדיהם.
הלר הרמן (ד"ר הלר), אשתו רוזיה ובנם יולק.
הלר לייב, אשתו רייז׳י ובנותיהם **ריבציה, פרידל** ופפי.
הלר, (לבית הורוביץ, אלמנת צבי צבי הלר) ובנה.
הסל ירחמיאל (בן אברהם) ואשתו חנה.
הסל דוד (בן אברהם) ואשתו רבקה (מאיבי־רונקה).

הסל משה (בן דוד), אשתו חנה וילדיהם יעקב ומינה.
הסל צבי (בן דוד), אשתו לאה וילדיהם אברהם ודוני.
הרש „קלוסניק" ומשפחתו.
הרשל ברוך שאטענס (הרבי) ומשפחתו.

ו.

וטרייך ומשפחתו (צבעי).
וידערקעהר מיכאל (מעכל).
וידערקעהר שיינדל.
וידערקעהר אשר.
וידערקעהר צוניה.
וידערקעהר ומשפחתו (סוחר מכולת).
ויזנטאל ומשפחתו.
ויטס ומשפחתו.
ויטס יעקב, אשתו גוסטה לבית פינק עם שני ילדים.
וויטס ברל.
ויטס מאיר ואחיו.
ויטלס יעקב.
ויידמן פייגה ומשפחתה.
וייכרט צבי (הרש), אשתו זיסל, בניהם טוביה וחיים ובנותיהם רייזל, רחל ואסתר.
וויינברג חנה לבית גרינשפאַן.
ויינגלאס (הצורף).
ויינטרויב יידל ומשפחתו.
ויינטרויב משה־נח ומשפחתו.
ויינטרויב חיימקה (הרוקח) ומשפחתו.
ויינטרויב חיים וכלתו וכל המשפחה.
ויינטרויב פייביש ומשפחתו.
ויינטרויב הרש־משה ומשפחתו.
וינטרויב מלך ומשפחתו.
ויינטרויב יעקב ומשפחתו.
ויינטרויב שאול ומשפחתו.
ויינטרויב ישראל ומשפחתו.
ויינטרויב דויד ומשפחתו.
ויינטרויב ינטה.
ויינטרויב גולדה.
ויינטרויב פייגה.
ויינטרויב רבקה (לבית מאואר).
ויינלס רחל ובתה קלרה.
ויינשטוק קלמן ומשפחתו.
וייס יהושע, אשתו (לבית שולוולף) עם שני ילדים.
וייס לייבל ואשתו.
וייס משה ומשפחתו.
וייס מאיר ומשפחתו.
וייס נוני (בן מאיר) ומשפחתו.
וייס נחמיה ומשפחתו.
וייס ברל ואשתו שרה (לבית גלר).
וייסמילך יעקב ומשפחתו.
וייסמילך רחל (לבית גלבר).
וייסמילך איטה (בת יעקב).
וייסמילך אליקום (בן יעקב).
וייסמילך משה.
וייסמילך דוד ומשפתחו.
וייסמן ברנרד, אשתו ז'אַנט וילדיהם קלרה, וולף, פפי, גדליהו ופסח.
וייסמן יעקב ואשתו.
וייסמן פרידה לבית בילר.
וייץ ישראל.
וייץ דבורה ובתה.
וריכס יענטה.
וריכס טויבה.
וכשטיין מרים־לאה.
ולגר שלמה ומשפחתו והוריו.
ולגר ומשפחתו (מכפר אוהרינוב).
ולגר חיים (הרופא ד"ר ולגר, מאוהרינוב).
ולגר חיים (המורה ד"ר ולגר).
ולדן אברהמצי, אשתו חוה (לבית היידן) ובתם רוזה (שושנה).
ולדן צבי (הרש, בן אברהמצי) ומשפחתו.
ולדן יעקב (קובא, בן אברהמצי) ומשפחתו.
ולדן שלמה (בעל הקונדיטוריה) ומשפחתו.
וולף (ד"ר וולף, עורך־דין).
וולף אברהם, אשתו טוני ובנם.
ווליש הרש, אשתו שרה ובנותיהם לייצי ורייזל.
וולפיש יהושע, אשתו דבורה (באַבציה) לבית מילך, בניהם ליאון (לוסיה) ופולדק, ובנותיהם מאלציה וחנציה.

וונדרליך ומשפחתו (מורה לריקודים).
וונדרליך ומשפחתו (סוחר).
וסרמיל יוסף ומשפחתו.
וסרמיל שמעון ומשפחתו.
ורמן ומשפחתו (מזלוטניק).
ורפל יוסף, אשתו אטל ובנם יעקב; בתם נוסיה ליפה ובעלה יוסף; בתם אסתר דלוגאַטש, בעלה יוסף, וילדם.
ווֶעלוול „גלאַק" ואחותו שרה.

ז.

זבלובר נתן (מזלוטניק), אשתו גולדה ובנו שלום.
זבלוברביילה, בתה מיכלה ובנה הרשל.
זבלובר איידל.
זבלובר שולקי.
זוננשיין יהושע ואשתו, בתם פייגה ובנם הרשל.
זוסמן ליטמן, אשתו ריבה (לבית רליס), בנם ישראל ובתם בזיה.
זיידה, כל המשפחה.
זילבר שלמה, בניו דוד וחיים ובתו איידל; בתו חנה צימרמן וילדיה ירוחם וצביה.
זילבר חיה־שרה (אשת שאול זילבר נ"י) ובנה משה.
זילבר ישראל, אשתו בריינה ואמו.
זילבר הניה־דבורה.
זילבר שלמה (הנגר).
זעמלמעל וולף־אייזיק, אשתו חיינה, בנותיהם אטיה וגיטל ובניהם מוטיה, שמחה וברל.
זפטל הרמאן, אשתו טויבה (לבית גולדנברג) וילדיהם.

ח.

חייצי, מחלקת החלב, בעלה (העגלון) ובנותיהם הודיע ומאטל.
חיים „פקלור" ואמו (מהאליץ').

ט.

טאובנקיבל יונה ואשתו ינטה.
טאובנקיבל צירל.
טאובנקיבל אנשל ומשפחתו.
טאובנקיבל פישל ומשפחתו.
טאובנקיבל איזק.
טאובנקיבל פני.
טאובנקיבל משה.
טוניס כל המשפחה.
טוניס בעריש.
טוניס דבורה.
טוניס רחל.
טוניס אנשל ומשפחתו.
טורטן מיכאל.
טורטן נחמה.
טורטן נתן.
טורטן מרים.
טייכר אלימלך.
טייכר לייב.
טייכר ריבציה.
טייכר שמואל.
טייכר רוזיה.
טננבוים בתיה (לבית רול).
טננבוים רחל (בת ברל).
טראונר רחל (לבית מילד).
טראונר יהושע (בן רחל, המורה ד"ר טראונר).
טראונר איזיו (בן רחל).

י.

יופיטר, כל המשפחה (בעל ביח"ר לסבון).
יופיטר לייב.
יופיטר פישל.
יווציס ומשפחתו (סוחרים).
יווציס ומשפחתו (פקיד).
יוסלה וואַסערטרעגער (שואב המים) ומשפחתו.

כ.

כהנא חיים (מגר. קרול כהנא).
כ"ץ ליליאן ומשפחתה (מהכפר מלובודה).
כ"ץ מוטיה ומשפחתו (מהכפר מלובודה).
כ"ץ זלמן.
כ"ץ ליבה.
כ"ץ מינציה.
כ"ץ שלמה־יעקב, בנו דוד ובתו צביה.

ל.

לאטיינר, כל המשפחה.
לאטיינר מוניה ואשתו ריבציה (לבית רליס).
לאמפר דניה ומשפחתה.
לב מאיר ואשתו רבקה (לבית בלאסברג).
לב שמערל ואשתו הינדה (לבית גולדברג).
לב משה.
לב משה־לייב.
לב זליג ואשתו חנה.
לב הרש, בתו אלקה ובנו חיים־בר.
לב חיים־בר (בן משה־לייב) ובנותיו איטה וחנה־פריידה.
לב הרש ומשפחתו.
לב אלי.
להרר חיים ואשתו רונציה (לבית מילך).
להרר זיסיה ואשתו עם שני ילדים.
להרר פייגה (אלמנה).
להרר ראובן, אשתו פייגה לבית פישר עם בנם ובתם.
להרר שמואל ואשתו בתיה.
להרר מחציה.
להרר שיינדל.
להרר יענקל.
ליבליך משה, שני בניו, שתי בנותיו, וחתנו יוסף ליפשיץ.
לילה דוד (מהנדס), אשתו ובנם מיציו (עו״ד).
ליליינפלד דוד (הרב האחרון בפודהייצה) עם אשתו ושני בניו.
ליליינפלד לייביש (הרב מזלוטניק) ואשתו.
לייכטר (מזלוטניק) כל המשפחה.
ליימברג חיים, אשתו חנציה (לבית ליפפה) ובנם אברהם (אברומצי) מהכפר שציעפאנוב.
ליינוואנד יצחק.
ליינוואַנד פייגה ושני ילדיה.
לינגל ומשפחתו (מזבלוב).
ליפפה משה ואשתו ובנם נח; בתם דבורה עם בעלה ושני ילדים (מהכפר שציעפאנוב).
ליפפה משה ומשפחתו מקאלנו (קוזובה).
ליפפה מניה לבית בריינס (אשת ליאופולד) ושני בניה שמואל ומשה.
ליפשיץ אבוש שלום (עורך־דין בבז׳יז׳אני) ואשתו (לבית מילך).
למפרט ומשפחתו.
לנג אברהם.
לנג חנה.
לנג הניה.
לנג שלמה.
לנג צילה.
לנג אהרן.
לנדאו (הרופא ד״ר לנדאו) ואשתו; בתם הנשואה ומשפחתה.
לנדאו הרש, אשתו רחל ובנותיהם מלכה ואטל.
לנדמן יהושע, אשתו ברטה (לבית להרר) ובניהם יששכר (ראוזי), עוזר ונתן.
הנדמן מונדק (המורה), אשתו ובנם; אמו ואחותו.

מ.

מאוער, כל המשפחה.
מאס חנה ובנה מאיר מאס; בתה שיינדל עם בעלה וילדיהם.
מונד, הרב מזלוטניק ומשפחתו.
מוסברג יהושע, אשתו חנציה, בנם משה ובנותיהם שרה ואיטה.
מורגן מונדק (פקיד) ואחיותיו.
מורגן (עורך־דין מורגן) וכל משפחתו.
מושל זלמן־הרש, אשתו קיילה, בנותיהם לובה, פייגה ואסתר, ובנם דוד.
מושל (מוסט) מאיר, אשתו הניה, בתם שרה ובניהם מרדכי, אהרן ואליהו.
מושל אדולף ואשתו אינצה.
מושל מאציעק.
מושל פנינה.
מושל זליג.
מושל הרמן.
מושל רוזה.
מושל יוסף.
מושל פניה.
מושל ברנרד.
מושל אדלה.

מושל שלמה ומשפחתו.
מייברגר, אשתו, בתו, וחתנו.
מילך זליג (אבי ד"ר ברוך מילך), אשתו רוזה (לבית ליפפה) ובנם נתן (נפל ליד סטאַלינגראַד).
מילך יוסף (בן זליג), אשתו מינציה (לבית הכט) ובנותיהם מלציה וליפציה.
מילך פפציה לבית ויינלס (אשת ד"ר ברוך מילך) ובנה לונק (אליאש).
מילך פתחיה ואשתו ושני ילדים.
מילך אבא ואשתו וארבעה ילדים.
מילך אורו (בן אבא) ואשתו ושני ילדים.
מילך אברהמצי ואשתו אטל (לבית להרר).
מילך ליאון (וטרינר) ואשתו לורקה (לבית ויינגלאס).
מילך פישל ואשתו חוה; בתם סאלקה פאליק ומשפחתה; בתם מלציה פינקלשטיין.
מילך יהושע (מטלציה) ומשפחתו.
מילך יוסיו (בן יהושע) ואשתו, עם בתם, חתנם ונכדם.
מילך דוד (מטלציה) עם אשתו ושני ילדים.
מילך משה (מטיאופופולקה) ומשפחתו (אחיו של זליג מילך).
מילך דויד (בן משה — מטיאופופולקה).
מילך ברונציה (בת משה) עם בעלה ושני ילדים (מטיאופופולקה).
מילשטוק אברהם, אשתו איטה לבית קורנבוים, בתם שרה (סאלה) ובנם ברל.
מילשטוק הרש.
מילשטוק דבורה (בת מעכל וידערקעהר).
מיר ישראל (מרודניק).
מלצר מוטיה.
מלצר ישראל, אשתו מניה ושני ילדים.
מלצר משה, אשתו פרל ובנותיהם רונציה ולאה; בתם שלומה (שלומית) ובעלה הניק; בתם רחל ונדרליך עם בעלה וילדיהם גו'נק ולוסיה.
מלצר שמעון, אשתו דבורה ובניהם דוד ובייניש; בתם הנשואה חיה ומשפחתה.
מנהארד ומשפחתו.
מנדלר ומשפחתו.
מנש מונדק (חשמלאי) ומשפחתו.
מרבך יהודה ומשפחתו.
מרגלית אירו (עו"ד ד"ר מרגוליעס), אשתו (לבית זיידלר) וילדם.
מרגלית פניה (אשת ד"ר שמחה מרגלית ז"ל) ובניה אולריך והנריק.
מרקר, כל המשפחה.
מרדכי דער וואסערטרעגער ואשתו זלדה.
מרדכי־אורן דער פיאקערניק ומשפחתו.
משה־חיים ואמו רבציה'לה.
מאיר בעל־עגלה (העגלון), אשתו הינדה־רחל, בנותיהם הודיע וחנה ובנם שלמה.

נ.

נאַס יעקב ואשתו, בתם גולדה ובנם בוז'יו.
נאַס בנימין (השוחט) ואשתו.
נדלר דב ומשפחתו.
נוטיק הנריק (עו"ד ד"ר נוטיק), אשתו קלרה ובנם דוד.
נוימן וילהלם (הרופא ד"ר נוימן) ומשפחתו.
נוסבאַום (הרוקח) ומשפחתו.
נכטיגל שבתי ומשפחתו.

ס.

סאַלופ ואשתו וחמשת ילדיו.
סטנובר (מזלוטניק), כל המשפחה.
סלפטר הרש, אשתו פריידה (לבית זילבר), בתם טויבה ובנם ישראל.
סלפטר דולק.
סלפטר משה ומשפחתו.
סלפטר (עורך־דין).
ספרד (מזלוטניק), כל המשפחה.
סקלר, כל המשפחה.
סוסיה די בעקערן (האופה).

פ.

פדר דב, אשתו רבקה (לבית שטרן) ובתם נחמה, (הוריו ואחותו של מרדכי פדר ז"ל).
פדר אברהם ומשפחתו.
פדר חיים, אשתו אסתר (לבית שימל) עם שישה ילדים.

פדר (סוחר), אשתו (לבית דיק) ושתי בנותיהם.
פוגל, כל המשפחה.
פולאק (עורך־דין), אשתו (מורה בבי"ס) ובנם.
פולאק (שמש בית-הכנסת) ומשפחתו.
פולאק איטה.
פולאק שרה.
פולאק דבורה.
פולאק שלום.
פולישוק אהרן ומשפחתו.
פולישוק הרש ומשפחתו.
פולישוק יהושע ואשתו (לבית קליין).
פולישוק יעקב ומשפחתו.
פולישוק פסח, אשתו דבורה, בנם זאב ובנותיהם מרים וייטקה.
פולישוק הניה (בת פסח, נשואה) ובתה רגינה.
פולישוק לייב (הנפח) ואשתו (מיילדת).
פולישוק שמריהו ואשתו.
פומרנץ בנימין (עו"ד ד"ר פומרנץ) ואשתו חנה (אננה).
פומרנץ מכסימיליאן (עורך־דין).
פופוביץ ומשפחתו.
פוקס אהרן ואשתו ציפע (לבית מלצר).
פוקס ישראל (בן אהרן), אשתו בוסיה (לבית קראוס), בניהם משה ולייב ובתם מלציה, ועוד ילד שמת בבונקר ונלקח לאקציה יחד עם ההורים.
פוקס גדליה (בן אהרן), אשתו מינציה, בנם אהרן ובנותיהם מלציה, אטיה וצילה.
פוקס פייביש (בן אהרן), אשתו גניה וילדיהם מניוס, טילזיה ופישל.
פוקס לייב (בן אהרן), אשתו סאלקה (לבית מושל), בנותיהם פניה ורוזיה ובנם הרשלה.
פוקס פייסי, אשתו ובנם איזיו.
פוקס מרדכי, אשתו גיטל, בנם ברל (בעזיע) ובנותיהם שבע וגולדה.
פוקס לייב, אשתו רחל וכל משפחתם.
פוקס לאה (לורצי) ומשפחתה.
פוקס (בעל מסעדה) ומשפחתו.
פושטייג (מזלוטניק) כל המשפחה.
פטרנקה שלמה ומשפחתו.

פידרר הסיו ומשפחתו (אמו ושתי אחיותיו הנשו־אות עם בעליהן וילדיהם).
פייארמן יעקב, ואשתו, ובנם אביגדור.
פייארמן (בן אסתר פייארמן), אשתו וילדיהם.
פייארברג ברנרד (גיסו של ראטנר) ואשתו.
פייארשטיין אהרן־הרש.
פייארשטיין יהושע ומשפחתו.
פייארשטיין יעקב (דער רוסישער שוחט) ומשפחתו.
פייארשטיין משה ומשפחתו.
פייגנבוים יואל.
פייגנבוים חנציה.
פייגנבוים מוניו.
פינק לייב, אשתו ליבה (לבית פוקס) ובניהם ישראל ואהרן.
פינק וואווע, אשתו (לבית וויינטרויב) ובתם.
פינק יטי.
פינק חיים־מוניו (בן יטי) ואשתו פרידה.
פינק יוסל, אשתו רחל ובנם זלמן.
פינק רוזה, בתה בריינציה ובניה ירוחם ואייזיק.
פינקל אַדולף (עו"ד ד"ר פינקל) ואשתו סופיה.
פינקלשטיין מלציה (לבית מילך) ומשפחתה.
פיסטרייך, כל המשפחה.
פיסטרייך מוציו ומשפחתו.
פיק (הספר) ומשפחתו.
פיש ישעיה, בנו דוד ובנותיו זלאַטה, **שרה (סרל)** ושושנה.
פיש חיים־יצחק ומשפחתו.
פיש ישראל.
פיש מאיר־אבא.
פיש מוטיה, אשתו חנה, בנם אהרן ובתם לייצי.
פיש פייבל ומשפחתו.
פישלר פישל ומשפחתו.
פישר שמואל ומשפחתו.
פישר חיים בן שמואל ומשפחתו (עורך־דין בלבוב).
פישר מנדל (בן שמואל).
פישר חנה־בינה.
פישר סימה.
פישר מינה.
פישר (בעל מסעדה) ומשפחתו.
פל (עורך־דין), אשתו ובנם.

פלבר חיה-איטה, בנה מאטס ובנותיה פייגה וחנה.
פלבר מנדל (בן חיה־איטה — ד״ר פלבר) עם אשתו וילדם.
פלבר יצחק, אשתו רוזה (לבית פינק) עם שני ילדים.
פלדברג טודרס, עם אשתו, בתו ובנו.
פלדברג יהודה־צבי.
פלדברג מלה.
פלדברג רחל ובתה חנה.
פלדברג שלמה ומשפחתו.
פליק סאלקה (לבית מילך) ומשפחתה.
פלשנר יחיאל־אנשל.
פלשנר אהרן (בן יחיאל־אנשל), אשתו בלימה (לבית פרייברון) ובנה מרדכי (מאציוש).
פלשנר יצחק (מזלוטניק).
פלשנר מוטקה ובנו זלמן (מזולטניק).
פסטרנק אטל.
פסטרנק פפה.
פסטרנק יטקה.
פצ׳עניאק רבקה.
פצ׳עניאק יעקב.
פצ׳עניאק יידל.
פרידברג מוטיה, אשתו מינה, בניהם שלמה וחיים ובתם רבקה.
פרידברג (מהמרכז) כל המשפחה.
פרידמן חיים, אשתו פעיה (בת משה), בנם אברהם ובנותיהם מלכה, שרה ושושנה.
פרידמן לייזר (לייזר „כליזמר״) ואשתו ; בתם מאטל וולדן ובתם לייצי וואליש.
פרידמן שאול, אשתו רבקה (לבית פישר) ובנותיהם ז׳ניה וקלרה.
פרידמן נפתלי.
פרידמן צפורה.
פרידמן קלמן, אשתו חיה וילדיהם.
פרידמן ישעיהו, אשתו צילה וילדיהם.
פרייברון יעקב־יהודה ואשתו איטה (באַבציה) לבית גולד.
פרייד לייזר (מורה) ואשתו.
פרייד מוניו (עורך־דין).
פרייד ליאון.

פרייפלד זיינוול ואשתו פאני.
פרילינג דוד, אשתו (לבית מילך) ומשפחתו.
פרינץ לאה (מהכפר בוקוב).
פרינץ וולף (מהכפר בוקוב).
פרינץ חנה (מהכפר בוקוב).
פרינץ הרש.
פרינץ חנה־פריידה ובנותיה.
פריש לייב (בן צבי).
פריש פאַני (בת אריה).
פריש לייב ומשפחתו.
פריש הרש ומשפחתו.
פריש (בעל מסעדה) ומשפחתו.
פריש (מהכפר ויעז׳בוב), כל המשפחה.
פרל לייביש ואשתו אלטה ; בנם יאיר ומשפחתו.
פרנקל שמשון (בן יצחק־אריה).
פרנקל ביילה.
פרנקל פאַול ומשפחתו.
פרנקל (סוחר ביצים) ומשפחתו.

צ.

צאַהלר אברהם־יעקב.
צאַהלר ברנרד.
צאהלר מלציה.
צאהלר אדלה.
צאהלר חוה.
צוויקר גרשון, אשתו שרה (לבית קופלר) ובנם שמואל (מילו) ; בתם הודל ובעלה אלתר.
ציטרון ליפה ומשפחתו.
ציטרון הרש, אשתו רבקה (לבית ויינשטוק), בניהם אברהם וליפה, ובנותיהם שרה (סאל־קה), גיטל ואסתר.
ציטרון חיה (בת ליפה, אחות הרש ציטרון).
ציטרון צבי ומשפחתו.
ציטרון שמעון ומשפחתו.
ציילר מאיר ואשתו רוזה (לבית פישר).
ציילר (בעל חנות מכולת) ומשפחתו.

צימט הינדה.
צימרמן חנה (לבית זילבר) וילדיה ירוחם וצביה.
צימרמן יעקב ומשפחתו.
צימרמן יהושע ומשפחתו.
צין יוסף ומשפחתו.
צין (פקיד במשרד הדואר) ומשפחתו.
צלרמייאר אמיל, אשתו דבורה וילדיהם.

ק.

קובס יצחק, אשתו שרה־גיטל, בנותיהם קריינדל, אלקה, דבורה ופריידה, ובנם מתתיהו (מאטעס — אַקדימאי).
קודיש הרש, אשתו ינטה ומשפחתם
קוהן זוסמן (זיסיו) ואשתו שרה.
קוהן יצחק (בן זיסיו) ואשתו ויסיה עם שלושה ילדים.
קוהן ליאון (בן זיסיו), אשתו ושני ילדים (בן ובת).
קוהן אלו (בן זיסיו), אשתו ושני ילדים (בן ובת).
קוהן מיכאל (מעכל, בן זליג), אשתו ושני ילדים.
קוהן מיכאל (בן וולף).
קוהן מיכאל (סוחר).
קוהן מתתיהו (מאטעס, וטרינר).
קוהן פייגה (אקדימאית).
קופלר־בב״ד ישראל (בן אברהם) ואשתו איידל, (לבית ויינטרויב).
קופלר־הרצוג פייגה (בת ישראל), בעלה זוסיה ובתם איידל.
קופלר־בב״ד שלמה ומשפחתו.
קופלר־בב״ד מיכאל ומשפחתו.
קופלר־בב״ד ברל ומשפחתו.
קופלר־בב״ד משה ומשפחתו.
קופלר־בב״ד מנדל ומשפחתו.
קופלר משה ומשפחתו.
קופלר מנדל ומשפחתו.
קופלר אריה־לייב ומשפחתו.
קופפר לייזר־הרש ומשפחתו.
קופפר (קירשנר) ואשתו, בנם בוניע ועוד ילדים.
קופרמן ומשפחתו.
קורן שרה (לבית להרר) ובתה יונתה.
קורן ניסן (בן שרה קורן), אשתו, ובנותיהם רחל וליבה.
קורנווייץ יהושע (הרופא המחוזי ד״ר קורנווייץ) ומשפחתו.
קורץ (המורה לעברית) ומשפחתו.
קימל יהודה ואשתו דבורה עם שני ילדים.
קיטנר מרים (מניה, בת בנימין קיטנר — מורה לפסנתר).
קימל איצי („איצילה בעדער", שהיה גם כנר) ואשתו יוכבד.
קימל מרכוס (בן איצי) ואשתו חוה לבית גרובר.
קימל — לוביש איטה (בת איצי) ובתה סאלקה.
קימל מונדק.
קימל רחלה.
קימל איזיו.
קימל רומה.
קימל מרים.
קירשנבוים יעקב.
קירשנבוים מאיר.
קירשנר רייזיה.
קירשנר ינטה.
קירשנר קלרה.
קירשנר רבקה.
קלאנג, כל המשפחה.
קליין הרש ומשפחתו.
קליינרוק רחל.
קליינרוק ברטה (אשת ד״ר אניס).
קליינרוק יהודית, בעלה וילדם.
קליינרוק שרה, בטי ומרכוס.
קלר שאול, אשתו (לבית בורל) ושתי בנותיהם.
קלר שמעון ואשתו זלאטה.
קלר דולק ואשתו מינה.
קמרלינג, כל המשפחה.
קנדל, כל המשפחה.
קניגסברג מאיר, אשתו רחל ובנותיהם רייזל ובלומה.
קסטנבלט צבי (ד״ר קסטנבלט, עורך־דין).
קסטנבלט זאב (מורה).
קסטנבלט, אמם של זאב וצבי.
קסלר, כל המשפחה.
קרוכמל שמעון, אשתו גיטל ובתם.

קרוכמל אשר, אשתו מינדל ובניהם.
קרוניש הרש ואשתו בתיה (באַסיע).
קרייזלר מנחם.
קרייזלר מרים.
קרייזלר שרה.
קרייזלר אריה.
קרמיש יצחק, אשתו חיה וילדם.
קרמיש (מזלוטניק), משפחות אחדות.
קרמר אבא, אשתו פייגה ומשפחתם.
קרמר שמעון, אשתו חוה (לבית קליין) ובנם.
קרנר, (בת משה שאטן) עם בניה ונכדיה.
קרסל מנדל.
קרסל רחל.
קרסל יצחק.
קרסל רוניה.
קרסל מרים.
קרסל חנה.
קרסל אלו, אשתו ד״ר חיה קרסל לבית טורטן (רופאה) ובניהם אַדולף וליאון.
קרסל מלכה ובנה לייב.
קרסל לייב (בן פייביש) ומשפחתו.

ר.

ראוך נחמן (עו״ד ד״ר ראוך), אשתו פרנצישקה (לבית פולק) ובנם.
ראַט איזידור, אשתו מניה ובתם בלה (ממלר־בודה).
ראַט ברוניה ומשפחתה.
ראַט לוניה ומשפחתו.
ראט מולו ומשפחתו.
ראַט קובה ומשפחתו.
רבנשטוק אבא.
רבנשטוק (מזלוטניק), משפחות אחדות.
רובל שמואל, אשתו ציזיה ובנם ניסן (מזלוטניק).
רוזמן הרש, אשתו וילדיהם.
רוזמן שמואל ואשתו לאה (מהכפר מוזילוב).
רוזמרין צבי־הרש ואשתו גוסטה לבית צללר.
רוזן שמשון (המורה לעברית), אשתו לאה ושני בנים.
רוזן (מזלוטניק), כל המשפחה.
רוזנשטוק (וטרינר) ומשפחתו.
רוזנשטרויך משה, אשתו דבורה ובְנם אברהם.
רוט הרמן, אשתו הינדה, ובנותיהם ויסיה ושרה.
רוט יהודה (בן ליפה), אשתו הינדה, בניהם דוד, שמעון, מרדכי, יצחק וליפה, ובנותיהם אסתר, פרידה ופפה.
רוט יעקב־נתן ואשתו (לבית גורלניק).
רוט צבי.
רוט שמחה ומשפחתו.
רוטנברג יואל עם אשתו ובנם דזיונק.
רוטנברג יטקה.
רוטנברג טודרס ומשפחתו.
רוטנברג (עורך־דין) ואשתו ; בתו עם בעלה ובנם סטפן.
רוטשטיין אבא, אשתו רוזה (לבית גוטשטיין), בנם פינחס ובנותיהם סוסיה ומתילדה.
רוטשטיין מאיר (אחיו של אבא רוטשטיין).
רוטשטיין משה.
רויך (מזלוטניק), משפחות אחדות.
רול הינדה.
רול יהודה.
רול לייזר (מהאַליץ׳) ובנו יצחק.
רול אַנשל (מהאַליץ׳).
רול שלמה.
רוללר שרה, בניה מאיר ואברהם ובנותיה דבורה, פייגה ודובה.
רוללר אליהו (בן שרה), אשתו לאה (לבית וויינ־לגר) ובנותיהם פנינה (פפציה), יהודית (דזוניה) וצילה.
רטנר טוביה ואשתו.
רטנר (עורך־דין) ומשפחתו.
רידקס משה, אשתו אסתר (לבית שפאַרר) ובנו־תיהם פייגה, רבקה ומינה.
רידקס אברהם־משה ואשתו פרומצי (לבית פלדברג).
רידקס סנדר.
רידקס ישראל.
רידקס חנה.
רידקס לייצי.
רידקס חיים־ברוך.
רידקס משה־יוסף ואשתו יטי (לבית פלדברג).
ריטר וואווע (וולף) ומשפחתו.

ריטר לייב ומשפחתו.
רייבל, כל המשפחה.
רייזברג אהרן־לייב, אשתו מירציה ובניהם יוסף ויהושע.
רייזברג א.
רייזברג חנה.
רייזברג מלכה.
רייזברג מכס.
רייך אברהם.
רייך בריינה (ברוניה).
רייך מיכל ואשתו חיה (מנובוסיולקה).
רייך יעקב (בן מיכל), אשתו ברוניה וילדיהם הרש ומלכה.
רייך אברהם (בן יעקב), אשתו פייגה וילדיהם חיה ורוזה.
רייך משה (בן מיכל), אשתו חנה וילדיהם יעקב, יחזקאל ושולמית.
רייך הרש (בן מיכל), ואשתו גיטל; בנם חיים ואשתו קלרה.
רייך יחזקאל (בן מיכל), אשתו ביילה וילדיהם טוניה, לנה וייטקה.
רייך ברוך (בן מיכל), אשתו הניה ובנותיהם מלכה ורוזה.
רייך־צימט שרה (בת מיכל בעלה פישל צימט וילדיהם יואל, אברהם, ויטה ורוזה.
רייך זכריה, בנו טוביה ובנותיו הלנה וצילה (מזולטניק).
רייך מוזס (מזלוטניק).
רייך שבתאי (מזלוטניק).
רייך נחמן ומשפחתו (מזלוטניק).
רליס יעקב.
רליס אברהם ובנותיו.
רליס ברציה (בן אברהם), אשתו זלדה, בניהם איצי וזאב ובנותיהם קיילה, בינה ולייצי.
רליס מרים.
רליס ליפה ואחותו טויבה (טונציה).
רליס בריינציה ומשפחתה.
רליס זלדה ומשפחתה.
רפאל טרעגער (הסבל) ומשפחתו.

ש.

שאטן אברהם, אשתו רבקה ואמה מלכה; בניהם משה־יוסל וברציה (ברנרד) ובנותיהם מינציה, גולדה, דונציה ולאה.
שאטן ברל־הרש ומשפחתו.
שאטן משה.
שווארץ אביגדור, אשתו מינה ושני ילדים.
שווארץ אטל ומשפחתה.
שווארץ ברל.
שווארץ פייביש.
שווארץ שמעון, אשתו מיזיה, בתו זוסיה ועוד שישה ילדים.
שווארץ אהרן ומשפחתו.
שווארץ הרש (בן אהרן) ומשפחתו.
שווארץ, הדיין, ומשפחתו (בן הרבי מזבלוב).
שווארץ (מזלוטניק) משפחות אחדות.
שולוולף משה, אשתו רייזי (לבית וליש), בנם יעקב ובתם שרה (סאלקה).
שולוולף שלמה ובתו דובה (נשואה יוציס) וכל משפחתה.
שולוולף לייב.
שולוולף שולמית.
שולוולף שרה ומשפחתה.
שולוולף דבורה ומשפחתה.
שולמן חיים (בן יהודה), בניו שלמה וישראל ובנותיו חוה, אטי וצפורה
שולמן יידל ואשתו טשארנה.
שולמן פייביש, אשתו בריינה, בניהם בנימין ויואל ובנותיהם רבקה ולאה.
שולמן שרגא־פייביש (בן יהודה) וילדיו.
שולמן פיני, אשתו מניה, בתם שרה ובנם פישל.
שולמן חוה וילדיה.
שולמן רייזיה.
שולמן יואל ואשתו ינטה.
שולמן ירוחם.
שולמן מאליה.
שולמן יחזקאל (בן יידל).
שולמן בינה ומשפחתה (אחות אבא רוטשטיין).
שולמן אברהם (בן יחזקאל).
שולמן צביה, וכל המשפחה.
שולץ משה ואשתו מינציה.

שור משה.
שור פריידל.
שור פנינה.
שור רבקה.
שור שמשון, אשתו הודל (לבית קופלר) וילדיהם.
שורץ דוד, אשתו יאנינה (יחציה), בתם לוסיה ובנם שלום (שוני).
שורץ בריינציה ובנותיה חוה גיטל ויאנקה.
שורץ שלום, אשתו רבקה ובנותיהם גיטל וחוה.
שטאַדטמאוער יצחק, אשתו אטי (לבית פינס) ובנם חיים.
שטיין יצחק ומשפחתו.
שטיינברג, כל המשפחה.
שטיינפינק ישראל ומשפחתו; בתם פרידה, בעלה הרש ליינברג וילדם.
שטמלר ברוניה (אשת אהרן שטמלר נ״י) ובנה מוניו.
שטמלר הרמן, עם אשתו וילד אחד.
שטמלר קלרה ובנה מוניו.
שטרייזנד יחזקאל, אשתו ובנם יצחק.
שטרייזנד משה ומשפחתו.
שטרן יעקב.
שטרן יצחק.
שטרן הוציה.
שטרן ברטה.
שטרן שלמה (סאַלומון).
שטרן פסיל.
שטרן בריינה.
שטרן אודזי.
שטרן אברהם.
שטרן רחל.

שטרן חוה, ינטה ומיזיה, בנות ר׳ אברהם שטרן (ממשפחת מרדכי פדר, מזלוטניק).
שינדלר ברוך ומשפחתו.
שכטר יעקב.
שכטר רבקה, בת ישראל פינק.
שכטר נתנאל (בן יוסף־גרשון — סאני שכטר).
שמיצלר, כל המשפחה.
שניידלר הינדה, בניה אַנשל ושמואל ובנותיה רחל ורבקה.
שפיגל אברהם־יענקל, אשתו פייגה, בניהם משה ומאַנצי ובתם לייצי.
שפיגל (בעל מאפיה) ומשפחתו.
שפירא חיה ובתה דבורה.
שפירא לייב, אשתו פרל (לבית להרר), בנם יוסף ובנותיהם הדסה, צילה ורחל.
שפירא לייב (סוחר ביצים).
שפארר ברציה, אשתו בריינצה (לבית וייס), בנותיהם פייגה ורבקה ובניהם ניסן, אברהם ואהרן.
שפרבר ומשפחתו.
שר בנימין (רופא שיניים).
שר וילי (רופא שיניים).
שר וולף ואשתו ובתם סאַלקה.
שר יעקב.
שר ראובן.
שר אהרן.
שר הרש.
שר רוזה.
שר קלרה.
שרה „די פריינצעסין" ומשפחתה.
שימעלע טרעגער (הסבל) ומשפחתו.
שיינדל די וואַסערטרעגערן (שואבת המים) ומשפחתה.

אל מלא רחמים

אל מלא רחמים, שוכן במרומים, המצא מנוחה נכונה על כנפי השכינה במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים, את נשמות בני עירנו קדושי פודהייצה והסביבה, אנשים ונשים, ילדים וילדות, שנהרגו ושנשרפו ושנטבחו ושנחנקו בידי הצוררים בגלות אירופה. כולם קדו־שים וטהורים, בהם גאונים וצדיקים, ארזי הלבנון ואדירי התורה. בגן עדן תהא מנוחתם, בעל הרחמים יצרור בצרור החיים את נשמתם, ה׳ הוא נחלתם, ויזכור לנו עקדתם, ותעמוד לנו ולכל ישראל זכותם. ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם. בזכותם נדחי ישראל ישובו לאחוזתם, והקדושים לזכרון תמיד נגד עיניך צדקתם, יבואו שלום וינוחו על משכבותם, ונאמר אמן.

מצבות עתיקות בבית־העלמין של פודהייצה

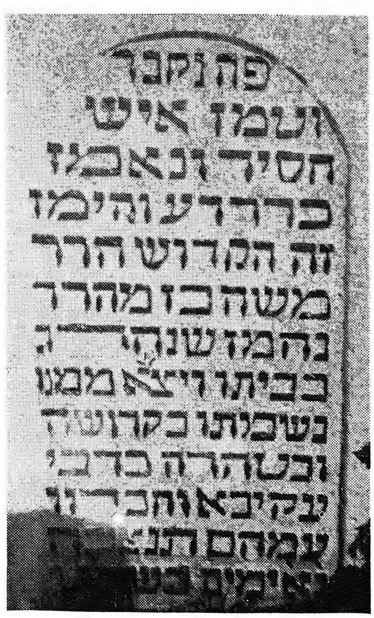

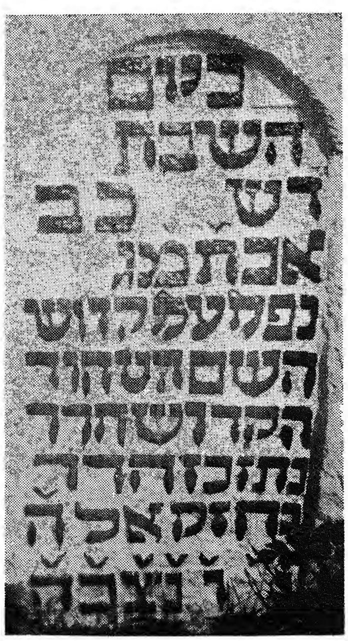
למעלה: מצבת הרב הגאון בעל „משאת־בנימין" זצ"ל משנת ה' ש"פ (1620)

מימין: מצבת אשתו מרת מלכה בת ר' שמואל.

למטה, מימין לשמאל: מצבת בן בנו של בעל „משאת־בנימין" ר' ישעיה בן הרה"ג ר' אברהם, שנפטר בשנת שצ"ח (1638); מצבת הקדוש ר' משה בר' נחמן משנת תל"א (1671); מצבת הקדוש ר' נתן ב"ר יחזקאל משנת תמ"ג (1683).

מנחם אטינגר

על עיירתי פודהייצה, על הורי ועל אחי שנספו בשואה

יזכור אלהים נשמת אבי מורי ר' אהרן שמואל אטינגר ונשמת אמי מורתי חיה אטינגר ובנם הצעיר אבא אטינגר, שנספו ע"י הנאצים, ונשמות אחי גדליה ויצחק, שהלכו לעולמם.

בן עשר הייתי כאשר עזבתי לראשונה את פודהייצה, עיר מולדתי. יחד עם אמי, אחי הבכור והסבא נמלטנו להונגריה מתלאות מלחמת העולם הראשונה ובעיקר בגלל הפחד להיפגש עם הקוזקים הרוסיים. נחרתה בזכרוני העובדה שנסיעתנו, כמו נסיעתם של שאר הפליטים, מומנה ע"י ממשלת אוסטריה, או, כפי שנהגו אז לומר — ע"י המלך פרנץ־יוסף בעצמו. אבי היה אז בשירות הצבא האוסטרי ונשלח לצ'כיה.

חזרנו הביתה כעבור ארבע שנים, והעיירה הרוסה כמעט כליל. ושוב עלה שמו הטוב של פרנץ־יוסף, כמי שנתן את הכסף כדי להקים את ההריסות. לאט לאט חזרו החיים למס־לולם, אך אני הייתי לאיש אחר. אין עוד בלבי השקט של ילד החי תחת כנפי הוריו; הרגשת חוסר ביטחון גברה בלבי מיום ליום. לא פעם הייתי אומר לאבי ז"ל: „כאן לא אוכל להישאר, אין כאן על מי לסמוך. מצד אחד פולנים, מהצד השני אוקראינים — (אלה תושבי פודהייצה נוסף ליהודיה) האם להם אפשר להאמין, האם בהם אפשר לבטוח?" לא העליתי אז על דעתי, כמה נכונים היו דברי, לא רק לגבי המצב ששרר שם לאחר מלחמת העולם הראשונה, אלא בעיקר לגבי ימי השואה הגדולה.

שנתיים ימים בלבד נשארתי עם הורי והשתדלתי לעזור להם כמיטב יכולתי. אולם בסוף החלטתי להוציא לפועל את רצוני ולעזוב את המקום, ושמתי פעמי לעיר הבירה של אוסטריה, לוינה.

אבי ז"ל ליווני עד לבוב, וכאשר ישבתי בקרון הרכבת, הפטיר בעצב: „מי יודע אם אזכה עוד לראותך?"... אבי היקר, אכן הוא צרק! אך אני באותו הזמן לא חשבתי כלל על כך, כי לא אשוב עוד לבקר בעיר מולדתי ולא אראה עוד לעולם את משפחתי האהובה, את אמא, אבא והאחים.

הנה הם עומדים לפני כמו חיים: אבא, בעל ארשת עדינה ואצילות עצובה נסוכה על פניו. גם כאשר היה מחייך ניבט העצב מעיניו הטובות. ומנין באמת תבוא השמחה? תמיד חי תחת עול כבד של פרנסת המשפחה, ובעיקר לאחר המלחמה כאשר חזרנו לעיירה. כדי לפרנס משפחה בת שבע נפשות — חמישה בנים וההורים — צריך היה לעמול, ולעמול קשה מאד. פרנסת המשפחה באה מהחנות שעמדה בשוק, בשורה אחת עם חנויות דומות של אחינו בני ישראל. ובחנות — נעלים ועורות, סחורה בשביל איכרי הסביבה אשר היו באים למרכז זה לשם קניות, בעיקר ביום חמישי בשבוע, ביום היריד. כל בעל חנות היה משתדל למשוך את הקונים אליו, לדבר אל הגוי בשפה המובנת לו, להבטיח הבטחות ולהוריד את המחירים — כי החשוב ביותר היה למכור, למכור ולקבל את המזומנים. בחנות היה אבא מבלה את רוב שעות היום, ולעתים קרובות גם בערבים; השבתות והחגים היו מוקדשים לתורה. כי בר־אורין היה אבי ומבין באותיות הקטנות. הנה רואה אני אותו יושב ליד השולחן בחדר הגדול ולפניו הגמרא הפתוחה. בשקט, בלי להגביה קולו, היה לומד את הדף. וקול היה לו לאבי המנוח, קול ערב מאד. בבית הכנסת שלנו, ב„טמפל", היה אבא בעל קריאה ובעל תפילה קבוע. לא פעם הרעיד את לב המתפללים בתפילתו, כי הבין אבא את תוכן התפילה והתפלל מתוך רגש דתי עמוק, ולעתים קרובות הרטיט לב שומעיו עד לדמעות.

אמא ז"ל, היתה אמא יהודיה טיפוסית „אַ יידישע מאַמע". בחנות היתה עוזרת לאבא בכל כוחותיה, כמו שכתוב — עזר כנגדו, ובבית — אם רחמניה פורשת כנפיה מעל חמשת בניה כדי לחממם ולהגן עליהם. אמא מסכנה, לא הצלחת להצילם מגורלם המר! כל ימי השבוע בילתה אמי יחד עם אבי בחנות, אולם לאחר היריד ביום החמישי היו מוקדשות שעותיה, גם ביום וגם בלילה, להכנות לקראת השבת. היתה אופה לחם לכל השבוע, חלות לשבת, מכינה מטעמים מיוחדים שכה אהבנו אותם — פשטידות, כיסנים, דגים ממולאים, וכמובן — החמין. בשבת לא חסר כלום, האוכל כיד המלך, כאילו רצתה לפצות אותנו בעד האוכל הרגיל של כל ימי השבוע. ביום השישי גם ערכה אמי ניקיון כללי; בבית הכל מצוחצח, הכל מבריק. איך עמד לה כוחה לשאת בעול הזה? אף פעם לא שמענו מפיה לא תלונה ולא טענה, לא כלפינו ובוודאי לא כלפי אבא. היחסים ביניהם היו יחסי כבוד ואהבה, והם שימשו לנו דוגמה ומופת.

את אחי הבכור, את גדליה, אני זוכר היטב. גורל קשה פקד אותו; עוד בצעירותו חלה במחלה קשה וסבל ממנה

שנים רבות, כל זמן שכוחותיו היו אתו השתדל לעזור להורים, אך בסוף חייו נמנע גם זה ממנו. חסד אחד נפל בחלקו — הוא מת מוות טבעי בשנה הראשונה של מלחמת העולם השניה, יד האויב האכזרי לא השיגה אותו.

את שני האחים הצעירים ממני לא הכרתי בפודהייצה, כי הם נולדו לאחר שעזבתי את העיירה. אך יד הגורל הקשה לא פסחה גם עליהם, אם כי בעוד מועד הצלחתי להעבירם ארצה. אחי פישל נשאר נכה קשה לאחר שנפגע בזמן שירותו בבריגדה. האח הצעיר ממנו, יצחק, נספה בתאונה קטלנית בעת מילוי תפקידו, והוא אז סרן בצה״ל.

את האח הקטן, אבא, לא הכרתי כלל. הוא, בן הזקונים של המשפחה, הובל עם ההורים אל מחנה ההשמדה בסוביבור; אתם יחד נספה, בהיותו בן 21.

מתי ואיך קרה הדבר? נדמה לי שעד עכשיו אין עדות בדוקה על כך. ידוע לי רק מה שידוע לשאר האנשים אשר שיכלו את יקיריהם בפודהייצה: ערב יום הכיפורים, בשנת 1942, הקיפו אנשי הגסטפו את יהודי העיירה אשר התאספו לתפילת כל נדרי, הוציאום באכזריות ממקום התפילה והובי־לום לדרכם האחרונה...

חדר התפילה, שממנו הוצאו המתפללים, היה בדירת הורי בגיטו, ואבא ז״ל, החזן הקבוע של בית הכנסת „טמפל״, עמד אז על משמרתו במילוי תפקידו האחרון.

וכך נשארתי אני כמעט השריד היחיד למשפחה ענפה, שנספתה באכזריות.

נשארתי — לזכור את הכל, לזכור — ודבר לא לשכוח. ה׳ ינקום את דמם.

משפחת אטינגר בשנת 1928

מימין לשמאל: ר׳ אהרן־שמואל אטינגר ז״ל, רעייתו חיה אטינגר ז״ל, והבנים אבא ז״ל ופישל נ״י. עומדים: הבן הבכור גדילה ז״ל והבן יצחק ז״ל.

משה ארדה ז"ל
עסקן ציוני חשוב
נספה יחד עם אשתו קלרה
לבית ולגר ובנם דוד

משה ערדע ז"ל
א וויכטיקער ציוניסטישער עסקן
איז אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין
פרוי קלאַראַ (געב. וואלגער)
און זיין זון דויד

ברטה אניס ז"ל לבית קליינרוק
(אשת ד"ר אניס)
נרצחה באחת האקציות

בערטאַ אַניס ז"ל, געב. קליינראַק
(די פרוי פון ד"ר אַניס)
איז אומגעקומען אין אַן אַקציע

משפחת בלומנשטיין — רובם ניספו בתקופת השואה
די משפחה בלומענשטיין — כמעט אַלע זענען אומגעקומען

אפרים ברנדוויין ז״ל ורעייתו שרה (סאלי) ז״ל
אפרים בראַנדוויין ז״ל און זיין פרוי שרה (סאַלי) ז״ל

זופיה (זוסיה)
ברנדוויין ז״ל

לזכר משפחת ברנדוויין הי״ד

אבי אפרים ברנדוויין ז״ל היה איש־ציבור אהוד ומקובל על הבריות בעירנו פודהייצה. היה ציוני פעיל והשתתף בפעולות המוסדות הציוניים בעיר. לעיתים היה משמש בורר בסכסוכים שונים, באשר הצדדים ביכרו לקבל את מסקנותיו מאשר להגיש את משפטם לערכאות או לבית־דין רבני.

היה איש משכיל וידע למצוא שפה משותפת גם עם בני הדור הצעיר וגם עם המבוגרים ממנו. את מחייתו מצא מעבודתו בחברה לייצור בירה, בה שימש כמנהל־חשבונות, ולעיתים גם עבד עבודת־כפיים ממש בחברה זו. גם אמא תרמה חלקה לקיום המשפחה ברמה הוגנת על־ידי ניהול חנות־מכולת קטנה. גם האחיות השתדלו להגדיל את הכנסות המשפחה על־ידי מתן שיעורים וכל עיסוק אחר שנזדמן להן.

האווירה בבית היתה חמימה ונעימה. ביחוד הורגש הדבר בסעודות ליל שבת וימי חג, שהיו מלאי שמחה והתרוממות הנפש. כל מאורע בחיי היהודים בארץ־ישראל או בתפוצות מצא הד מתאים בשיחות בני המשפחה ליד השולחן הערוך, וכך נוצר הקשר וגברה ההכרה בדבר שותפות הגורל של כל בני עמנו באשר הם שם.

ואכן, גורל כל בני עירם היה גם גורלם וחבל על דאבדין ולא משתכחין.

יהי זכרם ברוך.

מוניו ברנדוויין

סוניה ברנדוויין ז״ל

לזכר המשפחה הדגולה — בית ולדן

יעלה זכרם של בני משפחתי הקדושים והטהורים, אנשים, נשים וטף, שהומתו, נרצחו ונטבחו על קידוש השם בידי הנאצים ההיטלראים הטמאים וגרוריהם ימ"ש, ובפרט בידי הכנופיה הרצחנית של בנדרה ימ"ש.

אזכור את אבי אברהם בן שלמה־זלמן ז"ל ואת אמי הצדקת חוה בת מרדכי ופרידה ז"ל מבית היידען, שמתו מיתה טבעית בביתם ועל מיטתם, והובאו למנוחת עולמים בבית־העלמין של פודהייצה ליד קברות אבותיהם ובני משפחתם.

אזכור את אחי צבי ולדן ז"ל שנספה באחד ממחנות המוות, ואת בני משפחתו שנספו בשחיטה הגדולה בפודהייצה.

אזכור את אחי יעקב (קובא) ז"ל שנרצח על־ידי כנופיות בנדרה ימ"ש, ואת בני משפחתו שנרצחו באקציה הגדולה.

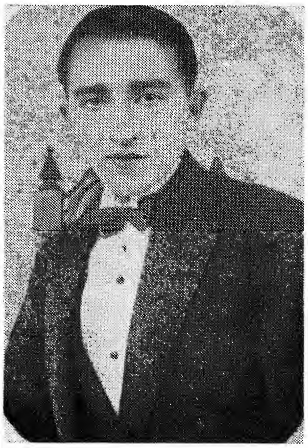
אזכור את אחותי שושנה ז"ל, שמתה מיתת־רעב בגיטו בתקופת האימים והזוועות.

כך נספו ומתו כל בני משפחתי, כולם אנשי עמל ועבודה, שחיו חיים צנועים, ומיטב שאיפתם היתה — לעזור לזולת. הם נרצחו על לא עוול בכפם, רק על היותם בנים לעם היהודי הדווי והנרדף. רק אני לבדי נותרתי מכל המשפחה הענפה הזאת — נצר אחרון של גזע שנגדע מעץ החיים.

אני מרכין ראשי לזכרם, ועד כלות נשמתי לא אשכחם.

יהי זכרם ברוך ותהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

שלמה בן אברהם וחוה ולדן

יעקב ולדן ז"ל

יעקב ולדן ז"ל
כחייל בצבא הפולני

מימין: העסקן הציוני משה ליבליך ז"ל
משמאל: בתו הצעירה יוליה
שניהם ניספו בשואה

רעכטס: משה ליבליך ז"ל —
א ציוניסטישער עסקן
לינקס: זיין יינגסטע טאכטער יוליא
ביידע זענען אומגעקומען

בית מרדכי ופייגה להרר

היינו משפחה גדולה ועליזה. אבא היה סוחר־תבואות, ויחד עם זה ניהל חנות מכולת, כשאמא עוזרת על ידו. עקרת־בית למופת היתה אמא, ונוסף לכל עיסוקיה היתה מוצאת לה זמן לעבודה סוציאלית, להגשת עזרה וסעד מוסרי לנזקקים.

ביתנו היה מרכז המשפחה הענפה. אמא היתה ילידת הכפר גנילובודי, והיתה קשורה מאוד לבני משפחתה, שהיו פזורים בכל כפרי הסביבה ועיירותיה.

כל אחד מבני המשפחה ידע, כי בביתנו ימצא עצה נכונה וסיוע מתאים לפתרון בעיותיו. כל מאורע משפחתי, מאורע של שמחה או של עצב, הובא בראש וראשונה לשולחן הדיונים במשפחתנו. משום כך היה ביתנו הומה תמיד מרוב מבקרים — דודים, דודות ודודנים וסתם קרובי משפחה — ומשפחתנו רכשה לה שם כמשפחה מלוכדת ואוהבת.

הפירצה הראשונה בליכוד המשפחתי הזה נפרצה במאי 1926, כשעברתי לגור בקראקוב אחרי נישואי. אחר כך עזבה אחותי עליזה (פריידה) את הבית ועלתה ארצה. בביקורי הראשון בביתנו אחרי נישואי הראתה אמא באנחה שוברת לב על שני כסאות ריקים ליד השולחן, ושאלה בעצב: איך יכולתן לעזוב את הבית ?...

אבא נפטר לבית עולמו בשנת 1932, אני ומשפחתי עלינו ארצה בשנת 1934, אולם הבית לא התרוקן והיה שוקק חיים כמימים ימימה. שתי אחיותי הבכירות נישאו והתגוררו בבית משפחתנו. לשתי המשפחות נולדו ילדים, ואמא רוותה נחת מנכדיה.

כשבאתי להיפרד מבני משפחתי לפני עלותי ארצה ב־1934, לא שיערתי שאני נפרדת מהם לנצח ולא אוסיף עוד לראותם. פרישת־שלום אחרונה הגיעה אלינו בצורת גלויה

מרדכי ופייגה להרר ז״ל בשנת 1922

מגיסי יהושע לנדמן. הוא כתב שמצבם טוב, כולם חיים, אך מצבו של מרדכי להרר טוב משל כולם... אז ידעתי והבינותי מה רע ומר גורלם, אם מקנאים הם באבינו המת...

יהי זכרם ברוך, ותהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

יפה שולוולף מבית להרר

לזכר ד״ר ארנולד לנדאו ז״ל

ד״ר ארנולד לנדאו היה בנו של עמנואל לנדאו, מי שהוציא לאור את העתון העברי הראשון בטארנופול. אמו היתה ברטה מבית רוזמארין, משפחה מתקדמת שהחזיקה בחכירה את האחוזה נובוסיולקי אשר במחוז פודהייצה.

ד״ר לנדאו נולד בשנת 1868. בשנת 1891 סיים את חוק לימודיו כרופא במכללת קראקוב, ובאותה שנה התיישב גם בפודהייצה ופעל שם כרופא במשך חמישים שנה. הוא היה דיאגנוסט מעולה ורופא נאמן לתושבי העיר, שבה זכו ארבעה דורות לטיפולו הרפואי המסור.

הכבוד, האתיקה הרפואית, שמירה על קיום הבטחותיו ומילוי חובותיו עד תום — אלה היו הקו המנחה בחייו. מתוך קשר הדוק עם היהדות הכיר יפה־יפה את המנטאליות היהודית, וכל מאורע טראגי שאירע לחוליו גרם לו סבל אישי. בתקופת מלחמת־העולם הראשונה, בהיותו רופא־גדוד בבית־חולים למחלות מדבקות, עזר הרבה ליהודים מתוך הקרבה עצמית, ואלה הכתירוהו בתואר החיבה והכבוד — אבא שלנו.

בחייו הפרטיים, היומיומיים, הלך תמיד בדרכו הסלולה: ישר־דרך, נאמן למצפונו, רודף שלום ומתרחק מכל רגש של

קנאה ושנאה. ענותן היה ומעולם לא ביקש גדולה לעצמו או טובת־הנאה לעצמו. היה אב מסור ונאמן לשלושת ילדיו והקדיש להם את רוב זמנו הפנוי. רעייתו היתה ממשפחת ברנשטיין, בתו של בנקאי ובעל אחוזות ידוע מוורשה, שמוצאו היה ממשפחת הגאון מווילנה.

הוא נפטר בלבוב בשנת 1941, כתוצאה מהתקף לב, בעת שקלגסי גרמניה צעדו לראשונה בחוצות העיר. השאיר אחריו בן בשם אדמונד, שהיה מנהלו של בית־חרושת גדול למכונות בפשעמישל, בת בשם האלינה, נשואה למהנדס ציגלר, בת בשם יאנינה נשואה לרוקח העשעלעס ושלושה נכדים. משלושת הדורות נשארה בחיים בתום המלחמה רק כותבת השורות האלה, יאנינה העשלעס, המתגוררת כיום בירושלים, יחד עם בעלה הרוקח העשעלעס.

יאנינה העשעלעס

זכרונות מבית אבא

זכורים לי ימי האביב הנעימים בעיירתנו, שהיו ימים של רוב עניין ורוב שמחה. בני העיירה עוסקים איש־איש במלאכתו ובעבודתו — וכל העיירה שוקקת חיים. ובאחד הרחובות ניצבת לנגד עיני חנות־בדים, ומאחורי הדלפק מתחייכים אלי פני הורי ז״ל.

אבי, ר׳ אברהם, זקן נאה עוטר את פניו ומסתיר בתוכו מעשי צדקה רבים. מבוקר עד ערב טרוד הוא בעסקיו, ללא מנוחה ופעמים רבות אף ללא ארוחה, אך לעולם לא ישכח את שעת התפילה — שעה שאין בעולם דבר חשוב ממנה. אז יעזוב את כל עיסוקיו ויתייחד רגעים מספר עם קונו. גם ענייני בית־הכנסת חשובים היו בעיניו ממש כענייניו הוא, ועיקרן — דאגה לנקיון בית־הכנסת, לחימום ומאור ולכל דבר שיש בו משום נחיות למתפללים.

בערגה ובגעגועים זוכר אני את ערבי השבתות ואת ימי השבת בעירנו ובביתנו. כל העולם כאילו הפסיק את מהלכו הרגיל ויצא לקבל פני שבת המלכה. הבית לבש פנים חדשות וגם יושביו כאילו נולדו מחדש לקראת יום זה. בבית הכל נקי ומצוחצח, כולם לבושים בגדי חג, ואמא ז״ל אף חבשה „שייטל" (פאה נכרית) לקראת היום המכובד מכל ימים. נרות־השבת שהדליקה ניצנצו והפיצו אורם בכל פינות הבית והוסיפו ברק מיוחד לעיני יושביו.

אבא חזר מבית־הכנסת, ולשמחת כולנו הביא תמיד אורח לסעודת השבת. על השולחן המכוסה מפה לבנה מופיעים מאכלי השבת הטעימים, שהוכנו בטוב טעם על־ידי אמא ז״ל. וגם בצאתך מפתח הבית תרגיש את השבת בעיר. אנשים חבושי „שטריימלעך" ממהרים לבית־הכנסת או חוזרים משם, כשעל פניהם נסוכה שמחת השבת ו„הנשמה היתירה" קורנת מעיניהם.

כך התנהלו החיים דורות על דורות — חיים של תורה ועבודה, של ימי חג וימי אבל — עד שהגיעו „הימים הנוראים", ימי מלחמת־העולם השנייה והכיבוש הנאצי, שתוך שנים ספורות הרסו והחריבו ומחו מעל פני האדמה את החיים האלה.

אסונות רבים מתרגשים ובאים על כל אדם בימי חייו, והוא מצליח להתגבר עליהם. אולם אסון כזה, שפך דם נקיים בקנה־מידה כה גדול — גם חיי דור לא יספיקו להשכיחם או לעמעם את זכרם.

כל בני משפחתי היו טרף לאכזריותם של הנאצים ועוזריהם, ורק אני לבדי נותרתי בחיים — נצר יחיד של משפחה שלמה. בלב דואב הנני מזכיר בזה את יקירי, שדמם הטהור לא יסולא בפז:

אבי אברהם ז״ל ואמי איטה מבית קורנבוים ז״ל;
אחי ברל ז״ל ואחותי סאלה ז״ל.
תהא נשמתם צרורה בצרור החיים, אמן ואמן!

אורי מילשטוק

קבוצת נופשים בנווה־קיץ טרוסקאבייץ. שנייה משמאל — גב' רוזה מילך ז"ל (אמו של ד"ר ברוך מילך). רביעית משמאל גב' סלובה מילך ז"ל.

פפה מילך ז"ל (אשת ד"ר מילך, שנייה מימין) וגיסתה אווה ויינלס ז"ל (שנייה משמאל) בחברת שתי חברות שניצלו ונשארו בחייר

אליאש (לונק) מילך, בנם בן השלוש של ד"ר ברוך מילך ורעייתו פפה ז"ל, נלקח לאק־ציה הגדולה בטלוסטה יחד עם סבתו רחל ויינלס ז"ל ונקבר חיים בבור ההריגה.

שישה נכדים של זליג מילך ז"ל (אביו של ד"ר ברוך מילך). כולם ניספו בפודהייצה בתקופת השואה.

ליבציה ומלציה מילך — שתי בנותיו של יוסיו מילך
(אחיו של ד"ר מילך) ואשתו מינציה, נרצחו באקציה הגדולה
בפודהייצה

ליבציה מילך — בהיותה בת ארבע

פישל מילך ז"ל ורעיתו חוה לבית זיידה
(הורי קלרה סטופ)

משמאל:

מצבת זכרון משפחתית לזכר בני משפחתו של ד"ר מילך
שניספו בשואה

נתן מילך ז״ל (אחיו של ד״ר מילך),
שירת בצבא הסובייטי ונפל ליד סטאלינגראד

נתן מילך ז״ל וחברו אברהם מוסברג ז״ל,
שניספה בשואה (יושב)

משפחת מושל ז״ל, כולם נספו

בני משפחת צאהלר (רובם ניספו בשואה)

עומדות, מימין לשמאל: דוניה שאטן ז"ל, ליבה פוקס ז"ל, ופפי גורלניק ז"ל, שניספו בשואה. הרביעית היא פרידה פרל־שטטמואר — חיה בישראל.
יושבות: מימין — גולדה שאטן, משמאל — הניה פוקס (שורץ)

מימין — גדליה פוקס ז"ל, (אחיה של גב' הניה שורץ) — ניספה בשואה.
רעכטס — גדליה פוקס ז"ל (אַ ברודער פון העניא שורץ) וואָס איז אומגעקומען.

משמאל: ליבה פינק מבית פוקס (אחותה של גב' הניה שורץ) — נספתה בשואה.
לינקס: ליבע פינק, געבוירן פוקס, (אַ שוועסטער פון העניא שורץ) וואָס איז אומגעקומען.

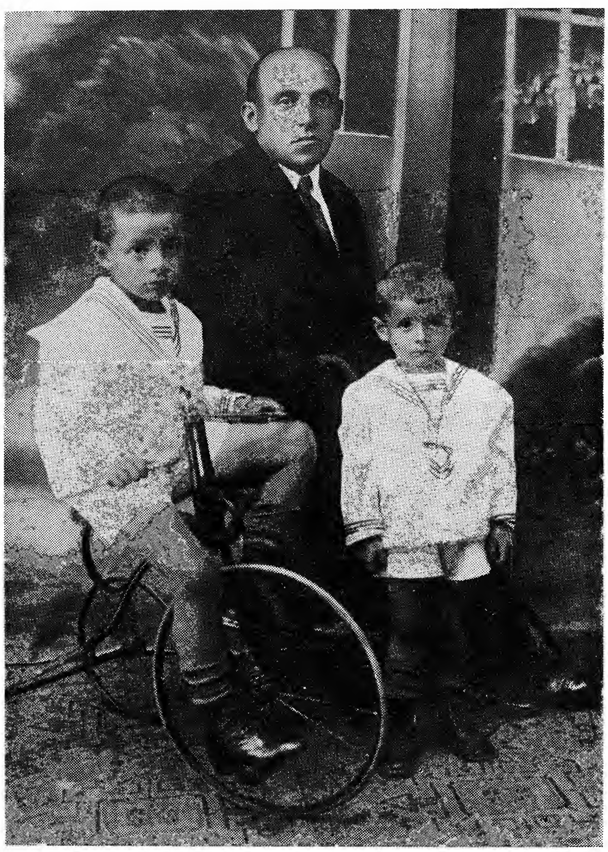
יצחק שורץ ז"ל (הראשון מימין) עם קבוצת ידידים במקום נופש. רובם ניספו בשואה.
יצחק שורץ ז"ל מיט זיינע פריינד אין אַ קוראָרט. דער גרעסטער טייל פון זיי איז אומגעקומען.

חנה קרסל ז"ל (אמו של אלו קרסל)

משמאל לימין: לייב פלדברג, אחיו יהודה־הרש ואחותם יטי ז"ל
פון לינקס צו רעכטס: לייב פעלדבערג, זיין ברודער יהודה־הערש
און זייער שוועסטער יעטי ז"ל

משמאל: אלו קרסל ז"ל ושני ילדיו
אדולף וליאון. שלושתם ניספו בשואה

ברוניה רייך ז"ל ובנה הרש רייך ז"ל
בראָניאַ רייך און איר זון הרש ז"ל

משפחת רוט: יושבים — שמחה רוט ז"ל ואשתו. עומדים בנם יעקל רוט ואשתו חיה לבית גורלניק. במרכז — תמונת הבן הצעיר הרש רוט.

עומדים, מימין לשמאל: משה קויפמן ז"ל, פפי רוזמן נ"י, גיטל צובאן ז"ל, צבי בן פנחס רוזנברג ז"ל. יושבים: משה־יוסל רידקס ז"ל ואשתו יטי לבית פלדברג ז"ל

לזכר משפחת שאטן

בית משפחתנו, בו נולדתי וגדלתי, עמד ברחוב הברון הירש, אשר בקצהו האחד, בפינת רחוב פאנסקה, עמד בית־כנסת, ואילו בקצהו השני, בפינת רחוב בז'ונסקה, עמדה כנסיה יוונית־קתולית. הרחוב השתרע על רמה, אולם לא היה בו כביש ואף לא מדרכה, ובימות הגשמים ובתקופת הפשרת השלגים היינו שוקעים בבוץ כל אימת שיצאנו מביתנו. בחודשי החורף, בעונת הכפור והשלגים, שימש המורד מקום־גלישה במגררות קטנות לצעירי העיר.

במשפחתנו היו אחת־עשרה נפשות, כולל הסבתא מלכה ז"ל. האווירה בבית היתה מסורתית ורוויה עממיות. הורי התייחסו בהבנה לחברותי בתנועות־נוער ציוניות, והם גם לא חסכו מאמצים להקנות לנו השכלה יהודית וכללית, ודבר זה סייע לכל אחד מאתנו למצוא את דרכו בחיים.

ביתנו היה פתוח לכל, גם בימי חול וגם בשבתות ובימי חג. אמי, זכרונה לברכה, נהגה להגיש עזרה לנזקקים בצורת „מתן בסתר", ובכלל היתה אישיותה התגלמות ה„יידישע מאַמע" במלוא מובן המלה.

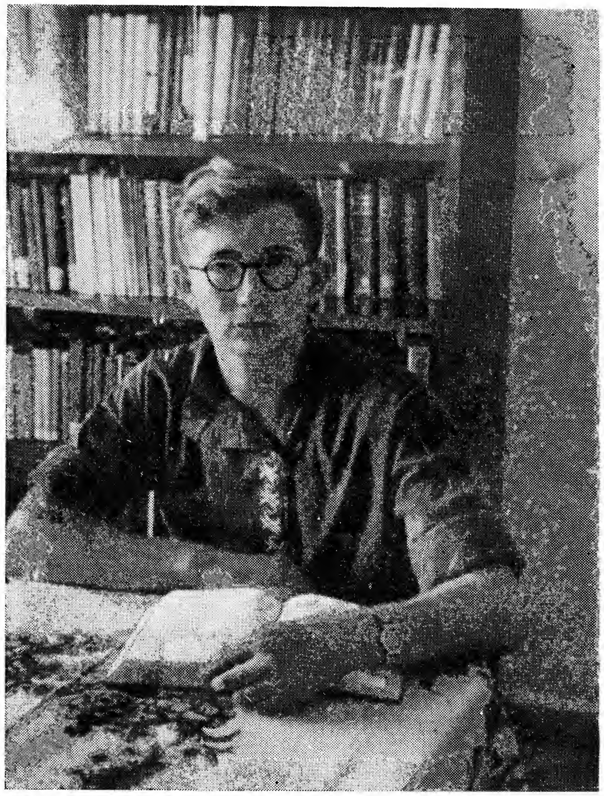
בני משפחתי היקרים ניספו בגיטו בצורה טרגית, ככל בני עירנו. כשעליתי ארצה בשנת 1938 ונפרדתי מבני משפחתי, אמרו לי יקירי: „מי יודע אם נתראה עוד בחיים..." לצערי הרב התאמתו החששות והיו לאמת מרה, ומאז אני נושא בלבי את דבריהם האחרונים, וזכרם לא ימוש מלבי לנצח.

ברוך (בוניע) שאטן

משפחת שאטן בשנת 1938
ישבים: במרכז — אברהם שאטן ורעייתו רבקה; משמאל — הבת הבכירה מינה; מימין — בעלה גדליה.
עומדים, משמאל לימין: הבן הבכור משה יוסל ואשתו חייציה, הבת דונציה, הבן ברוך (בוניו), הבת גולדה, הבן ברנרד (ברציה) ואשתו והבת הצעירה לאה (לייקה).

לזכר בננו יגאל ז"ל

ממרחק של שנים רבות נשקפת אלינו דמותו הזוהרת של **בננו היחיד יגאל ז"ל.**

זכור הוא לנו מתקופת חייו הראשונה, בהיותו עוד בחי־תוליו — תינוק צח ובריא ויפה־עינים, ששמי התכלת של המולדת השתקפו בהן והטביעו בהן את צבעם. מיום ראותו אור עולם רופד קינו באהבה רבה, בחמימות ומסירות ללא סייג וגבול.

הילד גדל ויהי לנער — משכמו ומעלה גבוה מכל חבריו. שלוש החוליות של משפחתנו הקטנה נשתלבו לשרשרת־פלאים, שבננו יגאל היווה בה את החוליה הראשית. במרוצת השנים נוצרו יחסי חברות אמיתיים והבנה הדדית עמוקה בין בני משפחתנו הקטנה, והם שיוו משמעות מיוחדת למערכת היחסים שבינינו.

והנער גדל ויהי לעלם תמיר ובהיר, הוזה וחולם ושמח בחלקו. הוא היה בעל לב טוב, רגיש לסבל הזולת ומסביר פנים לכל אדם. מה שהפליא בו יותר מכל היתה המזיגה הנפלאה של הזיות־נעורים והגיון בריא, עם חוש מפותח לצדק ויושר. על פניו היה נסוך תמיד חיוך מלבב, ומאחורי החיוך הסתתר לב רגיש, המוכן בכל עת לעזור לכל מי שנזקק לעזרה.

הודות למוחו הצלול ושכלו החריף הצליח יגאל — ללא עמל רב — להיות תלמיד מצטיין. הוא הרבה לקרוא, והיה גם ספורטאי טוב. יגאל היה חבר בתנועת הצופים, ומטעמה נשלח להיות מדריך לילדים קשי־חינוך. כמה טורח, עמל ויגע השקיע יגאל, עד שהצליח להקנות לילדים האלה את ערכי תנועת הצופים ולחבב עליהם חיי־עבודה משולבים בחיי־רוח. וכל זה נעשה ברצינות ובהתמדה, כמנהגו בכל תפקיד שנטל על עצמו.

ברוך כשרונות היה בננו יגאל. היה בעל כשרון למלאכת־יד, פשוטה כמשמעה: סרג סוודרים ויצר מכשירי־עזר שונים למשק הבית. היו לו כשרונות בלתי רגילים לאמנות הציור, עד כדי כך שהספיק לסיים לימודיו בבית־ספר לאמנות הציור והפיסול. שום דבר לא הכביד עליו, ונדמה היה שיש לו זמן לכל דבר שבחר לעשותו.

כשרונותיו לאמנות היו מלווים גם שקדנות עצומה והת־מסרות לעבודת יום־יום מפרכת. פעם שאלנוהו אם אמנם מתכונן הוא לקריירה של אמן, שהוא משקיע כל כך הרבה זמן ומרץ בעניין זה. אך תשובתו היתה: „בשבילי זהו רק תחביב. את עתידי אני רואה במחקר רפואי, ולכך ברצוני להקדיש את חיי". ואמנם הרבה לקרוא ספרות רפואית, וכמעט כל חיבוריו החופשיים בבית־הספר הוקדשו לנושאים האלה.

ולפתע — כינוס בתנועת הצופים, הכרוך בסיור ברחבי הארץ. הוא חוזר מן הכינוס עייף, חולה, קודח. הוא מאושפז בבית־חולים, אולם מהותה של המחלה אינה ברורה. והענ־יינים מתגלגלים במהירות, באורח בלתי צפוי — עד לסוף המר.

ימיו האחרונים של בננו יגאל חרותים בזכרוננו, ולא נשכחם עד יומנו האחרון. עמדנו ליד מיטתו לפנות ערב, בין השמשות, לפני היום המר והנמהר, ובננו משוחח אתנו על הכינוס. ולפתע: „הצפרים מצייצות בחוץ, כל כך טוב לחיות — ואני הולך למות..." „מה אתה סח, יגאל? תבריא, תחיה". „כן, כן, הפנצילין יציל אותי..." הוספת, וחייכת אלינו.

למחרת בבוקר, כשראית אותנו עומדים משני עברי המי־טה, הושטת את ידיך לאות פרידה, הסתכלת בנו, ושתי דמעות התגלגלו מעיניך. הבנו — זה הסוף...

ימים ספורים חלה בננו יגאל, וביום י"ט בתשרי תש"ז, בשעה שש בערב, החזיר את נשמתו לבוראו — והוא רק בן י"ז שנה. בדמי ימיו נפטר בננו, ואנו נשארנו ערירים ושכו־לים, למצות את כוס היגונים עד תומה.

יהי זכרו ברוך.

בלומה ומנחם אטינגר

לזכר יצחק אטינגר ז״ל

יצחק בן אהרון־שמואל וחיה אטינגר נולד ביום כ״ב באדר תרפ״א (1.4.1921) בעיר פודהייצה אשר בפולין. בשנת 1935 עלה ארצה, הצטרף ל״הגנה״ והשתייך לנוטרי ״כופר הישוב״. החל בשנת 1939 שרת במשמר החופים.

במלחמת הקוממיות מילא תפקיד בכיר בממשל הצבאי בעכו; לאחר מכן נתמנה כאחראי למודיעין הבטחוני ולמניעת הברחות בכל אזור הגליל.

את מיטב שנותיו עשה יצחק בשירות העם: ב״הגנה״, בעלייה ב׳ ובחיל־המודיעין, שבו שירת בשנותיו האחרונות בדרגת סרן. היה קצין מסור ורב־פעלים, שמילא את תפקידו בהצטיינות, ולא אחת סיכן את חייו בעת שירותו בגבולות.

ביום י״ג בסיוון תשי״ט (18.6.1959) נפל יצחק בשעת מילוי תפקידו והובא למנוחת עולמים בבית־הקברות הצבאי בנהריה. הניח אחריו אשה ושלושה ילדים.

כבוד לזכרו ותהא נשמתו צרורה בצרור חיי האומה, שכל חייו היו קודש להגנתה.

המשפחה

הרב ז. אייכנשטיין ז״ל

ה״אדמור מבורשטין״ בפודהייצה

אבי, הרב הצדיק ר׳ יצחק אייזיקל אייכנשטיין זצ״ל, התיישב בפודהייצה בשנת תרס״ט (1909) בהיותו כבן שלו־שים ושלוש. הוא בא להתיישב בעיר זו בהסכמת רבה של העיר, הרב הגאון ר׳ שלום ליליינפלד ז״ל, משום שהיו בעיר יהודים רבים שנמנו עם חסידיו של חותנו הרבי ר׳ נחומצי זצ״ל מבורשטין.

עם בואו לפודהייצה נמשכו והתקרבו אליו חסידים רבים מכל הזרמים, וכן נהו אחריו ותמכו בו בעלי־בתים רבים שלא השתייכו לשום כת של חסידים, משום שהתרשמו מהליכותיו ונוכחו לדעת כי אמנם איש צדיק תמים וישר הוא.

בעזרת חסידיו ותומכיו הוקם הבית הגדול שבו התגורר הרבי עם משפחתו, ובו גם בית־מדרש לתורה ולתפילה. הרבי היה צדיק גדול, פועל ישועות, ובעל־צדקה מאין כמוהו.

כך התנהלו החיים עד שפרצה מלחמת־העולם הראשונה. המלחמה הביאה בעקבותיה שינויים רבים בחיי היהודים בכלל ובחיים הדתיים בפרט. רבים מחשובי בעלי־הבתים שבעיר, שעזבו את עירם מחמת מוראות המלחמה, לא שבו אליה אחרי המלחמה. זקני הדור הלכו לעולמם, ופני העיר נשתנו במידה רבה מאוד — בעלי־בתים חדשים, מנהיגים חדשים וגם אינ־טליגנציה חדשה. צצו ועלו המפלגות הציוניות למיניהן — אנשי ימין ואנשי שמאל, וגם מפלגות שצבען אדום. גם ביה־דות הדתית נוצרו מפלגות שונות. כאלה היו פני החיים היהו־דיים שהתהוו בעיר לאחר שיקום הריסות מלחמת־העולם הראשונה.

ברם, שינויים אלה לא היתה להם השפעה רבה על אורח החיים בחצרו של הרבי. בימי שבת ובימי חג היה הבית מלא אורה ושמחה, והקהל הרב שבא אל ״שולחנו״ של הרבי שאב מלוא חפניים תענוג רוחני. בימי חג ומועד הסבו אל שולחנו גם חסידים מן הערים והעיירות הסמוכים לפודהייצה.

בשנים האחרונות לפני מלחמת־העולם השנייה החמיר המצב בעיר יותר ויותר, אולם אנשי העיר סייעו בידי הרבי לקיים את ביתו בכבוד. כך נמשכו העניינים עד לימי השואה הגדולה בתקופת שלטון הנאצים. הרבי נפטר בגיטו ביום י״ג אדר א׳ תש״ב (1942), וכל משפחתו נרצחה באקציה האחרונה ביום ג׳ בסיוון תש״ב. אני עצמי ניצלתי בעזרת השי״ת, היות והייתי בניו־יורק מאז שנת 1936.

הרב ר׳ יצחק־אייזיק אייכנשטיין זצ״ל
„האדמו״ר מבורשטין״ (דער בורשטינער רבי)
נפטר בגיטו פודהייצה ביום י״ג אדר א׳ תש״ב (1942)

משמאל :
הרב זיידה אייכנשטיין ז״ל
בן הרב ר׳ יצחק אייזיק זצ״ל
(ר׳ מאמרו ביידיש בעמ׳ 152)

מימין : יצחק (יצחקל), הגבאי של האדמו״ר מבורשטין ; במרכז :
חתנו של הרבי ושניים מנכדיו : נפתלי ואברהם (בשנת 1938).

במרכז : חתנו של הרבי, בעל בתו באַבעלע, בחברת אברכים
ממקורביו (ראשון משמאל — אלי קאַהן ; על־ידו בן הדיין אייזן).

במרכז : אשת הרב ר׳ זיידה אייכנשטיין בחברת משפחתה
וידידי המשפחה (1938)

משמאל לימין : הדיין ר׳ אברהם אַייזן וגיסו הרב
ר׳ יעקב־יצחק וייסלבלום. הראשון מימין — ר׳ לייביש פרל
(ר׳ יעקב־יצחק וייסלבלום חי בחיפה)

אטיה גרוס

סבי יעקב שכטר ואבי משה גרוס

סבי יעקב שכטר היה איש טוב־לב. בהיותו בגיל צעיר ניסה את מזלו בארצות הברית, אך חזר לפודהייצה והמשיך בעבודתו. לעת זקנה הפסיק לעבוד והתפרנס מהכסף ששלחו לו בניו מארצות הברית.

הוא הצטיין באמונה עמוקה וברצון לסייע לאנשים, והיה מלווה כסף לנזקקים ללא רבית. אך גולת הכותרת בפעליו היתה: הכנסת אורחים עניים.

מי איננו זוכר את העניים הללו, „מקבצי הנדבות", שהיו מחזרים על הפתחים? היו ביניהם אנשים שירדו מנכסיהם, אבות שאספו נדוניה לבנות שהגיעו לפרקן, וסתם בטלנים, שבלי להיכנס לסיבות שהביאום למצבם, היו רובם אנשים אומללים, מרי נפש ורעבים ללחם. הבעיה העיקרית שעמדה לפניהם בהיכנסם לעיר היתה למצוא לעצמם מקום־לינה, כי מעטים היו בעיר שהיו מתרצים להכניסם לבתיהם ללינת־לילה, וכסף לשלם בעד לינה במלון (ואפילו במחיר זול) לא היה להם. וכאן מתחילה הפעולה הברוכה של סבי.

לסבי היו חדר ומטבח בלבד, ובכל זאת היו תמיד לנים אצלו שניים־שלושה אנשים. ולא היתה זו עבודה קלה להציע לילה־לילה שתיים־שלוש מיטות ולסדרן בבוקר. מלבד זאת היתה נתונה הדאגה ללנים שלא ירעבו ללחם.

מקבצי הנדבות הללו (שנקראו ביידית „די אָרעמע לייט") היו מחזרים על הפתחים במשך כל היום, מצרפים פרוטה לפרוטה, וחבל היה להם להוציא את הכסף, שאספו בעמל רב, לקניית מזונות. הם היו מגיעים בשעות הערב לביתנו עייפים ורעבים. סבתי ואמי היו מבשלות תמיד מרק חם לנזקקים הללו, ובבוקר מכינות להם קפה ולחמניה. ולא קלים היו חיי האנשים האלה; איש איש וצרתו. וכשם ששונים היו בצרותיהם, כך היו שונים זה מזה בהתנהגותם. היו ביניהם אנשים שקטים, שהכירו טובה למיטיביהם והביעו תודתם. והיו גם כאלה שקיבלו הכל כמגיע להם, ללא הבעת תודה. ברם, סבי לא חיכה לתודה, בעשותו את מעשהו מתוך אהבה רבה לאומללים הללו ומתוך צורך נפשי לעזור לזולת.

רבים היו האנשים שעברו דרך בית סבי וביניהם נמצאו אף אנשים מלאי עניין. הנה נמצא ביניהם אחד שידע לספר סיפורים נהדרים ובגלל זה זכה להיקרא בפינו „איש הסיפורים" (ביידית: דער מעשה־ייד). איש אחר הצטיין בחיקוי קולותיהן של חיות שונות. היו גם אנשים מרי־נפש שלא פצו פה. אנחנו, הילדים, אהבנו לשמוע את הסיפורים, ותמיד אחרי ארוחת הערב היינו נכנסים לדירת הסב, מתיישבים על המיטה ומטים אוזן קשבת לסיפוריהם על ההרפתקאות שעברו עליהם.

אחרי מות סבי המשיך אבי בפעולה זו. כל הדירה של הסב שימשה רק להכנסת אורחים עניים. אמא היתה חוזרת בערב מן החנות כשהיא עייפה, אבל תמיד היתה מגישה ארוחת ערב לנזקקים הללו. אמי עבדה קשה מאוד. היתה לנו מאפיה גדולה עם פועלים רבים, ולמרות זאת מצאה זמן וכוח לדאוג גם להם, ונוסף למקום לינה היו מקבלים גם צלחת מרק חם בערב וכוס קפה עם לחמניה בבוקר.

אבי עוד הרחיק לכת, ובכל יום ששי היה מחלק חלות לעניי העיר. אף בכל יום שישי היה מביא אורח לסעודה. זכורתני, שאחד מעשירי העיר התבטא, שהוא לא יקבל אורח לשבת שסעד אצל משה גרוס, באשר הם מפונקים ורגילים לאכול טוב. וזכור לי מקרה אחד: יהודי אחד בא פעם אלינו לסעודת ליל שבת. אמי היתה נוהגת לשים חלה אחת ליד כל אורח. והנה החלה הסעודה, ודגים הוגשו כמנה ראשונה. האורח לא ידע שיקבל עוד כמה מנות, ואכל הרבה חלה ודגים. כמנהג הימים ההם באו אחרי הדגים מנה של מרק־עוף עם אטריות, בשר, כרוב ממולא ולפתן. אך האורח המסכן לא יכול היה ליהנות מכל השפע הזה. לאחר זמן שוב נזדמן אלינו אותו אורח לסעודת ליל שבת, וכשאמי שמה על ידו את החלה הוא חייך ואמר: רק פעם אחת נפלתי בפח; כעת אני יודע כבר שאצלכם נותנים אוכל לשובע, ואין צורך לאכול הרבה חלה...

אך הימים הטובים ההם חלפו ובמקומם באה תקופת שלטון הנאצים האיומה. רק בדרך נס ניצלו הורי, אחותי ואני. אבי עלה ארצה בשנת 1949. קשות היו שנותיו הראשונות בארץ, כי כבר לא היה צעיר, וגם כסף לא היה לו. עבד קשה והתבסס, וכאשר רק חסך סכום כסף העמידו מיד לרשות הציבור. הוא ייסד קופת גמילות־חסדים בקנה־מידה קטן, והוא ממשיך לעזור לזולת על־ידי מתן הלוואות בלי רבית לאנשים הזקוקים לכך.

משה גרוס נ״י
(חי בישראל)
ורעייתו רבקה ז״ל

משה גרוס נ״י
(לעבט אין ישראל)
א״ן זיין פרוי רבקה ז״ל

אבא רבנשטוק ז״ל ורעייתו אדלה לבית גרוס
אבא רעבענשטאָק ז״ל און זיין פרוי אדעלא (געב. גראָס)

לייב קרסל ז״ל ורעייתו פפה לבית גרוס
לייב קרעסל ז״ל און זיין פרוי פעפא (געב. גראָס)

פרטים על שתי המשפחות מצויים ברשימות בעמ׳ 149 ועמ׳ 215

מיכאל גולדברג ז״ל

נולד בפודהייצה 28.6.1897
נפטר בתל־אביב
ד׳ בשבט תשל״ג — 7.1.1973

מיכאל גאָלדבערג ז״ל

געב. אין פאָדהייצע 28.6.1897
געשטאָרבן אין תל־אביב
ד׳ שבט תשל״ג — 7.1.1973

הכתובת על מצבת
ר׳ אריה־יוסף ברעכער ז״ל
אביהם של
הרב ר׳ חיים־מרדכי ברכר ז״ל
ואחיו הרב
ר׳ וולף פיירשטיין־ברכר נ״י

הכתובת על מצבת
הרב ר׳ חיים־מרדכי ברכר ז״ל
שהיה המורה העברי הראשון
בפודהייצה.

פ. נ.

ישר ותם סמל פעלים
איש רגש, יקר הרוח,
שקוד לתורה באהלים,
חרד — ונכון ובטוח.
בהונו תמך אומללים
נפטר בשם כאור זרוח
ר׳ **יוסף־אריה** ב״ר **דוב הכהן**
ברעכער ע״ה
נפטר כ״ה סיון תש״ו
כבן שמונים ותשע.
ת.נ.צ.ב.ה.

אחר חורבננו הנורא באירופה
תוחק פה לזכרון
גם זי׳ אמנו התמימה והישרה
מרת **חנה** בת ר׳ חיים־מרדכי
פייערשטיין ע״ה
שנפט׳ בפאדהייץ ט״ז אדר א׳ תרע״ג.
ת.נ.צ.ב.ה.

פ. נ.

מוהר״ר **חיים מרדכי**
בן ר׳ יוסף אריה הכהן ז״ל
למשפחת **ברעכער**
נפטר ביום י״ד חשון תשכ״ו
בן שמונים ושש.
אציל־רוח היקר באדם,
חריף ובקי בכל חדרי התורה,
בעל מגיה לתנ״ך יהואש, תורה שלמה,
משנה־תורה, חזקוני,
קונקורדנציה היכל הקודש, ועוד.
חקוקות כל אותיות התורה על תלמי לבו,
גאון בחוקרי המקרא והמסורה,
יומם ולילה לא פסק פומיה מגירסא.
ת.נ.צ.ב.ה.

לזכר ד״ר שמחה מרגלית ז״ל

ד״ר שמחה מרגלית (מרגוליעס) נולד בפודהייצה (גלי־ציה) בשנת 1888, ושם קבל את ראשית השכלתו היהודית והכללית. כרבים מבני תקופתו יצא בראשית המאה הנוכחית להמשיך בלימודים אוניברסיטאיים לעיר הבירה וינה, בה גמר משפטים עוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

בוינה — העיר בה עשה בנימין זאב הרצל את ראשית צעדיו כמנהיג ציוני — הצטרף שמחה הצעיר לתנועה הציו־נית, ומאז נשאר נאמן לרעיון הלאומי עד יום מותי.

בראשית שנות העשרים מגיע שמחה מרגלית לעיר הנפט דרוהוביץ׳, ופותח בה משרד עורכי דין. חיש מהר משתלב הוא גם בחיי התרבות והחברה של היהדות התוססת בעיר הזאת. הוא תופס מקום מכובד בחברה היהודית ובמרוצת הימים הוא נעשה נציגה במועצת העיר.

ביחד עם עמיתיו, ד״ר ל. טננבוים וד״ר פ. אדלרסברג, משמש ד״ר מרגלית כבא־כח היהדות הלאומית בועד הקהילה בדרוהוביץ. מאז ומתמיד ידע לגלות דאגה לאיש הקטן ובעל המלאכה, ולמענם הוא מקים קופה להלואות בדרוהוביץ׳.

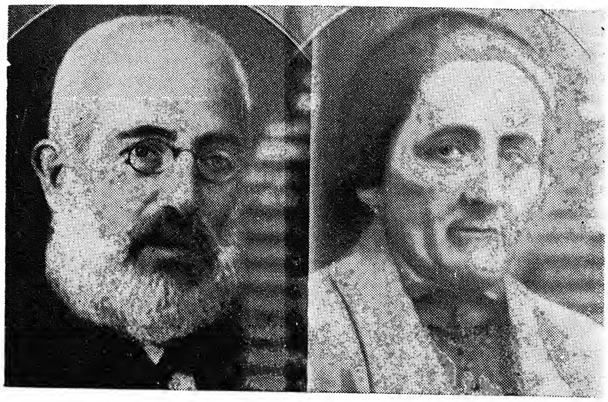
את שנות האימה של מלחמת העולם השניה עושה ד״ר מרגלית בדרוהוביץ׳, ועל עורו ובשרו עובר הוא את כל שלבי השואה הנוראה. שם שיכל גם את אשתו ושני בניו.

עם סיום המלחמה אנו מוצאים אותו בשלזיה שהוחזרה לפולין, ופה מתחיל חלק קצר אך חשוב ביותר בחייו. פעילי „הבריחה״ יודעים לספר רבות על פעולות ההצלה של שארית הפליטה על ידי ד״ר מרגלית.

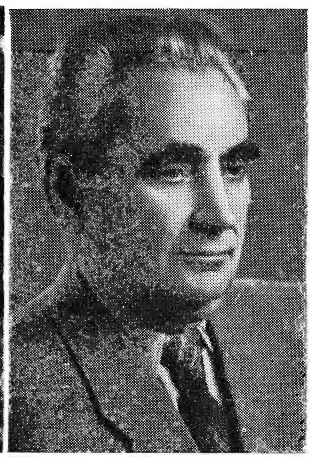
הפרק האחרון, ובודאי היפה ביותר, בחיו של ד״ר מרגלית מגיע בשנת 1950, שנת עליתו לישראל עם בנו היחידי שנותר וכלתו. הגיל (מעל ששים שנה) איננו מפריע לד״ר מרגלית להתיישב על ספסל הלימודים ללימוד שפת הארץ וחוקיה. וכעבור זמן קצר הוא עומד בבחינות בהצלחה ומקבל רשיון לפתיחת משרד עורך־דין.

גם כאן, בישראל, אין הוא בוגד באהבתו הגדולה— לעסוק בצרכי ציבור באמונה. הוא מוצא כאן רבים מבני עירו דרו־הוביץ והסביבה. ויחד אתם הוא מקים את האירגון של יוצאי דרוהוביץ׳, מייסד קופת עזרה לנזקקים, מוציא ספר זכרון לקהילה שנחרבה ומשמש כתובת לעולים חדשים בני דרוהו־ביץ׳ והסביבה, שכמה מאות מהם הגיעו ארצה באותה תקופה. ערבי הזכרון שנערכו בהנהלתו ובהשתתפות מאות רבות מבני עירו היו מן המרשימים ביותר.

שבע ימים החזיר ד״ר שמחה מרגלית את נפשו לבוראו. ביום 4.1.1968. זכרו לא ימוש מקרב כל יודעיו ומכריו הרבים.

הרש מרגלית ז״ל ואשתו איטה ז״ל

ד״ר שמחה מרגלית ז״ל
נפטר בישראל בשנת 1968

פניה מרגלית ז״ל
(אשת ד״ר שמחה מרגלית)
נספתה בדרוהוביץ

שני בניו של ד״ר שמחה מרגלית, אולריך (מימין) והנדיק (משמאל), שניהם ניספו בשואה

ר׳ גרשון פרל ז״ל

זיינוול פרל ז״ל
(בן ר׳ גרשון פרל)

אליקים־געצל פרל ז״ל
(בן ר׳ זיינוול פרל)
שוחט וחזן בפודהייצה

לזכר אבי יצחק פומרנץ ז״ל

אבי ז״ל נולד בשנת 1859 בעיר בז׳יז׳אני למשפחת רבנים. בשנת 1883 נשא לאשה את אסתר מבית קוהן מהעיר פודהייצה והתיישב גם בעיר הזאת. היה עוסק במסחר, ומלבד זה היה בעל קרקעות בפוצ׳מייסטרובקה ליד סיולקו. שנים אחדות לפני מלחמת־העולם הראשונה מכר את הקרקעות האלה, לאחר שחילק אותן לחלקות קטנות.

יצחק פומרנץ ז״ל היה בעל השכלה תורנית וכללית רחבה. הוא הכיר את הספרות העולמית והתמצא בכל שטחי המדע. הוא שלט גם שליטה מלאה בלשון הגרמנית ובשפה הפולנית. את התלמוד היה מפרש לפי שיטה מקורית משלו, ופירושיו הוזכרו לא אחת על־ידי רבנים ידועי שם.

עניין רכישת ההשכלה הכללית לא עלה לו בקלות; בבית־ספר כללי לא ביקר מעודו, ואת ידיעותיו בשטח זה נאלץ לרכוש בהסתר, בעליית־הגג או הרחק מביתו, לבל יגונב הדבר לאביו האדוק.

תודות לבקיאותו הרבה בתלמוד ומפרשיו עמד בקשרי מכתבים עם רבנים מפורסמים. בין השאר נשתמרה בידי עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה חליפת המכתבים עם הרב שפירא מלובלין ואישים מפורסמים אחרים.

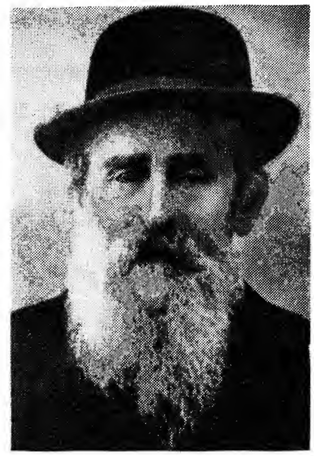
כאדם ענוותן ובעל מזג טוב היה נוטה תמיד לפשרות. גילה אהבה וחיבה לכל הנברא בצלם, וכל רגש איבה או משטמה היה זר לרוחו. הוא תמך בכל לב בתנועה הציונית והשתתף בכל מעשה צדקה וחסד.

בחייו הציבוריים היה בורח מן הכבוד, ודחה לא־פעם את הצעותיהם של בני העיר, שהפצירו בו לשמש ראש הקהל או סגן ראש הקהל. לעומת זאת קיבל ברצון את הכיבודים שהוענקו לו בבית־הכנסת העירוני, כגון „חזקה״ להיות „חתן־בראשית״ מדי שנה בשמחת־תורה וכיבודים אחרים מסוג זה.

על רגישותו לצדק ויושר ועל האמון שרחשו אליו תושבי העיר תעיד העובדה, שלעיתים קרובות פנו אליו בבקשה לשמש בורר בסכסוכים שונים, מהם בעלי חשיבות רבה, והוא עשה זאת תמיד ללא כל טובת הנאה לעצמו. גם גבאי בית־הכנסת פנו אליו לעתים קרובות לשם קבלת עצה מפיו בענ־יינים שנגעו לתפקידם. כמו כן היה רגיש לסבלם של אנשים עניים ובודדים, ובכל הזדמנות עמד לימינם. בחוג משפחתו גילה הבנה רבה ביותר לחינוך בניו, ודאג להקנות לכולם השכלה נאותה.

אבי ז״ל נפטר בשנת 1933. היו לו שלושה בנים ובת אחת. האחד, ד״ר אליעזר פומרנץ, היה עורך־דין בפודהייצה ונפטר בשנת 1930. השני, ד״ר בנימין פומרנץ, היה עורך־דין בקולבושובה ונספה יחד עם אשתו אננה מידי המרצחים הנאצים. הבת שושנה (רוז׳ה) נפטרה בירושלים בשנת 1970, ואילו בעלה, מגר. חיים כהנא, שהיה מנהל מחלקה בלשכת האוצר בלבוב, נרצח על־ידי קלגסי היטלר. הבן השלישי הוא כותב השורות האלה, ד״ר מתתיהו פומרנץ, המתגורר עם אשתו שושנה ושני ילדיו בירושלים, בירת ישראל.

ד״ר מתתיהו פומרנץ

מימין: ר׳ משה שורץ ז״ל נפטר בפודהייצה לפני מלחמת העולם השניה.

רעכטס: משה שורץ ז״ל געשטאָרבן אין פּאָדהייצע פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

משמאל: יצחק שורץ ז״ל נפטר בתל־אביב ביום כ״ז סיון תשכ״ג (1963).

גב׳ הניה שורץ ליד מצבת בעלה המנוח יצחק בן משה־יחזקאל שורץ.

העניא שורץ ביי דער מצבה פון איר גאָטזעליגן מאַן יצחק בן משה־יחזקאל שורץ

טקס הכנסת ספר תורה לבית הכנסת „רמה" ברחוב בן־יהודה בתל־אביב לזכר המנוח יצחק שורץ ז״ל, בהשתתפות בני המשפחה.

די משפחה שורץ גיט אַ ספר־תורה צום אָנדענק פון יצחק שורץ ז״ל.

מפעולות ועדת ספר הזכרון

לקט חוזרים שנשלחו לחברי הארגון בארץ ובחו"ל

ארגון יוצאי פודהייצה והסביבה בישראל
תל־אביב, אלול תשכ"ה (ספטמבר 1965)

חוזר מס' 1

הנדון: הוצאת ספר לזכר קדושי פודהייצה והסביבה
(זבלוב, וישניובצ'יקי, הורוז'נקה, זלוטניקי)

ת. נ.,

באסיפה האחרונה של יוצאי עירנו בתל־אביב התארגנה ועדה מיוחדת להוצאת ספר לזכר קדושי פודהייצה והסביבה.

על מנת שנוכל לעמוד במשימה שלקחנו על עצמנו, דרושה לנו עזרה מכל החברים בתחומים הבאים:

1. נא לבדוק את רשימת יוצאי עירנו המצורפת בזה ובמידת הצורך לתקן כל אי־דיוק ולהוסיף שמות וכתובות של יוצאי עירנו הידועים לך ואינם מופיעים ברשימתנו.

2. נא להמציא לנו רשימת יוצאי עירנו הנמצאים בחוץ־לארץ, כולל כתובות מדויקות.

3. נא להודיע לנו אם ידועים לך אנשים המוכנים להשתתף בעיבוד החומר לספר הזכרון, או יכולים לתרום בכל צורה שהיא להצלחת המשימה, ובראש וראשונה — אם אתה מוכן לכך.

4. אם יש לך חומר בכתב על פודהייצה (צילומים, תעודות וכו') אנו מבקשים לשלוח אותו אלינו, ואנו נצלם את האוריגינלים ונחזירם לכם מיד.

5. נא להעביר אלינו כל הצעה או רעיון מעשי שיוכל לתרום להצלחת המשימה.

6. כל חבר מתבקש להכין רשימה של בני משפחתו שנספו בצרוף פרטים (תאריכים ונסיבות).

7. נא להודיענו מהו מספר הספרים שהנך רוצה להזמין.

את התשובות בצרוף החומר המבוקש יש לשלוח לפי אחת הכתובות הבאות:

ד"ר ב. מילך, רחוב אחד־העם 14, חיפה;
יהודה ויסמן, רחוב חובבי־ציון, תל־אביב.

בברכת שנה טובה

בשם הועדה להוצאת ספר הזכרון

י. ויסמן ד"ר מילך

נ.ב.

כל יוצאי עירנו והסביבה מתבקשים להעביר על חשבון מימון הוצאת הספר סך של —.20 ל"י לפי הכתובת:
מנחם אטינגר, רח' בוקי בן יוגלי 11, תל־אביב.

ארגון יוצאי פודהייצה והסביבה בישראל

לכבוד
א. נ.

בזה אנו מודיעים לכם, שהננו ניגשים לבצוע

הנצחת זכרון קדושי פודהייצה והסביבה

ע"י נטיעת־עצים בחלקה מיוחדת אשר תמסר לנו לצורך זה ע"י ק.ק.ל. בתוך השטח הכללי של יער הקדושים.

אנו מצרפים כאן מספר הצהרות ועליכם למלאותן ולהעביר לנו את ההצהרות בצרוף הכסף (—.1 ל"י לכל עץ — מספר עצים על שם אחד הוא בלתי מוגבל), לפי הכתובת:

מ. מרקר, רח' המלך ג'ורג' 56, תל־אביב.

הנכם מתבקשים לציין ולתרום לזכר מכרים וידידים אשר אין להם בני משפחה בארץ.

את הקבלות נעביר בהקדם.

תרמו והתרימו!

בברכת חברים
ועד הארגון

ישראל, תשי"ד

דער קאָמיטעט פון יזכור־בוך פון פּאָדהייצע און דער סביבה אין ישראל

הוועדה להוצאת ספר הזכרון לקהילת פודהייצה והסביבה בישראל

תל־אביב, דעצעמבער 1965

אויפרוף נר. 2

זייער חשובע פריינד!

ליידער האָבן זיך אַ סך פון אונדזערע לאַנדסלייט ניט אָפּגערופן ביז היינט אויפן ערשטן אויפרוף, וואָס מיר האָבן אַלעמען געשיקט מיט צוויי מאָנאַטן צוריק. קיינער האָט נישט צוגעשיקט קיין מאַטעריאַל, קיין בילדער, קיינער האָט נישט צוגעשיקט קיין געלט, און אויך נישט געענטפערט אויף דער פראַגע וועגן אומגעקומענע קרובים און באַקאַנטע.

דעריבער זענען מיר געצוווּנגען זיך צו ווענדן צו אייך מיטן אויפרוף נר. 2, און בעטן אייך ווי מעגליך שנעל צו ענטפערן אויף די פראַגען וואָס מיר האָבן געשטעלט אין

ערשטן אויפרוף, און אויך אריינשיקן אויפן אַדרעס פון מר מנחם אטינגר, תל־אביב, בוקי־בן־יגלי 11, וויפל יעדער קען און געפינט פאַר נויטיק.

בכלל בעטן מיר אַלע אונדזערע חברים אַרויסצווייזן מער אַקטיוויטעט אין דעם ענין פון יזכור־בוך, וואָס זיין וויכטי־קייט איז אַלעמען באַקאַנט.

ביי דער געלעגנהייט גיבן מיר איבער אַ קורצן באַריכט פון אונדזער ביזאַיצטיקער טעטיקייט:

א. מיר האָבן זיך פאַרבונדן מיט ד״ר קערמיש פון ירושלים, וועלכער אַמטירט אַלס סעקרעטאַר פון „יד־ושם״ (ער האָט געהאַט קרובים אין פּאַדהייץ), און ער האָט אויף זיך גענומען צו בעאַרבעטן דעם מאַטעריאַל צום יזכור־בוך און בכלל העלפן אונדז אַרויסגעבן דעם בוך.

ב. מיר האָבן פאַרגרעסערט און פאַרבעסערט די רשימה פון אונדזערע לאַנדסלייט און זייערע אַדרעסן.

ג. עס איז אונדז געלונגען צו באַקומען עטלעכע ביל־דער, דערציילונגען און פאַקטן פון יידישן לעבן אין פּאַד־הייצע.

ד. מיר האָבן זיך פאַרבונדן מיט פּערזענליכקייטן וואָס שטאַמען פון פּאַדהייצע, און אויך מיט פּאַדהייצער לאַנדסלייט אין אַמעריקע.

ה. מיר האָבן באַקומען פון „יד־ושם״ גענויערע פּרטים איבער די געשעהענישן אין פּאַדהייצע און אין דער אומגע־בונג.

ו. עס איז איינגעפלאָסן אַביסל געלט — בעיקר פון די חברים פונם בוך־קאָמיטעט, און אויך פון עטלעכע לאַנדסלייט, צו וועלכע מיר האָבן זיך פּערזענלעך געווענדעט.

מיר האָבן אין משך פון דער צייט געהאַט עטלעכע טרע־פונגען פון די חברים פון בוך־קאָמיטעט, אין תל־אביב און אין ירושלים. ביי דער לעצטער טרעפונג האָבן מיר אויסגע־וויילט אַ ברייטערן בוך־קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען אַריין פאָלגענדע פּערזאָנען: ד״ר וויכערט, ד״ר פּאָמעראַנץ, ד״ר מאַרבאַך, ד״ר ווינעלעס, ד״ר העללער, ד״ר ווייס, ד״ר ברוך מילך, מר ווייסמאַן, פרוי קלאַראַ סטופּ, שרגא העסעל, נתן ברעכער, מרדכי מערקער, יהודה גריסגאַט, יהושע שטאַמ־לער, מנחם אטינגר, בוניו שאַטן, מוניו בראַנדווייך, אהרן שורץ, שלמה וואַלדן, יצחק וואַלדן־ברײנעס, צבי גוראַלניק, פרוי העניאַ שורץ (פוקס), מרדכי פעדער, און אַנדערע.

מיר בעטן נאָכאַמאָל אונדז אריינצושיקן בילדער און מאַטעריאַל, אין עברית, אין יידיש, אָדער אין אַנדערע שפּראַכן, און מיר וועלן עס איבערזעצן און בעאַרבעטן.

מיר בעטן אַז יעדער פון אונדזערע חברים זאָל שפּענדן אויף דעם צוועק לויט זיינע מעגליכקייטן, און דאָס געלט אריינשיקן אויפן אַדרעס פון ה׳ מנחם אטינגר. (מיר ווילן באַמערקן, אַז איניקע חברים האָבן געשפּענדעט צו 100 ל״י).

מיר ווילן אונטערשטרייכן, אַז די הוצאות פון שאַפן דעם יזכור־בוך זענען זייער גרויס, און פון אַמעריקע האָבן מיר ביז איצט קיין שום פינאַנציעלע הילף נישט באַקומען.

בברכת חברים,

אין נאָמען פון בוך־קאָמיטעט

ד״ר ב. מילך   מ. אטינגר

הוועדה להוצאת ספר הזכרון

ע״י ארגון יוצאי פודהייצה והסביבה

28 בדצמבר 1966

חוזר מס׳ 3

חבר/ה נכבד/ה!

אנו שמחים להודיעך, כי במשך השנה האחרונה נעשו כל המאמצים מצד הועד כדי לקרב את מועד ביצוע הוצאת ספר הזכרון לקהילת פודהייצה והסביבה. אנו מגישים בזה דו״ח קצר על הפעולות שנעשו התקופה האחרונה:

א. הידקנו את הקשרים עם מוסדות „יד ושם״, ובמיוחד עם ד״ר קרמיש, מראשי „יד ושם״ בארץ (שהוא גם בן סביבתנו ומגלה עניין רב בפעולתנו).

משתפים אתנו פעולה: ד״ר ויכרט, פרופ׳ וייס מארצות הברית, הסופר ג. קרסל, ד״ר פומרנץ וד״ר מרגלית.

באחת הישיבות בירושלים בביתו של פרופ׳ וייס השתת־פו: ד״ר קרמיש, ד״ר מילך, ד״ר פומרנץ, מר מנחם אטינגר ומר ולדן, ובה סוכמו דברים חשובים לזרז הוצאת הספר.

ב. ישיבה נוספת התקיימה אצל מר אטינגר ובה הש־תתפו: פרופ׳ וייס, ד״ר קרמיש, ד״ר מילך ויתר חברי הוועד. בסיכום הוחלט להקצות סכום כסף ניכר, אשר נמסר לידי ד״ר קרמיש על מנת להתחיל בצעדים הראשונים להוצאת הספר. כמו כן נמסר ע״י ד״ר מילך כל החומר שנאסף על־ידיו עד היום לד״ר קרמיש לשם מיון ועיבוד.

עלינו לציין בהדגשה את הביטויים החמים שהתבטא פרופ׳ וייס על פעולתו ומסירותו של ד״ר מילך לעניין הקדוש של הוצאת הספר. פרופ׳ וייס הבטיח גם לפעול אישית ולר־כוש בארצות הברית תומכים לרעיון הוצאת הספר.

ג. אנשי פודהייצה והסביבה! אנו רק בראשית הדרך, וההצלחה תלויה אך ורק בכם. ברשימה המצורפת לחוזר זה אנו מגישים לכם דו״ח כספי מפורט על הסכום שנאסף עד היום. הסכום הזה אינו אלא חלק מהסכומים שיידרשו להג־שמת המשימה. לכן אנו פונים אליכם בקריאה: תנו ידכם לפעולה הקדושה הקרובה ללבכם, כדי להנציח את זכר הור־ריכם, קרוביכם וכל קדושי עירנו שניספו בתקופת השואה.

כמו כן עליכם לעשות מאמץ כדי לעזור לנו באיסוף החומר לספר, ולכתוב — בכל שפה שהיא — על נושאים שונים הקשורים בעבר של עירנו. את החומר יעבדו מומחים, יתרגמוהו ויכשירוהו לדפוס. הנושאים שעליהם יש לכתוב הם: הציונות בעירנו, תנועות נוער, רבנים, אישים ודמויות, בתי כנסת וכו׳.

מצורף בזה שאלון אישי (פראַגעבויגן) אשר הנכם מתבקשים למלא ולהחזירו לפי הכתובת של ד״ר מילך, רחוב אחד־העם 14, חיפה.

תרומות במזומנים ובהתחייבויות נא לשלוח אל מר מנחם אטינגר, תל־אביב, רחוב בוקי בן יוגלי 11.

בכבוד רב,

בשם הוועד

ד״ר מילך   מ. אטינגר

ארגון יוצאי פודהייצה והסביבה בישראל

סיון תשכ״ז — יוני 1967

חוזר מס׳ 4

(כולל הזמנה לאזכרה)

בסיפוק רב הננו להודיעכם, כי עבודת ההכנה להוצאת ספר הזכרון לקהילתנו שחרבה מתקדמת והולכת.

חומר רב נתקבל מהארץ ומחוץ־לארץ, כולל תמונות ותצלומים, ויש בידינו לקבוע כי הספר יכלול ארבעה מדורים:

א. מדור היסטורי (על פודהייצה מראשית קיומה ועל הישוב היהודי בתוכה).

ב. סקירות ותיאורים על מוסדות ואישים, בתי־ספר, תנועות, אנשי ציבור ומשפחות ידועות (בצרוף תמונות).

ג. מדור על תקופת השואה, לפי סיפורים ועדויות של ניצולים מבני עירנו.

ד. מדור „יזכור״, בו ירוכזו שמות יקירינו וכל בני עירנו שנרצחו ע״י הפושעים הנאצים ועוזריהם.

בסוף המדור הזה יוכל כל אחד להדפיס את תמונת קרוביו שנספו בצרוף דברים לזכרם (נגד תשלום מיוחד).

אנו פונים אל כל החברים שטרם החזירו לנו את השאלונים ששלחנו להם בבקשה דחופה, להעבירם אלנו בהקדם ולצרף כל חומר שנמצא בידיהם. יש להזדרז במשלוח החומר, כי אחרי מסירת החומר לדפוס לא תהיה לנו כל אפשרות לקבל חומר נוסף. כמו כן אנו מבקשים מחברינו להמציא לנו את תרומותיהם בעין יפה, כדי לאפשר לנו לעמוד בהוצאות הגדולות הכרוכות בהוצאת הספר.

בכל הכבוד ובברכת חברים,

ועד הארגון

מרדכי פדר ז״ל

איש זלוטניק — חבר ועד הארגון בישראל עלה ארצה בשנת 1933. התנדב לבריגאדה, שירת בצה״ל בדרגת קצין בתקופת מלחמת השחרור ומבצע סיני. השתתף בעבודת הוצאת ספר הזכרון וחיבר קינה על קרבנות השואה בפודהייצה והסביבה (ר׳ עמ׳ 176).

נפטר בתל־אביב בשנת 1969.

מרדכי פעדער ז״ל, פון זלאָטניק

געווען אַ מיטגליד פון ישראלדיקן קאָמיטעט.

געשטאָרבן אין תל־אביב אין יאָר 1969.

ארגון יוצאי פודהייצה והסביבה בישראל

תל־אביב, 11 בנובמבר 1968

חוזר מס׳ 5

לכל יוצאי פודהייצה והסביבה רב שלומות,

היות ומתקרב מועד האזכרה השנתית לקדושי עירנו, ואנו שוב לא נוכל לעמוד בהבטחתנו באשר למועד הוצאת ספר הזכרון, החלטנו שוב לפנות אליכם ולבקש את עזרתכם, כדי שנוכל להביא את העניין לידי גמר.

עד כה אספנו כ־90% מהחומר ונעשתה עבודה רבה, אולם כדי להגיע לשלב הסיום חסר לנו סכום של עשרת אלפים ל״י בקירוב. לכן אנו פונים אליכם בבקשה לתרום סכומים ניכרים לצורך זה, כי צר יהיה לנו אם כל החומר שנאסף והעבודה שהושקעה עד כה ירדו לטמיון.

כל אלה המעוניינים שתמונות בני משפחתם יודפסו בספר חייבים להעביר לנו לשם כך תשלום מיוחד (מחיר כל גלופה —.20 ל״י). כל מי שיש בידו חומר נוסף מתבקש להעבירו אלינו לפי הכתובת: ד״ר ב. מילך, אחד העם 14, חיפה. כמו כן מתבקשים כל החברים שטרם החזירו לנו את השאלון בעניין שמות קרוביהם שניספו להמציאו לנו בהקדם.

חבר! גם אם תרמת פעם, אנא הכפל תרומתך והעבר אותה אלינו בהקדם, כדי שנוכל לסיים עבודתנו.

בברכת חברים נאמנה,

הוועד

דער קאָמיטעט פון יזכור־בוך אין ישראל

תל־אביב, 26.7.1969

ליבע לאַנדסלייט און ליבע חברים

פון פאָדהייצער רעליעף אין אַמעריקע!

מיר דאַנקען אייך זייער פאַר דעם לעבענדיקן גרוס און דעם באַריכט וואָס איר האָט אונדז איבערגעשיקט דורך דעם חשובן חבר איסר ראָללער, און בעיקר פאַר דעם שיינעם סכום פון 900 דאָלאַר, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט אַלס ביי־טראַג פון דער אַמעריקאַנער לאַנדסמאַנשאַפט צום אַרויסגעבן פונעם יזכור־בוך. צו דעם דערמאָנטן סכום האָט איסר ראָל־לער באַלד צוגעגעבן זיין אייגענעם טשעק אויף 100 דאָללאַר — כאָטש ער האָט שוין זיין זיינערצייט געגעבן 100 דאָללאַר — און דערפאַר קומט אים אַ האַרציקער „יישר־כח״.

דער ביישטייערט פון אמעריקאַנער רעליעף באַווייזט, אַז איר ווייסט אָפּצושאַצן די וויכטיקייט פון אונדזער אַרבעט און די הייליגע פליכט צו פאַראייביקן אונדזער פאַרניכטעט שטעטעלע. מיר זענען זיכער, אַז אין דעם האָבן אַ גרויסן טייל דער נייער פרעזידענט פון דער לאַנדסמאַנשאַפט דער חבר מיציו פריש, דער וויס־פרעזידענט און סעקרעטאַר חבר פאול קליין, אונדזערע פלייסיקע מיטהעלפער חבר איסר ראָללער מיט זיין פרוי חנה׳לע און הרב וולף פיירשטיין, און אפשר נאָך אַנדערע, פון וועלכע מיר ווייסן נישט. מיר דריקן זיי אַלע אויס אונדזער האַרציקן דאַנק פאַר זייער מיטהילף.

חבר איסר ראָללער האָט אייך געוויס איבערגעגעבן ווי ווייט מיר שטייען מיט אונדזער אַרבעט. עס פעלן נאָך אַ סך נעמען צו דער רשימה פון די אומגעקומענע, עס פעלט נאָך אַביסל מאַטעריאַל צום בוך, און עס פעלט נאָך געלט צו וויטערדיקער טעטיקייט. אין דער לעצטער צייט איז אַלעס טייערער געוואָרן, און אַזוי ווי מיר ווילן אַ טייל פונעם בוך דרוקן אויך אין ענגליש, וועט דאָס נאָך פאַרגרעסערן די הוצאות. מיר האָפן אַז דער אַמעריקאַנער רעליעף וועט אונדז נאָך קענען העלפן, וויל עס זענען נאָך פאַראַן אַ סך לאַנדס־לייט וואָס האָבן גאָרנישט געגעבן, אָדער צו ווייניק געגעבן אויף דעם צוועק. חבר איסר ראָללער האָט אונדז צוגעזאָגט צו העלפן זאַמלען די נויטיקע סומען, און ער וועט עס אויך זיכער טון.

מיר שיקן אייך אַ ליסטע פון אַלע וועלכע האָבן ביז איצט געשפענדעט פאַרן בוך, פון וועלכער איר קענט זען אַז אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל האָבן אויך געגעבן שיינע סומען, אָבער מיר זענען נאָך ווייט פונם סכום פון —.20,000 פונט, וואָס איז נויטיק צום אַרויסגעבן דעם בוך.

מיר ווינטשן אייך אַלעס בעסטע און דערוואַרטן אַ באַל־דיקן ענטפער.

אין נאָמען פונם בוך־קאָמיטעט

ד״ר ב. מילך א. אטינגר

רשימת חברינו ובני עירנו

שתרמו להוצאת ספר־הזכרון

עם סיום הדפסת ספר הזכרון אנו רואים חובה לעצמנו להודות לכל בני עירנו בארץ ובחוץ־לארץ שעזרו במימון הוצאת ספר הזכרון.

ההכנסה הכללית ליום 31.12.72 הגיעה לסך —.18.980 ל״י, מזה —.3,780 ל״י (900 דולר) תרומת ה„לאנדסמאנשאפט״ של יוצאי פודהייצה והסביבה בארצות הברית. הסכום הנותר בסך —.15,200 ל״י נתקבל מחברים שונים בישראל, בארצות הברית ובצרפת.

להלן רשימת חברינו ובני עירנו שהשתתפו במימון הוצאת הספר.

ליסטע פון חברים וואָס האָבן געשפענדעט

צום אַרויסגעבן פון יזכור־בוך

ביים פאַרענדיקן דעם יזכור־בוך ווילן מיר אויסדריקן אַהאַרציקן דאַנק אַלע אונדזערע חברים און לאַנדסלייט, וואָס האָבן געהאָלפן אַרויסגעבן דעם יזכור־בוך.

ביז צום 31.12.72 האָבן די שפענדען דערגרייכט די סומע פון —.18,980 ל״י, דערפון —.3,780 ל״י (900 דאָלאַר) פון דער פאָדהייצער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע. די איבעריקע סומע פון —.15,200 ל״י האָבן מיר באַקומען פון פאַרשידענע חברים פון אמעריקע, פראַנקרייך און ישראל.

מיר גיבן דאָ די ליסטע פון חברים וואָס האָבן בייגע־שטייערט צום אַרויסגעבן פונם בוך.

די פאָדהייצער לאַנדסמאַנשאַפט

אין אַמעריקע

פלס אברהם

שורץ הניה

רולר איסר (ארה״ב) U.S.A.

הרב וולף פיירשטיין־ברכר

ד״ר מילך ברוך U.S.A.

אטינגר מנחם U.S.A.

מרגלית ראובן U.S.A.

הלפרן, אחים U.S.A.

ברגר U.S.A.

מילך לושה וברנרד U.S.A.

קלאַנג סאלי U.S.A.

ריבל, אחים U.S.A.

רייך ליאון U.S.A.

ד"ר שער מאַקס (ארה"ב)
פרל אליעזר ופרידה
קופלר אריה
רוט ישראל
גרובר (ארה"ב)
שפארער (ארה"ב)
וויסמן יהודה
קסלר חיים
ווייץ ברטה ואיזק (ארה"ב)
פיסטרייך ליאון
פרנקל אדלה (ארה"ב)
שולמן אחים (ארה"ב)
להרר פאני ומיכאל (ארה"ב)
רייך קלרה
פלדברג-רפאל לאה
סטופ קלארה
וויינלגר יהודית
שולוולף יפה
שטמלר אהרן
אטינגר-קננר חיה (ארה"ב)
גלר אברהם (ארה"ב)
השלס - הליצקה
ליבליך יצחק
מרבך מאיר
פוגל משה (ארה"ב)
ד"ר פומרנץ מתתיהו
שורץ, המשפחה
פיסטרייך יוסף (ארה"ב)
דרורי-רוטשטיין שרה
אפשטיין הלן (ארה"ב)
בלומנפלד סימון (ארה"ב)
גראו זלדה (ארה"ב)
מלצר מוזס (ארה"ב)
מילשטוק אורי
רייז (ארה"ב)
שטיק-ליליינפלד אלה
שאטן ברוך
ארליך אליהו
פריד סעם (ארה"ב)
פריד-פטריק ארטור (ארה"ב)
אוסקאר (ארה"ב)
קובס שמעון (ארה"ב)
רוט משה (ארה"ב)

בלומברג דבורה
גלזר פיליפ (גרמניה)
גרינברג הרצל (צרפת)
ווטרייך יצחק (ארה"ב)
פרופ' וייס אברהם ז"ל
ליליינפלד שלום
מוסברג פייביש
ד"ר מרגלית שמחה ז"ל
מנדלר שלמה
פולק ישעיהו
ציילר מנדל
פיש-שטרייפלד מינה
שווארץ עקיבא
שטיינברג חיים
רוט-גורלניק מלכה
בלומשטיין-פולישוק שרה
הורוביץ שמואל
גלזר אטקה
ולדן שלמה
טוניס אברהם
צימרמן יעקב
שווארץ אהרן
שכטר יהודה
הסל שרגא
זילבר שאול
פרנקל יצחק (ארה"ב)
פרנקל לייב (ארה"ב)
פושטייג נחום
פארב שמעון
אבנד רחל
ארדה גולדה
בראנדוויין מוניו
באנר -לאנג שרה
ברנשטיין אלקה
גלובוס מלכה
וייס אטיה
וייצמן צבי
ינקלביץ רבקה
לובל-מסינג הלה
מארבאך שרה
מינצס יצחק ?
סובל צילה
צינקובר סלובה

פרידמן משה
פיש פרידה
פאסטרנאק דוד-שלמה
פלשנר-שניר מנחם מנדיז
קויפמן-הסל מלכה
קרסל אברהם
רוטנברג עליזה
שטאמלר יהושע ז"ל
שכטר מאיר
ברכר נתן
בין פליקס
הסל יוסף
פדר מרדכי ז"ל
קוגלר גניה
רייס אננה
שטמנברג לאה
שכטר יוסף
שטג-ציטרון הלה
פודר-קיניובר הלה
בין יצחקבריינס מרדכי
גריסגוט
גורלניק צבי
גישס אלקה
גלאזר אברהם
דויד-ראוך חיה
הסל גצל
הסל מלכה
הסל מנהרד
חצרוני שושנה
לוין עדה
מוסט יוסף
נדלר-טוכמן מרים
פרידמן-קלוג הנקה
פלג חנה
פלץ מאיר
ציילר-פנצל דורה
קסלר יעקב
רוטנברג-מייברגר יצחק
רול יהודה
שמוק הלה
שטרן סנדר
טייב-פריש הנה

רשימת בני־העיר שנפטרו בישראל

אטינגר יצחק
אטינגר יגאל
אקר (דער אַפּטייקער)
בוכוואַלד ליאבי
גולדברג אסתר
גולדברג מיכאל
גולדברג צביה
בריינס טוביה
ברנדווין אפרים
גרוס רבקה
ד״ר וייכרט מיכאל
פרופ׳ וייס אברהם

ד״ר וייס ישראל
זלוצ׳ובר־זרובבל מאיר
טוניס יוסף
טייכר מלך
יופיטר מנחם
להרר פריידה
ליליינפלד מוניו
ד״ר אריה מרבך, רופא
מרבך שרה
ד״ר מרגלית שמחה
פדר מרדכי
פינק מאיר

פינק שמעון
פלשנר מנדל
פרב שמעון
פריש יוסל
צימרמן יעקב
רוף יוסף
שורץ יצחק
שוואַרץ מאיר, הרבי מזבלוב
שטמלר אייזיק
שטמלר יהושע
שכטר מאיר

השמטות ותיקונים

עמוד זייט	
25	טור א׳, שורה 22. נדפס בטעות: הקטר; צ״ל: הקטן.
48	שורה 34. במקום בנימין קוטנר צ״ל: בנימין קיטנר.
49	שם המחבר צ״ל: הרב וולף פיארשטיין־ברכר.
52	טור א׳, שורה 9. במקום בשו״ת מהרש״א צ״ל בשו״ת מהרש״ם (הרב ר׳ שלום מרדכי).
98	חברי בית״ר בפודהייצה. להוסיף: במרכז — מפקד הפלוגה נתן מילך ז״ל (אחיו של ד״ר ברוך מילך).
104	במקום בית ד״ר פיק, בית ויינטרויב (השוחט) צ״ל: בית ד״ר דיק, בית ויינטרויב, בית צימט.
104	די הייזער פון ד״ר פיק, ווינטרויב (דער שוחט). ריכטיק איז: די הייזער פון ד״ר דיק, ווינטרויב און צימעט.
107	טור ב׳. שורה 14. אל מחנה־המוות בלוץ. צ״ל בלזץ.
120	טור א׳, שורה 27. במקום דוב קוטנר ז״ל. צ״ל: בנימין קיטנר ז״ל.
125	הכתובת מתחת לתמונה בסוף העמוד צ״ל: קבוצת נוער אקדימאי בבית משפ׳ (משפחת) ויינלס, ולא משה ויינלס.
125	אונטער דעם גרויסן בילד: א גרופּע פון אקאַדעמישער יוגנט אין הויז פון משפ׳ (משפחה) ווינלעס (אַנשטאַט משה ווינלעס).
127	טור ב׳ שורה 19: במקום הפרבר האליץ׳ צ״ל הולהוציה.

עמוד זייט	
141	קבוצת חברי „גורדוניה״. להוסיף: יושבים, מימין לשמאל: ישראל גלזר, נתן ברכר, אורי מילשטוק, אייזיק גוטשטיין. עומדים, מימין לשמאל: הרש שוואַרץ, יואל לוסטיגמן, דיק, ברכר ואיציק אטינגר.
147	הושמטו שמות שניים מן העומדים: ראשונה מימין — גב׳ פפה מילך לבית ווינלס, ראשון משמאל — פקיד בית־המשפט מר שליכר.
157	הכתובת מתחת לתמונה: תלמידות בית־הספר העברי עם המורה גולדשטיין (במקום עם המורה רוזן).
159	צ״ל: עובדים, מימין לשמאל (עס שטייען, פון רעכטס צו לינקס): שמעון קרמר, מייברגר, גרובר, בריש בורל.
160	צ״ל: עומדים מימין לשמאל: פרידה דונקל, איסר רולר, מרת פלדברג.
183	טור ב׳, שורה 25. במקום מנדל אבנד עם בתו רחל, צ״ל: עם בתו דבורה.
185	טור א׳, שורה 3. במקום מנדל אבנד ובתו רחלה, צ״ל: ובתו דבורה; וכן גם בהמשך.
216	טור ב׳, שורה 42 (שנייה מלמטה): אחי לייב קרסל צ״ל גיסי לייב קרסל.
228	טור ב׳ שורה 12: במקום דומבס צ״ל — דונבס.

תעודת זהות של הרופא ד״ר מילך בתקופה הראשונה
של השלטון הנאצי (אפריל 1942)

Dr. B. Milch as physician under Nazi-Regime
(Part of Identity-Card)

district. I availed myself of this opportunity and joined it, and thus I succeeded to leave this God forsaken place, which at one time was so close to my heart. I took leave of a small group of survivors, as they did not concentrate in one place, fearing that they would be caught and sent to forced labour to the "Dombas" as was then customary, and the others were engaged in various preparations to leave the town where they suffered so much and where they were now left with their sad memories.

Particularly ardent was their desire to take advantage of the "repatriation law" (the return of refugees to Western Poland) and thus to remove themselves more and more from this town, coming as close as possible to a safer place.

Everyone hoped to find some family or a good friend among the Jews of the United States or of Palestine, with the help of whom they would be able to reestablish themselves. On leaving the town, it was difficult for me to take my eyes off it and not look behind, and in my heart I thought: What a pity that there is one stone left in this town, and prayed to God that it would all go up in flames and that no memory of it or its inhabitants should be left, like Sodom and Gomorrah.

The whole town was worthy of the punishment of destruction after the annihilation of the Jews, since but for their help the Germans would have been incapable of perpetrating their crime of this total destruction. The Ukrainians were not embarrassed to admit that that is indeed what they wanted and no desire of theirs was more ardent than this, namely that there should not be a single living Jew left in the town, so that there would be no one left to strive for vengence for the blood of his brethren whose only crime was their Jewishness and their Hebrew race.

I returned from Podhajce to Zaleszczyki, the place of my work, all broken from this sight in my native town and mentally depressed from the terrible crisis that befell my people. In did not believe that I could still muster strength to start an new and orderly life and to cut my losses, or that the tragedy that I underwent on the loss of my dear and beloved ones should pass into oblivion.

The fact that I did muster the strength and obtained new forces from nature and succeeded in reaching safe ground does not mean that we are free to forget our martyrs without erecting some memory for those who perished during the Holocaust of the Nazi period.

The crying voices of our martyrs ask for revenge, and we cannot turn a blind eye to what we were told in the Torah: "Thou shalt remember what Amalek did to you".

which during the Diaspora period served as a store for the property of the Jews who were murdered during the operations, and even then there were remains of clothes and broken tools of Jews who died. In my view it would be worth while to preserve those items as a Holy memory — but who is going to do this work?

I was at Podhajce three to four days and I scoured the town through its length and width and with my own eyes I saw the destruction of the Jewish community. I investigated and asked acquaintances and others about relatives and distant friends, when I found that none of my near or distant family had remained alive.

After I had arrived at the bitter and terrible "Full-stop", I could see I no longer had business in this town and I decided to leave it forthwith. However, even this was not of the easiest things, on account of lack of regular transport and danger on the roads. The majority of the local offices were only partly organised, and the same Ukrainians who previously collaborated with the Germans now were working there, and when I entered any office to get information or any assistance, these officials enquired into how I had succeeded to remain alive, when others perished, or: why did not the Jews defend themselves? And each time I had to give them again a new lecture on our precarious position during the Nazi period, though there was no need to add a great deal to what was common knowledge.

They were however unwilling to admit that each defence was doomed to failure, in view of the hostile Ukrainian neighbourhood, who helped the enormous military power of the Germans. The fate of the Polish population bore witness to this, since after they had finished with the Jews they started liquidating the Poles in our surroundings, who did not succeed either to defend themselves. At that time I did not know about the uprising of the Jews of the Warsaw Ghetto; however, I told them about the passive resistence and defence with heroic deeds which occurred in many places and in Podhajce, for which I had evidence from the survivors.

I heard of the heroic death of the woman pharmacist Ornstein and Bertha Dauber and Leibush Lilienfeld, who poisoned themselves in the middle of the operation. They told me about the active resistence of a young man named Kovash Mates in our town — a former officer in the Polish Army — who, while the operation was going on, drew a gun from his pocket and shot a German. Unfortunately this was not of much avail. Policemen got hold of the young man whom they did not shoot, but they beat him to death. The same day half of the Jewish Ordnungsdienst was wiped out. I pointed out to the officials, to whom I talked, the heroic deeds of the Jews and of the partisans, who inflicted all kinds of sabotage on the Germans, when for some time they lived under a clandestine Christian name or were wandering in the forest with anti-Nazi groups, as myself did when I was connected with the underground and the Polish resistance movement.

This was the only way of survival. There were cases, when after most of the family were murdered, some took up arms and others resisted without arms, and at a moment of lack of any other choice those defenceless mustered unusual courage and through heroic deeds succeeded in saving themselves in the last moment from annihilation. My narrations to the officials on the heroic deeds, while the sword of the destruction was on their very throats, sounded in their ears like cock and bull stories or fairy tales.

In my heart of hearts there is no doubt what they thought: pity that these few are still alive...

They showed no intention of assisting me in anything in my endeavour to leave the town and to return to my medical work as the Director of the Municipal Hospital at Zaleszczyki, where I was due to be back at a certain time.

Fortunately, on Thursday a soldiers convoy appeared, which was en route to the Tarnopol

indeed, two days after the murder, there was an entirely different picture from the present one. Then the ground of the mass-grave was raised above the level, and each time it was raised higher whereas in another place it sank. Between the furrow there were streams of blood and other liquids, and a terrible odour of death pervaded the air. In consequence of the gas emanating from the bodies which were buried alive, one could see individual limbs or some hand raised into the air, as if demanding revenge for the bloodshed. Also now when I stood in front of this terrible ditch, I found in the surroundings some remains, torn clothes, childrens shoes, broken objects and fragments of silverware, which the victims got rid of in the last moments. In this terrible place also empty bullet shells and empty bottles, originating from the murderer's drinks, were lying around. This sight made my blood run cold and the wrong cried up to heaven. In these moments, I was oblivious of the whole world, and I was enwrapped in this poor blood that was shed. When all this happened the heads of Governments in the various countries, who now talk highly about truth and justice, remained silent in their impotence to do something against the barbaric actions of the blood-thirsty Germans.

With a broken heart and eyes red from crying I left the fraternal grave. Gradually I came back to myself and I returned to town. I made a round of the town, and though it was an ordinary week-day, the sight of the town was as if on the eve of Yom Kippur — a quiet day without traffic and life, without open shops as in "olden days" before the Holocaust.

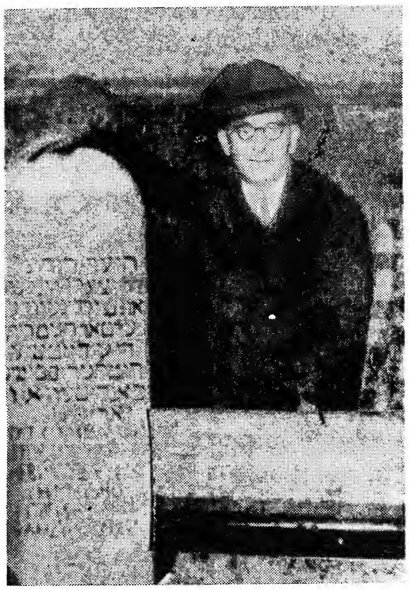
Cars were "non-existent"; apart from isolated carriages, no vehicles were seen and apart from some soldiers of the Red Army or Soviet Officials there was no living soul in the street. I also did a round of the Jewish cemetery and found it fenceless, forsaken and neglected. The house with the room for prayers next to the door, and also the gate itself, were destroyed and only some high trees and remains of tombstones remained there on the whole area. It was indeed the rustling of the trees and grass that made one think that at any rate there was still the Holy Spirit in the air, guarding the dead buried beneath the soil, and it was as if the spirit was saying that not everything yet was lost and there was still a watchful eye.

Then I made for the great Synagogue which I entered, and which was deserted and open, doorless and windowless. Inside I did not find a trace of the Holy Ark, and only here and there bits of the Holy Books or bits of paper, written in Hebrew, were seen. Also here deadly silence of the vicinity, the sound of the draught through the windows and the twittering of the night bird made a terrifying impression, and I could not hold back my urge to cry. I saw God's House destroyed by the impure and was filled with feelings of anger and revenge for what was perpetrated by people claiming education and culture... It was not easy for me to leave the destroyed sanctity, where I once spent pleasant hours in the company of relatives and friends on Saturdays, holidays and week days alike and this brought up in my memory the poetry "the Holy City and its surroundings became the scene of shame and looting."

I left the synagogue, and looked round. Here was the centre of the town with the side Streets that once reverberated with gay Jewish life, now almost deserted, almost empty — a barren desert. The block of houses in the centre of the town, which existed for hundreds of years and the stores, ninety percent of which belonged to the Jews, were definitely destroyed and each time I passed through one of the streets, or entered a deserted house, it was as if I expected to hear the voices of living people, and it was some strange feeling that compelled me to run away quickly from the place.

The Ghetto area offered a particularly shocking sight. I went into Moshe Lieblich's house,

Nazi crimes. It was a heartbreaking experience to look at the photo, where we saw the various parts of bodies of hundreds of people — men,

יצחק שורץ ליד מצבת הקדושים ב„הולנדרה"
יצחק שורץ ביי דער מצבה פון די קדושים אין האלענדרא
Mr. I. Schourtz standing next to the tombstone of the Holy Victims in Holendra

women and children who were murdered on the spot. According to the information I received, my parents, too, were murdered there. This happened in the course of one of the last operations at "Holendra" in the direction of the Brzezan road out of town.

The ditch was now covered with fresh soil, entrirely even, and there was calm and tranquillity all round, not even the rustling of leaves or twittering of birds, as is sometimes heard in a cemetery, as there was no tree on the spot. We took a big sheet of paper on which we wrote a brief history of this mass grave with dates. We introduced this sheet into a secure bottle which we closed and burried it very deep next to the grave. So far as for the history of this mass grave.

The following day I went out to the second mass grave of the martyrs of Pdohajce and the surroundings which is at a greater distance from the town in the direction of the village Zahajce. This visit was prone with the danger of death, as the road there was next to a Ukrainian village from which there was a danger on the part of the Bandero-gangs. I was therefore warned not to expose myself to this danger by leaving the borders of the town by myself, as the inteligenzia was a special target which they sought to liquidate, and I was moreover told that a week ago the only surviving Jewish pharmacist was murdered. This was Chaimke Weitraub, who went from Podhajce in a carriage to the neighbouring town Brzezany to bring some remedies and to reopen the local pharmacy, whom the Banderowce murdered in cold blood in the forest next to the village Muzilow.

I also understood that when the Germans declared Podhajce as Jew-free (Judenrein) they took the survivors of all the operations, who were strong people and in good health, under the pretext that they were being moved to the labour camp in Tarnopol (amongst them there was also the entire family of my brother Joseph) but when they arrived out of town they were all shot and murdered. Here on the spot of the mass grave an entirely different picture presented itself. Here on the place of the grave the soil sank for about one meter below the ground level of the surrounding area, which was all covered with thorns and wild flowers. In some spots there were holes and inclines, and it was really dangerous to pass on the spot. A special odour was felt, which helped to find the ditch. I stood there for about half an bour hanging around by myself on the spot, and again before my eyes passed the terrible scene of which I was an eye-witness at the time two days after one of the big operations at Tluste, where hundreds of Jews with their children were murdered and burried alive in a massgrave, and among them my only three year-old son. Then,

that I remained alive, and certainly regretted it.

It is very difficult to put on paper my feeling upon my coming to Podhajce and my meeting with the first of the survivors. I found that the survivors huddled together and lived in congestion, the only reason for this being that they wished to find some warmth and encouragement. I did not even find a grain of joy in this sad meeting. We were all pervaded by a heavy load of memories, nightmares, and tears strangled our voices.

We were still in a maze and had no mental capacity to get used to the idea that only we, the few who were here, survived with all our dear ones taken away from us. It was then that I remembered the saying of our sages: "anyone maintaining one soul of Israel is considered as if having maintained the whole world"; and indeed after this destruction and annihilation of our people in Poland and other countries, each surviving Jewish soul was considered a world of its own. I enquired into the tribulations of the life of every one of the survivors and as to how he succeeded in remaining alive. They finally gave in to my entreaties and opened their hearts to me. We heard of the horrid operations; of the operations of the Judenrat, on the "Ordnungs-diensten", on the plundering of the property and the various murderous methods up to the liquidation of the Ghetto, on expropriation and penalites. The atmoshphere in the town was tense, about 70% of the Jewish residential homes, shops and synagogues were razed to the ground, and on the other hand, the majority of the other buildings, amongst which was the building of the great Synagogue, their appearance was like after a pogrom or a great fire. Not even roofs were to be seen, only broken windows and doors, bare walls and rooms without furniture. Only in a few houses of Jews there were Christians living past neighbours or farmers from the outskirts, some of whom were once employed with the Jews as workers, wood choppers, domestic servants and the like. With many, the plundered Jewish property remained. On the other hand, in the houses that were in a better condition, the government offices installed themselves and part of them were occupied by Soviet officials. Unfortunately, all my families houses, mine, that of my parents, my sisters and my brothers, remained intact and they were occupied by Christians of the folk or from Russia.

I entered my parents home, next to the Government house, on which the sign "POWIAT" was apparent. There I found two Christian families, one of our former domestic servant and the family of the worker who once was employed by my parents. On seeing me entering, I saw how surprised they were, and nevertheless they appeared as if they were happy that I survived whereas in point of fact, they were concerned for themselves and sad. They did not talk to me at all about the past, and only enquired what I was going to do. They suggested that I stay overnight with them and naturally I did not think of accepting their advice as otherwise I could not today have brought up these memories.

The few survivors who gathered from their hiding places, from the surroundings, from the forests and bunkers, all of them lived together on one house, that of Mordechai Lehrer in the centre of the town, fearing the nationalist Ukrainians who might want to destroy them, thus leaving no trace of the local Jews, who could one day testify against them or claim the return of the robbed property. We all went to the mass grave, to pray in public and to say Kaddish in memory of the martyrs, and only with the greatest difficulty could a "Minyan" be gathered as only two families remained alive completely, namely the Gross and the Shurtz family. The others were lonely men or lonely women. One of the survivors showed me a photo of a mass grave which was open, as some days before a government committee of "Shvernik" came whose members went from place to place to investigate

and suddenly before my eyes there were again scenes of the Ghetto, operations, expulsions from homes, rooms full of hungry children and sick people with all kinds of infectious diseases. All the things that I already saw in another place and which was exactly similar to the goings-on here, since as a physician I had on more than one occasion access to places which were prohibited to others. I had the terrible "privilege" to come face to face with the horror. And again I saw with my own eyes Jews with their bundles, property and belongings who were expelled from place to place, from village to town, from street to street, from house to house and from room to room, and I saw — my eyes were spared no sights — hundreds of human corpses of innocent people systematically murdered in a most satanic way and with every murderer's device. Some of them were caught and sent to camps from which they never came back, and they never saw the faces of their families, as happened with my abovementioned brother-in-law the late Auzias Walfish. Some of them were shot on the spot or died of starvation, of disease or of inhuman beatings. There were others who died a slow death of congestion, frost and bad clothing, of typhus and desyntheria, and by this proved and cruel method the Nazi murderers also destroyed our town Podhajce.

However, my suffering was still greater when I brought up in my memory the town of Podhajce which once was a town full of Jewish life where there was a class of Jewish intelligencia, of Rabbis, of leading businessmen, of excellent craftsmen, scientits and men of repute and ordinary happy Jewish families, from amongst the people. And what is left of all this? Everything turned to dust and ashes, everything destroyed and not existing any longer. Jewish Podhajce strangled in the Ghetto, in cellars, in bunkers, in deep ditches, in forests, in camps and in mass graves. And then I fell into thoughts until my decision ripened not to refrain from any efforts until I will have succeeded to express in some way and to some extent and to eternalise in some form at least part of this big tragedy within the framework of the Memorial Book of our town, where the blood of my family, my relatives my friends and my acquaintances, were shed; a town which in my inner-most exists with all its might and the memory of which will never leave my thought.

It was Sunday when I arrived at Podhajce. In one of the main streets of the town, (Brzezianska), where they used to go from the Greek Catholic (Ukrainian) Church to the Centre of the town (Market Square), I met the majority of the Ukrainian population of the town and its outskirts on leaving the church, after they had finished their prayers. They were mostly youngsters and women with many children, all of them uninhibited and gay. When I looked at them I felt as if recently they underwent nothing, nor did they suffer from anything. They were all dressed in their Sunday best with holiday faces. They talked amongs themselves in a loud voice and even laughed, not paying any attention to the many stones on the repaired pavements, on which they walked, and which were taken from the tombstones of the Jewish Municipal Cemetery, on which the inscriptions, the names of the deceased and dates, were apparent.

It was at that time already that I was sure, that among the mass leaving the church there were many who collaborated with the Nazi gangsters and in those there were many who got rich from plundering from Jews. They were possibly not happy with the political situation and the regime upon the entry of the Soviets to our area. Howewer I saw and felt the satisfaction and gratification by the gentiles, which even included their good elements who saw murdering of the Jews as the finger of God, as a punishment for murdering Jesus... Some of them who hardly recognised me, said hello to me, wondering at the sight of their eyes as they did not believe

Dr. BARUCH MILCH

PODHAJCE — AFTER THE DESTRUCTION

My first meeting with the ruins of Podhajce was a short time after its final liberation. It was after a wearisome journey that I arrived at the place, on account of lack of regular transportation and the danger of raids.

It was in the summer, three months after the first liberation by irregular Soviet troups, who after a ten days stay in our town were compelled to withdraw eastwards and again leave the town and the surroundings under a cruel regime of the Nazis. For this reason I did not find the whole small group of Jews who remained here and were rescued, as part of them fled eastwards with the retreating Russian troops.

In fact, I was not present in Podhajce together with all my dear relatives and friends during the time of the main destruction and therefore did not have the "privilege" of seeing the destruction of my native town with my own eyes in its last hours, the town where I was raised, where I studied and where most of my dear and numerous family of more than twelve persons perished (my parents, two of my sisters with their husbands and children, my brother Joseph with his wife and two daughters). I did not then know that I remained the only one and the last of the entire family. Only some time later I found out that my younger brother, Nathan, who was recruited into the Soviet Army in 1940, fell near Stalingrad. I left my family as far back as 1939, and was expelled by the Soviets who found my family as being burgeoise, the same way they found this defect with other middle class Jewish families and they provided their identity cards with the "sign of Cain" — paragraph II. This tragic paragraph prevented all those unfortunate holders of this certificate from full movement, and full access only to certain places. The possibilities of study for children were limited and they sometimes were in for criminal trials, jail and the like.

And now my turn came. As the son of a family with the ill-famed "paragraph II" in my identity card, I was transferred as a physician to another town — to the town of Tluste, Galicia, with a charming Jewish community, and fate wanted it, that I should remain there during almost the whole period of the Holocaust. My activity there is to some extent described in the Memorial Book that appeared on behalf of those who originate from this town, in Israel. In this town I lost my nearest family, who were murdered cruelly and tragically. My only son, aged 3, was buried alive in a mass grave while he was still embraced in the arms of my sister-in-law Clara Weinles, a beautiful 17 year-old girl, who during one of the "operations" got a bullet in her head and fell together with the child alive into the ditch together with hundreds of others killed. The same day they took with them, out of the bunker where I hid them, my mother-in-law the late Mrs. Rachel Weinles, whom they murdered. I found this out one day after I returned to town. In this town I also lost my first wife Peppi Milch neé Weinles who was taken out with her sister-in-law Eve and her 3½ years old son from an underground hiding place in a field and both were murdered by the SS and their Ukrainian assistants.

On arriving at Podhajce and at the first sight of my destroyed town, I imagined in my mind and in my heart all that it and its people underwent during the three years of the destruction when I was away. Even before I met with and talked to the Jewish people of Podhajce, before my eyes passed all the events and scenes of the "seven stages of purgatory" as I saw at Tluste and which was the fate met by all the Jewish settlements and communities in Poland,

written by Mr. Nachman Blumenthal, who comes from our area (from the town of Borszczow) and a monography written by him on a forgotten author named Oizarkis, who lived in our town towards the end of the 19th century and the first years of the 20th century. We were also instructed by Dr. Kermish, the director of the archives of Yad-Va-Shem; and by the late Professor Abraham Weiss, who comes from our town and who, during the last years, lived in Jerusalem.

From the Yad-Va-Shem archives we received some important testimonies on the events during the period of the holocaust, which are included in the last part of the book, describing the destruction of the Jewish community in our town. This part also includes a detailed report on the struggle to rescue a number of families, which was written by Mrs. Henya Shourtz of our town.

One of the most important and most difficult problems was the concentration of the names of the Holocaust victims of our town and the surroundings with a view to eternalising them in the book so that their memory should not pass into oblivion in the course of the generations.

A countless number of times we applied to the people of our town, stressing the great importance we attach to submission of full and properly arranged lists of the names of everyones relatives, friends and acquaintances; and indeed we received many lists of names of people who perished during the Holocaust, but there is no certainty that the list is indeed complete and that there are no defects and various distortions and we solicit our members indulgence and understanding for each phenomenon of this kind, only considering the objective difficulties with which we were faced.

Finally we would like to express our appreciation to all those who did not spare their efforts and time in helping us to publish this book, and in particular to the committee members Dr. Baruch Milch, Mr. Menachem Ettinger and his wife, Mrs. Clara Stoop and Messrs. Weissman, Walden und Merker, who carried on their shoulders the main responsibility for this extensive and prolonged activity. Our particular appreciation goes to those not of our town, who engaged in the publication of this book, to the Editor Mr. M. Sh. Gehsori, the proof reader Mr. Lindenberg and to "Ot" printing press, Tel-Aviv, who took care of the printing of the book, which is so precious to all of us.

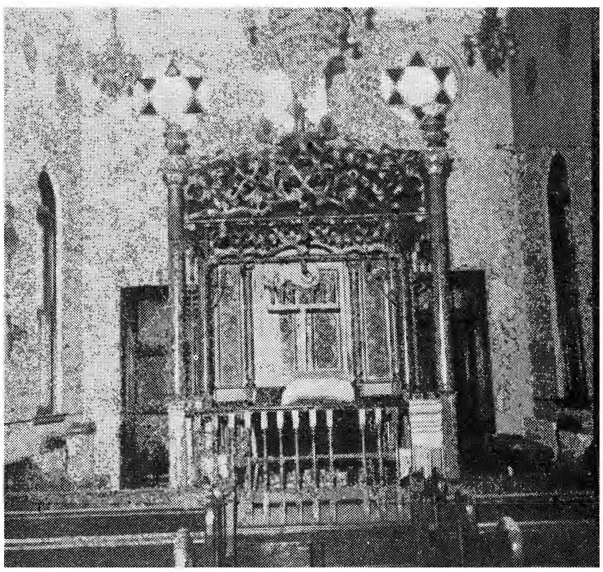

יוצאי פודהייצה בישראל בעת אזכרה ביער הקדושים.

פאָדהייצער לאַנדסלייט אין ישראל ביי אן אזכרה אין „יער הקדושים"

Podhajcer attending "Yizkor" ceremony in "Yaar Hakdoshim" ("Forest of Holy Victims")

Podhajce emigrants was convened (named after the late Rabbi Benjamin Solnik the author of the book "Mas'at Benjamin") where Dr. Milch explained at length the subject of the publication of the book, urging the participants to assist in this task. This operation resulted in raising more than $ 1000.— which Mr. Roller collected from the Podhajce and surrounding emigrants, which amount was handed to Dr. Milch as the Landsmanshaft's contribution to the publication of the book.

בית הכנסת ע״ש בעל „משאת בנימין״ — מראה פנימי
די פאָדהייצער שיל — דער „ארון קודש״
Podhajcer Synagogue in New-York — the Holy Ark

Apart from this, only a few and isolated persons out of our countrymen responded by contributions ranging from $ 100.— to $ 200.— (according to a specification of contributors in the country and abroad attached to this booklet.)

The assistance of two Podhajcers in the United States namely that of Rabbi Wolf Firestone and Mr. Isser Roller must be particularly stressed. Rabbi Firestone himself wrote an article for us on Podhajce Rabbis in their generations and availed himself of every opportunity to urge the members of the Landsmanshaft to come to our help. Mr. Isser Roller and his wife Hanah (neé Grossman) continued in their activity for our interest and remitted to us some hundreds of dollars which they collected among the members of our Landsmanshaft in the United States.

It is interesting to note that among our countrymen in the United States, who had an indifferent attitude towards the publication of the book and even showed opposition, there were also some "new immigrants" who arrived there after World War II, and who felt all the terrible events of the Holocaust. Even among the members who were elected to the Book Committee in New York, there were some who opposed this idea. There were also some among our contrymen in Israel who dissociated themselves from this activity, among there were such who were financially sound and those gifted with eloquense, who refrained from any material and spiritual participation in the publication of this book.

It was not easy to concentrate material for the memorial book. We addressed ourselves at every occasion to the Podhajce in Israel and abroad, requesting them to furnish us with descriptions and memories on the life of our town in the near and distant past so that the book may truly illustrate the status and significance of the Podhajce Community which was destroyed. In the course of time our call had a certain response and material was accumulated, which made it possible for us to contract an editor for putting it into print, by editing and translation.

The editor Mr. Sh. Geshouri also agreed to make an historical survey on the strength of the material found in various historic sources and thanks to this, at the beginning of the book, there is an interesting and comprehensive survey of the history, giving an idea on the history of the town and the Jewish Community in it from the beginning of its foundation up to the close of its tragic annihilation.

There is also a contribution (in Yiddish)

kiddush hashem", for being faithful sons of the one and specific Jewish nation in the world. In financing the setting up of the memorial tablet, thanks to the initiative of our member Mr. Isser Roller the landsmanshaft of our town in the United States participated substantially.

אסיפה של יוצאי פודהייצה בניו־יורק
א פאַרזאַמלונג פון פאַדהייצער־לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק
Meeting of Podhajcer in New York

In the year 1964, the late Meeir Zerubavel who was the chairman of the association since 1954, up to the day of his death, passed away. Close to this date, Mr. Menachem Ettinger was elected chairman of the Association Committee, which office he holds up to the present day. During this period an energetic operation was launched for the publication of the Memorial Book of the Community.

The idea concerning the publication of the "Yiscor" Book to eternalise the memory of our Community was suggested as far back as 1961 by a number of members headed by Dr. Milch and Mr. Menachem Ettinger and his wife Bluma; however only in the year 1965 a special committee consisting of the members Dr. Baruch Milch, Menachem Ettinger, Yehuda Weissman, Shlomo Walden, Zwi Goralnik, Yehuda Grüssgott, Shraga Hessel, Mrs. Clara (Chaja) Stoop nee Milch, Baruch Shatten, Uri Milstock, Munio Brandwein and others, was elected. The Committee of the Book was entrusted with the task of raising the necessary funds for the publication of the book and concentrating the material for its printing — articles, testimonies, photos etc.

With the commencement of the operation and the appeal for the publication of the memorial book, we felt the necessity of giving the association a legal form and in the year 1965 we registered the organisation as an association in accordance with the Ottoman Law. Advocate Arie Ben Charutz worked out, voluntarily and free of charge, the statutes and had them approved by the authorities and we hereby express to him our gratitude and our esteem.

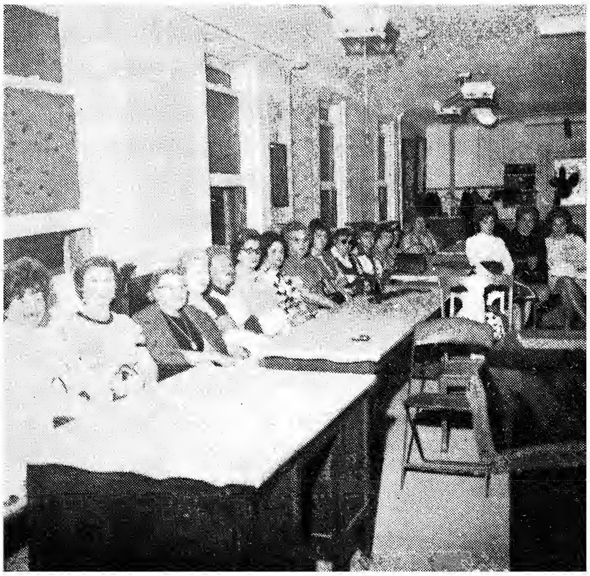
At the same time an energetic action was launched which made many and frequent sessions of the members of the committee necessary and which necessitated a great deal of work in sending of invitations, letters, circulars and questionaires to our countrymen in Israel and abroad.

One of the main difficulties with which the committee was faced was inherent in raising the many funds required for publishing the book.

The number of members of our association is not considerable and the majority of them are of moderate means. We applied serveral times to the Landsmanschaft of our town in the United States, but it was not easy to induce them to come to our help in our efforts to carry out the sacred task which we undertook.

In 1968, during the Passover holidays Dr. Milch, on the occasion of his visit to New York succeeded in organising a Committee consisting of the members Isser Roller, Jehoshua (Shia) Freedman, Mr. Gruber, Mitzio Frish, and Shlomo Reiss who undertook to assist us in the publication of the Book.

During Dr. Milch's stay in New York, a meeting of our countrymen in the Synagogue of

יוצאי פודהייצה בניו־יורק — פאָדהייצער אין ניו־יאָרק
Party of Podhajcer in New-York

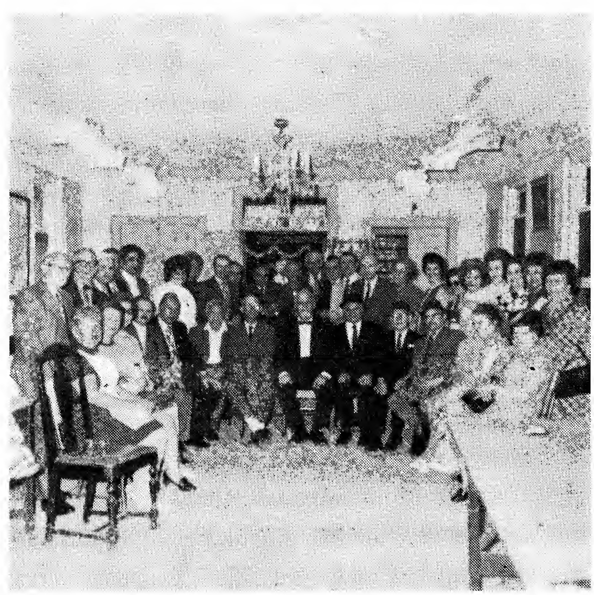
a long period of absence of activity, and only in the memorial meeting held in 1954, an active committee consisting of the late Meier Zerubavel-Zloczower (the engineer of the Tel-Aviv Municipality) and Mordechai Merker, Yehuda Weissman, Dr. Baruch Milch, Menachem Ettinger, Joseph Schächter, Zvi Goralnik, and the late Yehoshua Stamler, was elected.

The Committee was headed by Meier Zerubavel — chairman, Mordechai Merker-treasurer, Yehuda Weissmann — secretary. This time, too, it was due to Mordechai Merker's and his wife Nechama's efforts that the association's activities was revived and a new committee was elected, who started actual activities.

Since the committee of the association was elected in 1954, an annual memorial service for the martyrs of our town is held on the 3rd day of Sivan, the day of the liquidation operation in Podhajce. The organisation committee has been active consistently since that time, performing some operations, highlighted by the publication of this book.

The first activity on the agenda was the planting of trees in the Forest of the Martyrs. This operation required the amount of IL. 1000.— which we had to pay to the Directorate of the Jewish National Fund. Without waiting for the organisation of the appeal of our members to take action, the members of the Committee convened and of their own money collected the sum required for making the agreement with the Jewish National Fund and only subsequently upon receipt of the consideration for the trees from the members of the assosiation, the amount paid by them in advance was gradually refunded to them.

The second activity for eternalising the memory of the martyrs was the placing of a memorial tablet in the Holocaust Cellar. This operation was perfomed in 1964. At present the memorial tablet for the Podhajce Community is among the memorial tablets of its sister towns, which were destroyed in Galicia and Poland, and now, year by year before to the memorial service, our members proceed to the memorial tablets as to the tomb of their loved ones to pour out their bitter hearts and to moisten with their tears the cold stone symbolising the memory of our relations and dear friends who were murdered "al

יוצאי פודהייצה בניו־יורק — פאָדהייצער אין ניו־יאָרק
Party of Podhajcer in New-York

PODHAJCER ASSOCIATION IN ISRAEL

The first immigrants from Podhajce arrived in Israel at the beginning of the twentieth century, during the years 1919-1925. There were individuals and families whose motives for coming to the country were religion and tradition, like Jossel Frisch and the Rabbi of Zavalov, and others who came for economic or social reasons, as they were trying to build their homes in the new country, which was promised to the people of Israel. At that time, the first of the pioneer immigration left Podhajce. Those were organised in the "Achwa" and "Shomer Hazair" Associations and passed their pioneer training prior to their immigration.

The majority of these immigrants joined the Kibbutzim and part of them have up to this day remained within the Kibbutz movement. In the course of time, immigrants from other movements too, such as "Hanoar Hazioni" and "Hechalutz" came to the country, occasionally being followed by other members of their families. In the course of the years preceding World War II, the numbers of immigrants of all kinds from Podhajce increased, and in the course of time reached 15 to 20 complete families.

It is worthwhile mentioning that not all the immigrants who arrived in the country integrated here and stayed on. Those who did not integrate left the country. Some of them who returned to Podhajce unfortunately perished there together with the other family members during the Holocaust.

As was customary during those days, there was no organisational link among those in the country, who originated from our town, and it was everyone's endeavour to integrate in the entirety of the renewed nation in its homeland.

Only towards the end of World War II when the few remained, surviving the holocaust, who were saved in a miraculous manner, by hiding in bunkers or in forests or as refugees in Russia, or posing as "Aryans", arrived here, the necessity was felt for a special framework for countrymen who considered it their duty to help as best they could for the rescue, as well as the need for a reunion from time to time to the memory of the martyrs of their town and to eternalise their memory.

The association of those originating from Podhajce in Israel was founded in 1951 and towards the end of this year on December 2nd, 1951, the first meeting of the members of the association was held, and a provisional committee, whose members were Mordechai Merker, Jehuda Weissman, Malka Globus, Feivish Mosberg and the late Yehuda Roll, were elected.

It must be pointed out that our association was established belatedly, after there were many associations from various towns of Galicia and Poland.

During this period, there was, in effect, no connection among our countrymen and it was even difficult to trace their residences in this coutry. The first to act for the establishment of the association were Mrs. Nechama Merker (neé Stern) and her husband Mr. Mordechai Merker who invested a great deal of effort in assembling the Padhajcers through advertising in the press and on the radio.

It must be placed to the credit of the Padhajcers that they responded to the call of the Provisional Committee and in the first Memorial Service for the martyrs of our town, which took place at the Beit Hachalutzot on January 23, 1952, about 200 of the people of our town, the majority of whom arrived after the holocaust, participated.

The first memorial service was followed by

and all of them were shot dead and buried there.

At the end of World War II, only some dozens out of the Jewish population of Podhajce and the surroundings — at one time numbering 4000 people — remained. The majority of the rescued came to Israel, part of them arrived in the United States and only a few isloated ones remained in Poland.

The association of Podhajce immigrants in Israel participated in some drives which were made to eternalise the Holy of the city, such as the planting of trees in the "Forest of Holy Victims" on the way to Jerusalem, and the setting up of a memorial tablet in the Holocaust Cellar on Mount Zion in Jerusalem.

At the same time it was the ambition of the association throughout the years of its existence to issue a Book of Memoires to eternalise the memory of the town and its Jewish inhabitants, and it is only now that we succeeded in materialising our subject.

In this Memorial Book many of those who originate from our town, participated writing on the followings subjects:

Rabbi Wolf Firestone-Brecher of New York — The Rabbis of Podhajce in all generations; Dr. Baruch Milch — Characters from the Near Past;

Yehudit Hadar — The Hebrew School in Podhajce, the First Kindergarten in Our Town, easts in Our Town.

Yehuda Grüssgott — Synagogues, Cheders and Teachers; the "Kadima" Student'n Union; Memories of Meier Mass, the Hero of the Town;

Etty Gross — The Hebrew School; Characters from Podhajce; Memories on the Residents of "Stare Miasto".

Dr. Michael Weichert — Impressions and Memories from Podhajce; Baruch Schatten — "Ha - Noar - Hazioni" movement (the Zionist Youth); M. Brandwein — "Hashomer-Hazair" movement.

Chaja Reich and Devorah Shapira — Life of Jews in Zlotnik; Dr. Heller — Various memories; Dr. Pomeranz — Various memories.

Apart from the above mentioned memories, historical articles were written by the Editor, M.S. Geshuri, and Mr. Nachman Blumenthal and two historical monographies from Dr. Herman Adler and Chaim Virshovski were copied.

Memories from the War Period and Destruction were written by Nachum Pushteig; Henia Shourz, Genia Shourz, Dr. Baruch Milch, Shoshana Feigenbaum, Shlomo Teicher, Ada Weiss, Sima Weissman, Joseph Kressel, Sara Rotstein-Drori and Leah Feldberg.

חורש פודהייצה
ביער הקדושים
פאָדהייצער וועלדל
אין „יער הקדושים"
Podhajcer attending "Yizkor" ceremony in "Yaar Hakdoshim" ("Forest of Holy Victims").

In 1939, the World War II broke out with the invasion of the German Hitlerite Army into Poland. During the first years of the war, up to June 1941, the Russians, who occupied Poland's border areas according to the Molotov-Ribbentrop agreement, ruled the town.

However immediately upon the outbreak of the war between Germany and Russia, the Russians were compelled to withdraw and the German army occupied the whole of Galicia and continued to advance eastwards within the Russian Ukraine.

In the first year of their rule, the Nazis confined themselves to the oppression of the Jews and depriving them of their fundamental rights of free movement, the purchase of requirements etc. Also various contributions which were collected by cruel means were imposed and many of the men were recruited to compulsory work in labour camps which were set up in the area. The labour camps were, in effect, death camps, where the Jews did hard labour and there was a shortage of food, and for the slightest offence, the "offenders" were shot dead.

The first "operation" in Podhajce was in 1942 on Yom Kippur. The Gestapo, helped by the Ukrainian Police, surrounded the city, took about 1000 men and women out of their houses and took them to the railway station. There the poeple were placed in great congestion into railway trucks and were sent to the Belsetz Destruction Camp. Only a few people succeeded jumping out of the truck whilst the train was in motion, and then returned to Podhajce.

After the first operation, a Ghetto was set up in a small part of the town and all the Jews were ordered to go into the Ghetto within 24 hours. Congestion in the Ghetto was very great, and consequently, typhus broke out. The Germans made surprise raids in the Ghetto from time to time and whoever was ill was shot dead. They could leave the Ghetto for one hour a day only to buy food from the neighbouring farmers and whoever was found coming back after time was mercilessly beaten up by the Ukrainian Militia who were guarding the entrance to the Ghetto.

The second operation was made a short time after the first. This time too, the victims were sent to the destruction camp, in the same way as in the first action.

During the whole winter period, there were no further operations. With the coming of the spring at Pesach time, rumours circulated that the town would be proclaimed as "Judenrein" (Jew free) and no Jew was permitted to remain in it. And indeed the Germans, some weeks later, announced that all Jews who remained in town must present themselves in the market square. Whoever could find hiding, hid and did not come to the market square. However only a few could find a safe hideout and the great majority of the Jews were concentrated in the market square from whence they were brought to "Holendra". There they were ordered to dig the big grave — a mass grave — and all of them were shot dead near the hole into which they fell. Many of them fell into the grave while they were still alive, after they were either seriously injured or not injured at all. More then 1300 Jews were killed and buried that day.

The third operation — the operation of annihilation of Podhajce Jews took place three days before Shavout, on the third day of the month of Sivan. On this date the organisation of Podhajce immigrants in Israel arrange for a yearly memorial Service in memory of the holy victims.

After this action about 800 Jews still remained. Three days later they were ordered to gather at the market place, whence they would be sent to the Ghetto of Tarnopol. But as they came to Zahajce they were ordered to dig a mass grave

THE PODHAJCE MEMORIAL VOLUME

PREFACE

The town PODHAJCE is in the northern corner of Eastern Galicia in the neighbourhood of the towns Brody, Tarnopol, and Czortkow.

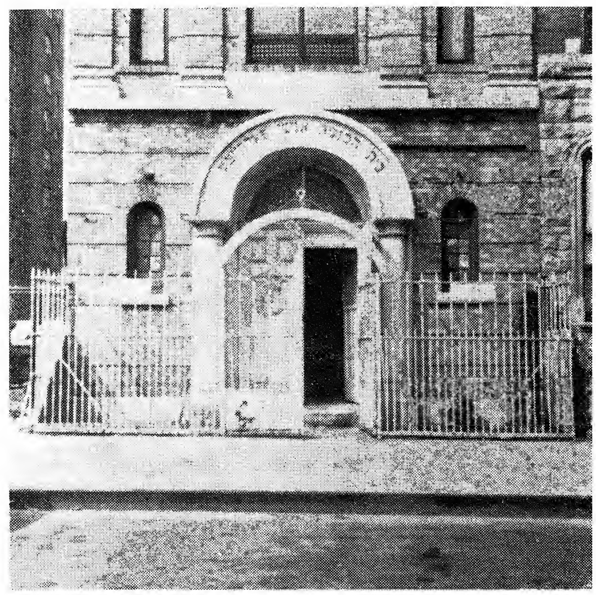
In the year 1939, before the outbreak of World War II, it had a population of 6000, 3200 of whom were Jews. The Jews were the dynamic element in the town's economic and cultural life, and like most of the towns in Galicia and Ukraina, it was a Jewish town in the full meaning of the word.

The first Jews settled in Podhajce as far back as the beginning of the 16th Century, and towards the middle of the 16th Century a regular Jewish community was already in existence. In the years 1580 to 1620, a great Rabbi, named Benjamin Aharon Solnik, who took up residence in Podhajce became famous in the Jewish world because of his essay "Benjamis's Mess" which is a collection of questions and answers in matters concerned with "Halacha" (the synagogue of those originating from Podhajce in New York is called Benjamin's Mess, after the name of the book by this Rabbi).

Also after Rabbi Benjamin A. Solnik, great Rabbis who made the town's name famous in all the Diaspora, took up residence in Podhajce.

Towards the end of the 17th Century, 1667—1699, the Jews of Podhajce suffered from the invasion of the Turks and the Tatars, and together with their Polish neighbours they defended the town against the enemy. Jan Sobieski, the famous Polish King, repulsed the Turks from Podhajce in 1667, and in memory of this event, an impressive monument was erected in the town (see photo on page 43).

The great suffering that was caused to Podhajce and the neighbouring towns during the period of the Turkish invasion, perhaps caused many to believe that redemption is round the corner and to join those believers in the false Messias Shabtai Zvi, 1626—1676.

בית הכנסת של אנשי פודהייצה בניו־יורק
ע"ש הרב בעל „משאת בנימין"
Podhajcer Synagogue "Mas'at Benjamin"
("Benjamin's Mess") in New-York.

Also in the Frankish movement in the year 1750—1760, many of the Podhajce Jews participated, and some of them even went over to Christianity in 1759 together with Jacob Frank.

Upon the division of Poland in 1772, all Galicia passed to the Austro-Hungarian Monarchy. With the outbreak of World War I, in 1914, the Austrian rule in Eeastern Galicia came to an end. During the years of the first World War the whole region was controlled by the Russian Army, and at the end of the war upon the establishment of the Polish State, in 1918, all Galicia passed to the Poles.

Printed in Israel by "OT" Press Tel-Aviv

SEFER PODHAJCE

THE PODHAJCE MEMORIAL VOLUME

Red. M. SH. GESHOURI
Published by
The Book Committee of „Sefer Podhajce"
in Israel